MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XLIII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1914.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

R

Hungaria könyvnyomda Budapest.

A Magyar Nyelvőr 1914. évi dolgozótársai és gyüjtői.

Ádám Imre
Ágai Adolf
Alexics György
Alföldi Mihály
5 Antibarbarus
Bajza József
Baranyai Zoltán
Barla-Szabó Titus
Beke Ödön
10 Benkóczi Emil
Benkő József
Bérczi Fülöp
Berencz György
Bódiss Géza
15 Borsodi József
Czuppon Elek
Csapó Róza
† Csapodi István
Csefkó Gyula
20 Csehszombati Margit
Csokán Pál
Dénes Szilárd
Erdélyi Lajos
Farkas Aladár
25 Farkas István
Fenyő Miksa
Filológus
Fokos Dávid
Fonai Gábor
30 Fürst Ernő
Fürst Aladár
Galambos Dezső
Gárdonyi Zseni
Geiszler Nándor
35 Germanista
Gesztesi Gyula
Guelmino József
Gulyás József
† Gyulai Pál
40 Haller Jenő
Hamvai Erzsébet
Hilbert Gyula
Historikus
Hortobágyi Ágost
45 Jósa János
† Kanyaró Ferenc
Kardos Lajos
Kémenes Antal
Kemenes Péter
50 Kemény Lajos
Kenedi Géza
Kertész Manó
Keszthelyi Miklós
Kiss Gyula
55 Kollarik Kálmán
Komjáthy Sándor
Kovács Márton
Kőrösi Sándor
Kräuter Ferenc
60 Kritsa Klára
Kulcsár Gyula
Löw Immánuel
Maczki Valér
Mágocsy-Dietz Sándor
65 Mandl Bernát
Mariánovics Milán
Marót Károly
Mathisz József
Matusik István
70 † Mikszáth Kálmán
Molecz Béla
Molnár János
Molnárné
Nagy József
75 Ortológus
Öreg tanító
Paasonen Henrik
Parászka Gábor
Parászka Gáborné
80 Peisner Ignác
Pitroff Pál
Prohászka János
Rákosi Jenő
Réthei Prikkel Márián
85 Rubinyi Mózes
Sikabonyi Antal
Simonyi Zsigmond
Somogyi Géza
Spira Cilike
90 Szabó Sándor
Szakály István
Szánthó Gábor
Szendrey Zsigmond
Szilágyi Ádám
95 Szinkovich Jenő
Szlávik Ferenc
Sztrokay Lajos
Szücs János
Trencsény Károly
100 Tóth István
Turóczi József
Ifj. Udvardy János
Varga Ignác
Váró Gedeon
105 Vikár Béla
Viski Károly
Vitus Béla
Id. R. Vozáry Gyuláné
Vulpes
110 Walter Gyula
Wertner Mór
Zádor Béla
Zádor Lenke
Zolnai Gyula

XLIII. év. 1914. január 15. I. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

A NYELV ÉS A TÁRSADALOM.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

A nyelv — mint az erkölcs és a vallás — hosszú fejlődés eredménye, még pedig társadalmi tényezők fejleménye. S a nyelv nem kész és változatlan terméke a társadalomnak, hanem természetes okoknál fogva folyton, noha sokszor észrevétlenül, változik és tovább fejlődik. Egy-egy népnek a nyelve leginkább olyan korszakokban változik föltünően, mikor sorsa más népekkel hozza szoros kapcsolatba. Ilyenkor a műveltségtörténeti, társadalmi változásokkal együtt járnak a nyelvnek szembetűnő változásai, s ezek közül is a legszembetűnőbbek a szókincs változásai, főleg a műveltségi tárgyak és viszonyok elnevezéseiben.

A szónyomozás, szófejtés azelőtt nem valami jóhirű tudomány volt. Ismeretes Voltaire sokszor idézett mondása, mely szerint az etimológia olyan tudomány, ahol a magánhangzók semmit se nyomnak, a mássalhangzók pedig nagyon keveset. De a 19. század folyamán mindig biztosabb lett e tudományágnak az alapja, biztosabbá tette az összehasonlító nyelvtudomány, a történeti nyelvészet, a fonétika és a nyelvlélektan, s még vonzóbbá és megbizhatóbbá lett az utolsó évtizedekben azáltal, hogy a művelődéstörténettel, a tárgyi néprajzzal és a társadalomtudománnyal szövetkezett.

Aki huzamosabb ideig foglalkozik a nyelvbúvárlatnak ez ágával, aki látja, milyen érdekes és tanulságos műveltségtörténeti tények rejlenek a szavak történetében: annak sokszor van alkalma átlátni, milyen igaz az, amit már ötven évvel ezelőtt mondott Hunfalvy Pál, hogy a „nyelv többet bizonyít, mint a krónikák.“ — A legmindennapibb, a legalacsonyabb fogalomköröktől a legmagasabbakig, legszentebbekig — lépten-nyomon találkozunk olyan tárgyakkal és képzetekkel, melyek nevükkel

elárulják eredetüket: megannyi adalék a műveltségtörténet s egyúttal a társadalmi fejlődés megvilágosítására.[1]

Csakis a nyelv vizsgálatából tudjuk, hogy az őshazában földműveléssel még nem foglalkoztak a magyarok, mert a gabonanemeknek nincsen közös nevük a finnugor nyelvekben, amelyekkel az őshajdanban a magyarok nyelve egy közösségben élt. Csak mikor más népekkel érintkeztek, csak akkor ismerkedtek meg a gabonával és a földművelésével. Még pedig legelőbb a búzával és árpával, mert ezeket a szókat török népektől kapta a magyar, még a honfoglalás ideje előtt; ellenben a rozzsal és zabbal csak az új hazában ismerkedtek meg, mert ezeknek a neve a pannóniai szlávságból került hozzánk. Szintúgy vagyunk a gyümölcsökkel; maga a *gyümölcs* szó, továbbá az *alma, körte* török eredetűek; másrészt például a *cseresnye, szilva, barack, naspolya, mandola* stb. élvezetében csak a honfoglalás óta részesült a magyar, noha a barack végelemzésben annyi mint perzsa alma, tehát ázsiai gyümölcs. A növények és állatok vándorlása, a nyelvészet világításában, a műveltségtörténetnek olyan nevezetes része, hogy e tárgynak már egész külön kis irodalma fejlődött. Tudjuk pl., hogy a barackot Görögországban nevezték el perzsa almának, tehát a barackfa onnan terjedt el Italián át *(malum persicum)* a nyugati népekhez (ném. *Pfirsich* stb. és szláv közvetítéssel mihozzánk *barack* alakjában). Hasonlókép a görögök nevezték el a cseresnyét *kerasion*-nak, s innen a lat. *cerasum*, a német *Kirsche*, a szlovén *črêšnja* s ebből a magyar *cseresnye*.

A déli szlávok útján ismerkedtek meg a honfoglalók a kereszténységgel. Innen van, hogy a vallásra vonatkozó kifejezéseinknek igen nagy része vagy valóságos, eredeti szláv szó, mint *szent, zsolozsma, malaszt, barát, pokol*, vagy pedig a szlávság útján átalakult görög és latin kifejezés, mint *angyal, kereszt, mise, bérmálás, pünkösd, püspök, érsek, esperes, apáca* stb., vagy végre szláv szónak szószerint való fordítása: *feszület, olvasó, husvét, hushagyó, vízkereszt.*

Azonban sok más művelődési fogalomkör is a honfoglalás utáni szláv hatás folytán bővült nyelvünk szókincsében. Ilyen fogalomkörök például a gazdaság és háztartás: *asztag, kazal,*

[1] Jövevényszavainknak egyes művelődéstörténeti csoportjait már 1889-ben összeállitottam A Magyar Nyelv című könyvemben, 1896-ban pedig, a millennium évében, ilyen szempontból tárgyaltam egyetemi előadásaimban a magyar szófejtésnek egész körét.

széna, szalma, kasza, járom, zabola, patkó; konyha, szoba, pince, udvar, asztal, abrosz, ebéd, vacsora; a mesterségek: *kovács, takács, molnár, kádár, abroncs, donga, kulcs, lakat* stb. Hogy a szláv kovácsra és a nevére miért volt szüksége a honfoglaló magyarnak, azt megmondják ezek a szók: *patkó* = szlovén *podkov, pata* = szlov. *peta* 'sarok, láb sarka', *kapta,* tulajdonkép a. m. pata = szlov. *kopito.* A ló patájának hátsó részén a dudorodás *nyíl* v. *nyír,* mert nyílhegyalakú (s a kovács a lovat *megnyilalja,* ha a nyílba üti a szeget) s ugyanazt a szlovénok is *strela*-nak vagyis nyílnak híják. Mindez azt bizonyítja, hogy a lópatkolást, melyre a magyaroknak a délorszországi síkságon nem volt szükségük, itt, a hegyvölgyes Pannóniában a szlovén kovácsoktól tanulták. (L. erről bőven: A nyíl és a nyír, Nyelvőr, 35:393.) — Jellemző az is, hogy a pannóniai leigázott szlávok gazdagították nyelvünket ezekkel: *szolga, rab, parancsol, robot, munka, dolog.*

A szláv hatás után nyomban következett az erős német s a szintén tetemes olasz hatás. Az előbbinek rendkívül nagy voltát már csak ez a három fontos szó is eléggé bizonyíthatja: *föld, rét, határ* = *Feld, Ried, Hotter.* Természetesen számos más műveltségi és társadalmi szót is a németektől kaptunk már a középkorban, főleg kereskedők és gyarmatosok által, s ez a hatás az utolsó századokban még fokozódott az Ausztriával való kapcsolat s az osztrák katonák és iparosok beözönlése révén. — Az olasz hatás különösen Velence felől ért bennünket s már az Árpádház uralkodása alatt sok olasz telepítés történt hazánkban. Még inkább erősödött az olasz hatás az Anjouk és Mátyás király alatt. Az olasz lovagi játékok emlékei nyelvünkben a *pálya, paizs, pallos, párt.* Sok más olasz szó a kereskedés útján honosult meg, főleg szövetek és fényűzési cikkek nevei, de ezeknek egy része a divatok változtával megint többé-kevésbé elavult, pl. *mazolán, bakacsin, velez* stb.

Legtöbb kifejezésünknek egészen elfelejtettük az eredetét, s csak beható nyelv- és műveltségtörténeti kutatás adja meg a magyarázatát. Azt még kitalálhatjuk, hogy ha *kardoskodunk* vagy *lándzsát törünk* valaki mellett, a régi vitézi kor kifejezéseit használjuk. De már azt hányan tudják, hogy azért *törünk pálcát* valaki fölött, mert a régi német szokás szerint a halálra itéltnek a feje fölött valóban eltörtek egy pálcát s a lába elé vetették. Ha ma azt mondjuk, hogy *el vagyunk csigázva,* ezen azt értjük,

hogy a munka, a vesződség megviselt, kifárasztott, de régente csakugyan afféle prokrustesi *csigával csigázták,* kínozták a vádlottat. Ma azt mondjuk például, hogy a sikkasztó *megdézsmálja* a rábizott pénzeket, s nem is gondolunk már arra, hogy még csak nem rég is törvényesen dézsmálta a földesúr a jobbágy termését, vagyis elszedte a *dézsmát* = a tizedrészt (decima pars). A kapzsi ember *összeharácsolja* vagyonát: a török hódoltság idején a török hatóság harácsolt, szedte a *harácsot,* mert a fejadónak törökül *harádzs* a neve.

A *pápaszem* neve a régi kolostorokban keletkezett tréfás kifejezés. A *tiltott gyümölcs, bűnbak, konkolyhintés* és sok más ilyen kifejezés a szentírásból terjedt el. Más kifejezések régi néphit termékei: *hattyúdal, vitustánc, ördög párnája* (= olasz *capezzale del diavolo,* ném. des Teufels Ruhebank) stb.

Sokan nem tudják ma már, miért nevezzük tollnak az írótollat: azért, mert azelőtt hegyezett lúdtollal írtak. Miért *húzzuk föl* a zsebórát? Mert az ingaórának a súlyát húzták föl.

Érdekes és fontos az erkölcsi és társadalmi fogalmak nevének az eredete és története. Maga az *erkölcs* szó eredetileg tisztességadást jelentett, a *becsület* is megbecsülést. *Nemes* tulajdonkép az volt, akinek ismert neme, nemzetsége, családja van (= *gentilhomme,* ebből *gent,* nem, nép, latin *gens).* A *munka* most célszerű, céltudatos tevékenység, de eredetileg kínlódást jelentett (= ószláv *mo^{n}ka*: kínzás), s a régi Halotti Beszédben „e munkás világ" a. m. ez a kínlódással teljes világ. A *dolog* szó régebben munkát, de eredetileg t a r t o z á s t jelentett (szlovén *dolg,* horvát *dug)* s különösen azt a munkát, mellyel a jobbágy t a r t o z o t t a földesúrnak. A *zsolozsma,* régebben *szolozsma* eleinte szolgálatot jelentett s csak később szorítkozott az isteni szolgálatra (horvát és szlovén *služba* szolgálat, *služba božja* isteni szolgálat: *sluga* szolga).

Legújabban mindig behatóbban foglalkoznak avval a nagyfontosságú kérdéssel, milyen befolyással vannak a nyelv fejlődésére az egyes t á r s a d a l m i o s z t á l y o k és foglalkozási ágak. Hiszen ismeretes dolog, hogy ha más-más a megszokott foglalkozásunk, akkor más-más asszociációk, képzettársulások kinálkoznak legkönnyebben, ha pl. az *operáció* szót halljuk, mást képzel hozzá az orvos, mást a katona, mást a bankár. A kereskedő *tőkéje* egészen más, mint a szénégetőé. *Szed* és *nyomtat:* ezek egészen más képzetet keltenek a könyvnyomtató-

ban, mint a földművelőben. Minden társadalmi csoportnak megvan a maga külön fogalomköre s külön kifejezésemódja, s a közös szókat is más-más megszorított értelemben használják, így szorul szűkebbre a jelentésük, mert így használják leggyakrabban a beszélők közös foglalkozásuk körében.

De ezek az úgynevezett osztálynyelvek igen nagy hatással vannak a köznyelvre is, vagyis az egész nemzetnek közös nyelvére. Tudjuk, minálunk a jogászok mennyire rányomják bélyegüket az egész nemzeti életre. Mindenki utánozza az ő kaptaszerű, lapos kifejezéseiket: kifolyólag, illetve, tekintve, tekintettel, amennyiben stb. Csak mostanában mutatta ki egy német tudós, milyen nagy hatással volt a magánjogi okiratok nyelve a román nyelvekre, hogy pl. az olasz *andare* 'menni' vagy a módhatározó *-mente,* a francia *-ment* az okiratokból terjedt a köznyelvbe (az utóbbi a végrendeleteknek ilyen állandó kifejezéséből: *sana mente* vagyis ép elmével; l. ezekről Leo Wiener: Byzantinisches, Zeitschr. für rom. Philologie 1912—13).

De ugyanilyen hatásuk van más foglalkozásoknak is. A régi céhrendszer maradványai nyelvünkben a *céhbeli, kontár, himpellér* s a *remek.* Kontár és himpellér régente csak a céhbelinek ellentéte volt, azt a mesterembert nevezték így, akit nem vettek föl a céhbe. Legérdekesebb a *remek* története. Ez a szó valamikor általában darabot jelentett, tehát a szlávból jött *darab*nak eredeti magyar elődje volt (mint a szláv kalapácsé a *verő,* a szláv csinálásé a *tökélés,* pusztáé a *kietlen* stb.). Még Pesti Gábor azt írja: Egy remek húst ellopának a szatyorból (= egy darab húst elloptak a „ridikülből"). És Tinódi: Szalonnaremekeket kihányának, darab hájakat, tonnákat hányának. Mármost a céhek Németországból hozták magukkal azt a törvényt, hogy a legény csak akkor lehet mester, ha kifogástalan *Meister-stück*-öt készít s a kifejezést is lefordították szórul szóra: *mester-remek* = mesterdarab.[1] Pázmány Péter mondja: „A mesterember, mikor mesterremeket csinál, akkor mutatja mesterségét." De egyszerűen remeknek is mondták, pl. már Bethlen Miklós önéletrajzában olvassuk: „Aki vagy teljességgel nem csizmadia, vagy remek által céhben fel nem szabadíttatott..." Így vette föl aztán ez a szó a mai jelentését, míg régi, alárendeltebb szerepét egészen átengedte a *darab*nak. — Az egyes mesterségek is sokféle kifejezéssel gazdagították

[1] A lengyelek magát a német szót vették át és *štuka*-nak mondták a remekmunkát, úgyhogy ez a szó ma őnáluk általában művészetet jelent.

a köznyelvet. A cserzővargáktól kaptuk ezeket: *cserbenhagy, csávába kerül,* a csizmadiáktól: mindent *egy kaptafára ütni* stb.

A vadászok nyelvéből valók: *jó szimatja van, csütörtököt mond* (tréfásan eh. *csetten,* Nyr. 24 : 83). A halászokéból: *hálóba kerít, zavarosban halászik* (Schuchardt ismeretes magyarázata szerint a fr. *trouver* = lat. *turbare,* a turbokló halászatból l. Nyr. 29 : 56). A hajósok szótárából való : vmi *réven,* vminek *révén* (pl. nyerni vmit), *tönkre megy* (a hajó sekély vízben nekimegy a mederben fekvő fatönknek). A francia *arriver* 'megérkezni' eredetileg a. m. partot érni, révbe érni. A madarászok szólása: *lépre menni. Csökönyös* eleinte a csikósok szava volt. A katonaéletből számos kifejezés átjött a polgári életbe, pl. a már említett kardoskodáson és ládzsatörésen kívül: *ostromol, megtámad, legyőz, megvéd, kivéd, kivágja magát, helyt áll, kardos* menyecske stb. stb. A diákok nyelvéből valók: *puskáz, szalmáz, filiszter* (a német teológus diákság mint „Isten népe" nevezte el így a nyárspolgárokat, mint Isten népének ellenségeit). A kockázók és kártyások beszédéből valók: *kockára vet, kockáztat, vakot vet, föltesz vkivel* vagyis föltesz a kockára, kártyára *(lelke rajta* t. i. a kockán)[1]; vkit *skártba tenni (skárt* = talon, olasz *scarto* félretett kártya, ebből *scartare,* *ex-cartare); *színt vallani; disznaja van; jól esik* nekem, „kedvem szerint esik" (NySz.), t. i. a kocka. A német *gefallen,* régebben mindig *wohl* v. *übel* határozóval, szintén a kockaesésre vonatkozott[2]. Ugyanígy a franca *chance* valamikor valóságos „esélyt", kockaesést és kockavetést jelentett: ófrancia *chéance* = lat. cadentia. Érdekes a *házsártos,* ez régente általában játékost s még régebben kockajátékost jelentett (persze játék közben sokat veszekedtek). A *házsárt* maga szerencsejátékot jelentett s azonos a francia *hasard*-dal: „Kincsét elveszté hásárton" (RMK. 2 : 266). A szó arab eredetű, névelővel *azzār,* névelő nélkül *zār (zahr),* kocka, s jóformán minden európai nyelvbe átment.[3]

De legtöbbet köszön nyelvünk a földművelőknek. Nekik

[1] Vö. Rákosi Jenő fordítását Shak. Cymb. 3 : 4: „Ily alkalomért — szemérmem rajta, csak halála ne — megkockáztatnám": O, for such means! though peril to my modesty, not death on't, I would adventure.

[2] „Wahrscheinlich ein dem Losen mit dem Würfel um die Beute entlehnter Ausdruck des alt-deutschen Kriegslebens" (Kluge).

[3] Spanyol, port. *azar,* ófr. *hasart,* régi oláh *haržat* stb., görög, török, bolgár, oláh *zar.* Bőven tárgyalja Tiktin, Archiv für das Stud. der Neueren Sprachen 1911.

köszönik pl. mai jelentésüket: az *állat* (régente általában a. m. lény), *jószág* (a. m. jóság), *marha* (rég. a. m. jószág, értékes holmi), *szállás, megtakarít* (a gabona betakarításáról, vö. takarmány), *szór* (ered. gabonát), *szűr* (ered. szőlőt, vö. szüret). Őtőlük erednek ezek a szólások: *mélyen szánt, rakoncátlan, rakoncátlankodik* (rakonca a szán oldalait támasztó rúd) stb. Igy a rómaiaknál *manipulus,* csapat, ered. kéve; *pecunia,* pénz, ered. nyáj; *emolumentum,* haszon, ered. őrlemény stb. Igy látjuk mindenütt, hogy a különféle foglalkozások s általában a társadalmi viszonyok a nyelvek fejlődésének leghatásosabb tényezői.

A HALOTTI BESZÉD NYELVJÁRÁSA.[1]

Irta **Erdélyi Lajos.**

Most épen 110 éve annak, hogy Révai Miklós a magyar nyelv legrégibb összefüggő szövegű emlékét, a Halotti Beszédet, Antiquitates literaturae Hungaricae című művében nyelvtörténeti magyarázatokkal tette közzé s ezzel a történeti nyelvtudományt a finnugor nyelvek terén megállapította. Azóta többen foglalkoztak ez emlékkel, köztük finn részről Oskar Blomstedt is (Halotti Beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia unkarin, susmen ja lapin kielissä, Helsingissä, 1869) és többen érintették, sőt próbálták nyelvjárását is megállapítani e nevezetes nyelvemléknek és irodalmi műnek, mely ma is egyik kiinduló pontja a magyar nyelvtudománynak s a legrégibb összefüggő szöveg a finnugor nyelvek terén (1210 tájáról).[2] Csak érintve azt, hogy egy időben tót pap szerzeményének tekintették az avatatlanok, sőt ma is egyes laikusok, megemlítem, hogy Horvát István, kire Blomstedt is hivatkozik (7. l.), bizonyos ingatag alapon a felsőmagyarországi ‚jásznyelv' maradványának tartotta. Döbrentei pedig, bár hosszasan foglalkozott vele, a kérdést nem tudta eldönteni; csak dunántúlinak sejti nyelvét. (Régi magyar Nyelvemlékek I.) Toldy és utána Blomstedt is (5. l.), valamint Arany János a palóc nyelvjárás emlékének tartják; míg Simonyi a göcseji nyelvjárásra gondolt egy hangtani sajátságnál. (Nyr. 9: 146.)[3] E felfogást követték azután egyes irodalomtörténetírók — és egyenesen arra az eredményre jutott R. Prikkel Marián

[1] Révai Antiquitates-e 110 éves fordulóján. Kivonat egy nagyobb tanulmányból.

[2] Vö. Sebestyén Gy. dr.: A Halotti Beszéd szerzője és kora. NyK. 28: 93, és a Pray-kódex kora, MKvsz. új f. 6: 46. Karácsonyi J.: Magyarország egyháztörténete 82.

[3] De ő „nem" vagy „csak némi valószínűséggel" látott kapcsolatot a HB. s e nyelvjárás közt (Vö. Nyr. id. h.). Nem úgy, mint idézik.

(NyK. 26:316 és A pannonhalmi szt. Benedek-rend tört. 1:459). Ujabban Szinnyei az emléket másolatnak tartja, mint egykor Toldy, s két különböző, *ö*-ző és *ë* ző nyelvjárásból való alakokat lát benne, amit lehetetlen szerinte másként megmagyarázni, mint úgy, hogy az eredeti szöveget más vidékről való ember másolta. Erre mutatnának bizonyos íráshibák is (MNyelv 1:20) De hogy mely magyar nyelvjárásokról lehetne szó, arról nem nyilatkozott. Sebestyén Gyula dr. és Mészöly G. azt vitatta (NyK. 28, ill. Nyr. 38), hogy az emlék nem másolat, s az utóbbi, hogy nyelvjárása nem keverék, hanem *ö*-ző. De hogy melyik ez a nyelvjárás, arról ő sem szólt. Pedig ez fontos volna nemcsak a nyelvemlék olvasásának és több függő kérdésének megállapítása, hanem a magyar irodalom- és művelődéstörténet, valamint a történeti magyar nyelvjárástan, a magyar törzsek telepedése és a magyar irodalmi nyelv fejlődése, sőt a finnugor hangtörténet szempontjából is. Azért hadd lássuk e kérdést itt röviden.

Engemet ez már régóta foglalkoztat s úgy gondolkoztam, hogy ha más nyelvemléknél a lelőhelyből következtethettünk a nyelvjárásra (pl. Ehrenfeld kódex), miért ne indulhatnánk a HB.-nél is ilyen pozitívabb alapból ki nyelvjárása megállapításánál. Ez emlékről ugyanis ismeretes, hogy Pray Pozsonyban födözte föl és a pozsonymegyei deáki egyház számára készült kódexben maradt fönn. Azért arra gondoltam, hogy azon a vidéken kell nyelvileg kutatnunk, hátha megtalálnók ott az emlék egykori szerzőjének (v. leirójának?) nyelvjárását ma is; természetesen nyelvtörténeti, mégpedig fejlődéstörténeti alapon kutatva, t. i. figyelembe véve a nyelvjárásoknak azóta való történeti fejlődését. S figyelembe véve minden belső és külső valószínűségi adatot, a telepedéstörténeti és politikai történeti szempontot, a területek történetét s az esetleges nyelvjáráseltolódásokat. A belső vagy nyelvi bizonyítékoknál különösen a helyileg és időileg is meghatározott oklevelek(!) és egyéb emlékek hasonló adatait; a szomszédos nyelvjárások jellemző sajátságait is szem előtt tartva.

Igy jutottam először is arra az eredményre, hogy a HB. nyelve és Pozsonymegye nyelvjárása közt kapcsolat van.

T. i. a HB-et, mint nyelvjárási emléket, főként a következő sajátságok jellemzik: *a)* az *ö*-zés *ë*-zéssel váltakozva, mint: *zumtuchel* (olv. szömtökkel v. talán szümtükkel), *terumteve* (terömtëvë), *num* (nöm); ellenben: *eleve* (elëvë), *erett* (érëtt) stb. *b) Izés *é* helyett: *szegin, ilezie* (olv. szëgin, ileszje e h.: élessze). *c)* Diftongusok: *ov (ou), ey (ëj* v. *ëi), ev (ëü),* pl. *volov, boudog, eneyc* (olv. *ënnëjk), levn (lëün)* stb. *d)* Illeszkedés-nélkül való alakok, mint: *milostben, foianec* stb. *e)* Az *a*-k egy része pedig Szinnyei tanulmányai alapján akkor még illabiális *á*, pl. *halalaal* olv. *hálálaál, odutta* olv. *oduttá* (Nyr. 24:153 és NyK 27:241). A mássalhangzók közt *a)* a palatalizálás: *ge* (olv. gye = de); az intervokalikus *v*-nek kiesése vagy *h*-val pótlása: *halalaal,*

kegilmehel; b) a kettőzés: *erette, odutta;* stb. A ragozási, jelentés- és mondattani sajátságokat itt külön nem érintem (Vö. Simonyi: Ung. Sprache 106—108 és majd nagyobb tanulmányomat).

Ilyen alapokon a HB. nem lehet göcseji nyelvjárási emlék, mert Göcsejben, mint a nyugati nyelvjárásterületen ma is általában *ë*-znek: *szëm, tëszëm,* bár bizonyos szókban *ö*-t mondanak: *csöpp, föl, vörös* (Vö. Simonyi: Tréfás népmesék, 4—5). A HB. pedig inkább *ö*-z: *szöm, nöm* stb. (Vö. fennebb). — Aztán a göcseji nyelvjárásban *ié, uó, üő,* emelkedő kettőshangzók vannak, amelyek bizonyára — mint e nyelvjárás egyéb sajátságai — régi eredetűek (bizonyára már a dunántúli és székely közösség korából, vö. a csiki és orbai ilyen diftongusokkal, NyK. 36:342). A HB.-ben pedig *ov, ey, ev, (ou, ëi, ëü)* eső diftongusok fordulnak elő. Hogy a hangzóilleszkedés ma sem teljes Göcsejben, mint a HB.-ben, amire egykor olyan sokat adtak, pl. Széchy, nem sokat számít, mivel nyelvtörténeti alapon a HB. korában ez másutt is többé-kevésbé így lehetett. A *halalaal* meg a HB.-ben illeszkedett, míg Göcsejben ma is azt mondják: *haláláje, ómájje* stb.; az *eneyc*-nek meg Göcsejben ma is előforduló *történnejëk*-féle párjai nyelvtörténetileg semmit sem számítnak, mivel egykor más vidékek íróinál is előfordúltak (TMNy. 1:613) Vö. még pl. MNy. 4:433: *nëm, ënné a szëmëdet,* Göcsej és HB.: *num, eneyc, zumtuchel* stb. Igy a HB.-nek írójáról sem kell föltennünk, hogy göcseji lett volna és onnan került volna Pannonhalmára, ahol a kódex készülhetett. Viszont a kódexről sem tudunk semmit, hogy összefüggése lett volna Göcsejjel.

Ellenben hogy a HB.-nek Pozsonymegyében, Deáki vidékével vagyis a Mátyusfölddel nyelvileg is lehet összefüggése, szerintem erre utal kódexének a története is azzal, hogy a misekönyv a deáki templom számára készült s erre a vidékre mutatnak a kódexnek egyes történeti adatai is, mint már kimutatták (Vö. Irodt. Közl. 5: 16). Ezeket figyelembe véve kutattam e területen személyesen s jutottam először arra a föltevésre, hogy a HB.-et, mint *ö*-ző emléket, a pozsonymegyei Deákitól nyugatra eső magyarság nyelvi emlékének tekinthetnők s így a mátyusföldi nyelvjárás emlékének.

T. i. a Mátyusföldön is van *ö*-zés, mint rátaláltam, Szencen és vidékén, Szenci Molnár Albert szülőföldjén, *ë*-zéssel és *í*-zéssel kapcsolatban, tehát olyan sajátságokkal, mint a HB.-ben: *szöm, terömtő, mönny,* de: *mëg; ílek* stb. Továbbá ma is megvan az *á* előtti szótagban az illabialis *á* is (pl. *hálál*). S e sajátságok ott régiek. Az *ö*-zés *ë*-vel és *í*-zéssel megvan Molnár Albert naplójában és levelezésében (vö. Dézsi Lajos akad. kiadásában 1898. 89, 98, 308, 334 stb. ll.), sőt Szótárában is, meg a nagyszombati céh irataiban is (Nyr. 16:39, 79, 81). Sőt a Nagyszombati, Pozsonyi és Kazinczy-kódexben is (vö. történetüket

a Nyelvemléktár Bevezetéseiben) s még visszább menve az Árpádkorban is (vö. A pannonhalmi szt. Benedekrend története I. 283—303. nyelvi adatait: *Berukzegu, Gemulsicius, Beren* és *Berin, Ikyrtou* stb.). E vidék nyelvi sajátságai ma is egyeznek a HB.-éivel a Nyr. közleményei alapján is: *Főső, szëg, utköz, meggyig* (vö. *zum* —, *mige, cuzicun, gye* HB.) stb. Nyr. 9:288, 524; 10:96, 192; 15:190 stb. Az *á*-ra, meg egyebekre is, vö. Zolnai: Mátyusföldi nyelvjárását is Nyr. 19—20 és Balassa: A magyar nyelvjárások, 91.

E vidék nyelve az u. n. nyugati palócos nyelvjárás s ezzel a nyugati palóccal határos területre mutat a HB.-ben a föltehető *á*-n kívűl az *ë* mellett az *ö* is, amely — bár ma ritkábban — előfordul a palóc nyelvjárásban is (vö. pl. Szűcs István: A nyitravidéki palóc nyj. NyF. 20:3). S még inkább megvan az *ë*-zés, *í*-zés és palatalizálás ugyanott, vö. nyitravidéki *ëszë, këtény, gëríny* és *gye, gyió;* HB. *ketnie, scegin, ge.* Vö. továbbá az Ehrenfeld-kódex *tevbb, tebb* adatait is, amelyeket én nemcsak másolásból magyarázok, hanem az *ö* ~ *ë* párhuzamos használatából; valamint vö. e kódex *kegyeg, gyiczer* és a Pozsonyi krónika *gyak* (olv. gyiák) szavát is, s Balassa Bálint és mások palócos nyelvjárását.

Ezek alapján, s mert az *ö*-zés, bár kisebb mértékben, előfordul a pozsonymegyei Csallóközben is, azt tehetnők föl s először egyenesen azt is tettem föl, hogy a HB. írója a nyitramegyei palócság és a pozsonyi Csallóköz között eső Mátyusföldről kerülhetett ki (MNy. 7:463). Azonban a kérdést tovább tanulmányozván, még pontosabb, végleges eredményre jutottam.

A Mátyusföld közelében levő Felsődunántúl az *ö*-zés és *í*-zés és más HB.-beli sajátságok szintén előfordulnak. Így Győrmegyében a Szigetközön kívül (vö. Szabó S., A szigetközi nyelvjárás, NyF. 38), Győrben és vidékén: *kő, sindő, kereső, níző* (*köll, sindëly, keresël, nézël), *röpiszt,* de *ënne, dógozník, píz, szíp, legíny* stb. (Draganits F.). Így Veszprémmegyében és a pápavidéki nyjárásban (vö. Beke, NyF. 17:9, 12), Kemenesalján (Beke, NyF. 33:8), Bakonyalján (Horváth E., NyF. 34:13, 12), Balatonfelvidéken (Édes J., NyF. 40:14, 11). Sőt megtalálhatók Komárom-, Esztergom- s részben Fehérmegyében is, általában Dunántúl több helyt (saját gyüjtésem) az *ö*-zés is nemcsak egytagú szavakban és *l* előtt, mint jelezni szokták, hanem íme más esetekben is Felsődunántúl is. S úgy látszik ez megvolt ott az Árpádkorban, a szlávbeolvadás, mongol- és törökdúlás előtt még nagyobb mértékben, miről az oklevelek adatai (OklSz.), a későbbi emlékek (NySz.) és a mai nyjárások szókincse (MTsz.) is meggyőzhet. Pl. egy pár szót a HB. szókincséből: *zumtuchel*-re vö. 1135: *Scemus,* 1240. k.: *Scemus* (Pannh.)[1] 1272: *Scemus*

[1] Pannonhalmi (Győrm.) levéltár adatai. A rövidítésekre vö. Szamota-Zolnai: Oklevélszótár, Szarvas-Simonyi: Nyelvtörténeti Szótár és Szinnyei: Magyar Tájszótár rövidítéseit.

(Veszpr.). Vö. továbbá hangalakilag ma is: *szömőcség* Sopronm. MTsz., *szömőcsing* és *szőcsing:* szemölcs, Veszprémm. (Vida J.), *szömörce,* Balatonmell. és Győrm., *szömölcsök* gomba, Vasm., Balatonmell. stb. MTsz. Ellenben ma: *szëmëtëkkê* (Veszprémm.). Mint látjuk, elég korán föllép az *ö*-zés pannonhalmi oklevelekben s ma is megvan továbbképzésben, bár a szem szó ma ott is *ë*-ző: *szëm* (Saj. gyüjt.). Épenúgy volt a *terumteve, num, bennetuc* stb. szavakban is (vö. NySz., OklSz., MTsz. adatait és a nyelvjárásokat), pl. *terömtöth* (NagyszK.), 1211: *Numuogi, Numuolou* (Pannh. Tih.). *Emdul* (olv. eindöl, akár êmdül). vö. *ëszö, kereső,* fennebb; *isemucut, szentucut, vermut,* vö. OklSz. NySz. és MTsz. adatait, a zártmagánhangzójú tárgyesetre ma is a Felsődunántúllal érintkező palóc nyelvjárásokat és a Dunántúllal közös székelységet. Viszont *ë*-vel: *eneyc, peter, scentii, scegin* stb. (OklSz. NySz. és MTsz.). Az *é* ~ *í* hangváltozásra: *elnie* és *ilezie,* vö. 1211: *Elee* (Pannh. Tih. OklSz.), *yleth,* PozsK., *yl,* PeerK. (Felsődunamellék), *ilthenek,* LevT. 1: 225 F. Mezewlakj (Veszprémm.), *ilezt* és *iltet,* Komj. Szt. Pál lev. (Nyitram.), *élem, éljek* MA., *ili (Ilj).* MA: NLI. NySz., *ényi,* de *íl:* ma is Győr- és Komáromm., ellenben Tiszántúl: *ílni* és *íl* (Saj. megfigy.). Tehát amúgy a Felsőduna mellékén és Felsődunántúl. Épúgy *scegin:* vö. 1152: *Zegen* (Veszpr.), 1210: *Scigin, Adou* stb. (Pannh.), 1221: *Zegen* (Pannh. Tih.), OklSz.; *zeginnek, megszegenyeszik* Born.: Préd. NySz.; ma is: *mekszegînkedik* Veszprémm. MTsz., *szegin* Eszterg. Nyr. 9: 541. stb.

(Vége következik.)

BUFELEJTŐ ÉS TÁRSAI.

Irta **Beke Ödön.**

Az *ó, ő* képzős igenévnek van egy rendkívül érdekes használata, melyet multkori dolgozatomban (Nyr. 42: 350) épen csak hogy fölvetettem, s ez az igenévnek m ű v e l t e t ő jelentésben való alkalmazása. Már idéztem említett cikkemben egyes példákat, mint: *élő-haló-fű* 'mesebeli életadó fű' (Székelyföld MTsz., Népk. Gyűjt. 7: 454.), tehát olyan fű, amellyel életre lehet hozni a halottat (de meg is lehet vele ölni az élőt); *élő-haló-víz* 'olyan víz, mely a holtat föltámasztja' (Kriza, Vadr. 419, id. Lehr: Toldi[2] 209., Népk. Gyűjt. 7: 454); stb.

Az ilyen esetek nagyon fontosak, mert összefüggésben vannak műveltető igéink keletkezésével. Vannak t. i. egyszerű cselekvő igék is, melyek műveltető értelműek; pl. házat épít = építtet; emlékkövet állít (tkp. állíttat),[1] fáj nekem ez a beszéd (tkp. fájdalmat okoz, vö.: hagyd el e *fájós* beszédet. Arany: Toldi IV. 14). Sőt egyszerű, nem igenév melléknevek is állhatnak

[1] L. Simonyi, A jelentéstan alapvonalai 31—2. jegyz.

műveltető jelentéssel műveltető képző nélkül, vö. pl. az ilyeneket: bolond gomba (és bolondos gomba Kónyi), bolondfű, bolond tűz 'irrlicht' NySz., bolonbingó 'nadragulya' MTsz., bolond gesztenye 'vadgesztenye' Komárom.[1] Ezért jónak tartottam kutatni ezeket az igeneveket, s összeállítani őket, amennyire lehetséges. Magam nem sokat találtam, de talán mások meg tudják szaporítani számukat. Ujabban gyüjtött adataim itt következnek: *búfelejtő* 'búoszlató, ami a bút kiveri fejünkből': búfelejtő ital. Búfelejtőt vagy búfelejtőül inni. Tréfásan 'akasztófa': Felkötötték a búfelejtőre (Dugonics) CzF.; *fejfájós bor* 'vinum tentans caput' (vö. vinum tentat caput 'a bor hevíti a főt'), tehát amely fejfájást okoz. Páriz-Pápai, id. Könnye, Budenz-Album 201; *döcögős* 1. 'útról mondatik, mely likacsos, göröngyös, kátyolos, köves és ennélfogva döcög a kocsi, szekér rajta; 2. hibásan szerkesztett hintóról, szekérről stb., mely rázza a bennülőket' CzF.; *rettegő hír:* Irja Kd, hogy ott keteknél sok rettegő hírek vannak (1607. Lev. T. 2:123); *sürgős* dolog, levél, út;[2] vö. *sürgetős;* pl. Bíró gazda, bátyám uram, Kérem, adja ki a lovam, Sürgetős az útam nagyon, Subámat zálogba hagyom (Czuczor, Alföldi legény. Nd.). Méltóságos nagy uraim! Nézzen istent kegyelmetek: Sürgetős munkám van otthon, Fogva én itt nem ülhetek (Arany: Ágnes asszony).

A sürgőssel egyjelentésű a *sietős.* Épen az idézett népdalnak egy változatában a *sürgetős* helyett *sietős* van: Bíró uram, bíró uram, Adja ki a fakó lovam, Sietős az utam nagyon, Subámat zálogba hagyom. Kríza Vadrózsáiban még *-s* nélküli alak található: *Siető* utam van (Háromszék m.) MTsz. — A régi nyelvben csakis ez fordul elő; pl.: Azonban ha mi siető levelet hoznának, affelé kell utánam igazítani (1632. TörtT. Újf. 1:265). Az egyéb dolgomról való írásomat hátrább kell hagynom, mert mostan ez sietőbb (1661. uo. 214). Szorgos és siető dolgai érkezhettek (Medgyesi, NySz.). Némely siető levelek expeditioja után ő felsége vadászni kiment (Bethlen Tám. NySz.). Siető lévén az dolog (MonTME. NySz). Vagyon-é Kegyelmednek siető dolga (KirB. NySz.).

Azt hiszem így kell magyaráznunk a *farkas-ordító tél* (Faludi NySz.), *farkasordító hideg*-féle szerkezetet is, nem pedig úgy mint Simonyi (NyFüz. 47:3), aki szerint farkas-ordító tél = mikor a farkas ordít(ása behallik a faluba). Sokkal érthetőbb ez a kifejezés, ha így fogjuk föl: olyan tél, olyan hideg, hogy ordít tőle a farkas. (Főnévileg is, az eredeti értelemtől némileg eltávolodva: *farkas-orditto* 'elhagyott, puszta hely v. elhanyagolt nagyobbacska lakótelek' Háromszék m.; *farkas-ordító* 'hideg,

[1] Vö. ezzel a *szerelmes* melléknévnek szenvedő jelentésű használatát. Példákat l. a NySz.-ban.

[2] A Nyr. 4:407. lapján így van magyarázva: „Sürgős, szorgos... poétikusabb fölfogáson alapszanak, mint amaz [t. i. sürgetős]; sürgős, ami miatt v. ami körül sürögni, forogni kell; szorgos, ami miatt szorgoskodni kell."

fűtetlen szoba' Zemplén m., Csallóköz MTsz. Hideg mint a farkasordító: 'így híják a téli fűtetlen v. rosszul fűlő szobákat' Erdélyi, Közm. 2603. sz.).

Talán ide lehet még sorozni a *bökkenő* igenevet az ilyen példákban: Nem az a dolognak a bükkenője (Balásfi, NySz.). Ott vala bezzeg a dolognak a bökkenője (GKatona, NySz.). Hátra még a bekkenő (Matkó NySz.). Itt vólt a bekkenője (Illyefalvi, NySz.). Ez a bökkenője (Kis-Viczay, NySz.). Itt ám a bökkenő (Dugonics, id. Margalics). — Vö. *bökkentyű:* Ennek a dolognak másutt van a bökkentyűje (Kapnik vid. MTsz.). A *tyú, tyű* képző a műveltető ige *ó, ő* képzős alakja voltaképen.

Az *élő-haló-fű*-höz hasonló példát találunk az északi osztjákban is: *χoldi χol't* 'halálos veszedelem' (= halált hozó v.) Pápay: NyK. 38:143. A farkas ordító hideg-nek megfelel: *χ ā r kildi ələη soj, u̯ai kildi ələη suj* 'rénbika kelő reggeli zaj, rénkelő reggeli nesz' (= rénbika keltő reggeli zaj,...) Pápay: Osztják Népkölt. Gyűjt. 18.

A cseremisz nyelvben az ily esetekben a *-mə* képzős befejezett, illetve szenvedő jelentésű igenév használatos; pl: *šəl-γ u š m ə̑ jo* 'olyan varázsige, amely a sebet begyógyítja s új húst növeszt' (tkp., húsnövő [nőtt] varázsige') Ramstedt: MSFOu. 17:130; *šur-γen^{m}-bazmə̑ olmam näleš* 'egy almát vesz, amitől a szarv leesik' (uo. 179); *šim-ožə̑-litsäš eδem limə olmam näleš* 'vesz egy almát, amitől a fekete csődör meggyógyul [és újra] ember lesz' (uo). — A mordvinban szintén: *E uli utomńem, p'eškše k u l u m a tikšęde* 'van egy csűröm, tele halált okozó fűvel (Paasonen: JSFOu. 12:64).

Az *ó, ő* képzős igenév bizonyos elvont jelentésű főnevek előtt szintén műveltető értelmű, így különösen a *kedv, szándék, vágy* szók előtt. Pl.: Nem mutatta elmenő szándékját (Rákóczi-Tár, id. Könnye Bud.-Album 198). Pusztító szándékkal törtek oda (Petőfi: János vitéz; id. uo.). Lázadó szándék (Petőfi, id. Veress: A magy. név- és igejelző. Nagyszebeni áll. főgimn. 1885-i értesítője. 12. l.). De midőn a szolga odaért ügetve, Kifakadt a népnek a nevető kedve (Arany: Toldi Estéje III é.). De Jucinak egész estve oda van a játszó kedve (Arany: A betyár). Kinek eddig nem volt hazamenő vágya, Rögtön eszébe jut az otthoni ágya (Toldi Szer. 12:24). Id. Lehr: Toldi[2] 208.

Legközelebbi rokon nyelveink szintén befejezetlen cselekvést kifejező igeneveket használnak ily esetben; pl. v o g u l: *k w ā l n ə nąmtən-ke patəs, minən akw' pāln* 'ha elmenő kedved van, takarodjál' (Munkácsi, Vog Népkölt. Gyűjt. 4:326); — o s z t j á k: *t š u t t š a katšat əndamet* 'nincs menő kedvük' (Patkanov, Die Irtysch-Ostjaken 2:54); — v o t j á k: *k u r ä k t o n pumzä todsa* 'búsulásának (tkp. búsuló) okát megtudván' (Munkácsi, Votj. Népkölt. Hagy. 86).

A magyarban az *ó, ő* képzős igenevek helyett főnévi igenév + *való* is használatos: Valahogy erőt vett *ríni való kedvén* (Arany:

Toldi 6 : 13). Majd nézte sokáig fölegyenesedvén, Ameddig erőt vett sírni való kedvén (Toldi Szer. 6 : 74) Húzd rá cigány! húzzad jobban. Táncolni való kedvem van (Petőfi : Falu végén). Lehr i. h. Tudvalevőleg ez az eleven szerkesztésmódja a szenvedő jelentésű igenévnek; pl. *innivaló, ennivaló, kérnivaló, tanulnivaló* stb. Láttuk, hogy az eszközjelentésű igenév is lehet így szerkesztve: gyútani való 'tűzgyujtó forgács'; fürödni való kád, orvoslani való szer (Nyr. 42 : 349—50); valami mosdani való szappant küldtem (1625. TörtT. Újf. 1 : 25); borsó szűrni való réz edény (1630. uo. 4 : 272); hintó ablakját felvonni való zsinór (1697/8. uo. 1 : 352); egy pár rókával béllett szürke vadászni való strinfle (351); egy kis ládában varrani való különbféle szőr (352); 2 lót varrani való selmet (1699 uo. 353); tudom maradt selymei, varrani való eszközei (1636/71. LevT. 2 : 269). S épen ezekről mutattuk ki, hogy szintén a szenvedő jelentésből magyarázhatók. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a fönnebbi példákban is állhat a szóban forgó szerkezet, továbbá, hogy a cseremisz és a mordvin nyelv szenvedő igenevet használ az első csoport eseteiben, világos, hogy ez a csoport igenév is a szenvedő igenevek közé tartozik.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZÓK.

Irta **Mariánovics Milán.**

Nagyon örülök, hogy szóegyeztetéseim annyira fölkeltették nyelvészetünk jeleseinek érdeklődését. Asbóth, Gombocz, Melich sorban foglalkoztak egy-egy magyarázatommal, s ha cáfolták is, ez is előmozdítja az idevágó kérdések tisztázását. Asbóth Oszkár elismeréssel szólt a *mohó*-t illető magyarázatomról, sőt érdekesen kiegészítette azzal, hogy rámutatott a m. *mohon* s a szlov *mahom* közti hasonlóságra. Remélem, az itt következő új szóegyeztetésekkel is sok elfogadhatót nyujtok. Minden esetre azt mutatják, mennyi még a tennivaló s mennyi érdekes anyag kinálkozik még e téren.

bibasz, bibaszt, együgyű, ostoba < szlov. *bebast* ua. (uo. *beba, bebec, bebež, bebica, bebka* mind ua. jelentéssel), Plet. szerint a horvát-szerb *beba* 'gyermek, csecsemő, baba' szóból, tehát *bebast* eredetileg a. m. gyerekes; *-ast* éppen a szlovénban nagyon kedvelt képző: *belki* fehér > *belkast* fehéres stb., l. Vondrák 1 : 447—8. — Ezzel elesik Budenz magyarázata NyK. 20 : 154. Szavunkat már Dankovszky is a szlovén szóból származtatja.

bocskor = szlov. *baškore* Bindschuhe (Archiv für slav. Phil. 15 : 600); Plet. nem ismeri; Leschka cseh és morva *bačkor* és tót *bočkor* alakot említ.

cáfol, cafol (vö. NySz. *elcafol* és *hátracáfol* 2. 'visszavonul, hátrál') — vö. szlov. *cafniti* zurücktreten, *cafati* zurück-

gehen. Plet. a bajor *zaufen*-nel veti össze. [Vö. MNy. 1913. nov. Gombocz Z.]

cafra, cafat (MTsz. 1. cafra 1. és cafat 6.) — szlov. *cafura, cafuta* liederliches Frauenzimmer (a *cafat* csak az országnak nyugati felében járatos; 'rongy' jelentése másodlagos lehet).

condra, candra, codora 'rongy', 'daróc', 'ringyó' < szlov. *candra, cadra* Fetzen (*conta* liederliches Weib; vö. Mikl.).

csécs, csecse, csecsebecse 'játékszer' (l. NySz.): vö. szlov. *čeča* bábu, baba, *čača* játékszer, csecsebecse (így cseh és tót *čača* stb, vö. Leschka). Vö. FuF. 1 : 189, ahol Wichmann fgr. szókkal egyezteti.

csoba 'pofa, száj' (Csurgó, MTsz.): szlov. *čoba* 'Lippe, Maul'.

csupál 'tép, gyomlál' (Baranya) = horv. *čupati* ua.

csücsül, szék. *csücsükél;* Csok. „a gondjaim *csucsulnak*"; Rácalmáson Fehér vm. a gyermekmondóka végén *gugg le* v. „*gugg málé*" (l. Kis Á. M. Gyermekjáték-gyüjtemény, 152, 290) azaz *gugg má le* helyett azt mondják: *csucs má-lé!* — vö. szlov. *čič, čiča, čičanje* ülés, leülés, *čičati, čičkati* ülni, *čičniti* leülni (mindezek leginkább a gyermeknyelvben, l. Plet.) és *čučati (kučati, čubeti)* guggolni, *čučniti* leguggolni, horv. *čučati* guggolni, *čučnuti* leguggolni.

dánguba veszteglés, *dángubáz, dángobál* lebzsel < szerb-horvát *dan-guba* naplopó, szó sz. napvesztő, *dan-gubiti* henyélni, hévizálni, szó sz. napot veszteni.

dëcsák „vérmes fickó, délceg suhanc" (Csallóköz MTSz.; a Tsz.-beli „dicsekedő" valószinüleg csak okoskodás eredménye[1] < szlov. *dečák* Bursche (vö. *deček, dečec, dečárec* Knabe stb.). — A NySz.-ban nem fordul elő, de Rimainál olvassuk: „Semmi zsoldjuk nincs ott az detsek (?) latroknak" (Rimai J. Munkái 1904. 99).

dédó dőre MTsz.: vö. horv. *dedak* ostoba.

dorgál < szlov. *drgati,* dörzsölni; hogy a dorgál ige eredetileg dörzsölést jelenthet, bizonyítja a *korhol* ige, mely ugyanazt a két jelentést egyesíti (l. Simonyi: A m. nyelv 1. kiad. 2 : 188, 2. kiad. 354; így *horzsol: harzsolódik* 'veszekedik', l. Melich MNy. 5 : 125. Egyébiránt a *dörgöl* ige is kétségkívül ehhez a szócsaládhoz tartozik, vö. még szlov. *drgniti, drgljáti* 'dörgölni, vakarni' (tót *drhlit'* stb.). *Dörzsöl* úgy l. keverék alak; *dörgöl* × *törsöl* (emez a régibb nyelvben mindig így) vagy *horzsol.*

doromblya: crembalum, Brumbeisen (1707. MNy. 8 : 127) < tót *drombla, drumla* (szlov. *dromlja;* a szláv alakok a német *Trommel*-ból; vö. Mikl. *doromb;* ez a *doromb* elvonás lehet az előbbiből, mert *dorombja* ejtéssel harmadik személyű alaknak érezhették.[2]

[1] Halász is a *dicsekedni* szóval rokonítja Nyr. 9 : 263.

[2] Leschka azt mondja: „Ex drombla factum est *dorombla* [a jegyzete szerint ez is szláv hangalak], et ex hoc, omisso finali *la,* nostrum magy. doromb."

dundi, dundus, durdus: kövér gyerek (MTsz.) < horvát *dunda,* szlov. *donda* kövér, vastag fehérnép (a szlovén szó babát is jelent; a magyar alakok kicsinyítő képzőkkel).

gugyor: teknőforma völgy v. árok: horv. *gudura:* völgyzug, hegynyilás, gugyor, mélyút (Spicer).

gurgula (gurgulya, gurguja) 'henger, karika, gömbölyű kő stb. MTsz. < horv. *kruglja,* szlov. *krogla* 'golyó, gömb, teke'. Leginkább nyugaton s a Székelyföldön van elterjedve. A hengert jelentő *gurgó* és *gurgató,* továbbá a *gurgat, gurgít, gurdul, gurít, gurul* igék (MTsz) kétségkívül a *gurgula* behatása alatt keletkeztek a régibb *görög, görget, gördül, gördít* szócsaládból. — Vö. még: *gurgács* 'gömbölyű' Bars m.

kacabajka, kacamajka, kacabajkó, kacamajkó, kacabáj, és rövidítve kaca v. bajka, bajkó, messze elterjedt népies szó, a. m. női kabát, női dolmány = szlov. *kačomajka* 'ženska jopa', *kočemajka* 'kurzes weibliches Oberkleid'.

kászu, kászuly, kászoj (Szék.), kázlu (Vas m.), kaszol (Göcsej): fahéjból készített kupa, doboz stb. — Szinnyei fölismerte e szóknak szláv eredetét, de csak távolabb álló rutén s orosz *š*-hangú alakokat idéz (Nyr. 23: 152). Közelebb áll a szlovén *kozulj, kozou* Rindenkörbchen.

koszperd, kocperd: gyilok, gyíkleső (a 17. század óta), Cz. F. szerint „talán a latin *cuspis*-ból alakult" (inkább ol. *cuspide,* mind a kettő a. m. hegye, csúcsa vminek, az utóbbihoz találna némileg a Zrinyi Áfiumában előforduló *koszpiter* alak); de olyan magyarázatot is hallottam, hogy a. m. *cause perdue,* nem tudom van-e valami alapja. Összevetésül megemlítem, hogy a szó megvan néhány szláv nyelvben is: tót *kocprd:* gyilok, szlov. *kospric* kurzes Schwert, Dolch (a magyarországi szlovének nyelvéből Plet.). Leschka megjegyzi: „Slavi joci gratia ensem appellant kocprd."

kuka: horogalakú fa (l. MTsz., CzF. Nyr. 13: 544) > szerb-horvát, szlovén és bolgár *kuka* horog.

kukkuri-bárán: fű, amellyel fejfájáskor az orruk belsejét szurkálják, míg a vér el nem ered, Torontál m. (MTsz.), vagyis hunyor, Nieswurz < szerb és horvát *kukurijek* ua. (vö. szlov. *kokorik,* ciklámen).

kukora, göndör, göndörszőrű (Debrecen); kajla *(kukura* ökör, k. szarvú ökör, Oklsz. szintén Debrecenből): vö. óbolg. *kokoravŭ* göndör (szerb *kokorav* bozontos, horv. *kokorajka* borzas tyúk, szlov. *kokora* hajfürt stb.) — *Kukorá*ból *kukorodik, kunkorodik, kunkorít* stb.; **kunkora* valószinüleg < *kukora* × *kondor.*

kuszi, kutyahivogató szó, *kuszi-pajtás:* vö. szlov. (vend) *kus, kuzej,* kutya.

rusnya, luzsnya, *lusnya,* ruzsnya < szlov. *lužen,* nőn. *lužna* stb. sáros.

mozga, csontvelő (nyug. nyj.) < szlov. *mozg,* horv. *mozag* ua.

pilka, hordódugó = szlov. *pilka* 'hordódugó, akona'.

pucor, gyomor (palóc) < tót *pucor* ua.

rézál (halat) bevagdal (Dráv.) < horv. *rezati* vagdalni.

rizsa eh. rizs (Tiszavidék MTsz., Halas) < tót, horv. *riža*.

susma: mafla, mulya, ügyetlen (Kisujszállás, Debrecen, MTsz.), *susnya* lusta, tunya, aki magát elhagyja; csúnya, mocskos, piszkos' CzF. ignavus [vagyis tunya] MA. squalidus, schmutzig NySz. (vö. még: *szuszma* 'mamlasz' stb.) < szlov. *šušnja* eine im Reden und Handeln langsame Person (Plet.), vö. tót *„šušmavi:* susma, *šušmavosť:* susmaság, *šušmavjem, šušmem-sa:* susmálódik, susmálkodik" (Jancsovics): *„susnya (susnyák,* sl.) puer mucosus, Rotzbube" (Dank.; Miklosich csak Dankovszkynak ezt a Leschkából való adatát vette át, csak ennyit tett hozzá: „eigentlich Schnüffler"; vö. szlov. *šušnjati* durch die Nase reden).

susnya és *susnyó* 'fattyuhajtás, gyökérhajtás' (egy adat szerint *sutnya* is?); *susnya* Baranyamegyében ágbogot, ágtörmeléket, rőzsét is jelent, *susnyó* helyett pedig Aradmegyében *susmó* is előfordul (mindezek a MTsz.-ban) < szlovén *sušmad, šušmad* Dürricht, dürres Reisig, dürres Gestrüpp, *sušnjad, sušnjava* dürre Reiser (a *suh, sušen* 'száraz' melléknév származékai).

szompor, kén (Dráva vid.) < horv. szlov. *sumpor*.

sző a *szőke* alapszava előfordul a Beszt. és Schl. szójegyzékben s a *sző-rigó* madárnévben (l. Nyr. 40:354, 41:190) < óbolg. *sivŭ*, horv.-szlov. *siv* 'szürke', tót *siví* 'szőke, szürke,' *sivookí* 'szőkeszemű' (Jancsovics). A jelentés megfelel s a hangalakot is össze lehet egyeztetni: a szláv szóból előbb alkalmasint **szév* lett, mint szlov. *komin: kömény*, tót *liv: léhó, léju* 'tölcsér' stb., azután **szév*-ből *sző*, mint *bév: bő, hév: hő, csév* és *csív*: *cső*. Ide tartozik ez a két helynév: *Sző Demeter* (Szilágy vm.) és *Szészárma* (ném. Weizhorn, azaz Weiszhorn, Szolnok-Dob. m.). Csak az utóbbinak régi *scei zorma* írásmódja okoz nehézséget. (Vö. NyK. 35:118)

teber, töbör: gödör, katlanszerű mélyedés (MTsz., vö. még *debre, debrő:* gödör uo.) < szlov. *deber* Talschlucht, óbolg. *dĭbrĭ*.

tëta, nagyanya Érdy K. < horv.-szlov. *teta*, nagynéne.

topánka (s belőle elvonva: topán), női lábbeli; a NySz. csak Thaly VÉ.-ből idézi! „Bőrtopányit összefűzi lábán" (Bajza Munk.[1] 1:198). Topánka népetimológiával lett a horv.-szlov. *opanka* 'fűző cipő, bocskor' szóból. Vö. Spicer magyar-horvát szótárában: „topán, topánka: opanka". (Leschka idéz tót topanka és német Topanke alakot, de ezek a magyarból valók. Dank. már a vend opanka-t is idézi.)

OLASZ SZÉLJEGYZETEK.

Irta **Kőrösi Sándor.**

Az olasz szótár írása közben keletkezett széljegyzeteimet akarom itt közölni: szófejtést, szó- és szólásmagyarázatot, néha csak egyszerű szóegyeztetést vagy egy-egy újabb adatot valamely meglévő szómagyarázathoz, úgy amint munka közben rábukkantam.[1]

Balek: vel. *bale'co*: ol. *balocco* (vel. *balu'co)* és *baiocco* tökfilkó, fajankó: ol. *badalucco* u. a.: **badaluca're* néz, ügyel (a vel. *baleco* kancsal-t is jelent; *balucar* bambán néz*)*: *badare* vigyáz, ügyel.

Bécs l. *Csecse.*

Csalafinta. Egyjelentésű részekből álló ikerszó: olyan mint a *fogolymadár;* csakhogy a *csalafinta* szóban az előrész *(csala)* a magyar. Finta: ol. *fi'nto* a *fingere* ige melléknévi igeneve. Mi a szót 'képmutató, hamis, csalóka' jelentésében vettük át; *uomo finto* képmutató ember. Van egy tájdivatos *finta* szavunk is (MTsz). Ennek 1. és 2. jelentése „ferde, görbe, pisze" talán a magy. *fitit* és *fitos*-sal függ össze, 3. jelentése azonban: „ál, tettető, szineskedő" ugyanebből az olasz szóból származik, melynek szintén megvan a „szinlelt, tettetett, hamis, ál, hamisított" jelentése; *finta beszéd* hazugság (Udvarhely m.); ol. *amore finto* szinlelt szerelem, *barba finta* álszakáll. [A német *Finte* 'csel' is újabb átvétel az olasz *finta*-ból.]

Csecse, csécs. Szily Kálmán már rámutatott (Nyr. 18: 97), hogy ebben a közmondásban: Magyarnak csécs, németnek bécs, a *csécs* szó hiú gyermeki játékszert, a *bécs* meg pénzt jelent. *Bécs:* ol. *bezzi* (plur.) pénz: *bezzo* (sing.): ném. *batzen* (Bulle): lat. **bessis: bi-assis* (Zambaldi). Az ol. *agge'ggio* (olv. *adzse'dzso)* „csecsebecse" szó azt a gondolatot ébreszti bennem, hogy régi közmondásunknak nemcsak *bécs,* hanem *csécs* szava is olasz eredetű. *Csécs* (NySz. *czeczcze* MA.[3]) a régi „gyermeki játékszer" jelentésen kívül mai napság is él (NSz. és MTsz.) Baranya m.-ben és a Dráva mell.-én a következő jelentéssel: „cifra aranyos v. ezüstös keskeny szalag, amellyel a leányok és fiatal menyecskék nagy selyemkendőjüket díszítik." Ez a jelentés nagyon könnyen kifejlődhetett az ol. *agge'ggio* nak 'csecsebecse, cifraság' értelméből. Ha ugyanis elgondoljuk, mennyire elolaszosodott nálunk az Anjouk idejében és Mátyás második feleségének Beatricének idejében az udvar és ennek mintájára az előkelő úri házak, ha tudjuk, hogy Beatricének „társalgói, gyóntatói, mulattatói, kamarásai, irnokai és udvarhölgyei nagyrészt olaszok", hogy „ezek rokonsága folyton jön-megy Olasz- és Magyarország között", hogy „Mátyás udvara körül egy második Olaszország szü-

[1] Az olasz szóhangok és hangsúly jelölésére nézve l. Olasz-Magyar szótáram IX. lapját.

letik", hogy nemcsak olasz építőmesterek és munkások, énekesek és zenészek lepik el az országot, hanem ezenkivül „sokféle iparcikket is szállítottak jövő-menő külföldi, különösen olasz kereskedők, — drága selyem-, bársony-, posztó és más szöveteket" (Csánki, I. Mátyás udvara, idézve A magy. nyelvb. olasz elemek c. művemből 14—15. l.): elképzelhetjük, miként ismerkedett meg a selyemkendőre cifraságot kereső Dráva-vidéki magyar lány és menyecske a **cseccsa,* illeszkedve *cseccse* (MA. czeczcze) szóval, melyből a szó véghangzója elveszhetett. De másrészről az is világos, hogy abban az időben, mikor az olasz nevelők és udvarhölgyek mellett olasz dadák csitítgatták az előkelő magyar házak kisdedeit (erre vallanak gyermeknyelvünknek következő olasz eredetű szavai: *mama, tata, cocó, csócsál, guri-guri, guriga, kakál, pisál, csücsül, tentél):* a csillogó cifrasággal is olaszúl kecsegtették a gyermeket. Innen érthető, hogy gyermeknyelven *csecse* mindaz, ami szép. Hogy pedig az ol. *agge'ggio*-nak szabályszerű magyar változata a *csécs*-et és *csecsé*-t megelőző **cseccsa* alak, azt a következőkből láthatjuk: A *dzs* (gi) hang magában az olaszban is váltakozik *cs*-vel: *brace* és *bragia* parázs; *dugento* és *ducento* kétszáz stb. stb. (Gröber 531). Az így *accse'ccso*-nak hangzó szó végső *o*-ja a magyar ajkon rendszerint *a*-vá válik: pl. magy. csalafinta: ol. *finto,* magy. pálya: ol. *palio,* magy. mulya, mula: ol. *mulo.* Már most figyeljük meg az olaszt, midőn ilyen másodéles szót ejt ki: *(a)ccse'ccsa.* A hangsúly annyira ránehezedik a második szótagra, hogy az a kezdő *a* alig hallatszik; maga az olasz nyelv is gyakran elejti az ilyen kezdő *a*-t; pl. ol. *aspa'rago* v. *spa'rago* magy. spárga, ol. *agu'glia* v. *gu'glia* magy. gúla. Az olasz *agge ggio*-nak tehát nyelvünkben alak és jelentés tekintetében egyaránt szabályszerűen megfelel a **cseccsa, csecse, csécs.* [Vö. az előbbi cikkben a *csécs, csecse* szót. — A szerk.]

Csecsebecse. Nagyon rövid élete lehetett nyelvünkben az ol. *bezzi*-ből származó pénz jelentésű *bécs* szónak. Erre vall az a körülmény is, hogy rövid idő múlva a föntebb idézett közmondást se értették már és naivúl így módosították: Magyarnak Pécs, németnek Bécs. De azért nem veszett ki a szó. Eredeti jelentését elvesztette, de mivel a közmondásban aikalmasint rímelt a *csecse* szóval (*Magyarnak cseccse, németnek beccse), a nép játékos kedve ikerszót formált belőle és lett: *cseccse-beccse,* mai napság *csecsebecse* „aprólékos cifraság, cicoma, ékszer, játékszer".

Csitt: ol. *zit* és *zitto* 1. csendes, hallgatag, nyugodt. 2. csitt! csendesen. 3. pisszenés; nesz. A magy. *cs:* ol. *z* hangváltozásra nézve v. ö. magy. *csimarin* (NySz): ol. *zimarrino.*

Csokor. A NySz. nem ismeri. A NSz. és Szinnyei MTsz.-a szerint székely szó. Ol. *cio'cca* 1. ág csúcsa, bokrétája. 2. csinált virágcsokor; oltárra való virágcsokor. 3. *viole a ciocche* teljes viola. 4. fürt. Ezzel szépen egybevág az, amit a MTsz. a *csukros, csokros* szóról mond: „teljes, bokros szirmú, csukros szekfű,

viloja, rózsa." (Az ol. *ciocca* szó a kfn. *schoc*-ból származik.) A magyarban talán a *bokros* szó analógiájára lett a **csokkos* szóból csokros, csukros és ebből vált ki a csokor főnév. [Vö. Nyr. 41 : 136, Mészöly G. — A szerk.]

Csücsűl: ol *stare cecce* csücsűl; *mettersi cecce* lecsücsűl: ol. *cecce* és *ceccia* (gyermeknyelven) szék (a *seggiola* szó gyügyögő ejtése). A zárt *e* hangú *cecce* szóból a magyarban *-l* képzővel valószinűleg **csicsíl* lett és ebből *csücsűl.* [Vö. az előbbi cikket. — A szerk.]

Derelye. A NSz. szerint van derellye, dedelle és dödölle alakja is; a MTsz. a derellye, dödölle, dedellye, didelle, dödöjje, dödöle és dögölye alakokat ismeri. Jelentése „háromszög- v. félkör-formájú, töltött tésztás étel" és „köles- v. kukoricakásából készült galuska-nemű főtt tésztás étel". A sokféle változat mutatja, hogy valami nehéz idegen szóval küzdött meg itt nyelvünk, midőn e szót szókincsünkbe fe.vettük. Az olasz *ta'gliate'lli,* vel. *tagiade'le* 'széles csíkokra vagdalt tészta', melyből a mi dedellénk, derellyénk származhatott, tényleg nehézkes ejtésű. A szó az ol. *tagliare* 'vág, metsz, metél' igéből képződött igenév *(tagliato)* kicsinyítése, és nyelvünkbe valószinűleg *dedelle* alakban jött át, még pedig a vel. szónak friauli ejtésével: *(ta)djade'le* > *dëdëlle,* amelyből aztán disszimilálódás útján, talán egy nyomaveszett **dëlëlle* alakon át lett *derelle* és *derellye.*

Duránci, nem magvaváló (barack, szilva): ném *Duranzen:* ol. *dura'cine* nem magvaváló (barack): ol. *duro* kemény. A szó származására már a NSz. is rámutat.

Figurázik tréfál, bolondozik (MTsz.): ol. *figurare* „szinlel, tettet"; pl. *Dice di lavorare, ma figura.* Azt mondja, hogy dolgozik, de csak tetteti magát (figurázik).

Finta l. *Csalafinta.*

NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta **Wertner Mór dr.**

IV.

Mordály. TT. 1897 : 195. *1659.* Majtényi János levele a király pecsétőréhez. Midőn a pozsonymegyei cifferi kastélyhoz ért, megtámadta őt bizonyos Schlossberg; rá akarta sütni a puskáját, de Majtényi megakadályozta őt ebben, „evvel nem volt contentus, fogván másik mordály bandita kis puskáját . . . azt hátamban akarta sütni."

Mozsártörő. Z. 8 : 399. *1429.* Raguzai (= Tallóczi) Ferenc, Kevemegye főispánjának elismervénye a belgrádi kincstári szerelvényekről. „Item mosaartherew."

Násfa. Hédervári-oklevéltár 1 : 312. *1465.* Csetneki András egri várnagy végrendelete. „Habeo unum militare signum, nasfa vocatum." — Apponyi-oklevéltár I. 464. *1519.* Apponyi Móric ingóságai. „Unum iocale

vulgariter nasfa dictum." — TT. 1901 : 140. *1522.* Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete. „Dempto uno jocali vulgo nasffa . . . in quo jocali sunt sex lapides gemanth et unus lapis rubin." — A násfát régibb okirataink sokféleképen magyarázzák. Legérdekesebb fenti 1465. évi magyarázat, mert mindeddig nem tudtuk, hogy akkor egy katonai, illetve hadi jelvény is létezett.

Négel. Bártfa levéltára 1540. sz. *1464.* Perényi István tárnokmester levele a bártfai biróhoz. Kéri, hogy küldjön neki „duo media vasa vulgo keth fel negel" legjobb márciusi sört. Az Oklsz. szerint annyi mint légely.

Nitra. TT. 1899 : 690. *1664.* Radonay Mihály győri polgár végrendelete. „Vagyon kilenc nitra szines selyem." „Négy nitra hamuszinü selyem."

Nyakbavető. TT. 1901 : 588. *1569.* Perényi-féle ingóságok. „Egy nyakba vető öreg gyöng zemből csinált, kin eg aran kereszt, kiben egy öreg saphel és négy rubint és négy gyöng szem, valens aur. ung. IIc" (= 200). — U. o. 1908 : 59 do. *1572.* Bátori Erzsébet ingóságai. „Monilia aurea, vulgo nyakbavető lapidibus praeciosis ornata duo." — U. o. 1911 : 595. *1578.* Gyulafi László végrendelete. „Egy nyakbavetőt és sótartót, kiben vagyon hét gira és kilenc nehezék." Érdekes a fenti eredeti magyarázat.

Ó pénz. TT. 1895 : 554. *1668.* Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatéka. „In thecula parva nummi antiqui hungarici vulgo ó pénz flor. 2 denar 63." — U. o. 1908 : 22. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy néhány forint ó pénz egy kis zacskóban." — Történelmi szótárainkban nincs.

Ostorménta. Gy. 1880 : 108. *1564.* Néhány betegség elleni gyógyszer. „Külső bántás ellen. Ostorménta fa [így? vö. NySz. ostormén-fa] levelét vagy diófa levelet főzd meg, avval mossad." — A menta (= mentha) egyik fajtája?

Örvény. Turop. I. 208. *1427.* Cilly Hermann szlavóniai bán egy határjárás alkalmából mondja, hogy egy árokhoz értek, mely esős időben lefolyik. „Quod fossatum ipsi actores Ewrwyn appellassent." — Az Oklsz. csak 1520 után ismeri.

Pája. TT. 1900 : 455. *1663.* Eszterházi György püspök végrendelete. „Egy paiabul fekete dolmánt palásttal szegény papoknak." [NySz. páj, pája.]

Paplan. Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen III. 427. *1407.* Somkereki László végrendelete. „De una tapecia vulgo poplan de purpure." A paplanról régibb okirataink többféle módon nyilatkoznak; ez itt uj magyarázat.

Partir. TT. 1908 : 138. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Öt fertálra való sárga fehérvirágos partir." Ismeretlen szó.

Patena. TT. 1900 : 470. *1551.* Gecsei Márton ingóságai, „Ég kel'h (= kehely) arañas patinas." — U. o. 1899 : 536. *1638.* Nagyfalvai Gergely győri kanonok ingóságairól szóló leltár. „Egy kely (= kehely) patenásból az öreg szentegyházhoz valót." „Egy ládában a szalavári apáturéhoz való... patenákot és más egyházi ezüst portékákat." — Történelmi szótárainkban nem találjuk. Patena különben azon aranyos vagy ezüstös tányérocska, melyre a mise alatt megszentelendő ostyát helyezik.

Patikárius. TT. 1900 : 315. *1588.* Gecsei Pál végrendelete. „Az mely párta öv az patikariusnál vagyon, láncostól, mind neki hagyom."

Pázsit. Hédervári-oklevéltár I. 11. *1303.* Az esztergomi keresztes konvent kiadványa a Szelényiek birtokügyére vonatkozólag: „Inde flectitur... ad quendam locum viridum (így) pasyth vocatum." Az Oklsz. csak 1319 után ismeri.

Pecsétnyomó. Kár. III. 420. *1580.* Csáholi Ferencné végrendelete. „Vadnak ezen kivül... valami pecsétnyomók.“ — TT. 1899 : 523. *1629.* Opicz Jánosné győri lakos végrendelete „Egy arany pecsétnyomó győrőt.“

Pegyvet. Z. VIII. 552. *1435.* Pataji Zubor Jakab hagyatéka. „Unam stragulam chemeleth viridei coloris vulgo Zeld (= zöld) cum pelle pegyveth subducta.“ — U. o. IX. 105. *1446.* Várdai Miklós végrendelete. „Pallium meum nigrum subductum sub pellibus vulgo peguet.“ — Kár. III. 604 do. *1599.* Király György csengeri lakos hagyatékában „egy pegymet mál gerezna.“ — TT. 1899 : 340 do. *1621.* Kálly Péter szekszárdi apát végrendelete „Az pegyuet subámat. — U. o. 1899 : 533. *1632.* Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „Egy pegvitt süveg.“ — U. o. 1908 : 129. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatéka „Egy citrom színyű kamuka mente penved bélléssel és nyuszttal prémzett, asszonynak való. — Azonos vele a genet, pl.: U. o. 1895 : 553 do. *1668.* Posgay Miklós esztergomi nagyprépost végrendelete. „Pelles reperimus ex genere Genet paria 6. Item subductum unum antiqua ex genere Genet.“ — U. o. 1900 : 455. *1663.* Eszterházi György püspök végrendelete: „Fekete virágos bársony genettel bélelt subát. — A Genetta vulgaris (Viverra) nevű ragadozó állat értékes prémet ad. Német neve Genettkatze és Ginsterkatze vagy Genette; ujabban magyar neve petymeg.

Perpetuana. TT. 1899 : 521. *1629.* Neumann Jakab győri polgár végrendelete. „Egy darab perpetuana.“ „Egy hajszínű perpetuana szoknya.“ „Egy perpetuana hajszínű bomet.“ Ez az ismert angol everlasting szövet. Everlasting annyi mint örökké tartó; perpetuus (a, um) is azt jelenti.

Pikér. TT. 1900 : 378. *1701.* Rákóczi Ferenc udvartartási számadásai. „Supremus venator Pikér dictus.“ Ez a francia piqueur. mely különben a németbe is átment; annyi mint lovas vadász.

Pinol. TT. 1908 : 139. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy fekete bársony pinol, kétfelül aranyos pántlikával.“ Ismeretlen szó.

Pintes. TT. 1901 : 590. *1569.* Perényi-féle ingóságok. „Két öreg ezüst pintes Cannák aranyozott, egyformájuk.“ — U. o. 147. *1595.* Mondolai Pálné végrendelete. „Itthon vagyon egy pintes ezüst pohár.“

Pofás sisak. Hadtörténelmi Közlemények. 1913 : 130. *1551.* Somlyai Ferenc lippai vitéz végrendelete. „Továbbá... egy pofás sisakot adják Christophnak.“ — (V. ö. Oklsz. pofa.)

Ponyva. Z. VIII. 400. *1429.* Raguzai (= Tallóczi) Ferenc elismervénye a belgrádi kincstári szerelvényekről. „Ulnae telarum seu vulgo ponywa.“

Portrett. TT. 1899 : 707. *1758.* Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „József hercegnek (= a későbbi II. József király) portrettje; 12 kavallér és egy dáma portrettje.“ A francia portrait.

Pörfolt levél. TT. 1900 : 319. *1600.* Bakich Mihály végrendelete. „Mindenféle leveleket, kik a jószágról valók, adósleveleket... pörfolt leveleket... hagyom.“

Pridli. Századok 1888 : 157. *1708.* Gróf Rákóczi Erzsébet hagyatéka. „Tarka selem pridli-varrás hosszaskák; rojtos az félvégi, hamuszín selemből.“ „Tarka pridliből és kék tafotából, igen elviselt, rongyos falravalók.“ „Két pridli tarka párna, másfelül bőr.“ „Egy új pridli-szőnyeg.“ „Egy szőrpridli antipendium.“ — Történelmi szótárainkban nem található.

Quietálni. Saját gyüjteményem. A 17-ik század második feléből. Forgács Tamás elismervénye. „Én Ghymesi Forgach Tamás vettem az Néhay Nemös Snabil Janos Uramtul egy Aranyas kardra Tal (lér): 6 azomban elvszvn (= elveszvén) eő kgimetűl, az eő kgme szerelmes hazastarsa Eözvygségében (= özvegységében) plenariis megt (= megint) adtán az árat úgy mint Tal. 16 mellyről ő kgemét az en kezirásommal is pezetemmel quietalom." — Történelmi szótárainkban nem találni.

Quitancia. S. II. *1552.* Kisfaludi Benedek levele Sopron városához. „Kerem, hogy kegyelmed... kylgye meg az thewbyth ys (= többit is) az peznek (= pénznek) és annak az embernek az ky az pezth hoza quitantiath adok." — TT. 1900: 320. *1600.* Bakich Mihály végrendelete. „Azt sem tudom neki atták-e meg avagy nem, de hogy énneköm semmi quitancia nincs." — Vö. NySz. kvietáncia, kvitáncia.

Ráfogó keszkenyő. TT. 1899: 532. *1632.* Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „Négy ráfogó keszkenyő." — U. o. 682. *1647.* Miklós Pál győri polgár ingóságai. „Egy ruha ráfogó." — U. o. 700. *1699.* Mosoni Szabó Jánosné győri lakos végrendeletében „1 reáfogó." — Nyelvtörténeti szótárainkban nem található.

Rapach. Az Oklsz. 1111. old. olvassuk a következőket: „Zakrapac l. Zakrapacs. — Zakrapacs? Zakrapac?: 1492. Vnum Zakrapacs et vnum cingulum wlgo Zkender de serico et Chyzmas (O. L. D. 26055)." — Ez teljesen érthetetlen. Az alsószlavóniai oklevéltár közli (342—344) ezen okiratot, melynek kelte 1492 máj. 10 és melynek tartalma a török hadifoglyok váltságjegyzéke; megjegyzendő, hogy a foglyok Bihácsban tartózkodtak. „Item dedit Manyr, qui fuit in Bihegh (= Bihács), in prompto 93, et ***unum zak rapach,*** et unum cingulum wulgo zkender de serico pro flor. 7 et chyzmas unas." Igy már érthető. Nem egy zakrapacsról van szó, hanem arról, hogy Manyr nevű török többi között egy zsák rapachot is adott. Rapach kétségkívűl szláv eredetü szó s valószínűleg a. m. repce. [*Repač* a szlovén nyelvben a többi közt egy almafaj és egy szőlőfaj neve.]

(Folytatjuk.)

ISMERTETÉSEK.

Két széphistóriánk kiadása.

I. Rustan császár históriája. A Magy. Tud. Akadémia tulajdonában levő Csomakódex szövege alapján eredeti helyesírással kiadja és értekezés keretében magyarázza *Mikó László.* Budapest, Stephaneum 1910. 95 l.

II. Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Összehasonlító irodalomtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja *Henrich Arnold.* Kolozsvár, Magyar irodalomtörténeti szeminárium 1912. Ára 3 K. 127 l.

Az ismertetésem tárgyát tevő két magyarázatos szövegkiadás nem most s nem is egyidőben látott nyomdafestéket, de fontosságával mindkettő rászolgált a megemlékezésre. A két kiadás tárgya azonos: mindkettő régi verses szöveget, 16.—17. századbeli széphistóriát ad betű szerint való lenyomatban. A tárgy-

nak e megjelölésével egyúttal a kiadásoknak fontosságát is megjelöltük, ha utalunk arra az elég szomorú tényre, hogy régi verses szövegeink kiadása mily módnélkül nehézkesen, lassan halad. Hiszen ha meggondoljuk, hogy a Régi Magyar Költők Tára VI. és VII. kötetének megjelenése közt kerek tizenhat esztendő telt el (1896, 1912), legott kiábrándulunk ama hiú reményünkből, hogy a gyüjtemény teljességét valaha megérhessük. S ha figyelembe vesszük, hogy a ki nem adott szövegek mily nehezen hozzáférhetők, akkor habozás nélkül kimondhatjuk, hogy a szóban forgó két kiadás nagy nyereség mind az irodalommal, mind pedig a nyelvészettel foglalkozókra nézve. Azzá tenné e kiadásokat a hozzáférhetővé tételnek puszta ténye még akkor is, ha Mikó és Henrich semmi egyebet se adott volna a betűszerinti szövegnél; de e kiadások mindegyikét tartalmas értekezés is kíséri és magyarázza.

A kísérő értekezések nagy terjedelműek (a Mikóéban 1—40 és 79—93 l., a Henrichében 1—71 l.) és igen tartalmasak, de tartalmukkal itt nem foglalkozhatunk, mert tárgyuk irodalomtörténeti s főkép forráskutató és összehasonlító kérdésekkel foglalkoznak (pl. a Mikóéban: Rustán császár históriájának forrásai; Eustachius legendája a Gesta Rom. előtt stb.; a Henrichében: a Tankréd-monda tartalma és eredete; a Tankréd-monda a különféle irodalmakban stb.) s így túllépik folyóiratunk tartalmi körét.[1] Az irodalomtörténet föltétlenül nyert ezekkel az értekezésekkel, melyek szorgalmas és alapos kutató munkálkodások eredményeinek mutatkoznak, de a mi szempontunkból vajmi keveset nyujtanak: a kiadott szövegek nyelvi sajátságainak fejtegető összefoglalását, a jellemző hang-, alak- és mondattani alakok összeállítását, magyarázatát nem találjuk meg bennük. Mikó a Rustan császár históriájának helyesírásával foglalkozik ugyan (91. l.), kiemelvén a benne megnyilatkozó nagy következetlenséget, s „nyelvezetéről" is ad egy tizenkét soros sovány összefoglalás-félét (92. l.), de bizony mindez édes-kevés. Henrich meg egyenesen kijelenti, hogy irodalomtörténeti bevezetésének keretét túlhaladná, ha Enyedi nyelvével nyelvészeti szempontból foglalkozna (65. l.), ezért megelégszik egy-két szöveg alatti megjegyzéssel, utalással egyes feltűnő sajátságokra; azonfelül egy fejezetet szentel a széphistória stílusának (65—69), melyben kiemeli, hogy bár Enyedi nyelve sok helyt élvezhetetlen, sőt helyenkint magyartalan is, kitetszik a költőiségre való törekvése a költeménynek lírai részeiben és népies fordulataiban. Sokat merít a közmondások gazdag kincséből s ezeket Henrich Erdélyi közmondásgyüjteményével egybe is veti.

A nyelvészet tehát tulajdonképen csak a puszta szövegeket kapta, de ezek is sok tanulsággal s fontos adalékokkal szolgálnak a 16.—17. századbeli nyelvhez. Nézzük csak a két széphistóriát röviden a mi szempontunkból.

I. A Rustan császár históriája[2] 226 négysoros versszakból áll s a Csoma-kódex (MTudAkad.) szövege alapján van kiadva eredeti helyesírással. Ez a helyesírás a 17. század egyéb emlékeivel szemben feltűnően ingadozó, ugyanazon betüket azonos helyzetben is szeszélyesen, rendszer nélkül alkalmazza a másoló (a magánhangzók hosszúsága rendszerint jelölet-

[1] Henrich értekezésének irodalomtörténeti méltatását l. Király Györgytől: EPhK. 37: 118.

[2] Historia az Rustan czaszarrol: es az eö hazas tarsarol es szep ket fiarol Remus Romulusrol. Carmina sunt 200, 26 scripta An: sal. 1638. 25 die Octobris.

len; *ő* jelölve: *ó*, *ű* jelölve: *ú*, de máskor meg *ő*, *ű*; *í* jelölve *y*[1], *j* jelölve: *i*, de megfordítva is stb.), de mivel a kódex másolatnak a másolata, helyesírása nem jöhet számításba a helyesírás története szempontjából. Sokkal több haszonnal nézegethetjük a széphistória szövegét hang- és alak-, jelentés- és mondattani tekintetből. Itt nem foglalom össze rendszeresen a tapasztalt jelenségeket, csupán egy csomó érdekesebb nyelvi alakot közlök, amit olvasás közben innen is, onnan is kijegyezgettem.[2]

Hang- és alaktani tekintetben megemlítendő, hogy a széphistória általában *ö*-ző nyelvjárást tüntet föl, de nem egészen következetesen: szóróncze 1, kórósztseg 11, 12, kóróstienek 19, róndóles 162, gióngedón (gyengéden) 126, fórtóztet 40, fól kóll vónny 16, keszkónió 86, 147 (de kezkenió 166), tisztóseg 40 (de tiztesseg uo.), róngetes (rengetés, ringatás) 139 (de renget uo.), szórzene 161 (de szerzene 162), stb. — Egy és más szempontból érdekes hang- és szóalakok: giulta (gyujta) 23, vitollja (vitorla) 42, iútók (jöttök) 111, iúnenek (jönnének) 29, ú náluk 3, tiktóket (titeket) 149, meg füsüllik (fésül) 92, fóiet (fejét) 87, kazdag zodot (zsoldot) 95, de vö. uo. zoldal (zsolddal), kótseg (költség) 111, leveleket vátának (váltának) 154, hodult nep (hódolt) 157, tóllöget (törölget) 86, udvallanak (udvarlanak) 91, udvalnak (udvarlanak) 201, lólenek (lelének: Fias Farkast az erdőben vadaszok lólenek, Fiay közt egi futoso giermeket lólenek) 64, megh lóles 190, lóltenek 126, vonsza (vonja) 46, vonszatok (vonjátok) 33 stb. — Jellemző a honnan kérdésre felelő helyragok használatában, hogy a *ból*, *ből* és *ról*, *ről* mellett mindig *túl*, *tűl* alakot találunk. — Az igeragozásban és képzésben is sok érdekes alak kerül elő: vék (vevék) 34, 61, ve (vevé) 37 (de vevenek 19, teve 5), lón és len 20, lenek (levének) 19, el oszolanak (oszlának) 81, kúldnenek (küldenének) 101, serkenniel fól (serkenj) 10, meg valam (megválék) 52, el futamek 65, futamkodvan 60, megh niugotvan (nyugtat, nyugoszt) 37, mulatkozny (mulatozni) 106 stb; a föltétes módnak eredetibb tárgyas alakja is előfordul: el tavoztatnaja 26.

Jelentéstani és szókincsbeli példák: haboru (vihar) 39, 42, barkas (hajós) 31 (barkas Mesterek uo.), barka ber 29, 34, 35, Asztalber 135, veszekedek (vesződék) 43, tetova haniatek (ide s tova) 43, el mulek (eltünt) 18, Fó biro 44, Leanzo 4, hatra ter (visszatér) 49, ióvó-iaro 54, de nem vonsza ótet megh utatul (nem vonja el) 46, Az ellensegh... ket Esztendeigh *kórniul fekve* ótet el pusztitta (körülvéve) 22, fias farkas 126, iartas ut 183, emtet (szoptat) 65, 119, kezi munka 90, hadnagyoknak talponalva megh kószóni vala 140, ez dolgot az nagi Urak eszekben be vevek 71, szallitassad ugi mond vitez megh farat nepedet ez szep mezón az szep fúvón az te taborodat 108, Szep szavaval le szallita taborat nyugota 110 stb.

Mondattani érdekességek: Az Romanak kó Falay akkoron nem vala 2, folio vizból immar nem tud melljkhez syetny, nagi sirasal folio vizból nem tud el ki menny 50. — A tárgy ragtalan használata igenevek mellett: ez szo halvan 18, súvegh vetve 201 stb. A tárgyrag hiányzik itt is: Az Ur Isten hazassagok szerenczesse teve 5. — *Czaszar küldót* rúhaiban eleyben mene 213; ók hadnagiul az meljet tevenek 97, ótód napon lón nekye ót

[1] Az *y* fölött mindig két pont van; ismertetésemben azonban mindig egyszerű *y* van szedve. [Az ö, ü jegyét nyomdai okból változtattuk meg.]

[2] A megfelelő versszakok számát idézem.

szazan vendege 164; tisztessegre Urasagra ot fól emeltetek 94; [czudaljak] fiaynak ó megh talalasat. Felesegenek is halljatok megh ó megh talalasat 189; Sem Attiamnak sem Anjamnak hiróket nevóket ez vilagon nem mondhatom *nekyók nevóket* 131; mindeneknek eleb 109; mind azoknak töbiról 52; egi masunkrol baratinknak mi beszedúnk leszen 112; szerte szerent 39, 81; egytóket... az mastokat... mindenteket 150, de így is: egyktóket... az mastokat 182. — A kettős igekötő is gyakori: el be találkozek 38, el ki rekesztete 52 stb.

A fölhozott példák világosan bizonyítják, hogy a széphistória lapjainak forgatása nem meddő munka s így a kiadással nyertünk. Hiányát teszik a kiadásnak a jegyzetek hiányán kívül még a sajtóhibák is. Lehet, hogy némelyikük a kódex íráshibája, ezeket Mikónak jeleznie kellett volna, de némelyek biztosan a kiadás nyomásába jutottak bele. Csak egyet-kettőt idézek: 87. vsz.: *fe* ven Ember helyett olvasd: *te* ven E.; 192. vsz.: nagi *bú* voltat mutata az Aszoni helyett: *hú (hű)*; 193. vsz.: szep termetin mi el *almelkodanak* helyett: *almelkodank;* 204. vsz.: es Barkasok hogi el *vóttók* szerelmes Uramtul helyett: *vóttek* stb. A kiadásnak legfurcsább sajtóhibája: ugi *emliti* mint az fiat azt is [t. i. egy kis gyermeket] az oroszlan (58. vsz.), mit keresne itt az *említ* ige?, világos, hogy *emteti* kell, mert vö.: az giermeket ó mingiarast *emtetnije* kezde (65) és: mint Fiayt engemet is *emtetet* oroszlani (119).

II. Enyedi György széphistóriája[1] az 1582. évi kolozsvári kiadás unikum-példányának, mely a M. Tud. Akadémia birtokában van, betűszerinti lenyomata. 310 négysoros versszakból áll. Helyesírása általában megegyezik a 16. századbeli nyomtatványokéval. Hogy e szöveg nyelvével se lenne meddő dolog foglalkozni és hogy érdemes volna Enyedi prózai irataival, prédikációival összehasonlítani, mint ennek eszméjét Henrich is fölveti (66. l.), azt hiszem, eléggé mutatják az egyes érdekesebb nyelvi alakoknak alábbi példái.[2]

Hang- és alaktani tekintetben nem gyüjtöttem össze itt se rendszeresen a tapasztalható jelenségeket, csupán egy csomó alakot jegyeztem ki. Ilyenek: késén (későn) 272, földen förtöng (fetreng) 254, gús (gúzs) 246, böü (bő) 231, 232, böüség 120, töüs (tövis) 66, 72, töuis 70, iargalnac 209, fel vöt (vett) 169, düczökedik 168, czizamic (csuszamik, vö. NySz., mely szerint hapax legomenon) 159, nőtelen 129, körmes 74, 93, bizlalni (biztat) 288, 298, szánkiuetés 271, tartóztatni nem méré (meré) 15, téttetet iamborság 113, lész (lesz) 245, öttösse (alighanem öttözze helyett) 231, ózzátoc (óvjátok) 293, nyugossa (nyugossza, nyugtassa) 265, nyugatoya (nyugtatója) 117, szakaszkodnak 254, életem Isten meg eléglette 222, könyueszteti 210, természeti fényesség 178, történéc hogy lepnéc felső varában (lépne) 88 stb.

Szókincsbeli és jelentéstani példák: Isten kötelében illy ellent tartál 264 (= házasság, mert vö. házasságnac volt ellen tartoya 268, ellent tart = ellenez; ellentartó = ellenző), vér (rokon) 292, solyom legyen szemetek vigyázzatoc 284, nyalánkság 211, veszekedni (vesződni) 260, kotzka hanyás 256, szép szemei könyuel labnac 254, adosittyatok (adóssá teszitek) 294, Zengnec minden palotác budulástól 256, gyakran esik Sido mise feyeden

[1] Historia Elegantissima regis Tancredi filiae nec non secretarii regii Gisqvardi . . . Nyomtattot [így!] Colosuárat 1582. Esztendőben.

[2] Itt is a versszakok számát idézem.

245, testem szakadassaual [mit gondollyac] 235, lám lélekben valánc összue foglalua, szerelmünkben olly szépen be kapsolua 229, meg kémletuén Menelausnac honn nem letét 83 vsz. utáni prózai szövegben, Ebéd felet Leanyát meg kimlete 218, arany mosdo 217, tarhaz 217, 219, nyomyác háta megé az Passametát 211 (Henrich jegyzetben azt irja: „Passamesát helyett" s hivatkozik a NySz.-ra, mely e szót mint hapax legomenont említi; l. MNy. 5: 128), eszről eszre iargalnac elmeyekben [a nyughatatlan emberek] 209, fúrt feyű emberek 209, soc Wrakat háyas táskára [jut'at az Isten] 201, tegnap vigan lakta szép erős várát, ma Pór wrnak zörgetic benne dobyát 200, iratos drága szép palota 200, kagdagságoc költhetetlen 199, kazdagságért senkinec ne süuegölly 175, hamar el széllezik [a gazdagság] 167, kic Palotádat nyomyác (tartózkodnak, vannak) 163, iffiuual agnac diztelen élte 159, hizelkedő szóual fülöd sem kentem 147, sik reménség (hiu, üres) 137, fordítottad volna ezekre ortzádat 128, dühöt szerelem 83 vsz. utáni prózában, ki Iustinianus institutioit diszno labbal glossálta vala uo., végre alma Troia fogát vaslatá [így!] 83 (vö. NySz. ez csak Csúzi 1723. idézi), fogad még meg vaslallya 295, virág (szerelmes) 77, szattyán ruha 72, néha töuis gyenge testét érleli 70, ne esséc czaczogás beszédében 54, nem kerüli leptét Venus agyánac 81, mindenekben tanácza titkaiban, *fő dolgossa* az Cancellariaban 33, ki gyalúl 303, apatzasag 29 stb. — Ide a szókincshez tartoznak azok a közmondások és fordulatok is, melyeket Henrich idéz a széphistória stílusáról szóltában (65—69); ilyenek: szentség mellől gyakran esel hidásba [így!] 215, iai iffiaknac ninczen fülöc az ressen 90, az szerelem nagy soc Feiedelmeket szaruon kötue hordoz soc erősseket 105 stb.

Mondattani érdekességek: viragyaba siesd Leanyodat inteni 288, az leanzot siesd inteni 298, ki az köuet maga feyére veti, esztelenség annac sebét iaygatni 260, meg iaigattyák fiai az notayát 296, maga kereset tisztesség 196, el szémlelte szemem ők allapattyát 163, nagyobb veszély ne fallya feyedet 99, banatiról kérlelne 20, bánatiról szép beszéddel kérlelic 22, köny hullással királytól illy szo eséc 94, világon mennél szebb aszszon (= legszebb) 83, iffiac kérlec igen ockal iáryatoc (okosan) 308, ártatlan vérben mosdhatta kezét 208 stb.

E kiadásban az eredeti kiadás sajtóhibái nagyrészt ki vannak javítva s jegyzetben utalás történik rájuk; ez mindenesetre helyes, de talán nem mindenütt teszi meg a kiadó, mert van egy-két értelmetlen hely jegyzet és magyarázat nélkül, lehet, hogy az ilyen helyek e kiadás hibái. Pl. a 3. vsz.-ban: Oh melly boldog az, ki más nyauallyayán példát szokott venni, nem maga *hazán* (kárán?). Időm ollyan mint szépen *ki nyúlt* Rosa (kinyílt? 115.). A 213. vsz.-ban: Jelül hiuen hozzad előmben szüuét; ehhez jegyzetben: „Szelül helyett", én inkább „S jelül"-re javítottam volna. PROHÁSZKA JÁNOS.

A régi Csallóköz.

Irta: *dr. Baranyay József.*

A szerzőnek egy könyvéről „A csallóközi aranymosásról" már volt szó e lapok hasábjain. Kertész Manó ösmertette az érdemes könyvnek nyelvészeti vonatkozásait. A szorgalmas szerző, ki a komárommegyei könyvtárnak az őre, már a negyedik könyvben irja meg szűkebb hazája történetét, főkép oly rész-

letes, látszólag jelentéktelen eseményekkel foglalkozva, aminőkkel íróink eddig alig törődtek. Ránk, nyelvészeti szempontból különösen érdekes „A régi Csallóköz". Ritka szorgalommal és utánjárással összegyüjti Csallóköz régi, elpusztult helységeinek, családjainak neveit, tájszólásait; és Csallóköz történetét jóformán az így összegyüjtött nevekből írja meg. Sok ilyes következtetését nem ellenőrízhetjük s ezért úgy látjuk, lelkessége néhol messze ragadja. Örül minden szónak, ha azzal szülőföldjének régiségét vagy valamely érdekes vonatkozását bizonyíthatja. Így a Kerektető helynév azt bizonyítaná, hogy Csallóköz az ősidőkben is lakott hely volt már, mivel a „Kerektető" halomdombot jelentett, amit azzal is magyaráz, hogy a környéken régi hamvvedret is találtak. Vagy például: hogy a honfoglaláskor színmagyar lakosság települt le Csallóközben, azt szerinte a következő csallóközi nevek is bizonyítják: Bucsúháza (Bulcsúháza), Vajka (Vajk-ból), Belvatta (Vatha), stb. éppúgy, mint azt, hogy a Csallóközben régi királyaink szerettek vadászni, azzal is erősíti, hogy Alistál, Felistál helyén királyi istállók voltak (alsó és felső istálló[1]). — De lelkességét azért nem rójuk fel bűnűl, csakis ezzel a szeretettel végezhette nagy fáradsággal járó adatgyüjtő munkásságát, melyben segíti széleskörű olvasottsága és tudása. Könyve a nyelvészkedésnek, a történet és néphagyomány buvárlatainak egy sajátságos, érdekes és becsülésreméltó szövetkezése; arra, azonkivül, hogy szorgalmas szerzőjétől még sokat várjunk, mindenesetre igen alkalmas, hogy példát adjon a vidéki ambiciózusabb íróknak, hogy gyönge versek és novellák írásánál mennyivel hasznosabb ilyen adatoknak az összegyüjtése, melyre a helyviszonyoknál fogva elsősorban egyenesen ők volnának a hivatottak. — A könyvnek nyelvészeti anyagából ime egy pár idézet:

Pukkanó bor: pezsgő. A Guta-környéki választó azt szokta mondani, hogy az nem is igazi követválasztás, ha nincs pukkanó bor, meg pántlikás szivar. Dokány: kabát. Ördöglova: kerékpár. Dőzs: zaj, zsivaj. Csigeszteni: csitítani, vigasztalni. Herberg: rendetlenség. Karésó: szélső. Ludfi: liba. Tikfi: csibe. Kacimbálni: egyengetni. Parázsolni: berántani. Megment: hazament. Hökkentyüs út: rázós út. Megmellődik a vödör: megmerül. Heveteges: heves. Fönt lábbik: vizen lebeg Kozmás vagyok: a katzenjammer kifejezése. Viszketeges vagyok: türelmetlen vagyok. Milyen rékományos a szád: ételmaradékos. Honkorodik: alkonyodik. Honkolatkor: alkonyatkor. Elséramoráz: késlekedik. Eszedék: étel. Frugla szoknya: furuglya, szűk szoknya. Kegyetlenszép: nagyon szép. Csorkolya: korcsolya. Leppencs: lepke. Gyalogkocsi: kerékpár. Fütyülék: negyed vagy fél zsák gabona. Intin: olcsón. SIKABONYI ANTAL.

NYELVMŰVELÉS.

A Nemzeti Szinház és a magyar nyelv. A Nemzeti Szinház igazgatója a minapában visszautasitott egy előadásra benyujtott darabot. Ez a tény a Nyelvőr közönsége elé csak azért tartozhat, mert a legfőbb ok, amiért a szerző darabját visszakapta, az volt, hogy a mai közönség nem tudja a művet nyelve miatt érteni s emiatt annál kevésbé tudja élvezni. A darab írója Móricz

[1] L. ezekről Csánki D. MNy. 1 : 123. — *A szerk.*

Zsigmond s műve Csokonairól szól. Hogy a szinmű hatása mennél egységesebb legyen, szerzője régies színt igyekezett nyelvének adni. Az volt a törekvése, hogy a néző közönség már hallatára is Csokonai korába képzelje magát. Ilyes szándéknak kivitelében az író elé két nagy akadály gördűlhet. Az egyik, hogy esetleg nem ismeri eléggé a rajzolt kor nyelvét s így alakjait sem tudja híven beszéltetni. A másik, hogy otthonos ugyan a nyelv történetében, de annyira viszi a régieskedést, hogy az átlagos irodalmi műveltségű ember nem tudja megérteni. A Nemzeti Szinház igazgatója szerint — úgy látszik — Móricz ebbe az utóbbi hibába esett. Az író igazának tudatában most az olvasó közönséghez fordul és megjelenteti darabjából ép azokat a jeleneteket, amelyeket az igazgatói itélet szava a legerősebben sujtott. (L. A Nyugat 1913. nov. 16-i számát!) Az első jelenet egy Csokonai korabeli tudákos asszony-költő versehez fűződik. A jeles költőnőt ép az alkotás hevében találjuk. Ha most az író a szélsőségeket hajszolja, olyan verset irat hősével, amelyben egyik nagyhangú, de értelmetlen szólás a másikat követi. A szerző azonban finom ízlésével megtalálja az arany középutat. Bédiné verse literátushoz illő, de egyszersmind olyan, hogy bárki azonnal megérti s megmosolyogja a félművelt asszony komolykodó mesterkedését. Végveszél[y] szakadt a nyakára; hitvesének élte elfogyott; a halál kaszájára akadt, — mindez ugyebár kétségkívül érthető kifejezés. De amellett arra is lehet következtetni, hogy a költő-asszony ugyancsak megizzadt érte, amit papirosra vetett. De a régiességek is oly természetűek, hogy bárki is könnyen megértheti. Ez a régiesség nem merűl ki csupa látá, hallá, hozand, viend-féle igealakok használatában. S amellett divatjamult kifejezéseket sem találunk. A Móricz meglepő nyelvtörténeti tudása fordulatokkal, szórendi elhelyezésekkel tud írásának régies színt adni. Ej, ej sodrából kijött az úr. Remélhetni, hogy ez a pár szó sem akadályozza a megértést, s mégis szórendjénél fogva ebben a mondatban régiesség van. De ha kifejezéseiben, szavaiban van a régiesség, akkor is természetes marad. „És a világi állapotja, hogy van Vitéz?“ Ez is mindenki előtt világos. „Mintha valami *rend fölött való* lenne... hogy téged a házunkban *lellek.*“ Talán ennek a megértése sem okoz nehézséget. Ahol pedig talán ismeretlen szavakat használ az író, finom nyelvérzéke olyan környezetbe helyezi, hogy mindenki menten tud következtetni az összefüggésből. Aki nem tudja, mi a *pironság*, mégsem akad fel, ha ezeket hallja: „Úgy ég az arcom... a pironságtól.“ Aki nem tudja, mit jelent valamit *összesip-suppolni*, megérti, ha ezeket mondják: „Hát egy gyöngyös fejkötőt csak úgy lehet összesip-suppolni?“ Általában véve nekem az a benyomásom, hogy Móricz Zsigmond első sorban nem is arra törekedett, hogy mindenki Csokonai nyelvén szóljon, hanem, hogy senki se mondjon olyat, amit Csokonai korában ne mondhatott volna. Ezért sehol semmi modernkedés. Csokonai komor szavaiban annyi az erő, hogy az írónak egy-két mondatába kerűl s azonnal egész raja lep meg bennünket a gondolatoknak. Ezek a gondolatok pedig visszavisznek száz évvel ezelőtt elmúlott időbe. Olvassa el mindenki a közzétett szemelvényeket s győződjék meg róla, van-e itt valami, ami próbára teszi a türelmet, vagy megnehezíti a megértést. Aki pedig azt gondolja, három jelenetből nem lehet az egész műre érvényes következtetést vonni, annak csak azt felelem, hogy Móricz Zsigmondról fel lehet tenni, hogy darabjának nemcsak a hangulata egységes, hanem bizonnyal egységes nyelv vonúl végig az egészen. Különben is a Nemzeti Szinház igazgatójának a bírálata is első sorban erre a három jelenetre volt

építve. Ebből következtetett az igazgató arra, hogy a mai szinházba-járók ezzel a darabbal — nyelve miatt — nem tudnának megbarátkozni. Tegyük fel, hogy a régies nyelv az első egy-pár jelenet élvezését valóban megnehezítette volna. Elég ok-e ez arra, hogy abban a Nemzeti Szinházban, amelynek szinpadáról Vörösmarty szólt legelőször, visszautasítsanak egy oly darabot, amely komoly irodalmi úton s nem mindennapos eszközökkel keresi a hatást? A Nemzeti Szinháznak hagyományos kötelessége a magyar drámairodalmat istápolni, de egyszersmind a mi sajátos viszonyainknál fogva a magyar nyelv iránt is vannak kötelezettségei! [1]

DÉNES SZILÁRD.

A borravaló-pályázat. Az Alkoholellenes Egyesületek Országos Ligája pályázatot hirdetett olyan kifejezésre, mellyel a *borravaló* szót helyettesíteni lehetne. Remélni lehetett, hogy az érdekes, elmemozdító kérdés sok jó ötletre ád alkalmat s hogy ezek közt akad valami talpraesett és könnyen elfogadható kifejezés. Az utolsó évtizedekben sok pompás kifejezéssel gazdagodott nyelvünk. Tóth Béla a régi és népnyelvi *szélhámossal* kiszorította a németes szédelgőt, Kozma Andor a népies *rikkancs* szót egyszeriben közkinccsé tette; a velocipédet és biciklit fölöslegessé tette az ujonnan alkotott *kerékpár,* és igen jó alkotás volt a *gépkocsi* is, noha nem tud megküzdeni az automobillal. Szóval nem volt alaptalan a remény, hogy ezúttal is valami sikerült kifejezésre tehetünk szert. Akadtak is pályázók elegen, majdnem kétszázan s ezek körülbelül háromszáz kifejezést ajánlottak. (Az Alkoholizmus novemberi számában 284 szó volt felsorolva, de a jegyzék nem volt teljes, hiányzott belőle a *felpénz, hordjáradék, pincérfizetés, régi szokás, szorgbér, szorgdíj, zsugori* és még egynéhány.) A beérkezett ajánlatokat tüzetes birálat alá fogtuk, s ebben részt vettek: Balassa József, Kozma Andor, Négyesy László, Pakots József, továbbá Dóczi Imre dr. mint a Liga főtitkára és az alulirott.

A pályázók, mint ilyenkor rendesen, sok rossz és sok jó szót ajánlanak. Igen sok közöttük a prózai, hivatalos ízű vagy hosszadalmas kifejezés, mint: előzékenységdíj, jutalmi zsold, háztartási fillérek, fogyasztási jutalék, fáradsági díj stb. Persze a legtöbb ember mintaszerűnek tartja a hivatalos nyelvet és nem tudja, hogy éppen az a legmagyartalanabb s leglelketlenebb formája nyelvünknek. Némely ajánlott szót azért nem lehet elfogadni, mert nagyon is általános vagy nagyon le van foglalva más fogalomra, pl. ajándék, jutalom, fölösleg, batka, stb. és — amit sokan ajánlottak — *jóravaló!* Sok más szót már csak a hibás képzése tesz lehetetlenné: járdíj, fárdíj, hordjáradék, szorgbér, szorgdíj, táppénz.

Vannak viszont igen magyaros, népies képzések: adom, teddelpénz, lesipénz, költőpénz, patkópénz, pénzfia, bankófia stb. Mások meg elmések vagy tréfásak (de részben gúnyosak, sértők): baksis, hídpénz, hídvám, marokháj, marokkenő, tenyérkenő, tiszteletdíj, örömpénz, derüpénz, pincéröröm, vígadó, úriadó, nesze, sóravaló, sópénz, kegysáp, szégyenpénz, koldulás. A legagyafurtabbak a következők. *Csallárióm,* a régi sallárióm ból (latin salarium = sópénz). *Cseping;* a pályázó úgy okoskodik, hogy az a csepp borravaló lehet cseping, mivel a

[1] Ha a Nemzeti Szinház csakugyan a nyelve miatt utasította vissza a Csokonai-darabot, bizonyos, hogy nem helyesen tette, de ezt a hibát félig jóvá tette az Egyszeri királyfi színrehozatalával, mellyel oly nagy örömet szerzett a magyarság barátainak. — *A szerk.*

mellünkön fityegő érdempénz = fitying! Egy pályázó szerint a borravaló lehetne *fika*: 1) mert eddig *f*olyadék *i*vására *k*apott *a*jándék volt; 2) mert a fő fizetés az apa, tehát a borravaló a fi-ka!

A biráló bizottság nem talált egy olyan javaslatot se, melyet a sikerben bízva ajánlhatna, azért arra szorítkozik, hogy fölsorolja a következő kifejezéseket mint olyanokat, melyeket egy vagy más szempontból elismerés illet s egyikük vagy másikuk a célnak megfelelhetne, ha fölkapná a divat: *aprópénz, fiapénz, kispénz, pénzmag, zsebrevaló*, továbbá *ráadás, felpénz*. Mindezeket többen is ajánlották. (Az utolsó kettő ellen főleg az szólna, hogy a borravaló nemcsak felülfizetéskép szerepel.)

A kérdést továbbra is íróink és hirlapjaink figyelmébe ajánljuk.

Budapest, 1913. december 1.

SIMONYI ZSIGMOND.

A hivatalos stílus.[1] Jóllehet a modernebb törvénykezési rendszer csak 1848 s kiváltképen a Bach-korszak óta vert gyökeret, a nagyobb perek már előbb is rendesen írásban vitettek; tág tere nyílik tehát a velünk született eredetiségnek és humornak ez időkben — ha az úgynevezett stylus curialis pókháló gyanánt át meg át nem fonja s mintegy egyenruhába nem öltözteti az ős gondolkozást.

Annyira kaptafára van verve minden ügyirat, hogy a pedanteria a komikum határáig megy: a végzés egyetlen periodusból áll és kezdődik a *minekutána* szón; a kötelezvény a *melyszerint*-tel; az idéző végzés a *minek folytán*-nal szalad ki a bíró tekintetes pennájából; a kurrens (körlevél) első szava *meghagyatik*, a bizonyítványé a *hitelesen valljuk*, míg az adás-vevési szerződés a *mi alólirottak*-ból folytatódik s (hogy az akkori idők hivatalos irályával éljünk mi is) útjában a Ts. Ns. vármegye auktoritásához conveniens decorum-teljes terminus technikusokat s számtalan ékes participiumot ölt magára.

Oly kiirthatatlanná vált ez a hivatalos nyelvezetből, mint a szerb tövis szántóföldeinkről. Még maga a parlament sem ment tőle; mert hát mi lenne az ország méltóságából, ha nem e szavakkal kezdődnék minden interpelláció: tekintettel arra?

Tagadhatatlan, hogy minden nemzet hivatalos nyelvének vannak sajátságai, Angliában csak úgy, mint a legmíveltebb Franciaországban elütő az okmányok irálya az irodalmi termékekétől, de ezen elütő sajátságok leginkább a terminus technikusokra szorítkozván, seholsem kulminálnak annyira az érthetetlenség szándékos hajhászatában s sehol sem ellenkeznek úgy az élő nyelvvel, mint nálunk, hol pedig erre a legkevesebb szükség van, mivel maga az irodalmi nyelv sem tér el a népétől, hanem abból meríti nemcsak erejét, de színét, üdeségét is.

Kötetnyi gyüjtemény áll rendelkezésünkre a bureau irályából, hangosan kiáltva reform után — s már maga ez megérdemelné, hogy tért szenteljünk neki e tárcában, ha bizonyosan nem tudnánk, hogy a bureau-k nyelve, mint maga a gondviselés, örök és változhatlan s ha cikkünk szűk kerete különben is nem akadályozna bőven időzni minden vele összefüggésben álló tárgynál.

[1] A napokban jelent meg Mikszáth Kálmán Hátrahagyott Iratainak első sorozata Rubinyi Mózes gondozásában, a Révai Testvérek kiadásában. Az itt közölt részlet a 2. kötetből, Az igazi humoristák cimű cikksorozatból való (Humor az aktákban), mely először 1879-ben jelent meg. — *A szerk.*

Legföllebb néhányra szorítkozunk, minő pl. az abauji sérelmi fölirat, hol a „kormány önkénye egyensúlyának vasbotja“ ellen panaszkodik a türelméből kifogyott municipium; vagy azon itélet, hol az arculütés (tekintettel az előkelő állású egyéniségre, akin megesett) *szemkáprázati képen-kapomány*-nak iratik udvariasan körül.

Az sem utolsó e nemben, amint az orvosi hivatalos irályt mutatja be a feledhetlen Nyári Pálunk holttestéről fölvett „látlelet“, melyben a bal lábszáron „csontfolytonossági hiány mutatkozása“ van konstatálva. Ember legyen, aki ebből kiérti, hogy a lábcsont összezúzódva, egy helyen kivált.

Itt azonban nem hagyhatom érintetlenül, hogy ily gyötrelmes kifejezésekre sok esetben kényszerítve volt azok alkotója, mint pl. a kékkői szolgabíró, ki a következő rendeletet intézte a kürtösi bíróhoz:

> Minek utána a Mrokár János tulajdonát képező kertben levő kertben találtató kertben gazdátlan malacok kárt okoztak, azok gazdáját kikutatván hozzám bekisérni szoros kötelességének ismerje.

Ez pedig úgy történt, hogy Mrokár Jánosnak volt egy nagy, liciummal körülvett kertje, melynek egy negyedrészét vetemény-ágyas és virágos kertnek használván, tisztességes zöld sorompóval látta el. Nehogy azonban hozzáférhető legyen az ott föl s alá szaladgáló gyermek-hadnak, még a tulajdonképeni kertben is külön rekesztéket készitett a finnyás káposztapalántának... Hát bizony ebbe hatoltak be a poklokra való, gazdátlan malacok.

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

A hivatalos nyelvből. „A pénzügyminiszter A.... J.... ideiglenes kataszteri biztost a Sz.....n állomásozó VI. számú kataszteri helyszinelési felügyelőségnél *ideiglenes minőségű segélydíjas kataszteri helyszinelési becslőbiztosi gyakornokká* a P.....ban állomásozó I. számú kataszteri helyszinelési felügyelőséghez kinevezte.“ (Hivatalos Lap. 1913. jan. 23.)

„A rágalmazással vádolt D.... Z.... bűnügyében ma, 9-én délután 1 óra után, nekem kézbesített beadvány folytán értesítem a perbeli feleket és azok képviselőit, hogy az e hó *10-én* délelőtt 10 órára kitűzött tanukihallgatási határnapot *beállítom*.....“ (Uj Hirek 12 : 109. 2.)

„*Kérvénye D.... Z.... vádlottnak,* melyben a b....i cs. kir. járásbíróság által E... P...urnak folyó évi május hó 24-ik napjára kitüzött kihallgatását *beállíttatni, vagy pedig ennek a tanunak B....be kiküldendő magyar bíró által való kihallgatásának elrendelését és foganatosítását kéri*“ (Az Est 4 : 122,3.)

SOMOGYI GÉZA.

A bartelli magyar neve. Ez a szép szó annak a kis ruhadarabnak az elnevezése, amit a kis gyermek álla alá kötnek. Ismerik jól ezt a ruhadarabot a leányiskolákban, ahol a kézimunkaórákon horgolni szokták. Az iskolába azonban nem való ez a sült német szó, a tanítónők tehát megmagyarosították s lefordíttották szépen *szakálká*-nak, mit sem gondolva a szónak értelmetlen voltával. Pedig ha kissé törődnének a nyelvvel, könnyen találhattak volna rá jobb szót. Már a Nyr. 14. kötetében (236. l.) közöltek erre egy szép magyaros kifejezést Kiskúnhalasról: *álladzó* (l. a MTsz.-ban is). Én meg mostanában hallottam két szolnoki leánytól ennek egyértékesét, mely így hangzik: *állka.* Érdemes volna ezek közül akármelyiket a kézimunkatanitás szaknyelvébe

fölvenni, de egyúttal a többi nem magyaros műszóra is megfelelőt keresni a nép nyelvében, különösen oly helyeken, ahol a kézimunkaipar el van terjedve. Ha Frecskai a Mesterségek Szótárával az iparosinasiskolák műszavait meg tudta magyarosítani, illenék, hogy az általános műveltségre előkészítő iskolákban se forogjanak közszájon az ilyen *szakálka*-féle torzszók.

BEKE ÖDÖN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

A Gyergyó név keletkezését fejtegeti a kolozsvári Erdélyben a mult évben megjelent *A Gyergyó név eredete* cimű cikk. A cikket közölte a Csikvármegye cimű ujság is 1912. évi 53. számában; ismerteti a Magyar Nyelvőr is 1913. 7. számában, azt irván róla, hogy Szádeczky magyarázata bár nem minden tekintetben kifogástalan, igen tetszetős. Szádeczky szerint a Gyergyó név a *György* és *jó* szóból keletkezett, de itt a *jó* szerinte vizet, patakot, folyót jelent; a *Gyergyó* név tehát György jó, azaz Györgyfolyó. Az első alapító Györgytől nevezték a helyet *Gyerjó*-nak (Györgyfolyónak) s ettől nyerte nevét később az egész vidék. Erre bizonyitékul azt hozza fel a cikkíró, hogy Gyergyószentmiklós határában folyik György pataka nevű patak. A György patakában máig is megvan a György-jó (Györgyfolyó) neve, miből a Gyergyó név származott, mondja a cikkíró. — Ezt a magyarázatot én sem tartom minden tekintetben kifogástalannak, nem tartom teljesen sikerültnek. Először is azért nem, mert a Gyergyó név a mai Szárhegy község neve volt legelőször, mint most megjelenő munkámban kimutattam. Ettől a községtől pedig távol, ennek határán kívül, Szentmiklós határán foly a György pataka. Ettől a pataktól tehát nem nevezhették el a mai Szárhegyet Gyergyónak, mivel nem is ennek területén foly ama patak. Ha ettől származott volna a név, akkor inkább Szentmiklóst nevezték volna így róla el, melynek határán foly, s melyről azt írja Kölönte is, hogy Szentmiklós első nyomait valahol a György pataka táján kell keresni. Ismétlem tehát, hogy Gyergyó (ma Szárhegy) község ettől a pataktól nem kaphatta s nem is kapta a Gyergyó nevet. De képtelenség is, hogy György nevű alapítótól vagy birtokostól a h e l y e t György-jó-nak, azaz Györgyfolyó-nak nevezzék el, mint a cikkíró állítja. Annál inkább nem, mert turáni ember, tehát a magyar és székely is, férfinevet víz, folyó nevével együtt nem használ. Erre hazánk területén példa nem is található. Az azonban gyakori eset, hogy a birtokos földjén eredő s ott átfolyó p a t a k o t a terület tulajdonosa nevével kapcsolatban nevezik meg, de mint birtokost és birtokot. Ilyen el- vagy megnevezések az egész Székelyföldön bőviben találhatók. Pl. Tamás pataka (Gyergyóban), Pócs György pataka (Csiktaploca határán), Kozma pataka (Csik), általában a Székelyföld különböző helyein ilyen megnevezéseket találni: Domonkos pataka, Lőrinc pataka, Lőrinc János pataka, Lázár pataka, György Ferenc pataka, Mátyás pataka, Márton pataka, Imre pataka, Bálint pataka, Gyerkovács (= Györgykovács) pataka, Gálkut pataka, Gáborok, Antalok pataka, stb. stb. Ezekhez sorakozik a szóban levő György pataka (eredetileg György jószága pataka) is, melynek a Gyergyó név keletkezésében épúgy nincsen szerepe, mint a felsoroltak bármelyikének.

Az én véleményem is az, hogy a Gyergyó név a György és a *jó* szóból keletkezett, csakhogy itt a *jó* nem a tulajdonságot jelző (bonus) melléknév, sem pedig a vizet, patakot, folyót jelentő *jó* szócska, hanem jót, jószágot, birtokot, jelentő szó.[1] A *jóm, jód, jova* stb. a régi nyelvben gyakori (Zolnai: Nyelveml. 132. l.). Jó = jószág, birtok. *Jóra van szüksége* azaz jószágra, birtokra (Magy. Tájsz.). Gyergyóban, Csikban ma is használatos a tizes jova, java (tizes jószága, birtoka) kifejezés. Gyergyó tehát, az én meggyőződésem szerint — és ezt a meggyőződést a tényekből szereztem — annyi mint György-jó = György-jószág, György-birtok, u. m. Lázár-birtok, Sándor-jószág, stb. és György jova, java, jószága. Ilyen forma 1292-ből: Gregorius filius Chege de *Kach Scenaya* (Knauz: Az eszterg. főegyhm. okm. 2. f. 193. l.).

Amint a *Kach szénája*, és a *Kelemen telke* (Kelementelke község Maros-Tordamegyében) egy-egy község neve lett, épúgy lett a *Györgv jova*, a György-jó(ság) is *Gyergyó* alakban egy község neve. Mivel t. i. a György névnek Gyergy változata is van, a *Gyergy-jó*-ból Gyergyó lett. (L. fennebb: Gyerkovács pataka = Gyergy v. György Kovács p.). — *Kach, Kaach* is személynév (l. Knauz i. m. 2. f. 79. l.).

(Szamosujvár.) JÓSA JÁNOS.

Oroszlán judaeus (Nyr. 42 : 427) nem a *lévi* téves fordítása, hanem a zsidó *arje* = oroszlán keresztnév, a német nevű zsidóknál *arje* = *Löw*. A Jehuda nevűeket szokták Arjenak hívni ad normam Gen. 49. 9. [Jakob áldásában: „Gyermekded oroszlán a Juda".] Löb, Löw, Löwe stb. formái vannak a zsidó-németben. 1846-ban megjelent egy negyedrétű füzet: Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra. Irta Schwab Arszlán pesti főrabbi. Német-magyar szöveg; a német szöveg szerzőjének németül Löw Schwab volt a neve (a fordítás Ballagi Bloch Mór munkája, de neve nem volt kitéve a címlapon).

LÖW IMMANUEL.

Régi nevek címe alatt Wertner Mór dr. a novemberi szám 427. lapján érdekes fejtegetést közöl a Magyar zsidó oklevéltárban három helyen (282, 298. és 363. l.) előforduló „judaeus Oroszlán" névről s úgy értelmezi e nevet, hogy viselője Lévi törzséhez tartozott és az okiratok fogalmazói a Lévi nevet oroszlánnal fordították magyarra. A t. Szerkesztő Úr engedelmével a következőket jegyzem meg Wertner dr. cikkére:

Semmi kényszerítő ok nem forog fenn arra, hogy a szóban levő zsidót neve miatt Lévi törzsébe sorozzuk, mivel Oroszlán nevének *más* és elfogadhatóbb magyarázata van. Az illetőnek — bátran és határozottan állítjuk — *Juda* volt a héber neve. Ennek a zsidóknál nagyon gyakran előforduló bibliai névnek rendesen még egy vulgarizált német mellékneve van és volt is már a középkori németországi és Németországból bevándorolt magyarországi zsidóknál is, még pedig ezek: Lew, Leb, Lebl, v. Löw, Löb, Löbl; mind egyértelműek az oroszlán szóval. Használatuk alapja ama bibliai epitheton ornans-ban rejlik, melyet Jákob törzsatya áldásában (Genesis 49 : 9) olvasunk és mely így hangzik „Ifjú oroszlán Juda." A híres *Juda Arje* da Modena (1571—1648) — többek közt egy héber-olasz szótárnak is szerzője — világi tudományos körökben csak *Leon* da Modena neve alatt említtetik. Épúgy viseli Naftali a Szarvas és a

[1] Hasonló magyarázatot küldött be Kémenes Ferenc rövidebb megokolással. — *A szerk.*

Benjamin nevű zsidó rendesen a Farkas vulgo-nevet is, ugyancsak Jákob áldásában előforduló hasonlatok miatt. Mióta a zsidóknak pecséthasználati joguk is van, egészen a XVIII. század végeig a Juda nevű zsidó oroszlánt, a Naftali nevű szarvast és a Benjamin nevű farkast szokott pecsétjébe vésetni. (Vö. Az izr. magy. irod. társulat Évkönyve, 1904. 289. l.).

Magyarországi zsidóknál már évszázadokkal ezelőtt fordultak elő ilyen részben magyarosított vulgo-nevek és épen az idézett Monumenta Hungariae Judaica cimű oklevéltárban találunk egynehány ilyen vulgarizált héber egyéni nevet, pl. Farkas nevet 33, 168. és 191. lapon, Feitl 409 l., Loebl 410. l., Fredmann 54. l., Leubmann 92. l. és Liephart 410. l.

Wertner cikkének azon része, melyben azt állítja, hogy a „magyarországi zsidók bibliai patronimikus nevükön kivül legfeljebb csak holmi német különböztető, vagy melléknevet kaptak", szintén némi helyreigazításra késztet. Magyar zsidó történeti forrásokat keresvén, nem olyan ritka az az eset, hogy eközben a magyarországi zsidok héber és német nevein kívül holmi *magyar* megkülönböztető névre is akadunk, pl. Fekete József, Olasz Dávid, Váczy Jakab, Gazdag Jakab, Nagy Izrael, Fodor Oroszlán stb. Vö. Monumenta Hungariae Judaica I. s. v., Liber Regius I. 1. és 120. és főképen Büchler, A zsidók története Budapesten. 65. l. MANDL BERNÁT.

Ádáz. Erről a szóról és származékairól Horgertől jelent meg egy cikk a Magyar Nyelvben (9 : 421). Ehhez fűzök néhány megjegyzést kiegészítésül. 1. A régi nyelvben is volt az ádázik igének erősen, mohón vágyakozik jelentése. Kitűnik ez a NySz. következő adatából: „Ételre való ádázat = rabies edendi." Az ádázat nyilván az ádázik ige származéka és ételre való ádázat nyilván annyi, mint mohó vágy az ételre, az evésre. 2. Az ádáz melléknév jelentése a NySz. szerint mérges, haragos; hozzátehetem, hogy ez a jelentése a mai nyelvben is megvan: ádáz ember az apja = mérges, könnyen haragra lobbanó. Némi átvitel van már ezekben: ádáz idő van = zivataros idő van; ádáz az ég = borus, sötét, haragos az ég. (Mind Karcagról.) 3. Előfordul az ádáz főnévként is: mérges ádáz (Aethusa Cynapium L.). Egy növény neve. Más néven: ádázófű, ádázóbürök (levele hasonlít a bürökéhez; szaga is némileg), vadpetrezselyem, kutyapetrezselyem (levele hasonlít a petrezselyeméhez). 4. Ádázni igét a nép használja átkozni jelentésben is: Úgy ádázta szegény uramat = úgy átkozta... (Csikkozmás). — Ez az adat igen fontos, mert nagyon megerősíti Horger ama feltevését, mely szerint az ádázkodik, áldázkodik (melyeknek jelentése = hálálkodik, áldásokat mond) és az ádázkodik, ádázódik, ádázik, (melyeknek jelentése = dühösködik) között éppen olyan a viszony, mint az áld és átkoz között, melyek tudvalevőleg a „bizonyos (jó vagy rossz) célzattal mond" alapjelentésből ágazódtak el. CZUPPON ELEK.

Éh farkas. Már az elemi iskolák olvasókönyvében szerepel Gyulai Pálnak „A farkas és a szúnyogok" c. kis verses meséje, amely így kezdődik: Nyári meleg és üres has... Haraguszik az *éh farkas*. Itt természetesen meg kell magyarázni a kis diáknak, hogy az *éh* ebben a kifejezésben nem azt jelenti 'éhség', hanem 'éhes'. Az újabb irodalomban s a népnyelvben már nem nagyon gyakori az *éh* szónak ez az eredeti jelentése. A MTsz. csak a Palócságból és a Székelységből idézi. Már a Palócságban is, úgy látszik csupán egyes közmondásokban maradt fönn s még azokban is csak, mint a *tyúk* jel-

zője: Mit eshend utánna, mint az *éh tyúk* a nyálra? (Bodrogköz). Bekapta mind az *êh tyúk* a taknyot (Palócság). Bekapja, mint *éh tyúk* a taknyot (Kiskúnhalas). Ezek régi közmondások, Dugonicsnál, Erdélyinél is megtaláljuk őket: Mohón kapja, mint az éh tyúk a taknyot (Dug.). Mohón kapja, mint éh tyúk a nyálat. Nyeli, mint éh tyúk a nyálat (Erd.).

A régi közmondásgyüjteményekben az *éh* más állatok neveinek is jelzője; pl.: Az *éh szunyog* jobban csíp. Az éh szunyog nehezet csíp (Erd.). Csíp mint az éh szunyog (Dug.). Úgy örül mint *éh ló* az abraknak (Dug.). Nem sokat ugrándozik az *éh borju* (Kis-Viczay). Ne higyj a szádnak, mint az *éh kutyának* (Dug.). Mint az *éh farkas*, úgy várja (Erd.).[1]

A régi nyelvben különösen gyakori mint a *farkas* jelzője: Mind az két kamara oly éh, mint egy éh farkas és az éh farkas szájából nehéz valamit kivonni (1561. Tört. T. Újf. 5:591). Dihes éh farkasok (ÉrdyK. NySz.). Mint az éh farkas úgy várja (Decsi, NySz.). Szigetvárban dühös éh farkasok laknak (Kónyi, NySz.). De előfordul még *éh oroszlán* (DebrK., KulcsK.), *éh patkány* (Pázm.), *éh kecske* (Magyari) és *éh ember* (Decsi, Kis-Viczay) is. — Közmondásszerű használat van ezekben is: Mi Istennek hála békével érkezénk ide be, ahova nemkülönben vártak ezek az emberek engem, mint az *éh hollófiak* az eledelt (1628. Tört. T. Újf. 2:490). Istennek hála ide Posonban tegnap jó idején és egességben is érkezém, az holott mint az éh hollók az eledelt, úgy vártanak az emberek (1626. uo. 378).

Az már most az érdekes, hogy a finn *nälkä* 'éhség' szó szintén ilyen esetekben őrizte meg eredeti melléknévi jelentését; pl. *nälkä-kurki* 'gólya' (tkp. ‚éh-daru') Erwast; *nälkä-lintu* 'lagopus subalpinus' (tkp. ‚éh-madár') Lönnrot; *siitä tuli nälkä repo* 'aztán jött az éh róka' (Suomalaisia Kansansatuja 1:48). Sőt egy fanévben is: *nälkä-koivu* 'törpe nyirfa' (tkp. ‚éh nyirfa', de úgy is hívják: *vaivais-koivu* ‚nyomorult nyirfa') Erwast, Lönnrot.

BEKE ÖDÖN.

Látóul. Gyarmathi Sámuel érdekes igenévi használatot tárgyal Nyelvmestere 1:259—261. lapján. A többi közt ezeket a példákat említi: Az atyámhoz *látóúl* jöttem: patrem videndi causa veni. A játékra nézőül megyek: eo ad spectandum ludos. Magát mentőül jött: sui purgandi gratia venit... Ti kik nézőűl ide bocsáttattatok: spectatum admissi (risum teneatis amici?). Argusba lakóúl ment: Argos habitatum concessit... Hálaadóul küldött minket a tanács: gratias actum nos senatus misit... Ezek (és a *sétálólag, menőleg*-félék) felelnek meg Gy. szerint a latin gerundiumnak és supinumnak. Ezt az érdekes igenévi szerkezetet többször is emlegeti s leginkább a *látóul* alakot idézgeti (1:50, 2:57, 85 stb.). A 2:86. lapon ezt a példát adja: Tanács kérdőül jöttem; a 225-en pedig: A bátyám csak látóúl van nálam. Leány kérőül van itt. — Ugyanezt a kifejezést ismerem a kecskeméti népnyelvből. Ott azt mondják: *látóú gyüttünk* = látogatóba jöttünk. A régi irodalomban is előfordul. Vass J. a jászberényi nyelvjárásból idézi ezt a mondatot: Felé së nízëk másszó, ëgyeb ha ëccër ëggy esztendőbe êmëk hozzá látójú (NyF. 52:29). A MTsz. leginkább palóc vidékekről idézi; de Udvarhely megyéből is, Kriza Vadrózsáiból; látóul jött. És Gyarmathinak szűkebb hazájából, Erdélyből, mások is közlik: „Gyerel bár látóúl; legalább látogatóba gyere el" (N.-Küküllő m. Halmágy, Nyr. 31:230).

[1] L. Margalics 193.

Látóúl jő: látogatni (Gyergyó, NyF. 20:43). Vö. még: Elgyöttem a rokonynyaimho *látogatóú* (Berze Nagy J. Népmesék Heves m. 278). Érdekes, milyen sok vidéken fönnmaradtak ezek a szólások, melyek egy régi igenévi szerkezet maradványai. A NySz.-ban a *látó* cikkben két idézet van: Magam is mentem néha látóúl (Medgyesi; a MHat. 1:333. lapján ugyanez így van idézve: látóvúl). Istennek hala mostanában Fejérvárra is tekinthettek látóúl (RákGy. Lev.) Csak látóúl is közűlök csak egyet is be nem bocsátottam (id. MHat. 1:333). — Vö. még: Vitéz Deliman..., melyben szépség, vitézség jüttek *lakóuul* (Zrinyi 12:38). — De az *-andó* képzős igenév is több nyelvemlékben előfordul *-úl* raggal, pl. A felsegesnek adnayak zolgalandoul (TelK.). Igy iöuendöuöl, adandool, fogadandouol (Bécsi, Münch. és Apor K., id. Dingfelder: Legrégibb bibliánk nyelvéről 69). Edös anadnak testet fel tamazad es az te iogodra helhöztessed öröke orzaglandoiul (Kaz K. 23). Zarandokul mene armeniaba: holot lakozandoyul megh marada (uo. 45). SZILÁGYI ÁDÁM.

Névmagyarázatok. Némely nemzetiségi vidéken gyakran akadunk olyan helynévre, amely idegen hangzású, de tulajdonképen magyar eredetű. Ilyen szó a *Koceg*, amelyről mai alakjában már alig gondolná valaki, hogy a *Kőszeg* névnek szláv kiejtése. Ez volt a neve Huszton (Máramaros m.) egy városrésznek, de az ott lakó rutének Kocegnek ejtették és ez az újabb forma teljesen kiszorította az eredetit. Régi huszti lakosok azonban jól emlékeznek, hogy azt a városrészt nehány évtizeddel ezelőtt még Kőszegnek hívták.

Egy másik példa az ugyancsak Máramaros megyében levő *Ötvösfalva*. Ezt ruténül *Zalatárjova*-nak nevezik, amely szónak alaprésze aranyművest, ötvöst jelent, (vö. Zalatna). Lehet azonban, hogy ebben az esetben a rutén név volt az eredeti és a hasonló jelentésű magyar szó csak annak a fordítása.

HAMVAI ERZSÉBET.

A kuruc balladák szókincséről folyó vitában azt olvassuk (Sárosp. Ref. Lapok 1913. 441. l.): „A gránát szónak Tolnaitól és Zolnaitól kétségbe vont *ganarát* alakja a kuruc korban épúgy használatos lehetett, mint a dragonynak igen ritkán használt *daragon* változata (Adal. 2:302).“ A magánhangzó közbeszúrásán kívül azonban még hangátvetés is történt a ganarát alakban. De megtaláljuk ezt az alakot egy régi tréfás instanciában, mely kétségkívül a kuruckorban keletkezett. Ennek változatai közül (Nyr. 2:224—5) az egyikben ez van: „Kuruc köjkök reánk találának, az edjik ollyan sarik tzedele szabású, gránát dolmányu...“ De eh. uo. két más változatban így van a szöveg: „Eggyik olyan sárig tzideles szabású, *ganarád* dolmányos...“ „Az egyik sári *ganarád* hegedűs formájú...“ A gránát szövetet (vagyis gránátalmás mintájút?) leginkább a 16. és 17. században emlegetik. KOVÁCS MÁRTON.

Éjt-nap. Zolnai a kuruc balladák nyelvéhez szólva (Nyr. 42:424) az *éjt-nap* kifejezést, mely az Ujváriak dicséreti című költeményben fordul elő, Thaly alkotásának tartja, mivel a régi nyelvben seholsem mutatható ki. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a szóban forgó összetétel a nép nyelvében ismeretes; a MTsz. három adattal is idézi, valamennyit Dunántúlról: *ét-nap* (Győrszentmárton), *ît-nap* (Rábaköz, Beő-Sárkány) 'egész napon át', *hátán horta a napot itnap* 'egész nap dolgozott' (Sopron m. Kisfalud, Nagy-Miháli). Ugyancsak a MTsz. idéz Zalamegyéből a hetési nyelvjárásból még egy hasonló alakot: *ét-világ* 'éjjel nappal' pl.: *Az ember csak szëginnek van terente, étvilág*

dógoznya kő. Alakilag nem nehéz e kifejezésmód magyarázata. Valamennyi adat erre a kérdésre felel mennyi ideig? mennyi időn át? Ilyen esetekben pedig nagyon gyakori a tárgynak határozóul való használata (pl. öt órát aludt; három napot bőjtölt.[1] Az *éjt-nap* eredetileg bizonyára így hangzott **éjt-napot,* de vagy a *tegnap, vasárnap* vagy általában a ragtalan (de szintén tárgyesetet jelentő) időhatározók mintájára a már elhomályosult összetétel második tagjáról elveszett a *-t* rag. Ilyen a fejlődés az *éjen-nap* 'éjjel-nappal' (Eszék vid. MTsz.) kifejezésben is. — Thaly bizonyára ismerte ezt a kifejezést a nép nyelvéből, legalább valószínűvé teszi az, hogy Dunántúl született, a komárom megyei Csépen, s Pápán járt iskolába. Mivel aztán oly régies alaknak tartotta, mint a *éten-éjjel, napot-estég, ét által* stb., fölhasználta költeménye archaizálására. BEKE ÖDÖN.

Orros. Régibb okiratainkban igen gyakran előforduló jelző s név, melyről az Oklsz.-ban számos adatot találunk. Ismerünk még többet is, pl. az 1346-tól 1349-ig szereplő Orros János (dictus Orus) pozsonymegyei alispánt, 1400 előtt Szuhai Orros Mihály liptó-ujvári várnagyot stb. Az Oklsz.-ban 1324-től 1398-ig szereplőknél, kiket mindig „dictus Orrus"-nak neveznek, az Orros nem csak azért a személyhez kötött jelző, mert ezt a „dictus" bizonyítja, hanem azért is, mert többekről tudjuk, hogy határozott család-, illetve vezetéknevet használtak. Orros Péter pozsonyi alispán (1327—1331) családi neve Szalai, a fenti Mihályé Szuhai stb., de van arra is példánk, hogy Miklós csejtei várnagy (1334) 1324-ben csak mint Nicolaus Orrus szerepel.[2] Az Oklsz.-ban 1430-tól 1602-ig szereplő Orros már vezetéknévnek tekinthető. Hellyel-közzel előnévvel bíró egyének is használták. 1498-ban a pozsonymegyei Jókán a „jókai Orros" család tagjai élnek (saját gyüjteményem). Hogy Orros alatt itt mindig „nagyorrú" értendő, azt senki sem vonta eddig kétségbe; hisz nagyorrú emberek mindig voltak és vannak és e jelző senkire nézve nem sértő; de elvégre ez mégis csak feltevés, melyet nem tudtunk okirati érvekkel bebizonyítani; kerestem tehát olyant is és megtaláltam.

(IV.) Béla ifj. király kijelenti *1233*-ban, hogy Keresztély fia Konrádnak (az erdélyi Tolmácsi család ősének) a Lotru folyó mentén fekvő Loysta (= Lojesti) nevű földet adományozza. Az erről szóló okirat záradékában szereplő országnagyok sorában előfordul: *Dyonisius* ***cum magno nasu*** *vaivoda"* is.[3] Ez a Zalamegyében törzsökös Tűrje nemzetség sarja: Szentgróti Dénes, ki Szlavónia hercege is lett és 1255 körül meghalt. Latin jelzője pedig az összes későbbi Orros jelzőnek az őse. WERTNER MÓR.

Mennen. Ezt a különös szót Móra Istvánnak egy verséből jegyeztem ki (Hintázó, megjelent a Nemzeti Iskola 1901-i 51. számában). Az illető mondat így hangzik: „S arra szállunk egyszeriben, *mennen* a Nap támad." Tehát *mennen* a. m. honnan. Nem tudom, mondják-e ezt így valahol, azt tartom, a költő maga alkotta, még pedig nyilván az *innen, onnan, honnan* analógiájára. Eszünkbe juthat itt a népnyelvben előforduló *mettől* ebben a kifejezésben: *mettől meddig,* tehát nyilván az *ettől eddig* mintájára. KOVÁCS MÁRTON.

[1] Ezekkel részletesen foglalkoztam Ragtalan és tárgyragos időhatározók c. régebben megírt munkamban, mely nemsokára megjelenik a Nyelvtudományi Közleményekben.

[2] Ez az Apponyi-család egyik őse. Apponyi-oklevéltár I. 61. 1326-ban: Nicolaus dictus *Urrus.* Azontul mindig „dictus Orrus" vagy csak Nicolaus.

[3] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 58.

EGYVELEG.

Ménes és délceg. Ménes tulajdonkép gyüjtőnév, de a régibb nyelvben igen sokszor egyedi névűl is használták (l. NySz., Oklsz., a Székelyföldön most is, l. MTsz.). Ehhez egészen hasonló jelentésfejlődést mutat a német *Stute* 'kanca'. Eredetileg ez is gyüjtőnév volt: a középfölnémet *stuot* még ménest is, az ófn. *stuota* csakis ménest jelent. Kérdés, nincs-e valami történeti kapcsolat a magyar s a német használat közt. De a magyarban több ilyen eset is akad. *Délceg* a régi nyelvben ménest és CzF. szerint ménesbeli lovat is (a NySz. szerint csak szilajt) jelent. *Gőböly* a m. hízó marhák csordája, de annyi is mint hízlalt szarvasmarha, s a *gulya* szintén előfordul mint gyüjtő és mint egyedi név, de ennek a kettőnek úgy l. a gyüjtő jelentése újabb (l. Nyr. 29:153, Munkácsi szerint a *konda* is eredetileg 'disznó', l. uo. 154). Egy hirlapi cikkben azt olvastam: „Erdeje [is volt], mely erdőben makkolták azt az *ötszáz darab csurhet,* melynek legszebbike mindig a füredi papé lett" (MHirlap). Vö. végül a *cseléd* és *uraság* szók gyüjtő és egyedi jelentését, s még a *nemzet* szóét: „Éljen a becsületes Kova Jákob székely nemzet!" (Baksay: GyÖ. 2:139, vö. MTsz. *nemzet* 3).

GERMANISTA.

Mikor a nép urasan beszél. Minden okvetetlenül (minden bizonynyal + okvetetlenül). — Nekem arra semmi jogom és belefolyásom. — Még csak egy *szót* se *tettem* egyiknek se (egy szóval se ártottam + semmi rosszat nem tettem). — Volt ott öt *példány* is (emberekről mondta!). — Rendes, *tekintetes* keresztény ember nem bántja egyik a másikat (aki tekintettel van másra). — Sehogyse tudja *magát kifejezni* (magát összeszedni, erőre kapni). — Egy kihallgatáson az egyik parasztembernek minden harmadik szava *illetve* volt. — Mesteremberek beszélgetéséből lestem el ezeket: A tehetségitül *ki* birna ugyan *szarmazni* (kitelne). Mingyárt nem úgy *képviseli magát* az ember, ha nincs kedve a dologhoz.

(Gyöngyös.) NAGY JÓZSEF.

A felsőtárkányi hegyekben a tűz körül beszélget nehány palóc. Az egyik, ki katonaviselt, tüzér volt, szörnyen adja a bankot, végre egyik megkérdezi: — Hát osztég messzire lő-ë az az ágyú? — Messzire-ë? Csak annyit mondok, hogy innét a hegyről úgy ellőném vele a poroszlai templom tornyát, hogy no! — A poroszlai tornyot? isz azt nem is láthatja kend innet! — Nem-ë? Hát respeggel? . . . — . . . Isz respeggel! . . . — Respeg = perspektiv, messzelátó.

MACZKI VALÉR.

A törvényszék előtt. A hivatalnok nem igen érti meg a nép nyelvét. Békésen az ottani főszolgabiróság megidézte Tóth Molnár Istvánt valamelyes kihágási sorban és a törvényes következmények terhe alatt. És a tárgyalásra nem ő, hanem a fia jött el.

— Maga az a Tóth Molnár István, — szólt hozzá a szolgabiró. — Nem a. Én csak a törvényes következménye vagyok. — Micsoda? — Hát Molnár Istvánnak a fia. — De hiszen nem magát idéztük. — Dehogy is nem. Hiszen itt van: törvényes következmény. Már pedig csak senki el nem vitatja, hogy az apámnak én vagyok a törvényes következménye.

Hogy mit csináltak az okvetetlenkedő törvényes következménnyel, azt nem mondja a krónika. NÉPJOG.

Hódmezővásárhelyről jelentik ezt a mulatságos históriát: Megidéztek a rendőrségre egy töpörödött embert, akinek az a foglalkozása, hogy a lúdtollat kitépi és eladja.

— Mi baj, öreg? — kérdi a kapitány. — Becéduláztak, tekintetes uram! — Hát oszt mér? — Azt az urak jobban tudják.

A kapitány elővészi az aktacsomót és belemártja a tintába a tollat: — Mi a neve? — Baricsa István. — Hány éves? — Harminchatba születtem. — Mi a foglalkozása? — *Lúdtépő* vagyok.

Itt azonban már kizökkent nyugalmából az öreg magyar és mérgesen kérdi a rendőrtisztet: — Mér vallat engöm az úr? Nem loptam én már negyven esztendeje. — No, no, öreg, — mondotta a kapitány — nem lopásért van kend itt, hanem mert egy kicsit eltévesztette a sort! — Már mint én? — Kend hát. Mert lúd helyett a szomszédasszonyt tépte mög! ESTI UJSÁG.

Sírfelirat a nyelvujítás korából. A nagyszalontai református temető régibb verses sírverseit gyüjtögetve, találtam ezt az 1825-ből való sírfeliratot:

A női szív és gyermeki szeretet
szentelik e gyászjelt tetemidnek,
hová miként oltárihoz járulnak
örök üdvöt esdni szelemidnek (!);
s addig is mig veled eggyesülünk,
e síremlék jelölje szerelmünk.

Érdekes benne a *szellem,* a *síremlék* és a *gyászjel;* az utóbbit sem a NyUSz-ban, sem a Cimsz.-ban nem találtam meg, a *síremlék* pedig Márt. 1823. fordul elő először. SZENDREY ZSIGMOND.

A szuloki németek így mondják ki a vidékbeli helységneveket: Szulok: *Szolok.* Homokszentgyörgy: *Humuszengyirk* (az oláh *ĭ*!). Kálmáncsa: *Kalmáncsi* (a magyarok: Kálmáncsel). Görgeteg: *Kerketet.* Darány: *Tárā* (a szó végén gyenge orrhang). Mosgó: *Muske.* Gyürüfű: *Jirifi.* Almamellék: *Homeli.* Babócsa: *Babócsi.* Bessenyő: *Pésenye.* Boldogasszonyfa: *Poldigász.* Szentlászló: *Szentlázl* vagy *Szenklázl.* Bőszénfa: *Pézin.* Máriagyüd: *Mariajud.* Visonta: *Visonde.* Bükközd: *Vikes.* Szomajom: *Szumajom.* Szederkény: *Szurketin.*

KOLLARIK KÁLMÁN.

Hogy teremnek az új szavak. Tolongás közben: „Kocsi gyün, azér' köll *szoroskodni.*" Ugyanakkor: „Mennyire *szoronkodnak* az emberek." (v. ö. pironkodik, stb.) — Tanakodás alkalmával: „Nekem itthon is igen sok *elfoglalatosságom* van." — „Hacsak valami igen elragadtató ügyö nem lesz." SOMOGYI GÉZA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I.

bócuj: hosszukás félhenger alakú túrós puliszkacsomó.
búrbuj: félkótya.
bendérezés: a házi tyúkok párzása.
bukli: nagy frizura.
balán: szőke hajú.
bisi: vékony palacsinta.
bünnyögés: gyermeksirás.
burungolás: az ostorvéggel elhajított kő hangja.
csinórd: a belső birtokon lévő esővízlevezető árok.
csaponyóslag: a végén ferdén lefaragva.
csamiga: sűtelen vagy főtelen tészta.
csinálmán: a végrehajtott kuruzslás, gurucsálás.
ciba: kis kutya.
duzma: a régi „gócalja" háta mögötti ür, ahová az atyja haragja elől menekült gyermek kiduzzogta magát.
ehezetkor: alkonyat után.
fizom: képmás.
gusba: a pásztortűznél a puliszkafőző üstöt a láng felett tartó fa. (Csík vm. Ditró.)
gyilán: fehér szőrű.
irám: árnyék[1]
kármentő: a pásztortűz melletti korlát, mely megvédi az alvót a megégéstől.
kej: hagyj békét.
mecsereg: elhuzza a száját, v. sírni készül.
panusa: a csöves kukoricát takaró kukoricalevelek.
portéka: házi butorfélék, fából készült gazdasági eszközök.
portékafa: portékának való fa.
pillancs: kis világítást adó mécses.
szopos: lucskos.
rűgy: ügyetlen. Pl. rügy gúnya: rosszúl álló ruha.
téméjedett: meghibbant az esze.
ucuka: még szórványosan most is kaszálás alkalmával használt, kendervászonból készült, két oldalzsebbel ellátott derékig érő inkább ingszerű nyári kabát. [Vö. hacuka.]
utó: a gabnaneműeknek rostálás után visszamaradt része.
váncsi: vézna alkatú fiúcska.

KÉMENES ANTAL.

II.

apattyas (szömü rozs): apadt, hitvány.
álltató: kukoricakéve-csomó.
bábikó: tormaféle.
bátor (vasmacska): erős, megbizható.
bertákónyi: virrasztani.
bizén: bizony.
bokrára k(öt)ött szalag: csokorszerű.
bözzög: sistereg.
böllönködik: ingerkedik.
bucska: kishordó.
bujtor: bútor.
busa: alattomos.
bukta: kelt-tészta.
büdöcske: poloska.

[1] Csak az *irámod* van meg: csak a bőröd és a csontod maradt meg, annyira tönkretett a betegséged. Vagy másképp: Ugy elpusztultál, hogy csak az *irámod* maradt meg. Olyan legén, hogy még az irámjától es megjed. A fának a gyergyói székelyeknél nappal nincsen *árnyéka,* csak áléja, vagy himessége (hüvössége) van. Éjjel sem vet a fa *árnyékot,* de álét és himességet sem; hanem ilyenkor irámja van. Az árnyék szót nálunk csak az egy *árnyékajja* szó őrzi, amely fáttartó helyiséget jelent. K. A.

cilingányi : hintázni (horvát hatás).
copákos könyér : elkelt kenyér.
cóprál : babonáz (horvátos).
csattogó epör.
csikányi : csiklandozni.
csipel : csipő.
csike : csibe.
csombolék : csomó.
csöppedt : töpörödött.
deszig ; de hiszen.
döheder ; lomha.
ecsenyi : tatarozni.
együvé-fogóság : összetartás.
egyelös könyér : elegyített.
egyaránt mondik : széltében.
egyiránt dógzik : folyvást.
eherdá(l) : eltékozol.
ekudanyi : szégyenkezve odább állni (kudarc ? !)
ekancsoli a lábát : gáncsot vet.
éltös bötű : öreg (nagy alakú) betű.
fakszik a fód : megszikkad.
farkapénz : borravaló, eladott jószág után.
fájészi : fájlalja.
fárattyas : fáradt egy kissé.
fekélőszik : fekszik is meg nem is.
folosós fog : szúvas.
fogton, pl. huzsvéttú fogton : óta.
födözz : tedd fel a süvegedet.
fötör (fördik×kotor) a tyúk.
fujtósra és fülre kötött szalag.
fütet : firtat, keres.
gérce : jérce.
güzsmőnyi : apránkint megrágni az eledelt.
géva : gombafaj.
göncs : hant.
gyöpü : sintér.
gyepü : élősövény.
gyüricskefa : galagonyafa.
hallogatták : többször hallották.
hágsé : hágcsó.
hát mit : persze.
hándáli neki : szemére veti.
hé : híú, padlás.
hídbokor.
hordalék, vagdalék, szedelék-zsír.
högyötte : felette.
ina-kásája.
jába : hiába.
kacor-kés : szőlőmetsző kés.
karikós fűj : kerek.
kala : a kalász fűrészes része.
kepesztet : kapaszkodva megy.
kerimbózsányi : keringelni.
kiparmagónyi : elverni.
kilás zsák : 1 q.
kilohéntani a vizet : kiönteni.
kisákonnyi : civódni.
követál : követel.
kujcs : kulcs.
kupóc : garmada.
kutyorént : rondít.
legyenyi : legelni.
léndző : a szoknya felső öve :
macskás könyér : penészes.
mezön mész : merre ? melyik úton.
mesz : mész.
mögcsökik : csökken.
möghibáz a bor : elfogy.
maszikónyi (szőlőt) : összezúzni.
netres : bolondos.
nyilamkodás : nyilallás.
nyeszlett : hitvány, dib-dáb.
oszlog : földpászta.
ókó-máskó : néha-néha.
öggyü : össze.
pallostojás : záptojás.
paprikányi : tarlózni.
penyhed : rothad.
pállott meleg : tikkadt meleg.
piszlik : szétmállik.
pitlikőnyi : elbandukolni.
pilka : hordó-dugó.
pura : pulyka.
rapottyára tör : teljesen összezúzódik.
rastog az alma.
ramaty : hitvány.
repecskös : repedezett.
rosférög : fene.
rogyik : rohad.
rucsok : lucsok.
sargyupóka : második költés.
sipitőnyi : sugdosni.
sor mén a Dráván : jég, zajlik.

süsü: bolond.
sükörödött: eszelős.
sumák: hülye.
sukónnyi: bujdosni.
szotyoronni: leülni.
szúlos fa: szúvas.
tehénhaszna: tejtermék.
mögtötték neki: megbabonázták.
töpöget: gyűjt.
tőtike: bortöltő edény.
(Légrád.)

tér (beletér): belefér.
uccaszint lakik: földszint.
ver a hír róla.
venicse: szőlővenyige.
viher: vihar.
vízhordó csike: hitvány.
vissza ollan lött: megint csak.
virgószik: vesződik.
vonyogó: szalma-húzó horog.
vukla: halászó horog.

HALLER JENŐ.

III.

ágy: veteményes ágy.
Burga: utcanév Dadon. [Házai csak az utca egyik oldalára épültek.]
csekélytányér(sikértányér): lapos tányér.
gyúródeszka: négyzetalakú nagy deszkalap.
huruló: vaseszköz, kapaféle; a homokos szőlőföldet munkálják vele.
kisütik a szalonnát: kiolvasztják a zsírt belőle.
lavor: mosdótál.
lámpabél: kanóc.
legénvirág: díszperje (fű).
mamuszka: posztócipőféle.
pemecs: amivel a fűtött kályhát seprik ki (karó végére kukorica levélből nagy bokréta).
purucka: mellény.
svartli: disznósajt.
székifű: chamomilla.
(Dad, Komárom várm. gesztesi járásában.)

Vegyesek: korom: üszökgomba (Kecel, Pest m.) — pösz: kukoricaüszög. — siska: frufru (Bács, Bács-Bodr. m.)

PARÁSZKA GÁBORNÉ.

IV.

barkácsol: mendegél, ballag. „Amint lassan barkácsoltunk az úton, elért bennünket két vándor.“ Vérteskethely. Veszprém megye.

cürlődik: bajlódik, bajmol, vesződik. „Osztán mennyit kell ak kis kacsákkal cürlődni.“ Nyírgelse. Szabolcs vm.

csintalan: hamis, szilaj. — „Nem biruk (= birjuk) megfogni a szabadjára eresztett, csintalan lovat, mikor nincs békjó a lábán.“ Fornos. Bereg m.

elbotromásodott: elbódorgott esze nélkül. Kiskúnfélegyháza.

elsőremóráltunk: eltöltöttük az időt. U. o.

emeletes veréb: gólya. „A kémény mellé újra visszaszállt régi fészkébe az emeletes veréb.“ Kustánszeg. Göcsej. Zala m.

falhozkertyentő: gyujtó. „Aggy egy falhozkertyentőt, rá akarok gyujtani a pipámra.“ Görzsöny. Veszprém megye.

gagóvirág: mocsári gólyahír. (Caltha palustris.) Fornos.

gyuladékos: gyúlékony, könnyen gyúló, pl. száraz fű, paszulyhéj, szalma, nád, zsindely. U. o.

hát: „három háttal“ (= hátikosárral, a hátamon) vittem (almát, füvet). Nagykövesd. Bodrogkeresztúri járás.

iszos ember, asszony, leány: részeges, iszogató. Rábé. Bihar m. Debrecen. Hajdú m.

kapcsil: a szilva magvát kiveszi. Sárospatak. A szilvát magvalja, a diót kapcsilja: a zöld burkától megfosztja. Bodrogkeresztúr.

kettőző: aratásnál az arató férfi után haladó marokszedő nő, leány. Minden férfinak van kettőzője. Bars m. Léva környéke.

kopáncsolja a diót zöld burkától. Barkaszó. Bereg m.

lajtványos ember: semmi ember, telhány ember. Kiskúnfélegyháza. — lajtványosan: ritkásan, rosszúl, egyenlőtlenül, itt-ott. „Hogy kelt ki a búza? Lajtványosan." U. o.

latyak: sár, víz, locs-pocs; latyakos idő hóolvadáskor. Szatmárnémeti.

mecgel: kiél, kifoszt. Kiskúnfélegyháza.

méregpózna: gyujtó. „Hozd ide azt a méregpóznát, had gyujtsam meg a lámpát." Kustánszeg. Zala m. Göcsej.

nenő: öreg néni. Görzsöny. Veszprém m.

omlálódik: bajlódik, vesződik. „Sokat omlálódtam azzal a beteges, nyűgös gyerekkel." Barkaszó. Bereg m.

összegubahodik: összehúzta magát, jött a nyúl, osztán ráeránYozta a fegyvert. Barkaszó. Bereg m.

pirga málé: olyan tengeriliszt, melyhez a csutkájáról lefejtett tengeri szemeket a sütőben előbb megpirították, azaz annyira megszárították, hogy a szemek egy kissé meg is pergelődtek, s csak azután őrölték meg. Megfőzve igen jó étel „puliszka" néven, hideg tejjel eszik. Szatmárnémeti.

rácsüllik: rácsavarják. (V. ö. csűr-csavar.) Barkaszó.

szikora: égő szalma, nád, égő pernye. „Felkapta a szél a szikorát és vitte a másik szalmatetőre." Fornos.

telhány ember: semmi ember. Kiskúnfélegyháza.

ugra-bugra ember: felszines ember. Kiskúnfélegyháza.

Véka eső, köböl sár (ősszel). Köböl eső, véka sár (tavasszal). Barkaszó. Fornos.

NÉHAI ID. R. VOZÁRY GYULÁNÉ
GYÖRGY ERZSÉBET HAGYATÉKÁBÓL.

V.

Böcök: nagy darab tönk, tüzelőfa, csomókkal és ágak töveivel. „Tedd a tűzre azt a böcköt."

csiripiszli: csirázott búzából készült édes, kásaszerű eledel.

miszlicke: kamra, hol babot, borsót, lencsét s télen sonkát, szalonnát stb. tartanak.

zsompor: kosár, miben kevesebb lisztet tartanak.

(Bőny. Győr m.) CSEHSZOMBATHY MARGIT.

VI.

Felpusztítani: felnyítni, feltörni. No ezt a pincét is könnyen felpusztítják. Egy tanítványom (Felsősegesdről) így mondta el Mózes történetét: A királylány felpusztította a kaskát és egy síró gyermeket látott benne.

megér igét ilyen értelemben használják itt, hogy győz; pl. No most elöntötted a borsót, most megéred összeszedni. Olyan tompa ez a kés, megérem kiköszörülni.

fejez igét fejen terhet hordani értelemben használják. Pl. Eleget fejeztem ma, mondta egy, a fején terhet, maltert hordó asszony.

bákász: megesz a bákász, jön a bákász, ezzel ijesztik a kis gyermeket.

csórak: csóraknak nevezik a vízhúzó kötelet helyettesítő hosszú vékonyodó ágfát; ennek a végén van a vashorog, melyre a vedret akasztják.

budák: vermes-kapa. „Se ásó, se budák nem megy bele, olyan kemény a főd."

(Somogy m. Nagyatád.) BORSODI JÓZSEF.

Szólások.

úgy áll mint az andacsi szamár.

nagyobb nála a két icce, mint másná a három litër.

coki zsíros, nincs papíros! (Hencegőnek mondják.)

fenekedésbe van. (Civódik.) — felkelt a homlokom: megdagadt.

úgy belaktam, honno! (Jóllaktam.) — rossz fogású: gyenge felfogású.

még az is kitörténhet: megtörténhetik.

híre folyamodik: híre futamodik. — történet esetbű: történetesen.

azon gondókodik, hogy Bécsbe a hatosos cipó?

ki kutyája döglött meg? — kérdik, ha valaki a lábát lógázza: harangoz.

cic vagy karton? — kérdezi a legény a leánytól ruhája szövetét vizsgálva, miközben jót csíp rajta.

ejnye a kínszenvedésit! — Ejnye azt az anyád piros szoknyáját!

hogy az Isten pofozza mëg!

töpörtyűt lopott a barátoktú. (Varas a szája környéke.)

të mérëgzsák, mérëgduda, mérëgtarisznya, mérëgtáska, mérëgacskó.

karét adok (a kenyérből), hogy fijad lëgyën.

mit hosztá? — Hërcsulát! (Kiváncsi gyermeket hallgattatják el vele.)

ënni kér a cipő. (Elszakadt.)

aszt ámodtam, hogy kiesëtt a fogam; valaki mëghal a házná.

szép mind a tejbe tök. — bajos ember: beteges.

egyre páskalódik: fészkelődik. — ágyba esett: megbetegedett.

(Bács megye.) CSEFKÓ GYULA.

Tájszók és szólások.

I.

igen a szívemre szógál a fájdolom.

ne uszúd magad (unszold, uszítsd).

mag-gya van az essőnek (jég esik).

cinëge-bogár (cincér). — babuka (búbos banka, Upupa epops). — kis szarka (tövisszúró gébics). — a cinke aszongya, hogy: cin-cin-trá.

kurhéjja (Krisztus-akác). — szëcskó (szöcskő).

melënce (fatörzsből egy darabban kivágott kis teknő).

szöty-moty, motyorog (tesz-vesz, babrál).

fölháborodik a bélëm. — pohár (kis fazék).

edény (szekér; különösen takarodás alkalmával használatos: lësz még úgy 10 edénnyê!)

háborgós meleg (mikor valahol izgatott a hangulat).

összeszürődik maj csak valahunnan az esső.

tökös sziva: éretlen szilva, mely vmi sértés folytán „kibarkócásodik".

tökös veréb (a pár napos, még pihétlen kis verebek).
mártogatós (mártás). — némëtës (valcer, polka)
szék (a templomi pad). — a templom piarca (szentély).
kíváncsi (aki mindent megkíván). — betüntek (belopóztak).
nagyon fog-gya az üdő (állandó a jó v. rossz idő).
êszíjja a fagy (pl. a göröngyöt s az szétmállik).
juhászkarró (a kihegyezett végű karó).
vesés ökör, sűrű ökör: jó, erős, munkabíró ökör; — hinár-ökör (gyenge).
főtelepëdëtt, mint Sukoró a hëgyre. (Sukoró fejérmegyei község egy magas dombtetőn fekszik, s arra mondják, aki valami magas helyre veszi magát.)
mindënki unnéz rám, mind a lud a piros kukoricára! (Mëgveti.)
(Fehér vm. Csákberény.) IFJ. UDVARDY JÁNOS.

II.

Ül: marad. Ül a kolbász a füstön. Kolozsvártt nem ültem sokáig. Ül a káposzta a hordóban. Egész főkkel teszik el a káposztát, miket megsavanyodva cikának neveznek. Az erdélyieknek kedves ételök füstölt oldalas káposztacikával. Mielőtt a hordóba eltett káposztának levét forgatni kezdtük, hallottam mondani: „Csak had üljön még!"

Örokké: mindig. Ha otthon vagyok (deák a szülővárosában), örökké az erdőbe megyek s olvasok.

Nagy idő volt: nagy vihar.

Disznódinnye: tök (a tök szót sohse használják).

Szijú: szíj. Szijút vettem (nem szíjat).

Táj indulatszó *pá* helyett; távozáskor: *táj-táj!*

Kendő: törülköző.

Zsebkeszkenő: zsebkendő.

Köntös: ruha — új köntöse van. Szép köntös van rajta, stb.

Strudli: rétes helyett. Az asztalon kinyujtott hártyavékonyságú tésztát az ismerős alma-, dió- v. mák-töltelékkel nevezik strudlinak. — S egy igen jó fajta omlós v. *porhanyó tésztát,* mit többszöri kinyujtás után zsírban sütöttünk meg — s *töltetlen* adtuk fel, mivel úgy is igen porhanyó és leveles lett, neveznek általánosan *rétesnek.* Kerek világért sem tudtam velök elhitetni, hogy ez nem *valódi rétes.* Ők azt mondták, *ez* a rétes.

tortáta: torta.

lapotya: könnyü élesztős tészta palacsinta formában zsírban sütve. Süss valami lapotyát, valami placsintafélét.

Tálbafőtt: a „koch".

Megjárja szalmájában, t. i. külsőleg. Pl. Szalmájában ügyes ember (külsőleg, megjenésében).

Egy rend ruha: egy öltözet.

Nincs csak egy változója (egyszer változtatandó fehérneműje).

Keresztül utazott csángóktól hallottam a fehérkét hatos (Erdélyben picula) helyett. „Ahogy a gránicon keresztül jöttünk, *négy fehérkét* kellett fizetnünk."

Isten bocsássa meg a sok gyerekét! Isten bocsássa meg a sok esőjét! (Bár már szünnék meg.)

(Nagyenyed.) CSAPÓ RÓZA.

Gyermekjáték.

Leánykérő.

(A gyerekek körbe állanak, egyik a kör közepébe áll, ez a királyasszony, egy kisleány a kör körül jár és énekli:)

Járok magamba
Kelek magamba
Királyasszony melyik lányát adja?

(Királyasszony felel:) Egyiket sem. — (A leány:)

Ha kendtek nem adják legényüket
Mi sem adjuk leányunkat
Már mi innen elmegyünk
Többet vissza se jövünk
Királyasszony, melyik lányát adja?

(Királyasszony felel:) Ezt. (Odamutat egy lányra). — (A leány:)

Szeretem én ezt
Kedvelem én ezt
Szép ennek a
Szép ruhája
Szép a kopogása
Veszem karomra
Viszem kertembe
Leszakítom rozmaringom
Adom a kezébe.

(Még egyszer eljátsszák és mikor a királyasszony ujra rámutat egy lányra, a lány ezt énekli:)

Nem szeretem ezt
Nem kedvelem ezt
Csúf ennek a
Csúf ruhája
Csúf a kopogása
Veszem a lapátra
Dobom villára
Leszakítom csenálomat (csalán)
Adom a kezébe. —

Erdőbénye (Zemplén m.). FARKAS ALADÁR.

IZENETEK.

A Magyar Nyelvőr barátainak köszönjük a sok szíves újévi üdvözletet!

R. R. és **Cz. E.** egyidejűleg írnak a kettős betűk egyszerűsítése érdekében. A kívánság nem új, a nyelvészek közvéleménye sokszor mellette nyilatkozott, a Nyr.-ben egykor igen tetszetős kísérleteket közöltünk (1873, 1874). Azonban a többi tudósok és írók közönyösek, s a közöny leküzdésére valami nagyon hatásos tényező kellene, pl. egy erre irányuló nemzetközi mozgalom, de ezt csak akkor várhatjuk, ha a nyugati nemzeteknél több sikerük lesz a gyökeres helyesírási reformtörekvéseknek.

V. L. Kocsint erdélyi szó, a MTsz. szerint a. m. akadozva v. hibásan beszél, botlik v. nehezen forog a nyelve. Brassai azt írta 1859-ben (MNyelvészet 4 : 97): „Midőn valaki a magyar nyelvet akár hangjára, akár nyelvészeti alakjaira v. szófűzeteire nézve idegenszerűleg ejti, arról Erdélyben azt mondjuk, hogy kocsint. Kocsintás hát barbarizmus.“ A *kocsintás* szót a nyelvészeti irodalomban Brassai óta használják, s így használja A Magyar Nyelv c. könyv is (202). Simonyi és Balassa magyar-német szótárában a köv. német szók felelnek meg neki: Sprachfehler, Schnitzer, Sprachwidrigkeit.

P. G. „A törvények általában a tanító és tanítónő szavakat használják, de az 1913-i XVI. tc. férfi tanítónak és nő tanítónak nevezi. Melyik a helyesebb? S fogjuk-e már most mondani: férfitanítóképző, nőtanítóképző eh. tanítóképző és tanítónőképző?" — Alig hisszük. Az új törvényben ötletszerüen alkalmazott eltérő kifejezések csak zavart okoznak s ellenkeznek a rég megállapodott szokással. Nem is lehetne követni ezt a használatot, mert pl. éppenséggel nem mindegy orvosnő vagy nőorvos, szabónő v. nőszabó stb. Hát a mosónéból és szakácsnéból nőmosót és nőszakácsot csináljunk? Ezt a vitás, illetőleg ma már nem vitás kérdést többször tárgyalták a Nyr.-ben, l. pl. Tolnai Vilmos értekezését 21 : 295.

L. G. A Nyr.-ben már 1896-ban megszüntettük azt a helypazarlást, mely a római kötetszámokkal jár, külföldön most pengetik ezt a nagy „reformot". A Zeitschrift für romanische Philologie-ban írják (37 : 103): „Minthogy a szakfolyóiratok most már tetemes számú évfolyamra terjednek, ideje volna már, hogy a kötetek idézésében elhagvnák a római számokat. Nem könnyű egy-egy olyan számot, mint pl. XLVIII, gyorsan fölfogni, és sok helyet is foglal el. Nem látok semmi okot, miért ne írjunk helyette 48-at."

K. A. L. Szadeczky. L. Székely Oklevéltár!

H. K. Krisztus-mondák NépkGy. 1., 3., 8. k.

Helyreigazítás. Az 1913-i tartalomjegyzékben s a dolgozótársak jegyzékében Kémenes Ferenc h. olv. Kémenes Antal.

Beküldött kéziratok. Farkas I. A milling története. — Rombauer R. Gy. Levél a szerkesztőhöz. — Mészöly G. A DöbrK. és az AporK. — Radius S. Kérdések. — Wertner M. Csallóköz. Magyarázatok. — Komjáthy S. Gvadányiból. — Zádor B. A tárgyas ragozáshoz. — Kertész M. Szólásmagyarázatok.

Új könyvek és füzetek. Simonyi Zs. Helyes magyarság. Harmadik, javított kiadás (Budapest, Singer és Wolfner).

Barla-Szabó Titus: Legrégibb nyelvemlékünk a Halotti Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője. Teljesen új adatok alapján (Lőcse 1913.).

Trostler J. Az Igen hasznos és drága nemes receptum német eredetije. — Dósa György a XVII. sz. német irodalmában. (Különnyomatok.)

Nem-magyar keresztnevek jegyzéke (Akadémia. 20 f.).

Csiksomlyói iskoladrámák. Kiadták Alszeghy Zs. és Szlávik F. (Régi Magyar Könyvtár 32. Kiadja a M. T. Akadémia. 4 K.).

Schmidt J. Osthoff H. emlékezete (Akadémia. 80 f.).

Stein A. Duka Tivadar emlékezete (Akadémia. 60 f.).

Borbély S. A némák megszólaltatása, vagyis a siketnémák beszédtanításának kezdete. — U. a. Elméleti rész.

Adams John: Az oktatás alapelvei. Angolból ford. Hamvai Erzsébet (Bpest, Universum ny. Ára 1.20 K.).

Jules Martha: La langue étrusque (Paris, E. Leroux, 1913).

K. F. Karjalainen: Zur Geschichte der finnisch-ugr. dentalen Nasale (kny.).

H. Winkler: Zur Völkerkunde v. Osteuropa. — Kaukasische Sprachen (kny.).

L. A. Biró: Magyarische Sprach- und Gesangsaufnahmen (Wien, Hölder).

A. Kannisto: Ein wogulisches Vörterverzeichnis (kny.).

M. Kertész: Über den finnischugrischen Dual (kny.).

Ö. Beke: Das finnischugrische Indefinitum (kny.).

XLIII. év. 1914. február 15. II. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

AZ ÉRTELMEZŐ JELZŐ.[1]

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Az értelmező abban különbözik a közönséges jelzőtől, hogy a jelzett szóval nem egyesül olyan szorosan, hanem mint utólagos kiegészítés, értelmezés, részletezés járul hozzá, külön szólamban, külön hangsúllyal, s az írásban rendesen vessző választja el tőle. Ennek az az oka, hogy rendszerint valami mellékesebb körülményt fejez ki, vagy legalább olyant, amely utólag jut az embernek eszébe vagy pedig szándékosan hagyja utoljára, hogy külön rá irányozza a hallgató vagy olvasó figyelmét. A mi nyelvünkben a közönséges jelzőtől az is föltünően megkülönbözteti az értelmezőt, hogy nyelvtani alakjára nézve, ragra s rendesen számra nézve is, megegyezik (kongruál) a jelzett szóval. Értelmezői viszonyban szerepelhetnek mindazok a beszédrészek, amelyeket a rendes jelzői szerkezetekben is előfordulnak, leggyakrabban a főnév (köznév vagy tulajdonnév, gyakran pedig jelzős főnév), továbbá a melléknév s a melléknévi igenév. Ez utóbbiak mai irodalmi nyelvünkben ritkák (miért? mert a németben is ritkábbak), csak költőinknél fordulnak elő gyakrabban, továbbá a népnyelvben és régibb iróinknál. A költőknél azért, mert a vers, mint Arany János mondja, „a gondolatokat nem, mint a folyóbeszéd, egymásba fűzi, de egymás után sorozza“ (Prózai dolg. 7). A régiségben pedig és a naiv népnyelvben azért, mert „ezeknek a kifejezéseknek a tartalmát a lélek még nem appercipiálja egyszerre, hanem csak asszociative fűzi egymáshoz“ (Nyr. 39:399, Kertész M.). Ez a szerkezet nyilván ősibb az elülálló jelzőnél. — A rokon finnugor nyelvekben úgy látszik szintén nagyon gyakori a melléknévi és számnévi értelmező.

Az értelmező az illető mondatrészt, a jelzettet, megismétli, a már megnevezett személyt vagy dolgot új néven vagy valamely jellemző sajátságánál fogva újra megnevezi. „Ott vala... Szömöre

[1] Mutatvány A jelzők mondattana c. munkából (a M. Tud. Akadémia kiadása) — rövidítve.

a kádár" (Arany: BH. 1:8): itt *a kádár* = *Szömöre*. Ha melléknév az értelmező, a jelzett szót természetesen hozzáértjük: „A nap... Toldit *az öreget* nézte" (Arany: Toldi est. 1:4) = Toldit, *az öreg Toldit* nézte. Néha csakugyan ismételjük, s ezt teszi igen hatásosan a költői nyelv s a szépprózа: „hajnal, szép piros hajnal", „halott, szép fehér halott" (Jókai). — Vö. a birtokviszonyban is a jelzett ismétlését: Isten veled, hazám, bátrak hazája (Eötvös). Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja (Arany).

A nyelvészek sokszor — és joggal — rövidített vagy pregnáns mondatot látnak az értelmezőben. Néha az értelmezőnek mondat-értéke egészen világos, élénken érezzük, annyira, hogy kötőszóval is kifejezhetjük a viszonyt. Pl. ehelyett: „hozzál almát, *szépet*", azt is mondjuk: hozzál almát, *de* szépet ám! „Gazdaságom van, *de* nem sok, s van adósságom, *de* sok" (Pet.). A magyarázó és fokozó értelmezőt akárhányszor *tudniillik* vagy *még pedig* kötőszóval fűzzük a jelzett főnévhez. Pl. ehelyett: „nyujtotta kezét, a jobbot", azt írja Arany J.: Nyujtotta kezét, a jobbot tudniillik. Ehelyett: „de van náluk egy bűn, halálos": „De van náluk egy bűn, még pedig halálos" (NC.). Fogok neki ujsággal kedveskedni, *és pedig* olyannal, amilyet még nem is hallott (Csokonai).

Az értelmezők használatának főbb esetei a következők:

1. A jelzett szóhoz bővebb magyarázatul hozzáadjuk a személynek vagy dolognak valamely más, pontosabb nevét (főnevet) vagy egy-egy jellemző sajátságát (melléknevet), — még pedig néha pongyolaságból olyan jegyet, amellyel tulajdonkép kezdeni kellett volna a kifejezést, de legtöbbször megfontoltan, oly célból, hogy a személyt vagy dolgot jobban megismertessük. — Példák:

Főnevek: Az ő királyi székiből, a jászolkából (Pázm. Pr.). Egy mosdó korsót medencéjivel ezüstet (Radv. Családélet 1:3). Egy kis collatióra, egy darab pecsenyére, borra egy kancsóra, táncra kufercesre kelmedet is invitálván (Csok. „Ván, vén", Toldy 1. kiad. 735).

Gyakran szerepelnek értelmező jelzőül tulajdonnevek (különösen a régibb nyelvben s a szónokias stílusban): Ezt tanította a pogány bölcs Plató is (Pázm. Pr. 101). Gabnatenyésztő fejedelmi anyánkat, Démétert (Arany: Arist. Béke 370—375). Ez levél adatott az kegyelmes uraságod háza alatt, Kanizsa vára alatt (1551. LevT. 1:81). Hazánk gyöngye, a Balaton...

Jelzős főnevek: Kik kezett vivék el Lotot es minden jószágival [,] Ábrahámnak atyjafiát (JordK.). Ott vergődе Lajos, rettentő sorsu királyunk (KisfK. Mohács). Hajna, a szép deli ifju leányzó. Megtért szép Ete, a hadzavaró hős. Kél Huba, a napkelet ifju sugára (mindezek Vör. Zal. 1. én.).

Melléknevek és melléknévi igenevek (a régieknél sokkal gyakrabban, mint ma, l. Nyr. 39 : 409) : Annak az végiben volt egy setét bolt, egyet más tartó (Apor : Met. 431). Nincs fa oly magas, mely egykor mag ne lett volna (Eötvös). Nem vagy mai gyermek, se leányzó gyenge (Arany : BH.).

A következő példákban az ige választja el az értelmezőt a jelzettől : Tahát Béla király az ő szűz leányához mene, szent Margit asszonyhoz (MargL. 29). Azonban hamar egyéb tárgyat vett megbámulni valót (Vas G. Nagy Idők). Roff *is* oda szállott, jó Buda testvére (Ar. BH.).

2. A melléknév igen sokszor valami fokozást, nagyítást, valami meglepőt fejez ki :

Isten adjon tanácsadót, jobbat, mint én voltam (Ar. TE. 1 : 29). Még ajakán a csók, a bűnös, a bűvös (Ar. TSz. 6 : 8). E szó, ez utóbbi, a kimondhatatlan (uo. 6 : 13). Oh a közönség, az ezerszemű, olyan könnyen rá nem szedhető (Tóth K.). Az arcán tűzrózsák égtek, perzselők, észveszejtők (Móricz Zs. Hét kr. 71).

Értelmezőül ilyenkor leginkább mennyiséget jelentő szók szolgálnak : *sok, nagy, elég, semmi, akárhány* stb. (A régiek sokkal gyakrabban éltek e szerkezettel, mint a mai nyelv.)

Erről írást tudom sokat hallhattok (Tinódi). Mostan semmi hírt nem tudok írnom... Félelemben elégben vagyonk mind a pártosoktól s mind törököktől (1558. TörtT. 1908. 457). Reménségem nagy vagyon, hogy veszned kell az én fegyverem miatt (Hall. : HHist. 3 : 157). Kinban vagyon nagyban miatta a monsieur (Fal. 107).

Ma a fokozó értelmező a mondatnak nyomatékos befejezéséül szolgál :

Van a nagy alföldön csárda sok (Pet.). Másutt is kapott az oly ütést eleget (Arany : Toldi est.). Nincs panaszom semmi (Ar. TSz. 2 : 56). — Itt is elválaszthatja az ige a jelzettet az értelmezőtől. Sérelem lött mértékletlen (Szabács viad. 26). Perlekedés, zenebona támada nagy köztök (Fal. 122).

Érdekes az az eset, mikor a mennyiséget jelentő melléknevet tesszük előre (ragozva is) s a főnevet tesszük értelmezővé, pl. Szegény hazám te, neked *kevés* van ilyen *csillagod* (Pet.). Ez a szórend nyilván a rendes jelzői szórend analógiájára alakult : neked kevés ilyen csillagod van.

3. Legfontosabb az az eset, mikor mind a kettőt különkülön kiemeljük : a jelzettet külön előkészítő mondatrészül alkalmazzuk, az értelmezőn pedig a mondatnak főnyomatéka van (szükséges értelmező). A jelzett ilyenkor rendesen ellentétben van valami más jelzettel, pl. *Búza* kevés termett, de *kukorica* annál több. *Időm* sok van, de *pénzem* kevés. (Ilyenkor az értelmezőt nem tehetjük vesszők közé !)

Hírt semmit nem mondhata (LevT. 1 : 67). Az rabokat es mind megszabadította, barmot sokat (uo. 1 : 85). Férjjel igen jóval áldott meg az ég (Kovács

P. Fars. Kal.). Beszélő sokkal jobb vagyok, mint hallgatója más beszédinek (Vör. A fátyol titkai).

Az értelmező az ige mögé is kerül, de szintén erős nyomatékkal:

Gombok voltak akkorák rajt, mint egy-egy pogány fej (Pet. A jó tanító; = gombok akkorák voltak rajt). Pedig erő benne volna módnélküli (Arany: Toldi 2. én. = pedig erő módnélküli volna benne). Csak lé volt hétféle (Népmese).

4. Sokkal ritkább eset az, melyben a jelzett szón van a főnyomaték, az értelmező pedig gyönge hangsúllyal a főszólam után következik, pl. Nem tudom *szerencse*-e *nagyobb,* vagy költői érdem, ha sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő... (Arany: Próz. 296). *Több szegényt* látni *jót,* mint gazdagot (Dug. Péld. 1 : 156). Kukorica se termett elég, nemhogy búza.

Még néhány szót egyes idegenszerű értelmezői használatokról. Németes a jelzőnek értelmezőül való hátratétele, ha csak a jelzőt kell hangsúlyozni, illetőleg, ha az egész jelzős kifejezést egységesnek kell vennünk (s ide tartoznak tulajdonkép az olyan állandó értelmezők is, minő pl. Zrinyi *a költő,* ha egy névül vesszük, l. Greguss Á. Nyr. 1 : 261 és Arany J. uo. 25 : 358).

Idegenszerűek tehát: Timotheus, aki *Sándoron a Nagyon* megmutatá: mire mehessen erejével a muzsikaszer (Fal. 231). Hol *Mátyás az igazságos?* (Kisf. K. Rákcsi szántó dala). József a romboló után megismerteti Leopoldot, a helyreállítót (BSzemle 142 : 312). Itt *nem Teleki, a nyelvész* beszél, hanem Teleki a patrióta (egy nyelvészeti értekezésből). Továbbá: *Lázár a pásztor, Paul Jones a kalóz* stb.

Ellenben magyaros jelzős példák ezek: Ő, aki *a pásztor Dávid* kezével sujtotta le *az óriás Góliátot,* kegyelmesen reám tekintett... (Kossuth L. lev 1889. VII. 5). *A költő Zrinyi* nem tartá elegendőnek, hogy nagy ősében lelkes hazafit tüntessen föl (Salamon F.). *Az apa Dumas* (Greguss: Shak. 363, *Dumas père). Madarász Henrik, Ördög Róbert* stb.

Régebben gyakran utánozták a latin s német „attributum praedicativum" szerkezetét. „A latin különösen a hely, idő, kor s kedélyállapotnak jelölésére többszörte praedicativ kifejezést használ, midőn mi adverbialissal élünk" (Szarvas G NyK. 10 : 150). Latinos példák a következők:

Én az maradok, *ami* születtem (Kaz. L. 2 : 141, e h. aminek születtem). „S borostyánnal koszoruzva viszlek haza *hölgyemet.* Szigligetben fogunk élni, szerelmünkben *boldogok*" (Kisf. S. Szigl.). Szenvedjek öröklétü kínt, ha *egyszer özvegy,* nő leszek megint (Arany: Hamlet 3 : 2). — „E latin sajátság némely kifejezésekben már egészen meghonosult; ilyenek különösen: Elemér, aki *első* érkezett meg a kitűzött helyre. Bem, ki *utolsó* hagyá el a csatatért — a magyaros '*elsőnek* érkezék meg', '*utolsónak* hagyá el' helyett, vagy pedig: első

vala Elemér, utolsó vala Bem, aki..." (Szarvas G. id. h.) Más példák: Kik legelsők laktak abban a klastromban (17. száz. NySz.). Aki legelső jön (Vör. Eger 2 : 62). Ellenben: Új műformákra, új hangra *elsőnek* mutatott utat és adott példát (Beöthy: Szépproz. 2 : 349). — Azonban a régi *elsőbben* helyett (NySz.) a nép mondja: *elsőbb* (MTsz. és MHat.) mint *későbben* h. mondjuk: *később, hamarabban* h. *hamarabb.*

Egy másik latinosság annyira el volt terjedve a 19. században, hogy még magyar nyelvtanba is bejutott. Imre S. azt mondja Mondattanában (1862. 71): „Különösen a céljelentményű részesülő mint jelző (áll a név után), pl. Zrinyi a hazát megszabadítandó, önkényt áldozta fel életét. Előálltam okaimat elmondandó". Erre már Brassai azt mondta: „Apage!" (MMondat 3 : 189).

A névmások szerepe az értelmezős szerkezetekben.

Igen érdekesek azon a különféle esetek, amelyekben mutató névmásnak van értelmezője, főnév, melléknév vagy számnév. Ha Zrinyi Miklós azt írja az Áfiomban: „*Annyit* kellene *pénzt* is rendelni, hogy megérnék vele", ezt lehetett volna úgyszólván minden értelemváltozás nélkül így is kifejezni: *pénzt is annyit* kellene rendelni, s így is: *pénzt is* kellene rendelni *annyit*, vagy pedig: *annyit* kellene rendelni *pénzt is*... De nem írhatta volna az értelmezői szerkezet elkerülésével: *annyi pénzt is kellene rendelni,* mert az adott helyzetben okvetetlen mind a két fogalmat külön-külön ki kellett emelni, ezt pedig nem lehet a rendes jelzői szerkezetben. — Másféle példák különféle névmásokkal s különféle helyzetekben:

Olyat rikoltottam volna *egyet* (Nyr. 5 : 221, a névmáson van a főhangsúly; vö. egy *olyat* rikoltottam). — *Ezek mindenik* a Mahomed vallását követték (Mikes TLev. 204). *Ezek akármelyik* béfér (Nyr. 2 : 39). Sőt az ki atyafi sem volt, mégis *azokat* atyafinak hívtak *sokat* (Apor: Met. 357). — Mind a három partitív értelmű a. m. ezek közül mindenik ill. akármelyik.[1] (Érdekes a két első példának szóegyeztetésbeli eltérése). — A következőkben is részelő viszony lappang: „Az urunknak igen jóakarója. *Ez* is javallotta *egyik* a császárnak, hogy utána küldjön Franciaországban" (Mikes 3. lev., = ez is egyik volt azok közül). A nép és a régiek nyelvét *ez* teszi *egyik* kedvessé, gyermekdeddé (Imre S. Középk. stíl. V. szakasz). Csak kenyeret adott, *azt is keveset* v. *azt se eleget* (= abból is keveset, abból se eleget). Görögnek való a kereskedés! *Annak* is csak *a cincárnak!* A magyar nemes kardjából nem lesz soha rőf! (Jókai: Rab Ráby[1] 2 : 13).

Külön kell tárgyalnunk az ilyen szerkezeteket: *az az ember, ez az ember, azt az embert, ezt az embert.* Ez a szerkezet úgy

[1] *Ezek akármelyik* eredetileg a. m. ezek*nek* akármely*ik,* az *-ik*-nek eredeti személyrag értékével. — Vö. az ilyen latin partitiv értelmezőket: *Volsci maxima pars caesi* e h. *Volscorum m. p.* L. erről Paul: Prinzipien[4] 155.

látszik csak a 16. század második felében keletkezett, a kódexek korában még csak így mondták: *az ember, ez ember* (hangsúlyos névmási jelzővel, innen maradt fönn máig: *az nap* = azon a napon), későbbi irodalmunkban is inkább így találjuk: *azon ember, ezen ember,* néha *amaz ember, emez ember.* De a század végétől kezdve *az az ember, ez az ember* (s *ez ez ember)* is, s itt *az ember* már értelmezője az első *az*-nak:

Nem most kezdetett *ez e* veszekedés (Mon. Kép. 15). Errül e sz. János alázatosságáról emlékezvén (Pázm. Préd.). Ebből az Istennek reánk való gondviseléséből... (Káldy Préd.) A te tanításod, uram, szinte ebből a forrásból buggyant (Fal. 96).

Abban a korban, melyben általánossá lett a határozott névelő használata, az analógia érzéke lassanként mindinkább megkövetelte, hogy minden határozott személy vagy dolog előtt ott legyen a névelő, tehát *az nap* helyett azt kezdték mondani *az a nap, ez ember* helyett *ez az ember,* s nemcsak a mi nyelvünkben látjuk ezt a fejlődést, hanem más nyelvekben is, pl. a sémi nyelvekben, a görögben, a mordvinban.

De az *ez ember*-féle jelzős szerkezet, mikor fölvette a névelőt, különben se maradt változatlan, hanem meglazult, úgyhogy azóta a névmás és a főnév külön-külön ragozódik, éppen mint a görögben. Eleinte annyira laza volt ez a szerkezet, hogy alkotórészeit a 16. s 17. században szétválaszthatták egymástól a legkülönfélébb mondatrészek, kötőszók, igekötők, sőt maga az ige is, pl. „*azok* is *az esküvések*" (Pázm. Öt levél 131), holott ma s már a 18. század eleje óta csak így mondja a köznyelv: azok az esküvések *is,* mert a névmás s a főnév egymástól elválaszthatatlanná vált.[1] — Régi példák:

Választ teszen erre *is* a káromlásra (Tel. Evang. 1 : 433). Azt *penig* a téli üdőt nem nyugodalommal mulatá el (Detsi: Sall. Jug. 52). Azkit az *mondott* az ember (RMNy. 3b : 42). Ezt *kell azért* az álorcát levonni az sátánnak hívségére esküdt Zopyrusokrúl (Pázm. Kal. 450). — Ez a régi szerkezet máig fönnmaradt néhány nyelvjárásban; így a mátyusföldiben: *ezt is a botot* (Nyr. 20 : 267), és a nagykanizsaiban: *ezek is a szamarak* (NyF. 48 : 40).

A szóban levő szerkezet, mint tudjuk, nemcsak a ragot ismétli, hanem a névutót is, s ezáltal elég kellemetlen, terjengős kifejezésmód keletkezik: az *alatt* a föltétel *alatt,* ezek *között a* körülmények *között* stb. De érdekes, hogy régibb iróinknál találunk egy rövidebb kifejezésmódot, mely csak a főnévhez ragasztja

[1] L. MKötőszók 1 : 35, MSzórend 87. — Egy nyelvészünk, Vadnay Rudolf (Nyálvünk hangolvadásáról) egybe is írta: *ezta* hangot, *ebbena* nyelvjárásban.

a névutót, és sajnálhatjuk, hogy ez a szerkezet nem tudta kiszorítani azt a másikat:

Azok a dolgok közzül... főképpen való haszna vagyon az históriának (Detsi: Sall. 2b). Teljes életében bajt víjt és viaskodott ezek a gonosz bajnakok-ellen Kristus (Pázm. Pr. 570). Ezek a szavai után egészen elnehezedvén a királynét megöleté (Mik. MulN. 107). Mind ezek a változások között se kisebbé, se nagyobbá nem lett (Fal. 607). Nem vagyok azok a királyok közül az első, akik.... (605). A bába az az üdő alatt sem becsülte a jányát (Nyr. 12 : 563).

Ehhez hasonló rövidítés, mely nagyon elterjedt az újabbkori népnyelvben, hogy rendesen csak egyszer, a főnévnél, teszi ki a t ö b b e s-k é p z ő t (l. erről Zolnai, NyK. 23 : 46—7):

Én *erre a szavaira* megneheztelék (18. száz. Rettegi emlékir. Hazánk 2 : 228). — Dalold madár, *aztat a bús verseket* (NépkGy. 2 : 180). Áldja meg az Isten azt a házakat, ahol nekem egy óráig helyt adtak (uo. 200). Azt a drága poharakat (Merényi: Ered. népm. 1 : 157).

Egy nyelvjárás, a domokosi (Szolnok-D. m.) végrehajtotta ezt az egyszerüsítést az egész vonalon s így beszél: *Az a gyermeket* láttam mán. Add *az a gyermeknek. Az a háztúl* semmi se szerencsés. *Az az emberé* a ház. *Ez ez emberek* nem jófélik (Nyr. 42 : 67).

Az eddigiekben a mutató névmásnak volt értelmezője. Más esetekben viszont a m u t a t ó n é v m á s s z e r e p e l m i n t é r t e l m e z ő, s a régi és a népnyelv itt is fölmutat olyan tősgyökeres kifejezéseket, amiket az újabb irodalom elhanyagolt. Ha Arany János azt írja: „Vadat és halat *azt* látok én“ (A walesi bárdok), itt a névmást lehetetlen is volna elül alkalmazni. Ilyen ez is: „Hazudni, *azt* tudnak“ (Népszava, ezekben a főhangsúly az igén van). Továbbá ez a régi és népies kifejezésmód, mely az újabb irodalomban már meglehetős ritka: „Kettőt szoktam én a magyar nyelv dolgában fejcsóválva nézni. *Egyiket azt,* mikor valaki azt mondja, hogy ez új szó...“ (Csok. Minden munk. 326, a főhangsúly a névmáson, vö. MKötőszók 1 : 16). — Néha azonban könnyen és alig észrevető értelmi különbséggel föl lehet cserélni az értelmezőt az elülálló jelzővel. A régiek pl. így szólnak: „Annak... *okát ezt* mondja az evangelista“ (Tel. Evang. 1 : 127). „*Okát* ennek *azt* adja“ (Veresm. Megtér. 326). Ma így szólnánk: annak *ezt az okát* v. *ilyen okát* adja; a régi és az új szerkezet úgy viszonylik egymáshoz, mint '*annak oka ez*' és '*annak ez az oka*'.

Partitív értelmű a következő régi és népies szerkezet:

A lovat is *azt* ütik, aki legjobban húz (Kovács: Közm. 92, vö. a lovak közül is azt ütik; nem is lehetne így: azt a lovat is ütik...). Az ökröt is azt tartják legjobban, akit le akarnak vágni (uo. 93). Ujságokat *ezeket* hallottam (Kaz. L. 5 : 331).

Tulajdonságot és mennyiséget jelentő mutató névmások is elég gyakran szerepelnek értelmezői minőségben s ezek néha főhangsúlyosak, pl. 'bort *annyit* ittak, hogy egészen eláztak', máskor pedig — sokkal gyakrabban — az ige után következnek gyöngébb hangsúllyal, pl. a következő idézetek nagyobb részében:

Feleletet reá *ilyet* tén (Veresm. Megtér. 254). — Sokakat mondott nékie *afféléket* (Báróczi Munk. 2 : 129). Hol vegyek többet ilyet? (Kaz. L. 10 : 146). Tekerő nyilallást érze *olyanformát*, mintha orra alatt reszelnének tormát (Arany : Toldi).

A h a t á r o z a t l a n n é v m á s o k is elég gyakran szerepelnek értelmezői szerkezetekben, kivált a régiségben s a népnél. A régi nyelv s a nép azt mondja: *valamit olyat, valamit jót, vkit ügyesebbet, valakinek másnak* vagy megfordítva is: *másnak valakinek,* holott a mai irodalmi és művelt köznyelv ezek helyett rendszerint szorosabb egységbe fűzött jelzői szerkezeteket alkalmaz: *valami olyat* v. *olyas vmit, vmi ügyesebb embert* stb.

Mihelyen azt látják, hogy *valakitűl mifélénktűl* iratott, ottan törvényt tesznek rejá (Tel. Fel. 22). Ha valamit olyat találtam (Tel. Evang. előb.). Azt mondták, a házra van valaki vevő (Nép, Gödöllő). Ha valakit ügyesebbet nem emlegetsz (Nyr. 5 : 30). — Tudósítson, *ha mit újobbat* érthetett (Thököly Lev. 11). Tapasztalunk *mit ilyest* (NySz.). — Megfordított rendben, úgyhogy a hat. névmás az értelmező: Midőn Cs. *olyast* mondott *valamit* (Kaz. L. Toldy kiad. 1 : 136; K a z i n c z y még igen gyakran él ezekkel az értelmezői szerkezetekkel). Mikor *ollyast mit* cselekszik (Fal. 135). *Ollyast mit* ereget (uo. 623; ma *olyasmit).*

A határozatlan névmásnak értelmezője legtöbbször (a) *más* vagy *egyéb,* vagy viszont (b) emezeknek az értelmezője a határozatlan névmás. Újabban ezekben a szerkezetekben a ragtalan alakok analógiájára többnyire rag nélkül marad az első tag, úgyhogy szorosabb kapcsolatok keletkeztek, melyekben az első tagot a második tag jelzőjének érezzük *(holmi egyebet* stb., l. e fejlődésről Zolnai Gy. NyK. 23 : 52—3 és Kertész M. Nyr. 39 : 400)

a) *Akar kinek egyéb szentnek* (ÉrdyK. 531b; vö. akármely egyéb szentnek). Azt a prédát sokkal nagyobbra becsülé, mint *akármit* nyert volna *mást* (Mik. MulN. 16). Akár aludjam, akár vigyázzak, akár *valamit egyebet* tegyek... (VirgK. 115). Ha *valakinek másnak* oly esetben verseit kényteleníttetném olvasni (Arany és Pet. lev. 74).

b) Ábrahám nem *másnak valakinek,* hanem magának hitt az Istennek, mikor megigazúla (Pázm. Kal. 451). Most nincs *másrul mirül* írnom (TörtTár. 1908. 480).Nem tuda *egyebet mit* felelni (ÉrdyK. NySz.). Ha úgy tud jót tenni mesterségesképen *mással kivel,* hogy valóságosképen inkább magával tégyen jót (Fal. 342). Te *másban miben* részesültél.... ami élteti tagjaidat (uo. 571).

Hasonló szerkezetekben fordul elő a tagadó névmás: *senkit idegent, semmit mást,* vagy megfordítva: *egyebet semmit* stb. Mai irodalmunk ezek helyett is rendesen ragtalan jelzőt használ: *semmi idegent, semmi mást, egyéb semmit.*

Semmit effélét nem mondottak (Pázm. Öt lev. 155). *Senkit idegent* véretek elejbe ne ültessetek (Fal. 619). Ennek a népnek nincs senki pártfogója (Hétfalu, Nyr. 4 : 556). — A két tag között más mondatrész, rendesen *nincs* v. *sincs:* Senki nincs rokona: nullus est propinquus (BécsiK. 8). Négy szem közt, hol senki sincs tanu (Arany: Arist. 3 : 115). — Embert senkit nékem olyant ők nem neveznek, akinek ítéletin megmaradhassak (Veresm. Megtér. 180).

Semmire egyébre ne ügyekezjék (VitkK. 6). *Senkit egyebet* nem látának: neminem amplius viderunt (Helt. UjT. L5). Ha senkire vádat másra nem emelhet (Arany: TSz.).

Új hírt semmét [olv. *semmit*] nem írhatok (LevT. 2 : 24). Köszönöm, köszönöm, nincs panaszom semmi (Arany: TSz. 2 : 56).

Egyebet semmit nem mond vala (VirgK. 82). Csak énnálam vagyon, nincsen *egyébnél senkinél* (NémGl. 307).

A *semmi*-nek ellentéte, a *minden* is előfordul hasonló módon alkalmazva:

Elébb teljeséti vala meg *mindennél egyébnél* (MargL. 36).

Azért *hadi népem mind* haza szélessze (Arany: BH.).

Fegyverviselő nép mindenki felüljön! (Arany: BH.)

Mind a pénz, mind az emberek — elhomályosult értelmezői szerkezetek.

Az *egyéb*-nek értelmezői használata különösen érdekes az ilyen népies összetett mondatszerkezetekben:

Nincsenek itt gyülölőim, [nincs] egyéb [azoknál], kiket nevetek; nincsenek itt ismerőim, egyéb, kiket szeretek (Kisf. S. Boldog szer. 1. ének). L. erről a szerkezetről MKötőszók 3 : 155.

A kérdő névmásoknak is van értelmezőjük egyes igen kedvelt szerkezetekben, de maguk mint értelmezők ritkábban fordulnak elő, csak minőségre és mennyiségre vonatkozó ilyenféle kérdésekben: Hát kalapot *milyent* vettél? Hát készpénzt *mennyit* kaptatok? — A nagyon is általános jelentésű *ki* és *mi* névmás körét szorítja meg az értelmező melléknév vagy főnév az ilyen kérdésekben:

Mit kellessék *legjobbat* török hasznára cselekedni (Zrinyiász 8 : 25). *Mi* van azon *sírni való,* hogy a ménes ott delelget? (Szabolcska).

Mit akartál volna *egyebet* tenni? (KrizaK. 46). Hát *ki* volna úr *más* széles e határban? (Arany: Toldi 1 : 9). *Micsoda* jövendőm van nekem *más?* (Abonyi: A mi nótáink 1 : 105).

Ide tartoznak végre az ilyen bosszankodó kérdések (néha tréfásak): *mi a fene? mi a manó? ki az ördög?* stb. Ugyanezeket megtaláljuk több más nyelvben is: a szlovénban *ki vrag?* s a tótban *kí čert?* 'mi (az) ördög?' ném. *wer Teufel?*

was Teufel? was der Kuckuck? fr. *qui diable?* Ezek a fölkiáltások ragozva is előfordulnak, még pedig kétféle alakban: a) kettős ragozással: *mit az ördögöt?* s ez szakasztott olyan szerkezet, mint a mutató *ezt az ördögöt;* — és b) csak egyszeri ragozással: *mi az ördögöt? mi a fenének?* Ezt a rövidebb szerkezetet nyilván a sokkal gyakoribb ragtalan kifejezés sugallta, mert ez mintegy állandó, egységes kapcsolattá vált, melyben elhomályosult az értelmezői szerkezet. Végre előfordulnak ugyanezek a szólások névelő nélkül is, s akkor a névmás egyszerűen melléknévi jelzője a főnévnek: *mi fene? mi ördögöt? ki patvar?*

A vonatkozó névmásnak is lehet értelmezője, leggyakrabban az *ami* névmásnak ilyen kapcsolatban: *amit szépet látunk, amit újat hallottam.* De mai köznyelvünk ilyenkor többnyire az egyszerűbb jelzői szerkezetet alkalmazza: *ami szépet látunk, ami újat hallottam.*

De az *a ki* is előfordul ilyen szerkezetben: *A kit legbolondjabbat* találok (Haller: Gesta Rom., Katona kiad. 249). A kit halhatatlant vettem tollamra, az amúgy is örök életet fog folytatni (Ágai: Por és hamu, előszó).

A vonatkozó névmástól el is választhatja értelmezőjét egy-egy más mondatrész (kötőszó), még az ige is:

Köszönjük, *amire* minket *jóra* int (LevT. 1 : 12). *Ami* pedig *pénz* készen vagyon, így következik (Apor: Lev. 404). Amit a nemzet leike értékeset termett (BSzemle 141 : 350—1).

Sokat írhatnék, *azkiket* így tettenek *katholikus atyák gyermekeit* erővel kálvinistákká (Apor: Met. 439). Aki volt halottunk, kedves életében, csendes sírban fekszik, eltemetve régen (Arany: Toldi est. 1 : 20).

A mai népnyelvben ez a szerkezet sokkal gyakrabban előfordul s az értelmező főnév rendszerint a mellékmondatnak végén van (l. Bacsó Gy. NyF. 37 : 53, Galambos D. uo. 43 : 6 és Batta B. uo. 51 : 39).

Aki úgy korán gyün *fog*, nem lesz állandó (Abauj, Nyr. 6 : 172). *Akit* elloptak *kincseket*, mind helyre igazodik (8 : 231). És pejig *akihez* mentek vala *lelkiatyához* gyónni, a cirkulálá őköt (8 : 232).

A *maga* névmás igen gyakran szerepel értelmezői szerkezetekben, még pedig kétféle sorrendben: *maga a király* vagy *a király maga.* Mind a két esetben a második tagon van a főhangsúly, az első pedig az előkészítő mondatszakaszban foglal helyet: maga a *király* mondta, — a király *maga* mondta: Példák:

a) Jézust őmagát találák: inventus est Jesus solus (Helt. UT. R4).

b) Önenmaga az Isten is azt vallja (Helt. Bibl. 4 : 8). Elhagyom a nyilatkozat[nak] indokát, csak a nyilatkozatra magára teszem meg észrevételeimet (Pet. Vegyes műv. 3 : 63). Kétségbeejtő már a hely maga (Arany: Hamlet 1 : 4).

Ez a szerkezet szakasztott mássa az '*ez a király*' féle szerkezetnek, s a kettőnek történeti fejlődése is egészen egy nyomon jár. Mai nyelvünkben *maga a király* is — legalább rendesen — szétválaszthatatlan szórendi egység, mint *ez a király*, de a régibb nyelvben épúgy megtűrt közbeszúrt más kifejezéseket, leginkább kötőszókat, de néha még az igét is. Példák:

Mikor a törökök kezdének közeliteni Konstantinápolyhoz, akkor maga *is* a császár a pápához ment (Mik. TLev. 79). Még Kazinczynál is: Familiáját, sőt magát is a vajdát Hunyadi Székelynek is hívták (Erd. lev. 223). — Magokon *pedig* a fejedelem szolgáin kíméletlenül esett a tatár korbácsolás (Cserei: Erd. hist. 12). Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek (Apor: Met. 363).

Ábrahám nem másnak vkinek, hanem magának *hitt* az Istennek, mikor megigazúla (Pázm. Kal. 451). Azt maga *is tudta jól* Teleki Mihály és a többi társai (Cserei: Erd. hist. 89). — Újkori példák: Fegyvert öltve... maga *állt előttem* a várnak asszonya (Arany: MO.). Magának *kell-e* a nőnek magát eltartania (BHirl. 1908. VIII. 23, 12).

Szintén értelmezői szerkezet mai nyelvünkben az *én magam, téged magadat, őneki magának* stb.

Engemet magamat egy nyáj juh mellett hagytatok (Nyr. 6 : 92). Legyen szabad nyiltan s őszintén szóllanom hozzád magadhoz (Eötvös J. Összes munkái 20 : 13).

Ámde a 15., 16. században még nem értelmezős, hanem birtokos szerkezetet alkalmaztak e névmás használatában: nem mondták *őneki magának, titeket magatokat,* hanem *ő magának, ti magatokat* stb. (Ez összefügg a *magam*-nak eredeti főnévi jelentésével.)[1]

Ti magatokat elhimtlek (JordK. 115). Rágalma[z]sz én magamat (Tel. Fel. 3). Ő magokat is megölé (Magyari: Orsz. roml.). Ő magok az császárok (Pázm. Öt lev. 150).

A személynévmásoknak főnévi és melléknévi értelmezőjük is lehet: *Én szerencsétlen,* mit cselekedtem! Mit csinálsz *te bolond? Mi első Ferdinánd, én alulírott.*

Ebben a szerkezetben az értelmezőt a régi nyelvszokás *-ul, -ül*-ragos határozóval is helyettesítette (l. MHat. 1 : 327; az újabb irodalmi nyelv ezt a szerkezetet elfelejtette, mint annyi mást).

Látván azért *mi, erdélyiekül,* hogy Tökölyi fejedelemsége csak pünkösdi királyság... (Cserei: Erd. hist. 215). *Minket magyarokul* meg is vendégele mindkétszer (uo. 364).

Még meg lehet említeni egyes különösebb eseteket. Így pl.

[1] Ugyanúgy viszonylik egymáshoz a német *ich selbst, wir selbst* s az angol *myself, ourselves.*

a személynévmás mellett ezt az értelmezőt: *egyik*; pl. *Ő* is ingerlé *egyik* a tatárokot, hogy kijőjenek rablani (Cserei: Erd. hist. 234), vagyis: ő is egyik volt azok közül, akik ingerelték. Az *egyik*nek ugyanilyen használatát láttuk a mutató névmás mellett. — Érdekes még a *szegény* melléknévnek értelmezői használata a személynévmás mellett: Bolond ám ő szegény (Decsi: Adag. 161). Szent ember vala Jeremiás próféta, mégis a gonosz Sedechiás király miatt *neki* is *szegénynek* el kelle veszni (Cserei: Erd. hist. 163). — Sokszor a *szegény* előtt nincsen kitéve a személynévmás, hanem csak oda van értve:

Nyöszörögve kiment [a medvekölyöknek] párája (Vör. Tündérv. 96). Hogy megmosák fejem az imént, szappan nekül, [nekem] szegénynek! (Arany: Arist. 2 : 348). Jaj, e gyalázat! hogy csúfol [engem] szegényt! (uo. Plutos 1042,)

Néha másféle értelmezők előtt is csak úgy oda van értve a személynévmás, kivált megszólítások (vokatívusok) előtt:[1]

Dalold, *madár*, azt a bús verseket (Népk. gy. 2 : 180). Üdvöz légy jó anyám! (Komjáthy J.). — Gyöngybe foglaltatlak, ősz szakállamat (Vör. Az ősz bajnok). Könyörgő szép szavunk minket meg nem tartott, gráciát fejünkre *senkisem* találunk (Thaly: Adal. 1 : 276).

Ritka eset az, hogy maga a személynévmás szolgál főnévnek értelmezőül:

Szegény hazám, *szegény hazám te*, neked kevés van ilyen csillagod (Pet.) Most már úgy-e te is érted az egész dolgot? *Férfiak mi is* hamar megértők, de az asszonyféle szeret mindenbe kötelőzködni (Kovács P. Fars. kaland 57, Olcsó könyvtár). Áldott vagyok, *méhed gyümölcse, én!* (Komj. J.)

Számnévi értelmező.

Nemcsak a tőszámnevek, hanem a sorszámnevek s egyéb számnévi származékok is szolgálhatnak értelmezőkül.

Pl. A pún háborúban, *a másodikban*, Hannibalé volt a főszerep. — Csak lé volt *hétféle* (Népmese). — Tetteért kemény büntetés sujtotta, *háromszoros*.

De sokkal gyakrabban szerepel a rendes tőszámnév:

Álgyújok öreg nyolc vagyon (LevT. 1 : 161). Vagyon 17 párnám, hosszú vánkos kilenc, kisebb 17, dunyha egy (TörtT. 1908. 354). Török három ezer elveszté életét (Zrinyi: SzigVeszed. 4 : 102). Adok érte jó forintot százat (Arany). Ebből nem tanuljuk, meg, mi az a nyelvtani érték; hanem tanulunk ám *egyebet kettőt* (Brassai: Szórend és accentus 45).

Sokszor számnévjelzős mérték- és pénznevek szolgálnak értelmezőül: Gabonát tizenkét köblöt adnak (RMK. 6 : 96). Hat forintba vélek megalkudtam, Előpénzt nékiek két forintot adtam (Gvad. FNót. 128).

[1] Alakra hasonló, de értelemre különböző a latinos attributum praedicativum: Fogsz heverni, [mint] megvetett rongy útfelen (Arany: Érzékeny búcsu). Óriás, bús fejek görgünk tovább, rugdos bennünket egy isteni láb (Oláh G., Nyugat 1908. X. 1 : 185). Több példát l. fönt.

Az *egy* számnévnek sokszor van értelmezője:

Petrus Canisius két katekismust csenalt: egyet kicsint, az apró gyermekeknek, mást nagyot az öregeknek (Tel. Fel. 140). Szent-Léleken is tegnapelőtt egyet nagyot csattant (Apor P. lev. 142). — Néha megfordítva: Ugyan jót vágott egyet a nyakam közzé (Kónyi, id. Beöthy Széppr. 2: 119). Sikolt nagyot egyet (Arany). Megkoppintám a szeget, nagyot sikoltott egyet (Népk. 3: 227).

Az *egyik* és *másik* alak is gyakran szerepel értelmezői szerkezetben, hol elül, hol pedig hátul:

Sajnálom ily akadályait e kezdett dolognak! sajnálom *egyikért az úrért, másikért azért,* mivel igaz lesz az a jövendölés... (Kaz. L. 1: 262). — Mintegy kopár örömmel, *a szemünk* mosolygva *egyik,* a másik könyezve (Arany: Hamlet).

A HALOTTI BESZÉD NYELVJÁRÁSA.

Irta **Erdélyi Lajos.**

II. (Vége.)

A diftongusos alakokra vö. *uolov*: 1211: *Numuolou* (Pannh. Tih.); *bovdug*: 1211: *Boudog* (Pannh. Tih.); *iovben* vö. 1211: *Jou*leken (Pannh. Tih.) *Jou*lekun (uo), 1240: *Jov*legen (Pannh.) stb.; *levn* vö. 1211: Erd*eus* (Pannh. Tih), *Eu*rmenes (uo.), *levt* vala Ehr. k. (Nyitra m.) NySz.; *eleut* vö. 1213: *Eleutou* (Pannh.), stb. | Az illeszkedés nélküli szókra és alakjukra vö. 1211: *Milost*... (Pent*uc*-kel együtt, Pannh. Tih.); a dunántúli szlávkeresztyénséggel, részben tán a felső, csehszláv hatással összefüggően (Melich: Szlávj. II. 118); *achsin: ahchyn* stb. (Pannh. Tih. OklSz., NySz.) *Halalnec* vö. 1211: *Halalud*... (Teng*ur*d, Chenkez... Ker*us*... Zic*us*-sel, a HB. más sajátságaival együtt, Pannh. Tih. OklSz.), s ma is Dunántúl, Göcsejben: *nyavalánek* a Felsőduna palócos vidékén Nyitra m.-ben *Nyitrábe, Szalakószbe* (NyF. 20: 11). Tehát főként az ország nyugati felében; így Pannonhalmán is előfordulhatott.

Az illabialis *á*-ra vö *Szinnyei* Nyr. 24. k. id. h.: *Kárádi* (Dunántúl) és NyK. 42: 16; az Árpádok korában is sokkal általánosabban megvolt, mint mai napság. Igy bizonyára Felsődunántúl, Mátyusföld közelében is.

A mássalhangzó-palatalizálásra: *ge* vö. *Gyoyg* (így! Anonymus) ma *Diós*, Tétény mellett Dunántúl, Melich id. m 2: 41. 1253/1254: *Geo* (dió?) Veszpr.-m. 1229: *Gyogu* (Diód) Pannh. Lib. Rub. stb. OklSz. | Az intervokalisos *v* kihagyására: *halalaal* vö. 1211: *Ruoz*licou (Pannh. Tih.) OklSz., ma is *hoá* (e h. hová) Vas m. és *há* (Sopron m., Győr m., Komárom m. stb.); *kegilmehel* vö. 1422/27: *Kegyes* (Pannh) és ma is *bival* > *bihâ* és *bihuó* Sopron m. stb. Dunántúl, és *szömiê* ma is Felsősomogy (Saj. megfigy.). | A kettőzésre: *erette, odutta* stb. vö. ma is

Győrött, Pécsett (főként Dunántúl és a Felsőduna vidékén mondják), *nyillott, tojott, megérett* Zala m. Tapolca, F.-Dunántúl, *nyerett, vonott, fordolott* stb. EhrK., Nyitra m. Tehát Felsőduna mellékén és azzal összefüggőleg egyebütt.

Egyéb alakokra vö. még pl. *mend zentucut*: *Mendzent* helynév, Felsődunántúl több helyt (vö. OklSz.); *gimilcictul* vö. *gemissen* buqur 1095. Pannh. OklSz. *jön* ~ *gyün* Dunántúl; *heon* vö. *hea* wala (LevT. I. 263: Kanizsa), *heában* Faludi Vas m., *hé, híj* = padlás Rábavidék stb. NySz. MTsz.: F.-Duna mell. Dunántúl és Szék. Végül épígy: *tilutoa, ivt, ig, hadlaua, choltat, urdung; intetvinec, ildetuitvl, kinztviatvl, ivl; vize, wimagguc, uimaggonoc; hug; nemenec, ember, -mia, lelic ert, szen*(t!), *achscin, michael, archangel, peter, ketnie, seged, zoboducha, keassatuc, charmul, bratym, homus, abraam, birsagnop, [unuttei], bennetuc* stb. főként Felsődunántúlról kimutatható alakok (ld. OklSz., NySz., MTsz. és nyelvjárások).

A jelentéstan, ragozás és mondattan köréből vö. még *Döbrentei* adatait is, pl. *feleym* Pécsi Lukácsnál is, 1598: az *ü feleic; uimaggonoc erette*: 1689. *megimádtatja* praemanit, megkinál, Komárom vm.; *hug legenek neki seged:* mint Kinizsyné imádságaiban [Vázsony] 1513-ból: *„idvez legyetek“ idvezek* helyett; *keassatuc* keássatok: „keátani, keáss ma is hallható Dunántúl.“ RMNy. 1:18—22. stb.

Ezek után a magán- és mássalhangzók, szókincs, ragozás stb. alapján azt látjuk, hogy Mátyusföldön kivül főként Dunántúl: Pannonhalma, Tihany, Veszprém-, Komárom m. s általában a Felsőduna mellékén, tehát a felsődunántúli nyelvjárásban fordultak és fordulnak elő a HB.-éihez hasonló alakok: *ö* hang *ë*-vel és *í*-vel együtt s így a HB. felsődunántúli nyelvemlék lehet; tehát a magyar keresztyénség dunántúli emlékeivel függ össze.

E nyelvi valószinűség mellett említést érdemelhet az is, hogy a benne előforduló ‚szen(t) asszony Mária‘, ‚boldog Mihály arkangyal‘, ‚szt. Péter úr‘ és ‚mend szentök‘ bár általánosan vannak említve s mint imában, általában előfordulhatnak, először is dunántúli szentek: a győri püspökség — hova Pannonhalma is tartozott — Szent Mária tiszteletére szenteltetett, a veszprémi meg Szt. Mihály s a pécsi Szt. Péter tiszteletére; mig pl. az egri egyházmegye szentje: Szt. János. (Vö. Pauler: A m. nemz. tört. az Árpádházi királyok alatt I. 40—50). Nyelvi alakjuk pedig épen felsődunántúli és felsődunamelléki. Vö. *szen*lőrinci dűlő, ma is Pannonhalmán. *Boudog* uo. régebben ld. fennebb. *Michael* 1092: Pannh. ld. OklSz. *Peter*: Mon. Strig. OklSz. ‚Mindszent‘ nevű helyek pedig Felsődunántúl gyakoriak (Győr és Vas m.), Pannonhalma mellett ma is egy puszta. (1353: Mendzenth, Csánki, 3:552). S ‚Szent Péter úr‘ kifejezés ma is előfordul Vas m. = Őriszentpéter; egykor Veszprém m. is (OklSz.). Vö. ‚Szentmihályúr‘ falut is. Nyitra m. (Saj. gyüjt.).

De a HB. felsődunántúli eredete mellett tanuskodnak megállapításom szerint a fent említetteken kivül — bizonyos nyelvemlékek és a felsődunántúli nyelvjárások.

Igy a tihanyi apátság alapító oklevele 1055-ből, melyben hasonló alakok fordulnak elő e vidékről (vö. NyK. 25: 132—45, *Szamota* cikkét). Továbbá az apátság többi oklevelei is (vö. *Erdélyi László:* A tihanyi apátság kritikus oklevelei, Akad. Értek. 1906.) s ez apátság népeinek 1211. évi, tehát épen a HB.-korabeli összeírása is. (NyK. 34. k.) Aztán az *Albeus*-féle összeírás a pannonhalmi apátság győr-, veszprémmegyei stb. dunántúli birtokairól. (A pannonhalmi szt. Benedek-rend tört. I. 1902. 771—787.) Továbbá *Knauz:* Monumenta eccl. Strigoniensis I. II.; *Csánki:* Történelmi földrajza (Hunyadiak kora VIII.: I—III.); *Kézai* krónikája (1283. Fehérmegyéből, vö. *Csánki: Kéza,* Századok 1903); az Érdy-, Jordánszky-, Bécsi-, Müncheni-, Tihanyi-, Keszthelyi-, Kulcsár-, Guary-, Peer- stb. dunántúli s részben épen felsődunántúli kódexek egyező adatai. (Vö. NySz.) Igy a Régi M. Költők Tárának több darabja, pl. *Tinódi* (III. k.) s a M. Levelestár I. kötetének dunántúli levelei is. (Ld. *Szalay Ágoston:* Négyszáz magyar levél a XVI. századból, 1504—1560. Pesten 1861.) Majd *Kövesdi Pál* nyelvtana, Sopron, 1686. (Ld. *Toldy:* Corpus Grammaticorum lingv. Hung. veterum, Pest 1866.) és a kurucdalok közül a felsődunántúliak vagy felsődunamellékiek, az ú. n. *Szencsey* kódexből (Veszprém m.) való énekek *Thaly* Adalékaiban, I. 54, 66 stb. ll., pl. *lölköm* *lëlkëm, *tömlöcök, elégöld, fénlink* stb.

Igy tehát a HB. legjellemzőbb sajátsága, *ö* ~ *ë* (és *é* > *í*) hangváltozása, a mongoldúlás és törökpusztítások után is kimutatható Dunántúl az Árpádkortól s ma is megvan Felsődunántúl is nagyobb mértékben mint eddig jelezték. S ezzel eldöntődött az a *Szinnyei*-től — alapjában *Döbrentei-* és *Toldy*-tól — származó föltevés is, hogy a HB. másolat volna, mégpedig két írótól, ‚mivel benne *ö* és *ë* fordul elő vegyesen'. (Az u. n. íráshibákról, *emdul* stb. majd másutt.) A felsoroltak alapján nyelvemlékünk egységes emlék, melyben természetesen fordulhat elő *ö* mellett *ë* is s valamelyik felsődunántúli nyelvjárás emléke. Csak most már melyiké?

Erre nézve az *ö* ~ *ë* és *í* (*é) s a többi sajátságok a nyelvtörténeti és egyháztörténeti adatokkal együtt igazítnak el. A nyelvtörténeti adatok különösen *Pannonhalma-Tihany* (Győr megye és Zala m. északi része) és Veszprém vidékére utaltak. Egyháztörténetileg is főként e részek, a Felsőduna és Balaton közt levő terület, függ össze a Benedekrenddel, amelytől származik a Pray-kódex s ebben a HB. Azért a többi dunántúli területet már előre kihagyhatjuk a HB. nyelvjárása végleges megállapításánál. Ma is nagyon *ö*-znek ~ *ë*-znek és *í*-znek: Győr megyében a Szigetközben (vö. Szabó S. id. ért. NyF. 38.) és mint az emlék útmutatása folytán utánanéztem, Győrben,

Pannonhalmán és vidékén is.[1] Igaz, hogy *á* ott ma nincs, valamint általában diftongusok sincsenek, de ez csak a nyelvfejlődés eredménye; valaha természetesen ott is voltak, mint egyebütt is s mint onnan északra a palóc területen ma is vannak, főként ugyanolyanok, mint a HB.-ben. (Győrmegyében hasonló a Rábaköz is *ö* ~ *ë*, *í*, intervokalisos *h* stb. de ott *i̯é*, *u̯o*, *ü̯ö* kettőshangzók vannak, mint az ezzel érintkező nyugati nyelvjárásterületen.) Győr nyelvjárására vö. Nyr. 6:131, 235, 269. Pannonhalmáéra meg: Nyr. 9:286. 12:187—188. és saját gyüjtésemet. Pl. amott: csöpp, fönt, *ölíg*, köllött, tisztöli; itt: csörge (töpörtő), pörkülődik; sindő, *ëszö*, körösztűtek, tömlöc; *idës*, mënnyi (menni), tëtték, embër, nëmës; *i*ppen, főzelík, szëginsíg, utóvígre, rígi; *éret*tünk és *í*rëttünk; izëé, Jëizus (kiáltásból); *birságnap* és *birsádnap* (!), *ű*tet; *fikëtő* (vö. ketnie), gërín (görény), takar*ijj*a ki (vö HB zoboducha) *gy*ugó, *halálnok halálávo*[2] *hâsz* mëg, Pëtër, lílëk, *í*lessze, vagy *í*ltesse, t*ű*lem, físzke stb. Ime ugyanolyan sajátságok, mint a HB.-ben; csak egy pár esetben fejlődéssel), *ö* helyett is *ë*-vel (vö. ma: szëmëtëkkê), és *á* nélkül, de a HB.-beli diftongusoknak is a nyomával! Egyebekben is, pl fészkë > físzk*e*, érthető a fejlődés. Igy a nyelv alapján is föltehetjük, hogy az emlék győrmegyei s épen pannonhalmi ha ezt a szomszédos nyelvjárások is valószinűvé teszik.

A győrmegyeihez hasonlít a veszprémmegyei nyelvjárás is, de ez inkább *ë*-z (vö. *Simonyi:* Tréfás Népmesék, NyF. 4:24-27.). Azonban ott is több hasonlóságra mutat a pápavidéki és bakonyalji, tehát épen Győr megyével érintkező része. (Vö. fent Beke és Horváth id. ért.) Még közelebb állnak a balatonfelvidéki (Tihany, Tapolca, Sümeg, Zala m. északi részén) és keleten a komárommegyei, meg esztergomi (vö. Nyr. 24:586—7. 39:19., 80. és 9:539.) felsődunántúli szomszédos nyeljárások. Nyugatfelől meg Sopron megye nyelvjárása hasonlít sokban a HB.-hez, pl. a *szinë, *vizë-féle alakoknak mai használatában is. Még az elbeszélő mult és összetett időalakokra is a dunántúli népnyelvben és palócságban vö. Időalakjaink című értekezésemet NyK. 35:352, 354. stb. Ezek értetik meg a nyelvtörténeti adatok fennebb látott egyezését is azokról a területekről s azt, hogy a HB. — mint amaz oklevelek, melyekkel helyesírása is egyezik, valamint a Pray-kódex, melyben fönnmaradt — Pannonhalmán jöhetett létre, a szentmártoni apátság anyakolostorában, mégpedig az akkori felsődunamelléki nyelvjárásban (vö. fennebb a nyelvtörténeti adatokat).[3] A szerző maga mátyusföldi is lehetett (vö. fen-

[1] Legyen itt megemlítve e kivonatban is *Bódiss Jusztin* pannonhalmi bencés főiskolai tanár úr és a Rend szívessége, mellyel útamban segítségemre voltak.

[2] Sőt *haláláâ* is él az öregek ajkán ma is *(Bódiss J. és Draganits F.)*

[3] S nem somogyi tájszólásban, mint legujabban Barla-Szabó Titus véli egy kis értekezésében (A HB. kora, keletkezési helye és szerzője, Lőcse 1913. 13). Somogyban t. i. *ö*-znek, de nem *í*-znek s nem *íztek*. Vö. Vikár Somogymegyei gyüjtését, MNépk. Gyüjt. 6. s Balassa Magy. nyelvj. 40. l. is.

nebb), ma ez látszik legvalószínűbbnek. E terület ma is szolgáltat tagokat a rendnek.

*

Igy tehát épen Veszprém megye szomszédságában iródott a HB., ahová való *Döbrentei;* a Felsőduna mellékén, ahová való az emléknek legtöbb kutatója, akik ezt nem vették észre, talán mert nyelvük közel állt az emlék nyelvjárásához. Erre az eredményre a HB. maga vezetett engemet a látott induktív uton s ez az eredmény — melyet még sokkal több adattal és érvvel bizonyíthatnék — annál valószinűbb, mert a deáki egyháznak a szentmártoni apátság volt a kegyura s bizonyára ez látta el a misés könyvvel s abban a HB.-del, mint mintával. (Vö. *Karácsonyi:* id. m. 8., a püspökökről.) Igy ez az emlék is Dunántúlra vezet, mint a magyar művelődés első területére. A kiejtését pedig ezen az alapon — a felsődunántúli nyelvjárásterület és felsődunamelléki palócos nyelvjárások alapján— kell megállapítnunk és a történeti magyar nyelvtudomány, a nyelvjárástan és a finnugor összehasonlító nyelvészet számára úgy értékesítnünk.

Jegyzet. Mátyusföldi utamban Fehér Béla vághosszufalusi hallgatóm és családja, Izsóf Ferenc dr. árvamegyei főügyész úr és k. neje, Deákiban Vörös Samu plébános úr, Szenczen Poor György községi jegyző úr és k. családja, Nagymácsédon Báti Lajos főesperes úr és mások láttak szivesen, s ezért e helyen is köszönetet mondok.

A DÖBRENTEI-KÓDEX ZSOLTÁRAI ÉS AZ APOR-KÓDEX.

Irta **Mészöly Gedeon.**

Az AporK. megjelenése után nemsokára észrevette Simonyi Zsigmond, hogy vannak abban a MünchK.-beliekkel azonos evangéliumok s hogy az AporK.-beli zsoltárok nyelve egy a Bécsi és a Müncheni Kódexével (l. Akad. Ért. 1884. 195—202. l.). Azóta, az ő értekezése óta tudjuk, hogy az AporK. zsoltárfordításai abból a bibliafordításból valók — a Ferencrendi Bibliából —, amelyből a BécsiK. ószövetségi könyvei és a MünchK. evangélistái. Ezt a támogatásra alig szoruló állítást hadd támogassam közvetlenebb bizonyítékkal is úgy, hogy a BécsiK. prologusaiban rejtőző néhány sornyi zsoltártöredékeket összehasonlítom az AporK. megfelelő helyeivel, meg — nagyobb világosság okáért — más régi zsoltárfordításainkkal is:

1. Zsolt. 138,7: Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

BécsiK. 239: Houa *megec* te zelletedtől es houa fussac te orcadtol	AporK. 109: Houa *megek* te zelletedtől: es houa fussak te orczadtol.

DöbrK. 216: Te zelletettől hova *meńnek:* avag' te orcadtol hova fvssak | KeszthK. 382: howa *menyek* een the eletted ees howa fussak el the zyned elewth | KulcsK. 347: Howa *menyek* en the elette, es howa fwssak el the zynedh elewth

2. Zsolt. 130,1: Domine non est exaltatum cor meum; neque elati sunt oculi mei.

BécsiK. 276 : Vram nem magaztatot fel en zűuem sem *zelesőltenec el* en zemeim | AporK. 101 : VRam nem magaztatot fel en zűuem : es nem *selesőltek el* en zemeim,

DöbrK. 210 : Vram en zivem fel nem emelkedek : es en zemeim *fel* nem *meredtek* | FestK. 98 : Vram nem magazthathoth fel een zywem : sem *fel* nem *emelketthenek* een zemeym | KeszthK. 366 : Vram fel nem magaztatoth een zywem sem *fel* nem *emelkeltenek* een zemeym | KulcsK. 334 : VRam fel nem magaztatoth en zywem sem *fel* nem *emelkeltenek* een zeweym

3. Zsolt. 136,7 : Memor esto Domine filiorum Edom, in die Ierusalem.

BécsiK. 232 : Emlekeziel meg vram Edomnac fiairol Ihrlmnec napiat (íráshiba *napian* helyett) | AporK. 107 : Meg emlekeziel vram edomnak fiairol, ierusalemnek napiban (talán a másoló úgy nézte el *napian* helyett ?),

DöbrK. 215 : Vram, iervsalemnek napian emlekeziel meg edom [kiral'rol] fiairol | KeszthK. 278 : Emlekezyel meg wram edomnak fyayrol Ierusalemnek napyan | KulcsK. 344 : Emlekezyel meg vram edomnak fyayrol Ierwsamnek napyan

E három helyen van a BécsiK.-ben zsoltáridézet. Ezek közül az utolsót csakis a teljesség kedvéért írtam ide, ugyanis a különböző fordítások viszonyának megitélésére éppen nem alkalmas, mert latin mondata oly egyszerű, hogy azt egymás munkáját nem ismerő fordítók is fordíthatják egymással megegyezőn. Innét van, hogy ez utolsó példán a Keszth. és KulcsK. szövege — a Bécsitől két merőben más eredetű s nyelvű kódexé — egyezik a BécsiK.-ével. Azonban az első két idézet a Bécsi- és az AporK.-ből, szemben a más kódexbeliekkel, különösen a dűlten szedett szók egyezése, rávall a Bécsi- és az AporK. zsoltárszövegének azonosságára. Legkétségtelenebb bizonyíték az, hogy az ‚elatus est' kifejezés mind a Bécsi-, mind az AporK.-ben az ‚elszélesül' igével van visszaadva. Ez értelmetlen fordítás úgy esett meg, hogy a hiányos latin tudású fordító az említett latin alakban nem ismert rá az ‚efferri' igére, hanem a ‚latus' szóval keverte valahogy össze az ‚elati'-t. Két fordító is egymástól függetlenül e különös botlást el nem követhette: világos, hogy oly két fordításszöveg, melyben oly egyéni hiba a közös, egyazon fordítás másolata. Az AporK. zsoltárai tehát csakugyan a BécsiK.-beli bibliai részek szerzőjének vagy szerzőinek műve. Újabb próba után is csak az derül tehát ki, amit Simonyi már régen megírt, tudnillik hogy nemcsak a BécsiK. ószövetségi részei, nemcsak a MünchK. evangéliumai, hanem az AporK. zsoltárai is a Ferencrendi Bibliából valók.

A Magyar Nyelv 1913. decemberi számában vetettem össze a MünchK.-szel a DöbrK. evangéliumait s arra az eredményre jutottam, hogy azok a Ferencrendi Bibliából való átdolgozások. Erre visszagondolva s látva a Münch.- és az AporK.-nek előbb fejtegetett rokonságát, föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy vajjon a DöbrK. zsoltárai is milyen viszonyban vannak a Ferencrendi Bibliával, vagyis az AporK. zsoltáraival. A DöbrK.-nek zsoltáraiban is vannak oly törlések, aminőket mult cikkemben azon kódex evangéliumaiból szedegettem össze, oly törlések, melyek nem a

mostanival azonos szöveg másolásából, hanem egy más szövegnek átdolgozásából keletkeztek. Mint említett cikkemben a MünchK.-szel, hasonlítsuk most össze ezeket az AporK. megfelelő helyeivel:

1. Zsolt. 72,1: Quam bonus Israel Deus his, qui recte sunt corde!

AporK. 26: Mel' io isrlnek istene: azoknak kik igaz*ak* zűuel	DöbrK. 136: Israelnek istene mel' io azoknak kik eg'enes*[ek]* zivel vannak

2. Zsolt. 85,9: Omnes gentes quaecumque fecisti, venient et adorabunt coram te Domine; et glorificabunt nomen tuum.

AporK. 41: Menden nemzetek valamel'eket tőttel iőnek es imadkoznak te előtted vram es *diczőneitik* (értsd: diczőueitik) te neuedet	DöbrK. 159: Minden nemzedet kiket tőttel el iővenek: es előttet Imatkozanak: es [dičőseget *dičőitek* teneved] dičőseited te nevedet

3. Zsolt. 93,21: Captabunt in animam iusti.

AporK. 55: Meg fogiak vala igaznak *lelket*	DöbrK. 172: Igaznak *lelke[t]*n ragadoznak

4. Zsolt. 101,4: et ossa mea sicut cremium aruerunt.

AporK. 62: es en tetenvem (értsd: tetemim) meg aztak mikent *tepertő*	DöbrK. 178—179: es en tetemeim meg azanak mikent *[tepertő]* pozdoria

5. Zsolt. 105,38: Et effuderunt sanguinem innocentem: sanguinem filiorum suorum et filiarum suarum.

AporK. 74: Es el őtlőttek *az* artatlan vert ő fioknak es ő l'anoknak verit.	DöbrK. 190: Es *[az]* artatlan vert őttenek ue fioknak: es ue lean'oknak veret:

6. Zsolt. 106,29: Et statuit procellam eius in auram: et siluerunt fluctus eius.

AporK. 78: Es allaptatta ő fergetegeket *zellőbe:* es vezteglettenek ő habi.	DöbrK. 193—194: Es tengernek veezet *zel* [lelke] lelekke allata: es ue habi vezteglenek

7. Zsolt. 118,84: quando facies de persequentibus me iudicium?

AporK. 92: mikor tez *engemet* veldőzők felől iteletet	DöbrK. 63: mikorra *[engem]* en rvlam haborytokrvl itiletet tezs

8. Zsolt. 118,99: Super omnes docentes me intellexi: *quia* testimonia tua meditatio mea est. (100) Super omnes intellexi: *quia mandata tua quaesivi.* (101) Ab omni via mala prohibui pedes meos.

AporK. 93: (99. vers) Menden engemet taneitok felet ertettem: (100) mert *te paranczolatidat kerestem,* (101) Menden gonoz vttol meg tiltottam en labaimat:	DöbrK. 65: (99. vers) Minden tanytoymnak felette ertek. mert *[te parančolatidot keresem]* en gondolatim te hag'asid (100) Vinek felett ertek mert te parancolatidot keresem (101) En labaimat minden [gozon] gonoz vttől meg tyltam

9. Zsolt. 134,7: Qui produxit ventos de thesauris suis.

AporK. 104: Ki *ki*hoz zeleket ő kenczeből:	DöbrK. 212: ki zeleket őnőn kenčekből *[ki]* hoz elő

Ezekben a kitörölt rész, a következőkben pedig a törlés helyébe írt szöveg mindig az AporK.-re vezet vissza bennünket.

a) Zsolt. 70,1: In te Domine, speravi.

AporK. 22: Te beled Vram remenke*ttem*	DöbrK. 134: Vram en te benned remenke[dem]*ttem*

b) Zsolt. 71,12: Quia liberabit pauperem a potente; et pauperem, cui non erat adiutor.

AporK. 25 : Mert meg zabadeitot zegent a hatalmastol : es a zegent kinek *nem vala* segedelme	DöbrK. 136 : Mert zegenth hatalmastol meg zabadeita : es zegent kinek [ninčen] segedelme *nem va* ('vala' rövidítése)

c) Zsolt. 92,1 : Dominus regnavit, decorem indutus est : indutus est Dominus fortitudinem, et praecinxit se.

AporK. 53 : Vr orzaglot ekessegben öltöztetet vr *örösszegben* es meg zoreitota magat	DöbrK. 170 : Vr orzagla : ekessegbe öltözek. vr *[örö*ke öltözek*örö*mbe] öltözek *erőbe :* es magat meg övedze

d) Zsolt. 103,14 : Producens foenum iumentis, et herbam servituti hominum.

AporK. 67 : *Teremt*uen zenat barmoknak : es fiuet embereknek zolgalattokra	DöbrK. 183 : Apro baromnak zenat [göitez] *teremt*ez ; es fuevet emberi zolgalatra

e) 118,42 : Et respondebo exprobrantibus mihi verbum.

AporK. 88 : Es felel*ek* iget nekem zidalmazoknak	DöbrK. 60 : Es en iget felel[y]*ek* engem bozzontoknak

f) Zsolt. 118,45 : quia mandata tua exquisivi.

AporK. 89 : mert te paranczolatidat *kerestem*	DöbrK. 60 : mert en te parančolatidot [követ*tem*] ki *keres*im

g) Zsolt. 118,135 : et doce me iustificationes meas.

AporK. 96 : es *taneh* meg te igazolatidra	DöbrK. 68 : es *taneh*[ad] engem te igazvlasidra

Ezekben a DöbrK.-nek a mi kérdésünket illető minden törléséről beszámoltam. Utólagos piros tintás bejegyzések, aminőket az evangéliumokban találunk s amelyeknek szintén szerepük volt a MünchK.-szel való összehasonlításban, a zsoltárokban nincsenek. A szövegközi törlések azonban mind az evangéliumokban, mind a zsoltárokban egyformák, ugyanazt a viszonyt mutatják a DöbrK. zsoltárai és az AporK.-beliek közt, mint ami van a DöbrK. és a MünchK. evangéliumai közt. A DöbrK. írójának a zsoltárok írása közben is előtte volt a Ferencrendi Biblia illető részeinek valamely másolata, arról dolgozott. Néha már leír, egészen vagy félig, egy kifejezést, szót vagy alakot a ferencrendi szöveg nyomán ; akkor egyszerre mást gondol s egy törléssel újabbat tesz helyébe (l. az 1—9. sz. törléseket). Néha mikor újítva ír, eszébe jut mégis meghagyni a régit : kitöröl tehát olyat, amiben az alapszövegtől eltért volna (l. az a—g alatti törléseket).

Valamennnyi ilyen törlés — összesen tizenhat — az AporK.-re mutat. Hogy e kódexével mennyire egyező szöveget követ a DöbrK., azt érdekesen mutatja a c) alatti példa. Ott az AporK.-ben az *erősség*-nek *örősség* alakja van. Ez ma merőben ismeretlen, nyelvemlékeinkben is ritka ; benne kellett azonban lennie a DöbrK. írója előtti szövegben is, mint a szó írása közben elkövetett hibák bizonyítják. Ezt a különös alakot nem ismerhette a DöbrK.-nek beregi nyelvjárású szerzője, nem is értette meg egyszerre. Először az *örősségben* szót ennek vélhette : *örökségben* s így írhatta helyette ezt : *örökké (örökségre* és *örökké* fordulnak elő hasonló jelentéssel a DöbrK.-ben ; l. DöbrK. 234—235 Luk. 1,55

és DöbrK. 230 Dán. 3,57). Majd látta, hogy itt valamibe öltözésről van szó; gondolta hát, hogy az *örö-* kezdetű szó a *-ben* raggal ez lesz: *örömben;* ez már jobban illenék határozóul az *öltöztetett* (passivum!), ill. *öltözék* (imperfectum!) mellé; kitörölte tehát ezt: ‚*örökké* öltözék' s helyébe írta: ‚*örömbe* öltözék' (a BécsiK. írója is összevéti egy helyt az *örökké* és *öröm* szót: BécsiK. 107 Báruk 4,22). Most vette észre, bizonyára a latinba pillantva, hogy őt az *örö-* kezdet félrevezette, írta tehát végül helyesen: *erőbe.*

Hogy az átdolgozás a latin szöveg segítségével történt, arra már előbbi cikkemben szolgáltam bizonyítékkal. Itt a 8. sz. törlés a legkétségtelenebb bizonyság, legvilágosabb tanúság. Ama rész fordításakor az AporK. szövegének szerzőjével az a szokott tévedés esett meg, hogy amint a latin eredetit nézte, a 99. versbeli ‚quia' helyett a 100. versbeli ‚quiá'-ra ugrott a szeme s a közbe eső részt (...quia testimonia tua meditatio mea est. (100) Super omnes intellexi...) fordítatlan feledte. (Annál könnyebben megtörténhetett vele ily elnézés, mivel a biblia akkori példányában nem voltak külön bekezdésekkel megjelölve a versek, melyekre ma osztjuk a részeket.) A DöbrK. a kérdéses helyen szintén azzal az AporK.-beli hibával kezdi írni a szöveget, de a botlást a rossz helyre került mondat lemásolása után mindjárt észreveszi, a kelleténél előbbre jutott mondatot ([te parančolatidot keresem]) kitörli s beírja a fordításkor elmaradtat is (mert... en gondolatim te hag'asid (100) Vinek[1] felett ertek...). Az a kitörlött rész azon a helyen nem került volna a DöbrK.-be, ha annak szerzője nem a Ferencrendi Biblia szövegéből dolgozik, sem azt a hibát úgy ki nem javíthatta volna, ha nincs előtte az eredeti latin is.

A DöbrK.-nek azokból a sajátságaiból, melyek bennünket az eddig előadott eredményre vezetnek, Volf az ő kiadása előszavában éppen az ellenkezőre jutott. „Bertalan papot" úgymond (NyT. XII. köt. XI. l.) „számos íráshibája, törlése és igazítása csakugyan másolónak bizonyítja". Igazat ád Toldynak abban, hogy „Bertalan pap itt nem mint író, hanem mint másoló szerepel." E vélemény erősségéül Volf több íráshibára, törlésre rámutat. Ez íráshibák azonban olyanok, hogy Bertalan pap akkor is elkövethette őket, ha nem szolgai másoló, hanem öntudatos átdolgozó volt s előtte nem olyan magyar szöveg volt, mely egy lett volna a DöbrK.-ével. Igy például előhozza Volf, hogy a ‚hogy' helyett a DöbrK.-ben néhol *hoz* van: ez „csak úgy magyarázható", úgymond „hogy Bertalan előtt magyar eredeti volt, melyben a szóvégi *g* és *z* igen hasonlítottak egymásra". Ez meglehet, de annak a magyar szövegnek nem kellett éppen a DöbrK. eredeti másának lenni, csak forrásának: azokon a helyeken a *hog* bizonyára megvolt a Ferencrendiek Zsoltárainak illető példányá-

[1] ‚Omnes' — ‚senes' fölcseréléséből hibás fordítás.

ban is. Igy említi Volf bizonyítékul a következő helyet: *tíz [hvzv] hvrv kintornaban dičőseitek neked* (DöbrK.223); úgy de a Ferencrendi Biblia megfelelő helyén is (AporK. 116) *tíz huro* van: onnét a tévedés. Ezt a hibát: *[zo] hozatnak* (DöbrK. 101) Volf úgy magyarázza, hogy az író a *h*-t *z*-nek nézte; eme hibákat: *[ze] rezedet* (107), *[ze] rezketteti* (184) szintén úgy, hogy az *r* van *z*-nek nézve; holott e vétségek oka lehet az is, hogy a lankadt figyelmű író a szótagot megfordítva kezdte írni: *hoz-* helyett *zo-*, *rez-* helyett *ze*, mint *gonoz* helyett *gozon* (65), *leh-* helyett *he-* (294), *titkait* helyett *tiktak* (296). *Es [az] artatlan vert* (190): itt is rosszul magyarázza úgy a hibát Volf, hogy az író az *r*-t *z*-nek nézte; láttuk az imént (5. sz. törlés), hogy az *az* ott névelő, még pedig az AporK.-féle zsoltárokból került a DöbrK.-be (vö. még: *[az] vr* DöbrK. 362). Azok a példák, melyeken Volf a *t*-nek *k* hangot jelölő *c*-vel való összetévesztését, vagy ennek megfordítottját látja, szintén megmagyarázhatók más okokból. Hogy ‚üldözitek' helyén *ueldőzikek* van (273), az úgy is eshetett, hogy az első *k* az utána következendőnek hatására lett, idő előtt, mint az *l* itt: *mvn[l]kalkodom* (20), *[mvlk) mvnkalkodom* (129). Hogy ‚urat'-nak van *vrak* (231), annak okai lehetnek a környező *k* végű szók s tán az is, hogy helyén az AporK.-ben *urnak* van.

Igy folytathatnám ezt tovább. Szóval: ami hibákat Volf említ s aminőket még bőven találhatnánk, azok (amaz 5. sz. törlést kivéve) olyanok, hogy nem használhatók ugyan érvekül arra, hogy a DöbrK. írója az ő mostani művétől különböző szöveget használt munkája közben (ezért is hagytam el őket bizonyításomnál), de nem mutatják azt sem, hogy az a szöveg, mely a DöbrK-ben most a miénk, már annak megírása előtt is megvolt s arról másolt volna a DöbrK. írója, Bertalan pap. Ezek az utóbb tárgyalt íráshibák, igazítások tehát, valamint Volf érvelése, azt az eredményt, melyet a DöbrK. keletkezésére nézve eddig megállapítottunk, nem döntik meg. A DöbrK.-nek zsoltárai is a Ferencrendi Biblia illető részének átdolgozása a Vulgata alapján.

„Némileg már változtatott szövegű másolatból" — ezt tettem még mult cikkemben az evangéliumokról szóló ugyanezen eredmény megfogalmazásába s ugyanezt a zsoltárokra is értem. Hogy pedig milyen volt az a némileg változtatott szöveg, milyen nyelvű, tartalmú, elrendezésű, azt egy következő cikkben kezdem tárgyalni.

A HATÁROZATLAN NÉVMÁS.

Irta: **Beke Ödön.**

I. A görög nyelvben a határozatlan névmások így hangzanak: τις, τι valaki, valami, valamely, ποσός valamekkora, ποιός valamilyen, που valahol, ποθέν valahonnan, ποι valahova, ποτέ

valamikor, πως valahogyan. A kérdő névmások pedig a következők: τίς τί ki? mi? mely(ik)? πόσος mekkora? ποῖος milyen? ποῦ hol? πόθεν honnan? ποῖ hova? πότε mikor? πῶς hogyan?

Ha egybevetjük a kétfajta névmást, az első pillanatra látjuk, hogy teljesen azonosak, csakhogy a kérdő névmás mindig hangsúlyos, a határozatlan névmástőn ellenben soha sincs nyomaték. S ez nemcsak a görög nyelvben volt így, hanem a többi indogermán nyelvben is (L. Brugmann, Grundr. d. vgl. Gramm. d. indogerm. Sprachen 2:772; Delbrück, Vgl. Syntax 1:511).

Mármost kimutatható, hogy így állt a dolog eredetileg a finnugor nyelvekben is. Három rokon nyelvben, a finnben, mordvinban és osztjákban ma sincs semmi alaki különbség a kérdő és határozatlan névmás közt. Pl. finn *ken* 'ki?' és 'valaki, bárki', *mi(kä)* 'mi?' és 'valami, bármi', *ku(ka)* 'ki, mely?' és 'valaki, valamely', *missä* 'hol?' és 'valahol, bárhol'; mordv. *k'i, k'ije* 'ki?' és 'valaki', *meźe* 'mi?' és 'valami', *kuva* 'merre?' és 'bármerre'; osztj. *χoj* 'ki?' és 'valaki', *mola, mattị* 'mi, mely, milyen?' és 'valami, valamely, valamilyen' stb. A vogul határozatlan névmások is bebizonyíthatóan kérdők voltak eredetileg, de a többi finnugor nyelvben sem példátlan a kérdő névmásnak szóban forgó használata; így a többi közt a magyarban. Pl.:

mely: Légy *mely* igen bűnös legyen, de maga irgalmaz neki isten (JordK. NySz.). Most *mejék nap* (= minap) vett eggyet (Torda) NyF. 32:27. (Vö. még az ilyeneket: most *mejék* öste is it vôt; *mejék* lëányo is csak most ment férhez; *mejék* esztendőbe is akkora esők vôtak. Uo.)

mennyi: Meg értettem az te kegyelmed levelét és jó néven vettem, hogy értem írtál, mert eddig is csodálkoztam, *menni* levelet neked írtam, soha egyre sem tettél választ (1546. LevT. 1:36).

mi: Elment Pestre m i t látni (Nép, Lehr: Toldi[2] 353). Hogy irnék foglalnék *mit* az Magyar nyelvben, Eresztenék hasznost, vagy tréfást versekben (Orczy, KöltH. 3). Jobban kelleti magát a *közönséges-mi*, míg uj, hogy sem a ritkaság, ha már ó (Faludi, NySz.). Ez ember *édes-mit* talált a békeségben (Arany-Aristophanes 2:68). — A *minap* elhomályosult összetétel is ezt a határozatlan jelentést őrizte meg (l. Simonyi, Nyr. 39:438).

Igen gyakori a régiségben a *mi* 'valami' jelentésben a *csak* szó után; pl.: Cselekedjék Kd én velem olyan jót, bár *csak mi* kis része jőne vissza sok kárvallásunknak (1704. LevT. 2:457). A nagyzó elméket sokszor *csak mi* kordé ellenség-is megjátszottatja (Miskolczi, NySz.). *Csak mi* kis csattanását hallják is, menten együvé futnak. (Uo.) Óh hazám, lenne már éretted koporsó én házam: *csak mi* jót tehetnék véled egyetemben. (Thaly: Adalékok, NySz.)

Határozatlan értékű ma is a *ki, mi* névmás az *ilyesmi, olyasmi, olyaski* összetételekben. Ez a kapcsolat azonban nem régi, legelőször Faludinál fordul elő.

A legállandóbb szerencsét (*ollyasmi* történvén) leroggyantja az idő (Flaludi, NA. 168). Haragra érzik magukat feljogosítva *olylyaski* ellen, ki magát átaluk berántani nem engedi (Jókai, Vadon virágai[1] 64). *Ollyaskiről* mondjak ki a mindennapi dolgokat is csak hiréből ismeri (Nyr. 8:324). — Faludinál az összetétel két tagja még különragozva is előfordul: Mikor *ollyast mit* cselekszik (135). *Olyast mit* ereget (623). — Sőt még régebben fordított szórenddel is használatos ez a kifejezés: Tapasztalunk *mit illyest* (Csúzi, NySz.). Mellyeket értésére akartam Nagyságodnak adni és ha ezentul *mi ollyas* interveniálna is, azonnal alázatossan tudósítani Nagyságodat el nem mulatom (1679. TörtT. Újf. 4:233). — Faludinál azonkívül előfordul az *ilyenmi, olyanmi* kapcsolat is:

Eszén kell lenni, hogy a bátorság vakmerő *ollyan mire* el ne ragadja (NA. 229). Nem szabad mi nekünk keresztyéneknek csak kedvünk szerént *illyenmire* élin a világot (84).

Hasonló a régi *olyha* is:

Alexander látá Dárius népét, kiknek szemeivel nem látá szélét, oly igen forgatja vitézi eszét, *olyha* ugyan bánja nagy merészségét (RMK. 4 : 112. NySz.). Pál az sok kiáltást *olyha* bánnya vala, azért imigyen ő szól vala (180. uo.). Stb. l. NySz.

Határozatlan értelműek a kérdő névmások a *más* szóval összetéve is[1]; pl.:

Másmilyen költészet lesz, más fogja lelkesíteni a költőket (Budapesti Hirlap 1897. XI. 4). Apponyi pályafutása *másmilyen* törekvést mutat (Esti Ujság 1900. V. 23). Hajdanta a Rákos mezején *másmilyen* bajvivások zajlottak le (Nemzet 1896. VI. 3. vc.). A vita eredményét *másminőnek* óhajtottuk volna (TanárKözl. 22 : 642). Jelenleg *másminők* az élő ivadék iró-eszményei (VasUjs. 1895. 162). Mutasd meg ű nekik, hogy te vagy nagy Isten, hogy te kűvűlötted *máshun* Isten nincsen (Zrinyi, SzigVesz. II. 74, VI : 87). Ha ki gonoszt akar tanolni, bár ne menjen *máshová* érette, hanem csak az táborba, elég gonoszságot tanolhat (RMK. I. 340. NySz.).

A régi nyelvben még nem voltak összetételek ezek a kapcsolatok:

Ha úgy tud jót tenni mesterségesképen *mással kivel,* hogy valóságosképen inkább magával tégyen jót (Faludi 342). Én sem tudok most *mást mit* írni Nagyságodnak (1641. TörtT. Újf. 8 : 575). Most nincs *másrul mirül* irnom Nagyságodnak (1645. TörtT. Újf. 9 : 840). Te *másban miben* részesültél, ...ami élteti tagjaidat (Faludi 571).[2]

A *más*-sal rokonértelmű *egyéb* is előfordul a régiségben ily kifejezésekben:

Vigyázzon arra is kiváltképpen, hogy lopással abban kárunk ne következzék, főképen gabona- s borkivitelben és *egyéb mi* eszközökben (1640. TörtT. Újf. 4 : 299). Láttya az Ur Isten kegyelmes uram, ha *egyebünnen honnan* szerit volna tennem, nem bántanám Nagyságodat érette, de nincs honnan (1559. TörtT. Újf. 9 : 204). — Különösen gyakori az *egyébha* összetétel; pl.: Nem dicsekedhetem is jó boraimval ez idén mint *egyébha* (1558. TörtT. Újf. 9 : 457). Minden időben az sidóknál velágosság fenlik, *egyébha [egyébhol?]* vak es zomoru sitétség (Beythe, NySz.).

Határozatlan névmás van az ilyen tagadó mondatokban:

Óh édes kedves Évikám, de ha csak harmadnapi járó föld volna köztünk, bizony *se kik, se mik,* se semmi meg nem tartóztatna a szép szemeidnek udvarlásától (Figyelő 1880. IX. NySz.). Mártsad tejbe-vajba, *mit se* kímélj tőle (Arany, Toldi II. 8). Oh bizony *mit sem* hajt a cseh bajnok énrám (uo. IX. 16). Megütötte fejét a pincegádorban, *Mit se* gondol azzal, nem is jut eszébe, Mikor hozhatták őt ebbe a pincébe (Nagyid. cig. IV. én.). Tökéletes a terv, *mi híja se* látszik (uo. II. én.). Látja *mi had sincsen,* csak udvari renyhe (ToldiSz. IV. 39). A régiből *mi sincs* már, csak ősi levele (Furkó T.). Szeressen inkább engemet, Hisz az *mijébe sem* kerül (Vörösmarty, A holdhoz). Hijába volt olyan jó meg olyan sok fű a kertben, nem tartott az *meddig se* (Magy. Népköltöt. Gyűjt. 2 : 399). Ma még *mit sem* ettem (Nép). Mi sincs benne (Nép). L. Lehr, Toldi 2. kiad. 325—6.

[1] Ezek közül *másmilyen, másminő* csak a legújabb korban keletkezett.

[2] Vö. 1 hosszu vörös tarka iskátola, az kiben *egy más mi* Semberger familiát illető levelek vannak (1736. TörtT. Újf. 9 : 140). Item egy öreg ládában az úrnak és az asszonynak ruhája, az ki pöcsét alatt vagyon, ki mentébül, ki dolmánból *egy más mi* kantúsból áll etc. (uo. 139).

II. A kérdő névmásnak határozatlan jelentésű használatát megőrizte továbbá néhány ősrégi mondatszerkezet. Ilyenek a következők:

1. A *mi* névmás egy vele egyenrangú mondatrészhez csatlakozva, bizonyos pregnáns jelentést vett föl: 'és valami, vagy valami, s a többi, és hasonló'. Pl.:

Cukrot mit hoztam (NyFüz. 16 : 28). A rossz lovat *gebének minek* csúfolják (uo.). Mikó mënnek *vásárra hova*, be néznek ëty kicsit a kocsmába is (uo. 37 : 43). Már *ollót mit* emlegetnek (Arany: A bajusz). Lehányta magáról nehezebb gunyáit, *páncélt, sisakot mit* (Toldi Szer. II. 29). Édes néném, ez után *hintót mit* kelletett küldeni (Mikes Tör. Lev. 57). Onnan hozott *olajt mit* (RMNy. 3b : 64). Míg ők mulatnak s *búcsút mit* vesznek felessígöktől, el kel addig Filek vára (1554. LevT. 1 : 135). Bizon, hogy most jól vagyon az gyermek, csakhogy *széltül-mitül* őrizzék (1556. TörtT. Újf. 11 : 540). Ajándékot, *dinnyét mit* vittem neki, hogy Kddel ne igyenetlenkedjék az kevésért (1556. uo. 12 : 89). Az kapu köz is köz lehet és *fát mit* azon behozhat Kovács Balás is (1634. uo. 4 : 276). Az mi országunkbeli szolgáló rendek mind félre állottak, erdőkre, havasokra s más *országokba hová* futottanak (1657. uo. 6 : 475).[1]

Ige után: Vótak, akik lëmëntek, űdögeltek, *beszégettek, mi* (NyFüz. 37 : 43). Nem vót sëmmi dóguk, a katonák csak *heverésztek, mi* (uo.). Feleségem ottbenn *varrogatott mi* (Nép, Lehr : Toldi[2] 301). — Az ilyen esetekben természetesen ragtalan a névmás. Előfordul azonban névszó után is így; pl. *Kutra mi* nem gyösz? Másko csak athattam ê ék kis jószágot: buzát, rozsot, *zabot mi*, de az idin magnak valu is alig van (Őrség, Nyr. 7 : 468). Erről való értelmét *irásából mi* feljegyzem (Tolnai, NySz.).

Ennek a szerkezetnek ősrégi voltát bizonyítja, hogy a legtöbb rokon nyelvben megtalálható, így az osztjákban, votjákban, mordvinban és a lappban, sőt egy török nyelvben is, a csuvasban (L. NyK. 20 : 154—160., Nyr. 42 : 7. 135., Wiklund, Laut- und Formenlehre der lule-lappischen Dialekte 230).

2. A névmásnak párosan használva 'egyik... másik', 'némelyik... némelyik' jelentése van.

Mi hatvan vagy hetven lóval ha marattunk volt, az tereket pedig *ki* azt mondja, hogy két száz, *ki* másfélszáz, *ki* tebbnek *ki* kevesbnek mondja, az Isten akaratjából megverénk űket (1555. TörtT. Újf. 8 : 123). Szolgáimban is *kit* le lüttek, *kit* által vertek (1621. LevT. 2 : 98). Mindë^{n} zsákro akat f^{u}ót, *kire* vászo^{n}, *kire* gyó^{u}cs (NyFüz. 34 : 115). Azoknak urok *ki* Erdélyben *s ki* az felföldön *s ki* szintén Tótországban is laknak (1628. TörtT. Ujf. 3 : 449). — *Mellik* veszteg, *mellik* áll (Moldvai csángók, Nyr. 10 : 157).

Ezt a szerkezetet csak nemrég mutattam ki több finnugor és török nyelvben is (Nyr. 42 : 148). Nem szóltam azonban ott a névmási határozókról, melyeknek páros használata szintén ide tartozik. Háromféle eset van, s mindegyikben azt jelentik a névmási határozók: 'majd... majd'.

hol—hol: Meglelé ő tagait, *hol* úját, *hol* kezét, *hol* lábát (DebrK. NySz.). Azt mongya, *hol* hat lóval, *hol* néggyel jőnek titkon Veszprémbe Fejérvárról

[1] Bizonyára újabb a *vagy* kötőszónak a névmás elé való betoldása (l. Lehr: Toldi 301); ilyen példák vannak a *ki* hasonló használatára is: Kd irnája meg énnekem Cseszkótul *vagy kitől* (1551. LevT. 2 : 15). Továbbá talán te Kd ott olcsón valami szalonnát szerezhetne, talán Dobó Ferencztől *vagy kitől* Kd szerét tehetnéje olcsón kikeletre (1550. uo. 13). Azért Kd vegye meg az én szolgálatomért; ha Kd pénzen nem lel, Kd vagy kérjen öcsém Jánosnál *vagy kinél* keressen és Kd elvigye, talán László deáknál is vagyon (1561. uo. 30).

(1561. TörtT. Újf. 8 : 147). Payazit vajda minduntalan kijár az Bakra (?) lesni, *hol* Devecser fele megyen, *hol* itt Symeg környül forgódik (uo.) Azelőtt *hol* fontam *s hol* szőttem édes atyámfia, s im most már tilolok is (1634. uo. 1 : 57). — Más példák a NySz.-ban.

honnan—honnan: Vagyon ol falu, hogy kibűl meg igazétják *honal* felét, *honal* harmadát (LevT. 1 : 37. NySz.).

ha—ha: Ha túl a vízen a hajó, *ha* innét (Erdélyi, Magyar közmondások; id. Simonyi: Magy. Kötőszók 3 : 102). Föld munka után is *ha* terem, *ha* nem (uo.).

A finnben és a mordvinban szintén megvan ez a szerkezet, pl.:

finn: *hän elää milloin ylellisyydessa, milloin köyhyydessä* 'hol bőségben, hol szegénységben él' (*milloin?* 'mikor?') Setälä, Suom. kiel. lauseoppi[3] 80; — mordvin: M. *kosta kutsa robotaj, kosta kalt kuntsi* 'hol otthon dolgozik, hol halakat fog' (*kosta?* 'mikor?' Budenz, Mordv. nyelvt. 130. l. 494. sz.; l. még a 493. sz. mondatot is).

3. A határozatlan névmás eredeti alakját megtartotta továbbá az olyan esetekben, melyekben több mondatrész határozatlan névmás[1]; pl.:

α) *Kinek mi* szüvibe, kiteccik szëmibe (NyFüz. 34 : 114). *Ki mibe* tudᵘós abba gyanᵘós (uo.). *Kinek* ott *mi* dolga lészen, halaszsza följövetelünkig (1625. TörtT. Újf. 1 : 499). Kértek tőlem drabantot, aki velök a míveket elvegye, *hol mit* találnak (1623. TörtT. Újf. 9 : 98). *Hol mi* egyéb alkalmatlanságokat is az kik az vármegyében interrentiálnak, szeretettel kérjük s intjük is kegyelmeteket vegye jó rendben (1643. uo. 68). — Ez estve amely kapucsi basa Ömer aghát alá vitte ez estve viszontag feljött. Valamelyek azon az csatán voltanak mind alá viszi; *mi miben* marad (1641. uo. 8 : 575).

β) *Ki mit* őriz *abból* él (Nyr. 30 : 491). *Ki minek* a mestëre, *annak* a tolvaja (8 : 518). *Kinek mi* a mestërsége, *aszt* uzovájja (NyFüz. 37 : 57). *Kinek mëjjeⁿ* kalaptya vaⁿ, *avvᵘó* köszönⁿ (uo. 37 : 114). *Ki mint* veti ágyát, *úgy* nyugszik (Nyr. 8 : 180). *Mit há* nem tettél, *azt ott* ne keresd (NyF. 34 : 115).

γ) Vannak oly mondatok is, melyekben csak a második az eredeti határozatlan névmás, mig az első a mai *valaki, akárki* stb.; pl. *Valaki* ez országban maga szabad akarattyából *mi* gonoszságot és istentelenséget cselekedett, azoknak tellességesen meg van engedve (1606. TörtT. Újf. 1 : 601). *Valahol kit* talál, öl, ront és szaggatja (Zrinyi, SzigVesz. VII.). *Valahol mi* rajtok történik, mindent akarva és jó kedvel fogadnak (Matkó, NySz.). De *valahon mi* morhájok volt, pénz, ruha és egyéb efféle marha *az* mind eltört (1562. TörtT. Újf. 8 : 435). *Valahonnan mi* választom jő, mind meg küldöm Nagyságodnak (1561. TörtT. Újf. 7 : 264). Lám *valahon mi* ur vagyon Magyarországban, azok mind itt vannak (Thurzó Lev. 1 : 67). — Mert *akárki mit* szólljon felőlem (1607. TörtT. Újf. 1 : 426). *Akár ki menyi* jót cselekedgyék és bár ugyan halált szenvedgyen is az Christus nevéjért, de az anyaszentegyházon kivül soha az üdvösségre nem juthat (Pázm. NySz.) Négy oka vagyon mellyért *akárkiben mennyi* sok jó légyen, magát azokért mások-eleibe nem teheti (Pázm. NySz.). Továbbá ha az szűrszabók valahol szűrt találnak *akár hol és micsoda* helyen, akár itt Magyarországban, akár Erdélyben (1614. TörtT. Újf. 2 : 134).[2]

Ebben a szerkezetben néha az egyik, vagy mindkét névmást vonatkozónak is lehet érezni, nemcsak határozatlannak. Ez látható a β) alatt fölsorolt példákból, melyekben a mellékmondat

[1] A rokon nyelvekben (l. Nyr. 42 : 147) is megvan ez a mondatszerkezet, de az indogerm. nyelvekben szintén (l. Schuchardt, Der mehrzielige Frage- und Relativsatz.).

[2] De vö. *Akar ki* ellenünk *akar mit* pattancson, mind igaz az mi bűnünk (Illyefalvi, NySz.).

egyik vagy mindkét névmására a mutató névmás utal a főmondatból. Sőt van arra is példa, hogy az *aki, ami* stb. vonatkozó névmás áll az ilyen mellékmondatokban; pl.:

α) *A kinek mivel* tartozol, eleget tégy neki (VirgK. NySz.). A ki bennek Debreczenben megmaradott volt is, *aki mi* módon szerét teheti, még vidéki szekereken is kiköltözni siet, ki Erdély felé, ki Tokaj felé, ki egyebüé, a hol szerét teheti (1562. TörtT. Újf. 8 : 435). Én az beszélgetésére egyebet nem tudok mit mondanom, hanem hogy *a ki mit* ennék, innék is rája (1642. uo. 578). *Aki menynyi* pénzes bort eladott, fizesse meg érte a harmincadot (1624. uo. 9 : 100). Osztán *az ki hova* mehetett el ment (1556. uo. 8 : 392). Fönntartottam magamnak azt, hogy *a melly* gyermekem *mint* keresi kedvemet *a szerint* disponálhassak szabadon közöttök én magam keresményemből való javaimból (1637. uo. 9 : 51). *Az hon mit* találnak éllést jól laknak vele (1552. uo. 8 : 525). *A ki mit* kiván, azzal álmodoz (Decsi, NySz.). *Aki mit* keres, *azt* leli meg (Dugonics, Példabeszédek 1 : 71). *Aki mihez* szokott, *ott* akad meg (uo.). *Az kinek* isten *mit* ád, ember el nem veheti (Nyr. 11 : 378), *A ki hol* szállásán falatozni akar adhatni mind élést, bort ki nekik (1641. TörtT. Újf. 3 : 132). A hidakat mindenütt igen jól meg köll látatni, s *a hol mi* fogyatkozás volna bennek, meg köll csináltatni (uo.). *Aki hum mit* bír, hogy a nevë ott në lëgyën [a telekkönyvben], al lehetetlenség (uo. 10 : 183). *A' ki mivel kinek* adóss meg fizesse (Csepregi Isk. 222).

β) *Ki amminek* nëm mestërë, *az annak* gyilkosa (NyFüz. 34 : 114). *Ki amit* szeret, *arra* néz. *Ki ahogy* kötelezëtt, *úgy* oldozkoggyék (Nyr. 6 : 82).

γ) Mert ha volna az ő háta megett valami szabó, azt nem bántják sem az ő felsége fizetésén valókat, akiknek a szabóságra van fizetések, hanem azokat, *akik ahol* akarják, mindjárt mivelnek és dolgokhoz látnak (1623. TörtT. Újf. 9 : 98).

Schuchardt már idézett értekezésében (13—14. l.) ebből azt következteti, hogy a magyarban a határozatlan névmás a vonatkozóból fejlődött. Annyi kétségtelen, hogy a ma csupán határozatlan névmásul használt *valaki, valami* stb. a régiségben relativum is lehetett. Pl.:

Valaki az asszonyiállat szavának hiszen, az a gyégre fondállya házát (Heltai, NySz.) Hasonlókép *valami, valamikor, valamíg, valahol, valahová, valahány* (mindezekre példák a NySz.-ban), *valamennyi* (erről l. Nyr. 40 : 316).

A votják nyelvben a határozatlan névmás szintén lehet relativum; pl.: *m a j ä - k ä kuri: sojä śot Inmarä!* 'amit kértem: add meg azt Inmarom'! (Munkácsi, Votják Népköltészeti Hagyományok 151); *k i n k ɛ aďďźɛ so pɛ viśɛ ľibo kulɛ* 'aki látja, az vagy megbetegszik vagy meghal' (Wichmann, SuS. Aik. 19 : 130); *kijlän śulmitiz k u - k ä potämed luoz: sokị ta aďamijäz vedna* 'amidőn a kígyónak szívén átmehetsz: akkor igézd meg ezt azt embert' (uo. 177).

A tatárban is így áll a dolog; pl. kazáni-tatár: *k e m turị k i l s ä šunị tšakirγannar* 'aki szembe jött, azt hívták meg' (Bálint, Kaz.-tatár nyelvtanulmányok 3 : 125); ufai-tatár: *k å j s ę n ę j å r a t s a η, šunę å l* 'amelyiket szereted, azt vedd el' (Pröhle, NyK. 38 : 77).

Ebből azonban nem föltétlen az következik, hogy a hatá rozatlan névmás keletkezett a relatívumból; a fejlődés irányát fordítva is elképzelhetjük. Van ugyan oly irányú fejlődésre is példa, melyet Schuchardt tesz föl, még pedig a finn nyelvben, ahol a *jo-, joka* 'aki, amely, ami' vonatkozó névmásból a *-kin* 'is' szócskával alakult *joki, jokin* 'valaki, valami, valamely' jelentést nyer. Ez azonban nem eredeti finnugor névmás, mivel csak a finn és lapp nyelvben van meg, hanem valószínüleg idegen (indogermán) eredetű, s a határozatlan jelentést nyilván a többi

névmás mintájára vette föl, melyek egyúttal kérdő, határozatlan és vonatkozó névmások. Minden más esetben azonban a relatívum azonos a hangsúlytalan határozatlan névmással, tehát ebből származottnak kell tekintenünk. (Vö. Budenz, NyK. 5 : 19). Ha azt mondom: *ki mer, az nyer,* ezt kétségtelenül így értették valamikor: *akárki mer, — az nyer.* A fejlődés sorrendjét már az is eldönti, hogy a vonatkozó névmás alárendelő viszonyszó, már pedig az ilyen kötőszók csak későbbi fokát mutatják a nyelvfejlődésnek; a függetlenül álló határozatlan és kérdő névmásnak tehát már előbb meg kellett lennie.

De nemcsak a finnugor és töröktatár nyelvekben volt ez a fejlődés iránya, hanem az indogermán nyelvekben is. Schuchardttal szemben e tekintetben Delbrückre hivatkozhatunk, aki a kérdő névmással azonos határozatlan névmás fejlődését éppen úgy képzeli, mint a finnugor nyelvekben történt (Vergl. Syntax 3 : 389—391. L. még H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte[4] 136).

Visszatérve mármost az eredetileg tárgyalt mondatszerkezetre, utalnunk kell még az úgynevezett *többszörösen kérdő mondatokra,* melyeknek összefüggése ezekkel nyilvánvaló. Ezekről is szóltam már Nyr. 42 : 145, s rámutattam arra, hogy az ilyen mondatok a többi finnugor nyelvekben[1] szintén ismeretesek, most csak még néhány régi példával meg akarom szerezni újabb gyüjtésemből az ott idézetteket:

Egy csomócskában papirosban csinálva valami orvosságos port hoztak, *mire való, kinek ki* küldötte, nincs az levelekben semmi írás (1661. TörtT. Újf. 1 : 211). Vessenek sorsot egymás közt, *ki hon* maradjon (1600. uo. 318). De immár mikort megérté, hogy utána járok és az jevedelmet czirkálni kezdem, *kik honnan mit* hoznak: azonnal én velem megháborodék, reám haragvék (1556. uo. 9 : 295). Inmár nem tudom *kinek mi* szándéka (1558. LevT. 1 : 278). Kegyelmes uram másik levelében parancsolja nekem Nagyságod, hogy megtudnám Bertalan uramnétól az sopronyi dézmátul menyi pénz jött volna és *menyi hun* volna mind tavali s mind az elmult idei (1560. TörtT. Újf. 12 : 475). Továbá ím az élés dolgáról es *miért mit* kell adni az mint rendeltem az mássát be ketve Nsgodnak költem (1561. uo. 543). Az borokon írva attam Nagywáthy uramnak az boroknak neveket, *kik honnan* valók (1561. uo. 9 : 222). Kdnek meg írja azért Kövér György, *hol mi* vagyon (1580. LevT. 2 : 36). Tugya *kinek mivel* tartozom (1609. TörtT. Újf. 5 : 99). Mindgyárt kezet vetének rajta, hogy lássa, *ki mit* végezet (1636. uo. 10 : 44). Az fejdelmek, mind az mi fejdelmünk, s mind az erdéli, csak Isten tudja, *ki hova* szaladtak (1596. Thurzó Lev. 1 : 193—4). *Kinek mint és hogy* lett s történt dolga, már Nagyságod jól tudja (1679. TörtT. Újf. 4 : 232). Borokat is, *mely szekeren hány akó* vagyon, írva küldtem ő kegyelmének (1625. uo. 1 : 500).

4. A *ha* és *mikor* kötőszós föltételes és időhatározó mon-

[1] A finnben nagyon ritka, csak mostanában találtam néhány idevágó példát: *karhu tuosta kävi koettamaan nyt, k u i n k a k u k i n hengen hädässä neuvoillaan aikaan tulisi* 'most aztán a medve ment megpróbálni, hogy ki mint boldogulna módszerével életveszedelemben' Kans. 1 : 113; *sitte tarkasti katsoi, m i n k ä k i r j e e n k u h u n kin pani* 'aztán jól megnézte, melyik levelet melyikbe teszi. (Uusi tilanhaltija = Új földesúr finn fordítása 364; l. még 377); *huomasi hän oitis, m i k ä k u k i n oli miehiänsä* 'mert hát fölismerte ő nyomban, kiben mi lakik' (nem szó sz.; Mikszáth, Tarinoita 9).

datok is megőrizték a határozatlan névmás eredeti alakját. Schuchardt ezeket is az előbbi csoporthoz számítja, mivel a szóban forgó kötőszók tulajdonkép határozóragos alakjai a kérdő, illetve határozatlan névmásnak.[1]

α) *Ha ki* tudja, mért nem mondja, merre van az országútja? (Népdal). A szivárvány végénél van a világ vége; *ha ki* odamegy, a szivárvány felszívja a mennyországba (Nyr. 22 : 378). *Ha ki* találkozna vélle, szójjík! (Nyr. 42 : 356). *Ha ki* magyarból a Határon átkelne Erővel, fortéllyal mind elveszessétek (Tompa: Rétel pat.). *Ha ki* keserg, akkor vígad (CzechK. 27). Tuggya kegyelmed, hogy *ha kinek* egy lova vagyon, mintha egy sem volna, *ha kinek* két lova vagyon, mint ha csak egy volna (1561. TörtT. Újf. 8 : 151). Elővesszem, *ha mire* mehetek (Arany, Bol. Ist. II. é.). És Buda kért tőlünk, *ha miben* parancsolt (Buda Halála XI. é.). *Ha mi* változás lenne és egyéb végezés is az mi az székben lenne, megirja Mátyás uram uramnak ő kemének (1585. LevT. 2 : 40). Vadnak zálogos földek ezen véczkei határban ságodi embereknél, melyek felől ilyen végezést töttünk, hogy *ha melyik* vér szerént Blassy Ferencnek jobbágyát illetné, válthassa ő azt meg (1580. TörtT. Újf. 11 : 258). Ez országban, az én tehetségem szerint, ha változás lészen, reá gondolok *ha honnét* hasznot szerezhetek (1551. uo. 6 : 103).

Több határozatlan névmással: Ha mikoron melytök szomorkodik, jőjen szívében az Iesus (ÉrdyK. 61). *Ha kinek mi* igassága vagyon hozzá, megtalálna engemet törvényel (1558. TörtT. Újf. 5 : 409). *Ha kiket mi* fogyatkozásban talál... ne csak restitutiójával büntesse kegyelmetek, hanem tisztinek megfosztásával is (1643. TörtT. Újf. 9 : 68). És ezen kivül is, *ha kinek mi* bántása vagyon kgteknek vagy közönségesen vagy magánosoknak, közöllye velünk segíteni kiványuk kegyelmeteket (uo.). Mostan is törvénynyel ajánlja magát, *ha kinek mit* vétett (1609. LevT. 2 : 208). Azonkívül, *ha kinek mi* dolga lészen én velem megtalál itt füstömön (1575. TörtT. Újf. 1 : 477). És *ha valahonnét mi* levelet oda vittek is, azok meghozhatják (1639. uo. 294). *Ha ki* azonban eddig ott várt vagy *mi* levelet hozott, várjon meg (1632. uo. 265). S *ha mikor mi* port ez után a porházakbul ki köll venni, az ő hirével köll lenni (1640. uo. 298). Nints keményebb boszszúállás, *mint mikor ki* alatson pártosát felejti, s mint-egy semmisége porába temeti (Fal: UE. 3 : 18). *Ha mikor mi* közönséges szükség találkozik, semmi rendes és hasznos munkára nem vehetni őket (1643. TörtT. Újf. 9 : 67). *Ha mölyiknek mi* akadékja történik kiállván igazítsa fogyatkozását (1641. uo. 3 : 133). Mindazáltal *ha hol mit* Erdélyben feltaláltatok, annak is magvát elszakadni nem hagyom (1660. uo. 6 : 494). *Ha ki mit* kutyának szánt, maga eszi meg, kihull a foga (Nyr. 9 : 560).[2]

A kötőszó és névmás közé vetett más szóval: *Ha* vagyon immár *ki* félteni, őrzeni Kdet, ritkítom irásomat is, erre való koczodásomat arra bízom ezután (1671. LevT. 2 : 293). Hanem *ha* marháját nállok *ki* fel találja ország törvénye szerint tegye magáévá (1608. TörtT. Újf. 1 : 447). *Ha* k: ezril nekem *mit* ir, meg hagyom hogy utánam hozják (1560. LevT. 1 : 368). *Ha* az 1000 frtbul *mi* meg marad, azt osszák igyenlő képpen Sárkán János és feleségem Madolna asszony köziben (1562. TörtT. Újf. 12 : 109). Mind azáltal, *ha* megint *mi* dolgotok leszen ide alá Potolba, mint tavaly és oly emberetek jő alá talántán felküldhetem akkor a subát, mert a föli régen kész (1563. LevT. 2 : 61). Es *ha* csak rész szerint mond *minek* ellene (1558. uo. 1 : 299). *Ha* peniglen én *mivel* tartoznám,... bizony én is megadnám (1668. uo. 2 : 321). — *Ha* kediglen *ki mit* kér tőled adjad neki (JordK. 368).

[1] L. Simonyi, Magyar Kötőszók 3 : 112. Lehr : Toldi[2] 353.

[2] Vö. *Ha valaki mi* kárt tett volna (1559. LevT. 1 : 342). *Ha valamelicknek mi* nyavalyája történik,... egyéb doctort nem keresek, hanem csak ez kenyvet veszem elő (1555. TörtT. Újf. 8 : 563). — *Ha mikor* valami háborusság támad, tehát urokat elárulván elhadgyák és reánk támadnak s dulnak praedálnak bennünket (1613. uo. 9 : 528). *Ha mit valahol* bennek kaphatott, el nem titkolta (Geleji Katona, Titk. 204).

Egy verses példában a *ha* a névmások mögé kerül: Kinek mire s mikor ha szüksége lészen, mindenike mindjárt tőlem annyit vészen (Gvadanyi MKöt. 3 : 112).

β) Gondoskodjam róla *mikor mi* szükséged (Arany, Toldi X. 7). *Mikor mit* mondtam neki, hát mindig megfogadta (Nép, Lehr: Toldi[2] 353). *Mikor mit* dolgozott, mindannyiónkat kikergetett a szobából (uo.). *Mikor minek* nincs ideje, nem lesz abból semmi (uo.). *Az mikor mi* jó időnk volt is, gazdálkodnunk kelletett (1609. LevT. 2 : 143). *Mikoron ki* testben lélekben szeplőtelen életöt visel, ez az angyali élet halandóságban (ÉrdyK. NySz.). — *Mi időn ki* ű benne hiszön, el ne veszjön, de örök íletet valljon (DöbrK. NySz.). *Midőn ki* iandik ez vízből es még megszoméhozik (WinklK. MHat. 3 : 113). — Vö. Mert *mihelt kit* választ, azt azonnal hija (Rimai J. Munkái 155). — Zrinyi Miklós vigyázásban vala, *Hogy mi* csalárdságot török ne indítna (Zrinyi, Szig. Vesz. XI. é.).

Ez a kifejezésmód a latinban is megvan, különösen a *si quis* 'ha valaki', *quando quis* 'mikor valaki', *ne quis* 'hogy valaki ne' kapcsolatokban, de még több más esetben is, mindamellett nem szabad itt latin hatásra gondolni, annyira közönséges ez a szerkezet a régi nyelvben, sőt népköltési termékekben is. Legfontosabb azonban az, hogy a rokon nyelvekben is ez a szerkesztésmód dívik. Csak néhány példával bizonyítom ezt, s csupán azokból a nyelvekből, melyekben újabban külön határozatlan névmás fejlődött.

vogul: *mat χumit sastäset-ke* 'ha vlmi férfiak termettek elő' (Munkácsi: VNGy. 1 : 107); — votják: *monε minikim kiń adďźem-kε* 'ha engem valaki mentemben meglát' (Wichmann: SUS. Aik. 11, bův. m. 19. sz.); — zürjén: *tirtamę-že sijejas, kor mij kösjiślim jenli* 'teljesítsük tehát azokat, ha (tkp. ,midőn') vlmit istennek igértünk' (Popov: UgorFüz. 2 : 19); — cseremisz: *kön pi urməžěš kən* 'ha vlkinek a kutyája vonít' (Wichmann: NyK. 38. bab. 28. sz.); — lapp S. *jus maite kullapa* 'ha vlmit hallanak' (Halász, Svéd-lapp ny. 5 : 81); *vala ku kosok ahhka šaddā* 'mikor azonban akárhová elment a felesége' (uo. 41).

III. Az eredeti határozatlan névmásokon kivül a magyar, épúgy mint a többi finnugor nyelv, újakat is fejlesztett. Az oka ennek az idegen hatásokon kivül részint abban rejlik, hogy a nyelv ki akarta fejezni a határozatlanság különböző árnyalatait, részint pedig meg akarta különböztetni őket a vonatkozó névmástól, melynek használata lassanként kifejlődött. Az újabb határozatlan névmások a régiekből alakultak a következő módokon:

1. Az eredeti határozatlan névmás megkettőzésével; pl.:

kiki α) Állj meg itt, ki-ki (= *bárki*) vagy (Pázmány, NySz.). Édes fiam, ki-ki vagy, dütsőittsed istent (uo.) De ki-ki vagy, gondold meg, ha lehet-e annál nagyob' balgatagság? (uo.). — β) Kinek-kinek (= *mindenkinek*) érdemek szerint többet is aggyanak annál az mint elintéztem (1577. TörtT. Újf. 6 : 286). Lehetetlen, hogy kinek kinek akarattyát tellyesíthesse (1656. uo. 1 : 595). Kibenkiben csak egy az eredendő bün (Pázm. NySz.). A Kristus-is süvölt, midőn kit kit magához hí (Madarász, NySz.). Ki ki mind haza vigye az ő mustyát, (Heltai, NySz.). — γ) A *kiki* után még más, egyszerű névmás is áll: *Kinek kinek mit* hattam, mindenekben, ahoz tarcsák magokat (1658. TörtT. Újf. 2 : 159). Azért a szerént disponálok, hogy holtam után az attyámfiai és mind két ágon lévő maradékim *kiki mennyit és mint*.. bírja mind jószágimat és egyébb minden neven nevezendő javaimat, mellyhez hogy mindenek alkalmaztassák magokat, az ide alább megírt conditiók szerént azt kivánom és akarom (uo. 150). — δ) A *kiki* előtt lehet mutató névmás is; ez az eset kétségtelenül bizonyítja a reflexivumnak a határozatlan névmásból való származását: *Az kinek kinek* honn

lakó helyet rendelvén, ott a mennyi asztag lészen az lakó hellyel edgyütt, azé legyenek az asztagok is (uo. 156).

mi-mi (csak egy, nem egészen kétségtelen példában): Kirem kegyelmedet mint uramat és atyámat, megbocsás ha *mit mit* irtam kit nem kellett volna, jóllehet többet kellene erről írnom (1549. TörtT. Újf. 6 : 90).

mikor-mikor: Beszél a pater mikor-mikor (= néha; Moldvai csángók; Nyr. 10 : 157).

Hasonló kifejezésmódra akadtam három rokon nyelvben is; vogul: *taw matä-matä ūs kēréŋ jiw-ūltté kwon tārmäti* 'ő vlmiféle sáncoszlopon keresztül kitárja' (Munkácsi: VNGy. 2 : 213); — votják: *kudkud dīrja* 'néha-néha' (Wichmann: SUS. Aik. 19 : 146); — mordvin: *i kudń velťamat lanksa, ďaza valga śavmas mezä-mezä kudnts-ezda* 'és aki a háztetőn van, ne szálljon le, hogy házából valamit kivigyen' (Máté 24 : 17, NyK. 15. k.).

2. Ehhez hasonló az a kifejezésmód, mikor két külön tőből származó névmást kapcsolnak össze. Ilyen a következő:

hol-mikor: Egy ember a másikra szorul hol-mikor (= néha-néha; Faludy, NySz.). E mellett az-is igaz, hogy hol-mikor a gondviselőkben-is meg vagyon a ki-vető (uo.). Reá alkuszom, hogy a mód nélkül való szabadság és felettéb barátságos conversatio, itt amott, hol mikor, ejtett légyen sebeket mind a két renden (uo.).

A rokon nyelvekben is: osztják: *medeu χoteu, vejāi patlā* 'mindenünk elvétetik' (Patkanov 2 : 164); — finn *milloin-kulloin* 'néha, hébe-korba' (*milloin, kulloin* 'mikor'; vö. még *joku* 'valaki, valami, valamely, nehány' = *jo-* 'aki, amely, ami' + *ku-* 'ki? mely? vlki, vmely, aki, amely'; *jonne-kunne* 'valahova', *jolloin-kulloin* 'hébe-hóba', *jompi-kumpi* 'valamelyik, akármelyik a kettő közül').

3. A névmás elé tett *egy* számnévvel; pl.:

Egy szép almát tarték szorított markomban, kitekerte *egyki* hamissan kezemből (Faludi, NySz.). Hogy életed boldogul follyon, ne csak *egy-mitűl* függjön (uo.). Isteni Odysseus él még, elevenen tartják vissza *egyhol* a széles tengeren valami szigeten (Phil. Közl. 8 : 61). — Vö. még *egy-valaki* NySz.

Más finnugor nyelvben is; pl. vogul: É *akw'χåtpä* 'egy valaki' (Munkácsi, Vog. Nyelvjár. 15); É *akw-mat*, KL. K. *äkw'mät* 'valamilyen, egy valamely, valamelyik' (uo. 15. 111. 199); É. *akw'-matēr* 'egy valami' (uo. 15); — osztják: I. *ei-metta* 'valami'; — votják: *og-kiń* 'valaki' (Munkácsi, Votj. Szótár 174); — vö. az ufai-tatárban is: *bēr kēm* 'valaki', *bēr närsä, b. nästä* 'valami' (Pröhle: NyK. 38 : 76).

4. A határozatlan névmás első tagja megengedő kötőszó: *bárki, bármi, bármely, bármennyi, bárhol, bármikor* stb. Meg kell jegyeznünk, hogy ez egészen új alakulat, a régi nyelvben nem is fordul elő, sőt a Dunán túl és a háromszéki nyelvjárásban ma sem használják. Fejlődésére nézve l. Simonyi, Magy. Kötőszók 1 : 219; vö. még Nyr. 29 : 136. Érdekes a következő példa, melyben más szó van a kötőszó és a névmás közt: Nem, nem: *bár* más *mit* tegyen, a mi szívünk hű legyen (Csokonai 1 : 49, id. MKöt. 1 : 220). Hasonló módon keletkezett határozatlan névmások a legtöbb finnugor nyelvben találhatók, de másutt is.

5. A szétválasztó kötőszó a következő névmások első tagja: *akárki, akármi, akármely, akárhonnan, akárhogy* stb. NySz. (L. Simonyi, MKöt. 1 : 228. Az *akár* az *akar* ige változata. Hasonló a finn *kuka tahansa* 'bárki', *mikä tahtonsa* 'bármi' [vö. *tahalla* 'szántszándékkal, készakarva'; *tahto* 'akarat'] és a latin *quivis, quaevis, quodvis* 'bárki, bármi' [*vis* 'akarsz'].) Keletkezését világosan mutatja a következő mondat: Másikat azon

asztagok közül hagyom Magyarországon elterjedt szegény koldusoknak, *akár* pénzé tegyík, *akár mire* fordíccsák, abban az én édes feleségem ellent ne tarcson, sőt minden segíccséggel légyen (1667. TörtT. Újf. 2 : 458). Továbbá ha az szűrszabók valahol szűrt találnak *akár hol és micsoda* helyen, *akár* itt Magyarországban, *akár* Erdélyben (1614. uo. 2 : 134). — A névmás és a kötőszó viszonyára vonatkozólag vö. ezzel a *vagy* kötőszós mondattal: Azért Kd vegye meg az én szolgálatomat; ha Kd pénzen nem lel, Kd *vagy* kérjen öcsém Jánosnál *vagy kinél* keressen és Kd elvigye, talán László deáknál is vagyon (1561. LevT. 2 : 30). — Valamint a *bármi*, úgy az *akármi* is megvan különválasztott alakban: *Akar ember mit* mongyon (MA. SB. 107). *Akar az honnan* költ legyen (uo. 115). *Akar az mely* jó legyen (uo. 405). Ebben az időben tehát mégaz *akárki, akármi* nem volt egységes névmás.

6. Homályos mindeddig a *valaki, valami, valamely, valamint, valahol* stb. (a régi nyelvben jelentette azt is 'bárki, bármi' stb. l. NySz.).[1] Általában azonosnak szokták tartani a vog. T. *ålå-k'ån*,

[1] A *valami* névmásnak ismert jelentésein kívül a régiségben még egy használata előfordul, t. i. mikor a *valami* = 'némi'; pl.: Ma hozattam *valami* vizát a Dunáról, mölyre ide vártalak volna édes fiam (1624. TörtT. Újf. 1 : 358). Im *valami* kevés halat hoztak ide, kiből részt akartunk tenni oda is (1626. uo. 379). A pereczekért is *valami* pomagranatokot küldtem... *Valami* mandolát és riskását is küldtem... és *valami* kevés szirmot is a babicsán nyert keszkönyőnek varrására (1625. uo. 2 : 25). Azonban ha ma estvére *valami* madarkákot fogoly madarokot is küldhetnél (1626. uo. 34). *Valami* bor és liszt híjával vagyunk (1627. uo. 36). Im *valami* gesztenyét küldtem (1628. uo. 43). Azonban ha az a hosszú tiszttartó *valami* élést küld, szükségünk vagyon arra is (1629. uo. 45). Annak a rossz bécsi szabó Gergelnek attam volt pénzt *valami* posztóra és tafotára (1630. uo. 52). Im *valami* egy oskatula sáfránt küldtem (1631. uo. 56). Im *valami* sert küldtem édes fiam a borért (uo. 58). Ám találtam itt *valami* borjukot (1633. uo. 270). *Valami* szőlőt küldtem, ha békével elvihetnék, és czitromot is (1634. uo. 275). S *valami* irósvajat és egyebet is, a mi lehet, hozzatok édes fiam magatokkal (1635. uo. 285). Im *valami* csikokat küldöttem, kd költse el jó egészséggel (LevT. II. 219). Az macedoniai Miklos *valami* sereget gyűte köz emberekből (Heltai, NySz.). Ugyan ezön nap *valami* nedvességetis hoz magával (KBécs., NySz.). — Vannak olyan példáim is, melyben a *valami* jelentése 'néhány'; Küldtem *valami* tokot is péntekre és szombatra (1628. TörtT. Újf. 2 : 41). A kápolnatárházból *valami* kárpitokot köll kivennünk, minthogy onnét azokat galibás alá hoznunk (1634. uo. 272). A pátereket kértem vala, hogy *valami* paramentomokat adjanak ide... Im azért *valami* szekerek jönnek most onnét effelé, abroncsokat hoznak (1639. uo. 294). — A *valamely* is előfordul a 'néhány' értelmében; pl.: Ugy hallom, most is ott vendégeskednek *valamellyen* (1680. TörtT. Újf. 4 : 245). *Valamely* nap mulva azon tatárságot Tököli fejedelem Austriába küldte (MonIrók 27 : 315). — A *valahány*nak már egészen közönséges a régi nyelvben 'néhány' jelentése; pl.: Ha ugy tetszik *valahány* napra tartóztassad meg Vizkeletit melletted (1625. TörtT. Újf. 1 : 361). Onnét talán *valahány* órára hozzátok futamodhatom édes fiam (uo. 369). Im a nyiri atyafiaknak... küldtem *valahányat* (uo. 367). Turzó Györgyné asszom levelét elvettem, kiben ím látok *valahány* hideg és száraz szót (uo. 2 : 24). Praefectus uram küldött *valahány* száz forintot (LevT. 2 : 201). A tartomány, birodalom *valahány* becsületes, fő személyek által igazgattatik (Szalárdy, NySz.). Az ő barátai közül hozhatna *valahány* száz gyalogot, ha találna (TörtT. 16 : 86. NySz., még több példa is van idézve a *valahány* szó a.).

K. *ål-k'on-när,* AL. *al-k'angwa,* KL. *äl-k'äŋk'ä* 'valaki' osztj. É. *al-matti* 'valami', votj. *olo-kin,* cser. *ala-kö* 'valaki', névmások első elemével, csakhogy a votják és cseremisz névmások a tatár *ällä-kem* 'valaki' stb. hatása alatt keletkeztek, melynek első eleme *ällä* 'vajjon, vagy talán'. Ez a tatár szó azonban nincs meg a többi török nyelvekben,[1] azért Munkácsi (NyK. 25:56) az orosz *ali, äli* 'oder, vielleicht—vielleicht, ob—oder' szó átvételének tartja. Valószinüleg közvetlen evvel alakultak a vogul és osztják névmások. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy ezek idegen eredetűek, bajos velük már ezért is azonosítani a magyar névmások megfelelő elemét, de hangtani nehézségek is (a magyarban szókezdő *v* van, a rokon nyelvi alakok magánhangzós kezdetűek) ellentmondanak ennek az egyeztetésnek.

Van azonban a névmások eredetére nézve más magyarázat is, t. i. Szarvasé, aki a *van* ige névszói alakját látja a *valaki*-ben. Szerinte *vala-ki* < **való-ki*-ből lett, tehát mintha azt mondanánk *levő-ki* = *aki van* = *akárki* (Nyr. 21:147). És Szarvas annyira bebizonyítottnak tartotta ezt a véleményét, hogy a Nyelvtörténeti Szótárban a *van* származékai alá sorozta a szóban forgó névmásokat.[2] Bár Szarvas föltevése rendkívül elmés, nem tarthatjuk bebizonyítottnak, mivel hasonló kapcsolat nincs tudomásom szerint semmiféle nyelvben. Annyit elfogadok Szarvas elméletéből, hogy a *valaki* első eleme a *van* ige származéka, de szerintem nem igenévi alak, hanem elbeszélő mult, tehát *valaki* = aki vala. Bár az első pillantásra különösnek tetszik, hogy egy igealak alkot egy névmással összetételt, de tekintetbe vehetjük, hogy az *akárki* sem más tulajdonképen, s a török nyelvekben találunk egy teljesen megfelelő alakot. Az oszmánliban 'valaki' = *kimse;* pl. *bir kimse* 'egy valaki', *hitš kimse* 'senki'. Ebben a *kim* = 'ki', a *-se* pedig a létige föltételes mód jelen idejének 3. személyű alakja: *ise.* A karacsájban még különváltan él a két szó: *k'im esé;* pl. *mení alt'ï'n bötš-k'elšigimí k'im esé da urlaγánt* 'arany hordócskámat valaki ellopta' (Pröhle · Keleti Szemle 10:290); *bizn' át'abiznī k'im esé da t'erekké bajlaγaniндá* 'mikor valaki atyánkat egy fához kötötte' (uo. 293).

7. Még egy fajta határozatlan névmásról kell említést tennünk, s ez a *néki* (a régi nyelvben), *némi* (azt is jelentette régente 'valami'), *némely, néhol* stb. Ezekről már régen kimutatta Sándor István (Sokféle 8:97), s tőle függetlenül Simonyi (NyK. 24:367), hogy az előtagjuk a szláv *nê* szó (Vö. ószl. *nêkŭto* 'valaki', bolg. *nêkoj* ua., *nêšto* 'valami' Mikl. Gramm. 4:88).

[1] U. i. De most látom, hogy a csuvasban is megvan: *ellε* ua. Paas.

[2] De azért a második tagnál is megtalálhatók, pl. a *valaki* a *ki* címszó alatt.

NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta **Wertner Mór dr.**

V.

Restell. TT. 1908 : 19. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy rubintos pántlika, melyben vagyon... tizenkét öreg szem gyöngy fekete zománcos restellra felcsinálva". Nyelvtörténelmi szótárainkban nem találni. (Vö. osztr. Rastel? L. Lumtzer-M. rostély.)

Reszkető tű. TT. 1908 : 19. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai: „Egy fejér és fekete zománczczal megczifrázott reszkető tő, melyben vagyon harminczhárom gyémánt, közepiben pézsmatartó." „A reszkető tőnek arany tője három; ugyan a reszkető tőhez való egy kis gyémántos sotu." — A német Zitternadel. Vö. NySz. reszkető.

Római gálickő. — Gy. 1880 : 108. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszer. „Szemfájás ellen... A Római gáliczkőnek is annyi ereje vagyon". Szótárainkban nem találom; a. m. vitriol.

Sáfocska. TT. 1897 : 187. *1650.* kör. A pozsonymegyei cifferi kastélyban talált ingóságok jegyzéke. „Egy sáfocskában egy kevés árpakása." A NySz-beli sáf 'dézsa' kicsinyítője (ném. Schaff).

Sajéta. TT. 1900 : 455. *1663.* Eszterházi György püspök végrendelete. „Egy megyszinű Saieta dolmánt..." szegény papoknak (hagyok). A francia saiette (a német Sarsche, Sersche egyik fajtája) vékony gyapju vagy félgyapju szövet; bélésre való. [Vö. NySz. sajéta és sája = olasz saja.]

Salamandra. Hadt. Közl. 1913 : 130. *1551.* Somlyai Ferenc lippai vitéz végrendelete. „Vagyon énnekem... egy salamandra madaram egészen"!

Sclogbolti? TT. 1908 : 751. *1769.* Niczki Lázár végrendelete: „Vagyon óntányérom... 35., ezeken kívül sclogbolti ólomból simán csinyált óntányéram negyven nyolcz." A német Schlackenblei, salakos ólom. Történelmi szótárainkban nem találjuk.

Séptu. TT. 1899 : 332. *1612.* Barbély Mátyás győri polgár végrendelete: „Az skarlát mentémet és az 21 rőf septut adják el." „Vannak... aprólék ezüst darabok zálogban 10 forintban, az öcsém vegye hozzá azt is, és a posztót septut az én gazdám-aszonynak adja?" — U. o. 1899 : 525. *1629.* Fejérvári Márton győri lakos végrendelete. „Egy zöld septu felső mente." — U. o. 692. *1666.* Nagy István győri fővajda végrendelete. „Vagyon tiz rőf septu." Szótárainkban e szót mint önállót és magyarázottat nem találtam. Az Oklsz. 415-ik oldalán istamét alatt a következőt olvassuk: „Karasia septuh, Kerntuh stamet aranyzwn". — Hogy a Kerntuch szó második tagja nem más mint a német Tuch, elvitázhatatlan dolog. Kerntuch annyit jelent, mint a juh hátán lévő legfinomabb gyapjuból (Kernwolle) gyártott posztó s így a septu is a német Tuch összetétele: Schabtuch, Schäbtuch? Schöpftuch?

Serleg. Z. VIII. 551. *1435.* Pataji Zubor Jakab hagyatéka. „Item quatuor cifos argenteos cherleg."

Serpenyő. Z. VIII. 399. *1429.* Raguzai (= Tallóczi) Ferenc elismervénye a belgrádi kincstári szerelvényekről. „Item rostra vulgo serpenyew magna."

Sík. TT. 1908 : 15. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Patyolat lepedő, fényes síkkal és magyar aranynyal irás után varrva, két vánkos heja is hasonló síkkal és aranynyal varrva." A NySz. szerint aranyozott bőr.

Singoris? TT. 1897 : 150. *1640.* Dóczi István koronaőr hagyatéka. „Egy singoris aranyból való lehet nyolc öl." — Úgy látszik, ferdített szó.

Síp-ujjú. TT. 1894 : 150. A 16. századból származó zemplénmegyei limitatio. „Kisniczer síp uyu avagi hozszu ujju mentenek d(enar) 45." „Granat chionka (= csonka) vagi síp ujju mentenek felszernek d(enar) 55." — U. o. 1899 : 700. *1699.* Mosonyi Szabó Jánosné győri lakos ingóságai : „2 síp uju fel ümeg." (Vö. NySz. és MNy. 3 : 29—31 és 133.)

Soap, l. vállfő.

Sopola? TT. 1897 : 133. *1637.* Majtényi Bertalanné hagyatéka. „Egy ágy környül való sopolát." Kétségkivül soporla vagyis superlát.

Spanilibogh? TT. 1895 : 551. *1668.* Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatéka. „Cortina pro lecto 1, vulgo Spanilibogh vocata." Annyi mint spanyol fal. Történelmi szótárainkban nincs.

Spanyol fal. TT. 1900 : 454. *1663.* Eszterházi György püspök végrendelete. „Egy diván szőnyeget Gubassóczy János uramnak, a mellett egy spanyol falt." — U. o. 1904 : 141. *1706.* Majtényi Klára végrendeletében „egy vörös spanyol falt... hagyom."

Szalamia. Gy. 1880 : 108. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Külső bántás ellen... Azután szalamiát, viaszt, a hájot főzz öszvö, avval kösd." — Annyi mint sal ammoniacus vagyis szalmiak. — Az Oklsz. már 1557-ből ismeri.

Számla? TT. 1900 : 319. *1600.* Bakich Mihály végrendelete. „Morvaországban Breszlawán a mölly pénzt a szmlva szörint én kezembe köllött volna adni... énneköm meg nem atták." A szó minden esetre ferdítés. [De számla nem lehet. — A szerk.]

Száraz fájdalom. Gy. 1880 : 106. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Száraz fájdalom ellen." — Találom azonkivül egy a 19-ik század első feléből származó kézirati feljegyzésben. „Száraz Fájdalomrúl... kennyi való zsír." — Nyelvtörténelmi szótáraink csak a száraz betegséget és száraz kórságot ismerik, melyeken a sorvadást (= phtisis = Schwindsucht) értik. A fenti alatt azonban a csúzos (rheumaticus) vagy köszvényes (arthriticus) fájdalom értendő.

Szembe való adós. Btf. 2506. sz. *1486.* A jogi szabályok között van : „Si quispiam causabitur alium sibi debere, nisi debitum fuerit liquidatum, hoc est, nisi debitum fuerit aptum et manifestum, qui vulgari et materno sermone zembe walo ados nuncupatur, is enim in omni loco arestari poterit". Az aptum kétségkivül az apertum (= nyilvánvaló) rövidítése. Történelmi szótáraink nem ismerik.

Szép asszony. Gy. 1880 : 108. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Bántás ellen. Mendörgő fűnek gyökerit főzd meg a patiens vizeletiben, de jól reá vigyázz hogy a szép Aszon valamit ne vessen beléje." — Bántás alatt megigézést, szemverést kell értenünk.

Színehagyó. TT. 1899 : 335 *1614.* Pál deákné győri lakos végrendelete : „Két darab posztója... az egyik darab zöld, az másik színehagyó."

Szőr abrakos-tarisznya. TT. 1900 : 370. *1701.* Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Pro cansteriis vulgo szőr abrakos tarisznyákért Nr. 50 fl. 15."

Szőrféreg. Gy. 1880 : 109. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Szőrféreg ellen. A reszelt tormát erős eczetben lassan főzzed meg, avval

kössed." Szótáraink szerint comedo (bőratka); víztetű; megjegyzendő azonban, hogy lábujjfagyást (= perniones) is jelent.

Szöszvászon. TT. 1908 : 18. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Szöszvászon lepedő kettő."

Tabit. TT. 1901 : 148. *1595.* Mondoli Pálné végrendelete. „Vagyon két csinálatlan szoknya, egyik tabit fejér dupla tafota." — Kár. IV. 270. *1643.* Károlyi Éva kelengyéje. „Egy szoknyának vállastúl s előkötőstűl való tabit, az kinek az allya megyszín, az virága narancsszín csipkés." — TT. 1904 : 141. *1706.* Majtényi Klára végrendelete. „Egy zöld féltabitbúl való lepedő ágybefödőt... h agyom." A legérdekesebb adat azonban a következő: Palásthy-okltár III. 179. *1735.* Palásthy Mária (Hontmegyében) ékszereiről tótul írt jegyzék. „Trecza szukna tabitova citromvej farbi." (= A harmadik szoknya citromszinű tabitból való). Ez a francia tabis, ami annyit tesz, mint duplatafota, Doppeltaffet, gewässerter Taffet, hullámos tafota.

Tácli. TT. 1899 : 521. *1629.* Neumann Jakab győri polgár végrendelete. „9 pár taczll". — U. o. 1895 : 553. *1668.* Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatékában „in una scatula collaria 2 et aliquot Taczli." — U. o. 1908 : 130. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatékában „két pár Taczli." L. tászli.

Tányér. Kár. III. 325. *1561.* Rozsáli Kún Domonkos ingóságai. „Egy tok tángyírt."

Társzekér. Tel. II. 451. *1525.* Barlabási Lénárd erdélyi alvajda végrendeletében „sex equos curriferos... simul cum curru thavernicali vulgo az thaarzekeer"-rel. Vö: OklSz.

Tászli. TT. 1904 : 477. *1735.* Horvát Miklós segesvári lakos hagyatéka. „Egy pár virágos tászlis reczefátyol ing kék tafota kisingivel." — U. o. 1899 : 708. *1758.* Berzeviczi Sándorné nászhozománya. „Dupla fodor vagy táczli." — A NySz. szerint táczli azonos volna tászlival és kézelőt jelentene. A fenti két példa, úgy látszik, nem azt jelenti. A magyar fodor hellyel-közzel annyi, mint a francia volant és az olasz falbala, mely utóbbi a német Falbel, vagyis a női ruhán található, az alapszövettől elálló redőszegély; de ezt hellyelközzel, pl. az esztergommegyei Muzslán még most is tászli-nak mondják.

Tepsi. TT. 1899 : 676. *1640.* Oppaka György győri lakos végrendeletében „egy török tepsi." — U. o. 1908 : 144. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatékában „3 öreg réz tepszi."

Tercenel. TT. 1897 : 151—152. *1640.* Dóczi István koronaőr ingóságai. „Egy darab terczenella vont arany vírágos szoknya." „Egy kis mente vörös sima bársony, tizenöt gomb vagyon rajta, tarka terczenállal béllett." U. o. 136. *1640.* kör. Majtényi Mihályné nászajándékai. „Szederjes terczenel arany csipkével prémezett váll." „Zöld aranyos terczenel szoknya." — „Egy terczenal vont arany szoknya, virágos." — U. o. 1899 : 682. *1647.* Miklós Pál győri polgár végrendelete. „Egy vállnak való aranyos terczanel." — U. o. 1900 : 456. *1663.* Eszterházi György püspök végrendelete. „Egy baraszk virág szinü tarczanel casulát". „Fekete casulát tarczanelbül." „Egy vont arany feir tarczanel szoknyát." U. o. 1908 : 12. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy királyszín virágos terczenolla szoknya, egy rend széles arany s ezüst kötés az alján galonnal együtt vállával." — U. o. 13. „Egy veres arany virágos terczenolla szoknya." — Vö. OklSz.

Tikmony. TT. 1897 : 126. *1634.* Gróf Forgách Zsigmond hagyatéka.

„Két kis ezöst tikmonytartó.“ U. o. 1897 : 150. *1640.* Dóczi István koronaőr hagyatéka. „Egy arany öv, rajta vagyon egy féltikmony arany gomb.“ — U. o. 1894 : 562. *1666.* Apafi Mihály udvartartási jegyzéke. „Urunk konyha limitatioja per diem, tyukmony nr 60.“

Topoly. Turop. I. 4. 46. 49. 143. A zágrábi káptalan 1228-ban egy határjárás alkalmával „ad arborem thophol“-t említ. 1331-ben topol van; 1333-ban thopol. — 1395-ben „circa stipem topol.“ — Vö. NySz. OklSz.

Torkos. TT. 1894 : 150. *1621.* Zemplénmegyei limitatio. „Muhar torkos mente azszoni allatnak valo fl. 1“.

Torokszorító. TT. 1908 : 19. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy rubintos zománczos torokszorító, melyben huszonöt rubint.“ — Nyelvtört. szótárainkban nem találtam.

Trádolt. TT. 1899 : 707. *1758.* Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „Trádolt szoknya s vál“. — Tört. szótárainkban nem találtam. Lehet, hogy a NySz.-ban említett trador-ral rokon.

Tribecki. TT. 1899 : 687. *1651.* Fabiánkovich Szabó Mátyás győri polgár végrendelete. „Hagyok egy tribeczki dolmányt és nadrágot.“ Úgy látszik hogy a morvaországi Tribau, Trübauról van szó.

Tripla. TT. 1899 : 532. *1632.* Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete: „Három tripla gréczi tallér, ki kilenczet teszen.“ — Magyarázatra nem szorul. Tört. szótárainkban nem találjuk.

Tubin. TT. 1894 : 172. *1553.* Várdai Pál érsek ingóságai. „Vestis una sub rocheto de tabin [így] grannatico.“ — U. o. 1897 : 136. *1640.* kör. Majthényi Mihályné nászajándékai. „Arany csipkés tubin szoknya.“ — U. o. 1895 : 554. *1668.* Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatéka. „Reverenda una ex Tubin nigro.“ — U. o. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 selyem paplan, kinek a kerületje publikány színyü tubinból való, közepe pedig vörös brokátból való.“ — Vö. NySz.

Tucet. TT. 1899 : 523. *1629.* Opicz Jánosné győri lakos végrendelete. „Egy tuczett asztalkezkenyét“. — U. o. 1897 : 137. *1640.* kör. Majtényi Mihályné hozományában „Asztalkeszkenő tizennégy tuczet“.

Túl v. ***túli?*** Fejér VII. 1. 227. *1231.* Bizonyos Gug comes a démi kápolnát alapítván, azt mondja, hogy a kápolna papja mindazon szárnyasok után, melyek a rendes számon túl tenyésztetnek, bizonyos részt kapjon. „De omnibus illis sacerdos praefatae capellae debet esse particeps, quod vulgo dicitur Tuuly, quod super excrescit“.

Tüdőszínű. TT. 1897 : 136. *1640.* kör. Majtényi Mihályné nászajándékai. „Tödőszínű tarka kamuka szoknya vállostúl.“ — U. o. 1904 : 479. *1735.* Berzeviczi Sándorné nászajándékai: „Két mellfüző zöld és tüdőszín aranynyal szőtt.“

Türkiz. TT. 1901 : 589. *1569.* Berényi-féle ingóságok. „Tizenharmadik aran gyürő törkés val. aur. ung. 10.“ — TT. 1900 : 472. *1596.* Panka István sárospataki lakos hagyatéka. „Egy viselt arany gyűrűt, kiesett az köve, és másfelöl teörkes benne.“ — U. o. 1902 : 145. *1612.* Szirmai István végrendelete. „Arany gyürő... az ketteiben tirkes vagyon.“ — U. o. 1895 : 552. *1668.* Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatéka. „(Cingulus) alter argenteus deauratus cum Turcicis lapidibus vulgo Turkis.“ Vö. OklSz.

Tüzes. Aszl. 287. *1520.* kör. A bihácsi várban talált szerelésről szóló jegyzék. „Sagittas wlgo twzes.“ „Lapta wlgo twzes.“ — Csak azért soroztam

be, mert az Oklsz., mely ez adatot ismeri, azt kérdezi, hogy hol a forrása. Fenti forrás szerint az országos levéltárban DL. 37356. sz. alatt.

Tűzés. TT. 1908 : 15. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Tőzzes varrással és selyemmel varrott ágyra való.“ „Irás után tözzes varrással, selyemmel varrott ágyra való.“ „Egy alsó abrosz tiszta selyemmel tödzes varrással varrott“.

Urinál. TT. 1899 : 522. *1629.* Neumann Jakab győri lakos végrendeletében „két urinal.“

Vagdalt = vágott tunica stb. Tel. II. 115. *1472.* Vásárhelyi Erdélyi János végrendelete. „Johanni parvulo meo lego unam tunicam virideam wagoth.“ — TT. 1899 : 522. *1629.* Neumann Jakab győri polgár hagyatéka. „Egy csömöllet, vagdalt béllett kis suba.“ — Kár. IV. 270 : *1643.* Károlyi Éva kelengyéje. „Egy megyszin vagdalt atlacz szoknyát; tizenkét renddel aranyas galon rajta.“

Vállfő. Tel. II. 114. *1472.* Vásárhelyi Erdélyi János végrendelete. „Arma vulgo soap [?] cum galea mea propria, quod arma volo ornari cum uno antiquo arma vulgo walfew.“ Ez kétségkivül a vállak védelmére szolgált. A NySz. csak a vállfődőt ismeri.

Vékony állapot. TT. 1899 : 538. *1640.* Bajusz Mihály győrmegyei szolgabiró végrendelete. „Az én két hugomnak ...kézfogásukra és tisztességes kiházasításukra az én vékony állapotom szerint fl. 300.“ — Vö. NySz.

Véndöl. TT. 1908 : 146. *1736.* Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „5 véndölben vaj.“

Verfelyes. TT. 1908 : 21. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Aranygyürő szűv (= szív) formára... a közepiben egy öreg verfelyes gyémánt.“ A német Würfel = kocka.

Vesztés. Gy. 1880 : 107. *1564.* Némely betegség elleni gyógyszer. „Vesztés ellen. Mihelest észreveszed, kösd be emberirral, fücsd be a kálhát s azon kötőt vesd a kálhába.“ — Itt határozottan rontást, Verhexungot jelent.

Vöröspej. Tel. II. 115. *1472.* Vásárhelyi Erdélyi János végrendelete. „Equum meum Werespey vocatum vendant.“

Zakrapach. Már fentebb kimutattam, hogy ily szó nem létezett, nem létezik és hogy alatta egy zsák „rapacs“ értendő.

Zsidó tarka szőnyeg. TT. 1904 : 141. *1706.* Majtényi Klára végrendelete. „Hagyok egy kopott, a ki szobámban kis asztalomon levélt [=volt] szőnyeget, más sidó tarka szőnyeggel együtt.“ Kétségkivül rokon a következővel.

Zsidó vászon. TT. 1897 : 63. *1601.* Majtényi György bizonyos kiadásokról szóló jegyzéke. „Egy vég sidó vászony 7 forint.“ — Az esztergommegyei Muzslán a gatyákra, kapcákra s konyhatörülközőkre használt durva vásznat zsidóvászonnak nevezik. — Történelmi szótárainkban nem találtam.

VÁLASZOK

a Nyr. 42. évf. 415—418. lapjain levő kérdésekre.[1]

Csirág. Tavasz felé a burgonya csirággal van tele, csírzik. (Ada. Bács m. B. J.)

Déletni, Zalában a. m. deleltetni, delelni. (K.)

[1] Rövidítések : B. J. *Borsodi József.* — Cz. E. *Czuppon Elek.* — D. *Dénes Szilárd.* — K. Kegyesrendi papnövendékek Budapesten. — S. *Somogyi Géza.*

Gyakos. Adán (Bács m.) ily értelemben hallottam, „Nagyon gyakos egy ember" = sokszor kell neki a nő (vö. MTsz. gyakik). — *Gyuk* = töm, pl. egy gyukat szalma, amennyit egy fűtésre a banyakemencébe gyuknak. (B. J.)

Hodáj: Román-német vidéken a németben *hotáj* = a közigazgatási központtól távol eső, nem módszeresen művelt föld a rajta levő gazdasági épületekkel; magukat az épületeket is jelenti, bizonyos kifejezésekben. Révai szerint (A csenei német nyelvj. hangt. 37. l.) a csenei német *hodájə*, szerb *hadāja*-ból a. m. tanya. MATHISZ JÓZSEF.

Kisujszálláson nagy szobára, tágas teremre mondják: Án [ejnye] de nagy hodáj! (D.)

Orosházán többször hallottam ebben a használatban: mijjen nagy hodáj lakás ez; ugyan hogy is birják elég bútorzattal megtölteni? Mondják emberre vonatkozva is. Nagy, döher hodáj; még sincs annyi ereje, hogy valamit rendesen tudna megemelni. BÉRCZI FÜLÖP.

Ikrice. Somogy vármegyében Marcaliban valóban használatos ez a szó és jelentése = százszorszép. SPIRA CILIKE.

Imelődik: Kisujszálláson finnyáskodik értelemben használják. (D.) Zalában ünyölődik, kelletlenül tesz valamit. (K.)

Karszügyön vezeti: Szegeden a. m. karöltve. (K.)

Kohant: Kisujszálláson nemcsak a kutyáról, hanem tréfásan az emberről is mondják. Hangot ad, kiabál. (D.)

Laskad, lesked = Zala, Veszprém, Vas megyék találkozásánál használják olyan kalapra, amelynek a karimája elveszíti a formáját, illetőleg az egyik része feláll, a másik meg lelóg; *silapsi*-nak is mondják. (K.) — *Laskad* a. m. összeesik, összerogy; pl. a gyenge ember egy keményebb érintéstől lelaskad: összeroppan (Vas m. Szarvaskend.) (S.)

Loptos: Léván a. m. tolvaj. (K.)

Medáig: Szegeden az alsóvárosban az öregektől hallani eh. *meddig.* (K.)

Mekkor tájt: Kisujszálláson ugyanúgy használják, amint a Nyr. Aranytól idézi. (D.) Szintúgy Vas megyében. (S.)

A *páros-kés* tán nem egyszerűen asztali kés és villa, hanem oly asztali kés, melynek megvan a maga párja, a maga villája. Igy aztán érthető az is, hogy miért asztali kés és villa. A *pálos-kés* nemcsak a páros-kés hangváltozata lehetne, hanem talán eredetileg pallos-kés azaz pallos alakú kés. (Cz. E.) Somogyban (Nagyatád) páros-késnek nevezik a karikós, be nem csukható (hajlítható) asztali kést, melynek párja: a villa, mig a hegyes végű, becsukható kés = bicska, vagy kusztora. Borsod megyében és Jászárokszálláson általában pároskésnek mondják a kenyérvágókést. (B. J.)

Pingász: Kisujszálláson ismeretes, festő jelentéssel. (D.)

Rozzan. Zalában Badacsony vidékén hallottam ebben a kapcsolatban: *egyet rozzant.* Evvel azt akarják kifejezni, hogy valamely erő hatása alatt bizonyos test részei közt az összetartás zörrenésszerű hanggal járó törés, zuzódás, repedés révén meggyengül. Pl.: A kosár tetejére ugrott; az egyet rozzant, aztán beszakadt. — Gyakrabban előfordul a *rozzant* mint igenév. Rozzant mindaz, amin a rozzanás nyomai látszanak: rozzant ház = olyan ház, melynek falai repedezettek, esetleg kifelé vagy befelé hajolnak. Ide tartozik még: *összerozzan* = összedől és ez a melléknév: *rozoga.* Ennek jelentése körülbelül azonos a rozzantéval; használata is olyan körre terjed: rozoga épület (ház, istálló,

pince, pajta stb.), butor (szék, asztal, szekrény stb.). — Egy tanítványom szerint Csík vármegyében, mikor a szekeret megrakják és a kötés nem elég erős, a dülőnél (így nevezik ott a ferde kocsiút-részt, vagyis az út azon részét, melyen a kocsi, szekér egyik oldalán levő két kerék: egy első és egy hátsó magasabban van, mint a másik oldalon levők) mondják: „Szekerem *mëgrozzant* és fëldőle vala". (Cz. E.) — Zalában *rozzan* a ház teteje: rossz, beszakadt. (K.) — Vö. bele*rosszanyik:* a kés a húsba szaladva *rssz*-féle hangot ád; *roszog* utánozza a hús, ruha stb. metszésénél hallható hangot (Vas m. Szarvaskend — S.).

Sirkarkozik: Kisujszálláson sirkálkozik alakban használatos; jelentése: csúszkál, sinkózik. (D.)

Spekula. Számtalanszor hallottam ezt a kifejezést nálunk Orosházán; sőt ha nem csal emlékezetem, közöltem is a Nyr.-rel. Olyan emberre mondja a köznép, hogy nagy spekula (nem *spekuláló,* sem pedig *spekuláns!),* aki mindig azon töri a fejét, hogy miképen húzhatna hasznot valami vállalatból, vagy adásvételből. Szó sincs róla, hogy a spëkula sajtóhiba volna eh. spëkulá(i).

BÉRCZI FÜLÖP.

Vérágos. Többször hallottam Badacsony környékén. Alapjelentése az, hogy vérágak (Zalában: vérágok) vannak benne; vérágos, amiben vér-ágak vannak, azaz amiben a vér vékony ágszerűen van Vérágos (nyelvtanilag: vérágas) például a tojás belseje, melyen a madár, a tyúk már néhány napon át kiköltés céljából ült; vérágos lehet a köpet stb. De mégis leggyakrabban alkalmazzák a szemre; csakhogy nem oly értelemben, hogy az egyszerűen „eres", hanem, hogy az erek ki vannak dagadva a vértől s jobban piroslanak, mint máskor, rendesen éjjelezés és szeszes italok mértéktelen élvezése után. Ime, kapcsolat a magyar nyelvészet és a badacsonyi bor közt! (Cz. E.) Vérágos Zalában a. m. eres. (K.)

A Nyelvőr 42. évf. 366—7. lapjain említett szók közül Kisujszálláson a következők ismeretesek: ácsánkodik, jelentése: irígykedik; állapotos: más-állapotban levő, viselős; bókol: hajbókol, hajlong; curhó: szajha, ringyó; dikó: vacok, fekvőhely; fityít: fütyül; gancs: gancsot vetnek, gancsolnak, mikor birkózás közben az ellenfelet mesterségesen, a lábnak szabálytalan elhelyezésével elbuktatják; kajtat: keres, kutat; nyakó: hosszu, vékony, vézna, pl. fiú; nyikkant: nyekken-nyikkan, nyög; nyövik, pl. használattól a ruha; pacuha: lenge (öltözésmód), pongyola; ringáz: ringat; sanyarkodik: sínylődik; senderít: penderít, forgat; veselkedik: neki veselkedik, neki iramodik.

DÉNES SZILÁRD.

Nyr. 42: 367. *pacuha* = rendetlenül öltözött (Hajduszoboszló és Debrecen); hasonló jelentésben említi a MTsz. is; — *nyövik:* pl. „nagyon nyövik a ruha"; kopik (u. o.).

HAMVAI ERZSÉBET.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

Simon biró.[1] E kifejezés régibb irodalmunkban elég gyakori. Előfordulásának nehány érdekesebb példáját Szilády Áron állította össze. (RMK. 2: 446—47). „Férje dolgába avatkozó nő, úrhatnám asszony" jelentésben

[1] Az itt közölt adatok érdekes kiegészitésül szolgálnak Szarvas G. fejtegetéséhez Nyr. 21: 294. — *A szerk.*

használja Tar Benedek („...az uj menyeknek nincsen fejedelmek; Ingyen majd Simon biró leszen bennek. Házasságról való dicsiret. Szilády. 2 : 155.), az Adhortatio mulierum, Melotai Nyilas István (Agenda. 1621. 305), Prágai András (Feiedelmeknec Serkentő Oraia. 1628. 344.), a Vásárhelyi Daloskönyv (Régi Magyar Könyvtár 15. 231) s e közmondás: Simon biró hajtja a lovakat. Eredetére, vagy legalább eredetibb jelentésére rávilágít régi német megfelelője: Simon, Siman, Sieman, mely papucshőst, s átvitel folytán házsártos nőt is jelent. (Hans Sachs: Den Siman werd jr nicht vertreiben; Er heisst Siman der guete Gspan, sie thuet oft mit jhm rauffen [1637]). A gonosz asszony ellen irányuló „Igen hasznos es draga receptum" német eredetijét, melyet Sommer János „Malus Mulier"-éből én mutattam ki (Irodt. Közlemények 23 : 386) a tapasztalt András mondja el a pipogya és gyámoltalan Simon oktatására, s ilyen értelemben találjuk Peter de Memel Lustige Gesellschaft-jában is (1695. 454.). Az osztrák Hans Weytenfelder szerint az igazi papucshős, der Simon, mindenben alázatos szolgálatára van a feleségének, megfürészti, télen melengeti s nyáron hűsíti (Ein schöner Lobspruch vnd Heyrats Abrede zu Wien s. l. Augsburg. ed. Haydinger. Wien 1861., Goedeke. 2. 327.). Schmeller szerint: Siman, Simon, Simandl, das Si-mánnl, scherzhafte Benennung sowohl eines Ehemannes, der unter Pantoffel steht, als auch seiner Ehehälfte. — Beide stellen St. Simon und Erwei' vor [Sie-Mann und Er-Weib]" (Bayr. Wb. II. p. 204. a Szent Simonnal vagy cyrenei Simonnal való kapcsolat erőltetett és nem valószinű). A papucshős jelentéshez kapcsolódik Szirmay Antal anekdotikus magyarázata, mely egy Simon nevü, s felesége helyett asszonyi dolgokkal foglalkozó miskolci biróra utal (Hungaria in Parabolis. 39., Szilády i. h.). — A Siman később általában pörpatvart, rossz házaséletet jelent. 1565-ben jelenik meg a Hausteuffel, das ist der Meister Sieman (v. ö. Simon bíró), wie die bösen Weiber jre fromme Männer, vnd wie die bösen leichtfertigen Buben jre fromme Weiber plagen... beschrieben durch Adamum Schubart. Getruckt zu Franckfurt am Mayn. (Goedeke. 1. 481.). Sommernek már idézett Malus Mulier-jében olvassuk: „Den Sieman kan man nicht vertreiben, Er will doch Herr im Hause bleiben." Ehhez a jelentéshez a magyar Tar Benedek is közel áll már. — Figyelemre méltó, hogy Ausztriában még a XVIII. században is akadunk Simandbruderschaft-okra, melyeknek tagjai jó bor mellett felejtik el a házi élet gondjait. (Geschichte und Statuten der weltberühmten Simandbruderschaft, sammt einer passenden Rede des Obervorstehers. Herausg. auf Befehl des Ausschusses der Gesellschaft zum Nutzen der lieben Mitbürger. Pantoffelhausen. Wien, s. a., és Haydinger, i. h. 15., Wiener Zeitung, 1860. 196 s köv. számok).

(Temesvár.) TURÓCZI JÓZSEF.

A milling szóról többször is szó volt a Nyr-ben s megállapították, hogy kardot, pallost jelent, Petz Gedeon pedig a német monda *Miming, Mining* nevű kardjával azonosította (Nyr. 27 : 241). Én egy mesében találkoztam vele, melyet a dusnoki Vajastorokban, Pest megyének egy dunamenti eldugott fészkében hallottam. A mesében arról van szó, hogy három királylány minden éjtszaka kiszökik a palotából s aztán a réz-, ezüst- és aranyerdőn túl az ördögök házában táncol. „Ott szaggatják a temérdek lábbelit: mert alig fordulnak egyet, röktön lepattan a lábukról — azért, mert annak a szobának a feneke mind millinggel van kirakva." Itt tehát ez az érdekes szó nyilván szintén kardot

jelent. — Megjegyzem, hogy a dunamenti halászoknak van egy szerszámuk, melyet szintén millingnek hínak. Ezzel fogják a mélyen járó halakat, különösen a kecsegét.[1] FARKAS ISTVÁN.

Cincár (l. Nyr 42 : 183). Hódmezővásárhelyen ma is ismeretes vásári műszó. Virágkora mintegy 25 évvel ezelőtt kezdett hanyatlani. Meghatározása céljából kissé messzire kell kerülnöm. Határunk ősidőktől fogva híres volt lábas jószágairól. Vásárjainkra idejárogattak a Balkán örményei, görögjei. Minthogy azonban eladó- és vevőfél, ilyenkor, egymás nyelvét nem értették, közvetítőre volt szükség. A tolmács szerepét eleinte a vásár alkalmával igencsak kezük ügyében eső sátoros stb. oláhcigányok látták el. Ezek voltak a cincárok. Így lett a közvetítés : cincárság, cincárkodás. Később azonban már cincár minden ember (a vásárhelyi ősmagyar is) ha lábasjószág-vásárlást közvetít. Az utolsó évtizedekben mindgyakrabban jöttek „remondáért" katonai lókereskedők. Ezek forgalomba hozták a német szenzált. Tehát találkozott a cincár és a szenzál. Az eredmény az, hogy a nép parasztosan még cincárt, urasan, előkelőbben már cenzárt, cenzált mond. A cincárok és szenzálok önmagukat ló- stb. kereskedőnek nevezik. Vö. MTsz. 1 : 236. CSOKÁN PÁL.

Korhely. Móczár József a MNyben (5 : 21) Toldi nyolcadik éneke következő sorának : „De korhely, buta lőn : jóra semmi kedve" Lehr-féle magyarázatához azt a megjegyzést fűzte, hogy itt a korhely szó a Szalontán általános l u s t a, r e s t értelemben fordul elő. Lehr nyomban válaszolt neki. Szerinte bajos eldönteni, hogy Arany e helyt a szokottabb vagy a szokatlanabb jelentésben használja-e a kérdéses szót. A közönséges jelentésre példát is idéz TSz-ből. Azonban úgy látszik elkerülte a figyelmét — mert nem hivatkozik reá — hogy Aranynál igenis előfordul a Móczár említette l u s t a, h e n y e jelentésü *korhely* szó is. Az erre vonatkozó adat Aranynak Tompához intézett egyik leveléből való s jó alkalmat nyit arra, hogy kimutassuk e szónak hasonló jelentésű használatát Tompa munkáiból is. 1854. december végén ezt írja Tompa Aranynak : Improvisálni a csalásig tudok, nyelvem jó, pereg mint az orsó, de ekkor nagyon sietek ; és igazán néha olyan jól beszélek, hogy szinte sajnálom, hogy az egész beszéd elvész. Erre [t. i. az improvisálásra] rá is szorulok gyakran, mert inkább *korhely,* mint szorgalmas vagyok. (Arany lev. 1 : 370). Viszont Arany így ír Tompának 1856 október 4-én : ...mert abból megtudhatja kegyelmed, hogy mi nem élünk már olyan supinus *korhelység*ben mint kelmed — gondolja, ki négy hétben papol egyszer a *csíz*eknek, hanem fáradsággal és arcunk verejtékével esszük a mi kenyerünket (u. o. 1 : 403).

Arany műveiben az itt idézett helyen kívül nem akadtam máshol nyomára. De Tompából van még egy adatom. Diós-Győr c. versében (Összes költ. teij. kiad. 4 : 161—168) elmondja, hogy immár harmadnapja ül Nagy-Várad kapujában, de hogy álma beteljesedjék, semmit sem hajt a kis ősz embernek dologra hívó szavára s munkába nem áll, bárhogy szidja is érte a kis öreg.

És jaj volt néki ! a kis úrtól
Annyi piszkot, mocskot kapott.

[1] Ez — talán félreértett kiejtéssel — nem egyéb, mint a villik v. villikháló, melyet Komáromban Herman Ottó szerint villingnek mondanak. — *A szerk.*

Szégyenkezve fortyan föl a jámbor Diós Pál:

Nem vagyok én *korhely* csavargó
. . . . . megkövetem!

Hogy Arany Nagyszalontán ismerte meg a *korhelyt* ebben a jelentésben, az Móczár (l. még MNyr. 5 : 331 is) és Viski (Nyr. 42 : 358., lusta, lassú dolgú) közléseiből nyilvánvaló. Ámbár megtanulhatta volna Fazekas Ludas Matyijából is, melynek nyelve kétségtelenül hatott Aranyra (vö. Tóth Rezső: Fazekas Mihály versei. R. M. Könyvt. 17. sz. és Lehr MNy. 2 : 78). Matyinkat u. i., aki

munka fejében
Nyáron a' legyet a' szárán tsapkodta napestig,
Télen a' tüzelő mellett a' piszkafa végén
Átsorgott el egész napokat

„így motskolta le" anyja, midőn a nagyra menendő siheder arra kérte őt, hogy libáit vásárra vihesse:

Korhely! léhűtő! majd a' vásárra, pokolba!
Mit keresél az egész nyáron? jobb hogyha dologhoz
Látsz itthon.

Megjegyzem, hogy Fazekas munkáiban sem találkozunk vele többször.

Nem volna érdektelen tudni, vajjon Tompa hol ismerkedhetett meg vele. Járatos-e ez a jelentés Gömör és Borsod vidékein? Avagy Sárospatak vagy pedig Sárbogárd környékéről iktatta volna szókészletébe? A MTsz. ezekről a vidékekről nem említi lusta *korhely*-ünket. A szóban forgó jelentésre csak egy adata van Kisújszállásról. De talán népnyelvi gyüjtőink utána járhatnának, vajjon nem kelendő-e másfelé is. Lehr fölhozza (MNy. 5 : 25), hogy Dunántúl is használják így. Én meg hozzátehetem, hogy Szegeden szintén hallottam a *korhely*-nek lusta, henye jelentésben való használatát. Megjegyzem, hogy a gúny- és állatnevek között is előfordul itt-ott a Korhely név, de a közlők nem jegyzik mellé, hogy lusta ember, vagy lassú mozgású állat viseli-e.

U. i. Most olvasom Arany László mesegyüjteményében is (Olcsó Könyvtár 78. l.): „...a királyt is mindig szidta, hogy minek tartja ott azt a korhelyt, semmit se csinál, csak a kenyeret fogyasztja". A meséből világos, hogy itt csak lustát, henyét jelenthet. CSEFKÓ GYULA.

Névragozásunk történetéhez. Simonyi ily című értekezésében (Nyr. 39 : 1—6) azt mutatja ki, hogy a helyhatározó *-on ön ön* és a módhatározó *-an en* úgy szigetelődtek el egymástól, hogy a főnevek tővégi magánhangzása legnagyobbrészt zártabb, a melléknevekéé nyiltabb hang volt, s így a főnevek ragjában a zárthangzós, a melléknevekében a nyilthangzós rag lett általános. Amint azonban vannak ilyen módhatározók: *nagyon, melegön* stb., mert a többi ragos alakban is zárthang van (nagyot, melegöt; nagyok, melegök stb.), a *leveles, telet, nyarak, haza* alakok viszont azt bizonyítják, hogy ezek *-n* ragos alakja **levelen, *telen, *nyaran *hazan* volt hajdan. — Hogy csakugyan így állt a dolog, az kétségtelen. De ezeket az alakokat nem kell föltenni, mert ezek megvannak ma is, nem is egy, hanem két formában, csak rájuk kell ismerni. Azok az alakok pedig, melyek a szóban levőket megőrizték, a következők: 1. *nyaranta*; — 2. *nyaranként, levelenként* (és *házanként*).

A *nyaranta* olyan alkotás, mint *naponta, éjente,* továbbá *hajdanta, régente, ifjanta,* s már maga Simonyi kimutatta, hogy ez az *-n* ragos formák

tovább ragozása. Arról viszont én írtam (Nyr. 39 : 196), hogy *-t-* a pleonasztikusan kitett *t* helyrag, mint ezekben : *bent, kint, ujant, mostant, régent, koránt* stb., az *-a* pedig a 3. személyű birtokrag, s így a *régent* és *régente* közt az a viszony, mint a régi *hétszert* és a mai *hétszerte* között (vö. még : régi *akkort* és a hajdúböszörményi *akkorta* megfelelést ; Nyr. 12 : 475).

A *nyaranként, levelenként*-ben is az *-n* helyrag van, amint Wichmann kimutatta (MNy. 4 : 215.), s úgy keletkeztek, hogy a *ketten--ketten* mellett ezt is mondták *ketten-ketten ként* v. *ketten ként* 'oly módon, hogy mindig ketten'. A *házanként* is közelebb áll az eredeti **hazan*-hoz, mint a mai *házon,* s olyan, mintha a ragtalan alak hatása alatt *nyaranként* helyett azt mondanók **nyáranként.* — Igaz, hogy Simonyi ezekben genitivusi *-n* ragot vesz föl (Nyr. 40 : 291[1]), de ezek nézetem szerint ép oly kevéssé genitivusi szerkezetek, mint az *é(j)ten-éjjel* (Balassi, Miskolczi), *éten-estig* (Faludi),[2] *estën-estig*[3] (Telegdi), melyek talán a *folyton-folyvást, égten-ég*-hez hasonló fokozó kifejezések, valamint az egészen új *erőn-erővel* (Faludi)[4]. A genitivus *-n* ragja, azt hiszem éppen azért veszett el a legtöbb finnugor nyelvből, mert volt ezeknek még két másik *-n* ragjuk is, a lokativusi és a lativusi *n* rag.

BEKE ÖDÖN.

EGYVELEG.

Rózsaszín statisztika. Elmult a farsang, rózsaszínű köde ott borong még fiatal leányok álmain. E rózsaszínű köd világából én, mint ujságíró, a báli tudósításokat gyűjtöttem össze, mert kiváncsi voltam, milyen neveken nevezi leánykáit a magyar főváros úri népe. Összejegyeztem egy csomó leánynevet.

Ezek közűl — mint várható volt — legtöbb volt a Mária : 83. De ebben az eredeti alakjában csak 10 viseli nevét ; 28 Mariska, 13 Mici, 13 Irma, 5 Micike, 2 Marietta, 2 Marianne, 2 Irmi, 2 Irmuska, 1 Mari, 1 Marcsa, 1 Maca, 1 Märy, 1 Marici, 1 Marica. Utána a Margit következik : 62. Még pedig eredeti alakjában 49, aztán 5 Margitka, 3 Manci, 1 Mancy, 1 Gitta, 1 Gréty, 1 Grétty, 1 Daisy. Harmadik a soron az Ilona név : 55. De eredeti alakjában csak 9. Van 34 Ilonka, 3 Iluska, 3 Ilus, 3 Ily, 1 Iluci, 1 Ilka és 1 Ilike. Negyedik név az Erzsébet : 41, de eredeti alakjában csak 1 akadt. 12 Böske, 2 Bözsi és 2 Bözsike, 10 Erzsike, 5 Erzsi, 4 Elza, 1 Pörike, 1 Liza és 1 Liszka, 1 Lilla.

A leggyakoribb négy női név után hirtelen megcsappan a többiek száma. A huszat sem éri el a következő csoport. Még pedig :

Anna volt 16. Eredeti alakjában 6, azonkivül 3 Annus, 4 Annuska, 1 Anikó, 1 Anci, 1 Annie. Irén volt 15, köztük 6 Irénke.

Magdolna volt 14, de egyik sem viselte eredeti alakját, hanem 8 Magda, 1 Magdi, 1 Magdus, 1 Magdy, 1 Lenke, 1 Lencsi és 1 Lenci.

Aranka 13, köztük 1 Ary és 1 Arryka. Sári és Sárika 12 volt.

[1] Vö. még Simonyi : A m. nyelv. 1. kiad. 2 : 272. — *A szerk,*

[2] Vö. *eétëmbeélő-éccaka* 'egész éjjel' (Palócság) ; *étendő-étnap* 'egész nap' (Hol ?) ; *éjen-nap* 'éjjel-nappal' (Eszék vid.) MTsz.

[3] Vö. *estënnës-estig* 'egész estig' (Székelyföld) MTsz.

[4] Igeneveknek más határozós alakokra tett hatását a finn nyelvből számos példával lehet igazolni (L. Budenz-Szinnyei, Finn nyelvtan[7] 40).

Katalin volt 11, de eredeti alakjában egy sem akadt. Volt 4 Katinka, 3 Kata, 2 Katóka, 1 Kató, 1 Katus .

Márta 11 volt, köztük 1 Marthy és 1 Marty.

Emilia volt 13, de eredeti alakjában csak 1. Azonkivül 3 Emma, 4 Emmi, 1 Mili, 1 Milli, 1 Miléna, 2 Emmike.

Gizella is 13, eredeti alakjában 1. Azonkivül 4 Gizi, 3 Gizike, 1 Giza, 1 Gizus. — Edit 11 volt.

Ugyanebbe a csoportba sorozhatjuk a 12 Gabriellát, bár ebben az alakjában csak 1 akadt, meg 1 Gabi és 1 Gáborka, azonban a 6 Ellá-t és 3 Elly-t is valószínűen e név rövidítésének vehetjük.

A következő csoport nevei a tizet sem érik el: 9 Olga, 9 Jolán (köztük 1 Jolánka és 1 Jolly), 8 Róza (1 Rózsa, 3 Rózsi, 4 Rózsika), 9 Etelka (köztük 2 Eta, 1 Ety, 1 Etike, 2 Etta), 8 Janka (ebből 1 Jeanne, 1 Zsanett, 1 Hanna, 1 Hanni és 1 Hanzika), 6 Ida (köztük 1 Idu és 1 Iduska), 6 Terézia (még pedig 2 Terka, 2 Teruska, 1 Tera és 1 Terus), 4 Ibolya (köztük 2 Ibolyka és 1 Ibi), 5 Adél (köztük 2 Ada), 5 Éva (eredeti alakjában 2, azonkivül 1 Évike és 2 Elvira), 6 Eugénia (eredeti alakjában egy sem, hanem 1 Zsenni, 1 Genie és 4 Jenny), 5 Vilma, 4 Izabella (eredeti alakjában 1, azonkivül 1 Iza és 2 Bella), 4 Stefánia (közülök 2 Stefike), 4 Ottilia (1 közülök Otti és 1 Ottika), 4 Valéria (még pedig 1 Valéria, 1 Valy, 1 Valika és 1 Valicy), 4 Klára (közöttük 1 Klári és 1 Klarissz), 5 Karolin (még pedig 1 Karola, 1 Carla, 1 Linni és 1 Linka), 4 Dorottya (még pedig 3 Dóra és 1 Dorthy), 5 Blanka.

Ebbe a csoportba sorozhatjuk az 5 Alice-t is, mely Alekszia meg Alekszandra szokott lenni, de némely Erzsébetet is így neveznek. A 8 Lili (Lilly névről sem tudhatni, hogy tulajdonképpen mi az eredetijük: Erzsébet, Eulália vagy Lilián), Borbála 3, még pedig 1 Boriska, 1 Biri és 1 Betti. Még kevesebb volt: 3 Józsa (még pedig 1 Józsa, 1 Józsika és 1 Jozefin), 3 Adrienne, 2 Auguszta (az egyik Gusztika), 2 Angela, (az egyik Angyalka), 2 Amália (az egyik Ilma), 2 Andrea (az egyik Andorka, a másik Andi), 2 Berta, 2 Elfrida, 2 Györgyike (az egyik Georgette), 2 Laura (az egyik Lórika), 2 Malvin, 3 Piroska (köztük 1 Piri és 1 Pirike), 3 Kornélia (kettő közűlök Nelli), 2 Zsófia, 2 Zelma, 2 Liane (az egyik Lyane), 2 Paula, 2 René (az egyik Renike), 2 Juci és 2 Luci. A 2 Sasa talán Alexandra.

Csupán 1—1 akadt: Alma, Ágnes, Amadél, Amanda, Asztrid, Carmen, Delia, Dalma, Eleonóra, Eszter, Erika, Frigga, Fanny, Fricike, Gyöngyike, Izidóra, Inez, Ilda, Hilda, Hertha, Horty, Hermin, Hajnalka, Jetty, Juliska, Klotild, Karmela, Leonka, Léda, Leopoldine, Livia, Nóra, Nada, Nandine, Melitta, Melinda, Matild, Petra, Pálma, Sarolta, Tóni, Vera.

Volt egy csapat olyan név is a báli tudósításokban, ami a családban, mint becéző név, kedves lehet, de nyilvános szerepeltetésre nem igen alkalmas. Nem is igen lehet tudni, mi az igazi értelmök. Ilyenek 4 Baba, 2 Babi, 2 Bäby, 1 Baby, 1 Babuci, 1 Bécy és 1 Biszi, 1 Cica, 1 Ica, 2 Mädy, 1 Médy, 1 Medi, 1 Miduci, 1 Macus, 1 Macy, 1 Romi, 1 Minka, 1 Didi, 1 Dusy, 1 Dódi, 1 Dundi, 1 Dudi, 1 Ducy, Gigi, Jasa, 3 Lulu, 1 Lala, 1 Lolo, 2 Lola, 1 Lolly, 1 Lic, 1 Loncy, 1 Nusi, 1 Nuszika, 1 Olika, 1 Oszika, 1 Paci, 1 Pipi, 1 Toto, 1 Tibike, 1 Tuni, 1 Vikus. Különben ebben is van valami vigasztaló. Amig leányaink ilyen gyermekes, becéző nevekkel játszanak babásdit, addig nem fenyeget bennünket a feminizmus réme.

Félszeg szokás az is, hogy magyar leányok nevét angol helyesirással írják, amiből aztán ilyenforma furcsaságok kerülnek ki: Horty (Hortenzia), Ety (Etelka), Marty (talán Márta), Grety (Margit), azután Allyka (az angol kicsinyítéshez még magyar kicsinyítő is járul).

Különben statisztikánkból örvendetes tanulságul vonhatjuk le, hogy Márián kivül legkedveltebb magyar leánynév a magyar Szent Margit neve meg a magyar Szent Erzsébeté, úgyszintén a magyar névvé vált Ilona, mely német Helen alakjában egyszer sem fordult elő. Kár, hogy a szintén magyar Szent Hedvig nevét egyszer sem találtuk a magyar leányok nevei közt.

(1912. III. 8.) BUDAPESTI HIRLAP.

A bohém-nyelv. (Az ujságírók tolvajnyelve.) „Romano csibakeró szikliariben." Ilyen cim alatt József főherceg megírta az igazi cigányok nyelvtanát. Valamilyen más csudálatos hangzású cimen egy detektivfőnök megírta a tolvajok nyelvtanát. S ahány avatatlan füleknek értelmetlen speciális nyelv csak van a világon, annak a nyelvtanát mind megírták már a derék nyelvbúvárok.

Csak a bohemien-nyelvtant nem írta meg senki.

Pedig ez sem utolsó nyelv. Aki hallja, sírva fakad a kacagástól, olyan rettenetes dolgokat hall, miket azonban az ujságcsinálás mesteremberei a világ legtermészetesebb hangján mondanak el, s mint természetes dolgokat hallgatnak meg. Legyen kegyes a szives olvasó, látogasson el velem egy redakcióba. Teszem föl a Magyar Hirlaphoz, ahol nem az áll a falon, hogy „Time is money", hanem: „Vendégeket szivesen látunk!"

A parlamenti szobában vezércikket és országgyűlést csinálnak. A redaktőr utasításokat ad, a mettőr sürgeti a kézírást, a rovatvezető sietve dolgozik s hangzik közbe ilyenféle beszéd:

— Rövidítsd meg Apponyit. Nagyon hosszú.
— Szilágyiból csinálj kivonatot.
— Szapáryt vedd be egészen.
— Bobulát nyomd bele három sorba.
— Pulszky Guszti is beszélt? Meg kell huzni erősen.
— Lement már Baross? Nem? Csinálj belőle két hasábot.
— Metrompás úr! Csákyból kérek levonatot.

Odébb egy szobával, ahol ujdonságokat, színházat, fővárosi ügyeket, sportot s egyéb dolgokat csinálnak, s amely szoba fidélis-szobának is neveztetik, ilyen diskurzus folyik szerkesztő, munkatársak és metrompás közt:

— Bevégezted már a rablógyilkosságot?
— Hogyne, már azóta dinamitmerényletet is csináltam.
— Nesze Dávid, marhavész!
— Kinek kell akasztás?
— Nekem, s a sikkasztás is az enyém.
— Fiuk! Ki csinál öngyilkosságokat a vidéken?
— Én.
— Nos hát az öngyilkos képviselőt nyujtsd hosszúra.
— Mennyit lehetne az őrjöngő fiúból csinálni?
— Dobd el egészen. Hanem az éhezőket be kell venni.

Közbe-közbe hangzanak rejtélyes beszélgetések ilyenformán:

— Fiuk! A tűztől jövök. Három kolumna van bennem.
— A felét kiadhatod. De szinesen...

— Hallod-e, Leó. Itt van egy apró cikk. Fésüld meg!...

— A fővárosi csatornázást bővítsétek ki, Milánt pedig egyszerűen ragaszd fel.

— Dolgozd fel a postát.

— Mindjárt, csak előbb levágom az operát.

S így folyik a diskurzus napról-napra. Mindennap kikerűlne belőle minden redakcióban egy-egy hasáb.

(Magyar Hirlap 1892. IV. 19.) VULPES.

A magyar mondat ősi sajátságairól tartott előadást Kertész Manó, a Magyar Nyelvtud. Társaság közgyűlésén. Különösen a főnévi jelző használatával foglalkozott és több ilyen jelzős szerkezetről megállapította a finnugor eredetet. Kimutatta, hogy a *gyermekerdő, leánygyermek, kutyaember*-féle kapcsolatok, valamint a változatlan anyagnévi jelző *(vörös bársony, hosszú köntös)* meg a *két kéz fürész* (kétkezes f.) szabású szerkezetek a magyar nyelvnek azon a fgr. sajátságán alapulnak, hogy a főnév valóságos melléknévi értékkel tulajdonságjelző is lehet. Rámutatott az ilyen szerkezeteknek arra a jelentéstani fejleményére, hogy a gyakran jelzőül használt főnevek némelyike a nyelvtörténet folyamán valóságos melléknévvé vált *(fiatal, ifjú, nőstény, hím, ravasz, fukar, dús* stb). Tárgyalta még a magyar vezeték- és keresztnév sorrendjét, a *János bátyám, Mátyás király*-féle kapcsolatokat, valamint a földrajzi neveket *(Veszprém város, Duna folyó)*, amelyeknek a szórendje az előbb ismertetett szerkezetekkel együtt azt a törvényt bizonyítja, hogy a fgr. nyelvekben a jelző mindig megelőzi a jelzett szót.

IZENETEK.

Sz. J. Hogy Theisz Gyula a *beszélnék* igealakot **beszélni-é-k*-ből magyarázza s összeveti a francia *je parler-ai* alakkal, melyben szintén az infinitivushoz járult a mult idő jele (Rendsz. fr. nyelvtan 1884. 171, így a Petite Grammaireben is), az kétségkívül nagyon elmés gondolat. De azért Binder Jenőnek igaza van, ha bírálatában hibáztatja ezt a magyarázatot. A *-né* módképző megfelelője megvan majdnem valamennyi rokon nyelvben, mig a *-ni*-féle infinitivus csak egy-kettőben. Ebből tehát amaz alig származhatott. (Vö. a rokonnyelvi alakokra nézve TMNy. 630.). Egyébiránt Setälä szerint is a mult idő képzője lappang a föltétes mód *á é*-jében, vö. beszélnék, beszélnél, beszélne és beszélék, beszélél, beszéle.

J. M. Folyosó helyett folysó nincs a MTsz-ban, de azért meglehet. hogy nem Arany László önkényes rövidítése (Délib. hőse 1. kiad. 14 és 165); előfordul Sárosy Gyulánál is így: „A visszhangzó foly'sók rengő téglázatán" (Abafi kiad. 113),

G. L. A *steeple-chase* kiejtése szerint magyarosan írva így festene: *sztipl-cséjz*. De minek ez, mikor az *akadályverseny* nagyon jól kifejezi ugyanazt magyarul? Ami az angol kifejezésnek eredetét illeti, ez elég érdekes, szószerint a. m. torony-hajsza vagyis torony iránt, árkon-bokron át való nyargalás *(steeple :* torony, csúcsos templomtorony, *chase* = francia *chasse,* vadászat). Érdekes t. i. evvel a magyar kifejezéssel való találkozás: „Torony iránt menve: egyenesen a torony felé tartva" (CzF). „Mi öten torony iránt menjünk" (Nyr. 4 : 10).

S. I. Bölcső = berceau? Szép, de nem új gondolat, már CzF. szótárában megvan: „Rokon vele a francia *berceau* (berszó), mely a *bercer* (ringat) törzsből ered. Hasonló a török *besik* is.“ Pedig már Beregszászi helyesen egyeztette a mi szavunkat evvel a *bešik*-kel.

Gr. L. Csakugyan az *-éta*-végű szavakhoz (Nyr. 42 : 378) tartozik még a klarinéta (a MTsz. szerint így is: kalánéta) és az ismeretlen eredetű paksaméta s bizonyára még több más szó is.

M. S. „Hupikék: szederjes szín, milyen verés, hupálás után látszik a testen... Gyöke a *hup* hang, másképp *puf*“ — mondja CzF. szótára.

G. R. Az a híres elemzés, mely szerint a névszóból való igeképzések közt *gyom-lál* mellett *szimu-lál* is szerepel, valósággal ki van nyomtatva egy nyelvtanban, mely a Szent István társulat kiadásában jelent meg. Az ötödik kiadás megjelenésekor szóvá is tették a Tanáregy. Közlönyben 1908—9. 348. l.

H. Tudománytalan és tudománytalanság helyes képzésű szavak, használatban is vannak, noha nem nagyon gyakran élünk velük. Különösen személyre ritkán alkalmazzák, hanem pl. beszélnek tudománytalan eljárásról, valamely módszernek tudománytalan voltáról stb.

H. M. Bevenni (pénzt) helyett *árulni* magyaros, népies kifejezés, a NySz. régibb forrásokból is idézi: „Még semmi előpénzt nem árultam: ich habe noch kein Handgeld gemarkt.“ „Az salétromot hatták kezünkben 300 fl[ért]. 200 ft. 76 denárt árultunk ki belőle.“ Kár, hogy ehelyett a mai iskolai és városi nyelv többnyire a *bevesz* szót használja, mely a régibb nyelvben ilyen értelemben ismeretlen s kétségkívül a német *einnehmen* utánzása.

Sz. F. Szívesen vesszük.

F. S. Rendben van.

Beküldött kéziratok. Kovács M. Nehezék. — Pitroff P. A Felelet a Mondolatra. — Szinkovich J. Tájszók. — Barla-Szabó T. Provençal elemek. — Sz. J. Néplélek. — Somogyi Gy. Helyreigazítások. — Ágai A. Régi falragasz. — Viski K. Léggömb stb. — Farkas A. Körjáték. — Molecz B. A módosító igék szórendje. — Szlávik F. Régi tájszók.

Új könyvek és füzetek. Simonyi Zs. A helyes magyarság szótára (Budapest, Singer és Wolfner).

Simonyi Zs. A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány (8r. 195 l. M. Tud. Akadémia).

Régi magyar könyvtár, szerk. Heinrich G. 33. Illei János: Tornyos Péter, farsangi játék 1789. Kiadta Alszeghy Zs. (M. T. Akadémia. Ára 1 K 60 f).

A Jordánszky-kódex töredékei Volf György előszavával. Különnyomat a Régi M. Nyelvemlékek V. kötetéből (M. Tud. Akadémia).

Kardos Lajos: Arany J. Bolond Istókja. Irodtört. tanulm. Jutalm. pályamunka (Debrecen).

Szeghalmi Gyula (ig. tanító Szeghalom, Békés m.): Vetíthető diapozitiv képek... jegyzéke.

Vándordiák évkönyv I. évf. Szerk. Gábor Ignác (Budapest, Lampel. Ára 1 K 50 f).

D. R. Fuchs: Die refl. Zeitwörter des Syrjänischen. I. (Kny.).

R. Brandstetter: Indonesisch und Indogermanisch im Satzbau (Luzern, E. Haag, 1914).

Virittäjän Sisällys vuosina 1897—1911 (Helsinki).

XLIII. év. 1914. március 15. III. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

A MÓDOSÍTÓ IGÉK ÉS NÉVSZOK SZORENDJE.

Irta **Molecz Béla.**

I.

A módosító igék és névszók fogalmát maga ez az elnevezés elég jól megjelöli.

A főnévi igenév ugyanis közönségesen valamely határozott módú igével avagy valamely névszóval jár együtt, hogy gondolatunkat kifejezze. Mert igen gyéren fordulnak elő az olyan csupa igenév-mondatok, mint: *Gyerekek, ebédelni!* — s ezek is, tudva lévő, hogy csak akkor magyarosak, ha valamely mozgást jelentő ige érthető hozzájuk.[1]

Az igenévhez csatlakozó határozott módú ige vagy névszó az igenévben kifejezett cselekvés fogalmát valamikép megszorítja, változtatja, módosítja. Ha például azt mondom: *be akarok menni,* ez nem azt jelenti, hogy csakugyan *bemegyek,* hanem hogy a *bemenetelre* irányúl az *akaratom;* ide *érdemes* (vagy *nem érdemes) bemennünk:* ez a mondat a bemenetelnek *értékelését* mondja meg.

A módosító névszóknak ugyanaz a rendeltetésük, mint az igéké; csak a magyar nyelv természeténél fogva hagyjuk el mellőlük a nyomatéktalan *van* igét a jelentő mód jelen idejében, míg a múltban és jövőben, valamint a többi igemódban már hozzájuk is csatlakozik a létige, külsőkép is jelezve ezeknek a névszóknak az igékkel azonos rendeltetését.

Érdekes ezeknek a módosítóknak a szórendi szerepe. Hol ők maguk nyomatékosak s így szólam elejére kerűlnek, hol maguk elé rántják az igenév meghatározóját, sőt az is megtörténik, hogy meghagyva ezt a meghatározót az igenév előtt, ők maguk beérik a második hellyel is és szépen utána sorakoznak igenevüknek.

[1] Nem számítva az olyan eseteket, melyekben a főnévi igenév az általános alany kifejezésére szolgál.

Annak megállapítása, hogy mikor keletkezik az egyik, mikor a másik fajta szórend, nagyon érdekes fejezete a magyar mondattannak és rendkívül fontos kérdése a helyes magyarságnak. — Alig érinti valami kellemetlenebbűl az ép nyelvérzéket, mint ha ezeknek a módosítóknak az elrendezésén kénytelen megütközni.

Épen ez is bírt engemet arra, hogy a Nyelvőr szerkesztőjének szíves felszólítására tüzetesen foglalkozzam ezzel a kérdéssel. — Saját régebbi kutatásaimnak eredményeit kiegészítettem újabb gyüjtésemmel, valamint azoknak az adatoknak megvizsgálásával, melyeket a szerkesztő úr szíveskedett erre a célra átadni[1] s ezeket a megfigyeléseket összevetettem azokkal a nagyfontosságú eredményekkel, melyeket *A magyar szórend*-ről szóló tanúlmányában már ő megállapított.

A főnévi igenévnek és módosítóinak szórendjével általában megegyezik a határozó igenévnek s olykor az *-andó,-endő* képzős melléknévi igenévnek, valamint a *-ható,-hető* képzős melléknévnek és a hozzájuk tartozó igéknek elhelyezkedése is. Ezért ezekre is ki fogunk terjeszkedni vizsgálódásainkban.

Arra törekedtem, hogy lehetőleg teljes és hű képet adjak a módosítók szórendjéről; tehát nem csak a vitás kérdéseket veszem tárgyalásra, hanem azokat az eseteket is ismertetem, melyekre nézve már megállapodott a tudományos kutatás.

*

A módosító igék szórendjének kérdésével már Verseghy is foglalkozik. Már ő megállapítja Analyticájában, hogy: verbum auxiliare *fog* praefixo et verbo principali interseritur ut meg fogod látni. Idem fit cum quibusdam verbis servilibus, ut el *kezdett* szállani: avolare coepit. Ki *szokott* a falura járni: rus petere svevit. Vissza *kell* híni: revocandus est. El *hagyta* magát csábítani: seduci se sivit. Meg *akarták* fogni: capere eum voluerunt. (2 : 428.) Ugyancsak így ír később Magyar grammatikájában is (501).

Őutána is a magyar szórendnek minden vizsgálója ezt tartja a módosító igékre nézve főtörvénynek s azt vallja, hogy az igenév igekötője vagy más meghatározója — egynémely különleges eset kivételével — elébe kerűl a módosító igének s maga az igenév csak az után következik. — Arra nézve azonban, hogy m e l y e k az így közbekerűlő módosítók, már nagy

[1] Ezeket az idézetek között S. betűvel jelölöm.

eltérést látunk a kutatók között. — Hogy ezt a kérdést tisztázhassuk, vizsgáljuk meg, hogy miféle szórendi formák fordulnak elő a módosító igékkel és névszókkal s ezen formákkal szemben hogyan viselkednek ezek a módosítók és a velük járó igenevek. — Nem csak a ma használatos módosítókra leszünk figyelemmel, hanem az elavúltakra is, aminthogy az egész kérdés megoldása is jobban sikerűlhet, ha nem csak mai nyelvérzékünkre, hanem a történeti fejlődés tanúbizonyságaira is hallgatunk.

1. Be akar menni.

Első formának vehetjük ezt az elhelyezkedést, melyben a módosító válik a mondatzöm magjává, eléje kerűl az igenév meghatározója s az igenév maga a módosító után következik. „Tehát a módosító ige szoros kapcsolatba jut a módosított fogalom kifejezésével“ . . . „ott áll, ahol nála nélkül az igenévbeli ige állana, az igenév pedig hátra kerül.“ (Simonyi: Nyr. 31 : 487. Magy. szórend 94).

Ez a szórend közönséges a nyomatéktalan mondatokban épúgy, mint a nyomatékosokban, összefoglalásban is, kirekesztésben is.[1] Legérdekesebb épen az a dologban, hogy az a fogalom, mely a módosító igét meghatározza, tulajdonképen a teljes, igekötős vagy más meghatározójú igenévben van megmondva, de ez a kapcsolat felbomlik, hogy a másiknak adjon helyet, mely már a módosítót is magába foglalja.

Ennek a szórendnek az alkalmazásában különbséget találunk aszerint, hogy *melyik módosító* szerepel a mondatban, valamint eltérés mutatkozik aszerint is, hogy igekötő-e vagy valamely más szó az igenév meghatározója.

Vannak ugyanis olyan módosítók, amelyek közbekerűlnek olyankor is, ha igekötő a meghatározó, mások viszont inkább csak a hosszabb és tartalmasabb, az igekötőknél többet mondó meghatározót választják el az igenévtől.

Mielőtt ennek a sajátságos eltérésnek magyarázatát megkísértenők, ismerkedjünk meg a módosítóknak ezzel a két különböző csoportjával. Lássuk először is azokat, melyek közéje kerűlhetnek az igenévnek és meghatározójának, akár igekötő ez a meghatározó, akár más valamely szó.

[1] Lásd Simonyi: Nyr. 31: 487—490. A magyar szórend NyF. 1 : 94—97.

Ezek általában a leggyakrabban előfordúló és rendesen rövid módosítók.

Gyakorlati nézőpontból legcélszerűbb lesz, ha egyszerűen betűrendben soroljuk fel őket, mert jelentés szerint eléggé közel álló igék is külön-külön csoportba válnak ebben a tekintetben.

Akar: Át *akart* menni a hidon. (Kiskúnmajsa, Nyr. 1 : 419.)

bir: Ki el *birsz* feledni egy hitvány mosolyért annyi könnyes arcot. (Arany 1 : 6.)[1]

enged: Nagy veszedelmekbe be *engedi* űket esni, de ott el nem hagyja. (Tel: Evang. 1 : 126. S.)

fog (1. = kezd; az irodalmi nyelvben elavúlt): Koldús ruhába öltözvén egyéb szegényekvel asszonyonk Szíz Máriának egyháza előtt *foga* ülni. (PeerK. 5.) A népnyelvben itt-ott még ma is: feltevé a szekerbe a gyereket és el *fogának* erdőbe indulni. (Gyergyószentmiklós, Nyr. 8 : 228.) 2. A jövő idő segédigéje: Jól *fag* esni egy napi szántásra ekkös jó vacsara. (Pocsfalva, Nyr. 39 : 382.)

győz: Elpusztúltok valahára? el *győzünk*-e hajtani? (Ar. Arist. 1 : 230.)

hagy 1. = megenged: Az szent mártirokról, kik el *hagyák* veszni minden ő jószágokat. (VirgK. 89). 2. A műveltető ige körűlírása, németesen: A királfi asztán nagy rakás fát mëggyújtatott, abba bele *hatta* vetnyi aszt a gonosz vén mustuháját. (Tolna m. Görbő, Nyr. 3 : 470.)

illik: Ha a papi fejedelmek eleiben kellett vinni az törvényeket, az törvénynek értelmét is ő tőllök *illett* várni. (Pázm: Kal. 519.)

këll: Bë *kël* dugni ëgy dugóval, hogy légy në mënnyën bele. (Szentes.) Mek *kel* mongyam szeretőmnek. (Moldva, Nyr. 30 : 232.) Sőt: mek *këllett* hogy csinájjom. (Torda NyF. 32 : 35.)

këlletik: (Az irodalmi nyelvben elavúlt). A' ki a' pipázást meg-szokta, beteg belé, ha néha el-*kelletik* múlatni. (Mátyus I.: Diaet. I. 66.) Nekëm ê *kölletëtt* mënnyi. (Veszprém m. Csetény, Nyr. 5 : 471.)

kezd: Ha minden régi bűneinket elő *kezdi* hozni. (Born: Préd. 179.)

kíván: Röménkedéssének okát nagyon meg-dicsérvén azt be *kévántam* teljesíteni. (Dug: Szer. 329. S.)

lát: Azér hattam nyitva a zajtót, hogy a tányért lë *lássam* tënni. (Szentes.)

lehet: Mintha el *lehetne* feledni azt, alig említi ajk. (Arany 1 : 79.)

mer: Ki meg *merte* várni Szolimán haragját. (Zrinyi.)

segít: Eressz ki a zsákbul, majd én el *segittëm* vígezni a dógot. (Dunaalmás, Nyr. 3 : 279.)

segéll: Magam nem birom, híjon valakit, aki be *segélli* vinni. (Balatonfüred, Simonyi példája.)

szeret: Amellyel sokszor el *szeretnek* dicsekedni. (Szarvas, Nyr. 21 : 82. Simonyi példája.)

szokott: Há tudi ked akkó aszt is, hogy é *szoktak* járni, a zembörök a göröndre kaszáni. (Decs, Sárköz 39 : 334.)

talál (= véletlenűl tesz valamit): Bë *talál* szalannyi, kârt *talâ* ott tënnyi. A rúzsâm virâgjât lë *talâjja* törnyi [a lovam]. Népdal. (Dorozsma 7 : 240.)

[1] A 6 kötetes Franklin-társulati kiadás lapszáma.

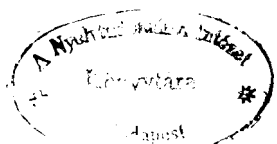

tetszik: Tegnap az atyámnak a kertbe *tetszett volna* menni. (Vers: 2:339.) *tud:* Ha ezëkkê më̈g *tunnak* féërnyi, itt maradhatnak. (Őrség 7 : 87.)

Ide sorozhatjuk a *van* igének ezt az állandó szólássá alakúlt használatát: De mit *vót* tënni, biz oda këllëtt fekünni neki. (Aszód, Nyr. 1 : 331.) Továbbá ezt az érdekes esetet, melyben a van = lehet: Ki *vót* hallani. (Nagyida. S.)

A névszók közűl a *szabad* kerűlhet így közbe leggyakrabban: Bë szabad-ë mënni? (Szentes). Ezt a nyelvérzék félig-meddig igének érzi, legalább erre vallanak az ilyenféle alakok: szabadna, szabadjon. — Ide sorozhatjuk továbbá a *muszáj* szót is, amely meg eredetére inkább ige volna, de inkább névszónak érezzük, mikor ilyeneket mondunk: muszáj volt, muszáj lesz, lenne stb. Ez is gyakran közbekerűl: lë *muszáj vót* ülni. (Szentes.)

A határozó igenév mellett a *van, lesz, lehet* szokott általában közbe kerűlni, más módosítók ritkábban. Például:

No a zigaz, ho mast igen összö *vannak* keverëdvë . . . (Vas m. Németgencs, Nyr. 30 : 486.) Këll oda húsz vëdër víz is, még az a nagy gang fël *lësz* mosva. (Szentes.) Më̈g is *lëhetëtt* aszt szeretni. (Orosháza, Nyr. 4 : 179.)

Ugyancsak ez a szórend az *-andó,-endő* és *-ható,-hető* képzős igenevekkel: be *lesz* bizonyítandó, le *volt* csillapítható. (Kelemen: Jó magyarság 218.) De ezeknek a szerkezeteknek a magyarosságához sok szó fér, mint már Simonyi kimutatta. (Nyr. 31 : 490. — Magyar szórend 97.)

*

A módosítóknak másik csoportjába tartoznak azok az igék és névszók, melyek valamivel gyérebben használatosak. Ezek legtöbbször terjedelmesebbek is és már ritkább használatuknál fogva is valamivel színesebb, tartalmasabb képzettel járnak. Ezek nem igen kerűlnek olyan szoros kapcsolatba az igenévvel, mint az első csoportban felsoroltak. Az igenévhez tartozó *hosszabb* meghatározók, melyek különben sem kapcsolódnak oly szorosan az igenévhez, mint az igekötők — eléjük is kerűlhetnek, s ekkor az itt tárgyalt szórendi forma áll elő, de már az, hogy az igenévnek *igekötője* kerűljön eléjük, jóval ritkább eset és inkább csak a gyakrabban használatos módosítók analógiájának hatására történik. Szarvas Gábor és Kicska Emil nagy részükre nézve egyenesen megköveteli ennek a szórendi formának az alkalmazását. Ennyire azonban mégsem mehetünk a következetességgel. Arany János szerint a hosszabb és gyérebben használt módosítók „kevésbbé látszanak tűrni az igekötő és infinitiv közötti helyet. Meg *kénytelenittettem* neki mondani, el *bátorkodtam* hozni, fel *törekszem* nyitni az ajtót — csaknem hallatlan visszásságok.“ (Hátr. pr. 363.) Joannovics szerint is csak az igenévnek hosszabb meghatározóit választhatjuk így el ezekkel a testesebb módosító

igékkel, a rövid igekötőket nem. Simonyi szerint a Szarvas és Kicska véleménye mellett szól „a régi írók tanúskodása és az analógia ereje.“ De mivel ezek az igék a közbeszédben ritkábbak, mint a *kell, lehet* stb. segédigék, „azért itt a népnyelv nem volt olyan eleven ellenőre az idegenszerű szórendnek, azért kapott ez még jobban lábra, mint a sűrűbben használtaknál.“ (Ezekre a különböző véleményekre nézve l. Simonyi tanulmányát. Nyr. 31 : 493—4. Magy. szór. 100—101.)

Meglehetősen nagy az ilyen módosítóknak a száma, azért meg kell elégednünk azzal, hogy lehető teljességgel összeállítjuk őket, példát azonban felesleges lenne valamennyire idéznünk.

Az itt következő módosítók tehát az igenévnek *hosszabb* meghatározóját olykor maguk elé vonják, az igekötőt azonban ritkábban, sőt némelyik egyáltalában nem.

Ebbe a csoportba tartoznak ezek az igék: ad, alít,[1] alkoszik,[2] áhítozik, árt, átall, bátorkodik, eped, erőlködik, esdekel, ér, érdemel, érkezik (= ráér), fáj, fázik, fél, habozik, hall, igyekszik, illik, incselkedik,[3] iparkodik, irtózik, károll,[4] kedvell, kényszerít, kényszerűl, késedelmez, késik, készlel, készűl, kívánkozik, lángol, látszik, láttatik, merészel, merészkedik, méltól, méltólkodik, méltóztatik, neheztel, óhajt, óvakodik, őrízkedik, próbál, remeg, restell, sajnál, sikerűl, sóvárog, szán, szándékozik, szenved, szerez,[5] szégyell, szíveskedik, szűnik, találkozik, tanít, tanúl, tartozik, tartózkodik, terheltetik, törekszik, történik, útál, vágy(ik), vágyakozik, vágyódik.

Szórend tekintetében ezekhez csatlakoznak azok az igék is, melyek mellett német hatásra fordúl elő néha az irodalmi nyelvben a főnévi igenév, míg a közbeszédben általában, a romlatlan népnyelvben pedig mindig *hogy*-os mellékmondat áll igenév helyett. — Ilyenek: ajánl, ajánlkozik, buzdít, erőltet, fáradozik, idegenkedik, javasol, képesít, kér, kételkedik, ösztönöz, reméll, tagad, tanácsol, tesz, tilt, vél.

Néha a latin accusativus cum infinitivo hatására is alakúlnak főnévi igeneves kapcsolatok. A bennük előfordúló határozott módú igék szintén ezeknek a módosítóknak a csoportjába sorakoznak szórend tekintetéből. Ezek az ismeretes, *észrevevést* és *mondást* jelentő igék: ért, észlel, ismer, ítél, lát (ez nem csak ilyen idegenszerű szerkezetekben), mond, parancsol, rendel stb.

[1] = sejt. [2] = illik. [3] = igyekszik. [4] = kárnak tart. [5] = tesz (módosítókép igen ritka).

Ide sorozhatjuk végűl azokat az igéket, melyek mellett célhatározóúl áll a főnévi igenév. Ezek közűl a mozgást jelentők az igenévnek *tárgyát* elég gyakran maguk elé vonzzák meghatározóúl s így az itten tárgyalt szórendi formához hasonló elrendezéssel járnak,[1] de az igenévnek *igekötőjét* már nem választják el. — Ilyenek: bocsát, ereszt, fut, gyűl, hajt, indít, indúl, jár, jön, küld, marad, siet, van, visz stb.[2]

A módosító névszók az első csoportban említett *szabad* és *muszáj* kivételével mind ide tartoznak. Vagyis az igekötőket ritkán vonzzák maguk elé, az igenévnek testesebb meghatározóit gyakrabban; legtöbbször azonban más szórendi formával járnak. Ilyenek: alkalmas, ártalmas, dícséretes, dicső, elég, érdemes, hajlandó, hasznos, haszontalan, helyes, illő, illendő, jó, kár, kárhozatos, kellemes, kellemetlen, kénytelen, képes, képtelen, kész, kínos, kíváncsi, könnyű, köteles, lusta, méltó, nehéz, rest, szokás, szép, szükség, szükséges, unalmas, ügyes, veszedelmes. — Ide tartozik egész sereg olyan főnév, mely a főnévi igenévben kifejezett cselekvésnek — legtöbbször erkölcsi — megítélését mondja meg, például: becstelenség, bűn, csekélység, durvaság, gonoszság, jellemtelenség, kábaság, kötelesség, orcátlanság, szemérem (a régi nyelvben), szívtelenség, udvariatlanság ezt vagy azt megtenni stb.

Végül ide sorozhatjuk az ilyen módosító kifejezéseket: alkalmam van, alkalom adódik, bátor vagyok, divatba jött, hatalma-, joga van, hatalmat ad, hívatva van, űzi-, hajtja a kíváncsiság, ideje-, oka van, rajta áll, szándéka van, szerencsém van, vágya van valamit megtenni stb.

Szinte meglepő ezeknek a módosítóknak a nagy száma, de ha statisztikát készíthetnénk használatukról, nem hiszem, hogy mind összevéve is előfordúlnának annyiszor a közbeszédben vagy a népnyelvben, mint az első csoportnak csekélyebb számú módosítói. — Nem csoda tehát, hogy a gyakrabban előfordúlók analogiáját emezek is követik olykor-olykor.

Lássuk most már a példákat!

a) Az igenévnek *igekötője* kerűl a módosító elé:

Kit k[egyelmednek] ereké meg *erőlkedem* szolgálni az árvákval egyembe. (RMNy 2 : 63.) Akit meg *érnek* nyoméntani, el köll annak romlani. (Lép: PTük. 1 : 259.

[1] Simonyi Nyr. 31 : 495. Magy. szór. 102.

[2] Itt egyelőre csak az egyszerű módosító igéket tárgyalom; az igekötővel összetettekre később térünk rá.

Ny. Sz.) Nagyságtok megparancsolja, hogy ez ilyen falukat be *kénszerítsék* jűni. (TörtT. [2] 1 : 695. Simonyi példája.) A kancelláriába küldjem vagy át *méltóztatik* itt venni? (Jók. Rab R. 2 : 16. S.) Ki Ábrahámot ő földéből... ki *parancsolád* jőni. (ÉrdyK. 578. b. Simonyi példája.) Egy pár napig ki *szándékozott* magát pihenni. (Jókai R. R. 2 : 213. Simonyi példája.)

A *méltóztatik*-nak ilyetén közbeszúrása látszik legkevésbé szokatlannak.

Külön említem meg az *igyekszik* igét, mely régebben gyakran maga elé vonta az igenév igekötőjét ebben a gyakori udvariaskodásban: meg *igyekezem* szolgálnom (pl. LevT. 2 : 93.), de más esetben is: ki igyekezünk menni. (71.) — De úgy látszik, erre meg a többi, testesebb módosító analógiája hatott későbben s már régen találkozunk ilyen elrendezésével is: igyekezem megszolgálni, sőt: megszolgálni igyekezem.

Névszókkal: Légy tölgyfa, mit a fergeteg ki *képes* dönteni (Petőfi). Könyöklője van, ahol ki *szokás* könyökleni (Greguss: Arany Ball. 51. Simonyi példái). Belgrádban ezenfelül az uj többség ellen író lapok nyomdáit is le *szokás* olykor rombolni. (Az Ujság 1905. II. 23. S.)

b) Az igenévnek hosszabb meghatározója kerűl a módosító elé:

Sőt esmérjük és valljuk az Istennek jó voltát, ki . . . oly időt *adott* érnünk. (Tel: Fel. 95.) Jobban barnának *esik* mondanom. (Miskolc vidéke, Nyr. 6 : 227.) Földre *iparkodott* őt rántani. (Szarvas. BSz. 37 : 75. S.) Ezönképpen az Krisztus vallók mindönkort elöve *kévánkoznak* menni. (SándorK 6.) Mégis könyvet *merészlett* irnya. (Mon. Apol. 7. NySz.) Nagyobbakat *remélönk* venni. (ÉrdyK. 532. b.) Annakokáért kegyelmeteket . . . intjük, hogy kegyelmetek mindjárást füstönként Berbe *siessen* gyűlni. (RMNy. 2 : 334.) A királytul gyalogokat és lovagokat *szégyenlém vala* kérni. (Kár: Bibl. 1 : 452. NySz.) Érdekes a következő eset, melyben igenév a másik igenévhez is tartozó meghatározó: mert láttatik vala neki, hogy koldolni *szégyenlenének* menni. (EhrK. 81.) Sipot *tanítá* őket nádból hasítani. (Kaz. 3 : 150. S.) Láncsámmal a fák kérgeire festett karimákat *tanulgatám* szurdalni. (Kaz. 9 : 199. S.) Minden egyházunkban három jeles szolgáltatást *tartozunk* tenni. (AporK. 147.) Néha oly beteghez *történik* mennetek, kinek betegségének nem mehettek végére. (Lép. PTük. 2 : 238. NySz.)

Az idegenszerű accusativus cum infinitivoban vagy ehhez nagyon is hasonlító szerkezetben:

Mennyivel nagyobbnak és siralmasbnak *értjük* ezt lenni, annyéval inkább . . . (Tel: Fel. 38.) Császár Eteléhez *parancsola* menni. (Arany 3 : 64.)

A *mozgást* jelentő igék mellett:

Ott lakoznak vala az három szent királyok, kik Krisztust *jöttek vala* imádni. ÉrdyK. 168.) Én is csizmát fele *megyek* venni. (Beregszász, Nyr. 30 : 300.) Azt hinnéd, Ceres istenasszony, aki elveszett leányát *indult* keresni. (Baksay: Gy. Ö. 2 : 300. Simonyi példája.) L. még Nyr. 39 : 62. Ippen pappirost mëg kopërtát *vót* vënnyi. (Vas m. Németgencs, Nyr. 30 : 486.)

Az analógia annyira erős, hogy olykor a megelőző fel-

sorolásban említett módosító *kifejezések* is közbe kerülhetnek. Erre igen érdekes példa Mikszáthnak ez a mondata:

Ott várt már Budapest székesfőváros küldöttsége, mely meghívta Zrinyiéket s külön vonaton *volt megbízva* őket kísérni (Az új Zrinyiász, S.)[1]

Sőt Simonyi említ a népnyelvből olyan esetet is, melyben tulajdonkép egész mondat van közbeszúrva:

Magam [öltöztetem a gyereket]; csak a köpönyegit *hívom be a szobalányt* ráadni. (Nyr. 31 : 496. M. szór. 102.)

Ugyancsak az analógia hatására a mellékmondat állítmányától a főmondat módosító igéje elé kerül az igekötő a tordai nyelvjárásnak ilyen mondataiban: êl *szerette vóna,* hogy vegyem; keresztül *hatta* hogy mennyenek. (NyF. 32 : 36.)

A határozó igenév mellett, amint említettük, a *van, lesz* és *lehet* ige kerül legtöbbször közbe. — A többi módosító, mely ezzel az igenévvel áll, általában más szórendi formát követ, de azért találunk olyan eseteket is, melyekben ezek is maguk elé vonják az igenév meghatározóját, az említett három ige mintájára. Erre mutatnak Simonyinak ezek a példái:

Minél inkább nézem édes Miss, annál inkább el *látom* változva. (Kaz: SS. 79.) Én epigrammával tele *állok* tömve. (Vitk. 1 : 109.) Már az I. ének, . . . túl *látszik* terhelve eseményekkel. (Arany: Hátr. Pr. 47.) A konyhaajtó be *marad* csukva. (Nép.) . . . föl *találjuk* említve. (Nyr. 20 : 31.)

Itt említem meg azt az érdekes, de nagyon ritka esetet is, melyet Simonyi ismertet a Nyr. 14. kötetében (322). — Előfordúlhat nevezetesen az is, hogy a *lenni* infinitivushoz valamely igekötős határozó igenév tartozik s ehhez az igeneves kapcsolathoz még valamely módosító is csatlakozik. Ebben az esetben ma az a szokottabb elrendezés, ha a módosító elválasztja a határozó igenevet igekötőjétől:

Oly jövőbeli cselekvések, melyeknek a fő-jövő beálltakor be kell végezve lenniök. (Szarvas: Igeidők 269.)

Ezzel szemben ma már szokatlanabb az az elrendezés, hogy az igekötő együttmaradjon a határozó igenévvel:

A kit elcsábítottam, elcsábítva akart lenni. (Kazinczy: Miss S. S. 11.)

Azonban ez utóbbi esetben is tulajdonképen csak a most tárgyalt szórendi forma érvényesül: *elcsábítva* a *lenni* infinitivushoz tartozó meghatározó volna s kettejük közé kerül a módosító ige. (Folytatjuk.)

[1] A jubileumi kiadásban már így van átalakítva: . . . s meg volt bízva, hogy külön vonaton kisérje őket (5 : 31). Így szokottabb, de szórend tekintetében amúgy sem lehetne hibáztatni.

ELKALLODIK, ELVÁNNYAD.

Irta **Kertész Manó.**

Ismeretes, hogy az *elkallódik* szó a szövőszékről lekerült durva gyapjuszövet kidolgozását jelentő *kall, karol* igének a származéka. A kalló mesterség ismerete azonban azt bizonyítja, hogy a *kall* ige jelentése tulajdonképen ‚üt, ver' s így közte és az ‚elpusztul, elvész, elveszelődik' értelmű *elkallódik* jelentése között szinte áthidalhatatlannak látszó távolság van. E soroknak az a célja, hogy felkutassa azokat a szálakat, amelyek az *elkallódik* jelentését a *kall* igéhez fűzik.

A durvább daróc- és posztószöveteknek házilag való előállítása nemcsak a régi időkben volt szokásos, hanem még most is divatban van hazánk több vidékén, így különösen a felvidéken és a székelyeknél. A posztókészítés úgy történik, hogy a gyapjúfonalat először megszövik; mivel azonban ez a nyers szövet nagyon durva és laza s így ruházkodás céljára nem igen alkalmas, sűrűbbé és tömöttebbé kell tenni. Ezt a sűrítést *kallás* útján végzik a *kalló malmokban.*

A *kalló malom* közönséges vízi malom; a hajtókerék tengelyébe küllők vannak erősítve s ezek a nem egy síkban elhelyezett küllők a hajtókerék forgása közben egy-egy fakalapácsot hoznak mozgásba; a kalapácsok pedig az alattuk levő vályukban a vízzel itatott szövetet paskolják, veregetik.[1] Ez eljárás következtében a szövet sűrűbb, tömöttebb lesz, még pedig azért, mert a folytonos ütés által a szomszédos fonalak gyapjúszálai szorosan egymásba kapcsolódnak.

A *kallás* a bőrgyártásnak is nagyon fontos művelete, de más a célja, mint a posztókallásnak. Vízzel telt erős fa- vagy vasteknőbe teszik a bőrt és egy géptől hajtott kalapáccsal sulykolják azért, hogy a puhításra és szőrtelenítésre használt anyagokat eltávolítsák. Az irhás bőr (sämisch Leder) gyártásánál ugyanez az eljárás, de a teknőben halzsír van s az a célja, hogy a halzsírt a bőrbe belepréselje.[2]

A szatmármegyei halászok szókincsében is előkerül a *kalló:* az evező beakasztására szolgáló peckes szíjhurkot *kalló-szíj*-nak nevezik (MTsz.); a kavarva evező halász pedig *kallóz.* „A Kraszna halásza egyedül kecézik: bal kezével *kallózva* lassan halad a folyóval" (Herman O.: MHal. 327).

[1] Barátosi Balogh Benedek szíves értesítése.
[2] Klemp Gusztáv felsőiparisk. igazgató szíves értesítése.

Mindezekből tisztán kiviláglik, amit már följebb említettünk, hogy a *kall* ige jelentése ‚üt, ver, paskol'. Miért mondjuk már most arra, ami elpusztul, elveszelődik, hogy *elkallódik?* Az *elkallódik* sajátságos jelentését a posztógyártás magyarázza meg; a tőszó és származéka jelentésének nagy távolsága egyszerre eltűnik, ha tudjuk, hogy mi történik a megkallott posztóval. A laza gyapjúszövet a kallás által vastagabb és tömöttebb lesz, de egyúttal veszít a hosszúságából és a szélességéből: jó posztó hosszúságából 25—36 százalékot, szélességéből 35—52 százalékot is veszíthet.[1] Egy tízméteres szövetből a kallás után csak hét méter marad; mi történt a többivel? *elkallódott.* Nem veszett el igazában, csak nem tudni hova lett. — Az *elkallódik* mai irodalmi használatához való utat nagyon szépen szemléltetik egyes népnyelvi adatok; az Alföld több vidékén a lassan fogyó árúról azt mondják, hogy csak *elkallódik:* nem vesz el, csak olyan csippelcsuppal kel, hogy a befolyó pénznek nincs látszatja (vö. MTsz.); a posztókallással való kapcsolatát mutatja, hogy sok helyen a lerongyolódott, vásott ruhára is alkalmazzák (vö. MTsz.).

Nem állhat meg tehát Budenznek e szó származására vonatkozó feltevése, aki a finn *kulu* igével és más kopást, fogyást, fogyasztást jelentő fgr. igékkel kötötte össze (vö. Simonyi: Nyr. 39:439).

A kallásnak a Székelységben még ma is élő másik kifejezése: *ványol, megványol; ványoló:* kalló (vö. MTsz.); tiszta sor, hogy a ‚lesoványodik, elsatnyul, elgyöngül' jelentésű *elvánnyad* ennek a szónak a származéka, s abból, amit az *elkallódik*-ról megállapítottunk, egyúttal a *ványol* és *elvánnyad* jelentésbeli viszonya is kiviláglik. Ez a két szó: *elkallódik* és *elvánnyad* mai jelentésében ugyanannak a szemléletnek két különböző mozzanatát örökíti meg: *elkallódik* vonatkozik arra, ami a kallott posztóból eltűnt, *elvánnyad* pedig arra, ami megmaradt. Igen ám, csakhogy a megkallott, megványolt posztó nem lett gyengébb, satnyább, soványabb, hanem inkább erősebb! Nem is ez az *elvánnyad*-nak eredeti jelentése, hanem az, amelyet a szalontai nyelvjárás őrzött meg: *összevánnyad* ‚összeaszik, zsugorodik, összemegy' (Nyr. 42:461). Ez már aztán jól illik ahhoz, amit a ványolt posztóról tudunk. Az *elvánnyad*

[1] Vö. Brockhaus-Lexikon (Tuchfabrikation).

további jelentésváltozása (lesoványodik, elsatnyul) akkor következett be, amikor már a szó nem támaszkodhatott szemléletre, s jelentésének lényeges jegye a ‚fogyás, kisebbedés' lett.

A kendertilolásnak ősfoglalkozás számba menő művelete is adott a dunántúli népnyelvnek az *elkallódik*-hoz hasonló jelentésű kifejezést: Más megböcsüli ami jószága van, nálatok meg minden *êtilalódik* (Veszprém m., MTsz.).

Az *elkallódik* és *elvánnyad* ezek szerint egy régen nagyon általános, ma már azonban mind szűkebb térre szoruló népies iparágunk emlékét őrzi.[1]

*

A rozsnyói szűrmívességről Pósch Dezső dr. rozsnyói főorvos úr szívességéből kaptuk az itt következő leirást. — *A szerk.*

A *kalló* a szűrmíves iparnak egyik eszköze. A szűrmívesek (csapók) a szűr készítéséhez használt posztó előállításával foglalkoznak. Ezen ipar Rozsnyón régebben nagyon virágzó volt, most azonban már teljesen lehanyatlott és kiveszőfélben van. A szűrmívesek régebben külön céhet, a csapó céhet alkották, a céhrendszer megszűnése óta külön társulatot, a szűrmíves társulatot képezték, ennek azonban jelenleg csupán 4—5 tagja van.

A szűrposztó gyapjúból készül, melyet teljesen a szűrmívesek dolgoznak fel. A mosott gyapjút először *kártolják*. A *kárt* körülbelül megfelel annak, amit a fonó asszonyok is használnak a kender tisztításához. Egy szögekkel ellátott falap, melynek fogai a gyapjút áthuzzák, jobban mondva, mellyel a gyapjút kifésülik.

A kifésült gyapjú további tisztítása a *csapás* által történik. A csapó készülék többnyire a műhely padlásán van berendezve és áll egy 2—3 méter hosszú, másfél méter széles asztalból és a csapó készülékből.

A csapó készülék valamely rugalmas fából és szárított juhbélből készült, nyílforma szerkezet. Részei az *ilfa,* melyre a juhbélből készült *ideg* reá van feszítve. Ezen ideget a csapók szintén maguk készítik. Az idegre van alkalmazva a csapó bőr, egy vastagabb bőrdarab, mellyel az ideget megfeszítve és azután elbocsátva a gyapjút csapják. A csapás arra szolgál, hogy a gyapjút teljesen tisztává és finommá tegye.

A csapott gyapjúból készül a fonal, melyet *gugyelákba* (valószínűleg tót szó) csavarnak. Az így elkészített fonalból szövik rendes szövőszéken a szűrposztót. A szűrposztó szövés után további finomítás végett a kallóba kerül.

A kalló főrésze két vagy több vízi erővel hajtott nagy fakalapács, melyek az alájuk helyezett és állandóan nedvesen tartott szűrposztóra váltakozva ütéseket mérnek és ezáltal a posztót összeállóbbá, sűrűbbé teszik.

A kalló szerkezetét vízerővel hajtott kerék hozza mozgásba, mely megegyezik a rendes malomkerékkel. A kerék tengelye kiálló ékekkel (keresztek)

[1] *Kiványol* annyit is tesz, mint frissen szőtt vásznat sokszoros mosással, áztatással, szárogatással kifehérít (MTsz.); ez a jelentés érthető, ha meggondoljuk, hogy a *kallás* mindig vízben történik; ez magyarázza meg azt is, hogy a kenderáztató tavat némely vidéken *kálló*-nak nevezik (MTsz.).

van ellátva, melyek a tengely forgása folytán a fakalapács nyelére, melyet nyílnak neveznek, nyomást gyakorol, azt a levegőbe emeli, majd ismét elejti. A kalapácsokat *zápok*-nak híják.

A nyíl vasszerkezetben végződik és úgy van két gerenda közé erősítve, hogy emelkedő és ismét lezuhanó mozgásában akadályozva nincsen.

A szűrposztó, melyet *karolnak* (nem kallóznak), a fészekben fekszik. A fészek egy körülbelül 80 cm. széles, 3 m. hosszú fából készült vályu. A posztó karolása 2—3 napig tart.

STILISZTIKA ÉS NYELVESZTÉTIKA.

Irta **Kulcsár Gyula.**

Aki a nyelvesztétika fogalmát először emlegette nálunk, Rubinyi, most novemberben visszapillant azokra a stilisztikai és nyelvesztétikai vizsgálódásokra, melyek azóta jelentek meg, hogy ő az egyéni nyelv és stilus fontosságának eszméjét megpendítette. Azonban úgy áll a dolog, hogy ilyesfajta dolgozatok már azelőtt is láttak napvilágot. A legrégibb Simonyié a Csongor és Tündéről a Nyelvőr 3. kötetében, utána igen tanulságosak Kulcsár Endre cikkei: A magyar nyelvművészek cimmel Pazmányról és Mikesről (Nyr. 28), Faludiról (Nyr. 30), Kármánról (Nyr. 33). S bizony az összes eddig megjelent dolgozatok között leginkább nyelvesztétikai a legrégibb, abból a korból, mikor Benedetto Croce-nek híre-hamva se volt.

Ezeket az újabb fejtegetéseket sokan nagy érdeklődéssel vették a kezükbe, de némi csalódással tették le elolvasásuk után. Sok érdekes megfigyelés, sok ujság van különösen Prohászka füzetében Petőfiről s Rubinyi könyvében Mikszáthról, de a kritika általában szemére vetette Rubinyinak, hogy regisztrálás, semmi egyéb, hogy a stilisztika kategóriái szerint csak kicédulázta Mikszáth műveit. Szerintem a kritikának nem volt egészen igaza, mert nem száraz felsorolást végzett, új volt az eljárása annyiban is, hogy a lelki életből, az érzelmekből indult ki, s mint a hangulatok megnyilvánulásait mutatta be a stilisztikai és nyelvesztétikai jelenségeket; így járt el Prohászka is; ezt a módszert alkalmazta Zlinszky Aladár is két kitünő dolgozatában: A szóképekről és A kifejezés stilusáról. (Bpesti VIII. ker. főgimnázium 1911. és 1913. értesítője.)

Miért mégis a kritika e fanyar ábrázata? Aligha csalódunk, ha abban keressük fanyarságának az okát, hogy a valódi nyelvesztétika most se bontakozott ki; hogy az ujonnan észrevett jelenségekre még mindig a régi stilisztika szempontjait alkalmazzák, hogy a stilusbeli és nyelvi sajátságokat összekeverve adják; legalább amelyeket én ismerek, azokban mind ezt látjuk. Rubinyi helyesen mondja most összefoglalásában, „nem szabad elveszni holmi általánosságban tartott stiláris jellemzések labirint-

jaiban", s azt mondja, hogy a főcél nyelvtudományi. Én azt mondanám, a főcél nyelvesztétikai, ha már a nyelvesztétika létezését megsejtettük. Meg kell keresni a nyelvesztétika szempontjait, azokat az új szempontokat, melyek az egyéni nyelvet új világításba helyezik. Ennek a követelménynek leginkább Zlinszky Aladár felel meg, de ő is, mint Prohászka is sok össze nem való dolgot helyez egymás mellé. Annál tanulságosabbat keveset lehet olvasni, mint Zlinszky fejtegetése a metonimiáról, mikor kimutatja, hogy a metonimiában legtöbbször nem a tárgyak sajátos viszonyítása van, hanem csak sajátos nyelvhasználat, sajátos nyelvi fejlemény mutatkozik. Ez valódi nyelvesztétikai fölfödözés, miből a nyelvtudomány is sokat tanulhat.

Rubinyi nevezetes cikke a nyelvesztétikáról a Beöthy-emlékkönyvben korántsem ilyen tanulságos, az csak stilisztikai elmefuttatás, semmi más. Ottan Petőfi három helyéről mutatja be, hogy a fiatal, heves, lirikus forradalmár mennyire szereti használni a *vér* szót az alkonyi pír elképzeltetésére. Ez nyelvművészet? Ez Petőfinek nyelvére jellemző? Ez bizony, ha jól meggondoljuk, a költőnek képzeletére, érzésvilágára vet világot. Művészeti jelenség ez is, hanem erről szerény véleményem szerint ott kell beszélni, mikor a költő sajátos képalkotó tehetségéről, képzeletének sajátos asszociációiról van szó; ez bizony nem más mint a régi jó metafora, melynek tárgyalása a stilisztikába tartozik. Ezzel az eljárással valamennyi stilusbeli jelenséget egyszerüen nyelvesztétikai jelenségnek tehetjük meg.

Ezt a vér-metaforát egy kalap alá veszi Rubinyi Petőfinek efajta szuperlativuszaival: *feleségek felesége, szentek szente, éjek éjjele, üdvök üdve, szentségtörése a szentségtörésnek.* Jó, hogy ezt megtette, mert semmi se mutathatja meg jobban, hogy csakugyan van külön stilusművészet és külön nyelvművészet. Mindenki láthatja, hogy abban a metaforában a szónak tartalmát kell tekintetbe venni, ennél a sajátos szuperlativusznál pedig a kifejezésnek formáját. Nyilván nagyot tévedne, aki azt mondaná, hogy Petőfinek az alkonyi pír láttára a vér szó jut eszébe, ilyenkor a vér szót szereti használni; a dolog természetének megfelelően azt kell mondanunk, hogy a szónak megfelelő fogalom képe kapcsolódik nála mindig az alkonyi pír képével. A második példánál azonban csakugyan sajátos nyelvhasználatról van szó, Petőfi nyelvének arról a vonásáról, hogy a szavaknak birtokviszonyban való ismétlésével ő különös Petőfies esztétikai hatást tud elérni.

Ez már csakugyan nyelvesztétikai jelenség, de nem azért, mint Rubinyi mondja, hogy gyakran használja Petőfi, hanem azért, mert sajátos kifejezési forma, sajátos esztétikai hatással. A nyelvnek olyan terméke ez, melyre a dolgok és viszonyok visszatükrözésére okvetlen nincs is szüksége; ebben nem dolgok viszonya van, csak szavak viszonya.

Nagyon sok ilyen jelensége van már magának a köznyelvnek is, nemcsak a művészi nyelvnek. Csak vegyük ezt a közönséges szólás-mondást: *A' mondó vagyok,* derék egy legény ez. Nemde ezt így is mondhatom: azt mondom, derék egy legény ez. A rendes objektiv viszonyításra elégséges volna ez az utóbbi is, de megteremtette a nyelv amazt is: *a' mondó vagyok,* melynek sajátos esztétikai hatása, némi derűs szinezete van. Természetesen ilyesmi legtöbb van a népnyelvben és a művészi nyelvben. Ilyenféléknek vizsgálata a nyelvesztétika föladata, ha már beszélünk nyelvesztétikáról.

És szükséges is a nyelvesztétika megteremtése. Szükséges azért, mert a művészi nyelvnek sok rejtett csinját-binját felkutathatjuk így, szükséges azért, mert sok nyelvjelenséget éppenséggel úgy tudunk csak megmagyarázni, ha esztétikai szempontból nézzük, mint pl. az idegenszerűség és magyarosság kérdését e sorok írója így próbálta megoldani éppen akkortájban, mikor Rubinyi említett cikkét megírta (Nyr. 1908:4. *Az idegen szavak átvételéről* s 1909:1. 2 3. 4. *Az idegenszerű kifejezésekről* s *Magyaros szók és szólások* [NyF:54]); s mivel még nem hallottam ezt a szót *nyelvesztétika*, stilisztikai kérdésnek mondtam. De szükséges azért is, hogy B. Croce-t megcáfolhassuk, aki azt állította, hogy grammatizálni teljesen fölösleges, mert a nyelvben minden, minden esztétikai jelenség.

Hogy mennyire szükséges a stilisztika és nyelvesztétika elhatárolása, Kulcsár Endre fejtegetéseiből is látszik, aki Faludinak nyelvművészetéről írván ebben a példában: „Szépek ezek, mint az égi szivárvány, de csak cseppek; hullnak, mulnak, oszolnak", csak hasonlatot lát, egyéb dolog nem tünik föl neki. Pedig világos, hogy az nem nyelvi ügyesség, ha a szivárvány eszébe jut hasonlatnak, itt a nyelvi művészkedés a *hullnak, mulnak* sajátos rimelésében van, abban, hogy a cseppek hullására gondolván eszébe jut olyan szó is, mely rokonhangzású és értelmére nézve is odaillik. Ez a nyelvművészet! mikor a szó nem csupán jelentésével érvényesül, hanem alakjával is hozzájárul a gondolat erősítéséhez, pregnánssá tételéhez, mint Petőfinél: *Csapot, papot,* mindent felejtett... Ilyesféle ez a tréfás népi rejtvény: *Ut, fut,* mindenhová be*jut*: mi az? Ehhez kell nagy nyelvi tehetség, úgy játszani a szavakkal, hogy abból a játékból pregnáns értelem kandikáljon ki. Ha egyáltalán a pregnánsság alkotó elemeit vizsgáljuk, a nyelvesztétikának legsajátosabb területére térülünk s Kulcsár Endre közel jár mindig, hogy ennek a kérdésnek kulcsát kezébe kapja. Velős rövidségre ilyen példákat hoz fel: *Reájok példáz a képes dicséret.* Ezt ha szétteregetjük lapos prózában, ez jön ki belőle: Reájok hozza föl példának a képes értelmű dicséretet. Amint látjuk, abban nyilvánul itt a nyelvi művészet, hogy a *példáz* ige képzésével több szót tud helyettesíteni. Ilyen ügyes dolog, mikor a kis gyerek azt mondja: *lealuszom,* mikor a ballada azt mondja:

Elköteleztelek bé Törökországba...

egyáltalán a kombináló szóalkotás minden olyan frappáns alkalmi esete, mikor egy szóba szorítjuk bele érzéki és hangulati szinezéssel egész sor szónak az értelmét, s minden olyan szó (nem kép!) kitalálása, mely mondanivalónk jelentőségét fokozni tudja, mint például a nép nyelvében: Mit *nyerítenek* azok a lányok étnap?[1] Nyerít: nyersen, hangosan, kitartoan nevet s ezt az értelmét nem éppen a lónyerítéstől kapta, mintha ahhoz nagyon hasonlítana, hanem, úgy tetszik, a hangzásánál, érzethangulatánál fogva foglalták le: tehát nem metafora, mint a nyelvesztétika kitalálása előtt mondták volna; olyan ez, mint Vörösmarty szólefoglalásai:

S *pilloga* széle körűl az acélnak barna zománca,

t. i. a ragyogó pajzson (Széplak); pilloga: itt se a szónak értelme kapcsolódott a zománc „mattabb" ragyogásához, nem tisztán metaforikus megszemélyesítés akar lenni, hanem közvetett onomatopoia is, a csillogást, villogást is akarja éreztetni a *p* hanggal letompítva, a szók, érzetek asszociációjának szinte elszédítő sorozatával állunk szemben; csodás műhely az, melyet Vörösmarty nyelvkészségének nevezünk, s melynek játéka olyanforma műélvezetet szerez, mint az abszolut zene, pedig minden árnyalata a világ és érzés realitásaiból támad.

A pregnáns előadásnak még más tényezői is vannak, nemcsak a szavak megválogatásával, hanem sajátos mondatszerkesztéssel is fokozhatjuk az értelem jelentőségét, pl. Bajzánál:

Faluvégen *erdő,*
Erdőben *magány,*
A magányban *sirdomb*
Hársak *alkonyán.*

Ezt a doktor Bajza József arra hozza fel példának, hogy a „természet képeit mintegy összegyüjtve adja" a költő; pedig bizony a természet képeit összegyüjteni nem nyelvművészet, hanem a képzelet összetevő munkája ez; nyelvművészet itten az a meglepő rövidség, tessék megfigyelni az igei állítmányok hiányát, meg azt, hogy *erdő, magány, sirdomb* egyenlőképen a sorok végén vannak, így egymásnak csattanósan megfelelnek. Pedig Bajza dr. is közel jár mindig a nyelvesztétika mivoltához, néhány sorral odább ő is hangoztatja, hogy a versformának és nyelvnek összhangban kell lennie a tartalom erejével, s találóan jegyzi meg, hogy így keletkeznek a szállóigék s Bajzánál ilyen kevés van:

Multadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény.

[1] Beke Ödönt én is megerősíthetem, hogy *ítnap* Sárvár vidékén (Vasban) széltében jarja ebben az értelemben: egész nap.

(Itt is kiérezhető, milyen hatásos a megfelelő szavak egyenlő elhelyezése: multadban—jövődben, nincs—nincs, öröm—remény.) Így keletkeznek a közmondások is. S a jelzők, metaforák tárgyalása után rátér a lágyságot kifejező igékre: *omladoz, olvadoz, terjedez, mereng, suhong, borong*, melyek a nyelvesztétika legfogósabb kérdéséhez vezetnek: hogyan, miért képesek némely szavak hangzásuknál fogva lágyságot, vagy erőt kifejezni. Ennek megvilágítására álljon itt Petőfitől ez a két példa (A szél):

Csókot lehelek a bimbók ajakára,
Édes meleg csókom hű szerelmi zálog.

Miért érezzük e két sor hallatára szinte fizikailag a meleg tavaszi szellő lehét? s miért érezzük metsző fagyosságát ennek a sornak (ugyanott):

Látja, hogy kezemben kés van, köszörült kés.

Bizonyos, hogy a hangzásnak jó része van ebben. Vagy Vörösmartynál (Liszt Ferenchez):

S árja közben a szilaj zenének,
Riadozzon diadalmi ének...

vagy:

Véred forrjon mint az örvény árja

a Vén cigányban — érezhető a hangok szuggesztiv ereje, amott a zene viharos erejét, emitt a belső forrongást viszi át beszédhangokba a költő. Itt is a szóknak a jelentésüktől független elemei keltenek esztétikai hatást, pedig nincs is voltakép hangutánzás. A tulajdonképeni hangutánzás mivoltának felderítésével vethetünk ezekre a jelenségekre is világot, tehát a hangutánzás és a hanggal való utánzás legelső sorban nyelvesztétikai kérdés. S ha majd a hangok érzetkifejező erejét felderítettük, azt hiszem, még olyan elemeket is más színben látunk, mint a kicsinyítő képzők: az *i* és *cs*, melyek élénk, derűs érzethangulattal járnak s akkor fogjuk megérteni, miért használunk kicsinyítő képzőket olyankor is, mikor a fogalmat nem akarjuk kicsinyíteni: ez is nyelvesztétikai jelenség, s Prohászkának jó megfigyelése, hogy Petőfi nem szereti a kicsinyítő képzőket.

Látjuk, mennyi mindent csak akkor ismerhetünk igaz mivoltában, ha a nyelvesztétikát megteremtjük s szorosan elkülönítjük a stilisztikától, azazhogy a stilisztika rendszerében magában gondosan elkülönített helyet biztosítunk neki, mint a verstannak. S akkor a verstant határozottan szoros kapcsolatba kell hozni a nyelvesztétikával, semmi se jobban nyelvesztétikai kérdés, mint az, hogy mért van a versnek, rímnek, alliterációnak olyan nyomatékosító, érzelemkifejező ereje. S akkor majd kiderül az is, mért lehet csak versben ilyent mondani:

Állata őrzeni négy alabárdost,

prózában csak az *állít* műveltető igét lehetne használni. Nem is gondolnánk, hogy ezzel kapcsolatban magyarázható, miért nem ütközünk meg Vörösmartynál ilyenféle nyelvujítási csinálmányokon (A merengőhöz): *csalút, szívmagány*, s miért kiállhatatlan már előttünk Bajzánál: *fennrév, bájsugár, örömtáj,* hogy egyáltalán egyes írók, mint Faludi, Kármán, Gyulai prózája mért nem avult semmit, s mért avult kissé már Arany János prózája is.

Legelső teendő tehát a határvonal meghuzása, de a legnehezebb is. Maga Rubinyi is, aki Összefoglalásában most már szintén sürgeti a stilisztika és nyelvesztétika lehető elkülönítését, Mikszáthról írt munkájában összekeveredve tárgyalja a stilisztikai és nyelvesztétikai jelenségeket. A stilusról beszélvén hozza föl azokat az ismétléseket, melyek ritmikussá váltak, s a nyelve tárgyalásában beszél metaforákról, azon a címen, hogy jelzők és birtokos jelzők (pl. *jupiteri* nyugalom).

Szerény felfogásom szerint nyelvesztétikai jelenség mindaz, amiben a nyelvi kifejezés a tartalmától függetlenül gyakorol esztétikai hatást, tehát a nyelv némileg önálló jelentőséget nyer, ahol a kifejezés szépsége annyira érvényesül, hogy szinte jobban élvezzük, mint magát az iró mondanivalóját. Például a közönséges szóismétlésben maga a kifejezés nem is igen tünik föl:

Most, most szorítsd!

idézi Rubinyi. Nemde itt a költő mondanivalója okvetlen követeli a szóismétlést, ha a dolog természete szerint akar beszélni; az ilyenfajta ismétlés oly ismerősen konvencionálisan felel meg bizonyos ismerős mozzanatnak, hogy sajátos külön hatása nem lehet a kifejezésnek, itten csak a kifejezett mozzanatnak van meg a maga természetes hatása, azért itt nyelvművészetről nem lehet beszélni már azért se, mert a közbeszédből a kezeügyében van az íróknak, szónokoknak. Helyesen tárgyalja tehát Rubinyi az egyszerű stilisztikai jelenségek közt. De igaz mivoltukban fogtuk fel a ritmikussá vált ismétléseket, ha azokat is ezek közé sorozzuk?

Építik a várat
Nagy sürgés-forgással.
Építik, építik,
Míg csak meg nem únják.

Nemde itt már a kifejezés mennyire észrevéteti magát? A leírt mozzanat követeli ezt a ritmikus beszédet? s nem érezhető, hogy *építik* harmadszor már a ritmus kedvéért van? S viszont ebben a kifejezésben: „*jupiteri* nyugalom“, az a fontos, hogy jelző az a *jupiteri?* nem a szó tartalma érvényesül, annyira, hogy a kifejezés mivolta fel se tünik?

Azt hiszem, ennek a szempontnak alkalmazásával lehet csak pontos, éles határvonalat húzni a nyelvesztétikának a stilisztika tárgykörében, s akkor csakugyan az egyéni nyelvet fogjuk vizsgálni, csakis ekkor, *mert ahol a szónak a tartalma fontos,*

a stilisztika egész területén, ott az írói egyéniség sajátos szemlélete, temperamentuma nyilatkozik, nem a nyelve.

De hiszen nyelv ott is van! Igen, van, de az már a grammatikára és szintaxisra tartozik. Ha az olyan mondatokat, hol a kifejezésnek külön nincs esztétikai hatása, esztétikai szempontból nézzük, szintén nem a maguk mivolta szerint fogjuk föl. Pl.: *Vörösmarty előtt különböző költői iskolák uralkodtak a magyar költészetben,* mondja Gyulai Pál; eszébe juthat-e valakinek nyelvesztétikai szempontból nézni? A stilisztika is csak annyit mondhat róla, hogy szabatos; ha többet mond róla, szalmát csépel. De órákig beszélhetünk róla — grammatizálva. B. Croce azonban azt is esztétikának mondja, amit a nyelvtan beszél róla. De világos most már, úgy-e, hogy ha a nyelvtani tárgyalás esztétika, akkor amit mi nyelvesztétikának mondunk, valami más névvel kell illetnünk, mert az egészen másfajta jelenségek összege. A nyelvtani kategóriák a nyelvben nyilatkozó fogalmi viszonyításokkal foglalkoznak, olyan fogalmi viszonyításokkal, melyek minden emberrel közösek, mert az elme közös törvényein alapulnak. Ez a logikával rokon, nem az esztétikával. A szónak jelentésében nyilvánul a nyelvnek pszichéje, azért a jelentéstan pszichológiai kérdésekhez vezet. A nyelvnek sajátos egyéni szinezése pedig, a szónak, mondatoknak olyan használata, mely az egyén sajátos hangulatát érezteti: — az tartozik a nyelvesztétikára. Nem lehetetlen, hogy a legtöbb nyelvi forma, keletkezése pillanatában, ilyen esztétikai jelenség, mint egyéni kezdés, de a nyelvnek kifejlődött állapotában lényegesen eltérő jelenség ez a kettő: *azt mondom* és *a' mondó vagyok,* mert mind a kettő kimondásának más és más az alapja.

JEGYZETEK A TÁRGYAS IGERAGOZÁSHOZ.

Irta **Zádor Béla.**

A következő megjegyzések, hasonlóan a Simonyiéihoz, csupán részletekre vonatkoznak. A végeredményt, úgy látom, elfogadhatjuk, mert jelentéstani szempontból nagyon egyszerűen lehet magyarázni a tárgyas és birtokos személyragozás eredeti azonosságát, persze nem Wundt fölfogásával (l. Gombocz, MNy. 9:424—5), mely a névszót eredetibbnek s ennek következtében a tárgyas ragozást névszói eredetűnek vallja, hanem úgy, hogy akár igei, akár névszói természetű volt egy ige-névszó-alak, mindig ugyanazokat a képzetelemeket foglalta magában. — Már a részletekkel nem érthetünk mindig egyet, ezek némelyike nagyon is kihívja a kritikát.

1. Amit M. a mai *kéri* alak eredetibb formájáról mond (2—5),[1] azt a következővel lehetne kiegészíteni. A tárgyas ragozásban

[1] A zárójelben levő számok a MNy. 9. k. lapszámai.

(csak erre akarok hivatkozni) a többes harmadik személy nem egyéb, mint az egyes harmadiknak formai többese (vö. Zolnai, MNy. 5:72). Tehát a régi *tëszék* v. *tëszëk* (= teszik) alakot nem lehet másképen magyarázni, mint egy *tëszé* v. *tëszë* (= teszi) alakból.

2. A *mi?* névmás eredetibb formáját látja M. a *mënyi* és a régi *mënt* szókban (12. l.). Hogy ez nem helyes, arra nézve l. Mészöly, NyK. 40:319—21, Simonyi, MKöt. 3:157.

3. Az *m* > *n* változás (157. l.) úgy hiszem nem lehetséges. Én pl. csak a SzékelyudvK. adataira gondolok; aki ennek azokat a részeit nézi, melyekből — többek közt — M. idéz, bizonyára be fogja látni, hogy ezekre a gondatlan írásokra milyen keveset lehet építeni. Hogy milyen gonddal ír pl. az ötödik rész írója, arra legyen elég a következő néhány példa: az ékezeteket gyakran elhagyja, a *cs* hangot *ch, cy, chy, cyh, ci* és *chi* jelekkel jelöli, az *n* és *u* jelét egyformán írja, a hosszú és rövid mássalhangzókat pontatlanúl jelöli, előfordulnak nála ilyen alakok, mint: *sockayaglan* (= sokáiglan, 338$_9$), *alluavanak* (= aluvának, 338$_{10}$), *egigek* (= egyik, 338$_{12}$) stb. Hogyan lehetne pl. itt következeteseknek maradnunk M.-nek ahhoz az elvéhez (135), hogy a kódexek adataiban föltétlenül bíznunk kell? Ha ezeket az alakokat valahogy magyarázni kellene, legföllebb a megfelelő többes alakból való elvonással magyarázhatnók őket; ellenben azok az analógiák, melyeket M. fölhoz, nem helyesek (157). Ha t. i. M. úgy képzeli, hogy itt egy önálló *m* > *n* változásról van szó, akkor nem idézheti például a *himt*-féle szókban megtörtént változást, ahol világosan asszociatív hangváltozás történt. Még kevésbé lehet hivatkozni a többes első személy *mk* > *nk* változására, mert hiszen itt nem is *m* > *n*, hanem *m* > *ŋ* változásról van szó (valószínűleg ilyen ez is: *nynkel* = nem kell, SzékelyudvK. 167, 5, 6, 7, 8). Azt sem tartom egészen elfogadhatónak, hogy a mult időben valamikor okvetlenül *-k* volt (156). Tudjuk, hogy ez az időalak újabb fejlődésű, a rokonnyelvekben nincs meg, már csak ezért sem lehet vele éppen úgy elbánni, mint a többi időalakkal; ha azután a Szinnyei magyarázatára gondolunk (NyH.[4] 101—2), akkor, azt hiszem, sokkal egyszerűbb ennek az időalaknak a megértése, mert M. magyarázata szerint még mindig maradna egy megoldatlan kérdés, t. i. miért maradt meg az *-m* éppen ebben az alakban. Hogy az *-m* itten eredetibb és nem másodlagos, azt az is igazolhatja, hogy a 2. személy *-l*-je szintén eredetibb vagy legalább annak tartott személyrag.

4. Nem nagy hiba, de nem is előnye a M. dolgozatának, hogy a *várlak* alakkal nem foglalkozik. Hogy néhány odavetett megjegyzésével (248—9) megdöntötte volna az eddigi véleményt erről az alakról, azt alig hiszem. Hogy az *-l-* a többesszámot is jelölheti, az ellen, úgy látszik, M.-nek nincs kifogása, mert később (302) maga is hivatkozik erre. Az *-l-* ellen azt a kifogást tenni, hogy a jel. mód jelen idejében eredetileg csak az iktelen

igéknél fordul elő, azért sem lehet, mert legbiztosabb hangmegfeleléseink mutatják a 2. személy eredeti jeléből való származását; az *-l*-nek a második személyben való gyakorisága különben is bizonyíthatja, hogy a *verlek -l*-jének eddigi magyarázata legalább is valószínű. Még gyöngébbnek tartom M. másik érvét, hogy t. i. a *várlak* alakban is — a *várom* mintájára — *m*-et várnánk. Ez ellen ezt lehet mondani: ha a tárgyra mutatás már ki van fejezve egy elemmel, nem szükséges a még egyszeri kifejezés; továbbá a tárgyas és alanyi ragozás személyragja egyforma is lehet; vagy végül: két igeragozási rendszernek (mint jelenleg a 2. és 3. személyű tárgyra mutatónak) lehetnek külön alanyi ragjai. Szóval, én úgy hiszem, hogy eddigelé nincs okunk kételkedni a *várlak* mai magyarázatában.

5. Nem meggyőző M.-nek az a bizonyítása, hogy a *tudunk* alak eredetileg tárgyas alak volt (304). Hogy a *tudók, tudnók* helyett *tudánk* és *tudnánk* van elterjedve ma a köz- és népnyelvben, azt sokkal egyszerűbben lehet analógiával magyarázni (mivel a többes második személy különben is összeesett), mintsem megőrzött régiségnek. Ez alakok elterjedését az is elősegíthette, hogy a fölt. jelenben és az elb. multban a rag előtt mindenütt *-á-* volt, kivéve a többes első személyben, és hogy itt nem egyszerű hangtani analógia történt *(írnók* helyett *írnák),* az valószínűleg azért van, mert ebben az esetben a többes 1. és 3. személy egybeesett volna. A többes 2. személyre sem lehet hivatkozni, mert, ha a rag csakugyan egyforma is a tárgyas és az alanyi ragozásban, maguk az alakok részben mégis különböznek, és így az „eredeti azonosságot" nem mutatják. Mikor pedig M. (305) a kétféle ragozásnak egymásra gyakorolt hatásáról szól, nézetem szerint már módszertani hibát követ el, mert hiszen ő nem hatásról beszél, — evvel nem is bizonyíthat, — hanem eredeti azonosságról. Különben sem látszik előttem egészen biztosnak az, amit M. a névelő nélküli korszak nyelvhasználatáról gondol. Ha elfogadjuk is azt, hogy a HB. korában még nem volt névelő (ez különben is kétes; esetleg átmeneti időre gondolhatunk névmás és névelő között; v. ö. kül. NyF. 24: 16—7), mégsem lehetünk azon a nézeten, hogy éppen a *kutyát vertük* és *kutyát vertünk*-féle kapcsolatok folytán hatottak volna egymásra a tárgyas és az alanyi ragozás. Elvégre M. arra is hivatkozhatott volna, hogy ma azt mondjuk: két könyvemet *elloptak* és *ellopták;* pedig senki sem fogja állítani, hogy az alanyi és tárgyas ragozás ilyen úton hathatott egymásra; bár megengedem, hogy ez a kategória szűkebb; az azonban biztos, hogy a lehetőség itt is megvolna. Hisz minderre azt is mondhatnók, hogy a meghatározottságot nem a névelő vagy más valami határozmány hozza magával (gondolhatunk pl. a '*szegény embert ág is húzza*'-félékre), hanem ellenkezőleg: a meghatározottság követeli őket, amivel egyáltalán nem mondok újat.

6. Nem lehet sok értéket tulajdonítani azoknak a *-t*-és vál-

tozatoknak, melyek az egyes 2. személy *-d*-je helyett előfordulnak (339). Először is e szerint a felfogás szerint a **t > d*-változás a nyelvtörténet folyamán ment volna végbe; már pedig ennek ellentmond az a tény, hogy személyragjaink az egész nyelvtörténet folyamán — kisebb változásoktól eltekintve — körülbelül ugyanazt az állapotot mutatják, mint a nyelvtörténet elején. Azután meg, úgy hiszem, ezeknek az alakoknak csupán helyesírási értékük van, mintegy azt mondhatnám: helyesírási elvonások. Erre főképen a SzékelyudvK. pontos írású második része vezetett rá. Itt t. i. néhányszor előfordul a *gonosz* szó így írva: *gonos* (pl. 248$_{33}$, 252$_{11}$, 265$_{32}$); előfordul a hatodik kéz írásában is (368$_{31}$, 376$_{29}$; így az *igaz* szó is *igas* alakban 368$_{31}$); mivel azonban ez az utóbbi nagyon pontatlan és az *s*-et máshol is használja *sz* értékkel, azért erre építeni nem lehet; azonban a második rész írójánál nagyon valószínű, hogy ez az alak nem lehet más, mint a gyakran előforduló *gonoszság* szónak fonétikusan írt *gonossag* (249$_{6}$, 250$_{22}$, 259$_{24}$ stb.) formájából való elvonás, aminek, úgy hiszem, nem mond ellent az, hogy B-nél más helyen is előfordul az *s sz* hangértékkel; ezeknek az eseteknek a tárgyalása azonban kissé messzire nyúlna. [Vö. hogy a régi *csendesz*-ből csakugyan *csendes* lett, mert a *csendeszség*-et *csendesség*-nek ejtették, l. Simonyi: A MNyelv[1] 1 : 114, [2] 300.] Úgy hiszem, hogy a Melich idézte és a többi sok példát sem lehet — és kell — másképen, mint elvonással, magyarázni. T. i. bizonyos hangtani helyzetben — a fonétikai írásmódot követve — a szóvégi *d* helyett tényleg *t*-ét kellett írni. Azonban ismeretes a kódexíróknak olykori etimológizáló kedve (ilyennek tekinthető a föntemlített, vagy pl.: *tudgya* SzékelyudvK. 359$_{9}$, 369$_{5}$, *adgya* u. o. 366$_{4}$[1]) és így érthető, hogy ezt a fonétikus írásmód követelte alakot írták gyakran olyankor is, mikor ennek semmi értelme sem volt. Hogy ezek a fonétikus alakok milyen gyakoriak kódexeinkben, arra, úgy hiszem, nem kell példát idéznem. Már pedig ezek az alakok éppen gyakoriságuk folytán terjedtek tovább.

CSALLOKÖZ—SCHÜTT.

Irta **Wertner Mór.**

Beke Ödön a MNyr. 1913 : 254—255. old. a Csallóköz nevéről értekezve, azon eredményre jut, hogy a Csalló folyó neve eredetileg Sarló s ebből keletkezett a sziget neve is: Sarlóköz vagy Csarlóköz. Állításának megokolására két XVI. századbeli költeményre s egy okirati adatra hivatkozik, mely szerint

[1] L. még: Simonyi K.: A Lobkowitz-kódex hang- és alaktani sajátságai. Bp. 1908. 18—19. Fischer I.: Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása, Bp. 1902. 14. Pál Antal: A Döbrentei-kódex nyelvi sajátságai, Gyulafehérv. 1889 (Értesítő), 27.

az Oklsz. 1334-ben a Chorloukuz-ben levő Doborgoz nevű helységet említi. Kiemeli egyuttal, hogy a tárgyra vonatkozó legrégibb adat 1334-ből való s hogy ez a legrégibb adatok között az egyetlen -r-es alak; elismeri továbbá, hogy ez a Sarló folyónév azonos lehet a sarló szerszámmal.

Mindezekkel szemben a következőket kockáztatom.

A Csalló nevű folyó előfordul már 1267-ben (Wenzel VIII. 167), midőn arról van szó, hogy a komárommegyei Szalonta—Szakálas helység „inter Chollo et Wag" fekszik. Fekvésére nézve pedig egy 1324. évi adat (Apponyi-oklt. I. 66) azt mondja, hogy a pozsonymegyei Éberhard és Cseklész között ez a határ. 1365-ben magnus fluvius *Challo* (Pozsonyi káptalan levéltára); 1376-ban: aqua Chollo*uizy* (uo.).

Challov nevű helység volt már 1209-ben Moson megyében Gáta s Zurány szomszédságában (W. VI. 334), Cholloi Bálint pedig 1320-ban pozsony-csallóközi birtokos (Anj. Okltr. I. 577); maga Csallóköz pedig már sokkal korábban előfordul, mint 1334-ben. Nézzük csak: *1250.* HOkltr. 18: Udvornici de *Chollocuz. 1252.* Theiner I. 213: „portionem... quae *Collocuz sive minus Posonium* dicitur". *1260.* W. VII. 535: „in *Chollokuz* adjacentes". *1261.* W. XI. 503: „existentis in *Chyllokuz*". *1262 kör.* W. VIII. 48: „Datum in *Challokwz*". *1268.* W. III. 178: „nobiles de *Chollokuz*". *1269.* W. III. 196: *Chyalloukuz.* Hdrvári-okl. 5. W. VIII. 225—232 és XI. 585: *Chollokuz. 1275.* HOkl. 71: *Chyllokuz.* W. IX. 137: *Challokuz. 1276*-ban: *cholquus* (Monum. rom. episc. Vesprim. I. 156);

1277-ben. W. IV. 82: *Chollokuz. 1278*-ban: Joseph de *Chollokuz* (Knauz II. 87). *1283.* W. IV. 260: *Chollokuz. 1289.* W. IV. 347: *Chollokuz. 1291.* W. X. 64: *Chollocuz. 1292.* W. X. 89: *Challokuz. 1294.* W. XII. 550: *Challokuz. 1295.* W. X. 173: *Chylloukuz. 1296.* W. XII. 594: *Challokwz.* 1298. W. X. 319: „*in districtu Chollokuz*". 1302. A. I. 31: *Chollocuz. 1309.* App. I. 43: *Chollokuz.* A. I. 169: „Provincia *Challokuz*". *1310.* Knauz II.: 623: *Challokuz. 1313.* Uo. 671. *Chollokuz. 1317.* A. I. 420: *Chollokuz. 1322.* Tört. Tár. 1908:384 „de provincia *Chollokuz*". *1324.* TT. 1910:149: *Chollocuz. 1326.* TT. 1910:303: W. VIII. 337: *Chollokuz. 1327.* TT. 1910:306. A. II. 308: *Chollokuz. 1331.* A. II. 547: *Chol-loukuz. 1332.* A. II. 634. *Chollouukuz.* TT. 1910:467: *Colloukuz. 1333.* Zichy Okl. I. 417: *Chollouukuz.* ***1334.*** Haz Okmtr. III. 120: ***Chollokuz.*** *1339.* A III. 532: TT. 1911:283. *Chollokuz. 1345.* TT. 1908:522: *Challokuz. 1355.* TT. 1911:527: *Chol-lokuz. 1358.* H. O. V. 132: *Challokuz. 1365.* provincia *Chalou-kuz* (Pozsonyi kápt. levéltár). *1383*: Uo. districtus *Chollokuz. 1396.* Z. V. 11. *Challokuz. 1400.* Z. V. 221: ***Nicolaus de Charlokuz.*** *1404.* (Pozs. kápt. ltár) districtus *Chollokuz. 1416.* H. O. V. 300: *Challokuz. 1421.* W. XII. 661: *Challokwz. 1438.* Károlyiokl. II. 211: *Chalokozy. 1462.* Kondé-levéltár: Joannes

Challokewzy de Bwn (= Bőny). A XVI. században: TT. 1900: 99: *Czalokis. 1710.* TT. 1895:621: ad insulam *Csallokoez.* Uo. 624: ad insulam *Csallókőz.* Uo. 628: ad insulam *Tsalloköz.*

Fejér kodexének adatait nem használtam fel, mert többnyire meg nem bízhatók. Szerinte pl. (III. 1. 364) Csallóköz már 1222-ben szerepelne, de erről (TT. 1908: 385. skk.) kimutattam, hogy az illető oklevél száz évvel később kelt. Azon oklevele pedig (IV. I. 333), melynek erején a csallóközi udvarnokok 1244-ben nemesíttetnek, egyszerű hamisítvány stb. Különben kiemelem, hogy a nála előforduló okiratokban a sziget, folyó, helység és családok neve *kivétel nélkül* Csallóval kezdődik. — Van egy pár külföldi (pápai) adat is, de nem akarom az adatok halmazát e helyen még szaporítani s arra szorítkozom, hogy az előttem ismeretesekben és itt egyenként fel nem soroltakban a sziget és a vele összefüggésben lévő tárgyak nevének első két tagja mindig és mindenütt Csalló.

De van két látszólagos kivétel is. Az egyik Beke szerint az Oklsz-ban volna s 1334 ben *Chorloukuz*-t említi, az 548. oldalon Köz vezérszó alatt. Az én adataimban a név 1334-ben *Chollokuz* alakjában szerepel. A másik kivételt én találtam, mert 1400-ban egy Charlokuzi Miklósról van szó; csak hogy ezen adat jelentéséhez sok szó fér. A dolog t. i. így áll, hogy 1400 dec. 6-án Tolnamegye alispánjai s szolgabírói a szintén tolnamegyei Csernelen (ma Csernéd puszta) a Bátmonostori László és Izméni Péter tolnamegyei birtokosok közti peres ügyben intézkednek és hogy ez alkalommal Nicolaus de Charlokuz mint Izméni Péternek (kinek szolgálatában áll) képviselője szerepel.

Mindenek előtt már most azon nem éppen ritka vagy valószinütlen eshetőséggel lehet dolgunk, hogy úgy az 1334. mint az 1400. évi darab közlésébe olvasási, írási, vagy sajtóhiba csúszott, sőt lehet az is, hogy a hibát már a darab kibocsátásakor az illető írnok követte el. De feltéve, hogy a közlés teljesen hibátlan, akkor is tekintetbe kell vennünk, hogy a tőlem bemutatott adatok kivétel nélkül a pozsony- és győrmegyei hiteles helyektől, megyei tisztviselőktől kiállított okiratokban fordulnak elő és hogy a bennök szereplő személyek és földrajzi tárgyak egyéb okiratokból is mint csallóköziek ismeretesek. Beke adata a Nemzeti múzeumban őrzött Kisfaludy-levéltárból való; a Kisfaludy-család Sopronmegyében volt törzsökös és így feltehető, hogy az illető okiratot is Sopronmegyében, tehát idegenben szerkesztették és ez alkalommal Csallóköz helyett Csarlóközt írtak. Az 1400. évi darab még kevesebb bizonyító erővel bír, mert fenti Miklós mint tolnamegyei úr hivatalnoka Tolnamegyében tartózkodott és így még nagyon kérdéses, vajjon lehet-e egyáltalában e Charlokuz alatt Csallóközt érteni s vajjon e Charlokuz nem valamely már eltünt tolnamegyei helység-e.

Hogy egyik-másik folyóvíz bizonyos különös tulajdonságáról vette nevét vagy jelzőjét, mindenesetre el nem tagadható.

A sarló kétségkivül a folyó alakjára vonatkozik és határozottan a kanyarodást jelöli. Csakhogy hol van azon folyó, melynek folyása kezdettől végig kanyarodás nélküli egyenes vonal volna? a sarló-alak különben is csak térképen és nagy magasságról tekintve, szembetünő. A folyó partjától tekintve, nem igen lehet ezen alakot észrevenni s így a sarlótól való származás nem valószínű. A költők adatai ott ahol számtalan és megbizható okirati anyagunk van, teljesen értéktelenek, mert a költő a költői szabadságot elég gyakran nemcsak a rímekre, hanem a költeményeiben szereplő személyek és földrajzi tárgyak nevére is kiterjeszti. A fenti okirati halmazban felsorolt adatokból kitünik tehát, hogy a sziget neve századokon keresztül mindig és kivétel nélkül Csallóköz volt és hogy e név, valamint a Csalló nevű helységek és családok, a Csalló folyóval állt összefüggésben. A mai Csallóközön valamikor több sziget volt, melyeknek egyikét a Csalló s a Duna képezte; volt egy köz (= sziget), melyet a „Pályazó" folyó s a Duna képezett; volt még 1818-ban egy Vízköz, Szigetköz és Csilízköz nevű sziget is stb. Ma már hozzászoktunk, hogy az egész szigetet Csallóköznek vesszük. *A Csalló-név,* melynek magyarázatát nem ismerjük, *tehát a legrégibb és egyedül helyes.*

*

Van a Csallóköznek latin és német neve is. Brown Eduárd angol orvos az 1669—1670-ben Magyarországban tett utazását leírva többi között a következőt is mondja: „A Leyta (= Lajta) Ausztriát a szomszédos országtól választja el. A *Shut vagy másként Insula cituorum* legkifejlettebb az összes szigetek között és mindegyiknél nagyobb, mivel számos tekintélyes város, mint Komárom, Samarien (= Somorja) és ezenkivül igen sok mezőváros és falu van rajta. Átutazásomkor igen népesnek találtam." Moréri (Grand Dictionnaire 1740) mondja: *Cituatu* vagy *Cituorum insula.* Pomay (Cornucopiae 1785) mondja: *Cithuanorum insula* és *insula Cituorum;* Scheller Handlexiconja (Lipcse 1792): *insula Cituorum*; a német név mindenütt *Schütt,* a franciában: *Schut,* ami mindenesetre szintén Schüttnek ejtendő ki.

Hogy mit jelent a latin elnevezésben a cituus vagy cituum többes genitivusa s vajjon esetleg cit*v*orum- és cit*v*anorumnak kellene ezt kiejteni, azt a rendelkezésemre álló szótárakban nem találom; lehet, hogy a szó első tagja, a *cit,* a német elnevezéssel összefügg.

E német név magyarázatát mindeddig nem találtam, de sikerült legalább erre vonatkozólag a következő régi négy okirati adatot felkutatni.

1. Magyar-zsidó Okltár. I. 463. *1413.* Pozsony város számadásai. „Heynrich Kytzmagel und Andreas Vnger *aus der Schutte*".

2. Zichy-Okltr. VIII. 47. *1422.* A pozsonyi prépost levele „Discreto viro domino N. plebano et (így, de helyett) Mager et vicearchidiacono nostro *in Schutth*".

3. Pozsony város levéltára. 1440—1441. évi számadásai. *1441.* ápr. 26. „Mittichen nach St. Jörgentag di Kunigin auf der Donau *gen die Schitt* geführt".

4. U. o. 1605[b] sz. k. urfar. *1605.* „Demnach man wegen der ohn unterlass hieher streifenden hayduken auf über das pissdorfer (= püspöki) Urfar auf und ab *in die Schüdt* nicht sicher reissen können".

Csak négy adat, de felette értékes és kielégítő. A latin szövegű darabban tehát Schutt, a németben Schutte, Schitt és Schütt. Ami a latint illeti, lehet hogy *u*-val ejtették, de nem tartom valószínűnek, mert az u ott csak a latinban elő nem forduló ü-hangot jelezte s így határozottan mondható, hogy az *egy* német Schutte mellett, kétségkivül a Schütt(e) volt napirenden. Hogy sok esetben személy- és földrajzi neveket a legkalandosabb módon akarnak megmagyarázni, közismert dolog. Nemcsak a Csalló-val történt ez, hanem a Schütt-tel is. Némelyek az Anschüttung-gal (földtöltés) hozzák kapcsolatba; de ez azért nem fogadható el, mert egy kis kerti tóban vagy folyócska közepében lehet ugyan feltöltés útján egy kis szigetecskét mesterségesen létrehozni, de nem a Dunában egy Csallóközt. Mások, és ez az elterjedtebb feltevés, mondják, hogy a Csallóköz annyira termékeny volt, hogy a németek szerint a termést csak úgy öntötte vagyis „sie hat das Getreide förmlich geschüttet". Erre röviden csak azt kell mondanunk, hogy ilyféle tapogatódzások már régen az erőszakoltságokhoz tartoznak és nem vehetők komolyan.

Kockáztatom azonban a következő magyarázatot. Van egy német *Schute, Schüte* szó, mely általánosságban olyan hajókat jelent, melyek elől hegyesek, elől és hátul egyenlően magasak és kevésbbé evezésre, mint inkább vontatásra s tolásra szolgálnak; többnyire arra használják a kikötőkben, hogy a tengeri hajókhoz a málhát szállítsák vagy onnan kirakják. Azokat, melyeket emberek és lovak húznak Treckschuten-nek nevezik. Ilyen Schute vagy Schüte nevű hajókat használtak talán már a középkorban a Csallóközben, hogy a terheket a dunai nagy hajókról a partra szállítsák és így talán nem éppen valószinűtlen, hogy a németek erről nevezték a szigetet Schütt-nek.

A „FELELET A MONDOLATRA" EGY ÉRTÉKES PÉLDÁNYA.

Irta **Pitroff Pál.**

A Régi Magyar Könyvtárban Balassa József a nagy port felverő munkát gondos bevezetéssel és körültekintő függelékkel adta ki (1898), de mert a sajtóhibákkal tele műnek sem kéziratai, sem pontosabb birálata nem állt rendelkezésére, a szöveg érthetőbbé tétele kedvéért a könnyen felismerhető s

boszantóan zavaró sajtóhibákat saját feltevése szerint javította ki.[1] Ezzel, az iskola céljait tartva szem előtt, igen helyesen cselekedett, de viszont filológiai és kritikai szempontból a lenyomat annál is inkább veszített értékéből, mert a helyesbítéseit nem jelölte meg. Nehány érdekes új adat közlése mellett e kisebb fontosságú tévedések kiigazítása is célom.

A győri püspöki szeminárium könyvtárában rendezés alatt álló Holdházy-hagyatékban egymás mellett találtam Kazinczy Ferenc Munkáji-nak 1814, 1815, 1816-ban megjelent köteteit, a Histoire d'Emeric comte de Tekeli...[2] című francia könyvet és a Felelet a Mondolatra egy piros krétaceruzával átmeg-átjavított példányát. — Kazinczy Munkáji azért érdekelnek bennünket, mert az eredeti szürkéskék félkemény burkolású kötetek Kölcsey Ferenc kezeírásával tele vannak a művek hibáira és főképen stílusára vonatkozó megjegyzésekkel. Aki a magyar Lessing kritikáival foglalkozik, sok tanúságot olvashat ki e néma, odavetett vonásokból. A puha kötésű könyveknek még egy nevezetességük van, az, hogy a címlapjukon szürke ceruzával, finom vonásokkal Szemere neve áll.

Tököli francia életrajza azért is értékes, mert — amint a sajátkezű bejegyzés bizonyítja (François Kazinczy, 1803) — a széphalmi mester tulajdona volt. Megrongálódott kemény bőrtáblája első beragasztott oldalán a következő könyvtári jelzés: Dupl. (áthúzva) B. H. Scr. Hist. Civil. Biog. — Alatta: Bibl. Hung. Jankow. J. ord. 2. — Címlapja hátán a Nemzeti Múzeum két pecsétje; az alsó a könyvet másodlatnak nyilatkoztatja.

A harmadik mű a Felelet... A szürkéskék fedelű füzetke bele van varrva két derékban elvágott félívpapirba, melyeken Kazinczy F. kezeirásával[3] az ő Osszián-fordításának Index-historicus-a, Index-Geographicus-a, Glossarium-a és egy éneknek (Karthon) kétféle fogalmazású, de a nyomtatott kiadásba fel nem vett „Foglalat“-ja van. — Ugyancsak e papiroson, most már mint a Felelet... táblájának belső oldalán a következő, nehezen olvasható bejegyzés áll: Muzárion I. füzet || XXI. Lap 258—266. Szell... (görbe vonás) Egy... (vége görbe vonás) || Lap 278—291. Történetnyom...(ozások) || Lap 294—295. Magyar. || Lap 296—297. Önpanaszok. || Lap 462—467. Palihoz. || (E bejegyzés a Muzárion 1833. új évfolyamának tartalmából Kölcsey írásait regisztrálja.) Alattuk a Kölcsey névaláírás.

Az érdekes példány nyomtatott szürkés-kék borítéklapján, a cím felett a következő egykorú jelzés áll: 4.$\frac{8}{12}$. Jelentését nem értem, de az írás Kölcseyé. — A belső, igazi címlapon Weszprém *w*-je (mint később is a szövegben mindenütt) piros ceruzával egyszerűre *(v)* van helyesbítve, s a B. Gedeon. után a pont törölve, úgy hogy az egész cím egy mondattá olvad. Hogy a Pasquilusára szóba a másik *l* is beiktatódik, nem fontos; de az már igen, hogy alatta az 1814-es évszám áll és hogy az elválasztó görbe vonal alól a || „Pesten || Trattner Ján. Tam. Betűivel 1815“ || jelzés (ez tintával)

[1] Maga jelzi i. m. 5. lapján.

[2] H... de C... de T..., ou memoires pour servir à sa Vie. — Ou l'on voit ce qui s'est passé de plus considerable en Hongrie depuis sa naissance jusques à présent. Par * * * * — Seconde Edition revûe & augmentée. — A Cologne Chez Jaques de la Vérité. M. DC. XC. IV.

[3] A francia könyv bejegyzéséből könnyű volt az írás azonosságát megállapítani.

delendumnak (ℓ) van jelezve. — A korrigálás ez után végig, pontosan, következetesen folyik. A szöveg megértésére és a korrektor eljárására nézve a legfontosabb igazításokat ideiktatom:

A címlap hátán, mint később is az összes görög idézetek, a Hesiodusból vett, törölve. A nem tulajdonnevek nagy kezdőbetűi — mint később is végig — kis betűre javítva. A VI. lap 6. sorában *közzül* helyett *körül*, 8. sorában *közében* helyett *körére* kellene. A IX. lap 9. sorában *nuancetkál*[1] helyett *nüanszokat* volna a helyes, a 7. sorban pedig az *ismerkedtek* szó előtt a *meg* igekötő hiánya van jelezve. A X. lap 3. sorában *orra buktak (arra* helyett — Balassánál jól) kellene, az 5. sorban *Perének* helyett *Pethének* (B.-nál jól), u. o. a 9. sorban *különböző* után a többes *-k* ragos alak a helyes, a 16. sorban meg *csürke* helyett *csürhe*. A XI. lap 1. sorában *közzűl* helyett *körűl*, 4. sorában *Baeczafalvi* helyett *Barczafalvi*, 7. sorában *elméjen* helyett *elmésen* (B.-nál jól), 16. sorában *Nemzetségének* helyett *Németségének* (B.-nál is jól), 18. sorában *széllel* helyett *széllyel* kellene, a XII. lap 15. sorában *'s már* közé pedig B(ohógyi) van beszúrva s az új bekezdés is így kezdődött volna: B(ohógyi) a'... stb., következő sorban pedig *a' mi* felesleges (ℓ). A XIV. lapon (3. sor) *barschi* helyett *burschi* a helyes. A XV. lap 10. és 11. sorában: „Evvel az első levél dátuma meg nem egyez" rész kihúzva. (B. is jelzi.) A XVI. lap 1. sorában „májod ízben kinyomattatik" helyett „másod ízben kinyomatik", u. o. a 10. sorban *nyilt bé* helyett *nyújt bé* a kiigazítás. — A két levél elseje fölé nyomtatott kelet (Péczel, július 18-án, 1814) törölve, oldaljelzés: $\frac{5}{65}$. — Az arab 8-assal jelzett lap 10. sorában Dispatiok helyett Disputatiok, a 12. lapon alúlról a 4. sorban *esztendeig* helyett *esztendőm* kellene. — A' busongó Amor címe alatt a datum (Péczel, Aug. 25, 1814) kihúzva. A 17. lapon alúlról a 3. sorban *harmaton* helyett *harmatot*, a 18. lapon Andriaisten helyett Adriaisten (Bal.-nál jól), u. o. 11. sorban *trammogó* helyett *czammogó* (B.-nál tz...), a 20. lapon (5. sor) *buggó* helyett *bugyó*, a 21. lapon (16. sor) *kitsiny szava* helyett *kicsiny szarva*, a 22. lapon (13. sor) *még* helyett *míg*, *mind* (17. sor) helyett *mint*, a 23. lap utolsó sorában *összvekürdötte* helyett *öszveküszdötte* (szürke ceruzával), a 25. lap (9. sor) *rogyogmány* helyett *ragyogmány* (B.-nál jó) a javítás. — A 25. lap 3. sorában (alúlról) *luxussa* helyett *luxusra*, a 26. l. (2. sor) *rózsalepre* helyett *rózsalepte* (B.-nál is), u. o. 12. sorban *lotsmojfolyán* helyett ...*folyam*, a 27. lapon (utolsó sor) *szómoróra* helyett *szomoróza* (B.-nál is), a 28. lapon (14. sor) *mint* helyett *mintha*, a 31. lap 3. sorában *zsúrfok* helyett *zsúzsok*, u. o. a 13. sorban *üszülni veszni* helyett *őszülni, veszni*, a 32. lapon (11. sor) *otiumot* helyett *otiumát*, a Genitivusa helyett genitivusi (B.-nál is) a jegyzetben, a 33. lap utolsó sorában *a' munkasok* helyett *A munka sok* (részben B.-nál is), a 38. lap jegyzetének 2. sorában név*másа* helyett név*mást* (B.-nál is), a 46. lapon alúlról a 3. sorban *minden* (dunántúliasan: mindnyájan) helyett *mind* van a korrekturában. — A „Högyészi Högyész Máté Bohógyi Gedeonhoz" intézett versében az 51. lap 17. verssorában „És az *igy* híves szép tzifra ruhába takarni" helyett *És az ügyet*..., a 21. verssorban *Ugy hited*... helyett... *hiszed*, a következő sorban pedig Téged aki szeret soha sem botoz*ad* ki helyett: Téged aki szeret

[1] Kölcsei leveleiben is szó esik róla. (Ez kétszer is ki van javítva: egyszer szürke, máskor piros ceruzával.)

soha sem botoz*and* (és nem... botoz*od* ki, mint Balassánál 57. oldalon), az 56. lapon (8. sor) Anch *is* Pittorét helyett Anch *io* (B.-nál is), ugyanitt az utolsó két sorban:

„És ha nem érti az eggy üdejü, mit értsen utánnad
A' fiad és unokád — 's ha érti ki tudja betsülni...“ helyett
„— És ha nem érti az eggy üdejü, *mint értse* utánnad
A fiad és unokád — 's *hahogy* érti, ki tudja betsülni...“ a javítás.

Az 59. oldalon „Bohógyi Gedeonhoz“ c. rész alól a kelt (Péczel, Jul. 28. 1814.) itt is törölve. Érdekes, hogy a ts-k cs-re, az ö-k e-re, a kettős *ll*-ek (töngöllét) *lly*-re vannak javítva s részben tiszai dialektusra átírva, holott a gúny amúgy élesebb.

A' Lepe (66. lap) c. vers fölött a kelt (Péczel, Jul. 22. 1814.) újra kihúzva. Értelemzavaró sajtóhibái a következőkben vannak kiigazítva:

I. versszakasz 1. sor: Én szegény lepe, *meg*...
4. sor: Vagynak, én itten. (A pont törölve.)
II. „ 2. sora végén a vessző helyett pont,
a III. „ 3. sorában *mind* helyett *mint*,
4. „ mérg*ek* helyett mérg*ök*,
a IV. „ 2. sora után pont,
az V. „ 2. sorában *visszaránt* egybeírva s a végén vessző helyett pont, 3. sorában Psyche után vessző, *fényességed* után pedig pont.

A' Satyrus (67. lap) alatt a kelt (Péczel, Jul. 26. 1814) megint áthúzva; a III. strófa 1. sora így korrigálva:

E jerkevezér*en* régentén még *éle*,...

V. strófa 1. sora: „Térj meg s *érdemhelyre* tégyed személyem*et*...“
3. sora: „Ketsketermetemért ne vess meg engem*et*,...“

A 6., 7., 8. versszakaszban, ahol szükségesek, az elválasztó vesszők a helyükre kerűlnek.

A' Szamár-ban a Homerusból vett jelige áthúzva, helyesírása, központozása agyonjavítva; hasonlóképen A' magyar Pegasus.

A' Lant helyreigazításai közűl fontos:

a VI. versszakasz 2. sorában: *bukatsin* helyett *bakacsin*,
a VII. „ 3. „ Hogy Apollo nem *vérzesz* te,...

A jegyzetek közűl a 85. lap 5. sora: „Anglusi nép is *őrül* helyett *örül*. — A görög idézetek természetesen itt is ki vannak törölve.

A Holdházy-hagyaték példánya tehát már azért is igen becses, mert igazításai teljes világosságot vetnek a Felelet... eddig érthetetlen vagy félreértett helyeire. — Hogy e javítások valóban Kölcseytől erednek, azt az írás és a burkolaton álló bejegyzés alapján biztosra veszem. A korrektura idejét azonban nem tudom megállapítani, bár Kölcsey levelei alapján állíthatnám, hogy a mérges pör lezajlása után. (Legalább is az alapos, piros-ceruzás javítgatások későbbiek.) — Arra is nehéz felelni, hogy akkor miért igazítgatta ki? A keltek törlése (Péczel stb.) sem egészen érthető, hiszen Kölcsey és Szemere maguk kérték Kazinczyt, hogy hozza nyilvánosságra, kik a paskvil szerzői, mert tudták, hogy a széphalmi mestert vádolják írásával. Kölcsey szept. 1-i levelében, mikor még nyomtatva nem látta a feleletet, azt írja Széphalomra: „Uram bátyámnak talán jó lenne declaratiot tenni a közönség előtt ezen dologban.“ Október 3-án pedig a nyilatkozat szövegét is megküldik neki. — De hát

utólag is bele lehet helyezkedni abba a gondolatba, hogyan lett volna jobb. Hogy miért kellett volna elhagyni a kiadó nevét, a kiadás helyét és évszámát, az az ilyen műnél érthető. Az meg, hogy 1815 helyett 1814-et írt be Kölcsey, jelzi, mennyire szerette volna, ha a füzet azt az évszámot viseli, amikor készült, nehogy ellenfeleik kipellengérezzék őket, mivel a válaszra igen sok időt fordítottak.

A korrigált példányból és a szakirodalomból merített benyomások alapján az egyes darabok szerzőségének megállapításában inkább Balassa mellé kell állanunk, aki Jancsó Benedekkel ellentétben, a Felelet... oroszlánrészét Szemeréének tartja. Kölcsey — valószínűleg — csak a bevezetést, Zafyr Czenczinek a Mondolatoshoz szóló levelét, X. Y. debreceni grammatikus levelét és Hőgyészi Máté versét, meg nehány jegyzetet írt. (Mellesleg megjegyezve X. Y. levelében a korrigált példányban alig akad igazítás.) Hőgyész Máté versét nemcsak az Egyveleges Levelek (Magyarázat a Mondolatra egynehány Levelekben, Összeszedte Megyefi Ignácz) vádja miatt tartom Kölcseyének, hanem főkép a hangjáért. — Ha nem az annyiszor óhajtott (Levelei!) kézirati szöveg után javította volna az előttem levő példányt (— pedig a nem saját tollából való részeket is ugyancsak áthelyesbítette, lehet, hogy önkényesen —) az ő szerzősége mellett hozhatnám fel azt is, hogy a kézirat ismerete nélkül kijavíthatatlan nyomtatási hibákat pontosan helyesbíti. A feltett körülmények között így csak egy szerző korrigál.

A kijavítgatott Felelet... előkerülése ugyan a Mondolat-pör függő kérdéseit nem dönti el, de azért ismertettem azt s a vele együtt talált könyveket, hátha egy szerencsésebb kutató azok tanuságtételével jobb eredményhez jut?

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Közli **Viski Károly.**

Hagyományok.

Kiolvasók, köszöntők, gúnyolódások, játékversek, kimondók, rigmusok, régi töredékek, találósmesék, szólások, közmondások.

1. ëgyedëm, | bëgyedëm | bébis | ke — hová | való | mënyecs | ke, — szántó | fődre | ugrá | ni, — béka | jugba | bujkál | ni, — incs | — kincs | të vaty | kint | — tiéd | a nagy | ivő | -bivő | — bika | f . . .

2. pap, katona, kondás, kutyapicér, piacilégy.

3. Nagyvá | radon | vót ëgy | bót, | — abba | mindën | féle | vót | — tënta, | penna, | pappi | ross | — erety | ki të | kis pi | ros | — incs | — kincs | të vaty | kint | — tiéd | a nagy | ivő | -bivő | bika | f . . .

4. ëggy — mëgérëtt a mëggy; — kettő — feneketlen teknő; — három — biz oda nëm várom; — nígy — biz oda nëm mígy; — öt — majt fëllök; — hat — maj fëlhajt; — hét — maj fëlvét; — nyóc — tele a kis póc; — kilenc — kisferenc; — tíz — tisztavíz.

5. ëggy előre, — két kettőre, — három hatra, — hat kilencre, — üs ki tízre, — tizenëgyre, — vërëskiráj, — vaspëti, — hátbaütlek, — szalagy ki.

6. én vagyok | én, | — të vaty | të, | — ki a | szamár, | — én, vagy | të.

7. ántán | tínom | száreke | bínom | száreke | tike-toka | ele-bele | büff.

8. lap | lap | lap | leve | lező | lap; | rá van | írva | nagy be | tűvel | hoty të | szamár | vagy.

9. ëgybe | bëgybe | kecsken | dőbe, | sárga | rigó | azom | ba, | trustye | brustye | erity | ki.

10. a kis | uccán | süt a | nap | — beha | rango | zott a | pap, | — gyer | tek | fiuk | isko | lába | — őtöz | zünk föl | pap ru | hába | — áj | váj | të vaty | kint.

11. ádám | éva | vót a | kerbe | — lőttek | vadat | a szi | vébe | — hányat | mondasz | të.

12. án | tán | tó | — zsófi | kati | nó | — aki | re jön | tizen | három | al lëssz | a ma | ró.

13. fát | vágok | fát | — de | mije^{n} | fát | — régi | rakoty | tyát | — száraz | venye | gét | — fogaggyunk ëgy | liter borba | — hogy ez | tizën | hét.

14. ëgyedëm | bëgyedëm | sarkan | tyú | — nëm va | gyok én | fél nya | kú | — isten | kova | csa va | gyok | — szem pál | lovát | vasa | lom, | — vassze | gekkel | szege | lem, | — vaspál | cákkal | konga | tom. | — csir | csár | cse bo | gár | — ecki | pecki | berec | ki | — hádba | ütlek | szalagy | ki.

15. án | tán | tó | resz | — fűsz | fász | komperesz | — áné táné | csokoládé | kikiriki | rossz.

16. ëggy — most érik a mëggy; — kettő — csipkebokorvessző; — három — nincsen sëmmi három; — nígy — biz oda nëm mígy; — öt — most érik a tök; — hat — hasad a pad; — hét — mos süt a pék; — nyóc — üress a kis póc; — kilenc — kisferenc; — tíz — teknőbe víz. (Vagy: tíz — tiszta víz, — ojam mint a fojóvíz.)

17. elmëntem én az erdőbe — tőgyfatüzet rakni, — utánnam jött János bácsi, — mer mëg akart verni; — én a nádba szalattam, — ot csináltam ëgy sípot, — az én sípom asz fújja: — dim-dam daruláb, — szőke disznó mezitláb — erigy ki hát mia-mia.

18. ëgyedëm | — bëgyedëm | fako | kas, | — bújj a | lóba | ot hal | gass; | — télë^{n} | nyáro^{n} | gyere | ki | — cigány | asszo^{n} | palo | tába | — verd az | ôrod | a ju | kába, | — verd, | verd, | verd, | — jól | bele | verd.

19. kis uc | cába | nagy uc | cába | kisü | tött a | nap, | — rátok | haran | gozott | az a | kato | likus | pap | — incs | kincs | të vaty | kint | — tiéd | a nagy | bika | f . . .

20. án | tán | tó | — rófi | kati | nó | — akki | re mëgy | tizën | három | — al lëssz | a ma | ró.

21. ëgy, | kettő, | három | — nincsë^{n} | nekëm | párom | — fogagy | gyunk ëggy | ice | borba, | hogy ez | tizën | három.

22. kerekura, bekura, zenger, benger, város, vacok, lévi, biksz.

23. ëgyedëm, | bëgyedëm | tënger | tánc, | — hajdú | sógor | mit kí | vánsz? | — nëm kí | vánok | ëgye | bet | — csak ëty | falat | kënye | ret.

24. egyedem begyedem ciccim be ábri fábri domine eksz peksz kne breksz ákom bákom koáb rákom büff.

25. egyedem | begyedem | kis ken | dőbe | — szóll a | rigó | az er | dőbe | — csir, | csár, | szabó | pál | — etyki, | betyki | erigy | ki.

*

26. virágzó éltednek — aranszín hajnala — ma derült fël rëád — kedves nevednapja, — tégedet szent János — az isten íltessën, — éltessën kívánom — soha mëg në vessën, — sőt inkább szeressën, — mënybe bévezessën, — szívesën kívánom, — a garast elvárom.

27. fordítom paripám — szép asszon házára, — bényútom kezemet — búzakalácsára; — iksi-buksi garas — bújki az ablakon — pattanny a markomba.

28. at ki uram, amit akarsz kiadni, — ha nëm fogod kiadni, — ide fogok sz . . . .

29. János napja ma vagyon, — ugrik a bakk a fagyon . . .

30. . . . szëbbel, jobbal újíccsa, — csak soha el në haggya . . .

31. köszöntök, köszöntök, — de nëm tudom, hogy mit; — nyújjík a zsebébe, — oszt aggyík valamit.

32. az erdőbe jártam, — vadmacskát találtam, — olyan vót a farka, — mint ëty kolbászhurka; — ha nëm hiszëd gazda, — akaszd a nyakamba.

33. a tiszába van ëty hal, — annak neve harcsa, — komámasszont az isten sokáig mëktarcsa.

34. János napja ma vagyon, — eldöcöktem a fagyon; — aggyanak vaty hat garast, — kolbászt mellé hat araszt; — ëty kis bort a bélembe, — kalácsot a kezembe.

35. dikszi dikszi karajcár, — bújki az ablakfián; — nëm ëty kettő, ha három, — jaj de nehezën várom, — jaj de fázik a lábom.

36. jánosnapot hallottam, — tüstént ideugrottam, — János nëkem pískt aggyon, — cúkort ëhetném nagyon.

37. ëty kis tënta csëppent — acs csizmám órára, — öreganyám ballag — a kamorába; — összeszed ot mindënféle — ringyet-rongyot, — fëlnyittya a ládát — keresi már nëkem a — girbe-görbe karajcát.

38. tyúk ide búbos, — kalács ide fonatos, — béles ide rongyos; — a gazdasszon piros — a jánya takaros, — a fija toprongyos.

*

39. ferke — nagy a lelke, három arasz a feneke.

40. jancsi — sz . . t a macska, hajs ki.

41. lackó — libazacskó.

42. gyurka — sül a hurka.

43. miháj — sül a háj.

44. ábrahám — ëd mëg amit hátrahány.

45. János — a bürödbű lëgyík kanálos.

46. júdík — az ajtójig nyúlik.

47. pista, pista, pohárista — tëdd az eszëd áristomba.

48. ádám, éva, ábrahám — ëd mëg amit hátrahány.

49. sandri-bandri kútat ás, — mindën bikát összerág.

50. lajos — kivel boldogulni igen nagyon bajos.

51. jancsi — csuporba tëtt a macska, hajs ki.

52. (Kovács) pista naty szamár — mégis iskolába jár.

53. antal — befedlek hantal.

*

54. Hogy a túró? = ëty peták, két peták — nëm üti fël a pofát; — én a sajtom nëm adom, — inkáp továp szaladom.

55. húzzad, húzzad magadat, — én is húzom magamat, — szél fújja szoknyámat, — loboktattya pántlikámat.

56. kapcsot, kapcsot komámasszon, — tűt, cérnát ángyomasszon; — túrót vëttem, elejtëttem, — as së tudom hová tëttem, — szél fújja pántlikámat, — lebekteti a ruhámat, — ha mëgunom magamat, — kitöröm a nyakamat.

57. cica-mica mejik szëmed fáj? — mindakettő etyformán.

58. mit kerűgeti kend a házam tájékát? = el akarom vinni a mariska jányát. = nëm adom én mariska jányomat — sejemruha nékűl, — hintókocsi nékűl. — száz ló vam befogva — aranfarkú nékűl. — elviszem én lipicsombak pacsomba cigáncímerësnek, — hajdúhegedűsnek. — száj kezemre mariska janyom, — tanúj embërsígët.

59. lánc, lánc, esztërnánc, esztërnánci cérna; — cérna vónék, karika vónék, mégis kifordulnék; — karika vónék, fordulnék, — szedërszëmű kis mariska fordúj ëggyet módra.

60. ciróka, maróka, mit fősztél? — kását. — hová tëtted? — pad alá. — míg a vízre jártam, mëgëtte a pap macskája; sicc, kácc, kácc!

61. gója néni mit kapargál? — sárt. — minek az a sár? — kemëncét tapasztani. — minek az a kemënce? — vizet melegíteni. — minek az a víz? — csirkét koppasztani. — kijébűl? — kendébűl mëg a máséból.

62. búj, búj ződ ág, — ződ levelecske, — nyitva van az arankapú, — csag bújjatok rajta. — nyis ki rózsám kapudat, kapudat, — hat kerűjjem váradat, váradat; — szita, szita, péntek, — szerelemcsütörtök, — zapszërda. — mit szerecc? — aranyalmát.

63. kilingyűrű, kalangyűrű, — ki ujjába rëng a gyűrű? — énnállam sincs, — páromnál sincs, — találd bíró — kinél a kincs.

64. kék lilijomszál, — ugorgy a dunába, — támaz mëg odalad — az aranpácába; — fűsűköggyé mëk të, — mosakoggyá mëk të, — törűközzé mëk të — az arankötőbe.

65. his ki libám a mezőre! — hajzs be a libámat! — nëm hajtom mer kertem alatt fiafarkas mëgëszi libámat. — mibe mozsdik? — aran tálba. — mibe törülközik? — a gubások farkába. — his be libám.

66. kudu, kudu kis kaskám van, — pestën jártam iskolába; — së anyám, së apám, — csak ëgy rongyos tajicskám.

67. csípi csóka, csípi csóka, — varjú vágja, — holló kopácsojja.

68. êre csörög a dió, — âra mëg a mogyoró.

69. elöl mëgy a kiráj, — utánna a papok, — hátul pedig a népek.

70. sétálni, sétálni, — ëty kis dombon lëcsücsűni, csüccs!

71. gyere sári táncolni, — nëm mëgyëk mer fáj a lábom. — ugyi sári hoty tudol, — mégis mindig hazudol.

72. ëb házán gójafészek — mindën embër láttya, — csak ëgy vak nëm láttya, — az is kukucsájja;

73. elöl isten, — közbűl kiráj, — hátul mëg ëty sült boszorkán.

74. csiga-biga gyere ki, — ég a házad ideki, — ha nëm hiszed, gyere ki, — maj mëglátod ideki.

75. babona, babona vit fére, — lögd a csöncsört a fődre.

76. jőj mëg, jőj mëk tillinkó — télbe, nyárba, vajba, — vajas tekenyőbe, — maj mëkfürösztelek — a kis kölesérbe, — a naty kölesérbe.

77. nëm úgy járják a táncot, — dirib-darabosa^{n}, — ég a gyërtya, ha mëggyúttyák, — eszt a jányok szípën fújják. — fújjad, fújjad jó katona, — had ropogjon károj fia. — az elejin, az elejin csak lassa^{n} mënnyünk, — a hátujjá^{n}, a hátujjá^{n} — csag gyorsa^{n} mënnyünk; — pénz vónék, perdülnék, — rózsa vónék, terülnék, — mégis kifordulnék.

78. tüzet viszek kötőm alatt, — ha láttyátok elóccsátok, — íg a rokojátok.

79. vótál kerbe? — vótam. — láttál farkast? — láttam. — hány fija vót? — öt. — fíltél tűle? — nëm fíltem.

80. malom alatt jártam, — pondrós kutyát láttam, — aki ëggyet mer mukkanni, asz kapja be.

81. kerekecske, gombocska, — êre szalad nyúlacska, — it fogják mëg itt, itt, itt.

82. fürdik a ruca — fekete tóba, — annyáho készül — lengyelországba; — csíkos a talpa, — aranyos a sarka, — aszt izente kőrös pista — fordúj ëggyet rajta.

83. ángyomasszon kisjánya — beléhalt a dunába, — szëggyük össze csintokat-csontokat — aval harangozzunk.

84. két kis madár ül a fán, — ëggyik pétër, másik pál; — eriggy el pétër, — gyere haza pál.

85. kis kacsa fürdik — fekete tóba, — annyáho kiszűl — lengyelországba, — aranyos a háta, — ezüstös a talpa — fordúj ki, fordúj ki — aranyos micapi.

86. ëgyedëm-bëgyedëm — karrongyú, — nëm vagyok én — félnyakú; — iste^{n} kovácsa vagyok, — szën pál lovát vasalom, — kong, kong, kong — péter bácsi ezek közül emez.

87. kiki maga mestërsígit fôjtassa, fôjtassa, — a magáét a máséba në avassa.

88. csincselle, bombolla. — ki va^{n} kint? — az angyal. — mit keres? — virágot. — kinek? — kirájkisasszonnak a legszëb gyöngyvirágot.

89. enyím a vár, — tijéd a lekvár.

*

90. csíkos, csinos cintányéron cukros csirkecomb.

91. elöl mëgyë^{n} hat bakk, — utánna mëg hat pap, — hatot üti, bakkot üti, — hatot bakkot bottal üti — hat pap.

92. elöl mëngyë^{n} hat bakk, — utánna mëgy hat pap, — hatot üti, bakkot üti, — hat a bakkot bottal üti — hat pap.

93. ha én eszt a tisztás tálat elkáposztásíthatatlaníthatnám.

94. iszik a csinai csikós csikójja a tiszá^{n}, sárga csëngő csëng a csinai csikós csikójának a nyakán.

95. csatnaki csikós csikót itatott a tiszá^{n}; sárga cserép csëngő csëngett a csatnaki csikós sárga csikójának a nyakán.

96. öt török öt görögöt dögönyöz örökös örömök köszt, — föld bömböl, döbörög, — ördögök köszt könyörög.

97. aszt izente pokolbéli sári, kűggyél néki csikkörmöt, rucatalpat, vadalmának máját, vatkörtének zúzzát; a karácso^{n} János háza háta mëgët va^{n} ëty csivirgós-csavargós nyárfa, ára va^{n} ëggy ember kipingálva; aki eszt nékem ëty hallásbúl elmongya, tísz korona a díja.

98. ha az isten idejit aggya lencsének, borsónak, elizenek kukorica erzsëbethë, főzzön nékëm csikkörmöt, csuhatalpat, iromba tyúk tojását, paripalónak f . . gását; aki el nëm tuggya mondani, igya mëg.

99. az ipai papnak ipai papi fapipája van, azír az ipai pipa ipai pipa, ipai papi pipa.

100. kedvem kerekëdëtt kocsikázni; kocsikázás közbe kitört károj kocsisomnak a keze.

101. sárga bögre, görbe bögre.

*

102. református isten fia — üssön mëg ëggy istennyila.

103. fëlőtözik nac cifrán — mezítláb mint a cigán.

104. mit hallottam felőlled — piszkafa lëtt belőlled.

105. április bolongya — fëlmászott a toromba, — mëkkírdeszte hány óra, — fél tizenháromra. — csiribiri, kanveréb — a bolondot lögd odébb.

106. olá fáta — fáj a háta, — kennye mëg az öreg bába.

107. szëbb a páva mint a pujka, a pujkának rud a lába, rud, rud, rud.

108. lëgyík ojan szívës, — mint amijen szílës.

109. kint ülnek fínyesík — várják szippantójék.

110. csutora, fűrísz — mëgvan az egísz.

111. hónapután, kiskedden — bornyúnyúzó pintëkën.

112. kürtőre kormos — gyere be piszkos.

113. mëktaláta zsák a fóttyát — ecetëshordó dugóját.

114. örvendek — ha ëty nagyot hörpentek.

115. tessík, — csag be në essík.

116. várad felől jön ëcs csacsi — úgy níz ki min balog jancsi.

117. vërës kutya, vërës lú — vërës embër ëty së jó.

118. kaka-kaka, kaknizsa — nőjjík a gazduram bajissza.

119. tót kalap, — në nyúj hozzá, mëkharap.

120. kël dijó? — hullattya a tinó. — këll alma? — hullattya a kanca.

121. baka, — tele a gatya.

122. szeretëd még? — mit? — a naponsült málét.

123. a toromba mosnak, — a nyakadba f . . nak.

124. komádiba, tótiba — bocskorba jár a liba.

125. amoda van ëty kis póc — rajta ül az öreg móc.

126. bömböl bika, — vaskarika, — nëm adok szénát csak szalmát, — annak is a legajját.

127. ágon ülő kopasz madár — sz . . ik a të ôrod alá.

128. a templomba meszelnek, — téged agyon p . . . . nek.

129. tizënhárom, — nyald a s . . . em télën, nyáron.

130. mikor jankó kicsi vót, bébujt az ágy alá, — macska sz . . ból tüzet rakott, — kukoricát pattogatott.

131. úr vagyok mindënkor, — koplalok mindënhol, — a reggelt elalszom, — a dílt elsétálom, — este aszt ëszëk, amit adnak, — oda mëgyëk, ahová kűdnek.

132. jámborica, kukorica — kunkoroggyík fël a farka.

133. kël dijó? — ád a rigó. — kël kalács? — ád az öreg ács.

134. nyúlik a szám bélesre, — de nëm ëhetik belűlle.

135. akki ragyás, — az a babás.

136. mëntűl szëplősebb, — antúl teccősebb.
137. mëntűl koszosabb — antúl vakarósabb.
138. mëntűl alázatosabb, — antúl gyalázatosabb.
139. ëggyik fülem bal, — a másik nëm hall.
140. ha nincs píz, — igyál víz.
141. hijába, — ha nincs a ládafijába.

*

142. hétfűn heverëk, — keddën keverëk, — szërdán szëmelëk, — csütörtökön csűvölök, — pintëkën pipálok, — szombaton szitálok, — vasárnap kéccër az isten házába járok.

143. vërës hagyma, fokhagyma, — jőjjenek a lagziba; — ha nëm jönnek, maradnak, — othon is jól lakhatnak. — ha jöttök lësztëk, — ha hosztok, ësztëk.

144. két kisasszon pozsomba — sejmet lopott a bódba, — de a bótos mëktutta, — jó mëgagyabugyáta. — ëngem az úr në báncson, mer az apám födësúr. — ha jaz apád födësúr, — sejmet lopni në tanúj.

145. ëty szëm szilva, két szëm szilva, — bolond vót a csizsmadia; — mëgëtted a subickot, — nëm nőtt ki a bajusszod.

146. hétfű hetibe, — ked kedvibe, — szërda szerelmibe, — csütörtök csűribe, — pintëk pitvarába, — szombat szobájába, — vasárnap kéccer az isten házába.

147. vót ëccër ëggy embër, — szakálla vót kendër, — mëggyúlatt a kendër, — elszalatt az embër.

148. ëccër vót ëggy embër, — szakálla vót kendër, — fëlmászott a fára, — lëesëtt a sárba, — kitörött a lába; — két szúnyok húszta, — ah harmadik nyúszta, — belétëttík lepedőbe, — úgy vittík a temetőbe.

149. fűszkati, fűszkati, — nyis ki a ládádat, — mutas mëg a szíp sejem — ruhádat. (Vagy: mutas mëg az aranyrokojádat.)

150. mongyak ëgy mesét? — kutya viszi a kefét. — vót ëgy dongó mëg ëgy légy, — tovább is van, mongyam még? (Folytatjuk.)

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

Hol és milyen jelentésben használja a nép a következő szókat: andít, áradalmas, árik, árpaérő alma, atracél, bugyorgó, burdány, cakk (a. m. pofaszakál?), csel, csetéz, csiszakő, dúvad, első kéz (a. m. jobb kéz?), fágyni, fölfágyni, finta (a. m. ferde?), firogat, fujkás, gubera, gyomlás, hammász (a. m. kéménysepő?), háran, háralék, hátrulja (Miskolcon?), helybesít, hentel, hérjóka, himlik, lehimlik (Arany Próz. 361), horpanás, horvas, horvaszt, incseleg, jófájú ember, karmányos, károm-szó, kiséhetű és nagyéhetű, koppány, korhány, körmödzik, közeldiben, közeletiben, lábalják, lábalattoskodik, lődör, lövemlik, lövötél, máglya, mancs, marmancs, másodanya, méhely, mojt (a. m. törköly?), nár, násánkodik, pák, pásszos, pélke, piron-szó, porszász, pulykásan, pukhas, rabula, rógó (a. m. diákos ember?), ronyha, sajlik, sejlik, síll (a. m. sír?), sillál, szádor v. zádor (növénynév?) szível (a. m. sajnál?), tárászkodik, tilódik, megtilódik, tilul, eltilul, harang tőgye, ajtó-tügyfa, tömbörű, turcsi, ugráncs, válcsa, vigyor?

Mondja-e a nép: Oda plántálta magát elejbém, eh. oda állt elejbém?

Hogyan ejtik ki Dés város nevét: Dés-e vagy pedig Dézs? — Hogyan ejti a felvidéki magyarság Leibic város nevét?

Használja-e a nép ezeket a szólásokat: Nap mint nap. Nap nap mellett. — Királyra játszanak eh. királyosdit játszanak? (Igy Lisznyai: Uj palóc dalok 50.) Lovat játszanak eh. lovacskát? („Együtt játsznak lovat, katonásdit." Lisznyai uo. 49.) — Fenn van vmivel eh. nagyra van vmivel?

Falhoz állít = megcsal. Egy levélből: L. a multkor *falhoz állított*. Igérte, hogy meglátogat, s nem jött. (Budapest.) „Mert ha a szív győz, — *falhoz állít*, S kifoszt, hogy koldus lesz neved..." Erdélyi Zoltán verse: A „Rózsák"-ból. (Fővárosi Lapok. 1900. ápr. 1. sz.) Ismeretes-e másutt is emondás, s magyar-e? — T. K.

ISMERTETÉSEK.

Az új szófejtő szótár.

Lexicon critico-etymologicum linguae Hungaricae. — I. füzet. — *Magyar etymologiai Szótár.* A M. T. Akadémia megbizásából irta *Gombocz Zoltán* és *Melich János.* — *A!* — *Aszó.* — Bpest, kiadja a M. T. Akadémia 1914. (4r. 160 hasáb.)

Örömmel üdvözöljük a rég óhajtott szófejtő szótárt, s már az első füzet bizonyossá tesz bennünket afelől, hogy Gombocz és Melich munkája nemcsak hogy a mai nyelvtudomány színvonalán áll, hanem igen sok tekintetben kiigazítja s gyarapítja ismereteinket. Már most is kétségtelen, hogy példájával és eredményeivel termékenyítőleg fog hatni nemcsak nyelvtudományunkra, hanem művelődéstörténetünkre is. Ezt eleve is várhattuk, mert a szerzők úgyszólván született etimológusok: hajlamuk, széleskörű nyelvi ismereteik, az általános, az urálaltaji s az indogermán tudományban való jártasságuk — mindez erre a munkakörre tette őket kiválóan hivatottá. Igy hát nem is csoda, hogy a legnagyobb becsvággyal láttak hozzá a nagy munkához.

A szerzők tekintetbe vették úgyszólván mindazt a számtalan sikerült és elhibázott kisérletet, amely a magyar nyelvtörténet és nyelvhasonlítás terén napvilágot látott. Mindezt megrostálták a legszigorúbb kritika rostáján, még a tulajdon magyarázataikat sem kímélve (vö. pl. az 1. *asz* cikk végén ezt a megjegyzést: „Máskép, de helytelenül Melich Nyr. 22 : 179", vagy az Adorján cikk végén: „Nem egészen helyesen Melich Szláv. Jöv. I. 2 : 152"). Az eddigi magyarázatokat minden cikkben úgyszólván teljesen fölsorolják, még az elhibázottakat is,[1] úgyhogy a nyelvész-olvasó minden tekintetben tájékozva mérlegelheti az adott szófejtés elfogadhatóságát. Bámulva látjuk, mennyi meddő kisérlet történt egy-egy szónak a megfejtésére; ezentúl az ilyen kárbavesző fáradságot a legtöbb szónál el fogjuk kerülhetni. Egyébiránt a szerzők még a rossz magyarázatokban is találnak itt-ott egy-egy használható mozzanatot, egy-egy megtermékenyíthető csirát. S másfelől mértéktartásukat jellemzi a sok cikk végén olvasható lemondás: „Eredete ismeretlen" (*ábrándoz, abrukál, alangyár* stb.). Ezekkel még elég bajuk lesz nyelvészeinknek.

[1] Sőt legnagyobb pontossággal éppen ezeket, ellenben igazságtalanság, hogy a legszebb magyarázatoknak se jelölik meg határozottan a szerzőjét, hanem a cikk után odavetett vö.-be burkolják.

Különös gonddal tárgyalták a szerzők a jövevényszavakat s fölvették azokat is, melyeket a kényes irodalmi nyelv nem fogadott be: *abriktol, adoptál, adresz, adutt, ágens, anfrimmel* stb. Viszont megemlítik mindenütt, mely szomszéd nyelvekbe ment át az illető magyar szó. — Az eredeti szókincset pedig ahol csak lehetett egybevetik nemcsak a finnugor nyelvekével, hanem a távolabbi rokon nyelveket is fölhasználják, a szamojédot, sőt az altaji nyelveket (leggyakrabban a törököt), vagyis: az urálaltaji nyelvrokonság alapján állanak.

A földolgozott szóanyagnak gazdagságáról fogalmat adhatok, ha elmondom, hogy a szerzők fölvettek a NySz.-ból, az OklSz.-ból, a NyUSz.-ból, a MTsz.-ból és CzF. szótárából (az önként érthető összetételek és származékok kivételével) minden szóalakot s minden fontosabb jelentést és származékot, még a kétes hitelességüeket is, természetesen megfelelő helyreigazítással.[1] Azonfölül fölvették a keresztneveket s a fontosabb helyneveket s ezzel igen becses új anyagot nyujtottak. — Ha azonban az egész anyagnak rengeteg voltára gondolunk, nem csoda, hogy itt-ott némi hiányt veszünk észre, ahol t. i. kívánatos lett volna még egy-egy érdekes származékot vagy jelentést vagy alakváltozatot megemlíteni. Igy pl. az *abárol* cikkben hiányzik ez az érdekes elvonás: *abár;* rendesen összetételekben: *abár-lé, -zsír* MTsz.; vö. Otr. Orig. Hung. 1 : 460 : *abár:* crassum et faeculentum jus, a carne ultra medium cocta, post lotionem ejus manens. — Az *ábráz* főnévhez megemlítem, hogy Kazinczy is használja, Munkái 9 : 195 (vö. még NyUSz. 162). — Az *ad* származékai közül hiányzik az *adós,* érdekes két jelentésével (a régi nyelvben ugyanis hitelezőt is jelent). — Az *ágas* szónak hiányzik a fogas és oszlop jelentése (l. NySz. és MTsz.); ezekkel függ össze a *tótágas, királyágas* és *ágaskodik.* Az *ág* összetételei közül meg lehetett volna említeni az *ágról-szakadt*-at, vö. „ágra való: akasztófára való" CzF. — A székely *ahajt* szót már Kassai *a-helyt*-ből magyarázta (1 : 131). — A *3. aj* cikkben az *ájaz, ajal* ige mellől hiányzik az újabb irodalmi *ajaz* alak. — Nem említik az *al* szónak *alföld, alispán*-féle összetételekben való használatát. — Az *alafá*-hoz megemlítem, hogy egy-két évtizeddel ezelőtt még az országos költségvetésben szerepelt (s talán ma is szerepel) valamely külföldi ösztöndíj elnevezéseül. — Az *alszik* igéből származó *alít* (82) nemcsak altatás, hanem faoltás értelmében is előkerül Kassainál 1 : 77. Az *alszik* származékai közül hiányzik ez az érdekes melléknév: *alutlan, alatlan;* továbbá az *aluszi* melléknév, somnolentus Otr. Orig. Hung. 2 : 220. — Az *Ambrus* névnek *Ambos* alakjához kérdőjelt tesznek, de Kubinyi is említ *Ambus* változatot Nyr. 18 : 86. — Az Ancilla leánynévhez vö. „Királylánya *Encella*" Népk. 9 : 83 (Hamupipőke-változat, a leány csakugyan szolgálatba áll). — Az András névnek Anda, Andics, Andocs változatait személynevekül említi Kubinyi az id. h. (Andornok szerinte a. m. Andronicus; nem tudom, igaza van-e). *Andó* család is van a Tiszti Cimtár szerint. — Angyalka nőnevet nem említenek a szerzők, de Kubinyi említi az id. h. Uo. az Anna névnek Ancsa és Anics változatát találjuk, de van Ancsi is. Az Antalnak Kubinyi Antalos és Anta változatait is említi. — Az *ápetitus* mellől hiányzik a 18. században előforduló *egyepetye, hetyepetye;* az előbbit Mikes is használja, l. NySz. — A helynevek mellett előforduló Aranylábú-hoz nem említik, hogy

[1] Annak a célszerüségéről természetesen vitatkozni lehet, hogy az önként is megmagyarázódó összetételeket és származékokat is fölvették igen sok esetben. Mindenesetre fölösleges volt sok jelentéktelen alakváltozat fölvétele.

a Nyr-ben is (38 : 472) tárgyalva volt s a Kincses Kassa-félékkel egybevetve. — Az *artilleriához* megemlítem, hogy az *ártillerista* is forgalomban volt, előfordul pl. Gvadányinál is (A mostan folyó török háb. 101). Uo. 111 és 114: *arsenál, árszenál,* vagyis arzenál. — Néhány más cikkben is gyarapítani lehetne az adatokat s egy vagy más tekintetben helyreigazítani. Az alaputrétának *allapatré*-változata fordul elő Apornál Met. 361. — *Alba* a Nyr-ből idézett helyen nem akármiféle „fehér papiros", hanem váltólap; vö. még Bartalnál: „charta bianca, alias ch. alba: felhatalmazvány" s vö. *kártabiánka* MTsz. — Hibás idézet a 82. lapon az „ótja a gyereket" mellett NyF. 16 : 2, mert ott nincs. A sajtóhiba nagyon ritka, gondos olvasás mellett csak hármat vettem észre: 33. hasáb 11. sor: „hívja a fel figyelmet" eh. hívja fel a f. — 82. hasáb *alít* mellett „Kassai I. 142" eh. I. 141. — 159. h. 1. s. gyingyom eh. gyimgyom.

Az egyes cikkeknek berendezése célszerű, világos. Elül áll címül egy-egy szócsaládnak alapszava az alakváltozatokkal s lehetőleg az első és az utolsó előfordulás megállapításával, pl. „*al* [első adat 1239-ből, MFl.]; alakv. *ol* OklSz., Vár. Reg., Jerney (utolsó adat *o*-val a XIV. sz. második feléből, l. OklSz., MFl. *al* és *alsó* alatt; a személyragos *alja,* alakv. *alla,* állandóan *a*-val 1225-től, OklSz.)..." Aztán következnek a fontosabb összetételek és származékok (de miért van itt *al*-tól különválasztva az *aldi?* s miért van az *antal* melléknév a tulajdonnévtől elválasztva?) s ezek közt utolsó helyen, külön a nyelvujítás szavai.

A szerzőknek kritikai eljárását hadd mutassa egy pár példa. Az acélnál megemlítik, hogy a Besztercei szójegyzékben „*akel* (így a kiadásban; a hasonmáson inkább elrontott *h : ahel* eh. *achel,* vö. Schl. szój. *achel,* olv. *acél* ~ *acel).*" — Az *ájkál* igénél, de sok más szónál is óvatosan megjegyzik, hogy csak „egy adat" ismeretes, s ez az óvatosság nagyon helyén való, mert sok ilyen szó csak pillanatnyi alkotás,[1] mint pl. az az *édetlen,* mely mint szombathelyi tájszó szerepel a MTsz-ban, pedig talán csak egyetlen egyszer mondta egy hatéves gyerek eh. nem édes (l. Nyr. 13 : 425). — Igen érdekes a következő eset: *obadvojec* mint élő tót szó belekerült két cseh szótárba, pedig, mint szerzőink megállapítják, „ilyen szó sem a tótban, sem más szláv nyelvben nincsen", csak Dankovszky és Leschka gondolták ki a mi *abajdoc* szavunk megmagyarázására!

Néhol azonban mégse jártak el kellő kritikával. A DöbrK.-ben, egyetlen egy helyen *arató* helyett ez van: *arto,* s ezt a szerzők kételkedés nélkül, kérdőjel nélkül elfogadják alakváltozatnak, holott kétségkívül íráshiba. — Szintúgy elfogadják valóságos magyar szónak (bár megjegyzik, hogy „az adat megerősítésre szorul") az *árnyang* szót, pedig az egyetlen adat Somogyi Antalnak, a Régi magyar énekek koholójának, abban a közleményében fordul elő, melyben ilyen cifra magyar szók is vannak: *alász, ec, gűd, hűr, ónzir, ték, zám, zsű.* A Nyr. szerkesztője mingyárt a közlemény megjelenésekor számon kérte ezeket a közlőtől (12 : 528), de választ nem kapott.

(Folytatjuk.) SIMONYI ZSIGMOND.

[1] De azt már nem értem, miért jegyzik meg az édes pálinkát jelentő *álás* szónál, hogy csak egy adat ismeretes, még pedig Nagykállóról! Hát Magyarországban csak Nagykállón isznak álást (ném. *allasch*)?

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

Egy érdekes igealak. Jókai Mór Uj földesurának első kötetében olvasható:

— „Azzal fölviteté a padlásra ősi tajtékpipáit,...mik egyedül maradtak meg családi klenódiumképen és soha többet *nem dohányozék vala.*" E helyhez Zlinszky Aladár a regény „Magyar Könyvtári" kiadásában a következő megjegyzést fűzi: „Ilyen alak *nincs*, csak „dohányozék", vagy „dohányzik vala". Jókai a *komikum emelése végett* képezte, hogy még régiesebbnek lássék." — Ezzel szemben idézhetem Arany János Buda Halálának következő helyét, hol Bulcsu a pásztor elbeszélése után az Istenkard feltalálását elbeszéli:

Közelít lábujjon, szíve dobog szörnyen,
Óva megáll sokszor: menjen-e? ne menjen?
Ágaskodva tekint s nyujtózik előre —
Úgy mondom el, amint *hallám vala* tőle. (9 : 28)

Azt kellene tudni, előfordul-e ez az igealak máshol is, vagy ez Aranynál is csak oly mondvacsinált igealak, mint Jókainál, (itt azonban bizonyára nem „a komikum emelése végett"), vagy Arany tán Jókaitól vette át? Hogy Arany János használja, abból arra is lehetne következtetni, a nép is ismeri; de mely vidéken?

SOMOGYI GÉZA.

Ezt az igealakot nyelvészeink már régebben emlegették, így a többi közt Gáti István (evém vala, mondám vala, szerinte a székely nép használja, Elmélkedés a magyar dialectusról, 1815, 23. l.), Imre Sándor (M. Nyelvészet 4 : 339), Szvorényi (M. Nyelvtan, 1. kiadás 156), Szarvas Gábor (M. Igeidők 283). Szvorényi és Szarvas az alaknak értékéről is nyilatkoznak, de véleményük egymással ellentétes. Szvorényi szerint: „Ezen időalak a multban huzamosban történtnek kifejezésére használható. Pl. Sokáig űzék vala már gonoszságaikat, midőn Isten keze utólérte őket. Nóé száz esztendeig építé vala hajóját." Szarvas ellenben azt állítja: „*Ira vala* v. *volt* nemcsak hogy már a legrégibb nyelvemlékekben eléfordul s azóta folytonos, habár csak szórványos alkalmazásban van az *írt vala* v. *volt* mellett a plusquamperfectum kifejezésére, hanem azonkívül egészen szabályosan van képezve, s alkotó részei ugyanazon elemeket tüntetik föl, melyeket a latin plusquamperfectum: *scripsi* + *eram*: *írék* + *vala.*" De se egyik, se másik nem bizonyítja állítását, egyetlen bizonyító adatot se idéznek. Ezért s mivel ez az alak a többihez képest csakugyan ritka, egészen mellőztem a TMNyban (1895). Azóta azonban megfigyeltem az előfordulását s azt tapasztaltam, hogy a kódexek korától kezdve minden században előfordul, leggyakrabban Kazinczynál; a népnyelv a Székelyföldön ismeri, azonfölül Baranyából közölték (Nyr. 4 : 47). Ami a jelentését illeti, Szvorényinak van igaza, *íra vala* többnyire a. m. *ír vala*, néha egyértékű az *íra* és *írt* alakokkal, legritkábban fordul elő úgy, mint Szarvas állítja, az *írt vala* értékével. Eredetére nézve pedig: nem összetétel útján, hanem nyilván alakkeveredésből keletkezett: *íra* × *ír vala.* — Idézeteim a következők.

Az *ír vala* jelentésével (folyó cselekvés a multban);

Nem *thwdad wala* mire megyen az átkozott Judás (ÉrsK. 83). Őmellettek *alaanak vala* istennek angyali örülvén (így jegyezte ki a NySz. számára a kéziratból Halász Ignác; a Nyelvemléktárban azonban *alnak* van, VirgK. 112).

Mondának vala ű neki: dicebant ei (Sylv. UT. Ján. 8. fej.). Intéc vala, hogy az ő jószándékát hátra ne hadnája (Helt. Krón. 15). Hol a tanítványok valának vala (! Matkó: BCsák. 140). Óhajtá vala, hogy akar Nero császár fegyvere, akar más eset, érnéje véget életének (Lépes: Tük. 3 : 166). A sok nép pedig kiséré vala ő felségét szinte Szeged feléig (ErdTörtTár 1 : 13). Leborulának vala a 24 vének, és koronájokat leteszik vala a királyi szék előtt (Bíró M. Ékesség. E 2). Azt gondolá vala, hogy... (Dug. Szerecs. 1 : 360). Eközben pedig dohányozának vala, mint két török (Jók. RabRáby 3 : 19).

Az *íra* jelentésével (elbeszélő):

Az más éjjel oly nagy gyomorfájás esék vala reám, hogy soha oly igen az én gyomrom nem fájt (LevT. 2 : 32). Igy kezdé vala a beszédet (Fal. TÉ.). Miként mulaszthatá vala el azt? (Kaz. Munk. 2 : 103). Ha nem lett volna egy jó embere, aki az egész gonosz hálóvetést összekuszálá vala (Jók. RabRáby 2 : 147). Karácsony napját, akiön is megszületék vala a te szent fiad (Népk. Gy. 3 : 275). Nem éré vala fel s azért segítségére menék (Háromszék, MNyelvészet 6 : 231).

Az *írt* alak jelentésével (befejezett cselekvés):

Azokról azt írád vala, Maxné által küldted meg, de Maxné semmit sem tud felőlük (LevT. 2 : 366). Amit eddig mondál vala uram! jobb s fővebb részére nézve szent igaz (Fal. 51). Azt akarád vala mondani, hogy... (Fal. NU. többször). Melly kész vagyok én lemondani mindazon bővelkedésről, mellyel ezelőtt élénk vala (Kaz. Munk. 2 : 53).

Irt vala értelmében (befejezett cselekvés a multban):

Amikor eppen elmenének vala, mások jövének, ezek es elmentek... Mikor eppen felépíttők vala, reajött a nagy árvíz. (Háromszék, MNyelvészet 6 : 231).

Néha továbbá a föltétes *írt volna* alakkal egyértékű, legtöbbször Kazinczynál (tehát az ilyen értékű *ír vala* helyett, l. MKötőszók 3 : 109):

Egy csákánnyal agyamba sujta vala ha megállom vala (LevT. 1 : 61). Ha akkor Forgács egyenesen Brassó alá menjen, könnyen Brassót is megveheté vala, úgy Fogarast is (Cserei Hist. 346). Mintha azt akarád vala mondani, hogy már nincs igazság a világon (Fal. 355). Néked magadat meg lehete vala tartanod nékünk: Du hättest dich für uns erhalten können (Kaz. Munk. 8 : 286). Ha kimondhatám vala amit szívem e pillanatban érzett, Nincsi engemet ismét szeretett volna (Kaz. Bácsm. máj. 11). Ugy tetszék, mintha összeakadának vala tekinteteink (uo. aug. 5). Oly ólomalvás lepe meg, hogy ha bátyám fel nem keltetett volna, elalvám vala az esketést (uo. aug. 9.). Ha elgondolom, hogy én is élhettem volna e boldogsággal, s hogy te, ő, Nincsi és én, mely szép napokat élheténk vala a bátyámnál (uo. szept. 15). Karácsonnak éjjelében kelle vala nékie a kereszthez borúlt szűzet halálig ijesztnie (KisfS. Tát. 30). Pongrácnak ott kelle vala előbb immár lennie (uo. 41). Bűnösen feledének mindent, ami őket a porból felemelheté vala (Kölcsey: Kazinczy F.). A braminoknak semmi részök sincs e kis társaságok szerkezetében, mert különben kijelelék vala helyeiket s magoknak tulajdoníták vala a jövedelmek egy részét (1834. TudTár 1 : 114). Ne lett volna benne ez a gyengeség, őt sok jó egyéb tulajdonai szeretetre méltóvá teheték vala (Bajza). Ha én előttem nyujtja az idvezítő az áruló Judásnak a mártott falatot, úgy sujtám vala főbe Iskariótes uramat, hogy... (Jókai, Egy az isten 5 : 58).

Néha meg, különösen Kazinczynál óhajtó módul szerepel, = *írt volna.* Bár ne bőge vala soha a szép tulok..! (Kaz. Munk. 6 : 25). Azt bár ne cselekvéd vala: Das hättest du lieber nicht tun sollen (uo. 9 : 220). Csak olvasá vala meg levelemet Nagysád: hätten Sie doch nur meinen Brief gelesen (Kaz. Barnh. 107). Átkozott név: bár soha ne hallám vala neveztetni! Verflucht sei ihr Name! Dass ich ihn nie gehört hätte! (Kaz. Sara S. 26). Csak meg ne olvasá vala a levelet: hätte er mir doch gefolgt und den Zettel nicht gelesen (uo. 129). Bár ne nyitá vala éppen ő (a kaput, székely mesében Nyr. 39 : 282).

SIMONYI ZSIGMOND.

Az osztó számnevekről. A distributiv jelentésű számneveket a magyarban többfeleképen is ki lehet fejezni; az egyik módja az, hogy a számnevet egyszerűen megkettőzzük: *egy-egy, öt-öt, tíz-tíz, huszonnyolc-huszonnyolc* stb., stb. Ha csak egy jegyből áll az ilyen osztó számnév, nem okoz semmi nehézséget ez az ismétlődés; ha azonban már két vagy még több jegyből áll, akkor bizony meglehetősen nehézkes ez a képzésmód, mint látható az utolsó példán. De a régiek segítettek ezen nagyon ügyesen: nem ismételték teljesen az összes jegyeket, hanem a második helyen csak az egyest mondták újra. Pl.: Az császár deákja ebben az végzésben *tizenkét-két* szaput vett rajtunk (1628. TörtT. Újf. 3 : 508). Ezekért adnak őnekiek mindenik szállásban egy-egy idnepre *tizennyolc-nyolc* forintot (1614. uo. 2 : 472). Az sóhajónak Hosszumezőre az só kamarához leszállításáért adnak *huszonöt-öt* pénzt (uo. 473—4). Mindszent napban mikor bírót szoktak tenni, annak áldomásában szoktak adni *harminczhárom három* sót, mindenik szállásban (uo. 473). — Hasonló az eljárás a *másfél, harmadfél* stb. alakú összetett számnevekkel; pl: Ennek minden só vágó 2—2 sót ad minden napra, melyet ötével vált vissza az só kamara ispán *más fél fél* pénzen (uo. 472). Ezeknek is esztendőnkint jár *negyed fél-fél* forintjok (uo.). Minden egy hajó csinálására szoktak adni *nyolcad fél fél* fontot (uo. 473).

BEKE ÖDÖN.

Karasia. Régibb forrásainkban különféle alakban elég gyakran szereplő szó. Az Oklsz.-ban kivétel nélkül karasia néven fordul elő. Ugyanennek ismeri a NySz. is. A Nyr.-ben közzétett adataim sorában karasia, karazsia s garasia néven említik. Legtöbb változatát ismeri Bartal, kinél mint Pannus Karadschy, Karaschy, Karatschy és Karasya szerepel. Legujabb változata 1520-ból való, midőn arról van szó, hogy Frangepán Ferdinand a horvátországi Lipócz várán és Jasztrebarszka várkastély tartozékain az esztergomi érsek kárára hatalmaskodván, a jasztrebarszkai plébános lakásán garázdálkodik. Az elrablott tárgyak sorában van „una *tunicella de panno karisia* subducta panno albo valens florenos quatuor"[1] Ezen, tudtommal első ismert változata a szónak magyarázatát is adja. Jelentése történelmi szótáraink szerint: eine Art Tuch = genus panni, pannus carisanus, pannus carsanus, Bartalnál: pannus grosseus = kétszer ványolt posztó, de mit jelentsen a carisianus vagy carsanus, azt egyik sem mondja. Első pillanatra azt hihetnők, hogy ez valamely földrajzi hely neve, de ilyent most nem ismerünk és azért az eredetét másutt kell keresnünk.

Találjuk esetleg két helyen is. — Franciaországban a *Cariset* szónak kettős jelentése van: 1. Minden sűrűn ványolt és mindkét oldalán keresztbe szőtt flanell, 2. a molton (= moll) egyik neme, melyet leginkább a Vendée-ban

[1] Frangepán-oklevéltár 2 : 334.

lévő Fontenay-le-Comte nevű városban gyártanak. Van a francia Yonne-megye Tonnerre nevű járásának Flogny nevű körében egy *Carisey* nevű község, de hogy a Cariset-szóval összefüggésben legyen, nem merem állítani. — A Cariset-szövetet az angolok *Kersey*, *Kirsey*-nek nevezik és ezen félposztószerű, keresztbe szőtt, erősen ványolt flanellt értenek, melyet fehér és egyéb színben különféle finomságban dolgoznak ki, úgy mint a finom posztót. Az angolországi Suffolk-megyében van ugyan egy Kersey nevű község, de erről sem merem állítani, hogy a szövet nevével szoros összeköttetésben áll.

Egyet azonban biztosra lehet venni, t. i. azt, hogy a pannus karasia a francia Cariset, illetve az angol Kersey leszármazottja s hogy a karasia vagy karazsia nem más mint az egyik vagy a másik szónak magyaros átalakítása.

Végezetül még Bartalnál találjuk a következőt: „*Carisia,* fors. *camisia.* Verancs. IX. 192 et vestivit se rubea *carisia*". Bizonyosnak vehetjük, hogy a carisia itt nem ing, hanem a fenti *pannus carisia* vagy karasia.

WERTNER MÓR.

Gyevi.[1] Ez a családnév, mint a Nyr. szerkesztője kimutatta (25 : 318), az Al-győ, Fel-győ helynév származéka. A Gyevi-sor nevű szegedi utca, melyről az id. h. említés történik, megvan Szeged városának 1899-ben kiadott hiteles térképén (kiadta Várnay L.), még pedig a IV. közigazgatási kerületben. A Gyevi-sor közelében levő temetőt is Gyevi temetőnek nevezi a nép; a temető a vásárhelyi országút mellett van, mely A l g y ő n átvezet. Az id. h. azt kérdezte a szerkesztő, mondják-e még: algyevi, felgyevi. Csakugyan hallottam egy algyői parasztlánytól: Én *algyevi* vagyok.

BARANYAI ZOLTÁN.

Badár. A MTsz. több helyről, leginkább alföldi helységekből közli ezt a szót (és kicsinyítőjét: *badi)*, még pedig 'szép' jelentéssel. De Kassai Szókönyvében ezt olvassuk: „*Badár* loco madár dicitur in Hegyalja pueriliter *b* cum *m* permutando". Magyar Nyelvtanító-Könyvében pedig (1817. 466) ugyancsak Kassai egy falusi jegyzőnek egy fiatal asszonyhoz intézett leoninusai között idézi ezt a verset: Víg napodat várod, várom, mint várja *badárod.* S mikor az asszony özveggyé lesz, a jegyző így alakítja át a verset: Gyásznapodat várod, tőled kirepűle *badárod.* Itt tehát e szó a férjre vonatkozik. Hogy lehet ezeket a különféle jelentéseket összeegyeztetni? Talán csakugyan a *madár* szónak gyermeknyelvi változata, s aztán a 'kedves' jelentését vette föl s mint ilyen vonatkozhatott a házastársra is, végre pedig a 'szép' jelentésében állapodott meg.[2]

SZILÁGYI ÁDÁM.

Tájszókról (a Nyr. f. é. jan. számában közöltekről). *Barkácsol* (43. l.). Én is feljegyeztem mint magyarpécskai szót (lásd Arad megye néprajzi leírása, 295. l.), de Pécskán más az értelme. Annyit tesz, mint: fúr-farag, házieszközöket javítgat.

[1] Ezt a közleményt 1905-ben kaptuk, de akkor valahogy eltévedt népnyelvi kéziratainkközött. — Mivel szegedi helynevekről van szó, megemlítünk itt két különös szegedi dűlőnevet, mely a szegedi kir. törvényszéknek 1904. nov. 29-én kiadott árverési hirdetményében fordul elő: „a szegedi kült. . . Gatyaülephegyi, Kurvadomb dülőbeli szőlő. . " — A szerk.

[2] Berze Nagy János értesítése szerint Mezőkövesden *badár* a. m. pajkos, Gulyás József értesítése szerint pedig Debrecen vidékén a. m. „hetyke, csinos". — *A szerk.*

Ül (46. l.) Én is *marad* értelmében jegyeztem fel (Arad megye népr. leirása, 300. l.).

Edény. Arad megyében kétdecis kis üveg (Arad m. népr. leirása 306. l.). Még gyermekkoromban ismertem az edénynek somogyi jelentését: szekér. De némi megszorítással kell vennünk. Csak akkor mondják Somogyban a kocsit vagy szekeret *edény*nek, ha a takarodásra (Aradban takarás) fel van szerelve. Nevezetesen: elül-hátul keresztbe fekszik a két szekéroldalon a két nyúttó (nyujtó) s rajtuk fekszik, az oldalokkal párhuzamosan, *nyúttószeggel* odaerősítve a két vendégoldal. (Aranyt hogy tudtam bámulni gyerekkoromban a „szörnyű vendégoldal"-ért s az északi szél *fölöző*-jeért!)

(Arad.) SOMOGYI GYULA.

Szoroskodik, szoronkodik. E szavakról a Nyr. 43 : 40 lapján olyanformán történik említés, mintha „tolongás közben" valaki hevenyészte volna. Pedig mind a kettő régen élő szó s itt Fejérmegyében széltében járatos, az irodalmi *szorong* helyett. Ezért a *szoronkodik*-ot 1902-ben föl is vettem Kézi Szótáram új kiadásába (magyar-német rész 490. l.). A *szoroskodik* ritkább, de szintén hallható.[1] K. B.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Adatok a Nyitra-vidéki palóc-nyelvjárás szókincséhez Lajos községből.

Család. Apkà: apa. Anyâmásszony: mostoha-anya. Dodo: öregapa. Dorozsbà: vőfély. Kiàdó: a menyasszony násznagya. Kírő: a vőlegény násznagya. Mânyikà: öreganya. Mostàpà: mostoha-atya. Principâr: násznagy. Szàtyor: az öregek tréf. megszólítása tekintet nélkül a nemre. Anygyó: sógornő. Kigyed, kid, kê: kend, kegyelmed.

Keresztnevek. Antuskó (Antal), Cilkà (Cecilia), Ezëkiël (Elek), Fëro (Ferenc), Goston (Ágoston), Gyuro (György), Ilkà (Ilona), Igninko (Ignác), Jormà (Irén), Jozso (József), Julcsà (Julianna), Kàtyi, Kàcso (Katalin). Milkà (Emilia), Mikulâs (Miklós), Màtyo (Mátyás), Pàlo (Pál), Tërëzë (Teréz), Vilko (Vilmos), Vinco (Vince).

Testrészek. Bàjc: bajusz. Borjútártó: a tehén hasának a része, melyben a borjú van. Cseke: a bika hímvesszője. Csuklâs: csukló. Ecskó: herezacskó. Gâgos: Ádámcsutka. Hàjlâs: csukló. Hâlákszëmű: hályogszemű. Hâdgërëzd: hátgerinc. Himpók: incsomósodás a ló lábán. Hóttetém: érzéktelen kinövés a fejen. Hurkà: bél, has (Korognàk à hurkaim). Inér: lábin. Incsont: felső lábszárcsont. Kàkàskà: a gyermek himvesszője. Kàmorà: mellkas. Kézér: karin. Küshàs: a has alsó része. Küsszàkâl: az ajak alatti szakáll. Làpàcskà: lapocka. Lepedő: a szarvasmarha lebernyegje. Líp: lép. Mâsúj: középső-újj. Nágyúj: hüvelykújj. Ódàlcsont: oldalborda. Óring: fülcimpa. Oromzàt: orr. Piszke:

[1] A *szoronkodik* ige a NySz-ban is megvan MA-nek egy munkájából, továbbá 1752-ből éppen Székesfehérvár városi levéltárából MNy. 10 : 86. Képzésére nézve vö. *szürönkodik, iszonkodik* (csuszkál), l. NyK. 17 : 47, és *szállankozik.* — *A szerk.*

orrcimpa. Pucikà: a kislányok szemérem teste. Slájdros: kancsal. Szëmhój: szempilla-szőr. Szëmpiszkà: szempilla. Tértypohâr: térdkalács. Tidő: tüdő. Tokonpárt: oldalszakáll. Vâlgomb: a váll legmagasabb része.

Ruházat. Alsó: alsószoknya. Bohájszűr: hosszú szűrkabát. Bukorugró szoknyà: térdig érő szoknya. Bukor: a hajfonat végéről lecsüngő szalagcsokor. Csâpkà: sapka (Gâlibârdi csâpkà). Dómány: téli kabát. Erva: kötény. Féingëcske: derékigérő ing. Fűző: a kötény felső részéről lefüggő szalag. Hájkető: hajszalag. Jupkà: női kabát. Kàcàbàj: könnyű női kabát. Kàlip: kalap (Idës ànyâm vëttem uj kàlipot.. népdal). Kődökruhà: a született gyermek köldökére tett ruha. Lipityke, mágyàrkà: női kabát. Nyëkbàváló: a nyak köré csavart kendő. Óringlà: fülbevaló. Pruszlik: női mellény. Ràszporok: az alsónadrág behajtása, amelyen keresztül húzzák a fűzőt. Stibli: csizma. Sàru: csizma. Subà: a kisgyermekek szoknyaféle ruhája. Szàkâcsërovà, szàkâcskà: konyhakötény. Ubbony: mellény.

Ház és részei. Aboró: fazávár. Ajtóporà: küszöb. Ajtórágásztík: az ajtószárfába bevert kétágú vas, célja az, hogy az àborót beletolva, ne lehessen az ajtót kinyitni. Asztrig: zsuppal fedett háztető. Bíkànyúzó: életlen kés. Bód: a konyha előrészét: a *pitárt* a tulajdonképeni konyhától elválasztó ívezet. Búrító: ágytakaró. Cilindër: lámpa és lámpaüveg. Fàzík: fazék. Főttàlp: a padlózatlan szoba talaja. Gëbre: bögre. Grábicà: kosár. Gurnyó: kunyhó. Gyërtà: gyertya. Gyigó, gyugó: sárral bekent vesszőváz, amivel a kemence száját zárják el. Kàllántyú: a háztető szegésére erősített kétágú Λ fa. Kâponkà: kápolna. Kàrimà: a kemencén felül húzódó keskeny párkány. Kàsikà karkosár. Kàsztronkà: lábas. Këcsëge: az az edény, amibe a tejet szűrik. Kibli: vízcsöbör. Kicsinyszékëcske: négylábu kartalan ülőke. Kilicske: kilincs. Kondé: vízbögre. Korsú: korsó. Kucik: a kemence mögötti kuckó, a tűzhely alatti szugoly. Kürtő: kémény. Lukàzsvàràcà: szűrőkanál. Màzsàrkà: mozsár. Mosófà: ruhamosásnál használt deszka. Ovàsó: rózsafűzér. Pânt: ajtó-sarokvas. Pitàr: a konyha előrésze. Plí: sütő. Póc: polc. Pàdolâs: a disznóól deszkapadlója. Plotnyà: kemence-párkány. Pondusz: falióra súly. Prös: a lámpa gépezete. Râmà: képkeret. Siskó: kemence. Siskómëge: a kemence mögötti kuckó. Skàtyulà: doboz. Szàrvó: háztető-gerenda (vö. szarufa Λ).Sziropsëprő: ciroksepru. Szitkà: tejszűrő. Szivonó: tűzkaparó. Szobà: padlás (Szobân à szàlunnà). Tâ: tál. Tökkís: tökvágó. Tràifúz: háromlábu vasállvány. Tyüszel: tűzhely. Tyüszàllà: l. kucik. Vígdëszkâk: a szoba menyezetét alkotó deszkák. Vísö: véső. Zsufànyà: pléből készült kanálszűrő. Trúbà: a takaréktűzhely sütője. Asztàlfija: asztalfiók. Asztàlhiggyà: az asztallábakat összekötő lécek.

Ételek, italok: Aprólík: baromfi aprólék. Bëkócànyi: becsípni. Buhtà: felfújt-tészta. Dropcàlé: csipedett-tészta-leves. Duszëni krumplà: szitán áttört burgonya. Fölöstököm: reggeli. Főzemíny: főzelék. Hidegleves: kocsonya. Istenkàkàskà: egyenként kisodrott tészta (krumplis nudli). Kőtis: felfújt tészta. Magyarkeserő: pálinka. Màrtâs: főzelék. Omàcskà: főzelék. Pukànc: pattogatott kukorica. Pupâcskà: elejelisztből (= finom) készült tészta. Mâcsik: metélttészta. Ràsztyà: köménymag. Részkâsà: rizskása. Rorânkor: uzsonna. Spágât: pálinka. Sulëni: l. istenkakaska. Szàlunnà: szalonna. Szàppànyos kinyér: sülettlen kenyér. Szlopâl: mohón iszik. Szoldà: szikviz. Trotyó, truntulica: pálinka. Vërëzsbors: paprika. Zàbâl: mohón eszik. Zsírozsvíz: az a víz, amelyben szalonna főtt.

Növények. Agács: ákác. Arvávirâg: árvácska. Bârânfárk: ökörfarkkóró. Bikápetrëzslin: ádáz (Aethusa cynapium). Bikáté, bikáfű: ebtej (Euphorbia). Birëg: bürök. Bób: lóbab. Bógécs: bogáncs (Carduus) v. aszat (Cirsium). Bojzik: bodza. Boldogásszonlevé: szagosmenta (Mentha crispa). Bórfá: fenyő (Pinus). Bugó: fenyőtoboz. Burginyá: burgonya. Csipârkágombá: csirkegomba (Cantharellus Cibarius). Csovány: csalán. Dubâk: úri gomba (Boletus edulis). Elevengât: semfű-semfa (Licium). Fehírbógács: takács héjakút (Dipsacus laciniatus). Fizol: bab. Gájz: gaz. Gálág: galagonya. Gástánfá: vadgesztenye. Gyük: gyökér. Ivolá: ibolya. Jëhodá: eperfa. Jójni kákássá: ecsetpázsit (Alopecurus). Kárfion: kelvirág. Kígvirâg: kék buzavirág. Kódéstető: bojtorján. Konko: mécsvirág (Lychnis). Kutyányêv: a gyermekláncfű levele. Kukurics: kökörcsin. Láliá: nőszirom (Iris germanica). Lënnek: bükköny. Lipáfá: hársfa. Lórë: lóhere. Mâcsik: a csöregefűz virága. Muszkábógécs: szerbtövis. Nyârsfá: nyárfa. Petrëzslin: petrezselyem. Pimpimpâvá: gyermekláncfű. (Taraxacum off.) Pocikfárk: cickafark (Achillea). Prászlicská: mezei zsurló (Equisetum arvense). Pufátok: nagy pöfeteg (Licoperdon giganteum). Pupáncfű: mezei folyóka (Tamus L.). Rágács: l. kódéstető. Rájcsiná: paradicsom. Sípká: vadrózsa. Skolák: kukorica csutka. Szentivânkinyér: szentjánoskenyér. Szivâfá: szilvafa. Kecskecsëcsű sziva: magvaváló szilva. Topló: fagomba (Polyporus fomentarius). Torcs: törzs, fatönk. Törögbócfá: orgonafa. Uhorká: ugorka. Vádzáb: juhcsenkesz (Festuca ovina). Visnyefá: meggyfa.

Állatok. Anyáborjú: nőstényborjú. Bábá: cserebogár-csimasz. Bugár: bogár. Csürke: csibe. Estyi lápátyiká: közönséges denevér. Fávâgó: zöld harkály. Földi fëcske: parti fecske. Hornyú: földi giliszta. Jáscsëricská: gyík. Káncúr: kandisznó. Kátyárinká: katicabogár. Kió: kígyó. Korpió: vizi skorpió (Nepa cinerea). Kukukmádâr: kakuk. Kulkurkovâcs: egy fedelesszárnyú bogár. Kulláncs: fullánk. Lápká: szúnyog. Lisáj: lepke. Lószárbugár: ganajtúró bogár. Lovácská: zöld szöcske. Mágdálinká: kék nünüke. Mí: méh. Muzikándbugár: cincér. Oroszlány: oroszlán. Pápátyá: lúd-fióka. Pípá: tyúk. Pocik: egér. Pótyik: kuvik. Pukkántó: halhólyag. Styúr: fekete csibor. Szârnyás lovácská: vándorsáska. Szilokférá: szőlőtetű (Phylloxera). Szivábugâr: cserebogár. Szőrőspápmácá: hernyó. Tëkënyős bíká: tavi kagyló (Anodonta cygnala). Tövisës málác: sündisznó. Túkmon: tyúktojás. Tücsög: tücsök. Vákánd (?): vakondok. Zsábárnyá: békató.

SZINKOVICH JENŐ.

(Vége következik.)

Szólások.

Eláztam, mint a halpaprikás (nagyon eláztam; a paprikás elázik, mikor a kelleténél tovább fő). — Jól esett, mint a kutyának a vaj alja (nagyon jól esett). — Heten vagyunk, mint a markotai ördögök. (A sopronmegyei Markotán élt hét betyár. V. ö. ezzel a szólással: Heten vagyunk, mint a gonoszok.) — Affektál, mint a Csehiék malaca (henceg). — Annyit ér, mint a pokolban egy zsidó (semmit). — A rest kétszer jár, a fösvény többet költ. (Közmondás.) — Mosolyog, mint az árpacipó. — Olyan púpos, hogy az uzsonna is megáll a hátán. — Nincsen semmim, csak az ujjam. (A földhözragadt szegénység kifejezése.) — Túrja az ülletit a sok járás. (Nem szeret sokat járni.) — Eredj, te nagyon utolsó. (Lesajnáló kifejezés.) — Rosszúl érzi magát, mint kutya a

kútban. — Túlra, ha kopasz, Makóra, ha rossz vagy. — Alázatos, mint légy a szerdéken. — Viselve válik minden, mint a pipiszőrös kendő. (Mindent a használat után lehet megismerni.) — Kacsalódik a legényekkel (kacsintgat a a legényekre). — Úgy kell neki, mért nem köszönt a zsidónak. (Akkor mondják, mikor valakit valami baj ér.) — Ha haragszik, haragudjon sokáig, míg a fene meg nem eszi bokáig. — Majd megbékél a maga kenyerén. — Bolond lukból bolond szél fúj. (Bolond ember bolondokat beszél.) — Üres kamarának bolond a gazdasszonya. — Fiskálist kéne vetni bele! (Ezt mondják a kúnsági magyarok az olyan földre, amelyiket annyira elfelejtett megzsírozni a jó Isten, hogy semmi hasznos meg nem terem benne. Makói Ujság, 1913. 10:29, 1.) — Gyerek az idő (jókor van, korán van). — Töri a gond. — Tréfás szólások: Hogy volt? Hogyért nem adták, ingyér meg se mutatták. — Hány óra? Egyik se hányja a másikát. — Van itt minden bőven, mint Madán, hol a koldus meghalt éhen. (Gúnyos körülírása a szegénységnek.)

GALAMBOS DEZSŐ.

Az lesz, ami a falu (a többséggel fog tartani). — Nagy fát mozgat, nagy fába vágta a fejszét (nehéz dologba kezd). — Nem hívják semminek sem (hitvány, gyarló). — Ellopta a paptól a tepertőt (sömör, pattanás van a száján). — Nem olyan könnyű őt a falhoz állítani (nehéz becsapni). — Úgy elveri, hogy Ádámra vicsorítja a fogát. — Megkeni egy kis mogyorófahájjal (megveri mogyorófavesszővel). — Ha csak verni kell, akkor süveg alatt a madár (kapható rá, hogy megverjen vkit). — Szeretné rajta szétverni a tuskót (vagyis nagyon megverni). — Mellbe' hörög a hordó (mikor már kevés bor van benne). — Nem esik le az ujjáról az aranygyűrű (ha vki szégyel vmilyen munkát, ezzel bíztatják). — Nyakát teszi rá (biztos benne). — Koma neki a dolog (nem szeret dolgozni). — Ne járjon a levesfúvód! (ne beszélj!) — Nagy lóbőr; jó nagy darab; jól kinőtt a sárból (nagy termetű). — Húzza a bőrt v. lóbőrt a fagyon (alszik, mélyen alszik). — Alig lehet bele lelket verni (nehéz felébreszteni). — Gyün-mén (= jön-megy) mint a Dobsa méhe (céltalanul jár-kel). — Úgy áll már, hogy tele van az iskola deákkal (jóllakott). — Azt a hordja-széjjelit! (tréfás káromkodás). — Kikerül a csávából (a bajból). — Bennmarad a csávában (a bajban). — No mi feslett? (mi baj? mit akarsz?) — A bort kiházasítják, megkeresztelik (vízzel vegyítik). — Ül, mint Lelén a tök (tétlenül). — Be akarja mártani a szószba (bajba akarja rántani). — Isten tyúkja! hogy tegyen az Isten a kosarába! (gyámoltalan, akivel akármit lehet tenni). — Sejti, mint macska az esőt (csakúgy vaktában, találomra gondol vmit). — Balkézzel vár (nehezen vár). — Dorozsmai csipet kenyér (nagy darab). — Cefetül áll (rosszúl áll). — Megjárta száz tű hosszát (sokat járt). — Hamar kirágta az iszákot (kimutatta a foga fehérét). — Kínlódik, mint pokolban a juh (sokat kínlódik). — Nem marad faltúl (nem marad hátrább). — Dicséri, hogy majd lemegy a könyökéről a bőr (nagyon dicséri). — Van valami a hóna alatt (vmi titkot rejteget). — Elhegedűlte a nótáját Szt. Dávid (vagyis: vége van már). — Szó éri a ház elejét (szégyenbe jutunk). — Hányja, mint a Csáki szalmáját (kíméletlenűl, gondatlanúl bánik vmivel). — Hogy áll a bál? (mennyire vagyunk az üggyel?) — Oldzik a bocskora (szabadúlni szeretne vmely igéret teljesítése alól).

Makó, 1913. nov. 7.

MATUSIK ISTVÁN.

IZENETEK.

G. L. Martha etruszk könyve nem teljesítette a hozzá fűzött vérmes reményeket. Nemsokára bővebben is ismertetjük.

Sz. S. Báli leányneveket már ezelőtt is többször gyűjtöttek dolgozótársaink, l. pl. 32 : 176, 33 : 239, 297.

N. L. Érdekes, de könnyen érthető, hogy a Halotti Beszéd neve már többször is alkalmat adott olyan szójátékra, aminő a Nyr. szerkesztőjeé (42 : 434). A Hét 393. számában NF. aláírással jelent meg ez a párvers:

Bár a halálról szól első emléke e nyelvnek,
Mégis csak benn' él és fog is élni e nép.

S. T. Ha Bodrogi Lajos a Shakespeare-tárban (1 : 182) azt mondja: „Valószínű, hogy a *Rákóczi* név is fülébe juthatott" Shakespearenek, s ezt abból következteti, hogy egy drámájában előfordul *Ragozine* mint *pirate* vagyis kalóz: ez a következtetés nem állhat meg. Ebben a névben nyilván az olasz Ragusino szót kell látnunk, mely ragusait jelent.

K. A. A *pohár, szamár,* stb. ragozás-változtatásáról l. Simonyi: Az analogia hatásairól 1881. 16—17. l. és TMNy. 292 és 300.

S. G. Daguerrotypia volt a fényképezésnek első neve, szó sz. Daguerre-nyomás, mert Daguerre és Niepce találta föl 1830 táján, tulajdonkép az utóbbi, de úgy járt vele, mint Columbus Amerikával.

P. P. Szivesen vesszük az igéretet is, ha nem lesz nagyon terjedelmes.

K. S. Kérjük ugyanazt rövidebben!

W. M. Az adatok közlését az ápr. v. a májusi számban folytatjuk.

Beküldött kéziratok. Öreg T. Megismerni vkit mástól. — Szendrey Zs. A tárkányi nyelvjárás. — Kovács M. Összetételekről. — Losonczy F. Mennen. — Szűcs J. Tréfás instáncia. — Komjáthy S. Az ifjusági könyvtárakról. Talán eltévedtünk. — Fokos D. A műveltető *l* képzőhöz. — Kräuter F. A -vá vé és a -val vel kérdéséhez. — Beke Ö. és Wertner M. Magyarázatok. — Mariánovics M. Szent János áldása. — Erdélyi L. A HB-hez. — Prohászka J. Szólásmagyarázat.

Új könyvek és füzetek. Erdélyi L. A HB. nyelvjárása (kny.).

Beke Ö. A finnugor szóösszetételhez (kny.).

Mészáros Gy. Magyarországi kún nyelvemlékek (Franklin ny.).

Kardos Lajos: Arany J. Bolond Istókja. Irodalomtörténeti tanulmány (Debrecen. Ára 3 K).

Gerecs F. A Cippus Abellanus. Oszk nyelvtörténeti tanulmány (Franklin).

H. Paasonen: Mythologisches, etymologisches (kny.). — Finn. pellava 'lein' (kny.).

Virittäjä (a Kotikielen Seura folyóiratának alkalmi kötete Setälä Emil tiszteletére).

XLIII. év. 1914. április 15. IV. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

A MÓDOSÍTÓ IGÉK ÉS NÉVSZÓK SZÓRENDJE.

Irta **Molecz Béla.**

2. Akar bemenni.

Gyakran előfordúl az az eset, hogy a módosító igében vagy névszóban kifejezett fogalomra akarja az ember különösen felhívni a hallgató vagy az olvasó figyelmét. Ilyenkor *maga a módosító* lesz a főhangsúlyos szó, tehát természetesen szólam elejére kerűl, akár a mondat élére is, és így az igekötő vagy más meghatározó megmarad igeneve előtt. Ez az eset természetesen azokkal a módosítókkal történik meg legtöbbször, melyek már magukban is színesebb, tartalmasabb képzettel járnak s így leginkább ezekkel fordúl elő, hogy bennük találjuk közölni valónknak főrészét. Leggyakrabban tehát azokat az igéket és névszókat találjuk így, melyeket tárgyalásunk első részében a második csoportban soroltunk fel. Joannovics egyenesen ezt a szórendet ajánlja ezekre a módosítókra nézve, különösen, ha csak a rövid igekötő az infinitivus meghatározója (Szór.Tan. 2:59—60). Kicska Emil azt írja, hogy sohasem tudott teljesen megnyugodni ebben a formában. *Akar* fát vágni — ezt olyanféle mondatnak tekinti, mint: *vagy* beteg, — ami természetesen hallatlan germanizmus, — de egynéhány esetben — terjedelmesebb igékkel és módosító névszókkal — ő is használja ezt a szórendet: amennyire *sikerült* megtudnunk; *vonakodik* visszalépni, *köteles* megvalósítani, *kész* minden áldozatot meghozni, *alkalmas* helyreállítani (Nyr. 22.: 60—62). Tehát nyilván ő is csak az első csoportbeli módosítókkal tartja idegenszerűnek. Amint látni fogjuk a második csoport módosítóival egészen közönséges ez a szórend akár a nyugodt, egyszerűen közlő mondatokban, akár nyomatékos beszédben. Például:

a) *Igékkel:* Ez ötféle dolgokban függ az keresztyénség, melyeket *alkoszik* minden keresztyén embernek megtudni (Bat:

KTud. NySz.). *Erőködnek vala...* elszaladniok (BécsiK. 43.) *Igyeközik* őtet elszabadítania (DebrK. 311). *Igyekezik* minden tehetségével magát megjobbétani (Tel: Fel. 93). *Írtózik* a' magos toronyra felmenni (Vers: Anal. 2:282). Kegyelmed *kárlotta* hat vagy hét forint ára tafotát kildeni (LevT. 1:3). ...es legottan *kényszerejté* Jézus ő tanéjtványit a hajócskába felmenniek (MünchK. 41). *Kíszleli* űtet ű lelke prédikállani (JordK. 766). Hálákat adok te néked uram Jézus, ...mert *méltolkottál* engemet megszabadítani testemnek minden veszedelmétől (KrisztL. 44). Örömedért, kit vallál, mikoron mend mennynek és földnek keralya *méltóltata* tégedet szüléiűl választani (PeerK. 160). Kiket *méltóztattál* az te szent szolgálatodra hínia (ÉrdyK. 580. a.). *Sietének* mind ezeket a királnak megmondani (VirgK. 39). S vagy *sikerül* végre bevennünk a várat, vagy kiontott vérünk e kövekre szárad (Arany: 3:169).[1] *Szégyenli vala* ilyen nagy szent atyának ez dolgot megjelenteni (VirgK. 18—19). *Tartozonk* ő értek nehéz fohászkodásokat és sírásokat tennönk (VitkK. 15). *Vetélkedtek* Helénát kinevetni (Arany 5:57).

b) *Névszókkal: Hasznos* jóknak lennetek (Vers.: Anal. 2:290). [Az olyan dolgokat] *illő* minden szorgalmatossággal eltávoztatniok (Mátyus: Diaet. 2:385). Arra a gyűlésre *joga van* minden képviselőnek megjelenni (PNapló 29:267. S.). Ű maga csak parasztul is megesmérheti, hogy olyrul szólnánk, melyeket *kábaság* szabni a hét időhöz (Tel: Fel. 40). Ha ide nem hítták volna is, csak *kételen lett volna* Franciaországból kimenni az urunknak (Mikes: TLev. 14). Ha *képös* volna annak lenni, hogy... (SándorK. 7). *Kiváncsiak lesztek* megtudni, hogy mi lesz a végén (Jókai 88:209). Mindenkor *kötelesek vagytok* őtet dicsérni (VirgK. 51). *Szükség* jó értelmet vennünk az ő irgalmasságáról is (Born: Préd. 26).

A leggyakrabban előfordúló és közbekerűlő módosítókkal általában csak olyankor szokásos ez a szórend, ha a módosítónak nyomatékossá tételével elgondolható ellentétét ki akarjuk rekeszteni. Példáúl:

Akarok Tar Lőrincz felesége lenni (Arany 2:121). Azzal a feltevéssel szemben, hogy még változtatni lehetne a páros viadal eredményén, Piroska, csalódott szerelme fájdalmában, tiltakozva vág közbe. — *Illik* a vitéznek... a veszélyt keresni..., *Illik,* ha már nem tud becsületben élni, pironságos éltet

[1] Itt szemmelláthatóan erős nyomatékkal, szembe állítva azzal az eshetőséggel, hogy *nem* sikerűl.

halállal cserélni. De szükségtelenül tenni azt koczkára... valóságos vétek (Arany 3 : 169). Ha *kivánnya* mëglátni, mëgmutathatom a város szílin (Orosháza. Nyr. 4 : 281). Eggy embör monta neki, hogy ő *látto* ëgy zsiduje a tengör hetedik részére mënnyi (Göcsej 3 : 180). A napra *lëhetëtt* nézni, de rëám nem (Erdővidéke, 4 : 39).

Ide sorozhatjuk a létigének ilyen nyomatékos használatát is: *Lessz* ott mit enned. Volt mit harcolnunk még az ellenséget meggyőzhettük (Vers : Anal. 2 : 290). Ha *van* mihez bizhatnod a jelenben... maradj az élvvel kináló közelben (Vörösmarty 1 : 250). Na hát... aki a legszëbbik virágot hozza, annak *szabad* mëkházasonni (Aszód 1 : 275). Elfogadom... a szóban levő tétel helyességét, mindamellett csudálatos marad a belőle vont következtetés, hogy *szabad* nyelvünket bármely, sőt minden nyelv rokonának tekinteni (Szarvas Gábor 7 : 159).

A régi nyelvben általában gyakrabban volt minden ige nyomatékkal a szólam elején. Részben latinosság is ez, de nem minden esetben. Bizonyítja ezt nemcsak az, hogy a mai népnyelvben is előfordúl ez a szórend olyan távol eső nyelvjárásokban, mint némely túladunai és a csángó nyelvjárás, hanem az is, hogy közönséges igekötős igéket is szétválasztottak olyankor, mikor ma együtt hagynók őket igéjükkel. Ez pedig nem történhet meg a latinban. Különösen a megkezdés, szándék, majdnem megtörténés kifejezésére, de más esetekben is gyakori volt ez a szórend.[1] Ugyanezt találjuk a módosító igékkel is:

Akarám ez kis irásom által meglátogatnom Ngdat (LevT. 2 : 231). Ez az ajtó, kin *engettetik* bemenni az örök kévánatosságnak végezetire (NagyszK. 22). *Kölleték* Kdet... ez levelemmel ily dolog felől megtalálnom (LevT. 2 : 195). És az ő bolond elméjekkel... merék... szent Damankost latornak és esméretlennek nevezni (DomK. 102). És a borba vizet öss [= önts]... mert a bor emberi természetet *szokta* bujaságra gerjeszteni (VitkK. 49).

Ide sorozhatjuk a mai közbeszédnek ilyetén kifejezéseit: *vagyok* bátor ezt vagy azt megtenni (S.); *van* szerencsém bemutatni, amelyekben tulajdonképen a *bátor* és a *szerencsém* volna a közlés főrésze.

A régi nyelvben sokszor találjuk ezt a szórendet a *van* igével és a határozó igenévvel is. Ez ma már teljesen szokatlan, legfeljebb költőknél fordúl elő, nyilván a rím vagy ritmus kedvéért:

Te szent orcádat, ki *vala* szép piros színnel megékesűlvén. (WinklK. 86). Mikor János vitéz odaért, *valának* egybegyülekezve mind a boszorkányok (Petőfi : Ján. vit.). Itten Petőfi művészi tudatossággal követi a népies históriáknak hellyel-közzel előfordúló hagyományos szórendjét. A jövő idejű melléknévi

[1] L. erre nézve A magyar szórend történeti fejlődése című könyvemet (20—35). Vö. Simonyi : A magyar szórend 10—12. és 95. is.

igenévvel: Mikoron *vala* beteljesödendő, mely mondatott vala próféta miatt (ÉrsK. 26).

Említsük meg végűl, hogy ez a szórendi forma is előfordúlt a régi nyelvben az accusativus cum infinitivo-t utánzó latinos szerkezetekben is, természetesen anélkül, hogy ezzel az ilyenféle szerkezeteknek a mai nyelvben való használhatóságát akarnók bizonyítani:

Hallja vala és érti vala anya szent egyházat... elnyomottatni és szaggattatni (MargL. 81). Mert *reménylem* enmagamat jövendőre tinálatok lennem (JordK. 875).

*

Kérdésben, óhajtásban, felszólításban általában gyakori a nyomatékos ige. Ezt találjuk régente is, manapság is a módosítókra nézve is:

Akar-ë még tanúnyi boszorkánságot (Bakony v. Nyr. 4 : 558). Kérdëzi a király a lánytú, hogy *mer*-ë vállakozni (Orosháza 4 : 376). Ott mingyá asz kérdëzi, hogy *szabad*-ë bëmënni (Uo. 4 : 375).

Köszönetemnek utánna szerelmes fiam Kdnek *kívánnám* minden egészségét és minden javát hallanom (LevT. 2 : 19). Mint *szeretnék* odamenni! (Arany 1 : 150). E zaptya *szeretné* mëgvëtetnyi velë e përënyei kovácsmíhelt (Vasm. Németgencs. Nyr. 30 : 486). A zembër *szerette vóna* a gyerëkët a hâztú êtávolittanyi (Somogym. Kapoly, 4 : 85).

Hagyjátok az apródokat én hozjám jőni (MünchK. 49). Az igasság két féle: egyik közönséges, kivel *igyekezzünk* az Istennek minden parancsolatinak engedni (Born : Préd. 165—166). *Add* meglátnom színedet! (Vers. : Anal. 2 : 292). No, *segicsd* mëgmondanyi, mi e zisten csodájo! (Vasm. Németgencs. Nyr. 30 : 397). Mán csak *tessik* hozzá látnyi, në szégyenköggyék! (Sopron m. Röjtök, 3 : 465).

A nyomatékos módosító után vagy még a mondatzömben foglal helyet az igenév a maga meghatározójával vagy pedig a kiegészítő részbe kerűl. Az igenév meghatározója természetesen megmarad előtte, szórendünknek általános törvénye szerint. Érdekességük miatt említem meg az itt következő egynéhány mondatot, melyekben a meghatározó az igenév *után* van vetve:

A Krisztus *kezdett* tanyítani és cselekedni... *az új Testamentomba,* nem az ó Testamentomba... (Dáv : Vall. 152). Itt a szembeállítás miatt. Ezt penig az beteg személynek könnyebbségére *kell* adni *az oldala felől,* avagy ahol az ember gondolná, hogy mely felől hasznosb (Toldy : Akad. Ért. 9 : 25). Kéreté, hogy lenne jelen a múlatságon, amelyet *fog* adni a *császárnak* (Mik : TLev. 25). Nagy annak esztelensége, aki bár nincs tehetsége, mégis *akar* tenni *kárt* (Heptalogus 16). zután osztán *fogjuk* szórni meg (Moldvai csángó, Nyr. 31 : 7.)

3. Bemenni akar.

Ez a szórendi forma adott okot legtöbb megrovásra. Szarvas és Kicska ellenzi leghatározottabban, különösen nyomatéktalan mondatokban. Kicska megengedhetőnek tartja szembeállításban. Simonyi némely meghatározott eset kivételével szintén idegenszerűnek tekinti (Helyes Magyarság 39., Magy. szór. 94., Nyr. 31 : 487). Joannovics nem csak szembeállításokban tartja kifogástalannak, hanem a testesebb módosítókkal még nyomatéktalan mondatokban is inkább ezt ajánlja, mint a módosító közbetevését (Szór. tan. 2 : 59). Úgy látszik, Arany is ezen a nézeten van, hiszen a terjedelmesebb módosítók közbetevését csaknem hallatlan visszásságnak mondja, az *akar bemenni*-féle formát pedig németesnek tartja.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy mely esetekben tekinthetjük helyesnek. Azt azonban előrebocsáthatjuk, hogy *mellékmondatokban* — különösen, ha ráadásúl még a mondat végére is kerűl a módosító, — csaknem kétségtelenűl német hatás eredményének tekinthetjük, ha valami különös oka nincs épen ennek az elrendezésnek.

Ha a módosító ige vagy névszó a főnyomatékú szó, természetesen nem kell feltétlenűl az igenév előtt állania s az igekötős vagy bővítményes igenév nem csak a kiegészítő részben, hanem az előkészítőben is állhat. Tehát az igenév a maga meghatározójával együtt inchoativum lesz s utána következik nyomatékosan a módosító a mondatzöm elején.

Ebben az esetben feltétlenűl helyes ez a szórend; csak a szólamok rendje változott meg az előbbi formával szemben.

Például: Jó reménséggel biztatlak, kétségben esni | *tiltalak* (Com : Jan. 2. NySz.). Nagyságodnak magát megmérsékleni | *igen szükséges* (RákGy. : Lev. 164. NySz.). Elfojtottam azt, amit elfojtani | *kellett* (Kaz : Lev. 1 : 272. Simonyi példája s több más is nála, Nyr. 31 : 488., Magy. szór. 95). Jó barátim reá bírtak, hogy csak könnyen s futólag... készűlt verseimet közre bocsáttatni | *engedjem* (Himfy szer. Előb.). Unszoló emlőmet elfogadni | *késtek* (Arany 1 : 161). Hamar a játékot kezdeni | *sietnek* (2 : 107). Százszor is elnyomni azalatt | *próbálják* (3 : 77). Ott hagyni | *sajnálja,* beugorni nem mer (3 : 386). Más felől Toportyánt a barna vitézek, Hagymaszár és Kongó megtorolni | *készek* (3 : 406). Kérjük a szerkesztőséget, miszerint becses lapjában tért engedni | *szíveskedjék* (MO. 259. S.).

Ezekben az esetekben az értelemnek jelentős változása nélkül előre is tehetnők a módosítót, úgy hogy az, ami most előkészítő rész, kiegészítővé lenne. Észrevehettük, hogy különösen

azokkal a módosítókkal gyakori ez a szórend, melyeket a második csoportba soroztunk. Természetes is ez épen azért, hogy ezek általában már tartalmuknál fogva is gyakrabban nyomatékosok s a második szórendi formával is (*akarok* bemenni) legsűrűbben épen ezek fordúlnak elő.

Ettől úgyszólván csak egy lépés és elérkeztünk ahhoz az esethez, melyet különösen Szarvas és Kicska hibáztatnak, hogy tudniillik az igekötős vagy bővítményes igenév elsőrangu meghatározójává lesz a módosítónak, eléje kerül és egy szólamba foglalva ejtjük őket, — ha ugyan az igeneves kapcsolatnak és a módosítónak a szótagszáma nem olyan nagy, hogy egy szólamba foglalásuk lehetetlen.

Tagadhatatlan, hogy némely esetben latin vagy német hatás eredménye ez; régebbi évtizedek ujságjaiban különösen gyakori volt, de megtaláljuk olyan íróinknak, költőinknek nyelvében is, kik a magyar nyelvnek Isten áldotta művészei. Elég csak Aranynak a nevére hívatkoznunk, hogy gondolkozóba essünk afelől, hogy talán mégsem puszta idegen hatással vagy épen stilusbeli ügyetlenséggel van dolgunk mindig, ha ezt a szórendet találjuk.

Így például előfordúlhat ez az elhelyezés olyan módosítókkal, melyeket ma már nem igen teszünk közéje az igenévnek és meghatározójának. Ezek az igék ritkán kerűlnek olyan szoros kapcsolatba az összetett vagy bővítményes igenévvel, hogy mintegy közéjük olvadnának, velük szemben tehát erősebbnek érezzük az igenévnek és meghatározójának egységét, különösen, ha ez a meghatározó csak a rövid igekötő. Pl.:

Aki mit fogad, *megcselekedni tartozik* (Com: Jan. 167. NySz.). Ha az úr Isten éltet, az én szerelmes urammal gyermekimmel együtt *megszolgálni igyekezzök* Kdnek (LevT. 2 : 248). Kiknek tisztességes menyegzői lakodalmukat ez jelen levő szent András havának huszonötödik napjára itt az én szécsényi kastélyomban *meglenni rendöltem* (2 : 359). Tehetségünk szerint... az Istennek dicsősségét... szívesen *elömozdítani igyekeztünk* (Apafi: IstTud. Előb). Tévelygésben vannak, kik a lelket a testtel együtt *elenyészni vélik* (Vers: Anal. 2 : 293). Az ifjú, ki a nemzet nagy lantosát *megtámadni merészlé*, én valék (Kölcsey: Berzs. eml.). S *fölzengeni hallja* a harc moraját (Vörösmarty 1 : 120. S.). Mintha *hátrahagyni vágyná* önnön lételét (1 : 73. S.). Mert *fölmenni készűl* országcímerért (1 : 111. S.). Bárha arcom *elborulni látod* (Arany 1 : 164). Kínnal az életét *kinyújtani vágyik* (2 : 290). Az ostromot *félbenhagyni tanácsoltam* (3 : 165. S.). G. herceg a külügyi hívatal vezetésétől *visszalépni szándékozik* (Hon, Közv., Egyetértés, FüggHlap, MOrsz. 1879. IX. 19. S.). Mire aztán *megpuhulni látszott* az öreg úr (Mikszáth: Kül. ház. 1901. 1 : 182. S.). *Megmagyarázni próbálta* a... szerkezetet (Tóth B. Leányok 21). Te pedig ezalatt csak

állsz, *fölocsúdni próbálsz* a rád zuhogó szavak meglepetése alól (Majthényi Gy. Vas. Ujs. 1913 : 890). Ezerszer is elmondta már magának, hogy az a bűn, amelyet *elkövetni készül,* senkinek sem fog ártani (Vas. Ujs. 1913 : 898).

Mozgást jelentő igék mellett: Ha olykor-olykor *felbomlani indult* is ez a kötés (Vitk. 2 : 202. S.). Ha sírhelyemet *meglátni jövendesz* (Vörösmarty 1 : 98. S.).

Ha az igenévnek hosszabb bővítménye van, gyakran megtörténik, hogy bár értelem szerint nem a módosító volna a főnyomatékú szó, mégis ketté válik a mondatzöm s a bővítményes infinitivus félig-meddig inchoativummá válik, vagyis ez az eset összeesik a fejezet elején tárgyalt alakúlással. Példáúl:

Másodszor, hogy az tisztaságtartókat *az mennyei mennyegzőre készűlni indojtaná* lélek szerént (ÉrdyK. 74). Ki ezeket a te szolgáidat *újonnan szülni méltóztattad* (Biró : Angy. 261. NySz.). Ki csodálsz és tisztelsz bennünket s *bölcs férfiu lenni törekszel* (Arany Arist. 1 : 131. S.).

Ide számíthatjuk ezeket a népnyelvi eseteket is: *Leányt keresni gyüttem* (Dergecs Nyr. 3 : 33). *Krumplit ásni vagyok* (NyF. Nagykőrösi nyjárás 36).[1] Nem ugyan igenévvel, de egészen ilyen szórenddel: Lövétére *sokat jártas vótam* akkórjába (Udvarhely m. Kénos, 34 : 105).

A főnévi igenévhez hasonlóan viselkednek ebben a tekintetben is a határozó igenevek. Tulajdonképen csak a *van, lesz* és *lehet* kerűl állandóan közbe ezek mellett, más igék csak elvétve, ezeknek az analógiájára. Igy tehát a hármon kívül a többi ige gyakran az igekötős igenév mögé kerűl. Példáúl:

S magokat utóljára is | *megcsalva láták* | reményekben (Kaz. SS. 111). *Elragadtatva érzém* magamat (Kaz. 3 : 13). Boreás bús szele ott dühöng s mindent | *összezavarva hágy* | (Bajza 1 : 25).[2] Mindez | *felírva állt* | setéten (Szász Károly). ...*megfojtva találod* (Kicska, Nyr. 9—11)[3]. ...*eltemetve maradnak.* (Nyr. 14 : 88.) (Simonyi példái.)

Mielőtt tovább mennénk és ennek a szórendi formának az első csoportba tartozó módosítókkal való előfordúlását is megfigyelnők, vizsgáljuk meg, mi lehet az oka ennek a különleges elrendezésnek!

Azok a módosítók, melyek az igekötőket elválasztják igenevüktől, rövid, egy-két szótagos szók, önmagukban ritkán olyan

[1] De ugyanott ez is: Szénát vótak gyűjteni.

[2] Ugyanez az ige, amint láttuk, közbe kerűl a főnévi igenévnek és meghatározójának, csakhogy más jelentéssel. Itt annyi mint *hátrahagy,* amott: megenged. (Ezt a különbséget már Simonyi megjegyzi.)

[3] Ellenben: meg találod fojtani. Tehát szintén más jelentéssel. Így az infinitivus mellett, mint láttuk, állandóan közbe kerűl. A jelentés kétféleségét már Kicska megemlíti. A következőkben megpróbáljuk, hogy magyarázatát adjuk ennek az eltérésnek.

fontosak, hogy nyomatékkal a mondatzöm elejére kerüljenek s az igeneves kapcsolatba való közbeolvadásuk szinte külsőkép is jelzi, hogy csak az igenévvel *együtt* fejezik ki gondolatunkat, valóban az igenévben kifejezett cselekvésnek csak *módosítására* szolgálnak. Világosan érezzük, hogy az igekötő és az igenév *együttesen* azok a szavak, melyekben a gondolatnak főrésze van kifejezve.

A testesebb és a ritkábban előfordúló módosítók már csak gyérebb használatuknál fogva is tartalmasabb képzettel járnak, képzettartalmuk jobban külön válik az igenév képzetétől s épen azért nem olvadnak olyan szoros egységbe az igekötős igenévvel. Önmaguk gyakran válnak nyomatékosakká, az azonban szokatlan, hogy meghatározóúl eléjük tegyük az igenév igekötőjét, mikor tulajdonképen az igekötős igenév a közlendőnk főrésze. Mert az igekötő a cselekvésnek csak valamely *általános* irányát vagy egyszerűen a bevégzettségét jelzi. Az azonban egyáltalában nem szokatlan, hogy az igenévnek valamely *terjedelmesebb*, színesebb, önmagában is tartalmasabb bővítményét tegyük az ilyen módosító elé. (Folytatjuk.)

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS KÉT NYILT KÉRDÉSÉROL.

Irta **Kräuter Ferenc.**

I. A -vé-vá ragról.

Egész irodalma van már annak a kérdésnek, hogy mi volt a *-vé-vá* ragnak az eredeti alakja. A vizsgálódás körébe bevont népnyelvi és nyelvtörténeti adatok nemhogy tisztázták volna, de mindig bonyolódottabbá tették ezt a kérdést, úgy, hogy Szinnyeinek ebben az irodalomban alapvető értekezése (Das ung. Translativsuffix *-vé-vá* S. U. S. XXIII.) ujabban kiegészítésre szorult. (NyK. 40:233 és 357.) Ennek az értekezésnek az eredményeit a következő három pontban lehet összefoglalni:

1. A translativusi *-vé-vá* rag eredetére azonos a lativusi *-é* raggal.

2. A ragnak magánhangzón végződő szavak után álló *-vé-vá* alakjában a *v* legtöbbnyire hiátustöltő hang.[1]

[1] A „Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft“ szerint (67. l.): „nach Vokalen gewöhnlich in der Form *-vē-vā*, deren *v* sich aus dem Gleitlaut entwickelt hat: *bīrōvā* < *bīrōā*.“

3. Annak, hogy a mássalhangzón végződő szavak végső mássalhangzója megnyúlik, az az oka, hogy az eredetibb rövid mássalhangzós alakokra *(víz-é, vas-á)* a hosszú mássalhangzós *-vel-val* ragos alakok *(vízzel, vassal)* hatottak.

Ennek az elméletnek az első pontjára nézve teljesen megegyeznek nyelvészeink, a második pontnak is csak Melich ajánlja valamelyes módosítását (szerves hangoknak tartja a *kővé*-féle alakok *v*-jét, amely szerinte a tőhöz számítandó); az utolsó pontja ellen, amely a szóvégi mássalhangzónak *-é-á* előtt való megnyúlását magyarázza, hárman is találtak kifogásolni valót.

Mészöly Gedeon szerint (Nyr. 37 : 441) a *-vel-val* és *-vé-vá* között fönnálló nagy értelmi különbség mellett nem gondolhatunk arra, hogy a *borral* alak hatása alatt eredeti *borá*-ból *borrá* lett volna. Pozitiv magyarázatot azonban nem ad arra nézve, hogy mégis miért nyúlik meg a *-vé-vá* előtt a tővégi mássalhangzó. Hogy a *-vel-val* rag mennyire hathatott a *-vé-vá* ragra, azt eldönteni bajos dolog. Azt hiszem azonban, hogy a két rag között fönnálló értelmi különbség nagyon világos lehet még akkor is, ha teszem *borral* is, meg *borrá* is *borrâ*-nak hangzik valamely nyelvjárásban, vagy mindakettő *borral*-nak hiszen a jelentő és fölszólító módja is azonos némely igéknek a nyelvjárásokban *(lássa = látja, lássa)*, sőt az irodalmiban is (*adja* = jelentő és fölszólító mód) anélkül, hogy a jelentő és fölszólító mód közötti értelmi különbség elhomályosodását kellene föltennünk. Szinnyei adatai bizonyítják, hogy legalább bizonyos mértékig összekeveredhetik a két rag hangalakja, ámbár azt hiszem, hogy az ilyenekben *kűvel* válik kenyered (értsd: *kővé* válik kenyered) és *bíróval* tette (értsd: *bíróvá* tette) inkább a *vótá—vótál*, *bíróval—bíróvâ* szópárok hatását kell látnunk, eszerint a *-vé-vá* rag végén feltünő szervetlen *l* épen olyan analógikus úton keletkezett, mint a *nől*-beli.

Beke (Nyr. 40 : 114—117) a finnugor fokváltakozásnak egy jelenségét látja a mássalhangzó megnyúlásában, mivel hasonló jelenség a vogulban és osztjákban is van. Hogy a hasonlóságnak mi az oka, azt az alábbiakban látni fogjuk. Itt előre bocsátom azonban, hogy semmi köze a fokváltakozáshoz, — de viszont nem hiszem hogy (mint Melich gondolja) a magyar tővégi mássalhangzók *-vé-vá* előtt történő megnyulásának semmi köze sem volna keletkezésében a hasonló vogul-osztják jelenséghez és csak érdekes találkozás volna.

Melich szerint a *borá* > *borrá* hangváltozás egy a magyarban gyakori úgynevezett fonétikai nyúlás eredménye. A *borá* és *borrá* alakok úgy viszonylanak egymáshoz, mint *édesb* ~ *édesebb*, *oldalt* ~ *alatt*, *járt* ~ *tudott*, *dobog* ~ *dobban*, N. *erős* ~ *erőssen* stb.

Az Achilles-sarkát Szinnyei elméletének ezeknél az ellenvetéseknél jobban megérezte azt hiszem ő maga (NyK. 40:360), amikor rámutatott az Ehrenfeld-kódexnek két szavára, amelyekben a *-vé-vá* előtt megnyúlt a tővégi mássalhangzó, bár a *-vel-val* *v*-je nem hasonul a tővégi mássalhangzóhoz.

Az EhrenfeldK. 8. oldalán a 20—21. sorban ez áll: „Es mendenestewl foguan *zegenne* es *ewangelumossa* leleuen [leuen]: ystentewl ezenne malaztot erdemle...“

Ez a mondat már régen szemet szúrt nekem is, (valamint az is, hogy a nem translativusi értelmű *-vé-vá* rag előtt is hosszú a mássalhangzó ezekben: menny *keuesse* 14, *sokka* 51 kétszer), de nem mertem volna rá építeni ugyanabból az okból, amiért Szinnyei nem tulajdonít neki bizonyító erőt: az EhrenfeldK. következetlen helyesírása miatt nem lehet eligazodni arra nézve, hogy hosszan vagy röviden ejtették-e az említett szavakban a kettős mássalhangzókat. Pedig ez a mi esetünkben nagyon fontos, mert amint be lehet bizonyítani, hogy valamely nyelvjárásban a *-vé-vá* rag előtt megnyúlik a mássalhangzó, holott a *-vel-val* előtt nem nyúlik meg — a *borrá* alakban a megnyúlás okát mással kell magyaráznunk mint a *-vel-val* hatásával, még pedig nemcsak ebben a nyelvjárásban, hanem az egész nyelvterületen. De az EhrenfeldK-re alapítható kételyeinket megerősíti Sylvester János, akinek a munkái kétségbevonhatatlanul megcáfolják azt az elméletet, mely szerint a *borrá* alak a *borral* hatása alatt nyúlt meg: nála *borval* járja és a translativus mégis *borrá!* Hadd idézzem nyelvtanának a *-vé-vá*-ra vonatkozó passzusait (Corp. Gramm. 1—78).

31. l.: „Monachus factus, scholasticus, diues factus, *Barattā, diakkā, kazdaggā lůn*; in quibus orationibus extrema nominativi litera geminatur, ut vides, et illi *ā* rectum nota nimirum pronominum affixorum additur, de quibus suo loco copiosius.“

Ez a „suo loco“ a 39. lapon van, ahol a következő példákkal magyarázza a *-vé-vá* ragot: *barāttā, diākkā, kazdaggā, gonosszā lůn* — *emberrę gyermekkę, ßeghiňňę, keuillę*. Más példák: 38. l.: *tudosokkā* tegyítek tanitvaňyitokat.

40. l.: *imezzę lůn, amazzā lůn.*

43. l.: Si nominis extrema litera consona fuerit interdum ipsa geminatur... pappā, barāttā, deākkā lůn.

A -vel-val ragról nem ad szabályt (mivel nem hasonul a *v*, fölösleges is lett volna), de már magából a grammatikából is meg lehet állapítani, hogy a *-vel-val* előtt nem nyúlt meg a mássalhangzó:

7. l.: consonantes *māsualzenghœk.*

8. l.: melyeket betůkuel megírhatnak. uo.: az *Szotivœkuel* egyetembe tißnek zenghist. 12. l.: Az new... *kœzœnsíguel* iegez testes avag test nilkůl ualo allatot esetuel egetembe; 26. l.: *alnaksagual* nert pínz, *alnaksagual* czinalt kolcz. 31. l.: *Eledeluel* il, de *kuldultual.*

Ha mármost grammatikai okoskodás vezette Geleji Katona Istvánt a *borvá*-féle alakok írásánál (magam is azt hiszem, mert tőle kitelik) és ha ennek tulajdoníthatjuk a palóc *ganajvá* alakot, semmiképen nem lehet ezt állítani Sylvesterre: biz ő így beszélt: *borval*-t mondott és *borrá*-t és így írt máshol is. Ime a bibliafordításának az első bekezdése (1547-iki kiadás):

Szent Mathe Ilete, melliet Szent Jeronimus írt meg. Sent Mathe, ki Leuinec es mondatic fukarbol *Apostolla* livin mindeneknek előtte Sido orzagban az Christusnac Euangeliomat ira Sido *betűkuel.*

Ugyanezen az oldalon találjuk alább: „nagy *igyekezetuel*" és „*Bűnne* ne vesse azirt az keresztien".

Ha mármost a *fává* alak *v*-je nem tekinthető hiátustöltő *v*-nek[1] — a *borrá* alak hosszú *rr*-je sem keletkezhetett analógiás úton, — az a kérdés, hogyan egyeztethető össze ez az állítás Szinnyeinek avval a megdönthetlen és még senkitől kétségbe nem vont megállapításával, hogy a *-vé-vá* rag azonos eredetű a lativusi *-é* raggal?

A lativusi *-é* eredetének a kutatásánál is minden azon fordul meg, hogy elfogadjuk-e azt a — véleményem szerint be nem bizonyítható — feltevést, hogy legrégibb nyelvemlékeink idejében anorganikus hiátustöltő *v* keletkezett intervokalikus helyzetben. Mert, ha ilyen anorganikus hiátustöltő *v* az Árpádkorban még nincsen, akkor etimológiai értéke kell hogy legyen a következő lativusi raggal biró szavak *v*-jének, *hová, tova, együvé, másüvé,*

[1] Ennek okait részletesen kifejtettem MNy. 10: 121.

(másuvá), egyebüvé, mindenüvé, R. *kiwe* (= ki), *lewe* (= le), HB. *eleue* = előre, R. *elue* (= elvé, hinüber), RN. *öszve, viszva, annyivá* (Dunántúl).

Igen gyakori továbbá a tővégi mássalhangzónak a lativusi *-é-á* rag előtt való megnyúlása is: *messzi, világgá,* egy fél *nyommá* sem menni (Decsi Adag 30), egy *tappá* sem (Hódmezővásárhely), kimene *országgá* a nagy parancsolat, Arany TSz. 6:94. — Vajda a sereggel indula *keletté* uo. 10:35. — *Kolozsvárrá, Fehérvárrá, Chanadda, pecche* (ÉrdyK. 396). — *Örökké, többé, nappá, hónappá, hétté,* — *kevéssé, kevesebbé, többé, kissé, eléggé* (vö. Simonyi: A magyar határozók 309. l.).

Igaz mármost, hogy a lativusi raggal ellátott szavaink egy részében egyszerű mássalhangzó előzi meg az *-é-á*-t: *belé, fölé, közé, mögé* stb. (vö. Szinnyei Nyhas.[4] 126. l.), de hosszú mássalhangzó megrövidülése olyan gyakori jelenség nyelvünk történetében, hogy ezen sem akadhatunk meg, ha szabályszerűséget egyelőre nem is tudok megállapítani arra nézve, hogy ez a szerintem eredetileg hosszú mássalhangzó milyen körülmények között rövidült meg.

Az elmondottakban már benne foglaltatik a *-vé-vá* lativusi és translativusi ragról való véleményem: ha magánhangzók után álló *v*-jét szerves hangnak kell tekintenünk, mivel az Árpádkorban hiátustöltő *v* nincsen, akkor ennek a szerves hangnak a hasonulása, még pedig minden mássalhangzóhoz való teljes hasonulása az oka annak, hogy, az *-é-á* előtt hosszú mássalhangzó van a *borrá, vizzé*-féle alakokban. A hangrendszernek a síkján ez a két adat adja meg a két koordinátáját az ismeretlen hangnak: 1. mássalhangzóhoz hasonúl, 2. magánhangzó után, helyesebben: magánhangzók között *v*-vé válik, amely a régi nyelvben és a népnyelvben *j*-vel váltakozik. Olyan hang, amelyből mind a két irányú fejlődést meg lehetne magyarázni, csak egy van: a *u̯* hang; eszerint a -vé-vá ragnak fonétikailag rekonstruálható alakja **u̯ē* (< **u̯e*).

Jól tudom, hogy ennek a kérdésnek az eldöntésére nem a fonétika illetékes. Hasznavehetők azonban azok az útmutatások, amelyeket ad, mert az összehasonlító nyelvészettől megállapított fgr **-k* ∼ **γ* és a *-vé-vá* rag mai alakjai között az átmenet mégis csak kell hogy fonétikai úton is megmagyarázható legyen, hiszen fokozatos hangfejlődéssel történt. A magyar nyelvtörténet adatai ezt az átmenetet nem világítják meg, mert — eltekintve

attól, hogy csak rövid időre világítanak rá — nyelvemlékeinkben ez a rag olyan különféle alakokban jelenik meg, hogy nehéz megállapítani, melyik az eredetibb.

Szinnyei elméletének az említettem fonétikai alapon támasztható nehézségekkel szemben is megvan az a nagy erőssége, hogy szigoruan nyelvtörténeti alapon áll: a nyelvemlékek csakugyan azt mutatják, hogy a -vé-vá rag *v*-je bizonyos esetekben, pl. az *-i* végű szavak után csakugyan ujabb eredetű (vö. Melich NyK. 40:240 és 379—380).

A Bécsi- és MüncheniK-beli adat Melichnek igen pontos feldolgozásában hozzáférhetők, csak az eredményeket kell átvennünk. A *-vé-vá* rag a BMK-ben (a kivételektől bátran eltekinthetünk).

1. Mássalhangzó után hasonuló *v*-vel,
2. *i* után egyszerű *-e-a* alakban,
3. *e*∼*é*, *a*∼*á* után *ie*, *ia* alakban,
4. *o*, *œ* után *ue* alakban szerepel.

Ha mármost a Bécsi- és Müncheni-K. helyesírására tekintettel vagyunk, meg lehet állapítani még azt is, hogy a 2. és 3. alatti esetek tulajdonképen együvé tartoznak. A *semmie* és *faia* alakokban t. i. ugyanaz a *j* hang áll az *-é-á* végzetek előtt, csakhogy a második szóban jelölték, az elsőben pedig fölöslegesnek tartotta a jelölését a kódex irója, mert akusztikailag az *ié, iá* = *ijé, ijá*. Hiszen a mai helyesírásunkban sincsen fonétikai értéke az ilyen *i* és vokális közé eső *j*-nek, még olyankor sem, amikor etimológiai értéke megvan.

Kiejtésünkben teljesen egyformán hangzanak az *i̯ia, i̯ie* hangjai ezeknek a szópároknak: *bácsiak* (= die Bács-er) — *bácsija; bécsiek* — *bécsije; kocsiak* (die Kocs-er) — *kocsija* stb. A Bécsi és Müncheni kódex írói fonétikusan írtak és *i* után jelöletlenül hagyják a *j* hangot, mert úgyis összeesik az *i* és a következő vokális közé eső glide-dal. Ebben a tekintetben még tovább is mennek talán a kelleténél, mert az *i* után álló geminált (tehát a glide-dal össze nem eső és akusztikailag erősen kiérző) *jj* hangot sem jelölik: a *híjjad, híjja, híjjuk, híjjátok, híjják* szavakat következetesen így írják: *hyad, hya, hyuc, hyatoc, hyac.* Eszerint Melich megállapításait így foglalhatjuk össze: a *-vé-vá* rag *v*-jének a Bécsi- és MüncheniK-ben *j* felel meg, ha illabiális hang után áll, különben olyan alakjai járják mint a mai köznyelvben. Ez pedig a mi fonétikai alapú hipotézisünk szerint

azt jelentené, hogy a *u̯é rag kezdő mássalhangzója 1. teljesen hasonult minden előtte álló mássalhangzóhoz, 2. illabiális hangok között hasonult a szomszédos két illabiális magánhangzóhoz és elvesztette a labiális artikulációt[1]: *j*-vé lett, 3. labiális hangzók után *v*-vé fejlődött.

A *-vé-vá* ragnak a további fejlődésére nézve teljesen egyetértek a Szinnyei elméletével. A *v*-s alakok *v*-je fokozatosan szorította ki a *j*-t az illabiális magánhangzón végződő tövek után, a *lóvá, kővé* analógiájára keletkeztek *fává, semmivé.* Eszerint tehát végeredményben csak a *lóvá, kővé* félék *v*-je etimológikus (persze nem olyan értelemben, hogy a **lov* tővégi **v*-jéből adódott a *-vé-vá* rag *v*-je) a többieké analógikus uton keletkezett.[2]

Azt a feltevést, hogy a *-vé-vá* rag *v*-je szerves hang és **u̯*-re vezetendő vissza, nézetem szerint a rokon nyelvek is támogatják.

A rokon nyelvekben a magyar *-vé-vá* rag megfelelői rendesen vokálisok, de könnyen meg lehet állapítani, hogy a vokális helyén vagy a vokális előtt (ez utóbbit tartom valószinűnek) konzonans is volt: *k* ~ γ. Szinnyei (Nyhas.[4] 127. l.) rámutat már arra, hogy a vogul intervokalikus γ-nek, ha szó végére kerül, *a, i, u* hangok felelnek meg: *ārγem* = énekem ~ É. *ārjγ,* K. *ēri* stb.

A *v*-tövű igék c. értekezésembem (NyK. 42 : 317) rámutattam arra, hogy a vogul *teγ-* igenévtő γ hangjának a magyarban *u̯* felel meg *(*teu̯).* Természetes tehát, hogy a Szinnyeitől idézett *ērγəm, kβålγəm* stb. féle szavak γ-jének is *u̯* felel meg a magyarban. A vogulban idetartozó szavak különben a magyar *v*-tövű szavaknak a megfelelői: *ēri : ērγem* = falu : falvam.

De ebből az is következik, hogy a vogul translativusi rag vokálisának a magyar megfelelőjében benne kell lennie a *u̯* hangnak.

Erre a hangmegfelelésre világosságot vet a következő táblázat.

[1] A mint a *teteu̯-e* > *teteje*, úgy fejlődhetett a *semi-u̯é* alakból is *semmijé* (vö. MNy. 9 : 22).

[2] Az analógia természetesen visszafelé is hathatott, ez a magyarázata véleményem szerint annak, hogy Balassi, Zrinyi *hamuvá* és *hamuá* alakot használnak, Sylvester pedig *biróá*-t mondott a hangtörvényszerű *bıróvá* helyett nyilván a *semmié* hatása alatt.

	vaγ- = erő (~ magyar *viu̯*)	Translativus	ragja	Cons. + γ tövű névszók (*-rγ-*, *lγ-*, *nγ-*)	Translativus
É	Alanyeset: *va'i* = erő Birt. raggal: *vaγem* = erőm	*kwoli'* = házzá *viti'* = vizzé	*-i̯'* *-äi̯'*	*ērγ* N. *ēri'* = ének B. *ērγem* = énekem	
KL	N. *woa̯i* B. *woaγem*	*jänitä* = nagyságuvá	-Λä[1]	N. *jēri* = ének B. *jerrem* = énekem N. *ta̯li* = vonóháló B. *ta̯llem* = vonóhálóm	*lül* = rossz *lüllä* = rosszá *kämp* = halom *käppä* = halommá
AL	N. *vā* B. *vāum*	*sa̯rńia* = fehérré	-Λa -Λä	N. *jēri* = ének G. *jerrem* = énekem N. *popi* = istenke B. *poppem* = istenkém	*täl* = öl *tällä* = öllé
K	N. *voa̯* B. *voa̯m*	*äńäi'* = falkává *lul-khari* = csúnyává	*-äi̯'* *-i*	N. *ēri* = ének B. *ērγem* = énekem	
P	N. *va̯* B. *va̯m* vagy *vaγän*	*lākwäi* = karikává	*-äi̯*	N. *jeri* = ének D. *jerrem* = énekem N. *pupi̯* = istenke B. *pupei̯m* = istenkém	
T	N. *vou* B. *voum*	*lontu* = lúddá	*u*	N. *jēru* = ének B. *jērkem* = énekem	

Az első hasábban a **vaγ* vagy *u̯aγ-* = erő tőnek az alakjai szerepelnek. A tővégi γ-nek a fejlődése az északi és tavdai nyelvjárásban haladt párhuzamosan a translativusban feltehető félhangzóval. A második hasáb a translativusi rag különböző alakjait tünteti fel. Döntő fontosságunak azt tartom, hogy a KL. és AL. nyelvjárásban a kons. + γ végű névszókban a tővégi γ hasonul a tőhöz, ha szóközépre kerül és ugyanezekben a

[1] Az Λ helyén a tővégi mássalhangzó megnyúlik.

nyelvjárásokban a translativusi képzőben feltehető *γ hang is hasonul az előtte álló mássalhangzóhoz.

A *jēri—jerrem (*jērγ—*jerγem), tạ̄lγ—tạllem (*talγ—*talγem), popi—poppem (*popγ—*popγem)*, tehát pontos megfelelői a magyar *tolu—tollam (*tolu̯—*tolu̯am), lolu—lollam (*lolu̯—lolu̯am), könyü—könnyem (*köńu̯—köńu̯em)* szavaknak. Másrészt *lül—lüllä (<*lülγä, kämp—käppä (<*käpγä)* pontos megfelelői a magyar *oly—ollyá (<*olyu̯é), eb—ebbé (<*ebu̯é)* alakoknak. Az AL. *täl—tällä (<*tälγä)* pláne ízről-ízre megfelel a magyar *öl—öllé (<*ölu̯é)* alakoknak! Mivel a P. *jēri* 'ének' szó végén feltehető *u̯* ebben a szóban hasonul az előtte álló mássalhangzóhoz birtokrag előtt, nem lehetetlen, hogy a translativusi *äi* is megnyújtja (legalább néha) a mássalhangzót ebben a nyelvjárásban is. Adatot erre a nyelvjárásnak Munkácsitól közölt, kevés számú transl. alakjai között azonban nem találtam.

Az AL.-ban még a praesensbeli melléknévi igenévképző is úgy fejlődött bizonyos esetekben, tehát:

1. **jērγ-em > jerrem* = énekem (vö. *tolu̯-am > tollam*).
2. **vārγ-em > vārrem* = készítek.
3. **täl-γe > tälle* = öllé *(< ölu̯é)*.

Ezek után úgy látom, hogy Beke mégis pedzette az igazságot, amikor valami rokonságot fedezett fel a magyar és vogul translativus között, de szó sem lehet arról természetesen, hogy ez a rokonság a fokváltakozással volna összefüggésben. Az oka az, hogy a vogulban épen úgy, mint a magyarban tökéletlen ejtésű mássalhangzó γ, vagy redukált γ felel meg a *-vé-vá* rag *v*-jének és ez a hang ugyanúgy fejlődött mássalhangzó mellé kerülve bizonyos vogul-osztják nyelvjárásokban, mint a magyar nyelvterület nagy részén az ugyancsak tökéletlen ejtésű *u̯* hasonult, még pedig félhangzó lévén teljesen hasonult az előtte álló mássalhangzóhoz (vö. NyF. 44:27).

II. A -vel-val ragról.

Ennek a ragnak a kezdő mássalhangzója a köznyelvben és a nyelvterület jó részén mássalhangzó után hasonul, magánhangzó után pedig *v* (N. ~ *j*) alakban van meg épen úgy, mint a *-vé-vá* ragé. A mássalhangzók hasonulása c. értekezésemben (NyF. 44:27) ebből azt következtettem, hogy mindakét ragunknak a kezdő *v*-je korábbi *u̯*-ból számaztatandó, mert labioden-

tális *v*-nek ilyen gyakori hasonulására példát nem találunk semmiféle nyelvben.

A fentiekben akkori állításomnak a *-vé-vá* ragra vonatkozó részét támogattam, de viszont a *-vel-val* ragra vonatkozó részét épen a Sylvesterből vett idézet dönti meg.

Mert ha mindakét *v* ugyanabból a hangból *(u̯)* származik, miért fejlődött a *-vel-val* ragban mégis labiodentális *v*-vé olyankor, amikor a *-vé-vá* rag *v*-je mássalhangzóhoz hasonul?

Föltünő azonkivül, hogy a *-vel-val* rag *v*-je sok nyelvjárásban mássalhangzó után is megmarad *v*-nek, a *-vé-vá* ragé ellenben soha. Ebből azt kellene következtetni, hogy a *-vel-val* rag *v*-je nem mindig fejlődött *u̯*-ből, hanem néha labiodentális *v*-ből. Bármilyen különösnek látszik ez a következtetés, az összehasonlító nyelvészet, azt hiszem, igazolja.

A *-vel* ragnak az elemei ugyanis Szinnyei szerint (NyK. 30:230, Nyhas.[4] 127., Finnisch-ugr. Sprachw. 83.) vog. *βāγ* = erő + komit. instr. *l.* Föntebb láttuk, hogy a vogul γ, ' hangnak a magyarban *u̯* felelhet meg, a *-vel* ragnak rekonstruálható eredetibb alakja ez volna **vŏu̯ŏl.*

Mivel azonban ez az eredetileg ragos főnév névutóvá, majd raggá lett, a magyarban állandóan hangsúlytalan helyzetben lévén, összevonódott egytagúvá. Véleményem szerint az összevonódásnál kell keresnünk az *embervel* és *emberrel* alakok közt fennálló különbség okát. Amint a *belől* > *-ből* fejlődés is mutatja, nem az utolsó, hanem az utolsóelőtti magánhangzó redukálódott fokozatosan. Az így keletkezett **embervəu̯el* alakban pedig a labiodentális *v* és a bilabiális *u̯* egymáshoz közel kerülvén, hol az egyik, hol a másik maradt meg a szóvégi mássalhangzó után. Az egyik esetben a fejlődés menete: *embervŏu̯ŏl* > *emberu̯el* > *emberrel*, a másikban: *embervŏuŏl* > *embervel.* Ebben az utóbbi esetben azután természetesen nem hasonult a rag *v*-je a szóvégi mássalhangzóhoz.

A BIHARMEGYEI TARKANY NYELVJARASA.

Irta **Szendrey Zsigmond.**

Nem valami nagy anyag áll rendelkezésemre, hogy belőle a biharmegyei Tárkány község (belényesi járás, 1891-ben 1200 ref. vall. lakós) nyelvjárását bemutassam, de mert egyelőre nincs kilátásom gyűjteményem szaporítására, s mert e község nyelv-

járásának hangtani sajátságai az eddig gyűjtött anyagból is feltüntethetők: elhatároztam magam az összeállításra. Teljesen az oláhság közé ékelt kis falu ez Belényes szomszédságában es érdekes, hogy szókincsén mégis alig érzik az oláh hatás. Főjellemzője az *ly* helyett ejtett *j*, az *o* helyén álló *a*, azután az *i*-zés és az *ë*-zés (mi képzett és ragozott szókban csak tőszótagbeli *ë* után hallható).

a-zás; első szótagban: ada, aj, ajan, aktóber, alá, alvas, annét, annén, arsó, arszág, arvas, att, atthann, bacsát, bacskar, badany, badar, Bagdány, bajt, bakar, bakréta, baland, baldag, bar, barnyú, barúl (de burúl is), barzafa, baszarkány, basznijaji, bat, csamó, csant, csarda, dab, dabag, damb, fadras, fag (fn., ige), fajik, fakas, fakhagyma, fan, fanál, fanó, fanóka, farag, fardúl, fargat, fargáncs, farint, fasztóka, fatagém, gamba, gand, gyamlál, hagy, halló, hamáj, hamlak, hanvéd, hard, hardó, harvát, hasszú, haz, jabb, kacsi, kacsma, kalbász, kallát, kama, kankaj, kapag, kaparsó, kaptat, kar, karán, karana, kasár, kaszmós, labag, lamb, Lambár, lamha, lap, mard, mas, mast, mastaha, mazdít, mazdúl, mazsár, nyam, nyamaruság, pacegér, pacsaja, pafa, pajva, pakal, pakróc, par, parand, parcijó, pastás, patyal, pavesztál, rancsal, ranygy, rant, rapag, rappant, rassz, razmaring, saha, sak, sars, savány, szaba, Szabaszló, szaknya, szakik, szamszíd, szanytyaladik, szapik, szamarú, szarúl, tajás, tajó, tall, tam (tudom), tapánka, tarany, tarnác, tarzsa, trambita, zakag; — második szótagban: abrasz, áncsarag, árak, arvas, asszany, atthann, bacskar, badany, badar, bakar, Bakany, baland, bársany, baszarkány, bátar, bizany, cimbara, csapadár, Eldarádó, fatagém, Gábar, gátar, gyakallat, gyalagút, hábarú, halam, hamlak, háram, iskala, itthann, jámbar, Jánas, jászal, kankaj, kaparsó, kápaszta, karana, katana, kurjangat, malam, Maras, Mártany, murak, nyamaruság, astar, pacsaja, pakal, pásztar, rancsal, rektar, sajam, Sándar, sujak, Szabaszló, szalanna, szamarú, tarany, tátas, templam, undak, vacsara, vagyan, zálag, zápar; azonkivűl: alacsany, almárijam, áristam, galaganya, garabancijás, kalendárijam, lilijam; — ragban, képzőben, kötőhangzóban: vagyak, rugam; tudad; mászatt, gyútatta, álgyam meg; ittatak; — anygyalam; gallérad; számatakra; — huszárak; cukrat; nagyann; nyárann; kutha, hazzá; húsvítkâ; szásszâ; — siralam, államás; csínas, halatt, hatadik; danal, ragyag, nyalagat, búdasik, tarnyasadik, kantáraz, tanálkazik, átvátazik.

ë-zés; első szótagban: bërtën, csërëg, dëgël, dërëg, ëblint, ëkër, ël (ige, fn.), ëlël, ëmlik, ënt, ërdëg, ërëg, ërëk, ërëm, ërűl, ëstë, ëszë, ët, ëzvegy, gëdér (gödör), gëmbëjít, Gëncváras, gëndër, gërbë, gërinygy, gyëngy, gyënyërű, këblës, këlës, kënyërëg, kënnyű, kënyv (liber, lacrima), kërëm, kërëskërűl, këszën, kët, këtél, këvëcsës, këvér, këzëpë, këzlegíny, këzzé, lëk, rëktën, rëvid, sërény, sëtít, tëbb, tëk, tërdël, tërël, tërëlkëző, tërik, tërtínet, tërvímbíró; — második szótagban: bërtën, ëkër, ërdëg, ërëg, ërëk, ërëm, ëstë, ëszë, ëtvën, férë, gëmbëjít, gëndër, gërbë, gyënyërű, këlës, kënyërëg, kërëm, këszën, këzëpë, rëktën, tërëlkëző; — ragban, képzőben, kötőhangzóban (csak megelőző ë után, különben mindig e): këtëk (ülek), këszënëm (jüttem), këtëd (mekhűted), këtëtte (bőgett), tërjën ki (űjjen), këssë (üsse); ëkrëm (csűrem), kënyvë (csűre); ërdëgëk (csűrek); ërëmët (üstet), kënnyënn, ëlën fakta (szípen), ërëkrë (tetejire); këvëcsës (bűnes, ezüstes, gőzes, szőres), ëtëdik, dërëg (dübeg), csërgët, gëndërëdik, këtëz, tërëlkëző, tërdël (fütyel, püfel).

í-zés; első szótagban: bíke, bíkó, díl, fíl (ige), fínyes, fímlik, fírhe, íbren, íccaka, ídes, ig (ige), íjjê, íl, ílet, íngem, íppen, êír, írik, kík (mn.), kímíny, kínyes, kír, kísik, kíső, kíszít, kiszűl, líp (ige), ërëklít, mí (mély, méh), míreg, míz, nígy, níp, níz, pínz, rígen, rígi, rísz, ríszeg, rít, szíl, szíles, szerteszíjjê, szíp, tíged, típ, víg (fn.), víl, vír, tesvír, víső, húsvít; — az első szótagon túl: Belínyes, benyílesi, beszíl, enyím, fejír, kukurigól, sëtít, szamszíd, tërtínet és a -ség, -és, -ész, -énk, -ély, -ész, -ény, -ék, -ért (ér) végzetekben, illetőleg ragban és képzőben: bíkessíg, dërëgís, egísz, verebíszik, fílink, kavártí, kímíny, kökíny, legíny, sëríny, szegíny, tërvíny, derík (derak is), környík, tájík, kísír, világír, írted (máskor é); a magashangú jel. módú tárgyas befejezett többes 3., valamint a felszól. módú I. 3., és tb. 2. és 3. sz. ragja előtt: kesztík; ájjík, menynyík; nízzítek; temessík; az I. 3. sz. birtokragos magashangú szókban: kezit, reggelin, tëvibe, tetejire, fejibű.

Egyéb gyakoribb magánhangzóváltozások még: *u* ~ *o*: bugja, burúl, csurgat, csutura, duhán, gujo, hunn (vala-, se-), huvá, kukurigól, kukurica, mijúta, mund, puhár, suha, tuvább, vun; — *e* ~ *ö*: kerti, küszeb, kepü, Kerezs, külemféle, pünkest, ser, Szengyernap, tüker; — *i* ~ *ë (e)*: girinda, hirvad, -i, kerti, messzi, teli; — *i* ~ *ü*: bikfa, fiszfa, fige, innep, izen; — *ü* ~ *ö*: jün, jüvevíny, jüvendő, kütő, behürpint; — *ű* ~ *ő*: bű, bűr, gyeplű, szű; — *â* és *ê* használatosak *r* kiesése vagy szótagzáró *l*, *r*, *j* után: âra, vâr, ódâl, âjtó, êre, vedêr, szemêl, hêjj.

A mássalhangzók közűl az *ly j*-nek, a szóvégi *ny n*-nek, illetve a szóvégi *ny*-nyel együtt *m*-nek hangzik bizonyos másutt is szokott esetekben: álgyom meg, legínnek, mennyem bé, tërvímbiró. — Az *l*, *j* hang elveszését szóbelsejében a köv. adatokban észleltem: bőcső, nyóc, páca, kúcs, főd, hód, kúdus, kűd, ód, ódal, ződ, szóga, tőfa, vőgy, fére, gyút, gyűt, hót, mekhót, kiát (kát), kőt, nyút, ôtezik, tátas, tébe-vajba, téfejő, tőtís, átvátazik, vót, nékű, azonkivűl rendesen (még magánhangzóval kezdődő szók előtt is) az el, fel, átal igekötők *l*-je: êatta, fêótta, átâmengyek, valamint az I. 2. sz. -*l* ragja: leesê, aggyá, vótá, etté, szeretné; a -vel, -ról, -től, -stúl, -nál, -búl ragok *l*-je: lúvâ, pínzê; Andrásrú, venyikérű; babámtú, estétű; ágastú, levelestű; jányakná, emberné; virágbú, bűribű. — A *d*, *t* mássalhangzók között ritkán hangzanak (a múlt idő jelét s a tárgyragot kivéve, csak: mi csinál, asz kérdi, asz mungya, aszungya, as se tam): ver meg, vezs ki, kabb bé, mas ki, fag bé, tesvír, Isvány, kêrbe; mindig hiányzik az -ért rag t-je, a -hoz rag z-je, a -kor és -szer ragok r-je: azér is, világír, galambamé, rezedáé, mé; kutha, firhe; multka, húsvítkâ; eccê, másodikszê. — Az asszimiláció érdekesebb példái: harmannap, szírrű, kivűrrű, dírre, gyakallat, kallát, pallag, salló, talló, palló, vattak (vagytok).

A *szótőkre* vonatkozó fontosabb adatok: bű, fű, kű (këvëcs), kënyv, lú (-ra, -nak, lava, -t, -k), lű, tű (tëvibe), ű, tó (tót, tók), hanvétt (honvédet); vattak (vagytok), vagynak; mengyen, mén, megy; megírt (megérett), megeskütt, kérte (kérdezte); vunyitani, lehullani; bútt (búvik, bújjík, búnni, búdasik), fútt, gyútt, hítta, nyútt; tündökölő, csërëgís, dërëgís; ád, vét.

Igeragozás. A -k, -m, -d és -n ragok, a -t jel előtti kötőhangzó, valamint a tb. 2. sz. magánhangzója a és e, illetve megelőző ë után ë: állak, jüvek, këtëk; váram, jüttem, këszënëm; mundad, mekhűted, këszënëd; lássan, jüjjen, tërjën ki; adatt, bőgett, këtëtt; attatak, nízzítek, këttëk. — Az -l rag elvész: esê, vótá, etté, vájjá (váljál), szeretné. — Az I. sz. 3. sz. e-je megelőző ë

után zárt: kössë, törjë. — A magashangú igék múlt idejének s felszól. módjának tb. 2. és 3. sz.-e í-ző: níztítek (összerántva: êmunta, hagy hagy üttík űtet az ërdëgëk), níztík; őrizzítek, őrizzík. — A felszól. I. sz. 3. sz.-e minden igének ikesen ragozódik: ájjík, bújjík, legyík, írjík, járjík, mennyík, nászhessík. — A tárgyas ragozás jelen idejének tb. 1. sz. ragja néha *-ük*: Ha nem jüssz, mekhal anyád. Ha mekhal, *eltemetük*. — Ides apám, tarcsuk meg eszt a kis őzet nekünk. Asz mungya az apjik: mi csináltak vélle, gyermekik? Aszunygyák: *fênevelük*, ídes apám, valahagy. — Csak azé jüvek, hagy kírném ê a kentek fejszéjit, mê az enyím rassz. *Adaaduk* mink szívesen. — Ritkán, és pedig mesében, valami esemény elbeszélésekor az elbeszélő multat is használják: Mikâ haza írtem, *fagám* a baltát, *êmenék* a jékhe, *kivágám* a jukat. — A hátúlsó kacsis *leugra* a kacsirú, *belévágá* a bicskáját a saván lúba és *fêugra* a kacsira. — A *megy* ige ragozása: menygyek, menek; míssz, mígy; megy, menygyen; menygyünk, megyünk; mentek; mennek, megynek; mén; mennyík; — *fekszik:* fekszek, fekszê, fekszik, fekszünk, feküsztek, feküsznek; feküggyek, feküggyé, feküggyík; fekünnék, fekünné; *lő:* lüvek, lűssz, lű, lüvünk, lűttek, lűnnek; *kell:* kê, kéne, kelletett.

Névragozás. A birt. rag -m, -d jele előtt a, e, illetve megelőző ë után ë áll: anygyalam, csűrem, ëkrëm; gallérad, szűred, kënyvëd; — a 3. sz. jele megelőző ë után ë: kënyvë (ablakja, kakassa, várassa), ragok előtt azonban mindig i: tetejire, tëvibe, kezit, fejibű, fejiné, reggelin; hasonlóképen a tb. 3. sz.-ben is: űk magik; kés van dugva a hátikba; ajjan kedvik kerekedett. — A tb. 1. sz. jel magashangù szókban néha -ink: eszink. — A -vel, -ról, -től, -stúl, -nál, -ből ragok l-je mindig elmarad: bankóvâ, ketéllê; fárú, szírrű; gazdájátú, mêjjiktű; egymástú, levelestű; szaknyájáná, fejiné; pafájábú, fődbű; — az inessivus -ba, be ragos; az -n rag magánhangzóval kezdődő szók előtt hosszú: kënnyënn áll; gyakallatann a legínsíg; — a -hoz rag z-je mindig hiányzik: jászalha, temetőhe, babámha, fírhe; — hasonlóképen a -kor és -szer ragok r-je is: akkâ, mikâ, mútkâ, húsvítkâ; eccê; és ez utóbbi nem illeszkedik: másadikszê; — az -ért rag t-je, rendesen r-je is elvész: világír, azér is, azé, mé, kié, téjé, csóké, jányé, galambamé; — a -k és -t ragok előtti kötőhangzó: a, e, illetve megelőző ë után ë: huszárak, csűrek, ërdëgëk; cukrat, üstet, ërëmët; megjegyzendők: asztat, hanvétt (honvédet). Személyragozott határozóragok: írte, vélle, tűlle (tűllik), néki, hazzá (hazzájik), nálla (nállunkná), rája (rátak, rájik); névmások: íngem,-et; tíged,-et; ű, űtet, űk, űket; mink; enyím, tíjéd, üvé, üvék.

Szőlőnevek: Kërtíes, Búdasó, Illeszőlője, Makucsi, Vargákhegye, Melicce.

Szántók: Irtásbuci, Nádazszsidófőd, Várasimező, Sambakar, Kápasztáskert, Deber, Gadrít, Bencerít, Tatarfai damb, Mízesi damb, Nyégerfalvi rít, Nagyrít, Kisrít, Alárít, Bikkes, Mátyásrít, Ríkas, Csigára.

Utcák: Macsár-, Aluszó-, Cigányucca.

Az alább következő szógyűjteménybe vettem azokat a szókat is, melyekben — rövid észleleteim szerint legalább — kevésbé gyakori hangzóváltozás található.

acsarkodik: mérgeskedik
aká: akár
alamuszi: alattomos
alóbé: mars be, be vele
alszeg: a falu alsó része
áncsarag: álldogál
annen, annét: onnan
ápfag: zápfog

aprádankint: lassankint
asztán, osztán, ótán, ótán asztán
baccikó: kis boci
badar: kerék a kápaszta, badar a levele
bagarázik: elfut; mám megin êbagaráza a tehén
bajc: bajusz
bakraz: pántlikát csokorra köt
bálmas: íróba főtt pulicka
barinkó: kis bárány
barnyú: borjú
vízibarnyú: békaporonty
barzafa: bodzafa
êbasíral: elmasiroz, elmegy
béles: körbecsavart sütemény
benyílesi: belényesi (de: Belínyes)
berbécs: hím juh
berhe: gyapjúnadrág
besterő: cserépmozsár
bevől: belűl
bika: mozdony
bitangal: csavarog
bódarag: elcsavarog
bótas: kereskedő
buba: baba
bubóka: baba; ha valakinek be van kötve az ujja
buci: részeg
bugjas: aki nem fésülködött
bujbeli: női kabát
búkálni: buvócskát játszani
buksi: buta
butykósbot: bunkósbot
buzsarózsa: bazsarózsa
cégla: cékla
cepel: cipel, hurcol
csámcsag: száját csattogtatja
csámpás: görbelábú
csápalódik: hadonászik
mekcseppen: veszté vóna az anyádba, mijelőtt mekcseppenté!
csilánt: csalán
csipke: vadrózsa gyümölcse
csirippal: csiripol
csizsma: csizma
csócsál: eszik (gyny.)
csörgemeccő: tésztavágó konyhaeszköz
csuha: földbe vert kis karó, rajta szalmacsutak
csupirkó: kis csupor
csűr: a két istáló között levő tér
csűrhájszi: csűrpadlás
dahatt: szekérkenőcs
daróc: szűr
derak, derík: dereka vkinek
dijó: dió
duff: hátbaütés
dufla: ceruza; kíkdufla: kékceruza
düllüngőzik: dőlöng
dünnyeg: dúdol
éfel: éjfél
egres: köszméte
elíg: alig; a jány êbútt a pucikba; elíg bútt ê, mikâ êkesztík verni az ablakat
érce: jérce
fal, béfal: eszik
fanákja a ruhának: visszája
fanóka: fonó, esti összejövetel
fargáncs: forgács
fasztóka: tollfosztó
fatagém: petróleum
favágitó: tuskó, melyen fát vágnak
fejűlnen, fêrű: felűlről
felszeg: a falu felső része
fergityő: szekértengelyen levő mozgatható fadarab
feszít: henceg; úgy feszít, mint két csű tengeri egy zsákba
fíkető: főkötő
fímlik: fénylik
futkározik: szaladgál
fűtő: kályha
fűtű való fa: fejfa
gajbás: görbe
gáncsér: gácsér
pincegátar: pincelejáró
gallamb: galamb
gedér: gödör
géra: ojjan sós, mind a géra
gërbëvas: tűzpiszkáló
geréble: gereblye
gërinygyes: durva felületü
gidó: kiskecske
gírda: sovány

girhes : sovány
gonár : gunár
gőzes : vonat
gréta : kréta
gulé : madárfióka
verébgulé : verébfióka
gurászta : ellés után készült zsendice
gyehenna : pokol
habarál : sokat beszél össze-vissza
hajc : jobbra (csá : balra)
hajkurász : kerget
hájszi : padlás
hamarébb : hamarább
meghátal : megver
ház : tiszta szoba
hazulnan : hazulról
jáger : erdőkerülő (nagyobb a summárnál)
jányikó : kis lány
jártat : járat ; iskolába se jártattak
jezző : jegyző
hóny : hónalj
sehuccse : seholse
ímé : ime
innén : innen
istáncija : kérés
kábál : kiabál
kácsi : kalács ; hold (gyny.)
kakas : pattogatott kukorica
kalamal : keres
kalóz : kalaúz
kanapé : fadivány
kancsi : rövidlátó
kancsóka : kis kancsó
kandaktar : mozdonyvezető
kanílkó : kis kanál
kapill : törvénytelen gyerek
kártya : fából készült vizesedény
kasár : góré
kasarnya : raffiából font háló a szilke tartására
kaszmós : piszkos ; l. vakarós
fêkászpálódik : nagynehezen felkészül
kát : kiált
katuja : skatulya
kavárti : kvártély
kecskeláb : melyen a favágók fát fürészelnek
këhës : köhögős
kënyv : könyv ; biblia
kerék : kerek (l. badar)
kerti : körte
kertifityula : kartifiola
késikó : kis kés
kicsida : kicsoda
kicsinkó : kicsinyke
kiját : kiált
kijjó : kigyó
kópé : kakas ; ídes anyám, rám nízett a kópé, sírjak ?
kúdus : koldus
kukkra : magasra (rug, üt, dob, pisil)
kukul : guggol
kukurigól : kukorékol
kunnyó : kunyhó
kurumpé : krumpli
kutymálódik : húsvítkâ tojássâ
kuzsók : mellényféle, a belseje juhgyapjuval bélelve
kűplajbász : palavessző
lábri, lajbi : mellény
langalló : kenyérsütéskor készült sütemény zsirral kenve s cukorral behintve
lapta : labda
lepcses : eleven, játszani szerető (gyerek)
lézsukál : járkál
lődereg : csavarog
lucskas : vizes
judáj : enni való tök
má, mán : már
macskamíz : famézga
maj : majd
májjás : májashurka
mamaliga : puliszka
mámma : ma
mankó, mankucca : kis malac
más : a következő ; a más este
masina : gyufa
masíral : masíroz
maszlag : halnak készült kábitószer
mazzag : spárga
mê : mert
megin : megint
mihin : mihelyt
mijúta : mióta

mind : mint ; ajam, mind eggy ëkër
mingyá, mingyán : mindjárt
megmúllik : eredeti szinéből kimegy
muta : néma
nyilalló : nyilallás ; ny. át az ujjamba, tyúkszemembe
nyíllik : nyít (virág)
ólhájszi : disznóólpadlás
pacegér : patkány
pájinka : pálinka
palizsnya : a tyúk alatt hagyott tojás, hogy hamarább tojjék
pánkó : tésztaféle
panyó : nagyanya
papó : nagyapa (gyny.)
pappiras : papiros
parcijó : üvegmérték
párga : spárga
párnikó : kis párna
pasla : gyermek
patraj : őr
patyal : almát ütögetve puhít
pavesztál : fecseg
pernye : szalmahamú
pincehájszi : pincepadlás
pipál : pipázik
piritus : feketetyúk tojásából támadt szellem, mely gazdájának mindent megtesz
pitar : pitvar
pityke : gomb
plajbác : ceruza
prüsszeg : tüszköl
pucik : kuckó, kemencezúg
pucita : lusta
puhirkó · kis pohár
pulitéraz : húsvítkâ tojást
purdé : pucér
purga : a kender durvább része, ami a gerebenben marad
rajtijja : lajtorja
rancsal : l. tërdël
régula : szabály
reguta : újonc
repítős : a verebek annyira megerősettek, hagy má repítősek vótak
retkes : piszkos (kéz)
rezarvista : rezervista
rémíszt : rémít
rühelődik : fészkelődik, helytelenkedik
sajam : tésztaféle (sulyom)
salukátor : zsalu
sánc : árok
siklózik : csúszkál, jégen
rásóz : ráüt
srég : ferde
strinfli : harisnya
sulyak : ruhaszapuló ; fabunkó, mellyel fahasításkor a fejsze fokát ütik
sukma : bőrsapka
summár : erdőkerülő (l. jáger)
supirc : sipirc
suprikál : elver
sürgetős : a labdajáték egy fajtája
szagalódik : szaglál (kutya, finánc)
szakasztóskasár : amibe a kenyeret leszakítják
szapuló : ruhamosókád
székikó : kis szék
szemereg : csepereg az eső
ták : folt : bacskarták
êtakarít : a háztól elűz
talám, tám : talán
talázsi ; edénytartó állvány
tanál : talál
êtángál : elver
tasli : pof
té, téj : tej
téfejő : sajtár
tekereg : csavarog
tërdël : tör ; pakalvâr, Erzsit ne rancsald, ne tërdëld
térgy : térd
tërëdík : polyva
tiglinc : stiglic
trikó : bugyogó
toró : túró
tőfa : tölgyfa
trázsa : őr
tühüskes mankó : sündisznó
bétütüskél : bétütüskéltík a palánkat, hagy ne láthassan annén tëbbët a tesvírik
ujfent : ismét, megint
undercukk : kabátféle
rávún : ráún

únnyí: ujjnyí
usztít: uszít (kutyát)
üveges: üvegtartó szekrény
üvekkó: kis üveg
vakaró: kenyérsütéskor a tekenőből kivakart tésztából sütött cipóféle
vakarós: miné kaszmósabb, anná vakarósabb
varanygyakos bíka: varangyos béka
vastag: terhes, víselős
venyike: venyige
megvét: idő előtt bornyazik, elvetél
vőfi: vőfély
vunó: szénvunó; kézvunó: a kisafa kisimítására
zakatal: zörög
zsalikendő: nyakbavalókendő

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZOTÁRÁHOZ.

I. Eötvös Károly munkáiból.[1]

abajgat: Június 25-iki esedezésükben elpanaszolják, hogy az elfogott zsidókat a fogságban ütik-verik, abajgatják (1 : 24).

bandzsi: Tisza-Eszláron a gyáva, félénk, gyámoltalan, tehetetlen gyereket bandzsi gyereknek nevezik (1 : 136).

besurrankodik: Ha nem úgy rendelte be őket készakarva: miként lehetett volna az, hogy a katonailag szervezett és vezetett őrség észre ne vegye a besurrankodókat? (3 : 122.)

buzgalmas: Szegény volt, mint a templom egere, de buzgalmas (1 : 164).

elfekszik: Valószínű, hogy mindjárt meg se halt a gyermek, hanem sértetten és erőtlenül elfeküdt az árokban (1 : 53. Vö. Elfeküdt már a nap túl a nádas réten. Ar. Toldi 5 : 1).

estennen: Az András gyerek estennen ki megy a csárdába (1 : 36. Igy még 1 : 167, 205).

égevényes: Agyagon, kavicson, televényen, égevényesen miféle fű mennyi idő alatt fogamzik (1 : 155).

fázlódik: Kétségtelenül fázlódott reggeltől fogva (3 : 149).

félszakos: A halottat félszakosan fektették bele a temető emberek (3 : 44).

fölzajgat: Ezeket közelebb éri s ott fölzajgatja az embereket s elmondja nekik, az esetet (1 : 42. Véleményem szerint a följajgat × zaj kombinálása).

futós: Volt három apró gyerekük. Egy ölbeli, egy futós és a legidősebb, a Miska nevű, öt-hat éves (1 : 35).

gorc: Az eszlári nép a sírhalom ormát nevezi gorcnak (3 : 36).

hajlat: Nagy-Tárkány közvetlenül a Tisza partján, ennek egy nagy hajlatánál fekszik (1 : 205).

hágókötél: Meg kellett tehát a falat nézni, mekkora hágókötél kell hozzá (3 : 126).

hejsze-hajsza: Másként meg nem érthették: mire való ez a nagy hejsze-hajsza, az urak és parasztok és zsidók csődülése (1 : 239).

hordalék: A víz minden hordalékot a sebes oldalon visz s nem a lágy oldalon (1 : 322).

[1] A nagy per c. művéből, Budapest, 1908, Révai-testvérek, 3 kötet.

hozzá húz: Aki hozzá húzzon, vele érezzen, rajta segítsen: nincs senkije (1 : 137).

hujja: Harminc zsidót fogtak el egy hujjában, mindjárt az első hajszára (1 : 23).

készség: Vert fala, szalmateteje, földes padozata; elhagyatott korhadó készség az egész (3 : 41).

kézen-közön: Mindezt a vizsgálat elmulasztotta, sőt mind a sárga papiros, mind a festék a biróság eljárása közben kézen-közön, szőrén-szálán elveszett (2 : 180).

másuttlét: Az emberek, akik ezt cselekedték volna, tökéletes másuttlétet — alibit — igazoltak (3 : 133).

meggyűjt: ...nyakát elmetszették, vérét meggyűjtötték (1 : 142).

megoktat: De a katholikus ifjút arra, miből állanak a protestánsok hitbeli igazságai... meg nem oktatták egyik egyház tanítói se (1 : 59).

napszállta: Napszállta után az esti szürkületben tudtára adják az esetet a várnagynak (3 : 126).

odasurrankodik: Hol a csárdás, hol az anyja oda-odasurrankodott a lány hálószobájának ajtajához... (1 : 168).

öregében, nagyjában: ...a pandurok közt is mindig akadt, aki a fogolylyal kegyetlenül elbánt, míg csak bűnét öregében, nagyjában be nem vallotta (1 : 116).

remekes: ...voltak inasok, fölszabadúlt legények s remekes mesterek, mint a szűcsöknél, csizmadiáknál (1 : 39).

sebten: A part szárazabb részén sebten ástak egy gödröt (1 : 226).

sülyös: Igen sülyös volt a szegény gyerek, este bizonyára sok bort vagy pálinkát ivott, a süly megindult és nagy hirtelen megfojtotta (1 : 37).

szegődvényes: Van egy horgas halász is: Papp András. Ez nem szegődvényese a zsidó bérlőnek (1 : 172).

szemre-szóra: A kis zsidó gyereket ezek birták szemre-szóra... (1 : 43).

szomszédolás: A szomszédolás különösen zsidó szokás (2 : 281).

vizitke: ...vöröses kendő a nyakán, fehéres forma vizitke és valami — ha jól emlékszem — kékes szoknya volt rajta (1 : 105). (Vizitkének nevezik Tisza-Eszláron azt a kis festett mosó szövetből készült ujjas mellénykét vagy kabátkát, melyet a szegényebb sorsú parasztlánykák viselnek. — A szerző.)

zsebbeli kés: Az árokparton még azok törzsökeit is megtaláltuk, ahonnan lemetélte zsebbeli késével (3 : 39).

GALAMBOS DEZSŐ.

II. Lapokból.

Azt *ambicionálom,* hogy... (Uj Idők. 19 : 210).

Úgy szórják ki a pénzt az ablakon, hogy tízszer *annyad* magával jön vissza az ajtón (Budap. Hirl. 33 : 17, 13).

A jelölőknek felelősséget kellene vállalniok a jelölt *arravalóságáért* (Pesti Hirl. 35 : 41, 2).

Oly rövid idő alatt, mint amennyi alatt egy fecske *átnyilamodik* a Dunán (uo. 23, 1).

Az ördög beír egy százast. Megint megindulnak egy *bakfejjel* előre (uo.).

Tizenkétezer korona hasznot emleget a védő, melyet L. L. *bepanamázott* (Az Ujság 11 : 43, 1).

Mire is jó... az a sok *cseterálás?* (Uj Idők 19 : 98.)

Valahányszor egy autó *elgyorsal* mellettük (Pesti Hirl. 35 : 23, 1).

Mérhetetlen károk szimbóluma egy-egy... *elhavazott* fa... (Az Ujság 11 : 89, 6).

Jellemző ez az *elképesztő* következetlenség (Pesti Hirl. 35 : 38, 1).

Mi *közlessük el*... az igazságot... a felek közt (Budap. Hirl. 33 : 103, 1).

Az öreg megnőtt, alsó ajka *előregőglött* (Vasárn. Ujs. 60 : 53).

Nem bizonyos, hogy a francia társadalmat *eltagoló* szándékokból nem tör-e elő... veszedelem (Budap. Hirl. 33 : 12, 5).

Előjele volt a magyar irodalom legjellemzőbb vonásának, az... *eszmélelés* fejlődésnek (Irodalomtört. 2 : 193).

Előkapja a pálinkás butykost, és hörpint belőle jó *huzatosat* (Pesti Hirl. 35 : 27, 8).

Vitatkoztak,... vicceltek, *kacarásztak* (Az Est 4 : 144, 4).

Az a kérdés, hogy... *kidacolhatja-e* a végzettől a diadalt? (Az Ujság 11 : 22, 1).

Febr. 14-ig L...-nél szolgált, ekkor onnan *kijelentették* (Budap. Hirl. 33 : 44, 12).

Talán a bölcsőben lehetett olyan érzésem, milyen most *langyosítottv* testemet (Uj Idők (19 : 96).

[A varjú] összerántja szárnyát: *letop* egy felhőbuckán (Pesti Hirl. 35 : 23, 1).

A poharakban édes furmint *léleknyitó* leve csillagzott (Uj Idők 19 : 99).

Tót lével fölleresztett jóízű *lofotyolás* járta (uo. 505).

Aztán a vén kampót *megborravalóztuk* (uo. 97).

Kiált másodszor is, de úgy, hogy *megguggan* belé (Pesti Hirl. 35 : 23, 1).

...A sátán is *megügyíti* a találmányt (Pesti Hirl. 35 : 23, 1).

Akkor fogja javaslatba hozni Szalonikinak *nemzetköziesítését* (Budap. Hirl. 33 : 41, 3). Mint *nemzetköziesített* kikötő... elveszítené mostani jellegét (Az Ujság 11 : 89, 6).

A *pocsogókat* felhörpintgették a... nyárutó sugarai (Uj Idők 19 : 4, 98).

Kereteket... *stílusosakat* készíttetett (Az Ujság 11 : 66, 8).

Nálunk *számba* sem *jöhetően* kevés a török címlet (Budap. Hirl. 33 : 41, 2).

Tehetésének szűk határa között zsarnokoskodik (uo. 17, 6.).

Csupa keresztény templom *tornyollott* (Pesti Hirl. 35 : 23, 1).

A *totyafeszes,* gömbölyű... teste a tűz mellett guggolt (Uj Idők 19 : 4, 97).

A jótétemények egyre *többültön többülnek* (Pesti Hirl. 35 : 23, 1).

Valami csillag *végigívelt*... az... égboltozaton (Budap. Hirl. 33 : 21, 14).

A *völgység* felől... különös dübörgést hozott a szellő (Uj Idők 19 : 98).

Kiszipolyozza agyvelejét,... magához *züllesztí* egész valóját (Vas. Ujság 60 : 104).

Majd csak *megboldogulunk* valamikép [?] (Uj Idők 18 : 39, 314).

Egy darab törökbúza-kenyérrel kinálta meg Morgót,... de a *becsület* nekem szólt (uo.).

Isten vegye el a *szemem javát,* ha nem láttam (uo. 315).

A medve is olyan, mint az ember, *elcsitorog* másfelé is [?] (uo.).

A tornyos nyoszolya vala *megvetegetve* (uo.).

...Az epe legyűrt. *Meghülyemedtem* vala [?] (uo.).

Monus András csak nézte, hogy *csillózik*... a finom szálon a napsugár (Vasárn. Ujs. 58 : 38, 764).

Hát van esze az embernek, hogy úgy *esenkedik* az asszonyok után ? (uo.).

János bá' nyugodt *pisolygással* szedte le requizitumait (Harangszó 2 : 34, 276).

Folytatta vagyonszerző munkáját, mely a környék parasztjainak... *kiuzsorálásában* állott (Uj Idők 18 : 41, 369).

Az após követeli a válást, a milliomosok *fortyogó* megbotránkozásával (Uj Idők 18 : 42).

A nép is velük *közlékenykedik* legszívesebben (Ethnografia 13 : 4).

...Előálltak az udvari fogatok, melyekben ...jól *fölbagyulálva* elhelyezkedtek (Budap. Hirl. 1912. nov. 3).

...Ami ezüst anziksz tájakban *révűl* szemük elé... (Az Est 1912. nov. 10).

Egy hangulat *uralkodott el* országszerte (uo. nov. 14).

Jaj nektek, akik miatt nyitva kell tartanom *parázsló* szememet (Vas. Ujs. 59 : 46, 919).

Nem szebb... volna... *elemlékezni* régmúlt idők gyermekes képeire ? (Uj Idők 18 : 48, 551).

...A meglepett ember *hirtelenkezűségével* kapta le... az álarcot (Budap. Hirl. 1912. nov. 24, 1).

Boulard Pierre... huzamos *italozás* után... tántorgott hazafelé (Uj Hirek 1912. nov. 27, 3).

Közönségünk *izgulván* ok nélkül is... (Budap. Hirlap 32 : 282, 1).

...Még... Caraliere Riccotti sem tudja lebilincselni a sokfelé *elszórakozott* figyelmet (uo. 10).

Vannak mestereink, kik *megoktatnak* rá bennünket (uo).

Feketébe öltözik a város, *meghalkúl* a gyermekkacagás (uo. 11).

Nosza rajta!... *fölkakaskodott* az attaché urakban az önérzet (uo. 287, 12).

A *nőcsábászat* terén nincsenek-e kalandjai ? (uo. 290).

Denevér-kor fájdalmaiban *rángunk* (Nyugat 6 : 1, 16).

...Csak az egyik hozatott, a nagyobb, a *férfibb* (uo. 28).

Őszbe csavarodott hajú, *gömbölyködő* hátú öreg volt (uo.).

Máskor kimulatták, *kiáldomásozták* magukat (Vas. Ujs. 60 : 1, 6).

...Egy nemes asszonnyal készíttetett végrendeletet a maga javára, sok szegény atyafi *hoppon-hagyásával* (uo.).

Hét helyen lüktetett a táncmuzsika *pezsdítő* ritmusa (Budap. Hirl. 33 : 11, 14).

...Borús téli napban *gurnyasztanak* a kis város házai (Uj Idők 19 : 3, 64).

SOMOGYI GÉZA.

NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta **Wertner Mór dr.**

(Toldalék.)

„Aranyas.“ Wenzel 10 : 154. *1294.* Az esztergomi káptalan kiadványa egy bérbeadás ügyében. „Nycolao filio Martini adventitio in Strigonium de villa Aranyas, de partibus montis Matra et ob hoc Aranyas vulgariter appellatus.“ Csak azért soroztam be, mert fényes bizonyítéka annak, hogy a jövevények sok esetben származásuk helyéről kapták vezetéknevüket.

Bántás. Gy. 1880 : 108. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Bántás ellen. Mendörgő fűnek gyökerét főzd meg a patiens vizeletében, de jól rea vigyázz, hogy a szép Aszon valamit ne vessen beléje.“ Annyi mint vesztés, szemveszés, megigézés.

Becsületbéli aljegyző. Esztergom megye levéltára. Esztergom megye közgyűlése tanusítja *1835.* dec. 21-én, hogy Dr. Palkovics András 1810-ben magyar nemességet kapott. „Ennélfogva a folyamodó Palkovics Károly úrnak nem különben tőle származott ifiabb Károly Becsületbéli Al Jegyzőnk(-nek)... kiadtuk.“ A mai tiszteletbeli.

Bunka. Kár. 5 : 351. *1705.* Bottyán János hadi híreket ír Károlyi Sándornak. „Soprony felül azt írhatom, hogy magát fel nem akarván adni, mind külső s belső városának nagyobb része bunkák által megégett.“ Szótáraink-ban nem található. [Bombák?]

Címeres pósta. Kár. 5 : 721. *1707.* Szentiványi János levele Károlyi Sándorhoz. „Pekrinek mit hozott az czímeres pósta, nem tudom.“ Szótáraink-ban nem találtam.

Citós. Kár. 5 : 456. *1706.* Károlyi Sándorné levele férjéhez. „Labbancz Miklós a posta ottan, és így az Ilosvai Bálint citós levele is késik.“ Szótáraink-ban nem találom. Annyi mint sürgős levél, a cito szóból, melyet a levelek címére írtak.

Csimasz. Gy. 1880 : 106. *1564.* Némely betegség elleni gyógyszerek. „Száraz fájdalom ellen. Fölfából [olv. tölfából] való csimaszokat törd öszvö olajjal azzal kenyed.“ Szótáraink szerint csimasz annyit tesz mint poloska s pajor. Itt egyik sem alkalmazható [a második talán igen. A szerk.]. Egy öreg gyógyszerésztől hallottam, hogy itt annyit tesz, mint a német Strunkstock vagyis torzsa.

Datur-materia. Kár. 5 : 484. *1706.* Károlyi Sándorné levele férjéhez. „A datur-materiát talám dolmánnak hozatja kegyelmed szivem.“ Szótáraink-ban nincs.

Expiscálás. Kár. 5 : 745. *1707.* Palocsai György levele Károlyi Sándor-hoz. „Emberemet küldöttem... azon dolgok expiscálására.“ A latin expiscari annyit tesz, mint kikutatni, kipuhatolni.

Expressus. Kár. 5 : 305. *1705.* Dobozi István levele Károlyi Sándor-hoz. „Asszontúl is expressus postán ezen inclusával most érkezék.“

Fasing. Kár. 5 : 589. *1707.* Károlyi Sándornak a kuruc hadviselésre kidolgozott tervezete. „Öreg hajókat az Marosra készíttessen Marosmellyéki és Tiszamellyéki operatióhoz valókat, kész fasingokkal, kasokkal, karókkal, deszkákkal megterhelve bocsáttassék le annak idejében.“ Annyi mint a német Faschine. A NySz. csak fasina néven ismeri.

Frisedni. Kár. 5 : 47. *1703.* Károlyi Sándorné levele férjéhez. „Az gyermekek is épülnek, Juli mintegy harmadnaptól fogva frisedni kezdett.“ Szótárainkban nincs; annyi mint lábadozni.

Gubás. Kár. 4 : 84. *1613.* Károlyi Zsuzsanna ingóságai. „Egy fekete virágos bársony kis suba, arany paszománynyal két renddel, fejér-tarka gubás bársonynyal béllett.“ Az Oklsz. e szót csak mint személy-, illetve családnevet ismeri. A NySz.-ban csak egy adat.

Halhéj. Kár. 4 : 85. *1613.* Ugyanazon tárgy. „Egy halhéj.“ Az Oklsz. csak 1669-ből ismeri. Vö. NySz. hal-héj 2.

Ijedte. Kár. 5 : 84. *1704.* Károlyi Sándor levele feleségéhez. „Csak Hajster (Heister császári tábornok) Győr alatt meg ne veti vala az ijettyét ennek a földnek, úgy hiszem eddig tovább volnék.“ A NySz. 1749-ből ismeri.

Jakabos gyümölcs. Bfi. 1 : 170. *1350.* A váci káptalan jelentése a Zauz nevű nógrádmegyei helység határairól. „Quasdam arbores fructuum Jakabus Gemulche vocatum.“ Bizonyos körtefajt, mely Jakabnapja (julius 25) körül érik, még most is Jakabkörtének neveznek. Történelmi szótárainkban nem található. [Ugyanaz a körte tótul jakubka, szlovénul jakobka.]

Kukta. Kár. 5 : 506. *1706.* Károlyi Sándorné levele férjéhez. „Az lovaim s kuktám, minthogy kegyelmed semmit nem ír rólla, oda érkeztek-é, örömest tudnám szivem, visszaküld-é kegyelmed bennek, kiket Marjai küldött innet?“ Vö. OklSz.

Labancoskodni. Kár. 5 : 712. *1707.* Palocsai György levele Károlyi Sándorhoz. „Mostan Rácz Miklóst és Dobos Miskát bizonyos helyen lesettettem; Isten kezembe adván, gondolom tovább nem labanczoskodik.“

Levdü (?). Gy. 1880 : 107. *1564.* Némely betegségek elleni gyógyszer. „Ha az asszonnak melle kifakad. Vedd az rozs kenyeret ficzkó, sörét avvagy levdű (?) batkart (?) porrá törvén tedd közibe, flastrom mód kend ruhára, kösd vele mindennap egyszer 3 napig stb.“ Ismeretlen szó, úgy látszik, hogy közlési hiba s hogy lev helyett len (Lein) olvasandó. A lenmagot t. i. valamikor emlőlob ellen használták.

Marsérozás. Kár. 5 : 657. *1707.* Eszterházi Antal levele Károlyi Sándorhoz. „Opinálódunk úgy, hogy minket csak distrahálni igyekszik (t. i. Starhemberg császári tábornok), mely által Rabutin marsérozásának jobb alkalmatosságot nyujthasson.“

Mester. Mzs. 1 : 306. *1520.* A zsidók előljárójának levele Bátori István nádorhoz. „Obligamur voluntate harum nostrarum subscripcione propriarum manuum duorum judicum nostrorum ordinariorum, in nostra vernacula lingua ***myster*** vocatorum consuetudine nostra requirente consignatarum etc.“ Mivel az előljáró azt mondja, hogy biráikat anyanyelvükön „myster“-eknek nevezik, itt vagy a német Meister vagy a magyar mester-rel van dolgunk. Csak azért vettem fel, mert arra, hogy a birót mesternek is nevezték, mindeddig nem találtam példát.

Muzsikálószék. Kár. 4 : 444 *1662—1663.* Az ócsva-apáti udvar és majorság leltározása. „A palotában. Egy muzsikáló szék, orsó fákkal.“ Történelmi szótárainkban nem találtam.

Officir. Kár. 4 : 409. *1660.* Károlyi László levele nejéhez. „Azonban egy emberséges német officzir tanálkozék hozzám, ki Szakmárról jün és Bécsben ő felségéhez akar menni.“ Az OklSz. nem ismeri.

Oldalhadnagyoskodni. Kár. 5 : 714. *1707.* Gróf Barkóczi Ferenc levele Károlyi Sándorhoz. „Szegedi Kis Miskát alkalmas ideig szófogadatlanságáért Eger várában fogságban tartottam, s azolta is csak ódalhadnagyoskodik egynéhányad magával.“ Szótárainkban nincs.

Order. Kár. 5 : 78. *1704.* Modor, Bazin és Szentgyörgy városok Károlyi Sándortól oltalomlevelet kérnek. „Sőt a kinek Nagyságodtól is speciális order nem lészen.“ A francia ordre annyi, mint parancs. Történelmi szótárainkban nem található.

Popodaly. A 18. század végén vagy a 19. kezdetén kelt írásbeli feljegyzés, melyet a magyarázás könnyebbítésére teljes szövegében közlök. „Száraz Fajdalomrul. Popodaly Kennyi Zsír Sönnyedékről. Végy Babél (babér) Levelet, vagy inkább a magvát, Büdös követ (kén), ezeket approra törvén, fa olajba kölletil (?) keverni és aval le felé kenni, utánna jó Meleg alá le köl feküdni hogy ki izadjon, föl kelvén le köl mosni, probatum est.“ Itt tehát egy bőrbetegség elleni kenőcsről van szó, melynek alkatrészei babérlevelek, kén és faolaj és így határozottan kizárandó, hogy a popodaly e kenőcs egyik alkatrészét képezze. Nem lehet más, mint maga a kenőcsnek vagyis a „kennyi zsír“-nak valamely szláv megjelölésének magyarosított változata. [Vö. pópiom NySz.?]

Siháik. Kár. 5 : 36. *1703.* okt. 28. A csongrádi birák a szolnoki főkapitányt bizonyos ellenségek előrenyomulásáról értesítik. „Érkezvén bizonyos póstáink Szegedről, és kegyelmednek parancsolatja szerént az alsó sihák tábornak szándékokrúl és ügyekezetükről hogy tudósítással ne lennénk el nem mulatjuk. Hét ezer sihákot várnak minden órán hat ágyúval Szegedre, az mely sihákok Aradról 200 muskatérossal, Péter Váradjáról 200, Szegedről 200, Szolnok alá készülnek, és onnat ismét a Jászságot rabolni és égetni. Mink rettenetes félelemben vagyunk a sihákok miatt.“ Történelmi szótárainkban nincs. Nyelvészeti kilétét nem ismerem, de jelentésére nézve a következőket kockáztatom: az úgynevezett sajkások (csajkások) kerülete, mely valamikor a Duna s Tisza összefolyásánál volt, a pétervárádi katonai parancsnokság alá tartozott és egy zászlóaljat állított ki. Lakosai a Dunán és ennek mellékfolyóin kötelesek voltak hadtengerészi szolgálatokat végezni. Mária Terézia 1763—1764-ben alkotta. Mivel a fenti közleményben Aradról, Pétervárádról és Szegedről van szó, nagyon valószinünek látszik, hogy a fegyveres sihákok, ha nem is voltak azonosok a sajkásokkal, ezekkel némi összefüggésben lehettek, amit azon körülmény is támogat, hogy az 1763—1764-ben még fegyelmezetlen harcosokból csak Mária Terézia alkotott rendes katonaságot.

Szkófium. Nyelvtörténelmi szótárainkban szkófia = mitra, cidaris, aurifilum, mütze, haube, hauptbinde, s ezt a bennök felsorolt idézetek nagy része meg is támogatja. Mást mondanak azonban a következő adatok: „Tővel varrott szkófiummal rakott ruhában.“ „Szkofiummal ki varrott bársony öltözet.“ „Szkófiummal varrott fátyol kötők.“ „Egy szkófiomos kis erszényben vagyon háromszáz hét arany“ (NySz. 3 : 268); ezekhez járulnak az e lapokban közzétett saját adataim: „Szkofiummal, szines selyemmel, csinnyával varrott ágyra való.“ „Egy szkofium arannyal tarka selyemmel varrott czinadof igen szép kendő.“ „Fecskeszín szkófia arannyal varrott islógos szoknya.“ Ezekből az adatokból világosan kitünik, hogy itt nem mitráról, hanem ennek, valamint egyébnemű ruhadaraboknak alkatrészeiről van szó. Bizonyítja ezt fényesen Eötvös Miklós országos főbiztosnak 1706-ban Károlyi Sándorhoz intézett levele

(Kár. 5 : 528), melyben az utóbbit a nagybányai pénzverőház működéséről értesíti s a következőt írja: „Úgy hasonlóképpen az ezüstöt ezentúl jobban megfinomítván, első grádusra hozván, úgy hogy szkófiumot is vonhassanak belőle. Mindezek már most bizonyítják, hogy a szkófium alatt nem csak mitra, hanem aranyfonal, illetve aranydrót is értendő, ami annál is hihetőbb, mert az e lapokban közzétett adataimban az *aranyfonal* elég gyakran szerepel.

Ujszinü. TT. 1908 : 12. *1679.* Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy sokféle ujszinü aranyos materia szoknya vállastól."

Varsaháló. Kár. 4 : 445. *1662—1663.* Az ócsva-apáti udvar és majorság leltározása. „Azon felül való kamarában. Varsa háló, egy."

Verdigál. Kár. 4 : 85. *1613.* Károlyi Zsuzsanna ingóságai között: „Egy verdigal." Vö. NySz.

SZOLÁSMAGYARÁZAT.

Irta: **Prohászka János.**

Vigyorog, mint a fakutya. Ez a szólás általánosan ismeretes, szótáraink-ban azonban hiába keressük. Mindössze CzF-ban akadunk rá a *fa* címszó alatt, ahol a fáról az van mondva, hogy „használják melléknév gyanánt, s a. m. fából álló, való, készült, vagy fára vonatkozó, azt illető, s a vele együtt álló névvel rendszerint összeiratik, pl. faágy, faféreg... fakutya. Mindig nevet, mint a fakutya (Km.)"

Ebben a szólásban a *fakutya* összetétel első tagja aligha jelenti azt, amit CzF. magyaráz, hogy fából való v. fából készült, noha egyébként az összetételnek e szóláson kívül való minden használatában csakugyan az a jelentése. A *fakutya* szó jelentései ugyanis, amint azt különböző helyekről sikerült összeállítanom, a következők: 1. az a cölöp, mely a házak előtt áll, hogy a kocsik közel ne menjenek hozzá (Nyr. 23 : 112); 2. az út szélébe vert cölöp (Póra: Rokonért. szók és szólások; akadály: 573); 3. csizmahúzó (Szily K. szerint, MNy. 4 : 483), de azt hiszem, ez inkább *famacska* (l. Nyr. 23 : 258, továbbá Jókai, Magy. Hirl. 1899. VII. 6: „...a famacska... a csizma lehúzására szolgál s egy jól rendezett csizmadia műhelyből sem hiányzik"); 4. a bognárok cégére, amely cifrára van festve és faragva (Nyr. 23 : 112). Mind a négy jelentésben csakugyan fából készült tárgy a *fakutya.* Azonban első pillanatra világos, hogy a szólásbeli *fakutya* nem azonos egyik jelentéssel sem. Szabó Ernő ugyan e jelentések utolsójához fűzte a szólás magyarázatát A házi állatok a magyar szólásokban című tanulmányában: „...ehhez [a bognárok cégéréhez] hasonlítják azt is, aki sokat nevet, mert a nevető szája is úgy elterjed, mint itt a bevágások: vigyorog, mint a fakutya" (Nyr: 23 : 112), de e magyarázatot semmi ok sem támogatja. Valószinűbb a szólásnak az a másik magyarázata, mely Szily Kálmántól való. Szily az „eb ura fakó" szólás *fakó*-ját kutyának magyarázta (Nyr. 21 : 433) s e magyarázatát bizonyítékaival támogatva (Adalékok 404) többek közt így ír: „És kinek ne jutnának eszébe az általánosan ismeretes, s mindamellett egy szótárunkban se található szólások: Nevet, mint a fakutya. Úgy néz ki, mint a fakutya. Én azt sejtem, hogy a régi nyelv kutya jelentésű *fakó* szava közel rokonságban áll a mai fakutyával."

Ezt a föltevését bővebben kifejti a MNy. 4 : 483. lapján: „A régi magyarban a *fa* a némaságot, a hallgatást is személyesitette: Mint a fa, úgy nem mér szólani = magis mutus, quam scapha (Decsi: Adag. 150), Hallgat, mint a fa (MA). Fa papokat, vaáz papokat nem akarunk tartanyi. Többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket (RMK. 5 : 225, 240). Fa-ember Zalában ma is ügyefogyott, gyüge embert jelent (vö. fajankó). Lehetséges, hogy a 'vigyorog, mint fakutya' mondás is ide tartozik. Fakutya a régi nyelvben az olyan kutya lehetett, amely nem ugat, csak vigyorog."

Véleményem szerint a szólásmódnak állítmányát is vizsgálnunk kell a *fakutya* szó jelentésének eldöntésénél. A *vigyorog* szó régi a nyelvben nemcsak annyit jelentett, hogy fogát mutatva nevet, hanem azt is, hogy hízelkedik, hamiskodik, hazug tettetést színlel: Az parazna aszoniallatok az ű hizelkedeseckel, vigiorgasokkal az ferfiakat hozzáiok vonszak (Decsi G.: Préd. 39. NySz.) Halomast tűbitem hazug bezedeckel es vigiorgo mondasokal (VirgK. 4. NySz.). Ugyanezzel a hazug, álnok jelentéssel a népnyelvben is járatos a szó: *Vigyorog*: álnok szívből kedvet mutat (MTsz). CzF. értelmezése szerint is: Száját dísztelenül, vagy pajkosan széthúzva, fogait fitogatva, vékony éles hangon nevet, ihog-vihog... Aki mindenikre vigyorog, senkit sem szeret (Km). — A szólásmód állítmányának ez a jelentése arra mutat, hogy a *fakutya* hamis, álnok kutyát jelentett s talán úgy is mondhatták, hogy vigyorog, mint a hamis kutya. Erre mutat Verseghynél a következő hely: „Én nekem ez a legény magamnak is sokkal jobban tetszik, mint azok az aranyzsinóros, ezüstgombos, nagykalapú, széleskardú, nyírott hajú széltömlők, akik egyebet sem tudnak, hanem tanúlt főhajtással *fogat mutatni, mint a hamis kutyák s vigyorogva* egy-két complementumot mondani" (Gróf Kaczajfalvi László, Magy. Regényírók 1 : 46).

Ezt a 'hamis, álnok kutya' jelentést egyébként a Szily magyarázta 'néma kutya' jelentéssel is könnyen összeegyeztethetni, mert az ilyen hamis, álnok kutya csakugyan nem ugat, néma, s csendben, vigyorogva, hízelkedve közeledik az emberhez, de aztán színt vall és harap. Csak az ilyen hamis természetű, nem ugató kutya harap, mert „Amely kutya ugat, az nem harap." (Km.) Hogy az ilyen hamis kutyát csakugyan ismeri a nép, mutatja az, hogy a hamis emberre azt mondja: „Te hamis kutya!", továbbá: „Kutyahájjal kenték meg a kődökét = kicsiny korától fogva hamis", (vö. Ravasz hájjal kenték al felit, Dug. Péld. 2 : 173). „Kutyazsírral kenekszik = hamis ember." (MTsz.) „Sokat hízelkedik a' kutya, de nem hisznek néki" (Dug. Péld. 1 : 62).

Megemlítem még, hogy Dugonicsnál a szólásnak egy különös alakját találjuk: „Mindég nevet, mint fa kutya az oltáron" (Péld. 1 : 58 és 207). Mit keres a *fakutya* az oltáron? Talán a régi nyelvi *fa pap* (= néma pap) és *néma eb* (= hamis kutya) keveredéséből lett s hamis, képmutató papot jelent (vö. Fa papokat, vaáz papokat nem akarunk tartanyi. Többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket, RMK. 5 : 225, 240, idézve Szilynél, l. föntebb !).

ISMERTETÉSEK.

Etruszkok és magyarok.

Nyelvészeti eseménnyel talán sohasem foglalkozott a napisajtó és a közvélemény annyit, mint most két éve, mikor Párizsból híre kelt annak, hogy Martha egyetemi tanár megfejtette az etruszk szövegeket. Az Académie des Inscriptions-ban tartott két felolvasásában Martha, a híradások szerint, súlyos bizonyítékoknak egész seregével kétségtelenné tette, hogy az etruszk nyelv — és ami evvel egyértelmű — az etruszk nép a finnugor családba tartozik, már pedig M. elméletének a helyességéhez alig férhet kétség (a müncheni Allgemeine Zeitung 1912. febr. 17-i sz.).

Tudnunk kell, hogy az etruszk nyelv több, mint 2000 éve teljesen kihalt, emlékét csak néhány ezer sirkő felirata őrzi és egy-két terjedelmesebb nyelvemlék, amilyen pl. a zágrábi múmia pólyaszalagja. Nem csoda, ha Mommsen azt állította, hogy az etruszk szövegeket nem lehet megfejteni, és ha ezt az állítását kiváló nyelvészek egész sorának, köztük Buggének, Thomsennek, sikertelen kisérletei csak igazolták. Mert az anyag, amelyre e nyelvemlékek megfejtésénél támaszkodni lehet, mindössze ennyi:

1. Latin és görög írók munkáiban elszórva vagy 30 etruszk szóról történik említés, ezeknek a jelentését tudjuk.

2. Mivel a sírköveken a halott neve után álló szók nyilván a halott korát, származását jelölik, hozzávetőleg ezeknek az összehasonlításából is meg lehet állapítani nehány szónak a jelentését és azt a grammatikai tényt, hogy az *-al* képző vlkitől való származást jelent.

3. Az etruszk eredetű játékkockák között van nehány, amelyeknek a lapjain a ma is szokásos pontok helyett szavak jelölik nyilván az 1—6-ig terjedő számneveket; hogy azonban e szavak közül melyik milyen számot jelöl, arról sejtelmünk sincs.

Martha sem tudott ennél többet, azért érthető feltünést — hozzáértő körökben azonban bizalmatlanságot — keltett avval a nyilatkozatával, hogy a 2000 éves etruszk szövegeket a finnugor nyelvtanok és szótárak segítségével könnyen le tudja fordítani, noha sem finnül, sem magyarul nem tud. (Alkotmány 1912. márc. 7. sz.) Mutatóba ad ilyen szóegyeztetéseket: etr. *-ri* ∾ magy. *ra;* etr. *naper* ∾ m. *nap;* etr. *hüt* ∾ magy. *öt* stb.

Hiszen ezek a 2000 év előtti etruszk szavak magyarabbak a magyarnál! Mert az *öt, nap* stb. szavaknak 2000 év előtti magyar alakjai bizonyára nem hasonlítottak annyira a mai magyarhoz, mint etruszk megfelelőik. Ami pedig a szótárakkal való megfejtés könnyű voltát illeti, a (magyarul tudó) magyar nyelvészek mást tapasztaltak, amikor nem is 2000, hanem 500 éves, nem is etruszk, hanem magyar szövegek olvasásáról van szó.

Ami rejtélyesnek tünt két éve, az most már nem az, mert megjelent M.-nak majdnem 500 lapos kötete,[1] melyből kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a nagy port felvert nyelvészeti esemény fölött napirendre kell térni és egészen bizonyos épen az ellenkezője annak, amit M. bizonyítani akar: hogy

[1] Jules Martha: La langue étrusque. Paris. Leroux, 1913.

az etruszknak a magyarhoz, illetve a finnugor nyelvekhez semmi, de semmi köze nincsen.

A vaskos kötetnek mindössze első harminc lapja kelt várakozást (bár súlyos, kiábrándító botlás itt is akad). A sírfeliratok összehasonlítása (méthode combinative) alapján erőltetve ugyan, de egészen szellemesen választ ki egy szót 1. személyű birtokos névmás, a neki megfelelő végzetet személyrag, egy *ipa* alakot tagadó ige gyanánt. Mikor azonban ezek alapján egészen komolyan hozzáfog az etr.-finnugor nyelvhasonlításhoz, az olvasó egyik ámulatból a másikba esik.

M. „felfedezése" abban áll, hogy látszólag elveti a kombináló módszert, amellyel eddig dolgoztak, ehelyett néhány (részben elavult) finnugor kézikönyv segítségével hoz ki a szövegekből olyan értelmet, amelyet aztán a kombináló módszer csodálatosképen igazol. Meg akarja fejteni pl. ezt a sírfeliratot (132. l.)

eca suϑi Laϑial Cilnia.

Sírfeliratról lévén szó, amelyen *Laϑial Cilnia* a halott neve, már régen megállapították más sírkövekkel való összehasonlítás alapján, hogy *eca* = ez, *suϑi* = sír; a felirat értelme tehát: „Ez L. C. sírja." Igen ám, csakhogy ezt paraszt ésszel is meg lehet csinálni, M. tehát megmutatja, mennyivel tudományosabb, ha az ő „felfedezése" alapján fogunk munkába. Ime: *eca* = *e* + *ca;* az e- (vagy *a,* ami szerinte mindegy) nyilván azonos a magyar *az* névmással, a *ca* pedig azonos a finn *ka, ka-h, ka-s* (= voici) szóval. A *suϑi* szó elemei *su-* és *-ϑi;* az utóbbi főnévképző, a *su-* pedig nem más, mint — a magyar *süt* ige megfelelője! A szavak ezt az értelmet adnák: „Az ime süt(és) L. C." Ennek nincs értelme, de mindjárt lesz, csak nem kell a *suϑi*-t nagyon szószerint venni, mert a jelentése „*chose brûlée* et par extension *tombeau*". S hogy ez a megfejtés milyen jó, abból is kitünik M. szerint, hogy következtetést enged a halottégetésre *(sütés = sír),* amit a történet is igazol.

Más példa: Egy sisakon ezt a feliratot olvassuk: (160. l.) *mi spural* M. az első szóval hamar elbánik: ez nem más, mint a magyar *mi* névmás megfelelője, jelentése ennek az egyes száma: *én.* Hanem a *spural*-t előbb helyre kell igazítani: „*spur* peut être considéré comme l'équivalent de **supr*" ilyen helyreigazított alakjában etr. **supr* megfelel a magy. *háború* és *zavar* szavaknak és mivel az *-al* származást jelentő képző, a sisak „*mi spural*" felirata = „én a háborúból való vagyok."

Nagyra van M. egy terjedelmesebb nyelvemlék megfejtésével, amelynek értelmét — mivel nem sírfelirat — eddig nem is sejtették. A megfejtésből a szövegnek ilyen értelme derül ki: egy etruszk ifjú tanácsot kér az istentől, mert az apja nem tud nyelni, pedig „*az étel apróra van vágva*" (l. alább). A bohókás istenség azt tanácsolja neki, hogy az öregnek öntsön vizet a torkába. Lássunk ebből is egy sort (241. l.):

nes-l	man	muri-	nas	-i-e
finn *näsü,* jó	osztj. *mona,* öcs	m. *morzsa*	m. *nyes*	igeképzők
fal-	za-ϑi			
magy. *fal-*	főnévképzők.			

A szöveg alatt álló finn, osztj., magy. szavak jelentését addig forgatja *(jól* = nagyon, *öcs* = kicsi, *morzsa-nyes* = apróra van nyesve, *fal-ás* = étel) amíg ezt az értelmet hozza ki: „La nourriture est coupée en tout petits morceaux".

Értsük meg jól: nem tudjuk, hogy *spur, falzaϑi* mit jelent, sejtelmünk sincs róla, hogy milyen nyelv az etruszk, M. feltészi, hogy finnugor, és feltészi, hogy *spur* = háború, *falzaϑi* = falás étel, és a feltevéshez füződő eredményekkel akarja igazolni eljárása jogosultságát: „Hát tehetek én arról — mondta M. az Alkotmány munkatársának — hogy az összes etruszk szavak olyan hűen korrespondeálnak finnugor szavakkal?"

Az etruszk nyelvet M. valami Kr. sz. előtti finnugor eszperantónak képzeli, mert hol a magyarból, hol a finnből, hol a vogulból csipeget hozzá megfeleléseket, s mikor a szövegeket így megfejtette, nekiáll az „anyagnak" és a Budenz-Simonyi Ugor Alaktana mintájára összeállít egy etruszk-finnugor összehasonlító hang-, alak- és mondattant, befejezésül pedig etimológiai szótárt!

Tudja, hogy a nyelvrokonság bizonyítéka a szabályos hangmegfelelés, csinál tehát hangmegfeleléseket. Ezt a munkát úgy könnyíti meg magának, hogy Szinnyeire hivatkozva a szavaknak csak az első szótagját veszi figyelembe, a többit elnyesi képző gyanánt (képző M.-nál quantité negligeable, amire nem kell tekintettel lenni), ha 4—5 tagú a szó, akkor vagy 3—4 képzőt vesz fel, vagy ketté vágja a szót, lesz belőle összetétel. Ugyancsak Szinnyeire hivatkozva azt állítja (43. old.), hogy a magyar és a finn az eredeti tőhangzót őrizte meg.[1] A szavak azonban még így sem illenek bele a hangtani rendszerbe, mert az etruszk első szótagbeli *i*-nek 4-féle hang is megfelel. De M. nem jön zavarba és ebből azt következteti, hogy az etruszkban volt 4-féle *i*-hang.

A szótanban jó hasznát veszi annak, hogy a finnugor nyelvben nomen és verbum között nem volt különbség (ilyenkor jó az alapnyelv), hozzátesz[i] még: nem voltak igemódok, igeidők, nincs egyes és többes sz. stb. Ezekre a tételekre szüksége van, mert az ilyen alaktan szabad kezet enged neki a szövegek megfejtésében. Olyan általános fogalmakat fejeznek ki a szavak, mint pl. a vetőkártyák: akármilyen sorrendben kerülnek egymás mellé a különböző szövegekben, össze tudja őket kapcsolni úgy, hogy valami értelmet kihoz belőlük. És ezt tekinti M. „felfedezése" próbakövének! De látott-e már M. valaha kártyavetőt, aki bevallotta volna, hogy a kiteregetett kártyák nem adnak értelmet? — pedig azok ugyancsak sokfélekép következhetnek egymásra!

Jellemző, hogy hogy vágja ki magát, amikor a levegőbe épített rendszere köztudomású tényekkel ellenkezik. A finnugor nyelvek pl. nem tűrnek szókezdeten mássalhangzócsoportot, az etruszk meg mintha éppen ezeket szeretné, (a gör. *Telamon* > etr. *Tlamon*), a szavaknak jó nagy része ilyen: *cnl, cltral* stb. Ezt M. tudja, dehát szerinte ez nem baj, mert a kezdő mássalhangzó után *l* vagy *v* következik, ezek pedig majdnem magánhangzók (31. l.); azután meg lehetnek azok a *cnl*-féle szavak iráshibák is (!). Az etruszkban nincs magánhangzó-illeszkedés? hát ez igaz, mondja M., de az illeszkedés a finnugor nyelvekben sem fontos (37. l.). A számnevek nem egyeznek a finnugor számnevekkel? Ez is csak látszólagos baj, mert a számnevek egyezése nem mindig megbizható kritériuma a nyelvrokonságnak.[2]

Nehány etruszk, illetve etruszk eredetű latin, görög szónak tudjuk a jelentését, ezeket tehát nem lehet csak a „feltünő korrespondeálás" alapján össze-

[1] Mondanom sem kell, hogy nem értette meg Szinnyei német könyvét.

[2] Azért nem tud lemondani arról, hogy ezeket is ne egyeztesse: *maχ* ~ magy. *mög* = 2; *ci-em zaϑrum* = *kettőt ámít* 10-*ből* = 8 (*ci* ~ magy. *kettő*, *em* ~ magy. *ámít*).

vetni finnugor szavakkal, ezeknél a jelentésre is tekintettel kell lenni. De hát mire való a nyelvtudományban a jelentésváltozás? Csak nehány példán mutatom be, hogy vágja ki magát M. ilyen esetekben.

Andas = északi szél. Martha: ebben a szóban *-das* főnévképző, *an* ~ finn *ani* (= nagyon); tehát *andas* = nagyonság; mi lehetne ez más, mint az, ami nagyon fú, szóval: északi szél. Quod erat demonstrandum.

Ataisun = vadszőlő. M.: ~ finn *atu* (= csipesz) és finn *is-o* (= nagy), tehát olyasmi, ami csipve emelkedik, szóval vadszőlő!

Kapra = kecske. M.: ~ magyar *kap-aszkodik,* tehát a kecske az, ami kapaszkodik. *Kassis* = sisak. M.: ~ magyar *kés* (!), mert hát az etruszk sisaknak éles taraja volt.

Falado = ég. A *fal*-tövet mint a 3. megfejtésben láttuk, a magyar *fal-* (= eszik) ige tövével találta annyira egyezőnek, hogy a kettőt azonosnak kellett vennie. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy most meg a magyar *fel, föl* szóval egyeztesse, amely szerinte = „partie superieure, ce qui est en l'air" (467. l.).

Gapos = kocsi. M.: v. ö. magy. *hab,* mert a kocsi is, meg a hab is mozog („une allusion à l'instabilité du char à deux roues, qui au moindre mouvement de l'attelage oscille sur l'essieu". 467. l.).

Idus = ídus. M.: Nem tudták a régiek mihez tartani magukat, „ce qui laissait le champ libre aux fantaisies étimologiques des grammairiens." Pedig milyen egyszerű a dolog M. felfedezése után! Idus a finn *jat-ka* (= hozzáad) tehát = hozzáadás, szóval az a része a hónapnak, amikor a hold hozzáadódik, (s'additionne), növekszik,vagy amikor már megnövekedett, tehát telihold.

Ister = histrió, színész M.: v. ö. magy. *üz-en,* tehát „celui qui parle, le diseur, le conteur."

Látnivaló, hogy M. munkája azok közé a nem is épen ritka[1] munkák közé tartozik, amelyekről nyelvészeti folyóiratok tudomást sem vesznek, mert semmi közük a nyelvtudományhoz. Részletesen csak azért ismertetem, mert telekürtölték a világot a nagy felfedezés hírével; a szerző különben minden második-harmadik sorában Budenzre, Simonyira, Szinnyeire hivatkozik, idéz belőlük, úgy, hogy laikus ember komolyan azt hiheti, hogy tudományos munka van előtte, nem pedig paródiája egy tudományos munkának.[2]

KRÄUTER FERENC.

Az újszófejtő szótár.

(Folytatás.)

A szómagyarázat módszerei közül engem különösen kettő érdekelt, mert magam is sokat foglalkoztam vele: az elvonással s a szókombinálással való magyarázat. Ezek közül az elsővel szemben elfogulatlanok a szerzők: szívesen elfogadják az Elvonás című füzetemben foglalt szófejtéseimet s alkalom adtán maguk is így magyaráznak egyetmást. Sőt van olyan eset, melyet nézetem

[1] A múlt évben is jelent meg egy német nyelvű kötet, amelynek a szerzője a magyar-japán rokonságot bizonyítgatja.

[2] Vö. még Gombocz Zoltán bírálatát az Egy. Phil. Közlöny f. é. negyedik és Schmidt Józsefét a NyK. f. é. első füzetében. Mindnyájan egy és ugyanarra az eredményre jutnak. — *A szerk.*

szerint nem kellett volna így magyarázni. Az *ahajt* cikkben ugyanis azt mondják, hogy az addig és arra értelmében használt székely „*ahaddig, aharra*-féle határozószók az *ahajt*-ból elvont *ah*-hal analogiásan alakultak." Ez szerintem elhibázott magyarázat. *Ahajt*-ból *ah*-ot elvonni csak akkor lehetne, ha az *-ajt* szóvég a nyelvérzékre jelentene valamit, mert csak akkor elemezhetné így: *ah-ajt*. Ami az *aharra* alakot illeti, ennek a magyarázatára nem kell semmi mesterkedés, hisz nyilván ebből lett: *a-helyre*, épúgy mint *ahajt* ebből: *a-helyt*. Ellenben az *ahaddig*-ot nézetem szerint csakis az *ahajt* × *addig* kereszteződéséből lehet megérteni, ahogy én magyaráztam (Komb. szóalkotás 13.) s ahogy a debreceni *medáig* < *meddig* × *odáig*, vagy pl. *idáig* < *ide* × *odáig*.

Ámde az ilyen szókombinálással való magyarázástól a szerzők — nem tudom, miért — idegenkednek, húzódnak, mindenesetre elfogultak vele szemben, csak ott engednek neki tért, ahol már sehogy se zárkózhatnak el előle. Elfogadják pl. az *alant*-ról való magyarázatomat, mert hisz itt az *n* közbeszúrását *(alatt* > *alant)* nem is lehetne máskép megérteni, mint a *lent, fönt* kiejtésének belekeveréséből. De a legtöbb esetben mellőzik ezt a módszert. A székely *abajdok*-ról pl. azt mondják: „Kielégitő magyarázata nincs. Simonyi... az *abajdoc* és *tajdok* szavak keveredésének tartja. Fogarasi... és a MTsz. a hasonló jelentésű *tabajdok* szóra utal (a szókezdő *t* lekopására alig gondolhatunk, vö. mégis *alabor* ~ *talabor*)." Tehát mégis gondolnak a lekopásra. Ha legalább a *t*-nek eltünéséről, elveszéséről szólnának! De hogy a *t* épen ebben a két szóban lassankint e l k o p o t t volna, az természetesen kizárt dolog. Mivel pedig azt se képzeljük, hogy *abajdok, tajdok* és *tabajdok* holmi *abaj-, taj-* és *tabaj*-alapszókból *-dok* képzővel alakultak volna, alig hihetünk mást, mint hogy itt alakkeveredés történt. — Ágaskodik értelmében előfordul *ábaskodik* és *lábaskodik*. Az előbbit Albert J. csak olyan hangváltozásnak tartotta, minő *ugorka : uborka*, Kúnos pedig disszimilációval magyarázta a *b*-t *g* helyett a következő *k* miatt *(-kodik)*. Én az *ágaskodik* × *lábaskodik* kereszteződését láttam benne, az EtSz. szerzői szerint „hibásan." De hogy az *ábaskodik* nem keletkezett a *lábaskodik* alaktól függetlenül, amellett szól az a tény, hogy mind a kettőt egy és ugyanazon a területen, Székelyföldön használják. — Az *alamuszi* szót a régi *alamár* és *szuszi*, ill. *szuszi-muszi* keveredéséből lehet magyarázni. A szerzők se tudnak jobbat, de azt mondják (63): „E magyarázatnak szembetünő gyengéje az, hogy az *alamár* származék, úgylátszik, csak kis vidéken él, ill. élt..., mig az *alamuszi* országszerte járatos." Bocsánat, ezt nem fogadhatom el cáfolatul. *Rakonca* a MTsz. adatai szerint csak a Székelyföldön járatos, *rakoncátlan* pedig országszerte, s ez mégis amabból van képezve. Ilyen példát akárhányat lehetne idézni. — Az *álltó helyébe* magyarázatát idézve („Simonyi szerint **állta h.* és *álló h.* keveredése") nem hibáztatják, pedig ha nagyon akarnák, itt is megtehetnék, hiszen van *félő* mellett *féltő, illanás* mellett *illantás* stb. [1]

[1] Szilasi magyarázata szerint NyK. 24 : 434 (melyet a szerzők nem idéznek) műveltető képző van benne. Igenévi szerkezetek c. füzetemben (NyF. 47 : 31.) csak álltó helyet és ültő helyet idéztem, de van még *fektő hely* is: Főverik az embert fektő helibű (MTsz.); vö. *fekte helyét* Vör. (id. NyF.) Van továbbá *„egész létő nyárba"* (MTsz.) s ezt nehezebb megmagyarázni, talán föltehető **létő napján* analógiájára, vö. *léte napján* (eh. születése napján) a régi s a népnyelvben. Igenévi szerk. id. h.

Szintúgy megjegyzés nélkül idézik az *ámbolyog* alakról adott magyarázatomat *(ámolyog* × *bolyog,* vagy inkább × *tébolyog).* — Néha azonban a szerzők maguk is rá vannak utalva a kombináló szómagyarázatra. Az *el-ámpicsorodik* tájszót (melyre igaz csak egy adat van elbámészkodik értelmében) az *ámul* családjába sorozva megvallják, hogy „*kámpicsorodik* hatása alatt" keletkezett, vagyis pontosabban szólva ennek s az *ámul* szónak keveredéséből, mert hiszen furcsa volna azt mondani, hogy az *ámul*-ból elvont *ám-* „a *kámpicsorodik* hatása alatt *-picsorodik* képzőt vett föl, valaminthogy a *k*-nak lekopására is alig lehetne gondolni, mint az *abajdok* és *alabor* szóknál. [1] — Az alakkeveredést kifejezetten csak egy helyen alkalmazzák maguk a szerzők: „Az *ámul*-ból (részben alakkeveredés útján), újabb népi származékok: *ámészkodik*... a *bámészkodik* hatása alatt; — *ámmog* 'ámolyog, lebzsel, nyámmog'... a *nyámog* hatása a. (másképp Simonyi: *ámolyog* × *nyámmog*...)" Én azért magyaráztam így, mert *ámmog* közelebb áll az *ámolyog* jelentéséhez, mint az *ámul*-éhoz.

Egyéb megjegyzéseimet a szótári cikkek sorrendjében adom elő.

Az *A!* című első cikkben ennek az indulatszónak csak alakváltozatát látják ezekben: „*e!* ne bánts!" és „ott a! így *e!*" (így már Kassai). Az elsőre nézve is alig van igazuk, de a második meg (noha CzF. is nyilt *e*-nek jelzi s noha a távolra mutató mondatokban *a* felel meg neki) az én tapasztalatom szerint, legalább Dunán túl, mindig zártan hangzik: így *ë!* itt van *ë!* stb.

Az *abara* szót ('négy karóból álló szénatartó alkotmány') a kisorosz *oborih* szóval egyeztetik s azt mondják, a kisorosz *obora*-val ('kerített szénatartó') való egyeztetés „jelentésbeli nehézségek miatt elfogadhatatlan." Ámde a másik meg elfogadhatatlan a hangtani nehézségek miatt; a jelentésbelieket meg könnyebb kiegyeztetni, hiszen a szláv nyelvekben különféle jelentésekkel szereplő *obora* eredetileg általában kerítést, bekerített helyiséget jelent (vö. Nyr. 27: 344. Petz Gedeon).

Abrukál ebben *meg-abrukál,* megver (Csik m.). Erről csak ennyit mondanak: „Eredete ismeretlen." Pedig ennek a magyarázata Kolumbusz-tojás. Alig lehet más, mint az ilyen jelentésben használt *megabrakol* szó átalakítása. Vö. *tudakol* helyett *tudokál* Arany Jánosnál.

Ádám nevéhez vö. ezt a használatot: Ha szívembeli titkot kijelenthetném, csodálkoznék minden *Adamffya* rajta (ÉrdyK. 324b.). Vö. emberfia.

Admirál. Az eredeti arab kifejezésben *(amîr-al-mâ',* a tenger emirje) a szerzők szerint „*al* a genitivus-particula." Ez pontatlanság; *al* a rendes határozott névelő, mint más arab eredetű szókban: *alkohol, alkorán, alkimia, alombik.*

„*Agasah:* tabula" egy helyen van a SchlSz-ben; a szerzők szerint „jelentése, eredete ismeretlen." Mivel azonban játéknevek közt fordul elő, a tabula alig lehet más, mint ostábla, s a rejtélyes szó csakugyan összefüggget az *ostábla* nevével. Ez ugyanis, mint Szarvas G. kimutatta (7: 289) azonos a *sakktábla* nevével. A sakk neve, még pedig nézetem szerint az olasz *scacco,* kétféle alakban jött át. Egyik a *sakk,* a másik az **oskak* alak, melyből nyelvemlékeink bizonysága szerint *ocsk, okcs* és *okstábla* lett (az adatokat l. a NySz-ban s az OklSz-ban,

[1] Ha nagyon keresnénk, arra is találnánk még egy példát (mint az abajdoknál): *ácsingózik* ~ *kácsingózik.*

s vö. még Murm. *occz tabla* azaz okcs-tábla). Ezek szerint ilyen hangalakja is lehetett: **oksak,* s a SchlSz. szavát nyilván ilyen alakból rontották el a másolók: **ogsak.* (Uo. néhány számmal odább az *ochk* is előfordul.)

Aglent és *Angalit,* két női név. Az elsőnek „eredete nincs tisztázva," a másik a szerzők szerint az *Ágnes* névnek föltehető **Angnet* alakjából lett. A 13. században oly gyakran előforduló Aglent v. Áglent név, noha a MargL-ban ilyen nevű apácák Ágnes nevüek mellett fordulnak elő, mégsem lehet más, mint az Ágnes névnek változata, mert hisz föltünően hasonlít hozzá a régi *Anglit* és *Angalit* változat, mely a régi források szerint azonos az Ágnes névvel. Az ezeknek alapul szolgáló **Angnet* alak fölvétele mellett (melyből amazok disszimilációval lettek) fölhozzák a szerzők a német *Angnetten*-tag-ot, Ágnes napját. De előfordul ez a két-orrhangú alak erdélyi szászföldi oklevelekben is: *Angneta* vidua 1480, *Angneyt* 1479, továbbá szász nyj.-ban még ma is: *Angenitchi,* s a moseli frank nyj.-ban is: *Angenitche.* L. ezeket Siebenb.-sächs. Wb. az Agnetha cikkben.

Ágosta „Sándor István tudatos alkotása a város[nak] latin Augusta nevéből," de nem merőben új és önkényes, hanem kétségkívül az olasz *Agosta* utánzása.

Ágyék alaprészének megfelel a fart jelentő vogul *ūńś, uńiś* stb .„Helytelenül az *ūni* 'ül' ige származékának tartja Szabó... ; a vog. *ūńś* állandó *ń*-je s az *ūni* állandó *n*-je e feltevés ellen szól," mondják a szerzők. Ámde ez nem elég ok Szabó magyarázatának elvetésére, mert époly joggal lehetne mondani, hogy a *nyoszolya* állandó *ny*-je s a szl. *nosilo* állandó *n*-je e két szónak egyeztetése ellen szól. Mind a két esetben az utána következő palatális *(ś, ly)* okozta az *n* hang palatalizálását.

Ágyu. A Murmeliusnál előforduló *audee* kétségkívül sajtóhiba (nem hangváltozat) *aldee* helyett, tehát a Serm. Dom. *alde* változatával azonos.

Ajog 'kissé fél' „talán az *ajang, ajong* ige eredetibb alakja." Emennek a jelentése: habozik, szemérmeskedik, tehát bizonyosan azonos amazzal, hisz mind a kettő székely szó és *elajangol* a. m. elrestel vmit félelemből vagy szeméremből.

Ajton. Melich ragaszkodik az aranyat jelentő török *Altyn* személynévből való magyarázatához. De nem mind arany, ami fénylik, s e magyarázatnál valóban eszünkbe jut Zimmer mondása: „Gott und der Etymologe können alles." Török jövevényszavainkban az *l* megmarad foghang előtt is, vö. *balta, ildom.* Hogy pedig *bojtorján*-ban *j* lett belőle, azt okozhatta az utána következő *j* vagy valamely más körülmény, de ebből semmikép se következik, hogy Ajtonban is *l*-ből lett a *j*. A dunántúli *buborka* és *bibolya* nem egyéb mint *uborka* és *ibolya,* de azért *bennünket* nem származik az *ennen*-ből (Kassai) s még a *banyát* se magyarázzuk az *anyából* s a *bárkát* a latin *arca*-ból, mert ezekben nem vehetünk föl minden ok nélkül járulék *b*-t, míg amazokban meg tudjuk magyarázni. Vagy azért, hogy a *selyp*-ből *pelyp* lesz (mintegy Saulusbó Paulus), még nem hihetjük, hogy *sisak*-ból lett a *sipak* (mint Kassai állította 1 : 82), vagy ha igen, csakis a *sipkával* való keveredés útján.

Ájul. Ebben is $l > j$ változást vesznek föl a szerzők s az *alél* igével azonosítják. Hangtörténeti szempontból ez sincs eléggé megokolva. Magánhangzók közt nincs $l:j$ változás a 16. században, már pedig ez a szó nyelvemlékeinkben első előfordulásától kezdve mindenütt *j*-vel van. Ezt a

tényt nem változtatja meg az egyetlen *al'liult* alak, melyet a Brassói töredékből idéznek. — Találhatunk azonban az *ájul* szónak más megfelelést a nyelvrokonságban. Föltehetjük, hogy valamint *alél* az *al-sz-ik* ige származéka, *ájul* is alvást jelentő igéből ered, még pedig abból, amelyet a vogul nyelvjárások maiglan fönntartottak: *ąji, ąjwə, oji* 'alszik' (vö. 15. hasáb).

Akcentál. Egy adat van rá, a szerzők így idézik: 'megfogad, elfogad' és az *akceptál* igével egyeztetik. Az idézet nem pontos, mert az eredeti közlés helyén ez van: „akcentál: megfogad (akceptál),“ már pedig megfogad és elfogad nem mindegy. Tehát a közlő is így magyarázta már, de mégsem valószínű a latin igének ilyen elferdítése. Hangzásánál fogva inkább hiszem, hogy a latin-német *asszentál* ('besoroz' s aztán tréfásan 'megfogad') lappang benne, hisz a kaszárnyai szók közt csakugyan olvassuk: „*akcentál,* aszentál.“ (Nyr. 6 : 44.) Ilyen hangváltozás más idegen szókban is előfordul: *passzus* helyett *pakszus* és *paksus* egészen közönséges; *ëszcájg* helyett (mely Dunán túl igen járatos neve az evőeszköznek, a MTsz. nem közli) van *ëkszájg* Nyr. 7 : 38.

Az *Alag* helynév, mint a szerzők helyesen mondják az *al* származékait tárgyalva, „aligha idevaló.“ Valószínüleg azonos a csuvas *oli̧χ* 'rét' szóval, mely a cseremiszben is megvan *olok, olug, alak* formában (vö. NyK. 3 : 402, 30 : 41). A Pest melletti Alagra csakugyan jól ráillik a rétet jelentő név. Vö. ezt a régi helynevet: Alakzeg 1338, Alagzegh 1423 (Csánki 2 : 117). — Az *allag* szót (melyből az alagút lett) Barcafalvi nem az *al*-nak *all* változatából képezte, hanem az *al*-ból *-lag* képzővel, mert ezt ő nagyon kedvelte, mint ezek a szavai is mutatják: *pamlag, gyepleg, laplag, párállag, üszkeleg.*

Alap-ról azt mondják: „Nincs eldöntve, vajjon *al*-ból vagy pedig *állapodik*-ból csinálták-e.“ Barcafalvi valószinüleg az *Alap* helységnevet tette köznévvé (l. Thewrewk E. Nyr. 10 : 174), a fundamentum fordítására pedig azért alkalmazta, mert az *al* alapszót és a *talp*-beli *-p* képzőt látta benne (vö. Nyr. 1 : 98); ezt bizonyítja, hogy a tárgyesetét így képezte: *alpot.*

Ál a török *al* 'álnokság' szóval azonos. A szerzők szerint „az egybevetést némileg megnehezíti az a körülmény, hogy a magy. *ál* melléknév, mig a tör. *al* főnév.“ A fejlődés valószinüleg igy történt: az *ál* főnév mint elvont szó fölvette a *-ság* képzőt (a *bátorság*-félék mintájára), utólag aztán az *álság* szóból vált ki az *ál* mint melléknév (szintén a *bátorság*-félék analógiájára). Hasonlókép lett a letin *martyrium*-ból *mártirom-ság,* ebből pedig régibb elvonás a mártirt jelentő *mártirom* szó.

Az *alak* szónak melléknévi jelentésére ('csecse, szép') legrégibb adatul SzD-ot idézik, igaz, hogy szótáraink se ismernek régibbet. Nem árt tehát megemlíteni ezt az 1693-i előfordulását: „Alak significat nobis pulcrum, formosum; ac specialius hodie pro ornatissimis funambulonum puppis accipitur. Etiam de puerulo venustissimo dicitur: Ollyan mint az alak; et Alakom“ (Otrokocsi: Orig. H. 2 : 73).

Alap régi személy- és helységnév a török *alp, alip* 'hős, óriás' szóból. A szerzők idézte adatokhoz járuljon ez az eltérő alakváltozat: *Alpháza* 1389 (Csánki 5 : 68), és a következő adat, mely azt látszik bizonyítani, hogy a név a besenyők nyelvéből került: „nobilis b i s s e n u s de Olop“ 1352, uo. 3 : 316. — Az Alap cikkben közlik a szerzők a NySz. s a Nyr. nyomán az Alattyán helynévnek Alap-Tiván-ból való származását, de tévednek abban, hogy

Alattyán „régebben Alatyán" lett volna. A hangfejlődést többfélekép lehet képzelni. Lehetne gondolni, hogy előbb **Alaptián* > **Alattián* s végre Alattyán lett. De még ha a *p*-nek nyomtalan eltünésével **Alatián*-nak képzeljük, akkor sem *Alatyán* következik, hanem *Alattyán,* mint *Szitiá*-ból nem *Szitya-*, hanem *Szittya*-ország lett. De volt egy másik közvetítő fok is: *Alapján (<*Alaptyán <*Alaptián).* Ezt idéztem Jerney és Czinár nyomán a NySz-ban. Csánki szerint (1 : 64) Alattyán neve egy 1426-i oklevélben *Hlapjan* és *Mapian,* mind a kettő iráshiba Alapján helyett. S ez az alak is csak Alattyánhoz vezethet, nem pedig Alatyánhoz.

Albert. A szerzők szerint az első adat 1343-ból való. De már 1216-ból való a Vár. Reg. 242. cikkében előforduló *Olberth.* — Különös alakváltozata van Heltainál: Albirt (Krón. 78, 193). SIMONYI ZSIGMOND.

(Vége következik.)

NYELVMŰVELÉS.

Léggömb. Ha hinnők, hogy meggyökerezett rossz szót ki lehet vágni s hogy a repülőgép mellett ezután is lesznek léggömbök, léghajók, ajánlanók a *szélgömböt.*[1] Mert a magyar a *levegő* szón az egész kék boltot érti, *szélnek* pedig nemcsak a levegőáramlást nevezi. A *lég* oktalanul gyártott szó, de ha régi volna is s jelentené is a levegőt, magyar nyelvérzék nem ragasztotta volna hozzá a *gömböt.* Már akkor inkább egyenesen levegőnek nevezte volna, mert a gömb is lebegő s népetimologiával vagy anélkül, — a levegő sem más. A levegő az eget jelenti; a szalontai ház ajtaja tehát, ha nincs előtte üveges folyosó, nem a levegőre, hanem egyenest *az égre nyílik.* A magyar népnek minden olyan gáz, ami valahova beszorul, vagy amit szántszándékkal valahova beszorítnak: *szél,* nem pedig gáz vagy levegő vagy ég. Mikor egy magyarnak a jó és rossz *levegőről* beszéltem s bátorságot vettem a nitrogénről és okszigénről is szólni, elcsudálkozott, merthát ő eddig a levegőben csak egy gémet ismert: a fosogémet. Az ajtó tehát az égre nyílik, de azt világért sem mondaná, hogy ég vagy levegő szorult a hasába, hanem *szél.* A bodzafapuska szöszgolyóbisát (*dupp*-ját) sem levegő vagy lég löki ki, hanem *szél,* azaz *semmi,* mert amibe csak levegő van, az *üres.* A levegőtől nem lehet meghalni, de a láthatatlan semmi a házban is megüthet: a *szél.* Az orgona sípjába, a kohó tüzére nem levegőt fujtatnak, hanem *szelet.* A fickándozó, könnyű (fejű) ember nem levegővel, hanem *széllel* van bélelve, mint a léggömb. A nagy football-labdát pedig, amiben éppen olyan semmi van, mint a léggömbben, sőt fenn is jár a levegőben (mert nem rugják, hanem bottal ütik) ezelőtt százévvel is *széllabdának (széllopta)* nevezték Erdélyben. (Az is igaz, hogy nem gumihólyaggal fujtatták föl, hanem csak amolyannal, a disznóéval.)

A levegő s ismeretlen nevű gázok dinamikai célra való használatakor ezt a szerszámba szorult vagy nekidűlő semmit a nép sohasem mondja levegő-

[1] Néhai Csapodi István azt írta egyszer (Bp. Hirlap 1900. IX. 25): „A kis gyermekek nyári örömét, a gázzal töltött kaucsuk gömböt, a szótár meghagyja *léggömb*-nek, az én gyermekeim természetes nyelvérzéke bizony szálló labdának nevezte, mondjuk *szálló gömbnek;* én a léghajót is *szálló hajónak* hínám." — *A szerk.*

nek, hanem szélnek. A szél nem levegő, levegő nem szél, hanem mindig *a levegő*. Ég is, levegő is csak egy van. A Duna, a Tisza, a Mátra, a levegő. A jó levegőt, rossz levegőt, levegőváltozást, pirított levegőt s hasonlókat a nép még csak pedzi, a levegővel pedig egyebet se tesz, csak szíja. *Szíja a levegőt, rontja a levegőt, kár belé a levegő:* népies szólások. VISKI KÁROLY.

Elhunytak a közelebbi napokban címen jelenti rendesen egyik előkelő hetilapunk a halálozási híreket. Már pedig nagyon sérti a magyar ember fülét, amikor a „közelebbi napok"-féle kifejezést multra vonatkoztatva hallja. Bele lehet ugyan e kifejezésbe magyarázni a multat is, mert a mult épúgy lehet közel hozzánk, mint a jövő, — mégis lehetetlen a címbeli mondatban valami magyartalan utóizt nem éreznünk. Nézzünk csak kissé szemébe a szóban-levő kifejezésnek, talán ráakadunk a dolog nyitjára.

A *közel*-nek első jelentése a helyi jelentés. Ha ilyféle szólásokban tekintjük e határozószót: közel megy, közelebb ér, közel van valamihez, — azt látjuk, hogy mindig valamiféle előrehaladásról van szó. Ha tehát a *közel* helyi jelentésben előbbre haladást vagy ennek eredményét jelenti, akkor ennek analógiájára átvitt, időbeli jelentése se lehet a mult, hanem a j ö v ő. Így beszélünk: a közeli napokban nagy események várhatók, a legközelebbi napok valamelyikén elutazok stb. A mult idő jelzésére ily esetben ott van a magyarban a helyes *utóbbi* szócska. És valóban az *utó, utolsó* helyi jelentésben valami hátrább valót jelent: valaminek az utója, a csapatban utolsó stb.; időjelzésben tehát a multban történés szabályos kifejezője.

A hibáztatott kifejezés tehát a magyaros észjárásnak megfelelően így hangzik: Elhunytak az *utóbbi napokban.*[1] GALAMBOS DEZSŐ.

Bécs—Wien. Ha valamely szóhoz, amilyen Bécs neve is, évszázados jó és balsors emléke fűződik, ez az erős történeti képzettársulás valóságos nemzeti értékkel ruházza föl a szót. Ezt nem gondolják meg azok, akik a Wien nevet hozták forgalomba. Hogy hogyan kell az ilyen történeti szókat megbecsülni, azt szép példával mutatja nagynevű barátunk, Schuchardt Hugó, nem rég megjelent fejtegetésében (An Theodor Gartner 11). A német nyelvtisztítóknak azt a törekvését említve, hogy az idegen eredetű *Nation* és *national* helyét a *Volk* és *völkisch* szóval akarják betölteni, így folytatja (németül idézzük, mert a német nemzeti érzék nyilatkozik szavaiban): „Fichtes Reden an die deutsche *Nation,* Verse wie Schillers: Nichtswürdig ist die *Nation*..., haben das Wort *Nation* fest und tief in die deutsche Sprache eingehämmert, und mit Nation ist *national* untrennbar verbunden. Jenes kann vielleicht durch Volk ersetzt werden, dieses durch kein altes Wort, und es darf so wenig veralten, geschweige erlöschen wie die Erinnerungen an die grossen Zeiten in denen das was es bezeichnet, reiner, strahlender, wirkungsvoller zutage trat als je vor- oder nachher." — Mink is hivatkoztunk a Bécs nevéhez fűződő nemzeti, történeti képzetekre, mink is hivatkoztunk a költői szállóigékre, minő az a híres „Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára" — és reméljük, nem hiába tettük.
ANTIBARBARUS.

[1] Érdekes, hogy a hibáztatott nyelvhasználatnak nyomait megtaláljuk már a régi nyelvben, amint ezt a NySz. két adata mutatja: Most legközöljöbb ott ment el (LevT. 2: 451). Olaszországot ihon csak leg kőzeleb mint el pusztítók (Liszny: Krón. 157).

„Megismerni valakit mástól. Ebben a formában hirlapban olvastam: Miként lehet megismerni a lateinert a földbirtokosoktól. Németesség (ennek is rossz) ebből: jemanden von einem anderen zu erkennen [így]. A legcsúnyább németességek közül való, pedig a budapesti üzleti és kávéházi nyelvben nem ritka. Helyesen így van: valakit mástól megkülönböztetni. Mivel újabb nyelvromlás, kiküszöbölése nem nehéz." — Igy szól Kenedi Géza a Magyar Nyelv c. folyóiratban (1 : 237).

Simonyi pedig azt tanítja a Magyar Határozókban (1 : 253—4): A *-tól*-ragos kifejezésekhez tartoznak „különbözést és különböztetést jelölők: különbözik,... *megismer* (a németben is van: *von einander kennen*)... Példák: Feleségeket cifrázzák, úgyhogy alig *ismerhetnék ki* az főemberek feleségiktől (Vásárh. Canisius 470). *Én megismerem a sólymot a gémtől* (A r a n y: Hamlet[1] 58)." — A NySz-ban pedig a 16. s 17. századból való idézeteket olvasunk: A bölcseség arra szükség, hogy *megismerje a jót a gonosztól és az igazat a hamistól* (Telegdy). *Honnét esmerhessék meg az farkast a bárántól* (Monoszlai). Az ki azokat olvasta, *megesmerheti egyiket az másiktul* (Zrinyi). — S hozzátehetek még egy idézetet Arany Hamletjéből (4. felv. 5. szín): Hogy ismerem én meg hív szerelmed mástól? [Az eredetiben: How should I your true love know from another one?]

Kérdés tehát: Zrinyi és Arany a budapesti üzletekben és kávéházakban tanulták-e ezt az „újabb nyelvromlást", ahogy a Magyar Nyelvben tanítják?

ÖREG TANITÓ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

A Halotti Beszédhez. *1. Barla-Szabó Titus* „Legrégibb nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője, teljesen új adatok alapján" címmel egy 15 lapnyi kis füzetet írt (Lőcse, 1913, ára 50 fill.), amelynek szerénytelen címe sem helyes, mert a HB. nem „legrégibb nyelvemlékünk", hanem csak „legrégibb összefüggő nyelvemlékünk" és adatai sem újak, mert tulajdonképen ismert nyomokon haladnak. A HB. helyesírásában az olasz elem mellett francia (provençal és északi francia) s német hatást lát s ezt úgy tünteti föl, mintha helyesírásunk vizsgálata Volffal megszakadt volna; Sebestyén (Anonymus) és Melich kutatásairól mit sem tud. Kissé zavaros és kuszált értekezésképben, melyet érdemén felül valónak tart, nincs tisztában a magyar nyelvészeti és nyelvtörténeti dolgokkal (pl. HB. *zoboducha* szerinte úgy látszik = *szabaducsa, helhezie* alakban az *lh* = *l* lágyítása. 8—9. l. Hát a *munhi* (uruzagbele) példájában ki olvas *münyhi*-t? uo. 9. stb.). Nem ismeri Szinnyeinek az Árpádkori kiejtésre és a HB.-re vonatkozó értekezéseit sem (pl. az *u* = *o* olvasásánál 6., 10. l.). Önkénytelenül is helyesebb az a — már Sebestyénnél (NyK. 28 : 100) ismert — megállapítása, hogy a HB. írója „a helyesírás ily önálló, ily egyéni kezelése" alapján „nem puszta másoló" (11. l.) s az a, bár a *ch* = cs (zoboducha) téves alapján tett megjegyzése, hogy „a HB.-et nem helyezhetjük a XIII-ik század első éveinél későbbi korba" (uo.). Hogy az helyesebb, mint a ma még néhol szokásos 1228. év fölvétele, erre vonatkozólag l. Sebestyén Gy. „A HB. szerzője és kora" c. értekezését NyK. 28 : 93. és uo. A Pray-kódex kora, M. Kvszemle új f. 6 : 46. Továbbá addig is, mig e kérdésről magam is írhatok,

az 1211-iki tihanyi oklevél adatait OklSz., NyK. 34. k. és a HB. nyelvjárásáról szóló értekezésem kivonatában, Nyr. 1914. I—II. füz.

A szerzőt a „Simeghi" (Sumich)[1] szt. Egyedről címzett bencés apátság szerzetesei közt keresi (Rupp Jakab nyomán s Lánczynak a Beőthy-féle képes irod.-tört. I.[3] 74. levő, de pontosan nem jelzett cikke alapján) és a HB.-nek szerinte somogyi jellegű tájszólása alapján azt teszi föl, hogy a szerző „eleinte a simeghi monostor tagja volt s azután, nemzetiségi surlódások folytán, átköltözött egy másik benedekrendi kolostorba, amilyen pl. a deákii volt Pozsony megyében, melyet ujabban a HB. keletkezése helyének tartanak" (14). „S ezzel — veti oda — megmondtuk azt is, hogy ki volt a szerzője" (uo.). Pedig erről nem is szólt, minthogy nehéz is volna csak úgy odavetőleg szólni. Hogy pedig a nyelvjárás alapján mit tarthatunk és hogy következtetése nem állhat meg, arra vö. e folyóirat 43 : 64. l. levő megjegyzésemet. Általában gyenge értekezés, mely az érdeklődést ugyan fölkelti, de ki nem elégíti. Stílusa sem kifogástalan.

2. *Halász Ignác egyetemi előadásai a magyar nyelvemlékekről.* Boldogult jeles tudósunk, a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvtudomány egykori kiváló tanára, A középkori magyar nyelvről, illetőleg a Régi m. nyelvről és a nyelvemlékekről szóló egyetemi előadásai kéziratában — amelyet töredékeiben, e folyóirat szerkesztője küldött meg nem régiben, ha találnék-e benne valami figyelemreméltót — érdekesen veszi észre már, hogy „a HB. dunántúli nyelvjárás, ennek is a nyugati változatához csatlakozik, ahol az *ö*-zés szűkebb körű." „Nem lehetetlen tehát, sőt nagyon valószínű — írja tovább — hogy a *zumtuchel* stb. alakokat nem *szömtökkel, nöm* stbinek, hanem *szëmtëkkël, nëm*-nek kell olvasnunk." T. i. szerinte a HB. helyesírásában az *u ë* is lehet, nemcsak *ö*. Az *ö*-re akkor szerinte époly kevéssé volt jel, mint az *ë*-re. Tehát a HB.-beli *u* (a *zumtuchel*-féle alakokban) csak „helyesírás" volna. Mindenesetre érdekes, ha nem is „jogosult" az ilyen olvasás, s abban igaza volt a neves szerzőnek, hogy „az *ö*-zés fejlődésének története irodalmunkban még nyilt kérdés." Hisz ott van ujabban ismét az *ü*-zés (*ü*-vel olvasás) fölvetése *ü* > *ö* > *ë* pl. *szüm* > *szöm* > *szëm*, vö. NyK. 42 : 248. és id. értekezésemet, Nyr. 43 : 8.

Megjegyzésre méltó H. jegyzeteiben az is, hogy a mindig haladó szerző hogyan csatlakozott a HB. korának kérdésében már 1888-ban Sebestyén Gy. fejtegetéséhez, ki a HB. helyesírása és néhány kronologiai adat alapján szerinte „elég meggyőzőleg következteti", hogy a HB.-et szerzője nem 1228 körül készítette, mint Békési E. véli, hanem a XIII. sz. első tizedének második felében 1205 és 1210 közt (vö. NyK. 28. id. h.). Mégis hányan nem tudnak vagy nem akarnak tudni ma sem a HB. korának eme helyesebb megállapításáról, amelyet pedig tapasztalatom szerint az oklevelek adatai is jobban támogatnak. Épen olyan érdekesek Halásznak a kódexek nyelvéről szóló jegyzetei is, de ezekről talán majd máskor. ERDÉLYI LAJOS.

A műveltető *-l* képzőhöz. Az *aszal, forral, növel* stb. igék műveltető jelentését Budenz még úgy próbálta magyarázni, hogy a tulajdonképen frekventatív értékű *-l* képző „fedi el az előtte lappangó caus. *-t* képzőt, vagyis hogy < *al* e helyett való : < *all*, s továbbá < *atl*" (UA. 89). De csakhamar kimutatták, hogy a vogulban is van műveltető *-l* képző (Vasverő, NyK. 19 : 297),

[1] Helyesebben : symigi, somogyvári, vö. Csánki : Tört. Földr. 2 : 582 és 3 : 14.

majd az osztjákban is megtalálták ezt a képzőt (Szinnyei, NyH.[4] 66, Fgr. Sprw. 131; — l. még Simonyi, TMNy.; Szabó, NyK. 34 : 61; Schütz, NyK. 40 : 22). Ezek alapján Szinnyei (az id. helyeken) ugor *-*l* műveltető képzőt vett fel.

Ez a műveltető -*l* azonban ú. l. nemcsak az ugor nyelvközösség koráig megy vissza, hanem talán már finnugor eredetű. A zürjénben t. i. szintén megtaláljuk ezt a képzőt néhány igében:

I. V. Sz. L. P. *potnị*, Ud. *potnịs* 'springen, bersten, platzen, sich spalten' (Wichmann, FUF. 11 : 217): *potlalnị*, *potlavnị* 'machen dass etw. platzt, berstet, aufbricht' (Wiedemann), P. *potvavnị*, *potlalnị* ua. (Rogov), *potlalnị*, *potlavnị* 'hasít' (Lytkin). Az én feljegyzésem szerint a V. nyelvjárásban csak mint frekventatív képzés: *potlavnị* 'hasad'.

V. Ud. *pẹrnị* 'ledől, eldől, felfordul' (Fokos), I. *pẹrnị* 'umfallen' (Wichm. WChr. 730. sz.), Wied. Lytk. Szavv. Rog. *pẹrnị* ua. Genetz *pyr-* 'umfallen, einstürzen': V. Ud. *pẹrlavnị* 'feldönt, felfordít' (Fokos), *pẹrlalnị*, *pẹrlavnị* 'werfen,... auf die Seite legen' (Wied.), 'feldönt' (Lytk.), P. *pẹrvavnị*, *pẹrlalnị* 'feldönt' (Rogov).

Ezek mellett a rendes kauzatív -*t* (-*ẹd* stb.) képzővel alakult műveltető képzések is használatosak:

V. Ud. *potkẹdnị* 'hasít, széthasít' (Fokos), P. *potkẹtnị*, *pótkot-* ua. (Rog., Genetz), Wied. *potködny*, Lytk. Szavv. *potkẹdnị*, I. *potkäda* 'pungo' (Castrén), || V. Ud. *pẹrẹdnị* 'feldönt, felfordít' (Fokos), P. *pẹrẹtnị* (Rog.), Wied. *pörödny*, Lytk. Szavv. *pẹrẹdnị*, I. *pöräda* 'subverto' (Castrén).

A -*lal* képzős kauzatívumok mellett viszont a megfelelő -*ś* (refl.-passzív) képzős intranzitív-passzív alakok is előfordulnak:

Ud. *potlaśnị*, 'hasad' (Fokos), P. *potvaśnị*, *potlaśnị* (Rog.), Wied. *potlaśny*, Lytk. Szavv. *potlaśnị* ua. || V. Ud. *pẹrlaśnị* 'ledől, felfordul' (Fokos), P. *pẹrvaśnị*, *pẹrlaśnị* (Rog.), Wied. *pörlaśny*, Lytk. *pẹrlaśnị* ua.

A -*lal* képző egyik (? első) *l*-jét tehát ezekben az igékben nem gyakorító, hanem műveltető képzőnek kell magyaráznunk. (De vö. *pịrnị* 'bemegy': V. Ud. *pịravnị* (Fokos), I. *pịrōnị* (< **pịralnị*) (Wichmann. WChr. 716. sz.), P. *pịravni*, *pịralnị*, Lytk. *pịralnị*, *pịravnị* 'bejár, bemegy'; Wied. „*pyralny*, *pyravny* = *pyrny*; — *tr.* 'unterbringen, placiren'".)

Ezeknél az igéknél nem gondolhatunk olyan magyarázatra, hogy talán már az alapszónak magának is van az instranzitív jelentése mellett tranzitív jelentése is (vö. pl. zürj. I. V. Sz. L. P. *tśegnị*, Ud. *tśegnịs* 'brechen, abbrechen' (tr. u. intr.), votj. Sz. J. MU. *tśigịnị*, G. U. *tśigịnị* 'brechen, abbrechen' (tr. u. intr.) Wichmann, FUF. 11 : 190, Munkácsi VotjSz.; votj, *kịld-* 'megjelenni, jelentkezni; teremtődni, létrejönni, keletkezni, létrehozni,... teremteni' Munkácsi VotjSz.) l. még Wichm. WChr. 382. sz. és Paasonen, SUS. Toim. 35: Mythologisches, etymologisches 8). Az utóbbiakban t. i. már az alapszó maga mutatja a jelentésnek ezt a kétféleségét; az előbb tárgyalt képzésekben azonban az alapszó csakis intranzitív jelentésű, az -*l* képzős származéka meg tranzitív jelentésben használatos.

FOKOS DÁVID.

Összetételek. Beke Ödön, miután már a Nyr., a Keleti Szemle s a Finnisch-ugrische Forschungen utolsó köteteiben igen értékes adalékokat közölt a finnugor összetételek tanához, most a NyK.-ben (42. k. 4. füz.) e nyelveknek

az összetétel terén való számos közös sajátságát tárgyalja. Igy az úgyn. összefoglaló összetételeket, minők *szántás-vetés, tejbe-vajba;* a *veresbegy*-féle összetett főneveket, melyek *-ú ű*-féle képzésekkel egyértékűek (veresbegyű madár); a *felemás* és *szavahihető*-féle birtokjeles összetételeket; a *-föl, -al, -mög*-féle szókkal összetetteket; végre a birtokos összetételnek kétféle személyragozását: *hajamszála* és *hajszálam.*

Bekének a magyar nyelvből is gazdag anyag áll rendelkezésére (hisz egyik-másik jelenség már eddig is többször volt tárgyalva), de azért idézeteit itt-ott még sok érdekes adalékkal lehetne kiegészíteni. Az összefoglaló összetételek közül a *fűnek-fának, hébe-hóba*-féle ragozottakon kívül ezeket említi: *testvér, vértag* (az előbbivel egyjelentésű), *szántóvető, szánt-vet, szem-fül* (szemfülebb ember NySz.), *ia-fia, orca (orr-száj).* Hozzájuk csatlakozhatnak a következők: *négykézláb* (pl mászni), *kutyamacska barátság, étel-ital* (vog. *tēnäänä*), *eszem-iszom, észomiszára* (ezt éppen Beke tárgyalta Nyr. 42 : 62), *szerszem* (a *szemfül*-höz hasonlít némileg a jelentése is, l. NySz; igaz, hogy *szerszemű* is van, de csak Faludinál), *szerszám* (eredetileg a. m. 'ami a dologhoz tartozik, amit számba kell venni', vö. *se szere, se száma,* továbbá: „Egy papöltöző minden *szerével számával*" OklSz. 16. száz.), *külső-belső* (Pázm. KT.), *hugaim-néném* („Barátaimnak, atyámfiainak, hugaim-néném, kedveseimnek" uo. 448), *háztűz* (*háztűznézés, házas-tüzes* stb. NySz.; vö. házat-tüzet nézni Nyr. 18 : 184, házas-tüzes gazda uo. 232), *szélvész* (*szeles-veszes* idő, hallottam a Balaton partján), *él-hal, „ásó-kapa* se választ el" (Népk. 2 : 388). — Hálás tárgy volna még az úgynevezett ikerszók szerepét vizsgálni a finnugor nyelvekben.

A *fele-más*-féle összetételekhez valók még ezek: eszefitty, hegyepitty, hátahoporjás (mindezek a MTsz-ban), hátahopás (NySz.). „Agyalágy vén luteránus" (Bpesti Napló 1907. 2 : 44). Igy is előfordul: agya-lágyult; vö. agyafurt.

A birtokos összetételnek személyragozása kétféle, pl. *hajszál: hajamszála* és *hajszálam.* A mi nyelvünk az első alakot kedveli, de nevezetes, hogy a rokon nyelvek többnyire a másik formát kedvelik. Ez különben a magyarban is előfordul, még pedig jó íróknál s a népnyelvben is. Beke idézeteihez járuljon még egy pár példa: Annyi *hay szalam* nincs, amennyin gyűlölnek engem (Born. Préd. 74). *Hajszála* se görbült a nagy viadalban (Arany: TE. 3 : 1, így Aranynál másutt is, továbbá Vas G., Jókai, ellenben: „a haja szála se görbül meg" Népk., id. Lehr: TE. 172). Előadja bölcs *elmeléleményeit* (Fal. 368, Toldy kiad.; ellenben: „Az ő elméje lélemény e leghelyesebb" uo. 614). *Életpárja* (Arany: Jóka örd.). A ló sem moccant meg, még a *fülhegye* sem (Ar. TE. 2 : 30). A magyar vitéznek *hónaljába* mártván (a dárdát, uo. 31). *Háznéped* (Kaz. Lev. 3 : 116, Toldy kiad., de házadnépe uo. 123). *Névnapomnak* minden ceremóniával őket tisztelendem meg (Kovács Pál: Fars. kaland 84, OKtár). *Szemvilága* (Arany: NC., id. Lehr: TE. 151). Nyalogatott sok friss képet, aki tetszett *szájízének* (Fal. 882). Utolsó *szempillantásáig* vontatván megtérését (uo. 53). *Szívlángomnak,* bánatomnak (Amade Versei 86). Ha majd *szívütésim* megállnak... (Tompa[1] 1 : 172). Midőn Heródes az ő *születés napiát* illené (Helt. UT. D 5). — A vogul példákhoz: *lajl-ńolä* 'az ő láb-hegye' (Hunf. Vog. monda 364).

Viszont a szokottabb, magyarosabb szerkezet példái (ezeket hol egybe, hol két szóba írják): Minden *hajam szálai* felborzadnak (Fal. NE., itt csak a

többesszám latinos). Minden haja szála felborzad (Fal. 67). Amiatt minékünk egy *hajunkszála* sem bomlik (uo. 134). *Barmafiában* elvettek és ruháiban (LevT. 1 : 6, vagyis baromfijából). A költő *élete rajzában* merő föltevésekre vagyunk utalva (Badics, Beöthy-emlékkönyv). Idehaza is gyakran érzem *főm fájását* (Kaz. Lev. Toldy kiad. 2 : 111). *Hada-népe* (Fal. 67, az eredetiben: *i suoi soldati*). *Hátagerince* (Kaz.). Szabolcsi *hitemsorsosi* (Kaz.). Az én *lelkemesmérete* nem nyugszik meg (Fal. 104; így: lelkünkesméretit uo. 124, lelketekesmérete 144). Bárcsak volna még lelkedesmérete (Báróczi Munk. 8b : 110). Minap panaszlott *mellyem baja* megszünt (Kaz. Lev. Toldy kiad. 3 : 9, ma: mellbajom). Megjelölhetné *pártja állását* (Arany: Próz.). Egy-két könyet gördít *sirom kövére* (Kaz. Bácsm. máj. 18, azaz sírkövemre). — Ide tartoznak régibb nyelvünkben a *magam* névmás összetételei, pl. *magadviselése* Fal. 149. stb., l. NySz.

Érdekes, hogy néha összezavarják a két szerkezetet s pl. mind a két taghoz az első személy ragját teszik: Magam s minden *atyámfiaim* (LevT. 2 : 385). *Házok népeknek* sem adhatnak enniek (Tel. Evang. 1 : 117). Értekezzél *lelked ismeretedről*, vádol-e (Fal. 583). Igy hallottam néha: *eszem ágamba* se vót, eh. eszem ágában. — Vö. Szegényeknek *kezee mwkayok* (ÉrdyK 612b, eh. kezök munkája).

KOVÁCS MÁRTON.

Inte, intök. Kertész Manó közölte (Nyr. 31 : 577) a *részint, szerint*-beli *-int* ragnak önálló előfordulását a zalai népnyelvből: Ott űtem a pitar *intibe* (a pitvarral egy irányban). Láttya kê azt a szilvafát ott a ház *intibe*. — Ugyancsak Kertész fődözte föl ezt a szót a Katalin-legendában (Nyr. 41 : 220): „Csillagokra föltekinte és az ég forgása lőn *inte*“, azaz szerinte, kedve szerint, „quae vidit cum gaudio“ a latin eredetiben. Itt tehát az *inte* személyragos határozó s a személyragon kívül nincs benne semmi viszonyító elem, míg a népies *intibe* a *-be* raggal van ellátva. Ellenben névutóval kiegészítve találjuk ugyanazt a szót az ÉrdyK. 50b. lapján: „Ha kérdeném, mint ott nyugodtak és mint vacsoráltak, tiszta lelköm szerént nem merök reá felelnöm. Mert hihetöm, hogy semmi nem volt *yntők zerent* mint mastan minekönk vagyon. Mikoron azért éhen szoméhon letelepödtenek volna...“ Tehát itt is a. m. kedvük szerint. Jó volna, ha e hellyel össze lehetne vetnünk a latin eredetijét is.

SIMONYI ZSIGMOND.

Vaj. A *vaj* szó a magyar nyelvnek legrégibb elemei közé tartozik, s megfelelője a legtöbb finnugor nyelvben előfordul: vogul *βo'i* 'zsiradék, zsír, halzsír'; osztják *u̯oi̯* 'zsiradék'; zürjén *vii̯* 'olaj, vaj, zsiradék'; votják *vei̯* ua.; mordvin *vaj, oj* ua., finn *voi* 'vaj, zsír', *liina-voi, siemen-voi* 'lenmagolaj'; lapp K. *vuojj, vuj* 'zsiradék, zsír, olaj', S. *vùöďďa* (gen. *vùöja*) 'zsiradék, vaj'. Amint látható az adatokból, valamennyi rokon nyelvben a *vaj*-nak megfelelő szó a 'vaj'-on kívül, vagy néha csupán zsírt, zsiradékot, továbbá olajt is jelöl. A szó alapjelentése tehát eredetileg nyilván általában 'zsiradék' volt. A dolog természeténél fogva a magyarban is így kellett állania a dolognak, de van egy adat is, amely ezt bizonyítja. A mátyusföldi nyelvjárás őrizte meg ezt a jelentést egy összetételben: *lúd-vaj* 'lúdzsír' (Nyr. 17 : 522, id. MTsz).

BEKE ÖDÖN.

IZENETEK.

S. T. A kérdezett kifejezéseket könnyű megmagyarázni, de csakugyan nagyon szükséges volna, hogy Csokonai munkáinak annyira kivánatos teljes kiadásában a rengeteg sok idegen divatszót is megmagyaráznák. — „A táplálás útját meg nem *tofánázza*“ (A lélek halh.) = meg nem mérgezi. *Aqua Tofana* hirhedt méregital, mellyel a 16. századtól a 18.-ig számtalan mérgezés történt. — „Így lesz az élőből *minera* s televény“ (uo.) = ásvány. — „Az inkák így éneklének, így a nap leányai, így a *kuszkó* szent helyének minden beavattjai“ (Ódák, A Nap innepe). Olvasd: Kuszkó, írva Cuzco, perui város, melyben ma is állnak az inkák napistenének romjai. — „Trézi rőt *vuklia*“ (Csikóbőrös kul.): a költeménynek első kiadásában *buklija* (Muzárion 4 : 67). A furcsa eposzról való értekezésében említi Csokonai Pope Ellopott hajfürtjének ilyen című m. fordítását: Az ellopott *Bukli* = francia *boucle*. (Vö. *vukli* MTsz.).

G. R. Az a híres elemzés, mely szerint a névszóból való igeképzések közt *gyom-lál* mellett *szimu-lál* is szerepel, valósággal ki van nyomtatva egy nyelvtanban, mely a Szent István társulat kiadásában jelent meg. Az ötödik kiadás megjelenésekor szóvá is tették a Tanáregy. Közlönyben 1908—9. 348. l.

Sch. G. Ez a fölkiáltás: *csigavér*! annyi mintha azt mondaná az ember: semmi! semmi az! „Jelent csekélységet, mely szóra sem érdemes, vagy ami éppen nincs. Csigavér! az nem nagy baj. Ezer arany nem csigavér.“ (CzF.) Vö. „Szégyen, gyalázat! bátorságod éppen annyi, mint csigának a vére“ (Gaal J. Szirmai Ilona 1905-i kiad. 94).

Gy. L. „A mennykövekkel *góráló* Zeus“ (a Borsszem Jankó pindarosi ódájában III. 15). Górálni és górni tiszavidéki tájszók = hajigálni, szórni.

H. A. *Irnom hat* (MNy. 9 : 349, kétszer is)? Talán *írnom hatok?*

Á. A. és **Cs. Gy.** Köszönjük a szives küldeményt.

Beküldött kéziratok. Hamvai Erzsébet. Szólások. Helynevek. — Philofennus. Szoméh. — Horger A. Analógia az igeragozásban. — Csefkó Gy. Csúfolódó versikék. — Ádám Imre, Fonai G., Szendrey Zs., Sztrokay L., Komjáthy S. Válaszok. — Ádám Imre. Borravaló. — Keszthelyi M. Egyoldalúság. — Kemenes P. A vonatkozó mondatok. — Öreg T. Csodabogarak. — Beke Ö. és Trencsény K. Helyreigazítások.

Új könyvek és füzetek. Zlinszky A. Stilisztika és verstan. A magyar stílus mintái és törvényei. A középiskolák IV. osztálya számára. (Lampel. Ára 3 K 20 f.)

Kelemen B. Német és magyar nagy kézi szótár. Német-magyar rész. (Athenaeum. Vászonk. 11 K, félbőrk. 12·50.)

Mikszáth K. Munkái. Hátrahagyott iratok. Sajtó alá rendezte Dr. Rubinyi M.—I. k. A saját ábrázatomról. Vallomások, levelek, följegyzések.

Révai Nagy Lexikona X. k. Herold—Jób.

A Szabad Lyceum értesítője 1912—1913.

Suomi, új folyam 10. 11. 12. kötet.

Eufrosina Simionescu: Accentul în cuvintele vechi slave din limba romîna. (Iasi, N. V. Stefaniu, 1913.)

XLIII. év. 1914. május 15. V. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

ANALÓGIA AZ IGERAGOZÁSBAN.

Irta **Horger Antal.**

A Magyar Nyelvőrnek egy régi évfolyamában (13 : 328) egy mindössze néhány soros kis népnyelvi közlemény huzódik meg szerényen s éppen ezért mindeddig észrevétlenül, a Népnyelvhagyományok rovatában. Azt állítja benne egy Sternfeld Zsigmond nevű, másküllönben a nyelvészet terén teljesen ismeretlen közlő, hogy Esztergom vm. Párkány községében:

„E szavakat *csinálok, szurkálok, piszkálom, huzgálom* stb. így mondják: *csinalok, szurkalok, piszkalom, huzgalom*; az *a*-t röviden ejtik. Szabálya ennek úgy látszik az, hogy csak akkor rövidítik meg az *á*-t, ha az *-ál* után rövid hangzó következik; mert nem mondják pl. *csinalni*, hanem *csinálni*, nem *piszkalni* hanem *piszkálni*, nem *szurkalás* hanem *szurkálás*.“

A közlőnek az a sejtelme, hogy a hosszú *á* megrövidülése és a rákövetkező magánhangzó rövidsége között talán valami okbeli kapcsolat lehet, aligha érdemel ugyan komolyabb figyelmet, mert ilyennemű függő hangváltozásnak az egész magyar hangtörténetben sehol legcsekélyebb nyoma sincsen, de annál nagyobb mértékben alkalmas legkomolyabb figyelmünk fölköltésére maga a közölt igeragozásbeli jelenség. Az ilyen *csinalok, szurkalok, piszkalom, huzgalom*-féle igealakokról értesülve t. i. könnyen az a gondolat ébredhetne bennünk, hogy ezen, nyilván nem szakembertől származó szűkszavú közlés mögött talán az a nyelvtörténetileg fontos tény rejlik, hogy a párkányi nyelvjárás többtagú igék ragozásában is megőrizte az *adok, ádsz, ád, adunk, adtok, adnak*-féle ragozásbeli hangváltakozást, melynek egykori megvoltát bizonyos okoknál fogva az *r* és *l* végű többtagú igék utolsó szótagjában is föl kell tennünk. Pl. bizonyos, hogy az *akar, ismer* vagy *álldogál, mëndëgél*-féle igéknek valamikor ilyen volt a ragozásuk: *akarok, akársz, akár, akarunk* stb., *álldogalok, álldogálsz, álldogál, álldogalunk* stb.; vagyis utolsó szótagban (pl. *ád, akár, ismér, álldogál, mëndëgél*) hosszú, nem utolsó szótagban pedig (pl. *adok, akarok, ismerëk, álldo-*

galok, mëndëgelëk) rövid magánhangzóval. Mivel tehát azt remélhettem, hogy ez az elfeledett kis párkányi közlés, minden fogyatékossága dacára is, talán útmutatóúl szolgálhat ennek a mindeddig meglehetősen homályos nyelvtörténeti jelenségnek bővebb megismeréséhez, s mivel a mi roppant gazdagnak tetsző nyelvjárási irodalmunkban Sternfeld Zsigmond úrnak imént idézett, éppen 30 évvel ezelőtt megjelent néhány sora az egyetlen mutatvány a párkányi nyelvjárásból, azért e jelenség pontosabb megvizsgálása céljából elmentem a helyszinére, Párkányba. Részint a néppel való érintkezés, részint pedig néhány odavaló születésű úriember szíves fölvilágosítása alapján a következőket állapíthattam meg.

Az *-r* végű többtagú igék (pl. *akar, takar, facsar, ismer, hever, dicsér* stb.) ragozásában semmi nyoma sincsen a keresett magánhangzóváltakozásnak, de igenis van ilyen az *-ál* és *-él* végű igékében. Még pedig nemcsak a jelentő módnak jelen idejű egyes sz. 1. személyében van ezeknek rövid magánhangzójuk (mintahogy ezt Sternfeld közléséből következtetni lehetne), hanem egész ragozási és képzési rendszerükben pontos szabály szerint váltakoznak a hosszú *á* és *é* hangok a maguk rövid párjával, az *ȧ*-val és *ë*-vel. Bármely eredetű *-ál* vagy *-él* végű ige származékainak etimológiai csoportja t. i. ilyen tipusú: *csinálok, csinász, csiná, csinálunk, csinátok, csinának; csinálom, csinálod, csinájja* stb.; *csinátam* stb.; *csinánék* stb.; *csinányi, csináló, csinálás;* — *cserëlëk, cserész, cseré, cserëlünk* stb.; *cserëlëm, cserëlëd* stb.; *cserétem* stb.

Mi lehet az *ȧ* és *á*, *ë* és *é* hangú alakok e sajátságos váltakozásának nyelvtörténeti oka?

Egy pillantás erre a ragozási rendszerre rögtön meggyőzhet róla, hogy ez nem az, amit Párkányban megtalálni reméltem, mert nem utolsó vagy nem utolsó szótagbeli helyzetétől függ a magánhangzónak hosszú vagy nem hosszú volta, hanem zárt vagy nyílt szótagbeli helyzetétől. Akkor van t. i. egy-egy ilyen párkányi igealakban rövid *ȧ* v. *ë*, ha a kérdéses magánhangzó nyílt szótagban van (pl. *csiná-lok, cserë-lëk*), s akkor van benne hosszú *á* v. *é*, ha e magánhangzó valamikor, az *l* kiesése előtt zárt szótagban volt (pl. *csiná, cseré*). De még így is fölötte fontosnak tetszhetik ez a sajátságos párkányi ragozás. Mivel ugyanis se régi nyelvemlékeinkben se mai nyelvjárásainkban legcsekélyebb nyoma sincsen annak, mintha az *l* valamikor megrövidítette

volna a megelőző nyílt szótagbeli magánhangzót *(csinálok > csinálok, cserélëk > cserëlëk)*, de azt igenis számtalan adatból tudjuk, hogy az *l* szinte az egész magyar nyelvterületen megnyujtotta a megelőző zárt szótagbeli rövid magánhangzót *(*csinálsz > csinálsz, *cserëlsz > cserélsz)*, azért egyrészt a mai párkányi, másrészt a mai köznyelvi hangállapot magyarázatára úgy eleve az a föltevés tetszhetnék a legalkalmasabbnak, hogy az ilyen, ma *-ál, -él* végű igék eredetileg *-ál* és *-ël* végűek voltak (pl. **csinál, *szurkál, *cserël, *meseël* stb.) s hogy az *á, ë* hangok aztán a velük egy szótagba tartozó *l* előtt az egész magyar nyelvterületen hangtörvényszerűen megnyúltak. Az ilyen módon keletkezett ragozásbeli *á ~ á*, *ë ~ é* váltakozást őrízhette volna meg eszerint napjainkig a párkányi nyelvjárás, míg minden más nyelvjárás s a rajtuk alapuló köznyelv, a nyelvtörténeti fejlődésnek egy további lépésével ismét kiegyenlítette a váltakozást a gyakori 3. személyekben szabályos *á, é* javára; mintahogy ez pl. kétségtelenül bizonyos az *álldogál, mëndëgél*-féle igék mai köznyelvi ragozására nézve.

Ez a semmiféle ismert nyelvtörténeti ténnyel nem ellenkező, tehát már eleve is lehetetlenségnek éppen nem mondható magyarázat azonban rögtön nagyon valószínűtlenné válik, mihelyt kissé szélesebb körben vizsgáljuk a párkányi nyelvjárás igeragozásbeli jelenségeit. Akkor t. i. kiderül, hogy nemcsak az *-ál*, hanem az *-al* végű igék ragozásában is megvan ez az *á ~ á* váltakozás. Pl. a *vasal* igéé ilyen: *vásálok, vásász, vásá, vásálunk, vásátok, vásának; vásálom, vásálod, vásájjá* stb. Sőt megvan ott a rövid és hosszú magánhangzóknak e szabályos váltakozása bármely más *-l* végű ige ragozásában is. Pl. *emelëk, emêsz, emê* stb., *gondolok, gondósz, gondó* stb., *ebídölök, ebídősz, ebídő* stb., *fordulok, fordúsz, fordú, kerülök, kerűsz, kerű* stb. Mindezen esetekben persze teljesen érthető a hangváltakozás keletkezése. Az *l*-nek szótagkezdő vagy nem szótagkezdő helyzete okozta. Ha az *l* az igének valamelyik alakjában vagy származékában szótagkezdő helyzetben volt (pl. *vásálok, emelëk, gondolok* stb.), akkor a megelőző magánhangzó megmaradt rövidnek, ha azonban nem volt szótagkezdő helyzetben (pl. *vásálsz, vásál, emelsz, emel* stb.), akkor a megelőző magánhangzó megnyúlt. (Ilyen helyzetű *l* aztán később ki is esett.) S ennek fölismerésével most már az *-ál* és *-él* végű igék párkányi magánhangzó-váltakozásának másféle magyarázata is lehetővé vált. Mivel t. i. ebben a nyelv-

járásban az *l* előtt rövid magánhangzóval való igék ragozásában hangtörvényszerű okokból ilyen időmértékbeli váltakozás támadt, pl. *kerű: kerülök, fordú: fordulok, ebídő: ebídölök, gondó: gondolok, emê: emelëk, vásá: vásálok,* azért igen könnyen lehetséges, hogy a *csiná: csinálok, cseré: cserëlëk*-féle váltakozás is csak az előbbiek egymáshoz való viszonyának analógiájára támadt.

De ami könnyen, vagy bár igen könnyen lehetséges, az azért még korántsem bizonyos. Van azonban a párkányi nyelvjárásnak egy olyan sajátsága is, amely legalább az *-él* végűekre vonatkozólag, föltétlenül döntő kriteriumként szolgálhat arra nézve, hogy a kérdéses magánhangzó-váltakozás nem lehet megőrzött régiség, hanem csakis újabb analógiás fejlemény. Ez pedig az a látszólag jelentéktelen körülmény, hogy az eredetileg *ë* kötőhangzós denom. *l* képzős igék párkányi ragozásában labializálás történt. Pl. az *ebédël* ige ragozása ilyen: *ebídölök, ebídősz, ebídő, ebídölünk* stb.

Ha az *-ál, -él* végű igék párkányi ragozásában tapasztalható váltakozás hangtani eredetű és a köznyelvi állapotnál régibb jelenség volna, akkor ebben a nyelvjárásban nemcsak a **csinál* és **vásál*-féle igék ragozása fejlődött volna azonos irányban, hanem természetesen a **cserël* és **ebédël*-féle igéké is; még pedig más-más módon történhetett volna ezeknek egyirányú fejlődése aszerint, hogy az *l*-nek nyujtó vagy labializáló hatása volt-e a nyelvtörténetileg korábbi jelenség. Ha az *l*-nek nyujtó hatását tesszük föl régibbnek, akkor az esetleg eredetibbnek föltételezhető **cserëlëk, *cserëlsz, *cserël* stb. és a kétségkívül eredetibb **ebédëlëk, *ebédelsz, *ebédël* stb. alakok helyén ma egyformán *cserëlëk, cserész, cseré* és *ebídëlëk, ebídész, ebídé*-féle ragozásnak kellene lennie Párkányban; ilyen azonban nincsen! S ha ellenkezőleg az *l*-nek labializáló hatását tesszük föl régibbnek, akkor ma egyformán *ebídölök, ebídősz, ebídő* és *cserölök, cserősz, cserő*-féle ragozásnak kellene lennie Párkányban; ilyen azonban szintén nincsen! Az ehelyett valósággal meglevő *cserëlëk, cserész, cseré,* de *ebídölök, ebídősz, ebidő*-féle ragozási tipus miatt tehát nem marad hátra egyéb, mint teljesen elejteni azon föltevést, hogy a *cserél*-féle igék ragozásában észlelhető *ë : é* váltakozás esetleg megőrzött régiség is lehetne. S ha a *cserëlëk : cserész* hangviszony nem lehet régi, akkor természetesen már az sem valószínű, hogy a *csinálok : csinász* hang-

viszony mégis az volna. A kérdéses jelenségnek helyes magyarázata tehát az lesz, hogy a *vásá : vásálok, emê : emelëk, gondó : gondolok, ebídő : ebídölök*-féle alakpárokban hangtörvényszerűen keletkezett időmértékbeli váltakozásnak analogiájára az eredetileg azonos hangú *csiná : csinálok, cseré : cserélëk* féle alakpárokban is ilyen időmértékbeli *á : a, é : ë* váltakozás állott be.

Nem régi nyelvsajátságot őrzött meg tehát az *-ál, -él* végű igék párkányi ragozása, hanem az analógia ritka erősségű működésének egy tanulságos esetét engedte megfigyelnünk. De ha tovább vizsgáljuk e nyelvjárás igeragozásbeli sajátságait, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy az analógia hatalma nemcsak megteremtett benne egy igeragozásbeli magánhangzó-váltakozást, azért hogy minden egykor *l* végű igének teljesen egyforma tipusú legyen a ragozása, hanem ugyane célból éppen ellenkezőleg meg is szüntetett egy ott korábban meglevő, csakhogy másfajta természetű váltakozást.

Az *ebédël*-féle denom. *-l* képzős igék párkányi ragozásában észlelhető *ë > ö* változást fennebb az *l* labialisáló hatásának tulajdonítottam. Ezt azért tehettem, mert a párkányi nyelvjárás, erről bőven volt alkalmam meggyőződni, nem úgynevezett *ö*-ző nyelvjárás ugyan, mert ott csakis *tësz, vësz, szëm, embër* stb., sőt csakis *csëpp, gyënge, kërëszt, sër, sëríny, sëtít, szëg, vëdër, vërës* alakok használatosak, de *l* előtt mégis *ö* van az egykori *ë* helyén. A fontos azonban, amit külön ki kell emelnem, az, hogy *l* előtt is csak a zárt szótagbeli *ë* labializálódott, a nyílt szótagbeli ellenben változatlanul megmaradt *ë*-nek. Tehát *ëlég ~ ëlëget, amëlik, szëlid, cserëlëk, cserëlëm, cserëlünk, mesëlünk, kefëlünk* stb., de *fő, főhő, kő ~ köllött, tengő (< tengël), sindő (< sindël), tëszö, vëszö, ëszö, kereső, ebídő, fűrísző, ínekő* stb.

E tényből először is az következik, hogy az *l*-nek a közvetlenül megelőző zárt szótagbeli *ë*-t labializáló hatása okvetetlenül régibb, mint az *l*-nek a megelőző zárt szótagbeli rövid magánhangzót megnyujtó hatása. A *fő, kő, tëszö, kereső, ebídősz, ebídőnek*-féle alakok t. i. csakis megelőző *(fël >) föl, (këll >) köll, (tëszël >) tëszöl, (ebídël >) ebídöl*-féle alakokból magyarázhatók az *l* nyujtó hatása útján, de semmiképpen sem megelőző *(fël >) *fél... (ebídël >) *ebídél*-féle alakokból az *l* labializáló hatása útján, mert hiszen ilyen *é > ő* változásnak a párkányi nyelvjárásban legcsekélyebb nyoma sincsen (vö. *cseré, cserétünk, cserényi* stb.). De ugyane tényből következik másod-

szor az is, hogy az *ebédël*-féle denom. *-l* képzős igék ragozásának a zárt szótagbeli *ë* labialisatiója után *ebídë-lëk, ebídölsz, ebídöl, ebídë-lünk* stb. tipusúnak kellett lennie, vagyis nyílt szótagban *ë*-vel, zárt szótagban ellenben *ö*-vel. Az akkori *ebídölsz, ebídöl*-féle alakok helyén levő mai *ebídősz, ebídő*-féle alakok persze meg vannak okolva hangtanilag a nem szótagkezdő *l* nyujtó hatása, majd meg az *l* kiesése következtében, de már az akkori *ebídëlëk, ebídë-lünk*-féle alakok helyén levő mai *ebídölök, ebídölünk*-félék nem keletkezhettek hangtani úton. Világos tehát, hogy itt ismét az analogia működött közre, de egészen világos egyúttal közreműködésének oka is. Mivel az akkori *csinál : csinálok, cserél : cserélëk* és *vásál : vásálok, emel : emelëk, gondol : gondolok*-féle alakpárok mindkét tagjában mindig ugyanaz a magánhangzó állott az *l* előtt, azért az analógia a hangtanilag szabályos *ebídöl : ebídëlëk*-féle alakpárokban is csakhamar megszüntette a magánhangzók különbözését, hogy az összes *l* végű igék ragozásának megzavart egyöntetűsége ismét helyreálljon.

A párkányi nyelvjárás igeragozásbeli sajátságainak vizsgálata kapcsán tehát először is megállapíthattuk három hangtörténeti változásnak relativ kronológiáját, mert kiderült, hogy (1) legrégibbb az *l*-nek a megelőző zárt szótagbeli *ë*-t labializáló hatása (pl. *ebídël* > *ebídöl*), (2) csak ezután kezdődött az *l*-nek a megelőző zárt szótagbeli rövid magánhangzót megnyujtó hatása (pl. *ebídöl* > *ebídől, gondol* > *gondól, emel* > *emêl, vásál* > *vásál* stb.) és (3) csak legutóljára következett be a *csinálok, cserélëk*-féle igealakok nyílt szótagbeli *á, é* hangjának *ȧ, ë*-vé való rövidülése.[1] De ezen kronológiaiakon kívül még egyéb tanulságokkal is szolgálhat a párkányi nyelvjárás igeragozási rendszere.

A dunántúli és nyugati nyelvjárásterületeknek egyik ismeretes jellemző sajátsága az, hogy az eredetileg *o* és *ë* kötőhangzójú denom. *-l* képzős igék ragozása ma ott ilyen tipusú:

[1] A negyedikről, az *ebídë-lëk*-féle igealakok nyílt szótagbeli (analógiás) *ë* > *ö* hangváltozásáról is valószínű annyi, hogy nemsokára a zárt szótagbeli (hangtani természetű) *ë* > *ö* változás után ment végbe. (De nem lehetetlen az sem, hogy még jóval később, pl. a *vásá : vásálok, emê : emelëk, gondó : gondolok* megfelelések korában még mindig *ebídő : ebídëlëk* volt a szabályos megfelelés.) Az ötödikről, a nem szótagkezdő *l* kieséséről, csak annyi bizonyos az *ebídősz, ebídő*-féle alakok hosszú *ő*-je alapján, hogy csak az 1. és 2. u t á n történt meg, de ennél pontosabb sorrendjét alkalmas kritériumok híjján egyelőre nem lehet megállapítani.

gondulok, gondúsz, gondú, gondulunk, gondútok stb., *ebédülök,*[1] *ebédűsz, ebédű, ebédülünk* stb. Az itt jelentkező *u, ú, ü, ű* hangok zártabb hangszinét eddig általában az *l* hatásának tulajdonították, ez azonban határozottan téves magyarázat volt. Cáfolásával nem akarok most részletesen foglalkozni, azért csak azt közlöm röviden, hogy szerintem a nyelvtörténeti fejlődés folyamata Dunántúl is, éppen úgy mint Párkányban, először *vasâ: vasalok, emê: emelëk, gondó: gondolok, ebédő: ebédölök, fordú: fordulok, kerű: kerülök*-féle alakpárokat eredményezett, amelyekben tehát a hosszú magánhangzó a maga rövid párjával váltakozott. Mikor azután a hosszú *ó, ő* hangok kisebb-nagyobb mértékben az egész magyar nyelvterületen, de különösen a Dunántúl, fokozatosan mind több és több szóban egy fokkal zártabbá váltak, akkor a *gondósz, gondó, ebédősz, ebédő*-féle igealakokban is *ú, ű* lépett az eddigi *ó, ő* helyébe. Pusztán ezen hangtani változások következtében tehát csak *gond**o**lok, gond**ú**sz, gond**ú**, gond**o**lunk* stb. és *ebéd**ö**lök, ebéd**ű**sz, ebéd**ű**, ebéd**ö**lünk* stb. ragozást várnánk. S mivel annak sehol legcsekélyebb nyoma sincsen, hogy Dunántúl valamikor szótagkezdő *l* előtt *o* > *u*, *ö* > *ü* hangváltozás történt volna, azért a mai *u* ~ *ú*, *ü* ~ *ű* váltakozásnak ismét csak analógiás oka lehet. Nyilván ez esetben is az *emê: emelëk, vasâ: vasalok, kerű: kerülök, fordú: fordulok*-féle alakpárok közt levő, csakis időmértékbeli hangviszonynak mintájára lépett a hangtanilag szabályos *gond**ú**: gond**o**lok, ebéd**ű**: ebéd**ö**lök* viszony helyébe is *ú: u* és *ű: ü* viszony. Az *ebédël*-féle magashangú igék ragozási rendszerét eszerint Dunántúl kétszer is érte ez az analógiás hatás.

Ugyanilyen analogiás kiegyenlítés ment végbe a *ró, nő* és talán a *jő* igék mai köznyelvi ragozásában is.

A mai *rovok, rósz, ró, rovunk* stb. ragozási tipusról biztosan tudjuk, hogy régebben *ravok, rósz, ró, ravunk* stb. alakú volt. (Vö. még ma is *ravatal,* mert ennek a *ró* igével való kapcsolata meglazult.) Az itt jelentkező *a* > *o* változást eddig (vö. TMNy 72, 96) éppen úgy a rákövetkező *v* hatásának tulajdonították, mint a dunántúli *gondolok* > *gondulok*-beli *o* > *u* változást az *l*-ének. De mivel egyetlen egy kétségtelen, más módon nem magyarázható esettel sem igazolható a szótagkezdő *v*-nek ez az állítólagos hatása, azért azt hiszem, hogy itt is ártatlan

[1] Az *í*-ző vidékeken természetesen *ebídülök* stb.

benne a *v*, hanem egyszerűen a többi tiszta *v* tövű igék *hí : hivok, fú : fuvok,*[1] *lő : lövök, sző : szövök*-féle alakpárjainak tisztán időmértékbeli viszonya okozta a *ró : ravok* viszonynak *ró : rovok*-ká való változását.

A köznyelvi *nevel, nevelő,* valamint a nyelvjárási *neveszt nevendék* és *nevő* (MTsz.) alakok nyílt *e*-je alapján a *nő* igéről is azt hiszem, hogy régebben *nevëk, nősz, nő, nevünk* stb. volt a szabályos ragozása. De ha talán a NySz. szerkesztőinek volna igazuk, akik az *e* betüvel írt nyelvtörténeti adatokat (alighanem csak a mai *ö* megfelelés alapján) *ë*-vel olvassák, pl. *nëvel, nëveszt, nëvekëdik, nëvendék* stb., akkor is *nëvëk, nősz, nő, nëvünk* stb. volt régibb ragozása. A mai *nő : növök* hangviszony eszerint csak olyan eredetű lehet, mint a mai *ró : rovok* hangviszony. A *nő* igéhez szorosan csatlakozó *növel* tehát szerintem új alakulás, míg ellenben a *nevel* jelentésváltozása miatt elszigetelődvén a *nő* ige etimológiai csoportjától, megőrizte eredeti nyílt *e*-jét. (Vö. *ró : rovok, rovunk, rovás* stb., de ugyanilyen okból még ma is *ravatal.)*

A *jő* igének *ieyen, yeyen, yewők, yewe, ieue, iewenek* alakjai, melyeket a NySz. egyes nyelvtörténeti forrásokból idéz, szintén arra engednek következtetni, hogy a *jövök, jősz (> jössz), jő (> jön), jövünk* stb. ragozás is korábban *jëvëk, jősz, jő, jëvünk* stb. tipusú volt. A változás analógiai oka az eddigiek után itt is világos.

A mai nyelvjárási (és részben már régebben is kimutatható) *jű : jüvök, lű : lüvök, nyű : nyüvök* (= crescit, vö. MTsz. 2. *nő*), *szű : szüvök* hangviszony éppen olyan módon és okból keletkezett korábbi (a hosszú *ó, ő* zártabbá válásakor támadt) *jű : jövök* hangviszonyból, mint a mai dunántúli *ebédű : ebédülök* korábbi *ebédű : ebédölök* viszonyból. A *nyű : nyüvök* (= lacerat, vö. NySz.) esetében a kiegyenlítésnek ez a legujabb foka már a köznyelvbe is behatolt, de a nép nyelvében többfelé, így a Székelyföldön is, még az *ő > ű* változás előtti *nyő : nyövök* viszony van meg.

Jó volna, ha a népnyelv ismerői megfigyelnék, hogy épségben vannak-e még valahol a kiegyenlítetlen, hangtörvényszerűen szabályos *gondú : gondolok, ebédű : ebédölök, ebédő* (vagy

[1] A mai köznyelvben ugyan már *hívok, fúvok* alakok szokásosak, de biztos, hogy ezeknek hosszú *í* és *ú* hangjai szintén csak újabb analógiai kiegyenlítés eredményei.

ebédől, ebédöl) : *ebédëlëk, jű : jövök, jő : jëvëk, nő : nevëk* (vagy *nëvëk*) és *ró : ravok*-féle hangviszonyok. És érdekes volna azt is tudnunk, hogy vajjon azon palóc nyelvjárásokban, melyekben a refl. *-úl, -űl* képző még megőrizte az *ó, ő* > *ú, ű* változás előtti *-ól, ől* alakját, *fordól : fordólok, keről : kerőlök* hangviszony van-e még, vagy már *fordól : fordolok, keről : kerölök.*

A MÓDOSÍTÓ IGÉK ÉS NÉVSZÓK SZÓRENDJE.

Irta **Molecz Béla.**

— Harmadik közlemény. —

Hogy milyen különbség van képzettartalom dolgában a módosítók között, azt érdekesen megvilágítja a *talál* ige. Főnévi igenévvel kapcsolva egyszerűen csak az igenévben kifejezett cselekvésnek véletlenűl való bekövetkezését jelzi *(be talál menni)*; ilyenkor közbekerűl, szoros egységbe forrva össze az igenévvel; míg határozó igenév mellett megtalálást jelent, *önmagában* is jelentősebb, tartalmasabb szó és kívül marad az igenévi kapcsolaton *(megfojtva találod)*. Épúgy a *hagy* ige infinitivussal egyszerűen az igenév cselekvésének valaki részéről való megengedését jelzi (össze hagyja zavarni), ellenben határozó igenév mellett valaminek valamely állapotban való meghagyását jelenti s önmagában is erősebb, úgy szólván függetlenebb képzettartalommal jár. Ez a magyarázata annak a kérdésnek is, melyet Kicska felvet (Nyr. 22 : 10—11), hogy miért helyes ez a mondat: *Megfojtva találja,* ha helytelen ez: *Megírva vagyon.* A *van* ige a határozó igenévvel kapcsolva egyszerűen csak az ebben kifejezett állapotnak valóban meglételét fejezi ki, a *talál* pedig sokkal tartalmasabb képzettel jár ilyenkor.

Némely igék tehát szoros egységbe olvadnak az igenévvel, mások pedig megőrzik a függetlenségüket és meghagyják az igekötőt az igenév előtt. S mi történik most már, ha az ilyen módosítót meg akarjuk határozni, ha az igekötős igenevet tartjuk közlésünk főrészének? Elébe tesszük az egészet a módosítónak! Így keletkezik ez a szórendi forma. Ekkor tehát az igenév és az igekötő marad olyan szoros egységben, amelyet nem bontunk meg a módosítóval.

Azt hiszem tehát, hogy nem hibáztathatjuk ezt a szórendet, ha azokkal a módosítókkal fordúl elő, melyeket a második cso-

portba soroztunk. Ezen a véleményen van, amint említettem, Joannovics is és hozzá csatlakozik Kelemen is. (Lásd: Jó magyarság 217.)

Előfordul azonban ez a szórend néha az első csoportba tartozó módosítókkal is, olyan esetekben, mikor az igenév bármely oknál fogva *szoros gondolati egységgé* forrad össze a maga igekötőjével s az így összeforrott igeneves kapcsolattal határozzuk meg a módosító ige vagy névszó fogalmát.

Sajátságos, hogy az *akar* ige mellett, mind a régi, mind a mai nyelvben elég gyakran látjuk ezt a szórendet:

Marcellus is az pápát megjegyzi ebben, hogy Luthert *meggyőzni akarja* nem elegendő okokkal, hanem vassal (Zvon: Osiand. 76. S.). Megindítván nagy haragját, *megölni akará* őket (MA.: 106. Solt. 12. v. S.). Valaki *eret vágatni akar*, ércse azt, hogy... minek előtte vágat, purgatiot vegyen magához (KBécs 1666. a. 8. S.). Kutya bőrre írják, amit *megtartani akarnak* (Dug.: Pb. 61. S.). Ezek is a Sciták oktatássaik, melyeket N. Sándornak elejébe tettek, midőn őket *megtámadni akarta* (Dug.: Pb. 176. S.). Karimás kalappal a juhőrző gyermek *meglopni akarja* [a madarat] (Arany 1: 2). Sőt olykor még a nép nyelvében is előfordul: Éjfélkor arra gondol, akit *elvenni akar* a gulyáslegény (Sátoraljaújhely, Nyr. 16: 43). Minden vendég hozott magával ajándékot, aki *vacsorára gyünni akart* (Tornaújfalu 17: 186).

Más igékkel: Ki az tengerekről drága köveket hoz, annak *hozzá szokni kell* az nagy habokhoz (Gyöngy: MurVén. 2: 229). A három veszély, mit a thesehősnek rendesen *leküzdenie kell*, gömbölyűbbé teszi az idomot (Ar. Próz. 69. S.). Ha valahol valakit *becsapni kellett*, úgy segítették egymást, mint ahogy a testvér az édes testvért segíti (Zöldi Márton. PN. 1913. XI. 20). *Megúnni kezdé* a szamár a sok verést és koplalást (Vitk. Munk. 2: 141. S.) Fájvirág *beleszokni kezdett* helyzetébe (Jók.: Vadon vir. 146. S.). A kakasoknak kukorikulásokra *föl költeni szokta* a szolgálókat (Dug.: Pb. 2: 150. S.) ...hogy *megélni tudjon* (Hetés Nyr. 1: 423. S.).

Ezt a szórendet látjuk ezekben az accusativus cum infinitivo-féle szerkezetekben is: Még ma *visszamenni látod* (Kaz: SS. 92. S.). Két arcot s állat majd nyak s váll követ, később *kibujni látjuk* a kezet (Torkos László, S.).

Az igekötős igenévnek szoros kapcsolattá válása még könnyebben megtörténik, ha valamely összefoglaló meghatározó is járul eléje:

Rajtam szegény ügyefogyott árván *valamit elkövetni akarnak*, elkövetnek (LevT. 2: 347). Találtak olyanra, mely (midőn az embert maga magát beretválni látta) annak elmenetele után *ő is megberetválni akarta* (Dug.: Pb. 108. S.). Ugy olvassa azt a könyvet, mintha éppen abból adták volna föl neki a leckét, s neki még azt leves előtt *szóról szóra elmondania kellene* valamennyi előtt (Vas Gereben: Nagy idők 363. S.). Pető Péter... kijelenté: miképen ő *nyomon megeskünni kiván* Judit úrhölgygyel (Fáy: Buza-virágok 1: 74). Taníts feledni, ha a *honfibút is elfeledni lehet* (Gyul. Költ.[1] 183. S.). ...mellyel szinészünk *oly jóizüen megnevettetni szokta volt* a közönséget (Brassai, Figyelő 1872: 421. S.).

Nem könnyen határozhatom magamat e kötelezettségre, mert két nagy művem van darabban, melyeket *mielőbb bevégezni szeretnék* (Arany Lev. 1 : 238. S.).

Az igenév meghatározója, amint láttuk, legtöbbször a rövid igekötő, csak egy-két esetben fordúlt elő, hogy más szó lett volna, de ezek is olyanok, hogy gyakran állanak együtt az illető infinitivussal vagy az infinitivus igéjének határozott módú alakjával (eret vágat, vacsorára jön). Sőt az igekötős igenevek közűl is éppen azok alkotnak legtöbbször ilyen szórendi formát, melyekben az igekötő eredeti térbeli jelentése már elhalványúlt: megfosztani, meggyőzni, elkövetni, elmondani, bevégezni stb.

Sokkal idegenszerűbbnek tetszik ez a szórend, ha az igenév meghatározója olyan szó, mely éppen csak alkalomszerűen csatlakozott ehhez az infinitivushoz vagy pedig hosszabb jelzős kifejezés, mert az ilyenek nem válhatnak olyan szoros egységgé tudatunkban. Ilyen esetek például a következők:

Megtetszik, mely igen gondviseletlen olvassák a pápázók a szent írást, melyet *nagy vigyázással és könyörgéssel olvasniok kellene* (Dáv.: Vall. 180). Mely vakmerő hamisságról *kéváltképpen való könyvben szólni akarok* a keresztyéneknek épületekért (279). Hanem ezt írhatom Kdnek, hogy Margita asszonyra is *hivatalt csinálni akarnak* (LevT. 2 : 42). Azt ígérvén, hogy *a császártól mint urától függeni fog* (Bud.: MHist. 137).

Hogy csakugyan az erős értelmi kapcsolat érzete idézheti elő ezt a szórendet, abból is meglátszik, hogy az olyan esetekben, mikor valamely ragtalan névszó, mint tárgy, szorosan összeolvad a célhatározó infinitivussal, szintén gyakran találkozunk ezzel az elrendezéssel s a módosító ilyenkor sohasem kerülhet közbe:

Mi látni mentetek, nádszál látnié? (Helt: ÚT. C. S. NySz.) *Házőrzeni hagyták* sírba szállt cselédi (Arany 1 : 277). Ez alatt a pénzes bögre *búcsujárni ment* örökre (1 : 296). *Szalmahozni mentenek* (Arany: Arist. 1 : 44). Épeg *füszënnyi mëntem* a tagra (Őrség, Nyr. 1 : 421).

Láttuk, hogy a *van* ige a régi nyelvben elég gyakran állott nyomatékkal szólam elején, nyilván latin hatásra és csak utána következett a határozó igenév. Ez ma már szokatlan elrendezés, mert a *van* és a hozzája csatlakozó segédige társai magukban alig lehetnek olyan fontosak, hogy ilyen nyomatékot kapjanak.

Régi nyelvünkben éppúgy megtaláljuk ugyanezekkel az igékkel azt a szórendet is, melyet a főnévi igenévvel az imént láttunk. Ilyen esetek például:

Ki *megpéldázva vagyon* szent Moisesnek elő könyvébe (WinklK. 137). Akkort ő orcája *befedezve vala* (RMK. 2 : 85. S.). Nám ez köztök ott *elvégezve vala*, az bajviadal melyiknek állana (Tin. 311. S.). És ime a vacsoráló háznak

ajtai *bézárattatva valának* (Károli : Bibl. L. Nyr. 3 : 487.) Most *bétéve vagyon* a könyv (Pázm. : Préd. S.). De az örökké való kárhozatról ott egy szóval sem emlékézik, miképpen az örök élet felől is. Hanem csak a mennyiben külső testi dolgokban azok *megábráztatván valának* (Dáv. : Vall. 41). Az én szegény emberemet megölték-e, vagy *megfogva vagyon?* holott nem tudhatom (LevT. 2 : 462. S.). — Néha újabb íróknál is előfordul : S az istenek *megmentve vannak* (und gerettet sind die Götter, Szenvey : Messz. hölgy 179. S.). S így ha Debrecen valamely szerencsétlenség által nagybecsű ereklyéjét elvesztené is, az a hazának az én másolásomban *megtartva lesz* (Kaz : Pály. 229. S.). Hozzája gyültenek azon emberei - is, kik a Szigetben *el-szóródva vóltanak* (Dug. : Szer. 1 : 95. S.). Minap fát hoztam az erdőről, s láttam a domb fölött ülni a királyi kertben, hol mondják, hogy *eltemetve van* (Bajza 2 : 5. S.). Eszti *elragadtatva volt* (György A. : Piros mint a rózsa 1 : 260. S.). A közlekedési eszközök 1847-ig teljesen *elhanyagolva voltak.* (Nemz. Hlap 1875/96).[1] Nosza, minden ágyú *felállítva legyen*! (Arany 2 : 389). Sőt találtam egy népnyelvi példát is, a moldvai csángó nyelvjárásból : fëcének nyele *megéve vót* (Nyr. 30 : 115) ; de az ott közölt többi példából látszik, hogy a csángóknál is ritka ez a szórend.

Kicska ezt a szórendet is megrója a Nyelvőrben (22 : 53—56).

Szinte kétségtelen, hogy latin és német hatásra keletkeztek az ilyen mondatok. Lehet, hogy a régi magyar nyelvben az idegen hatást segítették az olyan igealakok is, mint : leírtam volt, leírtam legyen stb., melyek akkor még általános használatban voltak. Ma valóban idegenszerűnek érezzük a határozó igenévvel ezt a szórendet, tehát kerüljük is el! Még akkor is szokatlannak tetszik, mikor az igenév és igekötője olyan szoros kapcsolatba forr össze, mint a következő példában : Ilyenkor a belek megfosztatván az őket védelmező mucustól, mintegy *kisebesülve vagynak* (Mátyus : Diaet. 1 : 420). Itt t. i. éppen a *kisebesülésre* akarja az író különösen felhívni a figyelmünket s nem csak jelezni kívánja a belek állapotát.

Hasonlóképen, jobb elkerülni általában ezt a szórendet azokkal a módosítókkal, melyeket az első csoportba soroztunk, az infinitivus mellett is. — Ha ugyanis az igekötő, az igenév és módosító egymás után sorakoznak, ezáltal legtöbbször olyan hosszú szólam keletkezik, hogy hajlandók vagyunk kettéosztani s a módosítót, — gyengébb nyomatékkal — külön hangsúlyozni. Ez pedig a második csoportba osztott testesebb és tartalmasabb módosítókkal éppen nem feltűnő, az első csoportba sorozottakkal azonban annál szokatlanabb, — egyenesen természetükkel ellenkezik.[1]

[1] Megrója Komáromy Lajos (Nyr. 4 : 223).

[1] Aranynak említett példája is (felállítva legyen) azért nem olyan idegenszerű, mert a *legyen* magában is nyomatékosabb, mint a *van* vagy *volt.*

Abban az esetben azonban helyes ez a szórend, ha az összetett igenévvel erős ellenmondást akarunk kifejezni, akár kimondjuk, akár csak odagondoljuk azt, aminek ellenmondunk. Ilyenkor egyre megy, akár az első, akár a második csoportba tartozik a módosító. Például:

Mert *megfosztatni kéván* az oly ember, ki az ő kencsét nyilván való helyen viseli (CornK. 12). Itt a *megfosztás* fogalma szerepel meghatározó gyanánt, szembe állítva a kincs megőrzésének fogalmával. Ha a költői szépet és nem-szépet *megfejteni lehetne,* nem volna a poeta oly ritkaság (Berzs.-Kaz. Lev. 33. S.). A megfejtés lehetősége, szembe állítva azzal a valósággal, hogy *nem* lehet megfejteni. A ceglédi ember elmegy a lelkészi hivatalba iratkozni, ha jegyesnek akarja magát kihirdettetni, és elmegy törülközni, ha az eljegyzést *megsemmisíttetni óhajtja* (Bartal Sarolta, Nyr. 28 : 132).

Határozó igenévvel: Valakit megkötözsz földön, *megkötözvén leszön* mennyországba es, és valakit földön megoldozandasz, *megoldozván leszön* mennyországba es (GuaryK. 68).

Ide sorozhatjuk az ilyen mondatokat is, melyekben nem éppen ellentét van kifejezve, csak párhuzamosan egymás mellé van állítva két igeneves kapcsolat:

Azt szégyenlé... ezt *megunni kezdé* (Jók. : Erd. 27. S.). Egyszerre kockán, sőt romokban látott mindent, ami kedves volt előtte: ép úgy élete örömeit, melyeket megszokott, mint élete hivatását, melyet *betölteni kivánt* (Beöthy: Széppróza 2 : 276).

Helyes továbbá az olyan ellentétes mondatpárokban, melyek közül az egyikben tagadva van az igenév s vele szemben a másikban erős állítás van kifejezve. — Ilyen esetben Kicska is helyesnek tartja ezt a szórendet. (Nyr. 22 : 62.) Arany is megfigyelte már ezt az érdekes sajátságot (Lev. 1 : 31. és Próz. 375) Simonyi is helyesnek tartja. (Nyr. 31 : 490. és Magy. szór. 97.) Például:

Hazánkban, ahol az egységes nemzeti kulturát *nem fejleszteni,* hanem *megteremteni kell.* (NemzIsk. 1902. IX. 20. 3. Idézi Simonyi). — S azok az alanyok a további mondatokban *nem kihagyva vannak,* ...hanem csak *ismételve nincsenek...* (Erdélyi L. Nyr. 34 : 389).

A kirekesztett fogalom gyakran a *csak* szóval is meg van még szorítva:

E nemzet a félvilágot nemcsak *meghódítani tudta,* de a hódítást meg is volt képes tartani. (Kossuth L. : Besz. 177. S.). Csak *lëmosni këll* az asztalt, nem këll mëksúrolni (Szentes). Sok más példa Simonyinál.

4. Menni akar.

Ha az igenévnek magának nincsen meghatározója s véle akarjuk meghatározni a módosítót, akkor egyszerűen az igenév kerül közvetetlenül a módosító szó elé. Ez a szórend előfordúlhat

bármely módosítóval, egyszerű nyomatéktalan mondatban is, meg nyomatékosban is.

És nem vala, ki a nem akarókat *innya készerejtené* (BécsiK. 48). *Hallania esék* továbbá, hogy szent János és Pál alamizsnálkodnának az jószágból... (ÉrdyK. 358. a.). Én mind Kdnek, mind az Kd. gyermekének öremest *szolgálnom akarok* mindenben (LevT. 2 : 11). Ha valami előadgya magát, a'mit *tudnod kell,* megírom (Vers: Anal. 2 : 291). De ho *táncunyi kesztik,* együttünk (Vas m. Németgencs, Nyr. 30 : 488). Há' e biza édes gazduram, ha *tudni akarja,* jövendőmandó! (Pócsfalva, 39 : 382).

Határozó igenévvel: Elég *nyilván vagyon,* hogy semmi igasságos .. nem találtatik az testnek gyönyörűségében (MA.: SB. 32. NySz.). Maga pedig reggerre kelve úgy csinálá, ahogy eppe' *parancsolva vót* (Székely. Nyr. 39 : 285).

Egészen közönséges az is, hogy az így előretett igenév tagadva van:

Az ő rendelése után kell járnunk, és azon *nem sétálni kell,* hanem futni (Mik.: TLev. 24).

5. Menni | be akar.

Igen ritkán, de mégis előfordul az a szórend, hogy az összetett igenevet szétválasztjuk, az igekötő a módosító elé kerül és a mondatzömöt kezdi, maga az igenév pedig előkészítőül szolgál.

Verseghy Magyar gramatikájában ezt a helyes megjegyzést mondja erre a szórendre: „Mikor a' szenvedő állapotjegyző *va* vagy *ve* a' *van* létigével akad öszve, az állapotjegyzőnek előszócskáját a' létige elejébe kell tenni, mint *el* volt *merülve* munkájába. De mikor a' fő nyomadék az állapotjegyzőnn fekszik, akkor ez elől áll, utánna az előszócskája, azutánn pedig a' létige, mint *írva* ugyan a' levél *meg volna,* csak be is volna már pecsételve." (268. §. 5.) Ugyancsak ezt mondja az Analyticában is. (2 : 430.) Kovács Asztrik tárgyalja ezt a ritka szórendet a Nyelvőrben (39 : 222) s említ egynéhány esetet főnévi igenévvel is. (Vö. még Lehr: Toldi Estéje 5. ének 8.)

6. Most akar bemenni.

Ha az igeneves kapcsolaton kívül álló fogalom vagy esetleg az igenévhez tartozó tárgy vagy határozó a módosító igének vagy névszónak kirekesztő meghatározója, akkor ez kerül a módosító elé s az igenév együtt marad saját meghatározójával. Például:

Mikoron a kopasz hegyre jutottak volna, holott *a gonosz tevőket* szokták vala meggyötörni (WeszprK. 101). *Azért* kelleték az Istenségnek testbe öltözni,

hogy így ő általa lenne meg az békéltetés (Mel.: Préd. 23). De most *szemetek előtt* akarja megmutatni a ti elröjtetett bűnötöknek útálatosságát (Born.: Préd. 20—21). Kit *két dologból* akarsz megmutatni (Tel.: Fel. 66). *Ezt* akarjuk te Nagyságodnak megjelönteni (LevT. 1 : 322). *Egy télben* történt véghez vinnem munkámat (Zrinyi: Előb.). Te *eszemet* készülél elvenni, s szivem szeged meg (Kaz.: Em. 79. S.). *800 talentumodat* segítettek megemészteni (Kaz.: Diog. 132. S.). *Csak ő* lehetne őt képes megmenteni (Bajza 2 : 35. S.). Szívök jó barát, most is *milyen üdvös tervre* jöttek megtanítani (Arany: Arist. 2 : 113. S.). *Sok tányéricamagot* köll ezér eladni (Homok: István könyvet vesz. PH. 1899. XI. 15). Aszt [a kincset] *csak úgy* lëhet fölvënnyi, ha ëggy kis gyerëknek a dërëkát lëütik (Somogy m. Kapoly, Nyr. 4 : 36). *Eszte kis kendërt* köllenik főfonnyi (Vasm. Németgencs, 30 : 395).

Határozó igenévvel: *Virággal* van kihányva a szűrje (Miskolc vid., 6 : 227).

A meghatározó tagadva is lehet: Megvallom, régen igyekeztem, de *nem ok nélkül* tartózkodtam ezen dologban írnom Nagyságodnak. (Bercs.: Lev. 490. NySz.). S azt [az eszmét] *nem csak a főalak* van hívatva magyarázni. (PN. 29 : 267. S.).

Érdekes az itt következő — ritka — példa, melyben a módosító meghatározójának hatására hátrakerül az igenévhez tartozó igekötő.

Minthogy a tápláló és inakbéli spiritusok a *vérből szoktak* készülni és *válni ki,* hihető, hogy ezek is az illyetén testben igen szűkön készülhetnek. (Mátyus: Diaet. 1 : 60).

(Vége következik.)

A GYERGYÓ NÉV EREDETE.[1]

Irta **Szádeczky Lajos.**

Ily cím alatt az „Erdély" 1912. évf. 3. számában megjelent cikkem több hozzászólást, ellen- és rokonvéleményt idézvén elő, legyen szabad ezekre megjegyzéseimet megtennem s véleményemet újabb érvekkel is támogatnom.

Az én véleményem az, hogy a Gyergyó név a *Gyergy-jó* = György-folyó = Györgypataka névből származik. *Gyergy* a György szónak a régies oklevelekből is ismeretes változata. *Jó* a folyót, illetőleg folyó vizet, patakot is jelentő ősmagyar (a közéletben immár nem használt) szó, melynek azonban számos emléke maradt fenn folyó- és patakneveinkben, pl. a Sajó, Berettyó, Székelyó, Hejő, Disznájó, Sió, Tápió stb. nevekben.

Feltevésemet ezen kivül arra alapítottam, hogy a Gyergyó fővárosán, Gy.-Szentmiklóson átfolyó mai Bekénypatakot felső ágazataiban Kis- és Nagy-*Györgypataknak* nevezik, ami a *Gyergy-jó* ősmagyaros névnek ujabb formája lehet. Gergyó története írója (Kölönte Béla) is a patak mellékére helyezi a mai Gy.-Szentmiklós első nyomait.

[1] A Gyergyó névről hasonló szellemü cikket kaptunk Guelmino Józseftől. — *A szerk.*

A Magyar Nyelvőr 1913. szept. füzetében Prohászka János rövid kivonatát adván cikkemnek, a Gyergyó névnek „érdekes megfejtését" látja benne, szemben az addigi naiv névmagyarázatokkal.

Ugyancsak a Nyelvőr 1914. jan. füzetében Jósa János elfogadja a a *Gyergyjó* szóból származtatás gondolatát, de a *jó* szóban nem a vizet, patakot véli lappangani, hanem a jószágot, birtokot jelentő *jó* szót, melynek *jóm, jód, jova* változataira példák vannak a régi magyar nyelvben. Eddig az érvelés alakilag megjárná, de bizonyítékai erősen sántikálnak.

Első érve, hogy „a Gyergyó név a mai Szárhegy község neve volt legelőször." Ennek a bizonyításával azonban itt adós maradt; ahogy másutt megpróbálja bizonyítani: az tévedés. Szárhegyet sohasem nevezték csupán Gyergyónak.[1]

Ez azonban nem is lényeges a kérdés eldöntésénél.

Azt mondja továbbá:

„Ettől a községtől pedig távol, ennek határán kivűl, Szentmiklós határában foly a György pataka. Ettől a patakról tehát nem nevezhették el a mai Szárhegyet Gyergyónak, mivel nem is ennek terűletén foly ama patak. Ha ettől származott volna a név, akkor inkább Szentmiklóst nevezték volna így róla, melynek határán foly s melyről az írja Kölönte is (Gyergyó történetében), hogy *Szentmiklós első nyomait valahol a György pataka táján kell keresni.*"

Hát ami a távolságot illeti, abban oly lényegtelen a különbség (1—2 km ha van), hogy erre semmi okoskodást nem építhetünk. Arra sem, hogy ma melyik község határához tartozik, mert földrajzi szélességben nemcsak Szentmiklósnál, de a tőle északra fekvőbb Szárhegynél is feljebb van a két Györgypatak. A községhatárok újabb formációk és változásoknak voltak kitéve.

Lényegeseb az, ami az ellenérvelésben öntudatlanúl felhozva, az én elméletem megerősítésére szolgál, hogy a mai főváros — tehát valószinűleg az első telep — *„Szentmiklos nyomait valahol a Györgypataka táján kell keresni"*.

Ott kell keresni tehát az első nevet is, amit én a Györgypataka ősi nevében a *Gyergyjó*-ban megtaláltam.

A kérdés azon fordúl meg, hogy mi a régibb: a patak-é, vagy a jó-ság? azaz a halászat-é, vagy a földmívelés?

„Képtelenség, — úgy mond Jósa — hogy György nevű alapítótól vagy birtokostól a helyet György-jónak, azaz György-folyónak nevezzék el". Nem is a helyről, hanem a folyó vízről van szó.

[1] Adalékok a székelyek régi történetéhez c. m. 61. l. felhozott amaz érvelése, hogy mert Lázár Andrást 1503—6-ban *Gyergyai*, 1508-ban de Gyergyó seu Zarheghallya, 1519—21-ben csak de Zarhegh, 1535-ben Andreas Lazar de Gyergyo seu Zaarhegyallya néven nevezik, tehát a két név egy falut jelentett: nyilvan való téves értelmezés, mert a „seu" nem összekötő „vagyis", hanem elválasztó 'vagy'. A vagyis-t *alias* vagy aliter szóval fejezte volna ki az iró. A kettős prédikátum csak annyit mond, hogy Lazár Andrást hol gyergyainak, hol szárhegyinek, hol mind a kettőnek irták. Jósát utolsó felhozott példája már magában meggyőzheti erről: „Andreas Lazar *de* Gyergyo seu *de* Zarhegallya". Itt ugyanis a két külön előrag által világosan szét van választva a két név. De hogy is hívhatták volna Szárhegyet a XVI. sz. elején külön Gyergyónak is, midőn a *Gyergyó* név egy századaddal azelőtt már a fiuszék neve volt. Jósa szerint ugyanis „1406-ban a ma Gergyó néven ismert székely terűlet már mint Csík fiúszéke szerepel" (u. ott 61. l.).

Az ősfoglaló székelyek tudvalevőleg vadász, halász, marhatenyésztő, „erdőlő" emberek voltak; a földmívelés csak azután következett. Földközösségben éltek, a mivelhető földbirtokot évenként nyilasokra osztották fel. Az egyéni, családi birtok századok multán fejlődött ki, aminek bővebb fejtegetése nem ide tartozik. A vizek használata, a halászás, a vadászás minden esetre ősibb foglalkozás volt, mint a földmívelés a jószágon. A székelyek „jova" az Árpádkorban nem földbirtok, hanem *„lábas jószág"* volt. A *„jókszedők"* (Kálmán király törvényében) „talált jószágokat" (bitang marhát) kezeltek, nem birtokot.

Györgynek is századokkal előbb lehetett *jó* pataka, melyben ősfoglalás alapján halászhatott, amelynek mellékén lehetett marhája (lábas jószága), mint földmívelésre alkalmas birtok jószága. Ilyen *„jót"*, mely egyéni tulajdon lett volna, Gyergyóban az Árpádkorban hiába keresnénk. Gyergyó a legutoljára betelepített része a Székelyföldnek. A pápai dézmák regestrumában 1332—4-ben van legelőször emlékezés három gyergyói lelkészről (sacerdos), akiknek keresztneve után csupán annyi meghatározás áll, hogy „de Georgio". Ebből már Orbán Balázs helyesen következtette, hogy akkor még csak három egyházközség állhatott fenn. A dézma nagyon csekély volt, jeléül annak, hogy gyér volt a lakosság és kezdetleges a földmívelés. Jószágokról tehát szó sem lehetett.

Azt mondja továbbá Jósa: „Turáni ember, tehát magyar és székely is, férfinevet víz, folyó nevével együtt nem használ." Ezt a turáni törvényt én nem ismerem. Attila eléggé turáni volt s neve az Atil, Etil (Volga, Don, Etelköz) nevével azonos.

„Az azonban gyakori eset, — így folytatja — hogy a birtokos földjén eredő s ott átfolyó patakot a terület tulajdonosa nevével kapcsolatban nevezik meg, de mint birtokost és birtokot." Aztán elősorol példaként egy csomó férfi keresztnevet „pataka" birtokjelzéssel.

E két előbb idézett mondat helyes értelme, azt hiszem, az akar lenni, hogy férfinév patakkal összetett szóként nem fordúl elő, csak mint birtokos, pataka birtokjelzéssel.

Ez azonban nem áll. Ha elővesszük a katonai térképet Gyergyóról, ilyeneket is látunk benne: Ditró patak, Fülpe patak, Marpatak, Várpatak. A többi patak csak *p*-vel van jelezve s épúgy lehet patak, mint pataka. Általános szabályként a birtokosragot tehát nem lehet felállítani. Ettől tehát bátran lehet a Gyergyó = Gergyjó.

De áll a tétel, a birtokosrag következetes használata a jószágot jelentő *jó*-ra, mely a Jósa felhozta példákban is mind birtokraggal szerepel. Eszerint György jószága régiesen nem Györgyjó, hanem *György java* lenne. S ez nem kophat el György-jó-ra.

Ám a pataknevek vizsgálatánál egy feltűnő és jellemző sajátosság tűnik szembe: az, hogy Gyergyóban feltünő sok patak viseli az egykori birtokos nevét. Az Oláh-Toplicza és Tölgyes térképszeleten íme ezek: Kelemen p., Bajkó p., Köts p., Szék p., Salomás p., Fülpe *patak,* Fülep András p., Mar *patak,* Balás p., Mártonka p., Lukács p., Gudics p., Vár *patak,* Csanat p., *Nagy György p., Kis György p.,* Pongorác p. stb.

Ebből mi a tanulság? Az, hogy Gyergyóban az ősfoglalás, a letelepedés, s az ősfoglalkozás korában a *patakok* játszották a főszerepet. Azok körűl folyt az első telepűlők ősfoglalkozása: a halászat, vadászat és marhatenyésztés. A földmívelés csak azután következett. A folyó vizet jelentő *„jó"* tehát megelőzte

időben, korban és gazdasági jelentőségben a földbirtokot, amit hogy a Székelyföldön *jó*-nak neveztek volna, arra bizonyító példát én nem ismerek.

Gyergyó nemzetgazdasági jelentőségében még ma is a víz és az erdő dominál. Ott van a híres borvíz Borszéken, a patakok mentében a jó kaszálók és legelők s a környező erdőkben a vagyon főforrása, az erdő. Az erdőlés és tutajozás ma is fontosabb gazdasági jövedelemforrás itt, mint a földmívelés, mely aránytalanúl kisebb terűletre szorítkozik.

A Gyergyó nevét tehát mikor a vízben és nem a szántóföldben keressük, a történelmi fejlődés törvényeit követjük és az Gyergyó mai földrajzi jellegének is inkább megfelel.

Jószággal összekötött tulajdonnév Gyergyóban egy sincs, patakkal összekötött ma is van egész légió.

Ha jószágot, azaz földbirtokot jelentene a „*jó*", akkor nem úgy hangzanék, hogy *Gyergy-jó*, hanem úgy mint a többi ilyet jelentő név: Csomafalva, Kilyénfalva, Alfalu, Ujfalu, vagy mint alább (ahonnan a telepedés iránya jöhetett) Csík-Karczfalva, Oltfalva, Dánfalva stb. György jószága tehát *Györgyfalva* lenne és nem György-jó.

György-jó régi magyar nyelven nem jelenthet egyebet, mint Györgyfolyó, illetőleg György-patak, vagy pataka. Ennek, mint első telephelynek a neve lett jelzőjévé, majd tulajdonnevévé az egész vidéknek.

II.

A Magyar Nyelvőrben Jósa cikke alatt jegyzetben az olvasható, hogy „hasonló magyarázatot küldött be Kémenes Ferenc rövidebb megokolással". A keresztnévben valószínűleg tévedés csúszott be, mert — ha nem csalódom — ugyanaz a cikk lehetett az, melyet Kémenes Antal a „Gyergyó név eredete" c. a. a Csíkvármegye f. é. 34. számában adott ki. Sejthető abból is, hogy többes számban (pluralis majesteticus) beszél:

„Hogy a Gyergyó névnek egyik alkotó része a György, régiesen Gyergy, ebben osztjuk nézetünket vele" (t. i. velem). „Nem értünk azonban a Gyergyó szó második alkatrészének a *jó* szónak magyarázatában."

A többes szám megértéséhez tudni kell, hogy K. A. veje vagy atyjafia Jósának. Ez azt is megmagyarázza, hogy az alább említendő polemia folyamán miért kel oly hevesen védelmére Jósa Jánosnak.

„Azt megengedjük — folytatja —, hogy a „jó" a régi nyelvben folyót is jelentett, de a György-patak kisebb patak, mely tehát *jó*, illetve folyó nevet nem viselhetett soha." „Különben is — teszi hozzá — Gyergyóban egyszer sem hallottam székely ember ajakáról a *folyó* szót... azonban a *patak* szót számtalanszor emlegetik."

Erre az ellenvetésre alaposan megfelelt Guelmino József gy.-szentmiklósi főgimn. tanár ugyancsak a Csíkvármegye 33. számában, azt írván, hogy „a folyót jelentő *jó* ősi szó, benne van a finn-ugor alapnyelvben is, ahol nem annyit jelent, hogy nagyobb folyóvíz, hanem olyan víz, ami folyik, ha nagy, ha kicsi. A Berettyó se valami nagy folyó, a Héjő pedig ugyan kicsi lehet. De nem is mondhat patakot, mert ezt a szót nem is ismeri a nyelv, lévén az későbbi jövevényszó, tisztes származására nézve pedig szláv. Nem lehet tehát alapos az a kifogás, hogy a Gyergyó második alkotója a jó (folyó) nem lehet, mert a Nagy-György-patak nem folyó."

Ehhez csak azt teszem hozzá, hogy a *Mereg-jó* (ma Mereggyó) és *Székely-jó* (ma Székelyó) patakok is kis folyók Kolozsmegyében, mégik *jó*-k voltak a XV. század végéig. Akkor azonban oklevelek „1499-ben *Nagy-Mereg-jó-pataka* és *Kis-Mereg-jó-pataka* nevű patakokról emlékeznek." (Ld. Csánki Dezső : Tört. földrajz 5 : 383.)

Kémenes Antal azt írja továbbá, hogy a Czuczor-Fogarasi Magyar nyelv szótára szerint „a *jó* szónak gyöke a német *ja* helybenhagyó szó. *Ja* gyökelemből *o* igenév képzővel lett az igenév, egyszersmind melléknév : *ja-ó,* összevonva *jó ; v* képzővel pedig a *jav,* népiesen *jov, javak.*" Guelmino J. erre méltán azt mondja, hogy „egyenesen komikus, hogy a magyar *jó* szónak a gyöke a német *ja.* A szótár[író] itt a fülére hallgat, holott a tudományban mégsem a fülé az oroszlánrész." Kölönte Béla lugosi főgimn. tanár (Gyergyó története írója) még inkább kifigurázza ezt a *ja-ó*-s szörny-nyelvészkedést a Csíkvármegye 36. számában.

Még ennél is furcsább nyelvészkedést fejt ki „a Gyergyó név valódi eredete és értelme" c. cikkében Id. Jósa Sándor ig.-tanító a Gyergyó ápr. 12. számában. Szerinte a szó a *gyér* (ritkás) és „a kaukázusi szikkileknél használatban levő „*ghu*" (gyu) száraz vagy száradt" összetételéből származott. Jelentése az lett volna, hogy a régi korban „gyéren vala száraz hely" ott. „És éppen azért nevezték el hun-székely megnevezéssel Gyirghu (Gyirgyu), majd Gyergyónak."

Ennek a kettős nyelvű nyelvészkedésnek tudományos lehetetlenségét kimutatta Guelmino József főgimn. tanár a *Gyergyó* ápr. 19. számában. Én csak azt teszem hozzá, hogy téves az alap is, amelyre Jósa Sándor épít, mert Gyergyó nevét legrégibb formájában Gyorgio, Georgio, Gorgio alakban ismerjük az 1332—34. pápai dézmák regestrumában. 1466-iki oklevélben *Gyurgyu* név alatt szerepel (Székely Okltr. I. 203.), azután a XVI. században Gyergyó és Gyirgyó formában. De *Gyír-* vagy *Gyér-ghu,* vagy *-gyu* alakban a kiadott oklevelekben nem ismeretes.

Értelmezése (melyet a hamis csíki-székely krónika alapján próbál bizonyítgatni, mely szerint Gyergyót azelőtt Hegyaljának nevezték volna ?) annyira erőltetett, hogy szinte képtelen. „A gyergyói fensíkot, a Hegyalja terűletet — úgy mond — mocsarak borították... s a környékező szélhegyek lejtőitől eltekintve csak itt-ott voltak kiemelkedő, mívelésre, szántásvetésre alkalmas száraz részletek."

Attól, ami valahol nincs, vagy gyéren van : nem szokták azt a helyet *(lucus a non lucendo)* elnevezni ; hanem éppen ellenkezőleg, ami ott a f ő d o l o g. A gyér-száraz helyett annak ellenkezője a 'sűrű vizes' felelt meg a telepedés korában Gyergyó jellegének. A sűrű erdők és bővizű patakok.

Ha nézzük a helyneveket : ezeknél is az erdő, a hegy s a víz dominál. A hegyre, erdőre vonatkozó helynevek : Tölgyes, Szárhegy (kopaszhegy), Vasláb (vaskő hegy alja), Alfalu (a hegy alján) stb. A vízre, patakokra vonatkozó helynevek : Borszék, Bélbor, Békás, Tekerőpatak, a vitatott Gyergyó és úgy hiszem — Ditró is.

A szomszédterűleteken is nagy szerepet játszanak a vízről való elnevezések, mint pl. Toplica (most Maroshévvíz), Disznajó, Nagysajó, Csíktaploca (hévvíz), Szépvíz, Rákos stb. Folyóvizekről elnevezett székeink, illetőleg vármegyéink is bőven vannak : Maros, Aranyos, Küküllő, Beszterce székek, ill. vármegyék.

Ezekbe éppen beleillik a György-patakot jelentő *Gyergyó* név s az ebből keletkezett fiúszék neve.

Azt hiszem a *Ditró* név eredete is hasonló s a *Detre-jó,* illetőleg *Ditrich-jó* az alapja. Ebből származhatott elkopás útján a *Ditr-ó.* Mintahogy a kolozsi apát *Apáthídjá*-ból (ahogy a XIV. században még az oklevelek nevezik) a mai Apahida.

Ha ez a feltevésem megállhat, kombinációba vonhatjuk azt is, hogy kitől nyerhette ez ősi elnevezést a mai Ditrópatak s a mellette épült telep.

1228-ban a kunok püspöke lett *Ditrich* domokosrendi szerzetes, aki azelőtt öt éven át már ugyanazon rend magyarországi priorja volt. Püspöksége alá tartoztak a székelyek is. (Ld. Székely Okltr. I. 6. old.)

Vajjon nem ez a Ditrich püspök kezdett-e itt a telepítést, vagy az ő korában kezdődve, nem róla nevezték-e el? Ez természetesen csak feltevés, melynek a néven kivül annyi támaszpontja van, hogy Gyergyó telepítése az eddigi adatok szerint a XIII. századig vihető vissza.

Detre helynevünk másutt is van. Kolozs megyében volt a régi Detreh, Tetruch, Tetrih falu, mely már 1330-ban egyházas hely volt. Ma Alsó- és Felső-*Detrehem* van ott s Torda-Aranyos megyéhez tartozik. Még közelebb Ditróhoz van (Kolozs vm.) *Dedrád* (1325 : Dydrad) és Dedrád-Széplak, mely rokoneredetűnek látszik.

Ditrónak minden valószínűség szerint a *Ditri(ch)-jó*-ból eredése újabb támogató érvnek látszik előttem Gyergyónak *György-jó* szóból való eredete mellett. Ezt a hitemet az ellenvélemények nem ingatták meg, sőt lehetetlen feltevéseik abban még inkább megerősítettek.

Kolozsvárt, 1914. május 1.

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Közli **Viski Károly.**

Hagyományok. (Folytatás.)

Kiolvasók, köszöntők, gúnyolódások, játékversek, kimondók, rigmusok, régi töredékek, találósmesék, szólások, közmondások.

151. sándor zsidó a jégën, — kilenc kënyír a hátán, — tizedik a féllábám, — mégis mëkhót éhën.

152. sámfa, kapta, dikics, — gyertëk elé tik is.

153. nadrága van a kutyának, — maga kereste magának.

154. újsák hasamba, — hideglelís pokolba.

155. eső, eső, essél, — bugyboríkot vessél.

156. esik az eső, — ázik a mező, — harakszik a katona, — mer mëg ázik a lova.

157. engedelmet kuncogok, — többet nëm huncutkodok.

158. kár, kár, varga pál, varjál nékëm kis csizsmát, — maj mëgadom az árát; — tudom hol lakik apád, — budába, bécsbe, — jukas tekenőbe.

159. vasárnap, — vasra verik apádat, — utánna mëg anyádat. — pintëk, — paszujos az inged. — szombat, — szopod a vín lovat.

160. hőc, hőc, katona, kinek derës a lova.

161. ëccër vót ëty katona, — hátán vót ëty katuja, — lëesëtt a katuja, — elszalatt a katona.

162. ëty, kettő, három, nígy — të kis kutya hová mígy? — ah híd alá kakálni, — gyere velem papálni.

163. kút körül sirëg-forog tarkalábú, isze-kosza farkú tyúk.

164. hová mígy të kis kutya? — a híd alatt van ëgy láb, — abba lakik ëty kis báb, — süti, főzi a hurkát, — kírëk tűlle, de nëm ád, — még asz mongya, pofon vág; — pofom bion a kutyát, — akinek kënyeret ád. — hoci jancsi a baltát, — vágjuk ketté a nyakát, — tëgyük ak kosárba, — vigyük av vásárba. — mi van a kosárba? — túrós lepín, dereje, — tessík vënni belőlle.

165. aszt izente bocika, — jőjjenek a lagziba, — kend is, kelmed is, — az eledó jánya is.

166. fáj a kutyának a lába, — mëgütötte a szalmába.

167. csincseli borsó, kiskorsó, — cigányasszon s...e koporsó. — eriggy oda pajtás, ot lësz jó, — ot lësz a jó vendígfogadó.

168. pimi-tukó, rátotta, — këll ëgy darab szalonna?

169. a kutyának nígy lába, — ötödik a farka, — farka alatt ëty kis duda, — fújja fël a gazda.

170. elmënt a tyúk vándorolni, — nëm jön többet vissza tojni; — maj visszajön sülve-főve, — nëm ül többet az üllőre.

171. ákom, szákom, bákom, — fekete nadrágom.

172. harangoznak díre, — fôj a kutya víre, — díl előtt, — díl után — szalaggy a — f..g után.

173. vam mán kisszék, — csak lába kék, — vam mán három, — csak még ëty kék. — hotyha még ëgy lába vóna, — jaj be furcsa kisszék vóna.

174. ëccër vót ëty tót, — hátán vót ëty fót, — elszalatt a tót, — ot maratt a fót.

175. mëkfoktam én az ördögöt, — a ládába zártam, — mëntűl jobban vickándozott — annál jobban rásztam.

176. fëlnyergêtem a fakót; este mikó lëfeküttem, a nyerget kipányvásztam, oszt a fejem alá tettem. rëggêre mikó fëlíbredëk, uccu fakó, hol a nyereg? mengyek, mengyek, mendegélek a tisza-duna partig. dunába vót ëty ház, benízëk a kémínyën, látom, hoty sütik-főzik a húsoskáposztát. bemëgyëk, úgy jól tartottak húsoskáposztával, hogy még most is fáj a hasam a tökmaktúl.

177. jancsika fijam, jancsika, — mit hozott apád budáról? — csicseri borsót, vadlencsét, — fekete szëmű menyecskét, — fekete tyúknak taréját, — gondoloméve vaccombját. (= vad combját.)

178. éhes vót a róka, — bémënt a tyúkólba, — mëgatta az árát, — eltörtík a lábát.

179. esik a hó, — f....k a ló.

180. vót tísz karajcárom, elkűttem huszadik szomszídba harmincadik szám alá. szervusz negyven, hogy vagy ötven? të meg hatvan mom mëg annak a hetvennek, hogy në hetvenkeggyík aval a nyócvan karajcárjával, mer úty pofon váglak kilencvenszër, hoty szászfelé esël.

181. köszönöm a baráccságot, — térdig írő szamárságot. — örök harag, — még a kutya mëg nëm harap.

182. csinált apám kis szekeret, — beléfogott hat egeret; — a hat egér elszalatt, — a kis kocsi ot maratt.

183. elmënt a tyúk a vásárra, — batyút kötött a hátára; — batyút kötött a hátára, — úgy repült fël mënyországba.

184. elmënt ap pap körtí szëdni, — elfelejtëtt zsákot vinni; — lëvetëtte a gatyáját, — teleszëtte a két szárát.

185. elmëntem én az erdőbe — tőgyfabotot vágni, — utánnam jött János bácsi, — hádba akart vágni. — kaptam, foktam magamat, — a fél lábom elhattam, — a cigányok mëgleltík, — sejemrongyba tekertík.

186. szalontai határon, — csacsi ül a szamáron.

187. nyis ki babám az ajtót! — beugrott ëgy rongyos tót. — fére tűllem rongyos tót, — nëm az enyím vaty të, — nëm ijen vót az én uram, — tipe-topa, min te. — kóróbúl vót a lába, — cúkorbú vót a szájja; — elégëtt a kórólába, — elolvatt a cúkorszájja, — ëszëm aszt a teringette kis barnáját.

188. keringeli borsó, — eltört a kis korsó, — másikat kël vënni, — azt is el kël törni.

189. vót ëccër ëty tót, — fenekin ëty fót, — árkot ugrott, — nagyot f....tt, — lëszakatt a fót.

190. aggyunk hálát az istennek, — hogy nincs szarva az egérnek, — mer ha annak szarva vóna, — mindën bogját széjjel szórna.

191. esik a hó mëg a dera, — fázik a kisasszon fara.

192. ërkentyű, përkentyű, — tollaskosár, vaskesztyű.

193. essél eső, essél, — istennek áldása, — ojan lëgyík az én hajam, — mint a csikó farka.

194. rípa, retëk, pesztërnák, — mos jönnek a katonák.

195. nëm mëgyëk én messzire, — csak a világ vígire, — ot së lëszëk sokájig, — csak tizënkét óráig.

196. rípa, retëk, mogyoró, ritkán rikkant, — korán rëggel — a rigó.

197. csípi csóka, csicsóka, — fészket rakott a csóka — ángyomasszon kertyibe, — dijófa tetejibe. — uccu tavaji kutya, — takaroggy innen haza.

198. amoda van ëty kűkút, — köröskörül futkorâssza, — tarka-barka, farkavágott, — kendermagos kúszatyúk.

199. zsidópap a jégën — fehér lepedőbe, — asz kijáttya bujjába — bujjál a jukába.

200. elszökött a kemënce — teli pogácsával, — utánna mënt a bíró üres tarisznyával. — lúdláb a tálba — teli pogácsával.

201. hátomon a zsákom — benne van a mákom. — ó édes kis rákom, ki në vágd a zsákom, — mer kihull a mákom.

202. gyertëk, gyertëk gyermëkëk, — kását fősztem, ëgyetëk.

203. tejjel ëttem kását, — attúl nőttem ekkorát.

204. van nekëm ëty kis malacom, — szalontai fajta, — ippeg ojan tarka-barka, mint az idësannya. — mongya kujivi mëngyëk, — a kis gazdámh, mëngyëk, — kujivi, kujivi.

205. ha nëm hiszëd, tagadd el, — kutyafarkát harabd el.

206. két kis kakas összevész, — kérdik tűlle, mit herész; — tücsköt, bogarat, — mindenféle madarat.

207. kertem alat van ëggy út, — ot jár el ëgy gyócsostót, — kínájja, hogy vegyek, — gyócsot, vásznat, egyebet.

208. êr a piszkos konyhára, töp kël, mint ëty tisztára, — kis kaná naty kanál, — reszelő, meszelő, — rántólábos, përgëlő.

209. gyűszű, olló, vasaló — kisján kezébe való.

210. fëlmënt kutyám a hëgyre, — lësz..t onnan a völgybe. — te montat, hogy danojjak, — të mënny oda, të nyajjad.

211. amoda van ëty kis póc, — rajta ül az öreg móc.

212. vót ëccër ëgy rák, — hátán vót a zsák, elszalatt a rák, — ot maratt a zsák.

213. gidi, gidi, bakkecske, — háromlábú mënyecske.

214. üssed kovács a vasat, — ém më̈g ütöm a hasad.

215. csége-bége — libagége.

216. fejemën a vékám, — hátamon a zsákom, — abba van a rákom. — âra kérlek rákom, ki në rágd a zsákom.

217. mese, mese, mákos, — úri bunda, úri kutya bújj belé.

218. mi atyánk a pápa, — ki lakik rómába, — galuskás uccába, — káposztás szobába.

219. ëty, kettő, három, — të vagy az én szamárom.

220. kicsi vagyok én, — maj mëgnövök én, — mint a tüdő a fazékból, — kidagadok én.

221. sári néni betegës, — nëm ëheti a levest, — mert a leves paprikás, — sári néni heptikás.

222. házasodik a lapát, — elvëszi a piszkafát, — kísíri a szívanó, — asszon kezibe való.

223. duna, tisza, dráva, száva, — törjík ki a lábot szára.

224. gyí të fakó gyulára, — a kis kutya jukába.

225. pipám, pipám, perédikám — elvesztettem a pipám, — maj mëgleli nagyapám.

226. hogy a kakas? — három garas. — hát a tyúk? — az is úgy. — hát a legín? — ëty pár lepín. — hát a lëán? — ëgy zsák csalán.

227. elfutott a kemënce — teli pogácsával, — utánnamënt a rektor — mindën dijákjával. — hej, sárí, mári, — ica, vica, klári, — pista, gyurka, ferkó, jankó, — utánna náci!

228. béla, balázs, benedek, — gyertëk fiuk, ëgyetëk.

229. mi van a kötődbe esztër? — gomba. — hová viszëd? — esztërgomba.

230. szekéródal, vendígódal járja, — hotyha esztet el nëm járod, — törjík ki a lábod.

231. öreganyám kását főzött, — békalábbal kavargattya, — ëgye më̈g akki halgattya.

232. ujuju! — a ládába tëtt a ju, — a vőlegín kiszëtte, — a mënyasszom mëgëtte.

233. pipi, pipi, pipi, pipi, pipi lába, — jaj de nagyon mëgütötte a szalmába!

234. ingó-bingó fűszál — cifrán fëlőtözik, — aranszál tollakkal — maj mëktürűközik.

235. amoda van ëty kis ház, — ot lakik öreganyám, — süti, főzi a hurkát, — kírëk tűlle, de nëm ád, — még asz mongya pofonvág. — ot hagyám a bundámat, — írte kűdöm kutyámat; — úgy mëgüté kutyámat, — végigf..á bundámat.

236. tessík kírëm, — jól mëgmírëm.

237. isten íltessë^{n} sokáig, — nőjjík a füled bokájig.

238. zsidó vagyok, nëm tagadom, — amit sz...k, nekëd adom.

239. ki micsodát vesztëtt el, — apja, annya mëgveri, — síva-ríva keresi.

*

240. sok a dolog, min szorgos, — sok a gyermëk, min rongyos.

241. ha teccik, teccik, — ha nëm teccik, untërcikk.

242. ez a hírës kisokán, — it terem a jó dohán, — a főggye bő, nëm sován.

243. ennek a hejnek a neve tarcsa, — mindenki kötelessíginek tarcsa, — innen a zsombokot jól kiircsa, — mer itten többet nëm terëm harcsa.

244. ha pál fordul köddel, — embër pusztul döggel.

245. ha mëkcsordul vince, — teli lëssz a pince.

246. a bál este beáll, — estétől rëggelig áll.

247. fakószekér, kenderhám, — mind a kettő rosz szërszám.

248. parázs, ídës, vastag, szílës, — kóstójja kend, be jó ídës.

249. az ígíret szíp szó, — ha mëgaggyák úgy jó.

250. ígír mëg, në ad mëg, — nëm szegényít az mëg.

251. vége víg andrásnak, — néki ma sírt ásnak, — ma ásnak andrásnak, — hónap ásnak másnak.

252. maj ha fagy, hó lësz nagy, — rípa terem, vastag, nagy.

253. indúj dinnye, lódúj zsák, — jön a török, maj lëvág.

254. ha adnak, vëdd el, — ha ütnek, szalaggy el.

255. húshagyó, — jányokat ithon hagyó.

256. tuggya pál, — mit kaszál.

257. sárgarípa, csicsóka, — az is mingyán ëgy nóta.

258. akkor örül a rajkó, — mikor ölik a disznót. — keze, lába csupa zsír, — három hétig nëm is sír.

259. ákom-bákom ez az írás, — ojam mint a tyúkkaparás.

260. üres erszíny, üres fő, — nëm sokat ír a kettő.

261. őszi harmat, hideg eső, — ősszel érik mëg a szőllő.

262. erdő nincsë^{n} ződfa nékül, — mező sincse^{n} virág nékül.

263. szát szójjon igasságot, — soha në mongy hazukságot.

264. hull a dér, jön a tél, — darú, gója útrakél.

265. három óra mán, — maj mëgvíratt mán, — uccu patkó, piros csizsma — ki patkol mëg mán.

266. tarka paszúj az ágy alatt, — vesztél vóna apád alatt.

267. mikor még të kicsi vótál, — az ágy alatt rëngettelek, — macskasz..ba görgettelek.

268. hej cica, cica, cica, cicalába, — jaj de nagyo^{n} megütötte a szalmába.

269. rajta van a pipiszoknya, — otthon pedig kása rotyog a fazígba.

270. víge vam mán ennek is, — segíccs isten töbre is.

271. öt vesszővel szőllőt köttess, — péterrel mëg tököt ültess.

272. nékem bizon në füllencs, mer a të beszíded énelőttem csak encsembencs.

273. fëcskét látok, — szëplőt hányok.

274. csörög a szarka, — billëg a farka.

275. kicsi kutya, tarka, — së füle, së farka.

276. Natyszalonta hírës város, — it születëtt Arany János.

277. csib mëg gúnár a s....t, — had ugorgyík ëty kicsit.

278. a mi atyánk csizmadija, — a csizmánkat jól mëgvârja, — jézus-krisztus a kaptafa.

279. nëm az a szíp, aki szíp, — ki mit szerat, âra níz.

280. kitálaltunk, senki sincs, — körülültük, sëmmi sincs.

281. ha él, urának, — ha döglik, kutyának.

282. úgy szëgelet, — ahogy lëhet.

283. lóg a lába, lóga, — nincsë^{n} sëmmi dóga.

2ë4. mindënbe fogó, — sëmmivel bíró.

285. affektál, — mint aki a fődö^{n} hál.

286. akármije^{n} szenëstőke, — szëbb a barna, mint a szőke.

287. üti-veri, kergeti, — mégis nagyo^{n} szereti.

288. kej fël katona, — mëkfőtt a zupa.

289. béla, bálint, benedek, — jönnek a jó melegek.

290. csizmadija, fakapta, — mim bolond az ebatta.

291. amott a sír, — inne^{m} masír.

292. csizmadijajasztal, — két kerek székkel, — ott ül a mestër, — két legényével. — harapják a kócot, — rágják a fótot — nagy erővel.

293. coki tavaji kutya, — vigyën az ördög haza.

294. ide vele, — ha vany nyele.

295. lencse — jó szerencse.

296. mindë^{n} szilaj mëglassul, — mindëny nyalka mëksántul. — a bőcsbűl lëssz ostoba, — hëgyesbűl më̈g kukora.

297. az idő eljár, — sënkire sëm vár.

*

298. mëguntam má^{n} győrváránál — vára alatt laktomat, — mert a rába, rápca rákta [ered. rákja?] — lába rákta lábomat.

299. balázs meny bé bécsbe, — mëgírëtt a mëggy.

300. budá^{n} va^{n} kűvárom, — profosztom mán nëm várom.

301. íg a gyërtya, ha mëggyúttyák, — mikor eszt a táncot járják. — járjad, járjad, jó katona, — had dübögjík ez az ucca. — áj ki mán a fűbíró udvará^{n}, — mindë^{n} dibëg-dobogás. — annak adom jányomat, — ki fëlköti kardomat. — fëlkötöttem kardodat, — ad nekëm a jányodat. — lincës-láncos, loboncos, — fekete fodros, fátyolos. — az én ángyom kertye, — vajom mi va^{n} benne? — fúlánkdëszka, fodorminta.

*

302. hídom mëgyën, nëm dobog, — vizëm mëgyën, nëm locsog, — nádom mëgyën, nëm ropog, — eső éri, nëm ázik, — ha fagy éri, nëm fázik.

303. kerek, de nem alma, — piros, de nëm rózsa, — rétes, de nem béles, kóstoltam, nem édes.

304. ipadnak, napadnak, három papnak, hat kappannak feleségestűl hány körme va^{n}?

305. ha lëtëszik is sír, ha fëlvëszik is sír.

306. ha fëllökik fehér, ha lëesik sárga.

307. elől mëngyën fínyecske, — hátul mëngyë^{n} fehérke, — fël van a farka kötve.

308. félig fehír, félig fekete, — tyúksz.. ëd mëg, — nëm mondom mëg, — mi ja?

309. tiszta fejír születísëm, — sáros, lucskos temetísëm.

310. télëny nyáro^{n} fűtik, mégsë melegesznek mellette.

311. mire esik a nyúl, ha mëglövik?

312. öreg apó két falonn áll, — íjjel, nappal mindig pipál.

313. vérë^{n} mëgyë^{n}, vért viszë^{n}, — magába ëty csëp sincsë^{n}.

314. mije^{n} fa van az erdőbe lektöbb?

315. szász szëme is vam, — mégsë lát, — mi ja?

316. víkonyabb a nátszálnál, — magassabb a toronnál.

317. a világot átíri, — mégis ëty tyúk átlípi.

318. nígy tesvír kergeti ëgymást, — sohasë írik el ëgymást.

319. az apja mëg së születik, — mégis a hásztetőn nyargal.

320. a jól mëgcsinát új kocsi mije^{n} hiba nékűl nëm indúl el?

321. van nekëm tizënkét disztóm; eladok belűlle huszonnígy disztót mégis mëgmarad tizënkét disztóm.

322. két domp közül mi mászik ki? — néked adom talád ki.

323. së keze, së lába, — mégis dúdolva mëgy a — világba.

324. útom mëgyën, — úton halad, — hol lassam mëgy, — hol mëk szalad. — szëme nígy, — füle nígy, — körme pedik — huszonnígy.

325. ëggy örek tűfának — tizënkét nagy ága, — tizënkét nagy ágnak — hat aranyalmának — ötvenkét virágja.

326. akki kísziti, annak nëm këll, — akkinek kíszül, az nëm láttya.

327. mics csinál a nyúl, mikor a hëty tetejin va^{n}?

328. van ëty klastrom toron nékül, — világosít ablak nékül, — lakik benne hús és vér, — az embernek hasznot ígér.

329. ha az embër mëgáll, mi marad a nyomába?

330. a jól mëgcsinált kocsiba hány szëg këll?

331. hányënyir sűl ëggy esztendejig?

332. ëty fán va^{n} tíz veréb, ötöt lëlőnek, hány marad?

333. tizënöt gyërtya ig, ötöt elfújnak, hány marad?

334. mijér nyúl a nyúl?

335. meddig szalad a nyúl az erdőbe?

336. két szőrös köszt ëty kopasz lődörgő, — mi ja? (kocsirúd.)

337. tizënháromnak hány a fele? (XIII-nak.)

338. ëty cica, két cica, szász cica, — ugya^{n} hány cica?

339. rëggel nígy lábon mëgy, — dílbe két lábo^{n} jár.

340. mijen ló van a szobába?

341. mijen ló repül?

342. mejik só nëm olvad el a vízbe?

343. császárok, kirájok ritká^{n} látnak ôjat, — szántó-vető embër mindën nap lát ôjat, — isten őfelsége sohasë lát ôjat.

344. mejik esztendőbe va^{n} három hét?

345. mejik lány a legerősebb?

346. hoty hajtanak ëgy lúdat szászfelé?

347. ződ a ház nígy szobája, — níty komondor ügyel rája.

348. hangos, de nëm szagos, — szagos, de nëm hangos.

349. mit varrsz, mit varrsz? papucsot, papucsot. kinnek, kinnek? úrraknak, úrraknak. (békautánzó.)

350. ídës, aggyík ëty kisënyírt! — a gyík a jugba lakik. (feleli az anyja.)

(Vége következik.)

ISMERTETÉSEK.

Az új szófejtő szótár.

(Vége.)

Áld Budenz szerint *ál-* alapszóból áll (melyet ő vogul szókkal egyeztet) és *-d* képzőből. A szerzők erre olyan megjegyzéseket tesznek, melyek több tekintetben kétesek; azt mondják: „A m. hangtörténet nem támogatja e feltevést; a felsorolt *l* nélküli alakváltozatok s különösen az *átkoz* ige, amely csak *ád-koz* s nem *áld-koz* alakra mehet vissza, valószínűvé teszik, hogy *ád* > *áld* fejlődéssel van dolgunk, s az *áld l*-je olyan másodlagos hang, mint az *imáld* < *imád* MTsz., NyF. 37 : 8, *kiált* < *kiát* ~ *këát, Nyaráld* < *Nyárád* MNy. 9 : 358 eseteiben.“ — 1. Az *l* nélküli alakváltozatok, t. i. *ádomás* és *ádászkodik,* csakis az újabb népnyelvből ismeretesek s így nem bizonyíthatnak semmit az 1193-tól kezdve állandó *l*-es alakkal szemben. 2. Ugyanez áll az *imáld*-ra az *imád* alakkal szemben; itt viszont az *l*-es alak egészen újkori népetimológia eredménye. 3. *Nyarald*-ra egyetlen adat ismeretes s ez az illető oklevélben könnyen lehet íráshiba *Nyarad* vagy *Nyarasd* helyett, mert a többi adat szerint annak a ma ismeretlen győrmegyei helységnek *Nyárád, Nyárágy* („*Nyarag*“) és *Nyárasd* volt a neve (Csánki). 4. A *kiált* ige igaz, hogy régi emlékeinkben is előfordul *l* nélkül, de mellette *kajál-bajál, kajabajál* is járta (a mai *kiabál*) s az *l* ezekből juthatott át amazokba (vö. *kajált* GuaryK., KrisztL.). 5. Hogy az *átkoz* ige ebből a két elemből keletkezett volna: *ád-koz,* az nem valószínű, mert *-koz* gyakorító képző nincs a régi nyelvben (csak *-koz-ik* refl.). Úgy látszik tehát hogy az *átok* mégis előbb megvolt s nem utólagos elvonás, mint ezelőtt gondoltuk (NyF. 11 : 33). *Átok, szitok* (*szid-k*), *titk-, burok* különös deverbális névszóképzések, bizonytalan, hogyan viszonylanak a *hajlok*-félékhez (TMNy. 489). De *átk-* miért ne lehetett volna **áld-k-*? Az *l* igen régen kieshetett a mássalhangzó-torlódás miatt. Hasonló eset lehet *titk-* ebből **tilt-k-*.

Az *alkuszik* cikkben az *alkum, ókum* 'alku' tájszót külön származéknak veszik, pedig nem egyéb, mint a régi **alkolm* vagyis *alkalom* rövidítése; vö. *nyugomnak* eh. *nyugolmnak* VirgK., NádorK., sőt *alkomas* eh. *alkolmas* LevT., Helt. NySz. és *âkomas, akomas* MTsz. Az *alkalmatos* szót a szerzők szerint helytelenül magyaráztam Nyr. 38 : 48. T. i. azt mondtam, hogy „lehetett valamikor néhány ilyen fölös *-at*-képzős főnevünk is: **alkalm-at, *szerelm-et*“, mert nyelvemlékeinkben sok ilyen pleonasztikus főnévképzés van: *vitel-et, kérelm-és, vét-e-mény.* Miért volna *alkalm-at* lehetetlenebb, mint *kérelm-és*? (Velejében ugyanezt mondja Révai magyarázata Nyr. 36 : 442., melyet a szerzők megjegyzés nélkül idéznek, hogy *alkalmatos* az *élemetes* stb. hamis analógiájára keletkezett, tehát fölös *-at* képzővel.)

Álmél és *ámul* mellett rövidhangú *almél, almúl* és *amél, amúl* alakokat vesznek föl. Már az *almél* fölvételére sincs okunk, de még ha lett volna is ilyen kiejtés, ebből sohse vált volna *amél.* Első szótagbeli *alm* hangcsoportból nem lesz *am,* vö. *almot, halmot, gyalmot, malmot, alma, szalma, almáriom, dalmahodik, kalmár.* Megjegyzem, hogy *álmélás* újabb időben előfordul Kazinczynál (Pyrker 14, 36).

Amadé alakváltozata még *Amadi* a Szigeti Veszedelemben.

Ambrus. Az Ambus alakváltozathoz (Nyr. 43 : 134.) még megemlítem ezt az 1234-ből való adatot: *Ombus,* Csánki 2 : 507.

András. Az 1289-ből Jerney után idézett „Andreas feulde" Knauznál így fordul elő: terra Divitis Andreae, Diues Andreas feldy vocata (1279. Mon. Strig. 2 : 119). Az *Andorás* alakot megkérdőjelezik a szerzők, nem tudom, miért, hisz több forrásból is ismerjük. Vö. még Gyöngyösi Charicliája előszavában: „Amaz erős Andorás, aki a Scitiából kijött magyar kapitányoknak vérségéből való... És ezektől jő le egyenesen a tekintetes Andrási familia... elsőben Andorásinak, azután Andrásinak neveztetvén." Érdekes még az *André* változat (Kriza 386), melyből az *Endre* alak fejlődött.

Angalit ('ácsorgó, lebzselő', székely szó) „eredete ismeretlen". Ha föltesszük, hogy eleinte csak nőkre alkalmazták (mint pl. a *bászli* szót is), akkor alig láthatunk benne mást, mint az Ágnes névnek Angalit változatát, valamint ugyanennek Aglent változatából magyaráztam népetimológiával az *agglant*-ot.

Angyalbőr. Így nevezi Gvadányi szerint a katona a pantallért. A szerzők szerint „valószínüleg tréfás népetimológia a fr.-ném. *bandoulière* szóból". Nem veszik tekintetbe, amit ők maguk idéznek mingyárt a következő hasábon, hogy t. i. a fényes, tarka papirost is nevezték magyarul latinosan angyélikának és „népetimológiával", vagy mint Gyarmathi mondja, tréfából angyalbőrnek. Világos, hogy ez a két angyalbőr nem lehet egészen független egymástól. A tréfás kifejezés nem egészen a magyarban keletkezett, hanem a németben, mert ezt olvassuk német lexikonokban: „*Englisch Leder,* starker baumwollener Satin (Atlasbindung), meistens grau; dient zu Hosenstoffen, auch zu Anzügen, besonders häufig zu Matrosenanzügen" (Pierer). Ilyenféle szövetből lehetett az a pantallér, s a fényes papirosra is a szövetből vihették át a nevet (a szatenféle szövet mindig fényes). — Vö. *angolbőr* Bp. Egy. Turista-egy. II. évk. 107.

„*Anianus* magyar alakja — a szerzők szerint — *Annyán lehetett (vö. ÉrdyK. 270. *Annyan,* olv. Annyán v. Annián?) s talán ebből **Angyán* ~ *Ángyán.*" De ha Angyánnak ejtették volna, ugyan miért nyúlt volna meg? S miért nem lett a *hangyál*-ból és *dandár*-ból *hángyál* és *dándár*? — Továbbá nem helyes az **Annián* olvasat, mert az *n* megkettőztetésére semmi ok se volt. Ellenben így kell olvasnunk az Érdy K. adatát: *Ánnyán* < **Ánján,* vö. *szittya* < *Szitia, Dorottya* < **Dorotia.* (Az Ángyán névnek régibb magyar előfordulása: *Anian* MünchK. 11.) A *gy* hang magyarázatára azt mondják a szerzők: „vö. *dinnye* > **dingye* > *gyingye* MTsz." Ez azonban más eset. Ez az alak csak Csallóközben, palócos nyelvjárásban fordul elő s a palóc *gyinnye* alakból lett, a kezdő *gy* miatt, tehát látható okból. Különös azonban, hogy a tányérnak igen elterjedt *tángyér* népnyelvi alakja van, és gyönyörű helyett is előfordul *gyöngyörű* (MTsz).

Antal. Régibb adat: „una cum Antalo filio Wytalus" 1277 (a NySz. kézirati adatai közt, Szilády Á. kezeírása).

Apród-hoz eltérő változat: „*aprog,* jbgio" azaz *aprógy,* 1422. Nyr. 6 : 35.

Apacsol < osztr. *âpatschen*; ezt a származtatást először bold. Katona Lajostól hallottam. Hogy *apacs* „ebből elvonással" van-e képezve, az nem bizonyos. A Balti-tenger partján lengyel gyermekektől láttam ugyanazt a játékot, ugyanavval az *apatš* kiáltással.

Apsa, régi személynév és helynév, a szerzők szerint Absolonból vagy Ábrahámból *-sa* képzővel alkotott becéző alak. De a képzőre nem is volt szük-

ség, mert az első név *Absalon* alakban is előfordul, sőt ez az eredetibb, s ebből csak a végét kellett elhagyni, hogy meglegyen a becéző alak.

Az *arnót* népnévhez vö.: Visszajöttében az arnót basára, ki az vele levő *arnótsággal* együtt erős sáncban verte vala magát..., rámene (Cserei: Erd. hist. 240). A török *arnaut*-ra vö. Pedersen, KZ. 36 : 299.

Árté: 1. egyenesen, nyiltan; 2. derék, pompás. A latin *arte*-t látják benne a szerzők ('mesterségesen'). Nem ártott volna megemlíteni, hogy Fogarasi a 2. jelentésben a német *artig*-ból valónak gyanítja. Az 1. jelentéshez pedig sehogy se illik a latin *arte;* inkább lehet az *áperte* elrontása.

Áspis. Nem magyarázzák meg az EhrK-ből idézett *yaspiskyo* hangalakját (a JordK. 390. lapján is *yaspis*). Ez kétségkívül a jáspis drágakő nevének a hatása. Van véletlenül hasonló szláv hangalakja is: kisorosz *jasped,* a középgörög *aspída* alakból.

Ás. Ennek az igének ilyen változatát említik: *hás-,* még pedig egyetlen oklevélbeli adat alapján: super fossato quodam hendes *haswanya.* De ebből ugyanolyan joggal *hasni* igét következtethetünk ki *ásni* helyett, ha t. i. annyira tapadunk az írás betüjéhez (kivált ha a fönt említett *almél, amúl*-félékre gondolunk). De hiszen itt a *h-* okvetetlen hiba, mert a tévedést először is könnyen okozhatta a megelőző szó *h* kezdőbetüje, másodszor pedig ilyen szókezdő *h* betü különben is gyakran szerepel hibásan régi nyelvemlékeinkben, pl. *hegyhaz* eh. egyház, leomla a földre mint *heg holt* eh. egy holt stb. (l. Nyr. 38 : 138).[1]

Asz szóalakot olvasnak ki a szerzők a köv. két adatból: Beszt. szójegyz. avena (zab): *ozt,* „olv. *oszt*" és Schl. szój. auenum: *az,* olv. *asz.* A szót a zabnak horv.-szlov. *oves* nevével azonosítják, de — mondják — „az *asz* ~ *oszt* fejlődést megmagyarázni nem tudjuk". De hát miért fogadják el az *asz, oszt* alakokat, mikor a szláv szóból csak *ósz* válhat a magyarban. A Beszt. és a Schl. szój. közös eredetijében kétségkívül *oz* vagyis *ósz* volt s ezt az egyik másoló így, a másik amúgy rontotta el. Vagy talán olyan hibátlan az a két szójegyzék, hogy ilyen iráshibákra gondolni se szabad?

Aszász növénynév nem érdemel külön cikket, nagyon valószínű, hogy iráshibából vagy tévedésből keletkezett változata az *aszás* növénynévnek, de ez maga is Szikszainál („*aszas*") sajtóhiba lesz a szláv eredetű *aszat* helyett. Az *aszás*-nak mint növénynévnek megvoltát nem igazolja az *aszomány* sem, mert ez alkalmasint SI. alkotása vagy azé, akitől ő vette.

Néha a szerzők nem mennek vissza a szónak utolsó forrására vagy legalább nem magyarázzák meg a forrásul szolgáló szót, holott ezt könnyen és érdekesen megtehetnék. Az Akastyán hegy pl. (ill. a cseh *hora Akštein*),

[1] A fölvett *áss* hangalakban is kételkedem; a kettős *ss* betü egyszerü *s* hangot is jelölhet, épúgy mint a Freisingeni szlovén nyelvemlékben és egyebütt. Ugyanabban a cikkben a vermet, kutat jelentő régi *ásovány* szónak *gy*-hangú változatát veszik föl az 1055-ben egyszer előforduló *asauuagi* alapján s a szóvégi *ny* ~ *gy* változásra „biztos példa" gyanánt említik a *korcovágy* ~ *korcovány* szót. De hisz itt a *gy*-hangú alak az eredetibb s az *ny*-hangú az újabbik (*-ány* végű szók analógiájára). Nem tudom, a *-ány* képzőről is úgy gondolják-e, hogy eredetibb hangalakja *-vágy* volt. Azután meg egy biztos példát akármilyen hangváltozásra találunk, még arra is, mint az Ajtony szónál látjuk, hogy török *lt*-ből magyar *jt* lesz, de abból sohase következik, hogy a másik példa is biztos. Az ilyen következtetések egyáltalán csalóka módszerre vezetnek.

mely mágneshegyet jelent, a németben nemcsak *agstein*, hanem mint Berneker említi, *agestein*, *agetstein* alakban és borostyân jelentésben is előfordul, és kétségtelen, hogy az *agátkő* lappang benne (az *agát* szónál utalnak is a szerszők az *akastyán* cikkre). — Az allelujánál megmondják, hogy zsidó eredetű szó, de nem mondják meg, hogy a héber *hallelu-jah* = dicsérjétek Istent. — Hasonlókép meg lehetne mondani az *ámen* szónál, hogy a héberben egyszerüen annyit tesz, hogy igaz. — Az *amnesztia* szónál az is érdekelné az olvasót, hogy ez a görög szó tkp. feledést, nem-emlékezést jelent (*a-mnēstía*) s hogy rokona a *mnemotechnika* (emlékezéstan) és *Mnémosyné* (emlékezés), a múzsák anyja. — Az ampolnánál érdekes lett volna megemlíteni, hogy a latin *ampulla*, *ampolla* valószínüleg a görög *amphora* kicsinyítése, — az *amputál* igénél, hogy a latin *am-putare* = körül-vágni, — s végre az anekdótánál, hogy ez tkp. a görög *an-ek-doton* (nem-ki-adott) szó többese s régebben „kiadatlan" érdekességeket jelöltek vele.

A szerzők nem vehetik rossz néven, ha az olvasó nem mindenben ért velük egyet. Hiszen ők maguk se értenek mindig egyet, sőt néhol meg is mondják, hogy egyiküknek ez, másiknak amaz a nézete, pl. „A tör. **Altym*-ból a magyarban először **Altim*, **Achtim* (Melich) v. *Altum* (Gombocz)." Így több helyen. Pedig ezt a különösséget könnyen elkerülhették volna, ha nem akarnának mindent megmagyarázni. Hát lehet-e egyszerre mindent megmagyarázni? Ilyenkor úgyis az a baj, hogy egy etimológiai szótár megállapításait minden részletükben szentirásnak veszik az olvasók, a helyreigazítások pedig csak nagy késő́re érvényesülhetnek szélesebb körben. De a fölsorolt hiányok és hibák természetesen nem sokat vonnak le a munka érdeméből. A legtöbb cikkben teljes és pontos fölvilágosítást kapunk az illető szócsaládra vonatkozó adatokról és magyarázatokról, s s ami új, az is rendszerint jól meg van okolva. A szóba kerülő másnyelvi adatokat, mind a rokon, mind a nem-rokon nyelvekből, különös gonddal közlik, még azokban az esetekben is, mikor a magyarból más nyelvbe ment át egy-egy kifejezés. Érdekes pl. látni, hogy a mi *áldó* szavunkat áldozat jelentésében átvette a hazai és a stájerországi szlovén, a horvát s a hazai bolgár, sőt mindezek új szókat is képeztek belőlük, pl. szlov. *áldovnik* 'opferer', *áldovati* 'áldozni' stb. és oláh *alduesc* áldozni. *Áldomás* szavunkat átvették ugyanazok és azonfölül a tót, a kisorosz, az erdélyi szász s az oláh, a horvát nyelvben pedig már 1403-ban előfordul egy származéka: *aldomašnik* 'az adásvételnél hivatalos tanu, poroszló'. Végre az oláhok még az *áldást* is átvették tőlünk.

Érdekesek néha az észjárásbeli találkozások, a más nyelvekből idézett jelentésváltozásbeli egyezések. Pl. ezt a kifejezést: *a tej megalszik*, Budenz elválasztotta az *alszik* igétől és folyást jelentő igékkel egyeztette (mint ném. *gerinnen*, finn *juosta*). De a szerzők kimutatják, hogy ugyanezt a fogalmat más nyelvek is alvást jelentő igével fejezik ki, így a vogul és a kirgiz. Sok más érdekes ujdonságot is találunk az új szótárban, de még csak egynéhányat említek mutatóba.

Az *Adorján* és *Ágoston* névnél találkozunk először Melichnek avval a tetszetős magyarázatával, mely szerint a latin *-us* végű keresztnevekben (*-uš* ejtéssel) *Ferus*-féle becéző alakot érezhettek s azért ezt a végzetet el is hagyhatták, pl. *Gallus* > *Gál* (és *Gálus*), *Matheus* > *Máté* (és *Mátyus*). Azonban kérdés, hogyan vált *Adrián*-ból *Adorján*, s emezt sokkal könnyebben lehet a

déliszláv *Adrjan, Odrjan* hangalakkal összeegyeztetni, ahogy Melich tette Szláv Jöv. 2 : 152. Emellett szól a *Hoderján* alak is Csánki 2 : 613. Az új magyarázás módját nem is alkalmazzák a szerzők következetesen, mert pl. az Amadé névnél első sorban az olasz alakot említik s csak közvetve a latint: „< ol. Amadeo (lat. Amadeus).“

Az *Ányos* családnév a szerzők szerint is (mint már Mátyás F. szótára 134. [nem 124.] lapján olvassuk) nem azonos a latin Anianussal, hanem az *ágyu* szónak régi *ányu* alakjából származik s tulajdonkep mesterembert jelentett, ahogy még az ÉrdyK-ben is ezt jelenti.

Az az *áklitom,* mely tréfás megszólításkép szerepel a váci nyelvjárásban, mint a szerzők mondják, „Tolnai sz. talán a Gyergyai Árgirus királyfijában szereplő *Akleton* király nevéből.“ Igen valószínű. Más ilyen ókori nevek is előfordulnak mesékben és betlehemes játékokban: Mopsus, Drumo stb.

Érdekes még pl. az *ácsong, áhít, ajang* szók etimológiája, így az *ártány-é,* de sok más is. Általában ismételhetem, amit első ízben mondtam, hogy az új szófejtő szótár irodalmunknak nagy nyeresége. Sok olvasót kivánok neki.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

Talán tévedtünk. Rest vagy nagyon elfoglalt ember vagyok, az mellékes; de akit érdekel, annak könnyebb elolvasni a Magyar Nyelv 1914. évi „Levélszekrény“ 8. számát, mint nekem leírni. E számban üzentekkel nem érthetek egyet. Még akkor sem, ha Szarvassal, sőt ha magával Arannyal bizonyítna is valaki. Annyival kevésbé, ha csak holmi kódexekre, Molnár Albertekre, Páriz-Pápai- s Faludiakra hivatkozhatik csupán. Nem azért, mintha ezek nekem kicsiny alakok lennének. Sőt! Én magam nagyon is alacsony nyelvtudományi műveltség fokán állok. De egyet meglehetősen jól tudok: a magyar köznyelvet. S ez az, ami felette áll Szarvasnak, még Aranynak is; annyival inkább a többinek. Mert a magyar köznyelvet, tíz millió ember fülét, egy ezer éven át nem rontotta, de nem is ronthatta úgy meg az iskola nyelve: a latin, mint azokét az egyesekét. Már csak azért sem, mert annak a tíz milliónak 99%-a hajdan nem is járt ott, ahol nyelvünket tönkre tették: a latin iskolákban. Míg mi többiek? — még én is, aki itt most prédikálni merészkedem — nem vonhatjuk ki magunkat az alól a hatás alól, melyet ránk az a tizenkét éves tankönyvstilus, azóta pedig az irodalmi nyelv tett. Ez pedig nálunk — nem úgy mint Német-, Angol- vagy Franciaországban, ahol Shakespeare-ek, Luther-ek idejekorán hatalmas lökést adtak nyelvük nemzeti jellegének kifejlésére —, nálunk, mondom, gyilkoló erővel vetette rá magát nemzeti nyelvünkre. Ez az oka, ha én nem tudok, nem ismerek nagyobb tekintélyt a köznyelvnél, amelyiknek mégis csak szűzebben sikerült megőrízni nehány formát, ősi erőt. — Visszatérve a fent jelzett üzenetre, nem tagadom, magam is úgy írom a hivatalos irataimat: *„azon oknál fogva“*. Hiszen, próbálnám csak magyarosan kifejezni magamat, hogy kikacagnának kollegáim, a tanfelügyelőség s a „magas“ miniszterium! Mert magyar hivatalos stilus nincs. Azt tönkretették dicső stilisztikai tanáraink s a jogásznyelv. Tanárok talán öntudatlanul, avval a minden stilisztikában ott gubbaszkodó óvással: a népiesség kerülendő. No, több sem kell

annak az éretlen sihedernek! Minden népies lesz neki, ami magyaros. Szomorú tapasztalatból merem állítani, hogy ma művelt körben ne adj Isten egy magyaros szólást kiejteni, mert akkor örökre *„paraszt“*, vagy ha nagyon szépen tudsz magyarán beszélni: *„nagy paraszt“* marad a titulád. — Van az Alföldön egy öreg pap. Húsz éve nem láttam színét sem. De nyelvezete itt zeng fülembe. Apja első szónoka volt Magyarországnak; maga sem utolsó. De egyetlen sort, egyetlen szót ki nem ejt száján, amely nem a magyar nyelv legszigorubb törvényei szerint szerkesztődött. Tőle sohasem hallani mást, csak ilyeneket: *attól a naptól fogva; abban az esetben; ahhoz a nagy kérdéshez.* Sőt ezeket is így: *ugyanattól az embertől; ugyanebbe a verembe.* És nincs az a hipokrita tömörség-szabály a világon, amelynek a kedveért ő még a legnehézkesebb mondattani szerkezettől is eltérne, ha egyszer az a magyaros. Tehát sem az nem hagyta még el soha száját: *azon esemény után, ezen tény mellett;* sem az: *amaz esemény után, eme tény mellett.* Plane így: *e* nem várt szavakra; hanem: *ezekre a nem várt szavakra; ezekre a szavakra* és *ebben a tekintetben* stb. — Megengedem, hogy avval a sok szépséggel és tömör kifejezőséggel szemben, mellyel dicsekedhetünk, az itt jelzettek nyelvünknek nehézkes formái. De nekünk ezt is védnünk, megőríznünk, megrontani nem engednünk kell; kivált amikor hat oldallal visszább a M. Ny. is doronggal támad a mindinkább diadalmaskodó Szomorizmusok ellen. Ha mi egy kis ujjnyit engedünk, Ady-Szomory urék a kezünket egészen le fogják vágni.[1]

(Orsova.) KOMJÁTHY SÁNDOR.

Borravaló (43 : 30). Mikor a nagyobb uradalmak aratókat akarnak fogadni, megbízzák a *„kaparás“*-t, hogy kerítsen munkásokat. A kaparás a megigért részen felül kialkuszik a maga fáradságára minden „kasza“ után, vagy hold után 10—20 fillért *tâpallópéz* fejében. A proviziót, szenzál (cenzár) pénzt, szerzési jutalékot, „alkusz-díjat“, közvetítő díjat, sápot megszerezheti valaki egy ültő helyben is. Teszem azt kávéházban, hivatalban, irodában, beszélgetés közben, néha nem megy érte egy „lépetöt“ sem. Helyébe viszik. A kaparás dolga nem ilyen könnyű. Arra nagy föladat néz. Elmenni az uradalomhoz, szót érteni hajdúval, adjunktussal, tiszttartóval, s ha kész az egyezség, hírt vinni a munkásoknak, mindegyiknek, külön-külön, házról-házra, néha két-három faluba is, mert mondott szóból ért az ember. Majd megint vissza az uradalomhoz jelenteni, hogy van ennyi meg ennyi „kasza“, utoljára a jegyzőhöz az egész kompániával együtt, megkötni a szerződést. Mikor meg felkerül a dologidő, megint hajrá, összeszedni az aratókat, marokverőket, munkába állítani. Itt nagyon dűlt a búza. Emitt meg már a részt keveselik. Csitítani, békíteni, ösztökélni, igazságot tenni, az uradalomnál javításért cigánykodni, lótni, futni. Annyit jár a kaparás, hogy nemcsak a talpa, hanem az se volna csuda, ha a lába térdig elkopna. Legalább ezzel menti magát, ha az aratók meg a marokverők böllenkedve célozgatnak a *talpalópénz* teméntelen voltára. Mert az a pénz nem az égből pottyant, meg kell azt szolgálni. Cseléd, szolga, vendégfogadóbeli meg vasúti munkás, szóval aki csak számot tart a borravalóra, mind kisebb-nagyobb gyalogszolgálatot végez, magyarán mondva *talpal* a mi kényel-

[1] De meg kell jegyeznünk, hogy az *azon, ezen* használata nem szomorizmus, hanem az irodalmi nyelvnek régiességei közé tartozik. Vö. még Helyes Magyarság c. könyvünk (3. kiad.) 89.—90. lapját. — *A szerk.*

münkért, úri voltunkért. Talán az egy kocsist kivéve, de ennek, legalább a régi világban „bajuszpedrőre" adódott a tulajdonképpeni „ustorpénz". Nem csizma- vagy cipőtalpalásról van itt szó. Ámbár az se sokat téved, aki eddig a borravalóval a kocsmárosokra gondolt, a talpalópénzzel a suszterekneк, csizmadiáknak kiván kedvében járni. Hadd süssön a nap egyszer már ezekre is! Ha a „tringgeld", a borravaló mindenáron gyatra szó, ajánlom helyette az élő s ma is használatban levő *talpalópénzt*. Kinek e szó nem tetszik, tartsa fel az ujját, s mondjon helyette jobbat.[1]

(Mohács-Kölked.) ÁDÁM IMRE.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

A vonatkozó mondatok a mi nyelvünkben néha sajátságos módon szerepelnek, úgyhogy használatuk bizonyos pregnáns rövidséget mutat. Lássuk először is a példákat. Legtöbbször az *amilyen* névmás szerepel itt s a vele rokonértelmüek.

Amilyen, amily, amely. Amilyen koldus vagyok, még köszönet is szűken telik tőlem (Arany: Hamlet). Amily fukar néppel volt ügye, egy fillérrel sem adott volna többet (t. i. a nép, Arany: Hátr. Pr. 279). A világ amilyen gonosz, még ráfogja Ákhábra, hogy ezt sohasem írta (Baksay: GyÖ. 2: 163). Soha el nem hagyja poklot, mijen jó neki ott (Nyr. 8: 184). Bizony menyországon is túl futott eddig, amilyen fürge vala (MTsz. a fürge cikkben). Mikor jól akarok írni... egy holnap alatt is alig vehetek időt, kiváltképen az mely igen elbetegeskedém hirtelen (LevT. 2: 271). Amëll esztelen, kitellik tűlö (Nyr. 13: 73). — Ezek csak egy napot sem várnak, az menemű szolgálatba vadnak (Tudománytár 9: 69). — *Amicsoda* nagy szövetségben vagyon most a francia a császárral, az igaz, hogy Franciaországban maradása nem lehetett volna (t. i. Rákóczinak, Mikes 14. lev.). Az írás is ízetlen, amicsoda állapotban vagyunk (uo. 44. lev.). „Amicsoda jó lónak tudom, annyit megér: demzufolge, was ich von der Güte des Pferdes weiss, ist es so viel wert" (Verseghy; Sprachl. 269). Ez a szív, *a micsodás,* tied (Arany Petőfihez 1847. II. 28).

Azonkívül előfordul így *amennyi:* Elszörnyűködtem bele, amennyi hazugságokat elémbe kezdének adni (Veresm. Megtér. 35). Amennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk árnyékában (Mikes). Amennyi esze volt, még azt is megtette volna, hogy... (Jókai: Eppur si muove 5: 199). Igy tán nem is ő az, mennyi a seb rajta; golyóval lőtt galamb nem roncsoltabb nála (Tóth K. Költ. 306). Az, amennyire ordít, ki nem birja már a vágást, tehát hagyni kell, míg a lélek megválik belőle (Vas G. Nagy Idők).

Hasonlókép szerepel néha a latin relativum, vö. Livius, quo erat pudore et modestia, de se ipso paucissima injecit (Livius, amilyen szemérmes és szerény volt, önmagát igen ritkán emlegette, Weissenborn: Livii vita). A latin nyelvtanok rendszerint ezt a két példát emlegetik: Qua prudentia es, nihil te fugiet (amilyen óvatos vagy, semmi sem fogja elkerülni figyelmedet Cic. Fam. 11: 13).

[1] A *talpalló* és *talpravaló* szóba jött a pályázat alkalmával. — Megjegyezzük, hogy ugyanebből a *talpal* igéből származik a *talpalatnyi.* — A *kaparás* szó tulajdonkép a. m. foglalós < horv. *kapara,* foglaló < olasz *caparra.* — *A szerk.*

Si mihi negotium permisisses, qui meus in te amor est, confecissem (amennyire szeretlek, uo. 7 : 2). Quaecunque erunt impetranda, qua est humanitate Caesar, facillimum erit ab eo tibi ipsi impetrare (amilyen jólelkű Caesar, uo. 9 : 9). Vö. még ném. *so viel ich weiss* stb.

Mindezek a mellékmondatok magyarázó értelműek, azt fejezik ki, hogy mire kell tekintettel lenni, hogy a főmondatot megértsük. Ami a vonatkozó formájukat illeti, az ilyenforma észjárást fejez ki : amilyen koldus vagyok, olyan koldustól még köszönet is szűken telik (vö. az első idézetet).

Verseghy az id. helyen olyan példát is ád, amelyben a vonatkozó mondat megengedést fejez ki : „A melly nagy, mégsem félek tőle : so gross er ist, so fürchte ich mich doch vor ihm nicht.“ (Tehát annyi volna, mint : akármilyen nagy...) Ez azonban nézetem szerint nem magyaros, inkább a megfelelő német mondat utánzása.

KEMENES PÉTER.

Ajton, Ajtony. Ezt a régi magyar tulajdonnevet, melynek legrégibb alakjai *Achtum, Ohtum, Ohtun, Ohton, Ojthon* (MNy. IX. 352—356), kétféleképpen magyarázták. Melich szerint a török (besenyő) *Altyn* (= arany) személynévből való, Pröhle szerint pedig a baskir *ak-tun* ‹fekete subás' utódja (Nyr. 42 : 445). Mindkét magyarázat nehézségekbe ütközik. Pröhle-ének az a gyengéje, hogy ő nem tud ilyen személynevet kimutatni, Melichének, hogy az *-lt-* > *-ht-* > *-jt* hangfejlődésre csak egy biztos példát tud idézni *(bojtorján* < *Buhturuyan, bachtoryan* < *baltyrjan),* s mind a kettőnek, hogy szóvégi *-m*-es alakot nem tudnak kimutatni a törökben, s Melich is csak szórványos török *n* > *m* változásra hivatkozik. Ami az *altyn* csuvas megfelelőjét illeti, itt az anatri T. *ịlttẹn* (Mészáros, Csuv. Népr. Gyüjt. II. 72. l.) *ilttə̂n* (Paasonen) mellett csakugyan kimutatható a virjali nyelvjárásban *-m*-es alak is : *ịlDẹm* (Mész. 2 : 460, 504), *ịldẹm* (395, 443 l.; tm. 175. sz.; mind a kettő hosszu kezdő hanggal).

BEKE ÖDÖN.

Vargabetü. Az elhomályosult eredetű szólások kutatásában a legfontosabb módszertani elv az, hogy a szólásnak szószerint való konkrét jelentésén indulunk el. — Ismeretes a címül írt kifejezés : *vargabetüt csinál* az, ki mentében a legrövidebb út helyett szögletes kerülőt választ; ha például ezen az ábrán 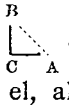

az A pontból B-be akarok jutni és én ezt a pontot C-n keresztül érem el, akkor vargabetüt csináltam. — Ennek a szólásnak a magyarázatát okvetlenül a vargamesterségben kell keresnünk és kell valamiféle betünek is lenni, amelynek ebben a mesterségben szerepe van. A varga szerszámainak az ismerete könnyen rávezet bennünket a megfejtésre. Mikor a varga a csizmára való bőrt nagyjában kiszabta, vízbe áztatja, s ha jól megivódott, kifacsarja, aztán kalapáccsal jól kikocolja ; a csizma elejét azonban a kikocolás előtt még szögekkel az u. n. *ványoló deszkára* v. *hergelőre* feszíti és ezen megszárítja. *Ennek a fontos vargaszerszámnak olyan az alakja, mint az* L *betü.*[1]) Aki ismeri a falut s tudja, hogy a csizmadia ványoló deszkája a ráfeszített bőrrel naphosszat az utcaszinen sütkérezik, könnyen átlátja ennek a tréfás szinezetű szólásnak ilyen közvetlen szemléletből való keletkezését.[2]

KERTÉSZ MANÓ.

[1] Frecskay : Mest. Szót. 9. füz. 5. l.

[2] Másképp *Czuczor-Fogarasi.* — Erdélyi gyüjteményében a *vargabetüt vet* szólást ‚tántorog' jelentésben közli. Nem tudom, él-e valóban a szólásnak ilyen használata.

Néhány újkori szó.[1] Ez a szó 'nemzetiség', *Nationalität,* csak 1818. körül lett használatos a német irodalomban. Ismerték a national-t, mint melléknevet, de főnévi alakjában Wachler használta először felolvasásaiban, melyeket a német irodalom történetéről tartott. (Ugyanő honosította meg a National-literatur kifejezést is.) S mig ez a szó a németben ma is csak ezen latinból vett kölcsönzés formájában használatos, addig a magyar irodalomban megtaláljuk ezt már Baróti Szabó Dávid kisded szótárának II-ik kiadásában, mely 1792-ben látott napvilágot. A magyar géniusz tehát huszonhat teljes esztendővel előbb érezte annak szükségét, hogy kifejezést keressen ehhez a fogalomhoz, mint ahogy azt tette a német. S érdemes megemlíteni, hogy ugyancsak a nemzet szóból származott ez a másik kifejezés: *nemzetközi,* a magyar akadémia nagyszótárában már 1867-ben előfordúl, holott a francia akadémia — mint Szily Kálmán a magyar Nyelvújítás szótárában megjegyzi — az *international* megfelelő kifejezést csak 1878-ban fogadta el.

Alig van szavunk, amellyel annyiszor éltek vissza, s melyet annyiszor használtak hibásan, mint a *szabadelvű.* Kisfaludy Károlynak köszönhetjük ezt a szót.[2] A németek csak 1821 körül ismerték meg, akkor is egyszerüen a spanyol *liberal* kifejezést vették át, s megmaradtak amellett egész a mai napig. Előbb nem érezték a szükségét, hogy kifejezzék ezt a gondolatot, s ha mégis politikai pártokról beszéltek, melyek annyira mennyire olyanféle programmot fogadtak el, mely ennek a szónak megfelel, akkor az angol *whig* szót használták. Sőt eleinte nem is politikai értelemben alkalmazták a liberálist, s csak 1840 körül lett az mai alakjában közkeletüvé. S érdekes, hogy e szó Angliában is meghonosodott 1860 körül, amidőn a tory és whig helyett elkezdtek konzervativekről és szabadelvüekről beszélni.

Az *Idee* szó Hegellel és az ő tanítványaival vonult be diadalmasan a német irodalomba a latin idea helyett. A mester maga az ő határozott terminologiájában szorosan körülirt értelmet adott az idegenből átvett s csak némileg megnépesített kifejezésnek, de tanítványai a „hegelingek" csakhamar így kezdtek nevezni minden cafatot, amellyel az volt a céljuk, hogy tudományos hangzású legyen. Már 1826 körül azon gúnyolódik Heine, hogy a szabók és mosónők is használják az Idee kifejezést. Nálunk a megfelelő *eszme* szót Barczafalvi csinálta 1815-ben még pedig az eszmél igéből, elvonás által, úgy, ahogy a népnyelv is képezte a bérmál-ból a bérmát. Barczafalvi szavát eleinte rosszalták az irodalom emberei s nem is igen éltek vele. De az általa kifejezett fogalom megjelölése szükséges volt, s nemcsak maga az eszme szó honosodott meg, hanem némely összetétele is, mint eszmecsere, eszmetársítás, eszmeláncolat.

Ezt a szót *Zustände* Goethe vitte be a német irodalomba, de csak 1839 táján honosodott meg végkép. Marggraf ebben az esztendőben még így ír: die sogenannten Zustände, annyira újnak s közkeletet nélkülözőnek találta ezt a kifejezést. Gutzkov nagy örömmel konstatálja, hogy e szóban egy egész sajátos kifejezést nyert a német nyelv, amellyel tapasztalások egész halmazát egységbe foglalhatja. Nekünk a fogalom kifejezésére ősi szavunk van az *állapot* s elég régen használjuk ezt is: *közállapot.* De van egy szinonim kifejezésünk

[1] Az Egyetértés 1903. X. 4-i tárcájából.

[2] De ő *szabadelmű*-nek mondta; csak később lett belőle *szabadelvű.* — *A szerk.*

is: *viszonyok*. A *viszony* szó a nyelvujítás korában került nyelvünkbe, Verseghy a mestere, s az ő Tiszta magyarsága című 1805-ben megjelent munkájában már benne van.

Az *előítélet* szót Szily szótára szerint Benyák Bernát használta először a magyar irodalomban Okos elmének mulatozásai című fordított munkájában (1783). Utána nemsokára Orczy Lőrincnél is előfordúl. E szó a latin praejudicium-nak betü szerinti fordítása. Mégis azon az alapon támadták meg, hogy germanizmus, mert a német Vorurteil-nak felel meg. Csakhogy a németek szintén a latinból fordították le az ő szavukat, még pedig jóval később, mint a mi Benyákunk. A német irodalomba ugyanis Voss hozta be ezt a kifejezést: Liebe im Zuchthause című munkájában, mely 1807-ben került ki a sajtó alól. Voss, a németek egyik legtermékenyebb szófaragója, ugyane művében használja legelsőnek a *Gemüt* szót is, melynek magyar mását megtaláljuk már Bugátnál (1833) *kedvély*, majd a Tudományos Társaság Zsebszótárában (1835) *kedély* alakban; ugyancsak Vosstól való a *Nerven* kifejezés, mig a magyarban az *ideg* szó kötőszíj vagy húr értelemben megvolt már a régi irodalomban is, s műszóvá 1828-ban szintén Bugát tette. De már az *ideges* és *idegesség* kifejezéssel ismét megelőztük a németeket. Bugát e kifejezéseket is meghonosította, a németek ellenben még sokáig csak körülirással élnek. Feuchtersleben p. o. 1838-ban Diätetik der Seele című munkájában Nervenerregung-ról beszél s a nervös és Nervösität szó csak 1858 körül jelenik meg a német irodalomban, még pedig először Solitaire-nél, aki — elég különös — idegesen háborgó tengerről beszél.

Érdekes, hogy az *autonómia* kifejezésre a németek egész a legujabb korig az angol selfgovernment szót használták, amelyet magok az angolok is alig egy század előtt fordítottak le görögből. Csak 1860-ban jelent meg Lieber könyve, Mittermaier fordításában, aki ezt a kifejezést is leford totta Selbstverwaltung-ra. De beletelt vagy tíz esztendő, mig a német irodalom elfogadta ezt a szót. Nálunk az *önkormányzat* kifejezés már 1857 körül ismeretes.

A hasonló eseteknek egész sorozatát lehetne még összebongészni. Ilyen p. o. a *kortárs* kifejezés, mellyel nálunk Kunoss már 1834-ben élt, s mely az Akadémia ugyanez évben megjelent filozófiai szótárában is bennfoglaltatik, s amelynek német Zeitgenosse mása csak 1839-ben keletkezett. Ilyen az *életkép*, melyet nálunk Thewrewk József honosított meg, a németben pedig 1840 körül jött divatba. Ilyen a *távlat* szó, melyet mi a madártavlattal együtt Fogarasinak köszönünk (1845), holott a németek az előbbire ma is a latin Perspektive-t használják s az utóbbi összetételt Vogelperspektive alakban csak egy-két évvel előbb, 1840-ben kapták fel. Ilyen ez a szó is: *merénylő*, melyet Helmeczy 1833-ban vezetett be irodalmunkba, holott a németek a ma is használatos latin Attentat-ból csak 1847-ben faragták az Attentäter kifejezést. (Abból az alkalomból, hogy Tsech polgármester rálőtt IV. Vilmos porosz királyra jul. 26-án.) Ilyen a *rendszabály* és rendszabályozni, mely kifejezések szintén Helmeczytől származnak, mig a németben a főnév ősi kifejezés ugyan, de a belőle képezett ige csak 1848-ban keletkezett, midőn a hivatalától megfosztott Temme törvényszéki elnököt nevezték el tréfás iróniával der gemassregelte Temme-nek.

Mindezek a példák kettőt bizonyítanak. Egy az, hogy a magyar értelmi világa és szellemi köre gyorsan tagul. Hamar megszokja az új gondolatokat, melyek az emberiséget foglalkoztatják, s melyeket a fejlődő élet felszinre vet.

És épp oly gyorsan megcsinálja a megfelelő szavakat is, melyekkel e gondolatokat kifejezheti. Sokszor gyorsabban, mint ahogy a németek teszik, akik azzal szeretnek büszkélkedni (s néha mi magunk is majdnem elhisszük nekik), hogy egész kulturánk csak az övéknek utánzása.

A másik pedig, ami ebből következik, az: hogy ez a faj, mely oly gyorsan sajátítja el s öleli föl az új eszméket, mégse lehet oly fogékonytalan a haladás és a kultura iránt. HOITSY PÁL.

Szkófia, szkófium (Nyr. 43 : 174). A kupát, edényt jelentő latin *cuppa* az ófélnémetben *kuppa, kuppha* alakot és 'mitra, infula' jelentést vett föl. Süveg és fejkötő jelentéssel jutott a németből a középkori latinba: *cuphia, cofia, cofea* (Ducange, Bartal). Igy az olaszba is, de itt *cuffia* mellett *scuffia* változata lép föl: 'fejrevaló, főkötő', és *scuffione* 'nagy főkötő' (innen ment át a franciába *escoffion,* főkötő, fejre való kendő). — Az olaszból mind a két alak átjött mihozzánk (az első a szláv nyelvekbe, a görögbe s az albánba is, l. Nyr. 16 : 110 és 5 : 208 és G. Meyer EtW. Alb.). *Szkófia:* mitra, cidaris C. infula MA. *Szkófiom* és *iszkófiom* ebben a melléknévben: *szkofiomos* apáturak: abbates infulati; *szkófiomos* főpap; *iszkofiumos* pápák (l. NySz). — De ugyanezek a szók más jelentésben is előfordulnak, különösen a *szkófiom.* Vö. Biborral és vont arannyal, tővel varott szkófiommal rakott ruha. Szkófiummal kivarrott bársony öltözet. Szkófiumbul varrott fátyol kötők. Skofiomos süvegű pap. (Mindezek a NySz-ban; a *szkófia* alak tudtomra csak Tínódinak egy helyén jelent h e t i ezt, RMK. 3 : 64). Ezekben az idézetekben arany- és ezüsthimzést jelent a szó, mint PPB. szótárában is: 'aurifilum', s mint újabb források is közlik, pl. a Pallas-lexikon szerint szkófiumos hímzés a. m. aranyhímzés. Kérdés, vajjon ez a szó egyeredetű-e az előbbivel. Bartal a *scoffium* cikkben török *uskiuf, üskiuf* szót idéz ilyen jelentéssel: „filum aureum v. pannus filo aureo textus" (vö. tör. *uskuf* Mikl. EtW. *skuvija* alatt), CzF. szótára pedig perzsa „*szikáf*" szót említ ilyen jelentéssel: 1. argentum ustum, 2. glomus sericeum, azaz égetett ezüst és selyembojt. Az utóbbi idézetet több perzsa szótár is megerősíti (tkp. *szigáf* alakban), de az előbbiben — mint Kégl Sándor sziveskedik értesíteni — valami tévedés van, mert a török *üsküf* „mindenütt csak csúcsos sapkát, hegyes, a r a n n y a l d i s z í t e t t süveget, sisakot jelent, amilyent azelőtt a janicsár tisztek viseltek."[1] Úgy látszik, ezt a török szót vették át az olaszok és *scufia*-vá alakították át a *cuffia* mintájára. Viszont a magyarországi latinságban *scoffium* mellett *cofium*-ot is találunk: 'aureum v. argenteum filum'. Ez a *kófium* magyar szótárainkban és nyelvemlékeinkben a következő jelentéssel fordul elő: mitra, infula, MA. PP. „Pispöki estápja kezében, koffyoma fejében" (ÉrdyK. NySz, így az OklSz.-ban is). Maga a *szkófium* pedig idővel az aranyfonál jelentését vette föl. SIMONYI ZSIGMOND.

Kárhozottak ősapáink? Ily címen a Világ március 15-iki számában, a hírrovatban, valaki hibásnak mondja a Nemzeti dalnak ezt a sorát. Egyszerű sajtóhiba, — úgymond — egy vessző hiányzik, — de ez a hiányzó vessző egész más értelmet ad a strófában levő gondolatnak... Szerinte: a kárhozottak nem ők [ősapáink], hanem mi voltunk, akik türtük a rabságot és

[1] Ugyanilyen fölvilágosítást szíveskedett adni Kúnos Ignác is.

szolgaságban hagytuk ősapáink szabad földjét... A *kárhozottak* szó után tehát fel kell tenni a vesszőt, a pontosvesszőt... Így:

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak; ősapáink,
Kik szabadon éltek, haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.

„Lehetetlen, hogy másként gondolta volna a költő, mert ellentmondás lenne a két sorban."

Sokakat megtéveszthet a Világnak ez a közleménye; s magam is hallottam már ilyesféle fölfogást, azért talán nem fölösleges ennek a nyilvánvaló tévedésnek a helyreigazítása.

A kifogásolt sorból bizony nem hiányzik se vessző, se pontosvessző. Nincs sajtóhiba — mint ahogy Petőfi javítója gondolja — se a költő műveinek valamennyi kiadásában (a szóban forgó verssort nézve), se a szabadsajtó első termékében, se az eredeti kéziratban. A *kárhozottak* valódi értelmén fordul meg a dolog. Bizony ősapáink a kárhozottak. Miért? Ők szabad földön éltek, szabad földbe tértek örök nyugalomra. De az utódok szolgaföldd é tették a szabad hazát. Azért nem nyughatnak benne, azért lett *pokollá* nékik, azért *kárhozottak*.

Így gondolta Petőfi, így kell értenie mindenkinek.[1]

TRENCSÉNY KÁROLY.

Meny és vő. A régi nyelvben a *meny* szó nemcsak menyet, hanem 'menyasszony't is jelentett, valamint legközelebbi rokon nyelvi megfelelője a vogul *mań*, s az osztják *meń* is. De a *menyasszony* is régente ugyanebben a két jelentésben volt használatos. A votjákban az *ići-mień* (kis meny) a következőket jelentheti: 1. 'menyecske' (a *meny*-nek a magyarban is megvolt ez a jelentése); 2. 'sógorassszony'; 3. 'menyasszony'. Mindebből az következik, hogy a 'meny, és a 'menyasszony' fogalmakra, melyek ugyanazon személynek csak más-más egyénnel való viszonyát jelölik, egy és ugyanazon személynek csak más-más egyénnel való viszonyát jelölik, egy és ugyanaz a kifejezés vonatkozott. — A *vő* szó már csakis ezt jelenti, valamint megfelelői: az osztj. *μὲη*, cser. *βεηε*, mordv. ov. *ov*, finn *väry* is. (A votj. *vin* 'öcs', zürj *von* fitestvér' idetartozása nem egészen kétségtelen). A 'vőlegény' az osztjákban hasonló elemekből álló összetétel *veη-χo* tkp. 'vő-férfi'. A finnben is van egy hasonló összetett szó: *vävy-poika*, mely azonban már nem 'vőlegény't, hanem 'vő'-t jelent, tkp. pedig annyi mint 'vő-fi' (Satuja ja tarinoita 1 : 58). Ebből valószínű, hogy a *vő* lehetett eredetileg mind a 'vő', mind pedig a 'vőlegény' fogalmának közös kifejezője. Kecskemétről Deák Béla idézi ezt az adatot: *vőtárs* 'akik egy időben voltak vőlegények' (Nyr. 19 : 46). Ez megerősítené föltevésünket, de a MTsz. megkérdőjelezi ezt a jelentést, s abban az értelemben fogadja el kétségtelennek, 'akik testvérleányokat birnak nőül' (Kiskúnhalas, Szentes).[2] A rokonnyelvekben azonban találunk ilyen kifejezéseket. — A votjákban az *ämes-pi* szó a következőket jelentheti: 1. 'vő'; 2. 'vőlegény'; 3. 'sógor'.

[1] Az itt tárgyalt félreértésről ugyanilyen értelmü fölvilágosítást közöltünk 35 : 184, de azért nem tartjuk fölöslegesnek ezt az újabb helyreigazítást. — *A szerk.*

[2] Talán a Nyelvőr egy kecskeméti olvasója nem restellne utána járni a dolognak.

Munkácsi ennek az első tagját egyezteti is a magyar *vő*-vel s föntebbi megfelelőivel (Keleti Szemle 13 : 218), de nem világos az összetétel, mert az *ämes* rész magában nem fordul elő, s így nem tudjuk tulajonképen mit jelent, hangtanilag sem teljesen bebizonyított az egyeztetés. A *-pi* rész = a magyar *fi*-val. A török nyelvekből is idézhetni olyan szót, mely jelenthet vőt is, vőlegényt is. Ilyen az ufai tatár *kijäu* 'vő, vőlegény, férj'. BEKE ÖDÖN.

Badár (43 : 139). Szilágyi Á. felsorolja ennek a népnyelvi szónak néhány használatát ('szép', 'madár', 'házastárs'?) és kérdi: Hogy lehet ezeket a különféle jelentéseket összeegyeztetni? Erre nézve fölvilágosítást ad a szerkesztőnek uo. olvasható jegyzete, mely szerint ez a különös szó Mezőkövesden a. m. pajkos, Debrecen vidékén pedig a. m. „hetyke, csinos". Ezekben azonnal föl lehet ismerni a szerb-horvát *bàdar* szót, melynek jelentése 'élénk' s ma különösen lovakra alkalmazzák (l. Berneker Et. szótárában a *budru* cikket). A szlovénben is van *bōder* 'heiter, munter, mutig', azaz 'friss, eleven, életreváló', de ez Plet. szerint csak újabb átvétel az oroszból. Kétségtelen tehát, hogy *badár* horvát-szerb eredetű s a magyarban az eredeti jelentésen fölül kedveskedő jelentést vett föl; innen érthetjük a házastársra való alkalmazását is. (A 'madár' jelentés csak a gyermeknyelvből való, tehát az előbbitől függetlenül a *madár* szóból való kiejtésbeli változat lehet.)

MARIÁNOVICS MILÁN.

Ady és Ad. A MNy.-ben (8 : 287) azt írja Sz. K., hogy Ady neve az Ada helységből származik, mert Ad nevű helység nincs. Ámde Ady mint nemesi családnév már 1407-ben előfordul, még pedig Tolna megyében, s ugyanott *Aad*-nak írt helységnév is van. Az adatok Csánkinál 3 : 413.[1] — Vajjon nem a török *at* 'ló' szó lappang ebben a helynévben? HISTORIKUS.

EGYVELEG.

A „turáni nyelvcsaládról" a nyelvtudomány már rég elmondta a döntő szót. Csak egy nyilatkozatot közlünk itt, de az is eleget mond. A turáni nyelvcsalád, tudjuk, Müller Miksának köszöni létét, ki Fölolvasásaiban szembeállítja az iráni nyelvekkel. De mikor 1891-ben a Fölolvasásoknak egy újabb kiadása jelent meg, az erről írt birálatában (Max Müller and the science of language, New-York 1892, 49. l.) Whitney, a jeles amerikai nyelvtudós, már így írt erről a kérdésről: „A szerző végre-valahára elhagyta a régi „turáni" nyelvcsapatot, melyet ő állapított meg s az ő tekintélyére fogadtak el annyian, de egy egész nemzedéken át csak botránykő volt a tudomány útjában. Ő azonban nyilván még most is úgy gondolja, hogy ebbeli munkája közrehatott a tudomány haladásában; hogy a „turáni család" megalapítása — mint amely mindazokat az ázsiai nyelveket magában foglalja, melyek sem indogermán, sem sémi nyelvek — egy lépés volt előre, s hogy ez elméletnek elvetése ismét egy lépés. Ebben ő kétségkívül téved; az ő osztályozása mindig alaptalan és tudománytalan volt, a tudatlanság *(ignorance)* osztályozása, mely

[1] Érdekes adalék a Nyr. 41 : 428 mondottakhoz, melyekkel már megcáfoltuk Sz. K. magyarázatát. — *A szerk.*

valósággal családi kapocsnak tüntette föl a családi hasonlóságnak hiányát — s ezt az elvet, mint látjuk, elméletében még most sem adta föl. Elmélete visszaesés volt, s ebbe magával rántotta sok gyönge vagy rosszul értesült követőjét; s ezek, sajnos, csak nagyon lassan fognak eltérni tőle; *a Turán név alkalmasint igen soká az lesz, ami máris elég soká volt: a tudákosságnak egyik jelszava.*"

PHILOFENNUS.

Trónörökösök a nyelvtanban. A Néptanítók Lapja is követi a népiskolai folyóiratok régi szokását és közöl mintaleckéket. Kétes egyáltalán, van-e ezeknek valami hasznuk, megtanul-e belőlük tanítani, aki még nem tud tanítani. Többnyire úgyis csak kigondolt párbeszédek, amiket még ügyes tanító se tud az iskolában megvalósítani. De azonfelül ezeknek a mintaleckéknek a tartalmuk se mintaszerű, az pedig, amelyet a N. L. f. é. 10. száma „Nyelvtanítás" gyanánt közöl, — igazán nem mondhatunk mást, — valóságos csodabogár. Lássunk csak egy pár részletet:

„Isten, áldd meg a magyart! — Mi ez, amit most elmondtunk s le is írtunk? — Egy mondat. — Mindig mondat volt ez? [!] — Nem, hanem gondolat? [Lehetetlen felelet egy kilencéves gyermektől.] — Hol keletkezik a gondolat? — A gondolat az ember agyában keletkezik. [Erre már a szerkesztőség is megjegyzi: Nehéz IV. osztályos tanulónak.] — Most, amikor így veletek beszélgetek, mi által válik gondolatainkból mondat? [A szerk. ismét megjegyzi: Ez is nagyon nehézkes kérdés.] — Beszéd által... Mi tehát a mondat? — A mondat a gondolatnak beszéddel vagy írással való kifejezése. — Mihez szoktuk hasonlítani a mondatot? — Az emberhez. [!!] — S miért? — Mert *a mondatnak is van lelke és teste.* — Nehéz-e megtalálni a mondat lelkét? — Nem nehéz. — Miért? — Mert ha a mondatban van olyan szó, amelyik cselekvést, mozgást jelent, akkor az a mondat lelke. [Hát megértheti ezt egy gyermek?] — ...A nyelvtanban hogyan szokták mondani a mondat lelkét? — Állítmánynak. — Hát mi még hogyan mondjuk? [Hát már sem a lélek, sem az állítmány nem elég?] — Még úgy is mondjuk, hogy *a mondat kiralya.* — Melyik dobozba is való ez? [Meglepő fordulat. A mintalecke szerzője ugyanis cédulákra iratja az egyes szókat s aztán az igéket piros, a főneveket zöld dobozba gyűjtik stb.] — Az igék dobozába. — Eszerint mik vannak az igék dobozában? — *Csupa trónörökös.* (? A szerk.) — *Miért?* — *Mert ha a mondatba bejutnak, nem lehet belőlük más, mint a mondat királya, vagy más szóval: állítmány.*"[1]

Ilyenek a nyelvtani mintaleckék. Rossz viccnek tartaná az ember, de komoly képpel tálalta föl a mintapedagógia.

ANTIBARBARUS.

Csodabogarak. Kassai József még nem volt a legmerészebb szó-gyökerésző, az ő eljárásában még volt némi rendszer (Methode in dem Wahnsinn). De voltak abban a korban még sokkal merészebb kalandozók a szófejtés délibábos rónáin. Ex uno disce omnes: 1840-ben jelent meg Pozsonyban egy ilyen című füzet: „Régi magyar szavak, találta D. Petőcz Mihály", ki a saját magyarázata szerint tulajdonkép *Betőz,* azaz *be-tőző* v. betüző, írástudó. Elég, ha egy szófejtését idézzük még (92. l.):

[1] A folytatásból még csak ezt a szép tételt idézem: „Isten gondolati dolognak a neve." — Utólag ugyancsak a N. L.-ban, a f. é. 16. számban méltán megrótta Benkő Sándor azt a furcsa skatulyázást és „trónöröklést".

„Ki gondolná, hogy Bécs városi *Madschaker Hof* neve mad név? és mégis valóban az: *mad* — magyar, *csak* — pap, *er, őr, ár* — vár; egy szóval Mad-csak-ár, azaz magyar-pap-ár. Hihető, hogy Bécsbe vagy a Mad Papoknak, vagy a mad hón [hon] számára nevelendő Papoknak várhoz hason lakjok volt, ki magyar-pap-vár, eredetül mad-csak-ár neveződött. Ezt tudhatta még a Pázmán Érsek és ezen épületnek vagy intézetnek hasonul alapítá mad Papok nevelésére a Pazmaneumot.“ ÖREG TANITÓ.

Szegedi tolvajnyelv. Érdekes jegyzéket állitott össze két szegedi detektiv, mely a szegedi tolvajnépnek legjáratosabb kifejezéseit foglalja magában. A tolvajnyelv természetesen olyan szavakból áll főleg, amelyek a nyelvalapító jeles társaságot érdeklik: a pénz, a rendőrség, a börtön és a nő. A szegedi tolvajnyelv szavai a következők:

Beszéd: duma, rendőr: zsaru, detektiv: hékus, hé, biztos: fejes, kapitány: főfejes, csendőr: pacsirta, lakás: gégli, börtön: siti, üzlet, kocsma: spi, pénz: dohány, vásár: kuksi, elfogna: bukna, enni: cajetni, ennivaló: cajes, inni: piálni, vasút: bejzli, vasúti kalauz: smasser, keresni valakit: hipiselni, pénzt levenni: hilózni, elmenni: pucolni, elszökni: káposztát enni, betörő: srenker, tolvaj: rajzoló, vásári erszénydobó: komédiás, orgazda: passer, elszökni: meglógni, szökés: lógás, rendőrség: haulem, csibész: strigó, szerető: tyúk, okos: hohem, zsebmetsző: link, játszani: zsugázni, hamisjátékos: zsugás, szálloda: szladi, kocsi: pergő, kedvelni valakit: bukni reá, aludni: szundizni, dolgozni: melózni, haragudni: kirugni, verekedés: hizigelni, gyűrű: gagyi, óra: se, erszény: mater, pénz: lové, korona: csaze, forint: rup, tízkoronás: csá, húszkoronás: deses, százkoronás: lepedő, ezer koronás: óriási, ruha: zsöllér, cipő: trit, lánc: cejg, megláncolva: knasszolva, kalap: bze, veszekedni: ruházkodni, revolver: puccantó, gavallér: freier, pali, bot: papek, kés: kasza, kenyér: máró, éhes: flamos.

(Délmagyarország, 1914. III. 26.)

A baranyai instancia párja.[1] Oh édes magosságos uram! Midőn a minap odafent szántogatnánk a jétónál a ponkon, a cüher mellett, odajövének két rugulyás kuruc kölykek, s az egyik a vágorványával úgy megtöpé a kulakomat, a másik a puffantó vasával úgy megvonyorítá a vonyagomat, hogy most is látszik a pillatja. Az egyik sárikcideles szabású, Garanád dolmányú, a másik pörge természetű. Azon könyörgünk magasságodnak, hogy ezen két rugulyás kuruc kölykeket hunyorítaná meg egy- vagy kétágú hutyollójával, avagy parazsinájával, majd mink is magosságodnak szittyel, szottyal, hódos kenyeret egy kanbogárnak hájával megsenköli, avagy magosságodnak is egyet-kettőt szottyant. SZŰCS JÁNOS.

Pesti magyarság 1853-ból. „Cirque National d' Afrik. Ma Szombaton f. 1853. évi april 2-án lesz szerencsés a Slezak Wenczel igazgatása alatt ideérkezett számos tagból álló műlovar-társaság a német szinház épületében levő, s e czélra sajátlag kicsinozott lovarkörben egészen uj, tündériesen nagyszerü

[1] A Nyr. 1. s 2. kötetében (1 : 428, 2 : 224) közölt tréfás instanciák párja. A beküldő mintegy 50 évvel ezelőtt, gyermekkorában, hallotta Veszprém megyében. Ez a szöveg legközelebb áll a Nyr. 2 : 224 közölt második székely változathoz. — *A szerk.*

világitás és jól rendezett saját zenekara játszása mellett nagy, rendkivüli műmutatványt előadni. Programm. 1) Nagy akademiai kanyargások, melyekben a társaság összes tagjai magukat kitüntetni fogják. 2) Az 5 éves kis Felsenmeyer Ilka többféle bájábrálatokban[1] igyekszik magát bemutatni. 3) Slezak Károly, mint Julius Caesar, két kis nyarganczain teendő elő- és hátraszökésekkel fogja a n. é. közönséget igen meglepőleg mulattatni. 4) Klementné assz. különféle bájábrálatokkal törekszik tetszésre, miket az annyira kedvelt zászlójátékkal végzend. 5) Klement ur mint grotesk lovag különféle tárgyakon fog átszökni s játékát nagy légrohanattal végzi. 6. Wittmannő assz. nyergetlen lovon ‚sylfid futását' fogja ábrázolni. 7) Egy bájteljes kettős játék, Zefir és Flora: előadva Slezak Károly és Schwarz Lina által. 8) De Mange Petit Lyon, testgyakorlati művész ur, a ‚la trenka spaniola' név alatt ismeretes végtelenül nehéz játék előadásával a n. é. közönséget bámulatra ragadni. 9) Slezak Venczel igazgató Masaniello lovon fogja az ó magas mintalovaglást véghez vinni. 10) Felsenmeyer ur nyergetlen lovon fogja művészetét bemutatni, s azt rohanó futtatással végezni. 11) Slezak Károly nyergelt lovon teszi mutatványait, és különböző tárgyakon, mint abroncsokon s vászonszeleteni elő- és hátra szökéseit. 12) Schál-kettős, adva Slezak Lina által, mely kantár és kantárszár nélkül teendő sebes rohanattal végződik. 13) A két arab, Ali Hucgell és Ali Wohlfeil testerejök legmagasb kifejtésével, oroszlán- és tigris-szökéseikkel és salto mortaleikkal fogják a t. közönséget mulattatni. Végül: Nagy csikós gyakorlat előadva 4 ur és delnő által kiket Slezak igazgató vezényel. Az időközöket Clown Dalo valtozatós és vidoran tréfás mutatványai töltendik be a t. közönség mulattatására. Helyek ára: 1 Páholy: 4 ft; zártszék: 40 kr.; első hely: 30 kr.; második hely: 20 kr.; harmadik hely: 10 kr. 10 éven alóli gyermekekért fele fizettetik. Páholy- és zártszék-jegyek kaphatók reggeli 10 órától délutáni 1 óráig a ‚Nádor' szállodában, 1-ő emeleti 5. és 6. szobákban, (belváros, váczi-utcza.) A pénztár 1/2 4 órakor nyitatik meg. Kezdete: pontban 1/2 5 órakor. E műlovar társaság szerencsés volt ugy Europa fő- és elsőrendü városaiban, mint Afrikában a közönség köztetszését és pártfogolását kivívhatni, s teljes reménynyel van, hogy a itteni n. é. közönség is, számos látogatásával tisztelendi meg.

Közli ÁGAI ADOLF.

Arany János Bolond Istókjáról hatalmas értekezés jelent meg *Kardos* Lajostól, kitől folyóiratokban is jelent meg már néhány alapos ismertetés és közlés. Munkájában Arany e művének részletes, beható történetét, méltatását írta meg s különösen igen becsesek az egyes, a költő életében megjelent lenyomatoknak szövegkritikai egybevetései. E különféle szöveg-eltérések, mint a szerző erre többször utal, szépen mutatják Aranynak a nemcsak zseniális, hanem gondos stilistának is fejlődését. Kardos derék munkája is mutatja, mennyire szükségünk volna már egy betűszerinti pontossággal közreadott kritikai Arany-kiadásra. Sajátos, hogy éppen nyelvünk legnagyobb művésze sem bírt még eddig eljutni egy pontos, hozzá méltó kiadáshoz. ALFÖLDI MIHÁLY.

[1] A hirdetésnek átellenes német szövegében: graziöse Stellungen.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Felbogozta a farkát: megharagudott. — Sáros hátu: erkölcstelen nő. — A diákokat elcsapták: kiadták a vakációt. — Megrepett a szüve mind (mint) a remetei pipének: gúnyos megjegyzés arra, akit kisebb bajok is nagyon megfélemlítenek. — Az én gazduram es hitvánkodik (betegeskedik). — Feladom a haló ingedet: úgy megütlek, hogy szörnyet halsz. — Ahajt kezem ügyébe akada egy koszt (karó) s aval én es őkögymit a maga rendje-módja szerént megkenegetém (megvertem). — A tehen kain vót s nem adott tejet: rúgott s nem lehetett fejni. — A székely ember szereti a rövidrefogott velős elbeszélést is. Pl.: Azétt amétt Kicsid Están Gábor gusás [engem megbántott], én neki, őt el [vertem], gondja es el [t. i. a gatyába]. S az renderek ingemet (engem) bé... Vagy: Ennekelőtte más világ vót, mert ha ökör kellett itt vótam én; ha ló kellett ott vót kijed, de most sem emerre, sem amarra...

(Csik vm. Ditró.) KÉMENES ANTAL.

Nem éred meg hajasan, kopacan meg bajosan. — Szegény feje — nyakastól. — (Ha gyerek miatt nem lehet beszélni) Gerenda van a házban. — (Kérdésre: miért? azt felelik) mert annak fizetni kell meg ugráni is. — Burokban születtem, madzagon halok meg. — Paraszt csak sűve jó, akkor is a fene egye meg. — Jobb szemesnek lenni, mint szégyellősnek. — (Ha valakit büszkének neveznek) Pedig azt kocsi elé szokták fogni. — Juhszél: a város széle a (juhoké?); á. é.: a „népnek" (= zselléreknek) szánt hely pl. a kávéházban [L. erről a szóról Nyr. 14: 309 és 21: 8]. — Csintalan bor (= hamis).

(Cegléd.) MARÓT KÁROLY.

Má nyetre a kiésëm (letyeg a pengéje). — Emëhet a bugyberëkbe (akár elemésztheti, meggyilkolhatja magát, nem kár érte). — Dagad, mind a burdohán a verëmbe: lehet az arcán látni, hogy az indulatosság fokozatosan, mindinkább erőt vesz rajta. — Ez ám dërík gyerëk gyomorba, fene a banga fejë! (nem vallanak vele becsületet sehol, csak enni tud sokat.) — Zsiros vuót, megëttë a fene (nem vigyáztatok rá, másnak meg kellett, hát elveszett). — Gazdag embër halálának, szëgín embër disznajának nah-hirë van! (szegény embert nagy szerencse ritkán éri, valamint a gazdagot szerencsétlenség.)

bëzzentős ruha: duzzadós, ugrós ruha. Különben a frakk is bëzzentős, mert hátul a két szárnya „bëzzëg", dobálódik. A rékli ilyen esetben szinte „bëzzentős", valamint a ropogós, vasalt női ruha, különösen a szoknyaféle.

szankó ura: szánkó orra. Ebbül származhatott a *cankózik* ige, mely a lusta menést jelenti, mintegy kifejezve, hogy a lábát az illető úgy húzza.

fölvette az igéket: megrögzött, megátalkodott. „No ha fővëtted az igíket, hát tedd, amint teccik!"

uraltatja magát: 1. kináltatja-, tessékelteti-, 2. teteti magát. „Ne urâtasd magad, hanëm foggy hozzá!" „Urâtattya magát, pedig tudom, hogy kő neki".

keze igéjébe: keze ügyébe. „Kezem igéjébe esëtt (v. együtt) ë darab fa, osztán oant ráhuztam, ho mingyá odébb át!"

isten-taszintotta: ügyetlen, tátott szájú, tehetetlen. Ó, të isten-taszintotta, má mëg ezt is fűődöntötted?!

(Pálfa, Kemenesalja.) SZTROKAY LAJOS.

Beszélgetések.

(„Megdagadt mint e gencsi funt.“)

Há misz Kati?

Husér e fószegi kocsmábo. Gyere te is Jancsi!

Nem menek e de gyüjj csak vissza!

Mér? Becsapsz.

Te Kati mondok én neked valamit, vigyázz ám magadra.

Hát isze ugyis vigyázok.

No, no! u' ne járj mind az ecceri lán.

Hát a hogyan járt? Mond e.

No jó, hát hógass!

Hát tudod eccer e Mihók Jankó öregaptya, mikor bíró vót, vót annak e szíp lányo. Ollan min' te. Elment vesárnap, ippen igy első harangszó körü husér. No jó van. Csakhó, vót e Lázár kocsmárosnak egy igen szíp leginnye. Bement e lán e mészárszékbe, kirt e' funt hust.

Ölig a' hozzá e lán igen megteccet e szemrevaló leginnek, meg hát ez is annak, osztán mikor má mindenki elment, e legin leszállott e székrü, megcsipte e lánnak e pofáját.

Tuggya Isten mi törtint aztán, de alig kergett forgott le egy esztendő e bíró Mihók Jankó lánya szigyelletyibe meghót.

Nem röstelled magadat illent beszisz!?

No no! csak azér' monttam, ho' te is u' ne járj!

(Vas m.) SZAKÁLY ISTVÁN.

Ragadványnevek.

I.

Kisfaludy Károly szülőhelyéről.

Vakációm néhány napját Téten (Győr vm.) töltöttem. Ott sok csúfnevet és megkülönböztető nevet hallottam. Mingyárt a Nyr.-re gondoltam... Aztán nekifogtam a gyüjtésnek. Arra törekedtem, hogy lehetőleg teljes legyen a gyüjtésem és hogy az önként nem magyarázódó neveket, ahol csak lehet, magyarázatukkal együtt közöljem. Mert szerintem az ily gyüjtés értéke és érdekessége sokkal nagyobb, mint a teljességet meg nem közelítő és magyarázatokat nem adó gyüjtésé. Közlöm a vezeték- és keresztneveket is, mert a vezetéknevek magukban is értékesek, minthogy jellemzők egy-egy vidékre, a keresztnevek közlését pedig a feldolgozás módja tette szükségessé. Egy-két helyen a vezetéknévnek csak kezdő betüjét teszem ki könnyen érthető okokból. — A ragadványnevek közt vannak olyanok: 1. amelyek csak csúfnevek, 2. amelyek csak megkülönböztető nevek, 3. amelyek csúfnevek is, meg megkülönböztető nevek is.

Asbóth István = gombóc. (Megevett 19 gombócot, a levéhez meg még kenyeret kért, hogy azt is megehesse.) Bakacs: 1. Lajos = pelés; 2. Viktor = csuka. Blechner Adolf = kukucs. Bognár: 1. István = benga; 2. I. = zöld kutya. (Boszniában volt katona és azt mondta, mikor megjött, hogy ott sok zöld kutyát látott.) Másik neve is van: mumus. (Mikor katona volt, „gravida“-vá tett egy leányt. Az eljött a faluba s a bíró úgy vágta ki a legényt, hogy ez nem Bognár I., hanem Mumus I.); 3. József = kocsis; 4. Mihály = buga;

5. Mihály = fagyos. (Tehát két B. Mihály van. A fagyos név magyarázata a következő: Faluhelyen szokás függönyt tenni az ajtóra, mely nyáron arra szolgál, hogy a meleg és a legyek be ne menjenek a szobába, télen meg arra, hogy a ki-bejárásnál ajtónyitogatás közben ki ne hűljön a szoba. Ilyen volt B.-éknál is. B. lakótársa egy hideg téli este tréfából kinyitotta az ajtót. Ezt B. a függöny miatt nem vette észre s feleségével együtt igen fázott.) Borbély: 1. Györgyné = bana; 2. János = bana. Csanda: 1. István = gatyás; 2. Mihály = kis (alacsony); 3. Mihály = körmös. Csete: 1. Sándor = kis (alacsony); 2. Sándor = nagy (magas). Deutsch Lipót = likra fóris (kancsal). Egri János = tabán. Farkas József = lili. Fischer József = sörke. Guttmann Győző = bürke. Horváth: 1. Imre = hegyi; 2. Imre = szili; 3. János = gyura; 4. János = majsa gazda; 5. János = majsa kőmíves; 6. János = bence; 7. Jánosné = puppon [sz. Horváth Mária]; 8. József = gyura; 9. József = cigány; 10. József = bedő; 11. József = dombszeri (Dombszernek nevezik a község egyik részét, mely kissé magasabban fekszik. Hallottam ebben a kifejezésben: „Ott a Dombszeren lakik"); 12. Károly = kapi. (Van másik H. K. is; annak nincs mellékneve); 13. Lajos = ördög; 14. Lajos = cigány; 15. Sándor = hegyi; 16. Sándor = dombszeri; 17. Sándor = dános; 18. Sándor = szili. Ihász Pálné = sebiger. Kis: 1. István = szürke mókus; 2. Istvánné = móga [sz. Maglics Erzsébet]; 3. József = mógor szabó; 4. József = vadas. Klopfer Farkas = szapora (sok gyermeke van). Kohn Antal = vakond. Kovács: 1. Györgyné = ifj. sipos [sz. Macher Rozália]; 2. Imre = sipos (van másik K. Imre is); 3. István = sipos; 4. István = sipos, cseléd; 5. István = guri; 6. János = Pali Jancsi (az apja Kovács Pál volt); 7. Jánosné = prém; 8. József = bunci; 9. József = ifj. úri (van másik, az földmíves); 10. Mihály = úri; 11. Mihály = ifj. sipos; 12. Sándor = sipos. (Van másik K. S. is; annak nincs díszítő-jelzője.) Nagy: 1. Antal = dombszeri; 2. Jánosné = turcsi [sz. Horváth Zsuzsanna]. (Van másik N. J.-né is.) Németh: 1. Imre = tikos; 2. özv. N. Istvánné = lőkös. N. Sándor = pipa. (Kicsi ember s hosszú szárú nagy pipából szokott pipázni.) Oláh Péter = utódi. Pénzes József = bozót. S. Péter = szöki. (Az a hír terjedt el róla, hogy megszökik Tétről.) Simon Károly = Simon Guzi. Singer Ignác = jó pejkó, Miska mê, Száli az oka. („Jó pejkó", mert mikor szomszédja lovát először látta, azt mondta: „Szomszéd, ez jó pejkó.") S. Simon = végmocsok. (Piszkos.) Stern Jakab = kánya. Süke Pál = tőgyes bak. (Szabó; kért egy kecskés firmát és olyant küldtek neki, melyen a kecske bakkecske volt, de azért tőgye is volt neki festve.) Szabó: 1. Imre = sniccer; 2. Imre = tausz; 3. József = kis kereszt; 4. Józsefné = arany [sz. Kernya Teréz]. Szalay István = hófuját. Varga: 1. Antal = tabáni. (Már előfordult tabán alakban is Egri János nevénél. Tabánnak nevezik a falu egy részét. Valamikor azt olvastam erről a szóról a Nyr.-ben, hogy török eredetű és hogy a hegy lábánál elterülő területet, községrészt jelenti. Külön elmentem hát a téti tabánt megnézni, de ahhoz a részhez közel bizony domb sincs. Igy meg kellett elégednem azzal a kétélű itélettel, hogy vagy domb volt itt valamikor vagy nem igaz az, amit a tabán jelentéséről olvastam.) 2. Antal = egyházfi; 3. Ferenc = szalánci, jogász. (Öregapja takács volt. A takácsoknak volt egyletük. Egy tréfás ember ezzel az unokával elhitette, hogy — mivel az öregapja takács volt — az egylet pénzéhez joga van. Egy alkalommal aztán a korcsmában ráütött az asztalra, hogy ő a jogát köve-

teli. Ezért lett „jogász". A „szalánci" más Vargánál is előfordul.) 4. István = sobri; 5. Istvánné = dános [sz. Zámbó Katalin]; 5. János = tabán (már kétszer előfordult: tabán és tabáni alakban); 6. János: = eggyes; 7. János = sobri; 8. József = szalánci. Zámbó: 1. István = fecske; 2. Mihály = naca;[1] 3. Mihály = nyeke. Zsaluk Ferenc = sűrű bab. (Nem szerette a babot. Mikor harmadszor azt adtak neki, földhöz csapta.) CZUPPON ELEK.

II.

Boros-ok: Csontos B. (Nagy csont van a fején.) Feketekapus B. (Fekete kapuja van.) Ferkó B. Kekedli B. (Dadog.) Kövér B. (Nagyon kövér.) Zöldkapus B. (Zöld kapuja van.) — Hideg-ek: Acsádi H. (Apja Acsádról költözött be.) Bajna H. (Egyszer barna helyett „bajná"-t mondott.) Gólya H. (Magas növésű.) Öcsek H. Suka H. — Szabó-k: Ádám Sz. (Apjának keresztneve Ádám volt.) Bognár Sz. (Apja bognár volt.) — Tóth-ok: Tótpál T. (Apja Pál volt.) Pocent T.

Baka (Simon János, mert baka volt). Cziráki (Horváth István, anyja: Cziráki). Csicsa (Olaszi István, cica helyett csicsát mondott). Korona (Donanovics József, ajándékba kapott egy-koronással dicsekedett). Örzse (Barát József, gyámanyja: Örzse). Seftes (Hasza Lajos, folyton „kseftelt"). Szúnyog. Böceg.

(Felsőszakony, Sopron m.)

Gősi-ek: Rénye G. Csettencs G. Nyakas G. — Horváth-ok: Bugyi H. Büri H. Kiskese H. Maszi H. Vacsora H. — Kiss-ek: Csöre K. Debre K. Sánta K. — Major-ok: Dole M. Licski M. Mahor M. Túri M. — Nagy-ok: Bagó N. Baráti N. Buzináni N. Csicsa N. Nagyelek N. Türi N. — Német-ek: Backó N. Boros N. Csikbok N. Csökönyös N. Puha N. Pucski N. Rokon N. Biri N. Galuc N. Hatos N. Katona N. Pipás N. Sziva (szilva) N. és Tücsök N.

Tóth-ok: Ciráki T. Szuje T. Tyukom T. Vöröskozma T.

Egyebek: Ádámgyura. Bagyi. Basa. Boszorkány. Csuszkó. Dani. Dudás. Duncsi. Hetyei. Hosszi. Igric. Kislélek. Kónyi. Ködmen. Kisisten. Kufa. Mészla. Pereces. Pësi. Pénzes. Púpos-zsidó. Sujszter. Tatai. Varju.

(Bősárkány, Sopron m.)

Bogár. Csibepista. Fukszjóska. Jegesmiska. Kiflifejű. Nyeles. Protyesz. Szentűtmuókus. Tűhegyes. Zsupp.

(Tormáspuszta, Sopron m.)

Bezavics. Bikfic. Csuha. Gyeklec. Gunár. Hervát. Horkusz. Könyves. Mikli. Nyutyi. Orkány. Perrencs. Prücsök. Pujtni. Purtya. Répli. Torhonyás.

(Acsalag, Sopron m.)

Biró. Csurka. Devengóri. Gázso. Haspárt. Kánya. Mohómiska. Mihóc. Pityi. Pofa. Potyli. Püske. Tuti. Tücsök. SZINKOVICH JENŐ.

Helynevek:

a) A mezőn: Albisimegye, Átal, Csáktava, Csereszrét, Csobod, Gaáloldala, Gombászut, Hammas, Harasztfark, Hitlenvölgyfeje, Horgas, Egyholdas, Kárbahágó, Kerektó, Keresztmezeje, Kesztó, Kimenő, Kisvölgy, Kötörmény, Meredekút, Mocsár, Nádas, Ökörítató, Péter-Balázs, Ravaszvölgy, Rétláb, Rofain, Rövid, Szászútalja, Szászútköze, Szederjes, Sáncrajövő, Széjjes, Széphegy, Varsa, Vápakelő, Vesszőláb, Vízremenő.

[1] Zalában Naca az Anna parasztos becéző neve. Talán itt is azzal van valami kapcsolat.

b) Réten: Daruárka, Dombalja, Falurét, Harmadféltűzes, Horgastó, Hosszú, Kenderesifűzes, Kopár, Kurta, Malomeleje, Nád, Perpencekő, Rakottyás, Sajgó, Sándorkút, Varsavész, Törökrét.

c) Erdőn: Ágazat, Balykavágás, Becsvölgy, Bikkoldal, Bírómárton, Bodis, Bodos, Bodoki ösvény, Csákány, Cibrekút oldala, Csilános, Csipkés, Csobod, Csutakos, Darabont, Dálnokiút oldala, Derekaszegett, Disznókasár, Egyed-orra, Fej, Füvenyes, Gyeplőhát, Gyertyánoldal, Györrét, Gyükeres, Harakáj, Harmincoldal, Hegyesorr, Hidegkút, Hollóvölgy, Hosszubérc, Ibre, Kakashalma, Kanta, Katornyás, Kányásvölgy, Keskenybérc, Kerekkötő, Kereksás, Kökény, Kökénybérc, Közbérc, Közkút, Kútparragja, Leánka, Lesmező, Lőke, Magyaróoldal, Magyarosvölgy, Majos, Mihacs, Mocsár, Mongorcsi, Nádasfeje, Nádasoldala, Nézőhely, Németkalap, Nyires, Nyirtető, Oltpatak, Orotvány, Paperdeje, Rics, Szászné, Tetübérc, Tüdösvölgyháta, Vaskapu, Vágás, Várhányás, Víztisztája.

(Dálnok, Háromszék, 1899.) BENKŐ JÓZSEF.

IZENETEK.

Sch. G. Igaza van. Amíg az etruszk-magyar rokonság nem volt megcáfolva, napilapjaink tele kürtölték vele a világot: most, hogy a birálatok kimutatták az állításnak tarthatatlanságát, erről nem vesznek tudomást, erről nem értesítik az olvasó közönséget. Aztán nagyra vannak az ő fölvilágosító és ismeretterjesztő hivatásukkal! — Megjegyezzük, hogy épen most birálja egy hivatott francia szakember, Gauthiot, Martha könyvét a fr. akadémia folyóiratában (Journal des Savants) és teljesen egyetért a magyar birálókkal.

Αβγ. Hogy a *szöszke, szőke, szürke, tarka, hóka* színnevek *-ka -ke* képzővel vannak alkotva, azt a nyelvészek már többször tárgyalták. Az sem új gondolat, hogy a kutya neve a kunyhót jelentő *kutya* szóval azonos (Nyr. 12: 197), de nyomós okok szólnak ellene. Ellenben egészen új, eredeti gondolat, hogy a róka neve a *rőt* s a német *rot* melléknévből származna. Ez hangtanilag se valószínű a *t* hiánya miatt (csutkából se lesz csuka, batkából baka stb.), de azért sem, mert a róka neve általánosan elfogadott nézet szerint a *ravasz* szóval rokon, mely régi nyelvünkben szintén a róka neve.

Egy laikus olvasó írja: „A Nyelvőr f. é. 4. számában a fakutyáról szóló cikk többi közt azt is mondja, hogy a *fa* ebben a szóban nem jelenthet fából valót, meg hogy „a fakutya a régi nyelvben az olyan kutya lehetett, amely n e m u g a t." Nos, ezzel szemben éppen az ellenkező felfogás nyilatkozik meg abban a szólásban, amely a t i l ó t nevezi tréfásan *fakutyának*. Ez fából is van meg nagyokat is ugat." — Ámde a tilót talán inkább az alakjáról, mint a hangjáról nevezik fakutyának, azt pedig nem állította az a cikkíró, hogy a *fa* ebben a s z ó b a n nem jelenthet fából valót, hanem igenis, hogy ebben a s z ó l á s b a n nem jelenti azt: *vigyorog mint a fakutya.*

H. G. *Lazsirozni* (a kártyások nyelvében a. m. engedni, nem ütni) német közvetéssel átjött francia szó: *lâcher,* engedni, elereszteni, (gyeplőt) megereszteni stb.

T. Gy. Hogy *fél egykor* magyartalan kifejezés? hogy helyesen *tizenkét és fél órakor?* Ezt a nyelvszokás dönti el, az pedig országszerte a *fél egy, fél nyolc* stb. mellett és szintúgy az *egy negyed négy, három negyed nyolc*

mellett döntött. Hogy *fél nyolc* = négy és *egy negyed nyolc* = kettő, az hiábavaló okoskodás. Az is ellenkezik a számtannal, hogy 'egy hét óta' *seit acht Tagen*, és két hét franciául *quinze jours*, azért ez mégse hiba a németben és a franciában (vagy mint most írják: nem hiba a németben, illetőleg a franciában). Igaz, hogy a fél kettőt 1872-ben nevetséges germanizmusnak mondta a Nyelvőr (1 : 147), de akkor talán még nem döntött olyan határozottan az országos nyelvszokás.

Fr. G. A fölösleges idegen szók elkerülésére a legteljesebb útbaigazítást Tolnai Vilmos Magyarító Szótárában találja. Ott a legtöbb esetben talpraesett magyar kifejezéseket fog találni. Ilyenek pl. az *ekstasis*-ra: az elragadtatás mellett a régi *révület* v. *réület*; a *katzenjammer*-ra: *tegnapi mámor*; az *alkoven*-ra: *vakszoba* v. *hálófülke*; a *lichthof*-ra: *vakudvar*; a *zsalu*-ra: *napvető*, a *fatalistá*-ra: *végzethivő*; a *morgue*-ra: *tetemnéző*; a *geil* ételre: *csömörletes*; *antichambrirozás*-ra: *küszöbkoptatás* v. *kilincselés*; a minden ujságolvasónak nyelvét kitörő *appropriationalis* tárgyalásra: *fölhatalmazó* v. *följogosító* tárgyalás stb.

Helyreigazítás. A 160. lapon egy kis hiba csúszott be: *bétütüskél* h. olv. *bétühüskél*; *tühüsk* a. m. tövisk. — Szendrey Zsigmond.

Beküldött kéziratok. Szobolovszky I. A magyar kiejtés művelése. — Barla-Szabó T. Helyreigazítás. — Galambos D. Szólások. — Rubinyi M. A magyar stilisztika jövője. — Dornyay B. Tatai népnyelvi hagyományok. — Kertész M. Az igekötők történetéhez. — Parászka G. Fogarasi nyelvjár. sajátságok. — Bódiss G. Iskolai életkép. — Józsa S. A Gyergyó név eredete. — Ádám I., Berencz Gy., Dénes Sz., S. G. Válaszok. — Αβγ: A -ka -ke képző. — Guelmino J. A Gyergyó név stb.

Új könyvek és füzetek. Régi M. Költők Tára: Gyöngyösi István összes költeményei. Közzéteszi Badics Ferenc. I. k. (M. T. Akadémia. 12 K).

A kuruc balladák hitelessége. Riedl professzor érveinek cáfolata. Irták Harsányi István, Gulyás József, Simonfi János. (Ára 2·20 K. Kiadja a Sárospataki Ref. Lapok szerkesztősége.)

Volf György összegyüjtött munkái. Kiadja Demeczky M. II. k. (Franklin-t. Ára 10 K).

Hagyományok. Borbély Mihály mondása után leirta és jegyzetekkel ellátta Kálmány Lajos. II. k. Ára 3 K. Kiadja a Néphagyományokat-gyüjtő Társaság. (Szeged, Dugonics-nyomda.)

Péchi Simon szombatos imádságos könyve. Közzéteszik Guttmann M. és Harmos S. Kiadja az Izr. M. Irod. Társulat.

Benedetto Croce: Esztétika, elmélet és történet. Fordította Kiss Ernő dr. Budapest, Rényi K. Ára 15 K.

Évkönyv. Kiadja az I. M. I. T. Szerk. Bánóczi József. 1914.

Latzkó Hugó: Ben Jonson (kny.).

Setälä E. Kielet ja kansat. — Väinämöinen ja Joukahainen (ua. németül is). — Les tâches et le but de la Société Finno-ougrienne (ua. finnül is). — Különnyomatok.

Lexica Societatis Fenno-ugricae I. — Lappisches Wörterbuch nach den Dialekten von Polmak, Karasjok und Kautokeino. Von *Konrad Nielsen*. Heft I. Helsingfors 1913. (Ára 4 finn márka.)

Kettunen L. Itävatjan geminoitumis-ilmiöstä (a keleti vót nyelvnek egy kettőztetéséről, kny.).

XLIII. év. 1914. junius 15. VI. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

A MÓDOSÍTÓ IGÉK ÉS NÉVSZÓK SZÓRENDJE.

Irta **Molecz Béla.**

(Vége.)

7. Be akar a házba | menni.

A módosító igék szórendjének legközönségesebb esetében, mikor a módosító közéje kerül az igenévnek és meghatározójának, az igenév vagy mindjárt utána következik a módosítónak, vagy pedig közéjük kerül még egy vagy több szó is. — Ha közvetetlenül utána következik, akkor igen sokszor belekerül még a mondatzömbe, ha tudniillik a módosító, a meghatározó és az igenév együttvéve nem áll olyan sok szótagból, hogy egy hangsúly alá foglalásuk lehetetlen volna. — Ha azonban az igenevet még külön is nyomatékkal akarjuk kiemelni, akkor más szót teszünk előbb a módosító után, hogy így ez kitöltse a mondatzöm szólamát s a hátrább vetett igenévvel új hangsúllyal új szólamot kezdjünk.

Ilyen esetek a következők:

Mert eljött immár az idő, kiben *be kell* az írásoknak, melyek én rólam írattanak, *teljesedni.* (WeszprK. 17.) Nagyobbat is *meg mer* az *cseleködni.* (Decsi: Adag. 12. NySz.) Az efféle haszontalan... részek már azok, mellyeket... *ki szokott* a maga megmaradása iránt gondos természet a' mi testünkből *takarítani.* (Mátyus: Diaet. 1:411.) *Bé kelletik* őket *várnunk,* hogy közbe foghassuk. (Patay: Régi ind. 188.) Ráfüggesztvén szemeit, mintha *ki akarná* belőle *nézni* a titkot. (Bajza 2:139.) A főúr *a kannibálok között szeretne* inkább *lenni.* (Jókai: És mégis mozog a föld. 3:35.)[1] De hát *oda kellett* neki *üni.* (Aszód, Nyr. 1:331.) A násznép *be akart* a házba *gyünni.* (Tornaújfalu, 17:186.)

Határozó igenévvel: *Be van* az én szűröm ujja *kötve.* (Népdal.) *Mëg vagyok* vele *hitűlve.* (Tolna m. Görbő Nyr. 3:470.) Sok más példát soroltam fel A magyar szórend történeti fejlődése című könyvemben. — (V. ö. még Nyr. 34:492.)

8. Nem akar bemenni.

A tagadott ige általában sokkal gyakrabban áll nyomatékosan szólam elején, tehát meghatározó nélkül, mint a közönséges

[1] Meg volt róva, mint hibás szórend, a Nyelvőrben (3:459.), de ok nélkül.

állítás igéje. Ennek az állításnak: *bemegy* ellentéte nem: *be nem megy,* hanem: *nem megy be.* Ennélfogva a tagadott módosító igék és névszók is sokkal gyakrabban állanak szólam elején, mint az állítók, úgy, hogy ezekre nézve épen ez a legközönségesebb szórend. — Némelyik módosító így tagadva közönségesebb: *ne terheltessék, nem való* (= nem illő).

A tagadott igékre nézve általános törvény az, hogy ha meghatározó nélkül állanak, a nyugodtabb tagadást és tiltást fejezik ki, míg a határozottabb, erősebb tagadást, az indúlatosabb tiltást a meghatározós ige fejezi ki. A tagadott modosítók is ennek a szokásnak hódolnak.

Mert *nem hacc* egy fürtöt fejérré tenned avagy feketéjé. (MünchK. 22.) És hamosságnak fia *nem törekedik* ártania űneki. (DöbrK. 163.) Mert az Szűz Mária oly igen alázatos, hogy ő *nem útál* minekönk bűneseknek szolgálni. (CornK. 314.) Hogy ti *nem tuttok* sem szűni sem fonni. (VirgK. 52.) *Nem szánnya* magát megöletni juhaiért. (Born: Préd. 280.) De a tehenkéje *nëm akart* sok tejet anni. (Aszód, Nyr. 1 : 330.) Akkor a kirának *nem vót* mit tënnyi, neki atta a lányát a cigánnok. (Göcsej, 3 : 180.) Bizo magam *nëm mertem vóna* együnnyi. (Vas m. Németgencs, 30 : 488.)

Határozó igenévvel: Azért az ő titkon való mielködetik *nincsenek* megírván. (CornK. 11.)

A módosító *névszók* ebben az esetben is úgy viselkednek, mint az igék. Érdekes, hogy ha ki van mellettük téve a segédige, a tagadó szó általában ez elé kerűl, de van rá eset régi nyelvünkben is, manapság is a népnyelvben, hogy a módosító névszó előtt áll s csak azután következik a létige. — Például:

Kinek *nem vagyok méltó* saruját es viselnem. (MünchK. 18.) Vétkes példáról *nem jó* hímet vetni. (Mél: Agenda 327.) *Nem szükséges* említenem, hogy e tűztűl nagyon megijedtünk. (Vers: Anal. 2 : 290.) De alakító tehetsége iránt *nem volt okom* valami nagy véleménnyel lenni. (Arany: HátrPr. 47.)

Melyekkel *nem szabad volt* az embereknek élni. (Dáv: Vall. 210.) A törököket és sidókat *nem szükség lött volna* itt előhoznod. (Tel: Fel. 84.). *Nem elég volt* azokat csak halgatnod. (Czegl: BDorg. 81.) Ha a benn maradnivaló részek benn maradnak, a kitakarodnivalók magok idejekben kitakarodnak, *nem képes lesz* a mi testünkhöz semmi belső okból származni szokott nyavalyáknak közelíteni. (Mátyus: Diaet. 1 : 411.) Tíged *nem kár vóna* felakasztani, (Domokos Nyr. 11 : 187.).

Ezt a különlegesebb esetet részint a *nem érdemes,* részint az *érdemes volt* alakok analógiája magyarázza meg.

Tiltásban: Kérlek, hogy *ne neheszteld* jól megvigyázni. (KrizaK. 1.) Csak *ne restelljünk* bétekinteni magunkban. (Pázm: Kal. 3.) ...ugyë mögmontam..., hogy të a zédösanyádnak *në hadd* magadat mögcsókolni. (Szentmárton, Nyr. 28 : 45.)

9. Be nem akar menni.

A tagadott módosító szó épúgy közbekerűlhet az igenévnek és a hozzája tartozó meghatározónak, mint a tagadás nélkül való. Az ilyen tagadás vagy tiltás valamennyi nem módosító ige használatakor is kiválóan erős, indúlatos, legalább a főmondatokban, míg némely mellékmondatban (például a feltételesben) épen ez a szokásosabb szóelhelyezés.

Például: Tanítván minket erre, hogy ha valaki felől jót *nem tudunk* mondani, gonoszt se mongyonk. (WeszprK. 72.) Aki magáért meg *nem mér* felelni, azzal magát vétkessé teszi. (Kisv: Adag. 168. NySz.) ...úgy annyira hogy semmí élést ide be *nem mernek* hozni. (LevT. 1: 64.) Ad biztató szót, de végit *nem lehet* látni a véle való végezésnek (Mik: TLev. 6.)[1] Akkorát kondítok, hogy akinek be *nem lesz* abroncsolva a feje, szétreped. (Kriza. L. Nyr. 3: 489.) Mëg *nem këllëtt vóna* neki mondani! (Szentes.)

De ő hamar kalmárrá lészen, csak hadba *ne kellessék* mennie. (Decsi: Adag. 263. NySz.) Barom módra az mi tálaink fölibe *ne mondassunk* járulni. (Zvon: Post. 1: 557. NySz.) Halëm mostis mögmondom, ...hogy a zédös anyádnak mög *në hadd* magadat csókolni. (Szentmárton Nyr. 28: 45.)

A fogalom vagy mondatkapcsoló *is* kötőszóval a *nem* természetesen *sem*-mé olvad össze:

Meg *sem kell* vetni vagy ellenzeni az Úrnak szavát az emberi okosságért. (Mel: Préd. 3.) Rám *sem méltóztatott* tekinteni. (Vers: Anal. 2: 282.) Még ê *së akart* mënnyi... fá(t) döntögetnyi. (Vas m. Németgencs, Nyr. 30: 486.) (L. még Simonyi: Nyr. 31: 491. Magy. szór. 98.)

10. Bemenni nem akar.

Az igenév — akár az egyszerű, akár a meghatározós — eléje is kerűlhet a tagadott módosítónak. Ilyenkor leginkább előkészítőrész lesz s a tagadó szó maga is hangsúlyos.

Egyszerű igenév az előkészítő rész ezekben: Felelni *nem merészlek.* (LevT. 1: 260.) A szëgény királlány nagyon keservessen rítt, de beszényi *nëm vót szabad* neki. (Tolna m. Görbő, Nyr. 3: 470.)

Meghatározós igenév: ...ki sem meghalni *nem fél,* sem az mennyei örökségben bemenni *nem kételködik.* (DomK. 144.) Közel menni hozzá *nem mernek vala.* (RMK. 4: 150.) Ezt ez munkát elővenni *ne nehezteljék* ő kegyelmek. (Radv: Csal. 3: 132.) Leírni *nem érkeztem.* (GKat: Válts. 1: Előb. 47. NySz.) Az esőt elkötvén, törökországi boszorkányoknak eladni *nem félemlett.* (Nyr. 28: 155.) Röstnek lennem *nem szabad.* (Vers: Anal. 2: 289.) Ez talány, melynek Oedipusa lenni *nem birok.* (Tompa, Irod. Közl. 23: 473.) Búsult a szegény kiráj úgy ezen, hogy uristenes lelket verni *nem lehete* abba többet. (Székely, Nyr. 39: 283.) (Lásd még Simonyi, Nyr. 31: 491. Magy. szór. 98.)

[1] Itt lehet, hogy a *végit* csak inchoativum.

Kicska ellenzi ezt a szórendet (Nyr. 22 : 54. és 62.) és a tagadott módosítónak vagy nyomatékos előretételét, vagy pedig az igenév és meghatározója közé helyezését követeli. — A Kicska kívánta szórend minden esetre szokottabb.

Érdekes azonban, hogy ha akár az egyszerű, akár a meghatározós igenév összefoglaló meghatározóúl *sem*-mel van kapcsolva a módosítóhoz, semmi szokatlant sem találhatunk a szórendben.

Egyszerű igenévvel: ...az apostolok mikoron a Krisztus uronknak nevét csak nevezni *sem mernejek*. (WeszprK. 16.)

Meghatározóssal: Még csak lëülni *së vót szabad* neki. (Szentes.)

*

Miután megismertük azokat a szórendi formákat, melyekbe a módosító igék és névszók kerülhetnek, teljesség kedvéért jegyezzük még meg, hogy némely módosító igének magának is van igekötője. Ezek már nem olvadnak olyan szoros kapcsolatba a hozzájuk tartozó igenévvel, mint az egyszerű módosítók.

Némelyik igekötő nélkül is, igekötővel is egyaránt használatos: — elkezd (= kezd), megpróbál (= próbál), elmén (= mén), megenged (= enged). Érdekes, hogy régi nyelvünkben közönségesek voltak ezek igekötő nélkül is, nyomatékosan szólam elejére téve, tehát így valamivel lazább kapcsolatban álltak az igenévvel, mint ha közbe kerültek volna és néhol még ma is találunk ilyen eseteket a nép nyelvében; a mai irodalmi és köznyelvben azonban ilyen lazább kapcsolat esetén csak igekötővel használják őket.

Ilyen igekötős módosítók még: megkísérel, elfeled, megtanít, megtanúl, megszűnik, elun, megun, elmulaszt stb.

Hogy *megtanuljátok* csak azokat [a ruhákat] tartanotok, melyek csak az természetnek használjanak. (VirgK. 126.) Bizony *megtanitanám* fejedelmét becsülni meg. (LevT. 2 : 342.) Isten *elvégezte* gonoszt hozni a népre. (Illy: Préd. 1 : 92. NySz.) *Megszűnöm* velek jót tenni. (Land : UjSegíts. 1 : 409. NySz.) *Megkisérlette* aláásni. (Szász : Széch. 43. S.) Mer *êfelettem* mondanyi, hogy az urfi mozs má gondókodott vizrü izs mëg ruháru is. (Göcsej, Páka. Nyr. 1 : 374.) *Emöntek* ország-világ látni. (Újkígyós, 4 : 231.) *Mëguntam* én ezt a gazdát szógálni. (Népdal.)

Ezekben az esetekben az igenév a kiegészítő részben áll, ez a szokottabb eset. Olykor azonban az előkészítő részbe is kerülhet, de ez már szokatlanabbúl hangzik:

A falusbiró, ha a templomot el-mulató embert pellengérbe tétetni elmulatja, maga tétessék abba. (Bod : Pol. 109. NySz.)

Tagadott módosítóval: Visszafelé indulunk, és a midőn a táját közelebbítjük, szemben lenni kegyelmed velünk *el ne mulassa*. (Thököly. Napl. 2 : 23.)

Összefoglaló meghatározóként *is*-sel kapcsolva természetesen közönséges az igenév eléje téve is az igekötős módosítónak.

Kirül még csak gondolkodni is *meguntunk*. (Zvon: Post. 1: 420. NySz.) Ember csak olvasni is *el unnya*. (Toln: Vigaszt. Előb. 4. NySz.)

Ha az előretett igenév kirekesztő meghatározó, akkor a módosító ige igekötője hátra kerül. Ez történt ebben az érdekes népnyelvi példában:

Innya *ment* egyet *be*. (S.)

*

A legsűrűbben használt módosító igéknek az a közönséges sajátsága, hogy maguk elé vonják az igenév meghatározóját, egyébként is hatással van az egész mondat szavainak elhelyezkedésére is. Előfordúlhat nevezetesen az az eset, hogy az egyszerű vagy igekötős főnévi igenévnek tárgya is van s a tárgy és az igenév közé kerül mondatzömnek a módosító szó vagy nyomatékosan vagy pedig már meghatározva. Tehát a tárgy előkészítő lesz, azigenév pedig kiegészítő rész.

I. *a)* A módosító szó hangsúlyos:

Azt *kábaság volt* tennem. (Bajza 2: 70. S.) Azt nekem *kínos* hallani. (2: 212. S.) Azt *kénytelenek vagyunk* látni. (Nyr. 4: 501. S.) A népet *nehéz* szeretni azoknak, kik csak felhasználni akarnák, jogokat adni nem hajlandók. (Imre S: Néphumor 153. S.) Mi az mit *vágyásod van* közleni (Shak. 2: 10. S.) Ezt most *divatba jött* így írni. (Arany, S.)

b) A módosító már meg van határozva valamivel:

Mindezeket *a fögenerálishoz ment* beszélni. (Mik. Mul. 57. S.) Azt *nemcsak a főalak van hivatva* magyarázni. (PN. 29: 267. S.) A módosító az igenév igekötőjével van meghatározva: Annak igen örülök, hogy oly hosszas betegség után az ágyat *el kezdi* ked hagyni. (Mik.: TLev. 53. S.)

A tárgy összefoglaló meghatározó:

Méltóságot is *igyekezett* Kazinczy a beszédnek adni. (Szépir. Figy. 2: 97. S.) Baráti lekisérék Lugosra, s onnan a mehádiai ferdőket és Orsovát is *lement* meglátogatni. (Kaz. Utaz. 8: 9. Id. Simonyi.)

Néha előfordúl ez a szórend olyankor is, ha nem tárgy, hanem más mondatrész tartozik az infinitivushoz:

Leányával *Párizsban volt alkalmam* megismerkedni. (Jókai: Humor. Papírsz. S.)

II. Tagadott módosítóval:

Tárgy és infinitivus foglalja össze az így alakúló egységet:

Oh tekintsd meg akkor hajdan kegyelt Elojzádat: szemed *nem lesz bűn* akkor rám függesztened. (Sárosy Gyula, S.)

Határozó és infinitivus:

E szabályosságtól néha *nem árt* eltérni. (Arany: Pr. 18. S.)

A tagadott igének összefoglaló meghatározója van: (senki is + nem):

Még azt *senki sem jött vissza* elmondani, mit érez a szív, mikor megszakad. (Jókai: Eppur 3: 140. S.)

Az igenévhez tartozó tárgy összefoglaló meghatározója lesz a közbekerülő módosító igés kapcsolatnak ebben az esetben:

Még az órát is *bë këll mënnëm* felhúzni. (Szentes.) Itt tulajdonképen az *órát felhúzni* volna az összefoglaló meghatározó s érdekes, hogy a közbekerülő módosítók analógiájára itt egy egész igeneves kapcsolat kerül közé az infinitivusnak és tárgyának.

Egy módosító és több igenév.

Figyeljük még meg azokat az eseteket, melyekben ugyanazon módosítóhoz két vagy több különböző igenév csatlakozik.

Milyen szórendi alakulásokat találunk ilyenkor?

Előfordúlhat az is, hogy a módosító mind a két igenévhez oda van téve, az egyszerű eseteknek egyik vagy másik fajtája szerint:

Egymásnak szólni *kezdének* és *kezdék* ezt mondani. (VirgK. 49.)

Ezt azonban — legalább írásban — leginkább elkerűlik, hogy ugyanannak a szónak ismétlése által egyhangúság ne támadjon, hacsak stilusbeli okokból nincs szükség épen a szóismétlésre.

Gyakori az az eset, hogy a módosító csak *az első igenévhez* van kitéve. Ilyenkor a módosító leginkább közbe kerül vagy nyomatékkal szólam elejére van téve vagy pedig az egyszerű — igekötő nélkül való — igenévvel van meghatározva:

Mert őneki Jeruzsálembe *kell* menni és sokakat tűrni a vénektől és az írástudóktól és megöletni és harmadnapon halottaiból felkelni. (MünchK. 44—45.) Mi lén oka, hogy urunk Jézus Krisztus olyan helyre menjen, ...hol sok szertelenségek és veszedelmek *szoktanak* lenni és történni. (ÉrdyK. 73. b.) Ki *kell* Lisbonából menni és a veszedelmet elkerülni. (Mik: Mul. 191. S.) No de most ügyesen *kell* szólnotok ám s oly érvet hozni csupán fel, amivel e nőt meggyőzhetitek. (Arany: Arist. 3: 212.) Azt valami piënzdarabbe mëk *kë* kennyi három uj piëntëkën egymás után, osztán aszt a piënzt ëk kis ruhábo belekötnyi s edobni. (Őrség, Szalafő Nyr. 7: 181.)

Kell penig nagy szeretettel tett gonoszságidat megsiratnod, erdegi késérteteket előzni és egy jószágról másra használni. (WeszprK. 125.) *Merészele* minket alatta-valónak mondani és nevét említni adónak. (Arany 2: 142.)

Az ki élni *akar* és jó napokat látni. (Born: Préd. 54.)

A mai népnyelvben a módosítónak ehhez az első igenévhez való csatolása a leggyakoribb eset s a három szórendi forma közűl, a maguk sajátságos természetének figyelembe vételével,

bármelyik alkalmazható a közbeszédben is, az irodalomban is. Kelemen is ezt az elhelyezést ajánlja ilyen esetekben. (Jó magyarság 218.)

Ritkább ilyenkor az a szórend, hogy az első igenév meghatározójával együtt kerül a módosító elé:

Ez kis irásommal meglátogatni akarám Kdet és ide való állapotunkról tudósítanom. (LevT. 1 : 233.) Ujjal mutogatni fognak reád és köpdözni utánnad. (Fal. 585. S.)

*

Igen érdekes az az eset, hogy ha a módosító a *második igenévhez* van kitéve.

Régi költőknél általában gyakran előfordul az a szórend, hogy két vagy több egymásután felsorolt azonos mondatrész közül a hátrább állóhoz teszik ki a valamennyihez hozzáértett közös mondattagot, ahelyett, hogy a közönséges beszédmódot követve, az elsőhöz tennék. — Aranynak is kedvelt szórendje ez:

Bort ez csobolyóban, az kecsketömlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfatekenőben. (Toldi II. 3.)

Így a közös módosító is kerülhet a hátrább álló igenévhez:

Midőn a kedvetlen tenger is sok rendbéli háborúitól szűnni és meg *szokott* csendesedni. (Haller: HHist. 3 : 27. S.) Tanúlni egy holló fogolynak járását, *kivánta* követni apró sétálását. (Patay: Régi indusok 404.) Az alapot szélesíteni, s a ...falat is lehetőleg meg *kell* vastagítani. (Wanderley: Épületszerk. 189. S.) Bennök annyi kellemes részlet van, hogy a kisebb műveltségűeket is érdekelni s magokhoz *fogják* vonni. (Kemény: Élet és irod. 23. S.) Az öreg haladott a tömeggel, amely csöndesűlni s magát egy kissé meg *kezdé* húzni. (Hír-név. BSzemle 25 : 129. S.) Ollyan áldott nép ez, hogy kenyérre kenni s mint a sajtkukacot meg *lehetne* enni. (Arany: 3 : 429. S.)

A két első igenév mellől ki van hagyva a tagadott módosító s szembe van velük állítva a harmadik igenév az állító módosító igével:

Sem szántani, sem aratni, csak a vékát *kell* tartani. (Arany 1 : 14.)

Három igenév közül a középsőhöz van kitéve a módosító:

[A megbántott ember] színes barátsággal tőrbe keríteni, *kivânja* veszélybe belé meríteni a sértőt nagy mélyen megkeseríteni. (Patay: Régi indusok 328.)

A módosító a másodikhoz és harmadikhoz van kitéve:

N. n. Ezzel a betüvel újítani, és vissza *kezdettek* némelyek élni, s ezekben a ragasztatásokban: ban ben, meg *kezdették* kettőztetni. (Böjthy: Magy. nytud. 30.)

Két igenévvel, ha a módosító a másodikhoz van téve, elég gyakran előfordúl az a szórend is, hogy az igenév meghatározójával együtt van eléje téve a módosítónak.

Az első igenév egyszerű, a második meghatározós:

Ezek dicsérni és helyen hagyni *fogják* az igaz bírónak sentenciáját. (Lép. FTük. 2 : 222. S.) Szárogatni és rendbe szedni *kezdék* a vitorlyákat. (Fal. 644. S.) Valakik azért e ...nyavalyától félnek,... igen szükség, hogy mind azokot, melyek ezt vagy szerzeni vagy megujítani *szokták,* szemesen elkerüljék. (Mátyus: Diaet. 2 : 377.) Ezek vóltanak, amiket a savanyu viz ital curára a mái értelmesebb doktorok jovalani és elrendelni *szoktak.* (Uo. 2 : 490). Csak keresni és feltalálni *kell* azokat. (Hon 18 : 244. vc. S.)

Ne legyünk olyanok, mint Lázár, kinek kezei kötözve, teste lepedőbe takarva *volt.* (Pázmány. L. Nyr. 3 : 488.) Néhány rövid sebes szó váltása után minden feledve, megbocsátva *van.* (Arany: Hátr.Próz. 197. S.)

Mind a két igenév meghatározós:

Ha az felebarátsághoz való szeretetet kipingálni, képírással kiábrázolni *akarná.* (MA. Scult. 932. S.) Lássuk... miképen vitatják és épen ledönteni, lerontani *akarják* azt a drága épületet. (Biró M.: Préd. 29. S.) — Belől a vérnek ...kemény súrolása, feszengetése, roncsolása és csípdesése az edényeket elváslalják,... annak vékonyabb ágacskáit... egyben forrani és megszáradni *engedik.* (Mátyus: Diaet. 2 : 261.) Énekelni, táncolni s kobzot verni *tanultunk.* (Kaz: Diog. 65. S.) Azon okokrol, amelyek szerint új törvényeket szabni vagy a régieket eltörleni kelletik. (Cím. Kaz: Orph. 1790. II. S.) Ez a legpompásabb gyümölcs, melyet kiszopni és kifacsarni lehet. (Csiky: Ang. Ir. 1 : 217. S.) Ő sem volt világi író, ki a néptől egyetmást eltanúlni s a magyar barátok zárdáiban hangzott világi énekekből „cantus theatrales" valamit feljegyezni *mert volna.* (Imre: Néphumor 20. S.)

Ezt a szórendet csak akkor helyeselhetjük így két igenév használatának esetében is, ha egy igenévvel is helyes volna. Máskülönben idegenszerűen érint.

Kevésbé hangzik rosszúl, ha a második igenév egyszerű vagy pedig mindkettőnek ugyanaz volna az igekötője vagy más meghatározója, de a második mellől az azonosságnál fogva el van hallgatva:

Hanem az Isten az angyalokat helyhezteti eleibe, kikhöz Ádám őmagát egyenlő[vé] tönni és hasonlítani *akarta,* hatalomba, halhatatlanságba és egyéb ajándékokba. (Dáv: Vall. 94.) Mellyel az Istennek igazságát megháborítani és hamisítani *akarják.* (159.) Teszetosza, bangó, hülye, kit ideoda tenni, tuszkolni *lehet.* (Ihász Gábor, Nyr. 3 : 271.)

Ez mostani nyomtatás az előbbi vétkekből szépen megtisztítva és korrigálva *vagyon.* (FortSzer. 6. S.)

*

Ezeket állapíthattuk meg a módosító igék és névszók szórendjéről. — Itt-ott költői példákat is idéztem. Még szórendi kutatásokban sem tartom lehetetlennek a költői idézetek felhasználását, mert akár Vörösmarty, akár Petőfi vagy Arany *volt* olyan nagy mestere a verselésnek, hogy ha valamely szóelhelye-

zést hibásnak tartott volna, bizonyára el is tudta volna kerülni. — Ha valahol szokatlanabb szórendet találunk is náluk, mindig megvan annak a maga oka s azon a helyen, abban a mondatban bizonyára megvan a jogosúltsága is.

Ha most már össze akarjuk foglalni azokat a tanúlságokat, amelyeket mai nyelvünkre, stílusunkra nézve levonhatunk vizsgálódásainkból, kimondhatjuk, hogy a leggyakrabban előfordúló módosítók általában közbekerűlnek az igenév és meghatározója közé, a ritkábban előfordúlók és testesebbek függetlenebbek maradnak az igenévi kapcsolattal szemben s leginkább csak az igenévnek hosszabb meghatározóit vonják maguk elé. — Ha azonban valakinek az egyéni nyelvérzéke azt diktálja, hogy a közbetételt amazoknak az analógiájára legalább némely ritkábban előfordúló módosítóra is kiterjessze, hibáztatnunk nem lehet, mert hiszen helyes analógia szerint jár el. — Viszont azt sem lehet elítélni, ha ezeknek a ritkább módosítóknak eléje teszik az igekötős igenevet. — A gyakrabban előfordúló módosítókkal azonban jobb, ha elkerűljük ezt a szórendet s legfeljebb csak akkor lehet bátorságosan használni, ha az igekötős igenév inchoativuma lesz a nyomatékos módosítónak vagy pedig ellentétes szembeállításokban. — Amint láttuk, az egyéni nyelvérzék a gyakrabban előfordúló módosítókkal is alkot néha ilyen szórendű mondatokat, ha különösen erőssé válik valamely oknál fogva az igenév és igekötő kapcsolatának érzete, de, amint említettem, ezt azért mégis jobb elkerülnünk, a mellékmondatokban feltétlenül; főmondatban úgyis kevésbé esik kísértetbe a németül is tudó magyar, hogy ezt a szórendet használja.

A tagadott módosítókkal legközönségesebb az a szórend, ha a tagadott igét vagy névszót a mondatzöm élére tesszük s utána hagyjuk az igekötős igenevet; de hibáztatnunk azt az elhelyezést sem lehet, ha inchoativummá tesszük az utóbbit. De nem kell azért visszaélni ezzel a szabadsággal.

Ha két vagy több igenév tartozik ugyanahhoz a módosítóhoz, az a legszokottabb, ha az elsőhöz tesszük oda a módosítót. Ha a hátrább állóhoz tesszük is, vegyük figyelembe mindig, hogy magában álló igeneves kapcsolattal hogyan szerkesztenők össze és természetesen ilyen esetekben is kerüljük el az idegenszerű szórendet.

RÉGI NEVEKRŐL.

Irta **Wertner Mór.**

A —*fi* szóval összetett nevek. Hogy latinul írt régi okiratainkban a bennök szereplő személyek megjelölése kivétel nélkül patronimikus alapon történt, köztudomásu dolog. Megelégedtek azzal, hogy valakit egyszerűen „Petrus filius Stephani"-nek neveztek. Szabatosabb megjelölés kedveért ahhoz folyamodtak később, hogy e megnevezéshez, némelykor már az atya nevének mellőzésével, az illető személyt birtoka után nevezték (de villa Chuntey, de Óvár), és ez az idők folyamán állandó családi és vezetéknévvé alakult. Egyes esetekben neveztek valakit egy őt különösen ismertető s személyéhez kötött jelzővel, mely némelykor az illetőnek egyenes ivadékaira is átszállván, később szintén vezetéknévvé alakult. Magától értetődik, hogy a patronimikus megnevezést magyarul is kifejezésre juttatták, amit az atya neve után következő „fia"-val fejeztek ki; de arra, hogy a 13-ik században a teljes magyar megjelölés, pl. „István fia Péter" előfordulna, nem ismerek esetet; pedig bizonyos, hogy már akkor is létezett, csakhogy ezt nem hazai, hanem idegen forrásból tudjuk. Az 1320 körül elhalt Ottokár osztrák rímkrónikája minden hiánya mellett felette becses forrásmű, mely Magyarország multjára is igen sok pontjára nézve felderítő világosságot vet. Midőn a szerző az 1291. évi magyar-osztrák hadjáratban részt vett magyar urak neveit felsorolja, már első pillantásra látjuk, hogy adatait magyar értesitőtől vette. Bizonyítja ezt a következő. Az urak között van pl. „*Lazla via Weiwot, über wald de Herzog*". „Via" itt annyi mint „fia" s az illető úr nem más, mint Barsa nb. László fia László, ki 1291. máj. 8-án mint erdélyi alvajda, 1292-ben mint „vajda" szerepel és még 1306-ban is él. Van az urak között „*Marcus via Stephan*" is. Ez a Csák nemzetség hontmegyei ágának sarja (Stephanus filius Marci), ki 1280-ban Bakonymegye (fő- vagy al-) ispánja és kit 1307-ig ismerünk.

A 14-ik században e megnevezéseket már a latin okiratokban találjuk; így pl. az Oklsz.-ban is szereplő: InakfiaPéter, ErnőfiaStephan, HerbertfiaAndrás, BorsfiaPéter stb. stb. Hogy ezen alakokból később alakultak a még ma is számtalan esetben előforduló „fi"-végezetű családi s vezetéknevek, világos. Mindezekben azonban mindig az atya neve a vezető szó. A 14-ik század kezdetén pedig ujabb változatra bukkanunk. A Héder nb. Güsszingi János 1310-ben mint Johannes magister, filius Henrici bani elismeri, hogy „*Nicolaus filius Bani* karissimus frater noster" neki sok szolgálatot tett (Zichy-okl. 1 : 128). Mig tehát János magát Henrik bán fiának nevezi, rokona Miklós csak filius bani. Ismerjük e Miklóst; atyja is Miklós, ki egyideig bán is volt, de jelen esetben mellőzik az atya nevét és csak azt említik, hogy (ifjabb) Miklós egy bánnak a fia. Annak idején tehát „Bánfia"-nak nevezték. Nyomósabb példa erre egy 1418. évi adat, melynek értelmében „*Jacobus filius vayvode de Karul*" Szatmármegyében birtokol (Károlyi-okltár 2 : 43. 108). Világos, hogy egy Károlyi vajdaságról nem lehet szó, ez csak annyit jelent, mint vajda fia: Károlyi Jakab, kiről tudjuk, hogy atyja László volt. Itt találjuk tehát a Bánfi, Vajdafi, Kasztellánfi és egyéb országos tisztségekből származó —fi végezetű családnevek eredetét.

Felette érdekes, hogy I. Mátyás királyunk kancelláriája ily hangzásu magyar családnevet 1486-ban egy németül fogalmazott okiratában is használ.

A királynak a pozsonyvárosi tanácshoz intézett levelében t. i. azt mondja: „Und den edeln unsern lieben getrewen *Nicoleschen Banfy von Lyndwa* unsern span zu Prespurg“ (lindvai Bánfi Miklós, Pozsonymegye főispánja. — Teleki: Hunyadiak kora 12 : 325).

De van még egyéb változat is. Felette számos okiratban találjuk, hogy pl. Petrus filius Stephani névben Péter nem Istvánnak a fia. Csak egyetlen egy példát akarok bemutatni. 1415-ben szerepelnek (Zichy-okltr. 6 : 477) Emericus, Bartholomeus et Ladislaus filii *Ladislai filii Fanch bani.* Pedig e László, ki 1402-től 1408-ig dalmát-horvát bán volt, számos okirat szerint nem Fancs-nak, hanem szintén egy Lászlónak (1341—1348) a fia (Haz. okmtr. 8 : 82), kinek Fancs (1293—1318) az atyja; a bán tehát Fancs unokája. Hogy magát mindamellett filius Fanchnak nevezi, abban találja magyarázatát, hogy a „filius Fanch“ néha már a magyar *Fancsfi* vezetéknevet képviseli, ami a család későbbi sarjaira mint gordovai Fáncsfi átment. Bizonyítja ezt az is, hogy Ladislaus Fancs de Gordwa (Sopr. okltr. I. 555, hol tévesen Foris áll) már 1401-ben szerepel és hogy 1416-ban (u. o. II. 31) Ladislaus filius Fanch de Gardua a sopronmegyei Rábaköz alispánja, pedig egyiköknek sem Fancs az atyja.

Szükségesnek találtam ezeknek előrebocsátását, mert az Oklsz. 244-ik oldalán erre vonatkozólag hibás értelmezást találtam. Arról van szó, hogy 1302-ben egy „magister Kokos filius comitis Rikol*fy*“ szerepelt. Az idézett szótár szerint a „fy“ itt annyi mint a magyar —fi és Rikolfy éppen annyi mint akár Pálfi vagy Istánfi; de nem így áll a dolog. — A szepesmegyei Poprád vidékén felmerül 1246-ban bizonyos Rikolf nevű földesur, kinek nyomait 1288-ig ismerjük és kitől a szepesmegyei Tarkői-család származik. Ennek egyik fia, Kakas 1288-tól 1327-ig ismeretes (Turul 1911 : 131—137) és ez az Oklsz.-nak 1302-ben szereplő embere, ki az eddigiek alapján tehát nem holmi Rikolf*fi* Kakas, hanem Rikolf comes fia Kakas. A fy itt nem a magyar fy, hanem *a latin Ricolphusnak genitivusa.*

A „fi“ végezetű vezetéknevek történetére vonatkozik a következő érdekes eset is. Mátyás király felhívja 1478-ban Pozsonymegye tisztikarát, hogy a következő felek peres ügyében vizsgálatot indítson. A felek a következők: „Jacobus Conde de *Pokatheleke,* Bernaldus filius Ladislai *de eadem*, Georgius *Palphy,* Cristoforus et Michael filii Johannis *de eadem Pokatheleke*“. Miután Jakab, Bernát, Kristóf és Mihály egy és ugyanazon család tagjai, fel kellene tennünk, hogy György, kit az okirat nem Pókatelkinek, hanem Pálfinak nevez, nem e család ivadéka, hanem csak a Pókatelkieknek érdektársa. Pedig nem így van.

A Komárom- és Veszprémmegyében törzsökös Bána nemzetség egyik sarja, Miklós, megszerezte 1342-ben a pozsonymegyei Csallóközben fekvő Pókatelke nevű birtokot, melyről egyenes ivadékai a Pókatelki vezetéknevet kapták. Jakab nevű fia (1379—1384) azonban a „Fekete“-nevet is használta, minek következtében egyenes utódai később mint Pókatelkiek és mint pókatelki Feketék szerepeltek. A 15-ik század végén felvették állandóan a pókatelki Konde (ma Kondé) vezetéknevet. A Konde-név jelentése mai napig ismeretlen, de arról más alkalommal. A Konde-család levéltárában őrzött okiratokban (melyek között a fenti kiadatlan is van) találjuk a következő adatokat: a) 1419-ben szerepel a fenti Jakab fia: Pókateleki János fiaival Péter, László, Pál, Imre és Simonnal együttesen; b) 1455-ben előfordul a fenti Simon és Pál fia János; c) 1459-ben: László, Simon, Imre, Pál fia János és Péter fia Jakab; d) 1471-ben Imre, Péter

fia Jakab, néhai László fia Bernát, *Pál fia György*, János fiai Kristóf és Mihály e) 1476-ban: Péter fia Jakab, László fia Bernát, *Pál fia György* és János fia Kristóf. Mindezen adatokból kitünik, hogy Pál fia György, ki magát 1478-ig mindig csak pókatelki Feketének vallja, az 1419-ben még élő Jánosnak egyenes ivadéka. Feltünő tehát, hogy magát 1478-ban (tudtommal sem azelőtt, sem utána) midőn legközelebb nemzetségbeli rokonaival együttesen közös érdekeket képvisel és ezek kivétel nélkül a pókatelki Fekete-névvel élnek, egyedül ő maga atyja után magát Pálfi-nak nevezi. Pedig 1490-ben és 1493-ban ő is pókatelki Konde György.

Szerves összeköttetésben áll még a fentiekkel a következő is. I. Károly király 1330-ban a csallóközi Bodak nevü birtok ügyében itélkezik; a pörben két érdekelt csoport szerepel. Az elsőt képviselik (Hédervári) Dénes fiai: Dezső királynéi ország- (udvar-) biró és Miklós Győrmegye főispánja; a másodikban van két alcsoport: a) „Petrus filius Johannis de sancto Andrea, pro se et pro universis aliis de generacione sua, videlicet filiis Ispanicis de eodem sancto Andrea; b) Nicolaus filius Echii et Andreas filius Poka, jobagiones udvornici de villa Fell, de progenie Lenghez similiter pro se ipsis et tota universitate jobagionum, udvornicorum nostrorum regalium de majori et minori Feell de eadem progenie Lenghez utrisque (Hédervári-okltár I. 28). Az illető okirat egynéhány passzussal későbben ujból kiemeli, hogy „dicti filii Ispanici et jobagiones udvornici" soha révvámot ne fizessenek stb., világos tehát, hogy a filii Ispanici-t a jobbágy-udvarnokoktól szabatosan megkülönbözteti. Jellemző az is, hogy János fia Péter, a „de sancto Andrea" (= Szentandrássúr, a mai Egyházfa) nevet viseli és hogy nemcsak saját nemzetségét, hanem az egész Kis-Szarvad helységet is képviseli, amiből majdnem bizonyosan következtethető, hogy benne s nemzetségében nem a szó szoros értelmében veendő jobbágyfiakat kell látni. De mit jelentsen aztán a filius ispanicus? Holmi Magyarországba bevándorolt spanyolok utódaira — azt hiszem — gondolni sem szabad, a magyarázat tehát másutt keresendő. Tudjuk, hogy régebben az „ispán" alatt nem csak az úri társadalomhoz tartozó comest, megyei (fő- és al-) ispánt értették, hanem a gazdasági alkalmazottat, az intézőt, a gondnokot, felügyelőt, (= officialist) is. Jelen esetünkben a filius ispanicus — nézetem szerint — „*Ispánfi*", illetve valamely ispán-őstől származó ivadék, ki ezen — eddig ismeretlen — jelzőt azért emelte ki, mert az Ispánfiaknak bizonyos öröklött jogaik lehettek. Megjegyzendő különben, hogy a Horvátországban lévő Csernek nevü helység birtokosainak sorában 1473-tól kezdve egy Ispánfi család is szerepel (Alsószlavóniai okltr. 208, 271).

Géza. Az Oklsz. 301. old. a Géza névre vonatkozólag egynéhány adatot közöl, ezek között azonban a Quecsa, Guelsa s Gewse kérdőjelezve vannak. A kérdőjel itt mindenütt jogos, de mielőtt az egyes nevek elemzésébe belebocsátkoznánk, szükséges mindazon változatokat szemügyre venni, melyekben a Géza név régibb hazai forrásainkban szerepel; ezek pedig a következők: Gecha, Geicha, Geisa, Geisca, Geiza, Geuca, Geyssa, Geythsa, Geytsa, Goviso, Gyeics, Gyessa stb.

a) *Quecsa* az idézett oklevélben (ha ez egyáltalában valódi) egy győrmegyei jobbágy, kire nézve mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a Qu-val kezdődő tulajdonnevekben *qu* régibb okiratainkban rendesen a *k* betűt helyettesíti.

Az 1113-ban szereplő Queled, Bácsmegye főispánja (Haz. Okmtr. 8 : 7) egyéb okiratokban Keled. A valamikor Baranya megyében létezett Kovászd nevű vár pl. 1244-ben Quazdi, 1267-ben pedig Kuazth néven szerepel (Wenzel 8 : 169; 11 : 332). — A somogymegyei Kér helység 1229-ben Quer néven fordul elő (U. o. 6 : 470.). — A komárommegyei Kurtakeszi 1256-ban terra Queztev (Knauz 1 : 436). — A veszprémmegyei Kajár 1240-ben Quoyar (Wenzel 2 : 100). A vasmegyei Németujvár, mely rendesen mint Kussen, Kyzun (= Güssing) szerepel, 1231-től 1244-ig Quizin (Uo. 1 : 288; 2 : 68, 158) stb. Itt tehát egy *Kecsa* nevű emberről van szó. Erről nem igen valószinű, hogy neve a Gézával azonos lett volna. De még határozottabban bebizonyíthatjuk, hogy a következő kettőnek semmi köze a Gézához.

b) *Guelsa.* Ez 1211-ben a tihanyi apátság egyik szőlőmívese. Itt azonnal kiemelem, hogy régibb okiratainkban Gu-kezdetű tulajdonnevekben az u azt jelenti hogy a G nem gy, hanem egyszerű *g* hangot fejez ki. A baranyamegyei Geresd helység 1293 és 1297 között Gueresty (Wenzel 8 : 333); — 1293-ban Gueresth (U. o. 12 : 542); — 1295-ben Gueresd (u. o. 10 : 186); a 15. században pedig már Geresth. A horvát Gerzence megye 1257., 1265.,1273-ban Guersenicha, Guerzenche, Guersence néven szerepel (Haz. okmtr. 7 : 64, 94, 139). — A sopronmegyei Geresd 1260-ban Gueruzt (HOkl. 39) stb., stb.

A zalamegyei Gelse 1268-ban Guelse (Wenzel 8 : 21); 1273-ban Guelse (u. o. 9 : 21); 1282-ben Guelse (H. O. 6 : 260); a vasmegyei Gerse 1272-ben Guersa (u. o. 5; 48). Mivel 1211-ben egy Guelsa nevű szőlőmíves élt, be van bizonyítva, hogy Gelsa vagy Gelse keresztnév és így kézzel fogható hogy a Gel(z)se nevű helységek nevüket valamely Gelsa nevű uruktól vették és hogy Guelsa-nak semmi köze a Gézához, hanem valószinüleg a *Gellyén* (Kilian) név becéző alakja, mint *Pósa, Pausa: Pál* stb.

c) *Gewse.* A somogymegyei Kapolban már 1218-ban egy Geus nevű szőlőmíves fordul elő (Knauz 1 : 219). — Sokkal ismeretesebb azonban a következő. II. Gyécsa királyunk 1156 körül két osztrák embert (Gottfridot és Albertet) hivott Magyarországba, kiknek többi között a Sárod és Sár nevű sopronmegyei birtokokat adományozta. Egyik utódjuk, Frank, ki állandóan Sárodon lakott, Sárodot (1262 előtt) saját neve után Frankó-nak (németül Frankenau) nevezte és egyenes utódai a Frank(l)ói családnevet vették föl. 1325-ben azonban a nemzetségnek egy másik ágával találkozunk, t. i. bizonyoe Geus fia Miklós országbirói végrehajtóval, kiről később tudjuk, hogy több fivére van, mindannyian Geus fiai, kik a Sári nevet viselik, de valamennyien az 1156 kör. bevándorolt két osztrák lovag fiutódai és a Frankóiak osztályos rokonai. 1339-ben Gős fiai János és Mihály már „dicti Geus de Franklou" néven szerepelnek. 1412-ben Gős utódai mint „Gews de Geusfalva" fordulnak elő, ami mostantól kezdve állandó családnevük. A család ezen ága t. i. Vasmegyében is birtokolt, hol valószinüleg még Gős maga egyik birtokát Gősfalvának nevezte, s ez a Vasmegyében még most is meglevő Gősfa nevű helységgel azonos. Gewsefalwai Benedekkel kihalt a család 1475 kör.[1]. Hogy mit jelentsen a Gews = Gős név, nem tudjuk. Fejér, Cod. diplom. VIII. 3, 661 közöl ugyan egy 1332. évi okiratot, melynek értelmében „Michael et Joannes filii Georgii de Gary" a sopronmegyei

[1] Lásd az erről, valamint az összes eddigi adatokról szóló okirati bizonyítékokat a „Sopronmegyei oklevéltár" I. és II. kötetében stb.

Ambos nevű birtok ügyében szerepelnek, és melyből kiviláglik, hogy Gős fiaival, a Sáriakkal van dolgunk, de Fejér közlése tele van hibákkal; a Soprm. Okltár (1 : 129) pedig, mely az illető okiratot az eredetiből közli, azt mondja: „Michael et Johannes filii Geus de Sary". Hogy e Mihály és János 1339-ben egyszer mint „dicti Keus de Franklou" (u. o. 148) szerepelnek, mit sem mond. Előfordul ugyan 1211-ben a tihanyi apátság jobbágyai soraiban több Keus nevű is, de a fenti okiratban szereplő „Keus" valószinüleg csak közlési hiba, mert a Frankóiak ezen ága máskülönben mindig és kivétel nélkül csak a Gős nevet használja s a még most is létező Gősfa csak mint Geusfalva, Gewsfalwa és Gewsefalwa ismeretesek. S végül: ma is van Gözsi család (l. a Tiszti Címtárt). Mindezekből pedig cáfolhatatlanul kiviláglik, hogy az Oklsz.-ban idézett Gewse de Zeredahel (1327) nevű úrnak semmi köze a Gézához; ő Szerdahelyi Gős vagy Gőzs.

Ősz* vagy *Őz? Az Oklsz. 733. old. „Ősz = canus = grau" alatt számos adatot közöl, melyek elsejénél (1310—1349 Nicolai dicti *Ewz*) azt kérdezi, vajjon a. m. ősz vagy őz? 1352-re a következő adatot hozza: Laurency dicti *Ewz* (Károlyi Okl. 1 : 208). A 735-ik old. azonban Őz 'dama, dorcas, cerva, damhirsch' alatt 1352-re ismét azt találjuk: Laurency dicti *Ewz* (Károlyi Okl. 1 : 208), ami kétségkivüli jele annak, hogy az Ewz hangtani jelentése a szótár szerkesztője előtt ez esetben is bizonytalan volt. A kérdésnek megoldására szolgáljon a következő.

A szepesi káptalan 1273-ban szószerint mondja: „accedens ad nostram praesenciam Nicolaus canonicus cum fratribus suis... et duobus germanis suis Bethlehem et Andrea" és előadja, hogy a Tátra hegységben bizonyos földjét eladja. Midőn a káptalan egynehány sorral később e földet meghatározlja, akkor az eladót már „cano Nycolao"-nak nevezi. (Haz. Okmtr. 8 : 156—157). Kutatásaim folytatása alatt ezen okirat családtörténeti zavaros volta mindinkább azon gyanut keltette fel bennem, hogy közlése helytelen. Aggályaim teljesen jogosultak voltak. Az okiratot személyesen megtekintvén, a Nemzeti Muzeum levéltárában a következőt találtam: „accedens ad nostram praesentiam *Nycolaus* **canus** cum fratribus suis... et duobus **generis suis** *Bethlehem et Andrea* stb", amiből cáfolhatatlanul kiviláglik, hogy Miklós nem kanonok, hanem *Ősz Miklós,* és hogy Bethlehem — a későbi bethlenfalvi Thurzó-család egyenes őse — Miklósnak nem germanusa, hanem *veje,* amit különben még későbbi okiratok is bizonyítanak. 1311-ben tanusítja a szepesi káptalan, hogy Bethleem fiai Iván, Bethleem és Péter a *Villa Cani Nicolai*-ban lévő örökös részük felét másoknak átengedik (Anj. Okmtr. 1 : 222). Itt az 1273-ban szerepelt Bethlehem fiairól van szó s az okirat tartalmából megcáfolhatatlanul megállapítható, hogy Ősz Miklós halála után egyik birtoka róla a villa Cani Nicolai, illetve a magyar Ősz-Miklósfalva nevet kapta. — 1329-ben tanusítja az országbiró (Fejér VIII. 2, 221—227), hogy a szepesmegyei karthauziak az *Eözmiklósfalva* nevű helységben 40 hold földet kapnak. Szövegének folytatásában a birtok „villa Nicolai Eőz" néven is szerepel, és mivel az erre vonatkozó periratokban Bethlehem utódai is szerepelnek és a fenti 1311. évi okiratra is hivatkoznak, be van bizonyítva, hogy itt megint csak az 1273-ban élt Ősz Miklós birtokával van dolgunk.

Nem lehet határozottan tagadni, hogy azok között, kiket az Oklsz. az Ewz néven sorol fel, egyik-másiknál az Ewz talán Őz-nek ejtendő ki. Fenti adataink

alapján azonban határozottan mondható, hogy az esetek túlnyomó részében nem Őz-zel, hanem ősz-szel (canus, grau) van dolgunk. Az Oklsznak 1469. évi Petrus Ews-e kétségkívül nem ősz, hanem *Ős*.

Végezetül legyen még felemlítve, hogy egy „Ősz" nevü úrra a fenti Ősz Miklóson kívül még a 13. század második felében is akadunk. A Hédervári család egyenes őse, ki IV. László korában (1272—1290) élt, egyik okirat tanusága szerint (Anj. Okmtr. 2 : 162) Dionysius dictus *Ewz*, ami szintén nem Őz, hanem Ősz. 1365-ben Sopronmegyében pedig Petrus dictus *Ewz* de Zyrak (= Ciráki) él (Sopr. okltr. 1 : 356).

Sebes. Az Oklsz. szerint ez annyi mint rasch, schnell, reissend, és ez értelemben felette számos adatokat tud felsorolni, csakhogy ezek nem mindenütt kétségkivüliek. Hogy fluvius Sebus, Sebeság, Sebesvize, rivulus Sebus, Sebespatak, Sebes-ér, Sebes-érpatak, Sebes-vág, Sebesfolyó, Sebes-duna, Sebesfok, a folyóvíz sebességével álltak szerves összeköttetésben, feltétlenül elfogadható, — de hogy terra Sebes, praedium Sebus, Sebesharaszt, possessio Felsebus Alsebus, castrum Sebeskő, Sebesszeg, Sebesfölde, Sebesvár (Károlyi Okltár I. 393) nevü földrajzi tárgyak ugyanerre vezetendők vissza: nem áll. Ami pedig a fidelis noster Sebes magister pincernarum, a loci communes cum Sebus, a magister Sebus cimű adatokat illeti, határozottan mondható, hogy ezek mindegyikében a Sebus nem egyéb mint személynév és a magyar Sebes-nek latinos alakja,[1] melyről a nem folyóvizekre vonatkozó szárazföldi helyek nevüket vették.

A Sebes személyné vmár a 13. század első évei óta elég gyakran előfordult az ország különböző vidékein. Az Oklsz.-ban szereplő pohárnokmester a Hont-Pázmán nb. Szentgyörgyi és Bazini Gróf család egyenes őse, dédunokája pedig II. Sebes a 14. század első felében szerepel. Mindketten annyira ismeretesek, hogy a róluk szóló forrásidézetek itt feleslegesek. 1275-ben szerepel Buzdar filius Sebus de Sarus (= Sáros; Haz. Okmtr. VIII· 181); 1320-ban van Zalamegyében a Kanizsaiak rokona: Sebus unokája János (Anj. Okmtr. I. 572); 1379-ben Nyitramegyében: Pósa fia *Sebes;* de hogy mit jelentsen e név, ez mindeddig még nincsen teljesen tisztázva. Legjobban tartotta magát azon vélemény, hogy Sebus nem más, mint a német Sebald vagy a magyar Sebestyén becézője: Sebe = Sebő, illetve Sebeuk = Sebők.[2] Igaz ugyan, hogy Szentgyörgyi-Bazini II. Sebest egyik okirat 1304-ben Sebeuknek nevezi (A. I. 84), de ezt csak egyetlen-egyszer találjuk és kérdés, vajjon a közlés helyes-e, vagy vajjon egyáltalában ismerte-e annak idején az okirat fogalmazója a szó jelentését? A név magyarázatát tehát másutt kell keresnünk.

Bazini II. Sebes 1318-ban Bécsben egy okiratot állít ki (Anj. I. 475 = Orsz. Ltár. DL. 1923 sz.) melyben magát németül „Ich *Zewischs* Graf van Poesing"-nek nevezi; Zewischs pedig sem Sebestyén, sem Sebald. 1223-ban

[1] Megjegyzendő, hogy 1306-ban (Knauz, II. 562) a név *Sebees* alakjában szerepel. — Hellyel-közzel a *Sebis* is előfordul. — [A Sebus alakot *ö*-vel is olvashatni: *Sebös*. — A szerk.]

[2] Az Oklsz. csak az 1602-ben előforduló Sebők Péter székely jobbágyot ismeri; szerepel pedig e név sokkal korábban is mint személynév. 1311-ben említik néhai Csukárpakai Sebeuk-et (Knauz 2 : 642); 1338-ban van egy Sebeuk nevü székesfehérvári polgár (Anj. III. 491); 1380-ban Sopronmegyében egy Sebeokháza nevü birtok (Fejér IX. 6, 244); 1420-ben Bodrogmegyében bizonyos Sebewk fiai Illés és Jakab szerepelnek. (Zichy-okltr. VI. 581).

egy Zauisa az olmützi várnagy (W. VI. 423); a Rosenberg nevü cseh főúri család egyik tagja, ki V. István királyunknak Erzsébet nevű leányát vette nőül s 1290-ben meghalt, a *Zavis* nevet viselte. Egy 1288. évi magyar okiratban mint „Zawisius dux de Opauia" (= Oppeln) szerepel (W. IX. 471). Zsigmond királynak 1428-ban a törökök ellen vivott csatájában elesett egy Zawisch nevü lengyel hadvezér, ki 1427-ben a király egy okiratában mint Garbowi (Grabowi) Niger *Zavissius* vagy *Zawysius* niger de Gorbo tanu minőségben szerepel. 1428-ban tanusítja a király, hogy Czarny (= Fekete) *Zawissa* Galambóc vára előtt meghalt; 1429-ben Garbowi Niger *Zavissius* özvegyének és gyermekeinek évi járadékot igér (Hadtört. Közlem. 1911. évf. 436). — Tárgyunkra nézve azonban a következő okirati adat a legfontosabb: 1387-ben kijelenti Fraknói Pál sopronmegyei birtokos: „han meiner Hausfrawn Fraw Annen graf Hensen tochter des *Zavisch v. Pössing* 900 phunt wiener Pfennig... versatzt" (Fejér X. 1. 396). Hensen annyi mit Hänsel vagyis a magyar Jancsi, kinek leánya Anna Fraknói Pálnak a neje; Jánosnak az atyja pedig Bazini II. Sebes. Miután már most tudjuk, hogy II. Sebes 1318-ban magát németül Zewischs-nek nevezi, kézzelfogható, hogy Zewischs nem más, mint az 1387-ben említett Zavisch. Mindezekből pedig kiviláglik, hogy Zavis úgy a cseheknél, mint a morváknál és lengyeleknél divott keresztnév, tehát szláv eredetű. Zewischs sem más, mint a Zavis ferditése s így bizonyos, hogy *Sebes is a Zavis, ill. Szavis vagy Szávis magyaros átalakítása*, ez pedig nem egyéb, mint a szláv *Száva* (görög *Sabbas)* név becéző alakja. Néhány szótárunk helyesen is fordítja a Sabbas és Sava nevet *Sebővel*, de pl. Ballagi és Kelemen magyar-német szótárai ezt hibásan azonosítják a Sebestyén névvel.

Swr. Az Oklsz. 858-ik oldalán találjuk a következőt: „*Sör, ser*... cerevisia, bier... 1436: Matheo *Swr* [a, m. sör ?] (Lelesz Acta 53/44)". Eszerint tehát nem volna kizárva, hogy itt egy Sör Máté nevű emberrel volna dolgunk. A következő okirati adaok ezt kizárják.

A Sopronmegyében törzsökös Osl nemzetségben 1256-ban bizonyos *Svvr* comes unokáit említik, kiknek egyike, szintén *Sur*, 1258-ban mint egyszerű földesúr, 1277-ben mint a sopronmegyei Kabold várnagya, 1283-ban *(Sur)* megint csak mint birtokos szerepel. 1298-ban (*Suur*), 1301-ben *(Suur)*, 1306-ban *(Swr)* és 1312-ben (*Suur*). (V. ö. Fejér Cod. dipl. VII. 2, 254. VIII. 1. 74. 470); Wenzel VII. 496. X. 367. Anj. Okmtr. I. 23. 50.) — A tolnamegyei Myderi-család egyik tagja, *Sur*, 1291-ben fordul elő (W. XII. 519); 1312-ben Szepesmegyében Ditricus filius *Suur* de villa Pyrin" szerepel (Haz. Okmtr. VIII. 53); 1313-ban a sopronmegyei comes *Sur* de Sehter (= Söjtör) fordul elő (Sopr. Okltr. I. 76). — Mindeddig tehát csak keresztnév. Tudjuk azonban, hogy régibb időkben a legtöbb helység alapítójának vagy birtokosának nevét kapta s így természetesnek kell találnunk, hogy ez a Súr névvel is megtörtént. Pozsony megyében már 1253-ban élt Bolch filius Mathiae de *Sur* (W. II. 243); 1272-ben ugyanott van Aglent filia Valkun de *Suur* (uo. VIII. 410); 1279-ben szerepel Jacobus filius Voynus de *Suur* (uo. IV. 206); 1291-ben Pozsony megyében az Elefánti-családnak már öt *Sur* nevü helysége van (uo. XII. 516); 1299-ben ott van possessio *Suur* vocata in Plazoukuz (= Pályi aszó köz) és birtokai sorában egy Nána nevűt is találunk (uo. X. 355); 1309-ben: terra *Suur* (A. I. 177); 1311-ben: „duae terrae *Suur* (uo. 221); 1313—1316-ban: Stephanus filius Pintik de *Sur* (Knauz II. 723); 1322-ben van egy villa *Suur* és egy terra

Suur ecclesiastica vagyis Egyházassur (A. II. 47—48); 1323-ban: plebanus de *Sur* (uo. 142); 1330-ban: rector ecclesiae de *Suur* (uo. 499); 1331-ban *Suur castri* vagyis a pozsonyi várnak Suur nevü birtoka (Tört. Tár. 1910:461); 1335-ben: Pynthek*swr* (uo. 602); 1345-ben: possessio *Swr* (A. IV. 523); 1367-ben: Gallus de *Sur* (W. X. 356); 1391-ben Szentandrás*sur* nevű helység (Esztergomi kápt. ltár); 1400-ban: Thomas de Nana*sur* (Zichy-okltár V. 154); 1434-ben: Eghazas *swr* (uo. VIII. 540); 1439-ben Zenthandras*sur* és Chenkes*sur* (uo. 647); 1453 és 1454-ben: Eghazas*swr* (uo. IX. 363. 428); 1462-ben: Zentandras*sur* (uo.. X. 218); 1463-ban Nanas*swr* (uo. 283); 1464-ben: Zenthandras*swr* (uo. 301); 1481-ben: Zenth-Andras*swr* alias Eghazfalva (Teleki: Huny. kora XII. 161).

Ma csak Hegy- és Pénteksúr nevü községeket ismerünk a pozsonyi járásban; a nagyszombatiban van Nagy-, Nemes-, Valta- és Varra-*Súr*. Nána- és Pénteksúrról be van bizonyítva, hogy a 13. században élt birtokosaikról vették nevüket. Ha mindezeket összegezzük, arra az eredményre jutunk, hogy az 1436-ban előforduló Swr Máté nevének semmi köze a sörhez, hogy Súr régi személy- és helynév és hogy itt egy Súr Máté nevű emberrel van dolgunk.

Uzsona. Az Oklsz. 1038-ik oldalán találjuk a következőt: „Uzsonna, ozsonna, uzsanna, uzsona = jausen, vesperbrot"; az erre vonatkozó okirati adatok sorában szerepel többi között 1436. Domina Vsona is (Károlyi Okl. 2:182). Ami a többi adatokat illeti, elfogadható, hogy alattuk — talán Relicta Wsonna kivételével — tényleg uzsonna értendő; az 1436. éviről azonban határozottan mondhatom, hogy nem az. Mellettem szólnak a következő okirati adatok:

a) Monyorókeréki Ellerbach Burkhard vasmegyei nagybirtokos, magyar főúr 1425 máj. 28-án kijelenti, hogy nejének hitbéri s hozományi követeléseinek biztosítására egynéhány birtokot átenged. Nejének nevét a németül fogalmazott okirat, melynek eredetije az OL. DL. 11665. sz. a. található, következőleg írja: „das mir der edel Pauls von Wolffurt vnd herr zu der Pybersburg mein liber swager zu seiner swester *Osannen meiner eleichen hausfraun* zurechter haimsteur gegeben hat" stb. Pybersburg illetve Bibersburg alatt a pozsonymegyei Vöröskő értendő, melynek birtokosai a 15. század első felében a Wolffurt-család tagjai voltak. 1450-ben azonban azt találjuk, hogy az országbiró a fent említett Vöröskő várat a többi között Ellerbachi Bertholdnak itéli, mert ő vöröskői Wolffurt leányának, nehai *Susko* (= *Zsuzska*) asszonynak a fia. A terjedelmes okirat (Sopr. Okltár 2:350 skk.) folyamán ki van emelve, hogy Wolffurt fia: néhai Pál „frater videlicet carnalis dictae condam dominae Susko" és ahányszor itt ennek a nőnek a nevét még említik, mindannyiszor csak Susko néven szerepel. Ebből tehát kiviláglik, hogy az 1425. évi német okiratban Osanne néven szereplő asszony nem más, mint az 1450-ben említett Zsuzska. Osanne tehát a. m. Susanne = Zsuzsanna. Adatom különben érdekes és becses kiegészítésül szolgál az Oklsz. 1120-ik old. említett Zsuzska szóhoz.

b) Midőn 1436-ban Szatmármegye tisztikara a Károlyiak ügyében vizsgálatot tart, a tanuk sorában többek között berei Farkas János neje „domina *Vsona*" is szerepel, kit az Oklsz. is említ. 1437-ben egy másik szatmármegyei birtokperben megint ő, de most már mint nobilis domina *Osanna* consors Johannis Farkas de Bere szerepel, végre pedig azt találjuk, hogy 1439-ben a Károlyiak perében megint ő tanuskodik és most már „nobilis domina *Susanna* consors

Johannis dicti Farkas de Bere" a neve (Kár. 2 : 197. 220). Ezzel tehát cáfolhatatlanul be van bizonyítva, hogy az Oklsz. domina Vsonájának semmi köze az uzsonnához, hanem hogy ő *Zsuzsanna asszony*.

Érdekes különben még az is, hogy az Osanna név már sokkal korábban is szerepel. 1276-ban egy Osanna nevű esztergomi apáca (beguina, bigina) szerepel (Mon. romana episc. Vesprimiensis 1 : 362. 372). 1296-ban a hontmegyei Varsányi Guge bán leánya Osanna a szintén hontmegyei Borfői Péternek a neje (Haz. Okmtr. 6 : : 418); 1306-ban pedig a csallóközi Jányoki Péter özvegye szintén Osanna (Knauz, Mon. eccl. strigon. 2 : 566).

A MAGYAR STILISZTIKA JÖVŐJE.

Irta **Rubinyi Mózes.**

„Stilisztika és nyelvesztétika" c. tanulmányában Kulcsár Gyula e folyóirat egyik utóbbi számában (43 : 109—115), kiindulva egy újabb és több régibb közleményemből, egy új magyar tudománynak, vagy mondjuk, nyelvészeti segédtudománynak, a *nyelvesztétikának* határozott és bátor kiépítésére sarkal, megjelöli az új tudománynak tárgyát s egy pár „példát" is szór kissé szétfolyó vitáinak és fejtegetéseinek széles mezőire. Tudományunk szerény munkásai között talán én is azok közé sorozhatom magamat, akik legkevésbé irtóznak új eszméktől, új utaktól és új törekvésektől. Ez a körülmény, de főként az, hogy az ujonnan kialakult egyéni nyelvi irodalom révén Kulcsár sokat foglalkozik éppen ez eszméknek modern tudományos irodalmunkban való újjászületésével s e körül az én szerény szerepemmel — ez a körülmény mintegy kötelességemmé teszi, hogy közelebbről megvizsgáljam ezt a fontos kérdést: igazán szükség van-e arra az új tudományra, az u. n. nyelvesztétikára, melyet K. szerint én emlegettem először nálunk, megállanak-e az ő cáfoló és bizonyító adatai, melyek, fájdalom, bizonyos légies könnyüséggel siklanak el, több hitegető reménységet, mint pozitiv kilátást hirdető sorai között.

Őszintén szólva nem nagy lelkesedéssel fogtam e munkába, hiszen nincs kellemetlenebb feladat a tudományos életben a negativ kritikánál, el is kerültem sokszor még munkáimat igen közelről érdeklő vitás kérdések tárgyalásánál is. Az egy pár adat vagy eszme körül cigány-kereket hányó egymás-szólásból ritkán jön ki haszna-vehető eredmény. Igy bizony e személyemre vonatkozó utalásai felől még türelemmel megvártam volna azt az időt is, midőn K. majd beváltja igéretét s ő maga megalkotja azt a nyelvesztétikát, melyet tőlem hiába várt és vár. De minden cáfolásnál ékesenszólóbban bekopogtatott hozzánk éppen mostan egy derék mű, mely mély tartalmasságával mintegy szükségszerüvé teszi azt, hogy e témával foglalkozzunk. Zlinszky Aladár Stilisztikája (1914) számunkra nem csak tankönyv, abban a sokszor oly sivár sorozatban, melynek magyar tankönyv-irodalom a neve. Ez a könyv több egy tankönyvnél, egy új magyar stilisztikai kisérlet ez, melyet vártunk, mert rája nagy szükség volt. E könyv egyben a nyelvesztétika képzelt új problemáinak dolgában is pompás érveket szolgáltat, úgyhogy most már szemébe nézhetünk hármas feladatunknak: 1. birálni a stilisztika és nyelvesztétika elválasztó érveit;

2. megállapítani egy ilyen elképzelhető tudománynak lehetőségét vagy lehetetlenségét s 3. visszaterelni ezt a, hogy úgy mondjam, egy név miatt való tudományos kisiklást arra a helyes útra, melyen ime Zlinszky is járván oly hasznosat birt alkotni s amely kalandos új tudományok alapítása helyett az eddig oly árva magyar stilisztika jobb jövőjébe vezet.

1. Hát nézzük először a K. dolgozatát! Mingyárt egy már megcáfolt, megmagyarázott tétel újból való fölemlegetésével kezdi. Hogy az egyéni nyelv tanulmányát egy percig sem tartottam újnak, azt már többször megmondottam, legutóbb az összefoglalásban is (l. Nyr. 42 : 412. l. „...itt nincs szó holmi új tudományról... stb.) Igy talán felesleges azt is hangsúlyozni, hogy a tőle említett értekezések egyáltalán nem kerülték el a figyelmemet. Az egyéni nyelvi irodalomnak fogadását sem mondja el K. hűen. Amint azt az összefoglalásban magam is kiemeltem, van egy pár gyönge munka is a füzetek között, egyikre-másikra mondták is — nem éppen avatott helyen —, hogy „kicédulázás", de a K.-tól említettre azt sehol sem mondták, s kár, hogy ő éppen a hűvös ismertetést ismeri, de a többit, vagy az erre való feleletet nem, vagy ha igen, hamar feledi. Ám a „kicédulázás" gúnyjának ezt a helyeslését általában sem tarthatjuk szerencsésnek e hasábokon és manapság, midőn a minden elméleti tudományok léha és felületes megvetői egyebet sem látnak a nyelvtudományban, mint cédulák és skatulyák nagy gyüjteményét, mely amolyan Maupassant-féle kopasz és pápaszemes öregek gyüjtőszenvedélyének eredménye. Bizonyos szempontok szerint való kicédulázás minden szótár és minden nyelvtudományi értekezés, mely a tárgyismeretnek biztos és nem az adattalan elmélkedésnek ingoványos talaján keletkezett. Maga K. is igen megveti a „stilisztikai elmefuttatásokat", pedig egyiknek, melyre hat év multán tér vissza, adatait is igyekszik fölhasználni. Persze neki könnyebb a dolga! Ő haragszik a stilisztikai elmefuttatásokra, ír hát — nyelvesztétikai elmefuttatást. De ennek az elmefuttatásnak a terminológiájától isten mentsen minden filozófiai készségű olvasót. Azt állítja, hogy a *vér*-metafóra, mely oly gyakran visszatér Petőfi költészetében, az ifjú forradalmár költőnek nem a nyelvművészetét jellemzi, hanem a képzeletét. Nem szólunk most ehhez, mert ez összefügg az új tudomány megalapításának kérdésével, melyre alább visszatérünk; de már csak annak, aki új és tán filozófiai disciplinának rendszerén töri a fejét, nem szabad ilyesmit leirni: „...Petőfinek aa alkonyi pir láttára a vér szó jut eszébe, ilyenkor a vér szót szereti használni; a dolog természetének megfelelően azt kell mondanunk, hogy a szónak megfelelő fogalom képe kapcsolódik nála mindig az alkonyi pir képével." *A szónak megfelelő fogalom képe* — remélem az új nyelvesztétika nem így fog bánni a műszavakkal!

De K.-nak adatai is vannak. „*Azt mondom*, derék egy legény ez", ezt így is szokták kifejezni „*A' mondó vagyok*..." és ez utóbbinak, K. szerint, „sajátos esztétikai hatása, némi derűs színezete van". „Ilyenféléknek vizsgálata a nyelvesztétika feladata..."

Nem kell sokat magyarázni, hogy az „ilyfélék" ez egyetlen példája egy kis képzelődés, „semmi más", ahogy K. mondaná (l. 110. l.). *A'mondó vagyok:* népies, *azt mondom:* köznyelvi. Az „a némi derűs szinezet" a népies formának esetleges kisérője — lehet. Ezért ugyan kár volna egy új tudományt alapítani.

Az a „csodás műhely" pedig, melybe évezredek óta kacsintgatnak gondolkodók, anélkül hogy ebben nyelvesztétikára volna szükségük, — K. Vörös-

marty nyelvkészségét nevezi így —, az a csodás műhely, melyben a *pillog* szó „a csillogást villogást is akarja éreztetni a *p* hanggal letompítva", melyben „a szóknak a jelentésüktől független elemei" szóba kerülnek, melyben „az *i* és *cs*... élénk, derűs érzethangulattal járnak" — mindezek a nyelvtudománynak régi problémái, de adattalan belemagyarázók ismeret-elméleti bukfencei miatt háttérbe szorultak, hitelüket vesztették. Ezeket új módszerrel elővenni szép munka volna, de számukra felesleges az új cégér. Épp így Vörösmarty afféle kifejezésein: *csalút, szívmagány* nem ütközünk meg, de nem holmi titkos, mélységes, eddig nem látott ok miatt történik ez, hanem azért, mert ama költemények, melyekben ezek előfordulnak, megszokott, régi, sokszor idézett és olvasott darabjai irodalmunknak s így az egész költeménynek megszokott gyönyörűségét már csak ritkán zavarják ez egyébként manapság szokatlan szavak. Ehhez ugyan igazán nem kell valami új rendszer. De hát mi is lenne annak a nyelvesztétikának a tárgya, a célja?

2. Nem akarnám olvasóinkat annak kifejtésével fárasztani, hogy melyek egy új tudomány létjogosultságának kritériumai, de annyit ki kell jelentenem, hogy soha új tudomány úgy fel nem virágzott, hogy egy derék férfiú egy napon kijelenté, hogy legyen meg az új tudomány. A tudományok hosszas belső fejlődésnek kialakulásai, és pedig, vagy több rokon-tudomány határkérdéseiből alakulnak, mint pl. a n é p r a j z, vagy több rokon-tudomány filozófiai összefoglalásából, mint pl. a n é p l é l e k t a n, vagy hosszas politikai alakulásoknak velejárói és eredményei, mint pl. a s z o c i o l ó g i a.

Mi tenné indokolttá mégis ezt az új tudományt? Hagyjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a külföldön is csak elvétve, elszigetelten látunk nyelvesztétikát, ott is névleg, vagy bizarr eredetieskedés formájában, de sehol tudományos iskola vagy csoport munkájaként, mindenütt egyes emberek próbálkozásainak formájában szerepelnek efféle munkák. Valójában csak nyelvi és stilisztikai műveknek tetszetős elnevezése ott is, ahogy mi is használtuk először nálunk. De végre is nem kell mindenben a külföld után indulnunk, mitőlünk is indulhatna ki egy alapvető tudományos mozgalom.

K. szerint az volt a hiba nálam is, e kérdésnek többi munkásánál is, hogy nem választottuk el határozottan a stilisztika kérdéseit a nyelvesztétika kérdéseitől. Ő most erre vállalkozik. Meg kell jegyeznem, hogy e fájdalmas elválasztást maga K. sem végzi el következetesen, mert e főgondolat azonegy cikkben kétféleképpen, nagy árnyalati különbséggel van kifejtve.

Petőfinek egy egyéni nyelvi sajátságáról vitatkozva azt mondja K.: „A nyelvnek olyan terméke ez, melyre a dolgok és viszonyok visszatükrözésére okvetlen nincs is szüksége; ebben nem dolgok viszonya van, csak szavak viszonya!" Vagyis a szerző t e l j e s e n kettéválasztja itt a nyelvi formák fonétikai és jelentésbeli szerepét. Két lappal odébb, midőn a jövendő nyelvesztétika feladatait jelöli meg, már olyan jelenséget számít ide, amelyben „a nyelvi kifejezés a tartalmától függetlenül gyakorol esztétikai hatást, tehát a nyelv némileg önálló jelentőséget nyer, ahol a kifejezés szépsége annyira érvényesül, hogy szinte jobban élvezzük, mint magát az iró mondanivalóját." Tehát itt már az imént teljesen kettéválasztott nyelvi funkció csak n é m i l e g nyer önálló fontosságot. Node hagyjuk e kis lazaságot a célok megállapításában. A nyelvesztétika célja lesz tehát a nyelv jelentéstől független érzéki hatásának vizsgálata s így jut végre K. is ahhoz dolgozata végén, hogy a nyelvesztétika feladata

lesz: tárgyalása a nyelv sajátos egyéni szinezetének, a szónak, a mondatnak olyan használata, „mely az egyén sajátos hangulatát érezteti."

Ime tehát az új tudomány egyetlen új szempontot felmutatni nem tudna; egy kis probléma-körnek, az egyéni nyelv művelésének szűkebb térre szorított fejlesztését nevezné el K. új tudománynak, nyelvesztétikának. A hangszimbolika, a hangutánzás, ha ilyen oldalról fogjuk meg, csak visszaesést fog szenvedni; történelmi, adatot nyujtó fejtegetés helyett megint tág elmélkedést kapnánk, pedig hiszen a gyüjtő-munkára való elvi utmutatással már irodalmunk is rendelkezik. Hogy pedig a többi kérdés igenis stilisztikai kérdés, arra pompás bizonyíték Zlinszky Stilisztikája.

3. Örömmel üdvözöltük annak idején Zlinszky Aladár programm-értekezéseit, melyek a magyar nyelvtudomány és stilisztika meglehetősen elhanyagolt kérdéseivel foglalkoztak (Nyr. 40 : 376—377 és 42 : 324—325). A másodikról szóló ismertetésünkben kértük is a szerzőt, hogy építse meg az új magyar stilisztika teljes rendszerét. Vágyunk hamarabb teljesedett, mint reméltük, bár mi nem tankönyvet vártunk, hanem alapvető nagy tudományos kézikönyvet.

Úgy látszik közelebb is van a mű stilus-elméleti része (141—206) a tudományos értekezéshez, mint egy könnyű tankönyv ideáljához. Attól tartok, az elméleti rész több szolgálatot tesz majd a tanárnak, mint a diáknak. Ez a rész még elolvasásra (s nem megtanulásra) is sok a gyermeknek. Viszont az olvasmányok sok ízléssel és eredetiséggel vannak összeállítva. Van itt vagy húsz olvasmány, mely még soha tankönyvben nem szerepelt. Ez nagy szó ma, midőn adnak ki tankönyveket, melyekben kivétel nélkül csak tankönyvekből már untig ismert olvasmányokat találunk. Régi és új íróknak tankönyvekben felhasználatlan darabjait látjuk itt, a bibliától egészen Gárdonyi Gézáig, ki méltán van képviselve több darabbal is, csak éppen Mikszáth hiányzik e könyvben, pedig sok, ilyen szempontból kihasználatlan anyaga van. Hogy már e tanügyi kérdésekkel végezzünk, a négy Szondi-vers közül mért maradt el a legszebb, a legragyogóbb, az Aranyé? Szellemes gondolat volt Takáts Sándor pompásan irt cikkét tenni az *Ének a végekről* elé. Berzsenyi itt jut először méltó szerepéhez a stilisztikában (öt verssel) stb.

Zlinszky rendszere valóságos Kolumbus-tojás. Kiindul a nyelv legkisebb egységeiből, a szavakból, majd áttér a szólásokra, ezek után a kifejezésekre, majd a mondatokra mint a nyelvnek legnagyobb egységeire s végül tárgyalja a stílusnak összefoglaló kérdéseit. A rendszerben logikai hiba van, mert az ötödik fejezet mintegy a négy elsőből kiszorultaknak, illetve ott csak kevéssé kifejtetteknek tárgyalása, innen van a rendszerben a gyakori ismétlés. De e rendszer, ennek dacára, a legjobb, amit eddig a magyar stilisztikai irodalom termelt.

A szókincsnél először az eredetiség és a kölcsönzés kérdéseiről szól. Itt a meghonosodott s az idegen kölcsönszó között az ellentét nincsen elég élesen megfogalmazva. Az eredeti magyar szavak nem azok (142), amelyeket a nép őshazájában „maga teremtett". Ez nyelvtudományi szempontból egészen helytelen definició. Sajátos dolog, hogy a szerző az idegen szavak tárgyalásánál csak éppen régi török jövevényszavaink közül nem idéz egyetlen példát sem, pedig e csoportok közül éppen ez van legszabatosabban összeállítva. A nyelvújításról szóló részben nincs megemlítve, hogy a „hibás eljárás" által keletkezett szavak közt sok van, mely a mai magyar köznyelvnek kipusz-

títhatatlan eleme. A gyermekek majd még száműzni akarják e fejtegetés alapján efféle szavainkat: *iroda, regény, tanár* stb. Itt e fejezetben látjuk a jelentésváltozásnak első modern stilisztikai kifejtését, Zlinszky művének azt a részét, melyet már ismertettünk előleges megjelenése alkalmával (id. h.). A *translatio*, a *differentiatio* és a *contagio* szerint osztályozza anyagát s ezeken belül tárgyi alapon. Ime, e kategóriákban találhatjuk meg a kiszenvedett metonímiának és társainak sírjait. Valóban Zlinszkynek e cselekedete mint tanítási módszer is felér egy hős cselekedettel s mint tudományos tétel, melyet az elméleti jelentéstani irodalom alapján ő alkalmazott először, valóban eseményszámba mehet. Itt van helye s nem a — nyelvesztétikában, a mondatszavak után a hangutánzó kifejezéseknek s a szinonimáknak is.

A szólásokról való rövid rész is egészen új. Itt tárgyalja a hasonlatos és metaforás szólásokat (így nevezi őket: *szólás-hasonlatok),* tehát külön a hasonlatoktól és metaforáktól, melyekre még külön visszatér.

A kifejezés c. rész anyagának tetemes részét szintén láttuk már. Itt csak még azt emeljük ki, hogy Zl., ahol kell, figyelemmel van a kifejezésnek érzelmi tényezőire, ezek kedvéért hát nem óhajt — új tudományt alapítani. Itt a humornál mégsem tud elmenni Mikszáth mellett, idéz is tőle egy példát bár annál jobb is akadt volna.

A mondatokról szóló részben sokszor nyelvhelyességi kérdéseket tárgyal, ami azért baj, mert ezekre újra visszatér a szerző, midőn a dolgot rendszeresen tárgyalja (l. 176. és 188. l.). Itt az „elaprózott stílus"-t tán mi találóbban jellemeztük, „önállósult mondatrészek" címen.

A stílusról szóló ötödik fejezet leginkább adja a hagyományos stilisztika kategóriáit, bár itt is sok az új összeállítás. Ide csak egy pár megjegyzést. A hangulatosság c. fejezetben azt irja Zl. (193. l.): „Petőfinél, aki a szabadság, a forradalom, a harc költője, sok az olyan kép, amely a vér szinére, természetére emlékeztet" — és erre új példákat is gyüjtött. Ime, kutatva a költő lelkében élő hangulatok és a nyelvbeli kifejezések egymáshoz való viszonyát: ennek kifejtését Zl. el tudta végezni a stilisztika keretei között. Végül az originalitás esetei között az egyéni nyelvig, stílusig jut el a szerző, ezzel fejezi be művét, s ezt mindenekelőtt a magyar nyelv és irodalom tanárainak kellene alaposan áttanulmányozni.

Ime tehát a magyar stilisztika jövője; nem kell kihasítani belőle egy képzelt vagy igazi darabot, nem kell új tudományt alapítani, sőt el sem kell nevezni a régi problémákat új összefoglaló néven; nem kell idegen kérdéseket összeszőni a stilisztika kérdéseivel. Csak tovább kell haladni azon az úton, melyet Zlinszkynek ez érdemes munkája megjelöl. Tatarozni kell még e rendszert s főképp új fejezeteit történelmi gyüjtéssel kell kiépíteni. Sok munkával jár ez, sok munkásra van szükség, főként olyan buzgó, elmélyedő munkásokra, amilyen Kulcsár is; sok munkásra van szükség, ha meggondoljuk, hogy még új szempontok is merülhetnek fel. De le kell mondanunk arról a szép, tetszetős álomról. A földön kell maradnunk s bár így nem fogunk eljutni a nyelvesztétikának magasan álló fellegvárába, de eljuthatunk abba a földi illattól terhes gyönyörű virágos kertbe, melynek modern magyar stilisztika a neve.

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Közli **Viski Károly.**

Hagyományok. (Vége.)

Kiolvasók, köszöntők, gúnyolódások, játékversek, kimondók, rigmusok, régi töredékek, találósmesék, szólások, közmondások.

Elvetëtte a gongyát, min kandarú a házasságnak. — övé a dijófájig (= övé a világ.) — kicsi az ól, nagy a disztó (= szorít, szűk a cipő.) — — szavát në felejcse lelkëm (= bocsánat, hogy közbeszólok.) — nëm írtëk én dojákul (= beszélj értelmesen.) — ebű jött, ebű kël néki elmënni. — elnyerte az egri nevet (= kitünt, nagy elismerésben, dicséretben volt része.) — elhiszëm gyere be! (= dehogy, hogyisne, eszem ágában sincs.) — ordít, mint a fába szorút firëg. — mëkfejjük a kútágast. (tréf., ha nincs tej.) — ráfér a dícsíret (= gyenge, rossz.) — ôrot tűlle fokhagymás (= abból ugyan nem kapsz.) — fújja ja kását (alvásközben, ha minden kilehelléskor gyengén megnyitja a két ajakát.) — fülit, farkát elereszti. (= elszontyolodik.) — hencëg, mint a garasos malac a forintos kötélën. — elnyelte a gömböc (tréf. = eltünt, elveszett.) — mindig hord, mint a gözű (= mindent visz, mindenből visz haza övéinek.) — benne van a gyulaji szél; benned van tëbenned is a gyulaji szél (= lobbanékony, hirtelen természetű.) — ëggyik se haggya bordába ja vásznat (= egyik sem hagyja a magáét t. i. veszekedés közben.) — ugat a halál kutyája; (= köhög.) -- beléütött az úr haragja (= a villám.) — nincs ki néki a harminckettő (= nem ép eszű.) -- kin hált az idő (= hideg van.) — szent heverdel-nap. — së hiski, së hajcs ki (= nincs semmije.) — êj de szíp, csak úty hízlalom a szëmëm rajta. — së szó, së beszíd, csak ill a berek nádak erek, elosont. — jop sincs náladnál. — ojam mint a jóidők malma (= szeszélyes.) — jó órába lëgyík monva, hálistennek nin sëmmi bajom. — úgy mëkhúzza magát, min kamora vígin a mënkű. — lësz kapsz, csag gyere haza! — ammék tyúk sokat kárál, keveset tojik (— dicsekvőre.) — káposztalé van a fejibe (= gyenge felfogású; tréf.) — kirántottam a nyelvemet, oszt aszt rágom (erre a kérdésre: mit eszel?) — koma néki a dolog (= félvállról veszi.) — kűhö lëgyík mírve (olyankor mondják, ha a maguk, vagy más testén mutatnak hasonló nagyságot, helyet pl. daganat nagyságát stb.) — kár belé a levegő (= semmirekellő.) — beléesëtt a lőrinc. — naty szót hal, mint ősszel a mónár. — mëgmossa ja fejit (= megszídja.) — mikor az annyukommal nap alatt vótunk (= jegyesek?, fiatalabbak?) — ijenëk az ojanok, azér van ijen rossz idő; (pletykázó beszédét ezzel szokták befejezni.) — në jár mám mindig, mint az orbán lelke. — két malomba őrünk (mondják, ha későn sül ki, hogy ketten kétfelé beszélnek.) — assë mongya papucs, csak béállít, mim bakó gyulába. — — kicsi pendsi nagy popa (= kis gyerek sokat eszik.) — ojam mint ëty pilátus. — hiszi a piszi (tréf. = nem hiszem.) — vigyën el ap pokolbéli sátán! — ebbű së lësz përédikácijós halott! — vigyën el a pulutó! — jó a szájába rág mán asz szót! — mëngyünk rákászni (olyankor mondják, ha nem akarják megmondani, hogy hova mennek.) — szëtte a rőfit s kilódult (= sietve odábbállt.) — hamar rúdnak áll (= hamar elhiszi, belenyugszik.) — ëggy állapodba vam mint a samu nadrágja. — maj mëggyógyúl, ha a sárgafőd mëkszíjja (= halála után.) — majd elvësz ingëm is sárgalábú miháj (= a halál.) —

senye péter, senye pál (balkezű.) — mindig sűnyöl, mint ëty köszköpű (= szorgalmaskodik.) — maj kiszakad a gyomrom, ojan éhës vagyok. — êj az ördög száncsa fël a hátadat! szëggyed a lábod! (= siess.) — kiszëmëd a szúrom! (tréf.) — szëmírmës kúdúsnak üres a tarisznyája. — ó hogy a teremtő szentëjjem mëg, de ügyetlen vagy! — ot hadd a kezed szennyit! (= jól megcsináld!) — kilelte a szerelëmhideg (pattanásféle van a szája szélén.) — teleszítta magát, mint a nadáj. — szorúsz ëgy garasír! (= fenyegetés.) — julianna szoríttya (az időjárást.) — nëm jó vóna kántornak, mê belészorút asz szó! — mi ja szösz? (= no mi az, mi ez? tán csak nem!) — kitartya magát, min kécs csű tengiri ëgy zságba. — tarzsd ithon az ôrod! (= ülj itthon.) — kupán taszít (= orrba, képen üt.) — annyit ëszik, mint ëty tátos. — tëdd oda në vedd elé embër (= gyámoltalan ember.) — tëgyük el magunkat hónapra. — mëgjövök mint a tillinkó (tréf.; hazajövök.) — tisztákodik mint a bugyi lova. — közös lúnak túros a háta. — úti cifra, házi rossz. — dombot üt (= meghal.) — kiesëtt belűlle az ütő hamar. — előre vam min lővei a piritussal. — úty pöffeszkëdik mint ëgy varangyokos bíka. — jaj lelkëm lelkitűl kiválva, de barom! — në níz rá mer mëgverëd szëmmel. — verd a körmödhö a dógot (= siess vele.) — tëgye az isten a villahajtójára. — zsindej van a házon! (= jelen van valaki, aki előtt nem lehet a dologról szólani.) — kerestél ëk kizs zsinegrevalót? — vízre visz (= tönkretesz.) — vóna, ha ja vóna ot nëm vóna! — lelkëm zőggye! (tréf., gúnyos megszólítás.) — vótam zságba! (= szorultam, szurkoltam.) — kicsinek kicsi, nagynak nagy. — erős mint az oláecet, három icce ëty főzet. — kutyábú nëm lësz szalona! — kevísbűl is sokat ért az okos. — macskajuka oda jaz ôrodra. — szalagy muszka, jön a magyar! — vëttem észre tüsszentísit (= komoly megjegyzés; a felelet rá:) köszönöm észrevítelit. — kapkos mim bernát a mënkű után. — szalmatűz ellobban. — rosz píz nëm vész el. — nehéz kënyír az árvájé. — vér a szive, mint a döglött bárán farka. — két ríszt vëtt min hudáz gyámba. — szélnek mëgy mint a verseci kutya. — beléaprított mint a csizsmadija ja hódvilágba. — kihasat mint a tök kutyája. — eltaláltat szarva köszt a tőgyit. — ha fëlkötötted a kardot, rázd is mëg (= ha fenyegettél, váltsd is be.) — nëm haggya bordába ja vásznat (= veszekedés közben nem hátrál meg; megmondja a magáét.) — nëm vagyok címërës huncut, hogy mëktëgyem. — mindik sétál, mint ëty kosztikováj. — alamuszi macska nagyot ugrik, egeret fog. — nëm űl lë? pedig nincs pízem, hogy állópíszt fizessek. — aló vezsd el magad! — aszt az ántikukuriját a világnak! — ugrál mint a bakkecske. — êj nagy léhé, csuhánglé! (= êj te lompos!) — kugliznak odafënt (= menydörög.) — kicsit ëgyél, kínyësën járjál. — máma hopp, hónap kopp. — tessík kírëm jönni, mënni. — úty hull a könnye, mint az záporeső. — püf köcsög eltört a téfël, kiömlött a csupor (értelmetlen kusza beszédre mondják.) — vigyën el a kotránc! — lëgyík lúd ha kövér! (= vagy, vagy!) — elszaladok mán, sz nëm níznek ëngem; ha níznek së kírnek. — úty fűbevváglak, hogy árúl kúdúsz. — egész más, nëm ojam min kucug balázs. — akki nállam kövérebb, az fútatva van; akki nállam ëgyenësebb, abba nyútófa van; akki nálam szëbb, az festve van. — úgy íl, mim marci hevesën. — pici mint a tökmag. — szëgín, mint a templom egere. — úgy áll rajta mintha vasvillával hánták vóna rá. — ojan lusta mint ëgy lajhárbalerina. — hosszap pintëk min szombat, mégis hosszab vasárnap (= kilátszik az alsószoknya.) — akki jól köt, jól ód. — igen mêr azír hogy íg a kapcája

(= kapkos fűhöz, fához, mert bajba^{n} van.) — mëgrázlak mi^{n} krisztus a vargát. — töb nap mi^{n} kólbász. — űlhess, térhess a bűrödbe, mêr kirázlak belűlle. — attú nëm vásik el a fogad, amit én adok. — nëm nísz ki belűlle, asz hittem vizet së tud zavarni. — jop fílni mim mëgijedni. — úgy örül, minha ja markába vóna. — mírëgbe jött, mint a gere lova ja fűrészportúl. — az ördög së nëm vét, së nëm szánt, mégis boronál. — kapós, mi^{n} télën a szalmakalap. — jézus, isten, szë^{n} klëófás igaz! — hálát adok a bagojszëmű jupitërnek. — mindënt elvállalt, még az eget is bémeszelte vóna. — ajándékmarhának nëm kël fogát nízni. — intaligás, szegíntaligás (= intelligens.) — hogy a tájog essík beléd! — tűvé tëttem írte az egész házat. — üres kamarának bolond a gazdasszonya. — bolond jugbúl bolo^{n} szél fú. — szénígető cigánnak tőkén a szëme. — külö^{n} kënyírë^{n} vannak (= külön élnek pl. családtagok.) — innen oda nëm jár asz szó (= veled nem beszélek.) — ó be szegí^{n} vagy má^{n}! (= jaj de ügyetlen vagy!) — huncut még a szuflája is. — oja^{n} vastag, mint ëggy ország. — hová lëssz a mënís? (= hova-hova?) — úty hull az eső, mint a manna (= nagyon.) — úgy lüktet, mint az ócska pokolvar. (Ugrándozóra mondják.) — fël kék eszt írni a kéminbe palajbásszal. (Gyereknek mondják, ha szokatlanul jót tesz, jól viseli magát.) — új járt mint a cigá^{n} lova, mire mëkszokta a koplalást, mëgdöglött. — szëmre-fűre mëgjár. — na ennek is kiverte az ág a szëmit (= elszontyolodott.) — ojam mint a lípësmíz (= jó t. i. ember. — sëhonnábú jött (= jövevény.) — íg a kunyhó, szalmával óttyák (= olaj a tűzre.) — csak úty sír rúlla ja butaság. — oja^{n} hideg a keze, mint a sivatagjég. — íg a munka a kezibe. — rest többet jár, fukar többet kőt. — tars ki magat pirihëgyës! (= húzd ki magad.) — belédöglött ebbe ja bótos (mondják, ha nagyon keveset adott.) — hí de hëgyës! tűbe lëhetne húzni! (Aki nagyon peckesen jár.) — ênnye fijam, mos hajtottak ki ja csürhére; (vakaródzó gyereknek mondják.) — mëndë^{n} hëgyës mëktompul! (sic!) — fekete mint a bakacsi^{n}. — fejír mint a fal. — piros mint a rózsa. — piros mint a píp. — oja^{n} kík, mint a kötőm. — oja^{n} sárga, mint a csëppentët sárgavijassz. — oja^{n} ződ, mint a kökí^{n}. — sárga mint a tökvirág. — erős mint a vas. — kövír vagy mi^{n} pozsár dávid. — sovám mint ëggy agár. — sovám mint ëgy gerébje. — hosszú mint ëgy rajtoja. — hosszú mint ëggy égimeszelő. — oja^{n} szíp mint ëggy angyal. — hosszú mint a szentiványi ének. — fut mint a bolond. — ugrik mint a szarka. — úgy űl mint ëgy mike (= hallgatagon.) — síles mint a bogjakemënce. — világos mint a nap. — világos mint a vakablak. — ojan élës mint ab bot, bécsbe bërëtvás a báttya. — úgy mënt, mint a gondolat — nehíz mint as só. — könnyű mint a toll. — oja^{n} lassú mint ëggy alsómalomkű. — oja^{n} jó mint ëty falat kënyír. — úty szeretëm mint a galamb a búzát. — úgy ál mint a sijon hëgye. — úgy ál mint a cövek. — úgy jár mint ëty pápa. — mírgës mint a pujka. — szél lësz, visszanízëtt an nap. — síma mint at tűkör. — lágy mint a tojás. — kemím mint ak kű. — hëgyës mint at tű. — élës mint a bërëtva. — ojam borzos vagy mint ëgy borzostyúk. — ojan a fejed mint ëty kosár (= borzas.) — oja^{n} hosszú mint ëgy gója. — fëlűt lackó a nyakára (= lusta.) — szél lëssz, asszo^{n} hajtya ja lovat. — naty szél ha mëg nëm áll! (Gúnyos megj. fenyegetésre.) — oja^{n} szëplős mint a pujkatojás. — rebëg a szëmëm, sírást írëz. — rosz fába rëngettik (a rossz gyereket.) — ahogy esik, úty püffe^{n} (= lesz, ahogy lesz.) — had ríjo^{n}, szëme tisztúl, szája nő. — jó tud rivâkodni, ebbű jó kántor lëssz. — oja^{n} sovám mint

ëggy acsamicsa. — nesze mán néked is ëgy darap, hogy el në vezs petit (= hogy meg ne kívánd.) — döglöt kutyának árok a hejje. — csiriz a markodba, (mondják ha vlki vlmit ügyetlenül elejt, kiejt, kiszalaszt a kezéből.) — szína-i vaty szalma? — az embëri nípsíg gyarlandó. — ëgyëm më̈g a rossz! — ëgyëm mëg a rosseb! — utolírte az átogbeteksíg. — tirimókus vigyën el! — kupán hajít (képen kap.) — az ôrátúl fogva vezeti (= orránál fogva.) — ojan sötít vam mint a tömlöc. — Rendbe vam min Kaba mikor lëígëtt. — Mindëm vam mint árpádon, csak kënyír nincs mëk szalona.

VÁLASZOK
a szerkesztőség kérdéseire.

I. Válaszok a 42:415. l. közölt kérdésekre.

Ajtószemöld. Kemenesalján használatos *szemöldökfa* értelemben. „Mi lëssz abbú?“ „*Szemüödökfát* faragunk belüllö.“ — „Juj, de beleváktom a fejem a zajtuód *szëmüöggyibe!*“ Birtokviszonyos esetekben hallottam az utóbbi alakban. — *Csirág.* „Tele van a kurumpi csirágguó, lë küő csiráznyi.“ — *Déletni.* Kemenesalján *düllienyi* = delelni, de használják ténferegni, támolyogni, bámészkodni, napot lopni értelemben is. A *déletni* szót régi, biblikus műveltségű emberek szájából hallottam. „Ott kinn *déletének* a mezzüőn.“ Nem népies használatú. — *Ertés.* Sopron város határában láttam az új erdősítésekben póznára tűzve ezt a fölirást: „Az *ertésekben* való sétálás és járkálás büntetés terhe mellett tilos.“ Mikor az *ertés* szó iránt érdeklődtem, csupán azt a fölvilágosítást nyertem, hogy magyar szó, jelentése: erdőcsemetés. [Az *erdőcsemetés* szó alkotásáért megrovással ne illessenek. Önkénytelen jött.] Sem azelőtt, sem azután nem hallottam róla. — *Gyukik.* Komáromban gyermekkoromban sokszor hallottam: Nem oda*dug*nak, hanem oda*gyug*nak, az üveget sem be*dug*ják, hanem be*gyug*ják. *Gyukik* különben a. m. bujdosik benne, el van benne rejtőzve, gyugva. — *Jutkás.* Általánosan ismert népies kifejezés egész Dunántúlban, a. m. különös, a rendestől eltérő, föltünő. Jutkás konty pl. a hegyes, csúcsos fejbúbra biggyesztett konty. Leginkább hajviseletre mondják, hogy jutkás. Megjegyzem mellékesen, hogy *jutka* meg a. m. nyelves, feleselő, lármás. — *Karajlik.* Általános kifejezés egész Dunántúlban. Az út karajlik, a víz karajlik. A csónak a vizen karajlik, ha merész ívben megfordul, a csónak után viszont a víz is karajlik. Karajlik a szántóföld, a rét, a legelő is, mikor nem *szögellik.* — *Kohant* a visszhang, mikor pl. nyomon követi a csizma zuhanását, kutya vakkantását, köhögő ember köhentését. Télen, mikor erősen fagy szélcsendes időben, végig kohant az egész utca a legcsekélyebb zajtól is. Igy tudom Sokoróaljáról, Kemenesaljáról. — *Laskad* v. *liskad.* Kemenesalján lelaskad v. leliskad a kalap széle, amelynek keményen állónak kellene lenni, ahelyett hogy *lekonyul. Laskadt szélű* tehát a. m. lekonyult szélű. *Laskadt* a. m. leleffent. Igy használják különben egész Dunántúlban is. — *Másodolt.* Kemenesalján *másudik,* azaz megváltozik, mássá válik, mássá lesz. Pl. „ha mëg nem másudik a szándíkom, êgyüvünk karácsonra.“ Mëgmásudik az üdüőjárás is = megváltozik az időjárás. — *Maszlang.* Tudtommal Kemenesalján *maszlang* a maszlagos redősziromnak a népies neve. Lucskos, csatakos értelemben nem ismerem. — *Rozzan.* Keme-

nesben, Komárom vidékén, sőt egész Dunántúlban is ismeretes, de így: *rosszan*. Rosszanik a hirtelen beszúrt kés, rosszan a seb, ha reped (de hirtelen), pl. a hirtelen nyomással felfakasztott kelés. Rosszanik minden téphető, ami hirtelen erőszakos nyomás által tépődik, vágódik, reped szét. *Roszog*: az éretlen, nyers gyümölcs. Még gúnynévül is hallottam: roszogó Juli. — *Sérv*. Ezt a szót a nép nyelvéből nem ismerem. Ismeretes Vasban széltében a *sʲérhüdött* szó, pl. „mas gyün a sʲérhüdött." (Most jön a sérült.) — *Szerfa* a. m. szerek, eszközök v. egyéb dolgok fölrakására szolgáló fa. *Szërfára* rakják az ësztërgya (eresz) alá a kenyereket, ha két szërfa van egymáshoz közel párhuzamosan fölakasztva. Szërfára aggatják föl az olyan eszközöket, amiknek szárazon kell maradnia, pl. köteleket, ponyvát, zsákokat, kaszát. Tényleg két ágassal alátámasztott fa, illetve rúd, de szërfa akkor is, ha felülről van megerősítve és lóg. Ebben az értelemben használatos Kemenesalján. — *Vérágos* a. m. vérágas, tehát ami tele van vérágakkal. Vérágas kiejtése Kemenesalján *vʲérágos*, de a legtöbbször *vírágos*. Vírágos a vértől befutott szem. SZTROKAY LAJOS.

II. Válaszok a 43: 132. l. közölt kérdésekre.

A kérdezett szólások közül a népnél csak eggyel találkoztam, ezzel *Nap nap mellett*, pl. nap nap mellett ott düllʲét nálo = folyton a nyakán ténfergett. Hallottam Kemenesalján. — *Hogyan ejtik ki Dés-e vagy Dézs?* Mindig csak így *Dézs*, ellenben a veszprémmegyei hasonló hangzású község neve *Tés*. Vas, Veszprém, Zala megye így ejti ki. — *Atracél* v. *atrament* a. m. ténta. Gömörmegyeiektől hallottam. — *Bugyorgó* ami bugyorog, bugyborékol pl. a nehezen fakadó forrás; a posvány zsombékja, ha rálépnek; az ásványvizek gyenge, szénsavas forrásai; bugyorgó a víz a fazékban forrás előtt, mikor a lekötött levegőjét elbocsátja. Egész Dunántúlban közismert szó. — *Csiszakő*. A vasmegyei Acsád vidékén a. m. kaszakő. — *Gubera*. Kemenesben, de általában egész Vasban közismert kártyaműszó. Jelentése: *megajánlás*. „Mennyi a gubëra?" „Öt." „Hát te mennyit gubërász?" „Sëmmit." Tehát él vele együtt a *gubërál* ige is. — *Gyomlás*. Kemenesben a. m. gyomlálás és nem egyéb, mint a *gyomlálás* megrövidítése. — *Horpanás*. Kemenesben a *horpanik* igével egyetemben járatos szó. Horpanás az a pillanat, amikor a horpadás hallatszik. Horpanik a pléh edény, mikor a nyomás alatt pattanó hangot hallat, azután visszahorpanik. A horpanás helye rendesen egy körös dudorodott vonal a horpanás határán. Horpanás továbbá tehát az a hely is, ahol a horpanás végbement. A horpadástól abban különbözik, hogy a horpadás vissza nem ugrik eredeti alakjára. — *Incseleg*. Komáromban használt szó, a. m. incselkedik, mókáz, ugrat. Incselegnek a lánnyal, a lány a legénnyel, legény a lánnyal. — *Jófájú* ember. Egész Vasban a. m. szálas, hatalmas termetű, szikár, csontos ember, nëm ollan hitfán. „Juó fájo van" = erős fából faragták. — *Kiséhetü, nagyéhetü* vagy *kisbelü, nabbelü*. Kemenesalján a. m. keveset evő (madárgyomrú): sokatevő (bʲélpoklos, bömhec, bʲélisten, feneketlen gyomrú). — *Közeletiben*. Egész Vasban, sőt egész Dunántúlban használatos. Jelentése: nem közvetlen mellette, nem egész közelében. — *Lődör*. A nép ajkáról sohasem hallottam. Soproni diákkoromban a nagyobb diákok ismertettek meg ezen szóval. A német *Luder*-ral mondták hogy kapcsolatban van. A *lődörög* igét sem hallottam soha a nép ajkáról. — *Máglya*. Vasban használatos szó. „Egísz máglát rakott rüőzsʲébű (rőzséből)." „Juókora ë mmáglo." — *Méhel* v. *mihʲé* a. m.

műhely. Egész Vasban ismert kifejezés. [Veszprémben is *méhê.*] — *Pásszos* a. m. testhezállós, passzulós. Egész Vasban ismert és közhasználatú szó. — *Pulykásan* a. m. fölfortyanva. Ollan p^{u}ókásson vákto oda, ho ^{c}csak tátvo maratt a szám." — *Pukhas.* Kemenesben így használatos: *p^{u}ókhas* (azaz pókhas). Az idomtalan nagy hasra mondják. — *Sajlik.* Kemenesalján a. m. tompán, hullámzón, játszva fáj. Sajlik a napba néző szeme, de még sokáig *sajgat* utána is, sőt a sajgató szemével sokszor sokáig nem is lát. Leginkább a szemre használják a *sajlik, sajgat, sajgató* szavakat, de *sajlik* azért az ember könyöke is, ha „rosszul ütötte valamibe", sajgathat az ember bármelyik testrésze, ha az a bizonyos különös érzésű fájás benne motoszkál. — *Síll.* Ebben az alakban soha sehol nem hallottam, hanem a *síll-ríll* ikeralakban igenis használatos itt Győrben is, de Komáromban különösen. „Ídës nenne, nízze mëg, mér síll-ríll má annyit az a gyerëk. Vëgye fël itet!" mondja a komáromi. Jelentése *sí-rí.* Kemenesalján így mondják: *sí-rín.* — *Szivel.* Kettős jelentése van. Egyik: eltűr, elszenved, a másik: kedvel, szeret. Pl.: „Elszüvel ^{i}értë mindënt" = elszenved érte mindent; „soha ílettyibe nëm szüvêhettë" = soha életében ki nem állhatta. Mindakét értelemben Kemenesalján, de Sopron, Vas, Zala, Veszprém megyékben is használatos. — *Tilódik, megtilódik* a. m. *meggyaludik,* vagy ahogy a kemenesi nép még mondja: *meggyalogul.* Tehát jelentése: megtörik, beletörődik, beleszokik, megpuhul. T. i. elsősorban a kender tilódik meg a tilolás következtében, mikor finom szálasra puhul. Innét vitték át állatra, emberre. „Hát a Pista sz^{u}ógáv^{u}ó hogy vagy?" „Masmá istenës, egísz mëgtil^{u}ódott." — *Titul, eltilul.* Kemenesben még ma is *tilúnah,* még pedig kendert, a *kendertilul^{u}óval.* A tilolóval már a kender puhítását, szálakra osztását végzik, a *pazdërgya* (pozdorja) kiválasztását a *kendertörővel* végzik. A kendertörő is olyan, mint a tiló, de durvább. *Tilú, êtilú* átvitt értelemben: ver, elver. — *Harang t^{ü}ögyö* Kemenesben annyi, mint a *harang szüvö* (szive). Mindegyik szót használják, de az előbbit inkább tréfás értelemben. — *Turcsi* Komáromban a görbe orr ellentéte, tehát fitos vagy pisze orr. — *Vigyor.* Ebben az alakban ismeretlen előttem, hanem *vigyori* alakban Komáromban közönséges szó. Vigyorgót, folyton nevetőt jelent. SZTROKAY LAJOS.

Horpanás van a rézüstön, bádog vödrön. De ismerik a *horpát* is. Úgy nízöm, mintha a falnak egy kis horpája vóna. Hát nem látitok, hogy a zasztagnak horpája van? — *Jófájú* ember vót annak a zöregapja is. — Akkora *mancsa* van akár a medvének. — Kovács-*méhely,* bognár-*méhely.* — *Pukhas* nincs, de van *durhas.* Elhízott, gyomros, pocakos emberre mondják. — *Sill, silli* = tűzfal, homlokfal. — *Szível.* Nem szívéhette a zapját egy csöpöt së. Végképpen nem szíveli. Nincsenek haragba, szívelik egymást. — *Tárászkodik.* Amint belépött a zajtón, *rátarászkodott* a felesége. Mit *tarjászkodsz* én rám, nincsen neköm sëmmi dógom tëveled. Pöröl, kiabál, ráordít. — *Tilódik.* Vót a má mindën, csak jó nem, mögtilódott a má tuggya fene hun nem.

(Mohács-Kölked.) ÁDÁM IMRE.

Bugyorgó: forrás (szőlőm alatt is van egy bugyorgó); — *csiszakő:* kaszafenő kő; — *dúvad:* ártalmas, vérengző vad (farkas, róka, stb.); — *első kéz:* jobb kéz; — *finta:* ferde, görbe; — *gyomlás:* gazos (gyomlás föld); — *horpanás:* horpadás (horpanás van ezen az edényen); — *incseleg:* incselkedik; — *nagyéhetű:* nagygyomrú (inkább nagyéhű alakban használatos); —

lábalattoskodik: lábatlankodik (inkább ily alakban: ne lábaskodj!); — *máglya:* farakás; — *mancs:* kéz; — *másodanya:* ily alakban nem, de így: *máskapa:* nagyapa, *máskanya:* nagyanya; — *pásszos:* jól símuló, illő; — *pulykásan:* mérgesen; — *vigyor:* mindig nevető; — *falhoz állított:* megcsalt.

(Esztergom.) BERENCZ GYÖRGY.

Áradalmas: áradalmas beszédű, aki terjengősen adja elő mondanivalóját. — *Árpaérő alma* nem használatos; ellenben ismeretes az árpával érő alma. — *Cakk*nak hívják a nyújtott tésztának vagy ruhaszövetnek egy szeletjét vagy csíkját. — *Első kéz* v. első láb: a jobb kéz vagy a jobb láb. — *Hentel:* felhentelik a disznót. — *Máglya:* halom, rakás. — *Mancs:* tréfásan nemcsak az állat végtagjáról, hanem az emberi kézről is mondják. — *Pásszos:* pászos, akkurátos, pászent, pl. a jólálló cipő. — *Szível:* jó szemmel néz.

(Kisujszállás.) DÉNES SZILÁRD.

Árpás körte: árpa-éréskor érő körte; — *sállik* (sajlik?): a kancaló nyugtalankodása nemi éréskor; — *szível* valakit: jó lélekkel, vonzódással van valakihez; — *megtilódik* sokfelé: bolyongásában sok helyt megfordúl.

(Kaposvár vidéke.) FONAI GÁBOR.

Fágy, fölfágy: Halason mindennapos szó: *göngyölít;* pld. a kezére felfággya a fáslit v. korsó kötelét. *A jószág fággya a szénát:* sodorintja a nyelvével. *Fággya a hálót:* feji a hálót befelé a hajóba. — *Árpaérő alma:* Szatmárban ismerem az *árpaérő körtét.* Apró, sárga körte, aratás táján érik. — *Jófájú ember:* erős, keménytermészetű, jó szervezetű. — *Káromszó:* Halason hallottam = káromkodás. — *Méhely:* műhely Telkibányán. — *Pukhas:* nagy hasu v. kevély emberre is mondták Halason. — *Pupujkásan:* pupujkás a kása főzés közben. — *Tilódik, megtilódik:* a kendert szokás tilolni a tilón = összetörni. A sokat dolgozó ember is *egész nap tilódik.* — *Oda plántálta magát elejbém,* eh. oda állt elejbém: a nép az első kifejezést is használja. — *Falhoz állít:* Szatmárban, Szabolcsban széltiben használják = bolonddá tesz, félrevezet vkit.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

A *nagyéhetű* szóval azt hiszem azonos a következő: *nagyëhetüő:* nagyétkü, nagybélü; *kisëhetüő:* az ellenkezője. — Az *„árpaérő alma"* kifejezéssel (melyet nálunk nem hallottam) egyezik: *rozsiérüő körte, zabiérüő körte.* — *Turcsi:* pisze orrú. — *Nap mint nap:* folyton, nap nap után, egyik nap úgy, mint a másikon.

(Szarvaskend, Vas m.) SOMOGYI GÉZA.

Eleőkéz: az eleő kezed annát tán ide! — *Finta:* innye, de finta órú ez az embër! — *Gubera* (csak ebben a szólásban): na, csak gubera ide, gubera! — *Helybesít:* mikor az egísszet êmonta, minnyájan hejbesitettík, oszt úgy is tëttek. — *Hentel:* disztót hentëlni. — *Herjóka:* te kutyaherjóka! (szófogadatlan gyereknek mondják.) — *Incseleg:* në incselëgj véllem, mêr szájba kaplak! (ritkán.) — *Jófájú embër* (jódolgú, szorgalmas; ellentétben: *rosszfájú:* dologtalan, lusta, „korhej"). — *Károm-szó:* në vëdd a nyelvedre aszt a káromszót, mêr mëgvér az isten. — *Kisëhetü, nagyëhetü* (keveset és sokat evő gyerek, ember). — *Korhány* (egy ér és erről elnevezett dűlő neve Szalontán; de: *korhányos:* lusta, dologkerülő, „korhej"). — *Máglya:* ez is mëgírdemelné a mágját. — *Mancs* (tréf.). na, ad mán ide a mancsodat! — *Másodanya:* nagyon

rosszúl bánik véllem a másodanyám. — *Pásszos:* de pászos a ruhád (csínos, testhez álló). — *Piron-szó:* nëm ír néki a pironszó sëmmit; vigyáznom këll, hogy pironszót në kapjak. — *Eltilul*: tiluld el mán aszt a kis kendërt! — *Nap min nap* êmëntem hozzá, amíg fekütt, oszt ű mëg mos felém së níz! — *Nap nap mellett* min rosszabb ez a fattyú! — *Falnak állít* (s nem: falhoz; nagyot hazudik, hogy elbolondítson): na në álliccs mán a falnak! — *Badár:* jaj, de badár ëggy asszony! (csinos, jótermetű; Badár: ló-név is). — *Barkácsol:* barkácsoló embër (aki nem érti a mesterségét); ...kutat ácsol, iste tuggya, mit barkácsol (csufolódó versike).

(Nagyszalonta.) SZENDREY ZSIGMOND.

Csetéz. Ezt a szót ugyan nem ismerem, de itt talán szabad alkalmat vennem elmondani, hogy Pap Domokos tordai tanár barátom tavaly rám ijesztett, hogy A tordai nyelvjárás c. dolgozatom szójegyzékéből kimaradt „egy" szó: a *csete.* Tordai céhek XVIII. századi irataiban gyakran olvasta ezzel a jelentéssel: céhgyűlés utáni lakoma. Ebben az értelemben a MTSz. is ismeri, de a NySz.-ból hiányzik; az OklSz. is csak egy adatot idéz kérdőjellel: 1300: Laurencio dicto *Chete. Csete* családnév van Nagyszalontán.

Gubera. Tréfás felszólító ehelyett: guberáld ki (= fizess, tedd ki, add meg). Az országban szanaszét, kivált városiak beszédében hallható; a néptől nem ismerem. (V. ö. *muta* = mutasd.)

Horpanás. Közönséges erdélyi szó, jelentése: horpadás, bemélyedés, föld felületén beroppanás, roggyanás, nem omlásos, lankás, menedékes oldalakkal.

Körmödzik. Békörmöddzik alakban ismerem Erdélyből. Közöltem a tordai nyj.-ból (NyF. 32: 53), igaz hogy jelentése nélkül, ami annyi, hogy a MTsz.-beli adattal egyezik.

Mancs. A néptől sehol sem hallottam, de másoktól Tiszán túl, Erdélyben gyakran hallani kéz (gyerekkéz) jelentésben tréfásan.

Marmancs. L. Nyr. 30: 301; 33: 566; jelentése székfű. Mikszáth kedvelt szava. Tót: *marmančok, harmančok.* Nyilván olyan elvonás, mint pl. *csárda* szavunk a *csárdák*-ból (Horger.)

Plántál. Eccëre csak odaplántájja magát énelébem. Nagyszalonta.

Dés. Egész Erdély *zs*-vel ejti: *dézs* (Dézsen, Dézzsel, dézsi), persze azokat a désieket kivéve, akiket a város nevének helyes leírása kedvéért *dés* ejtésre szoktattak az iskolában. Olyan ez, mint hogy a *Szatmári* nevűek így ejtik a nevüket *t*-vel, de minden erdélyi *Szakmári*-nak hívja őket. Egész Tiszántúl *k*-val ejti Szatmár nevét, de bizonyosra merném venni, hogy a szatmáriak *t*-vel ejtik. — Különben volt Székelyudvarhelyt Deésy nevű tanítványom, aki a désiek módjára mindig gondosan *s*-sel diktálta a nevét, de azért az egész kollégiumnak *Dézsi* volt ő.

Fenn van vlmivel. Ilyen formában: *nagy fel van vele* közönséges Nagyszalontán. VISKI KÁROLY.

Királyra játszanak. Lajos, Nagyczétény, Nagykér, Nemespann, Nagyfalu, Berencs és Magyarsók Nyitra-megyei községekben a „királyra játszik" kifejezést ugyan nem hallottam, de a katonásdi-t, kergetős-t, fogócská-t stb. játszanak helyett a következő szólások általános használatúak: kátonâkre(rë), kergetőkre(rë), fogdoskâkre(rë), káposákrë, cíloskâkrë, droppâszrë (bujósdi) játszanak. SZINKOVICH JENŐ.

ISMERTETÉSEK.

Volf György összegyűjtött munkái.[1]

Gyönyörü szép külsővel, hozzájuk méltó keretben jelentek meg újra felejthetetlen nagynevű társunknak, a Magyar Nyelvőr egyik oszlopának összegyűjtött értekezései. Demeczky Mihály lelkes tudományszeretettel, nagy áldozatkészséggel és megható kegyelettel adta ki a két kötetet s jogos önérzettel mondja az előszóban: „Néhai Volf Györgynek, apósomnak, emléket akarok emelni. Kőnél melegebbet, ércnél maradandóbbat. A magyar nyelvtudomány búvárainak és a magyar nyelv története kutatóinak tudományos érdekeit sem szolgálhatom nemesebben, mint ha e célból kiadom Volf György összegyűjtött munkáit."

Volf érdemeit a következő szavakkal méltatja a folyó évi akadémiai nagyjutalomról szóló hivatalos jelentés (ezzel kapcsolatban az akadémiai nagy jutalommal egyértékű díjjal tüntette ki az Akadémia Volf összegyűjtött munkáit):[2]

„Volf Györgynek a közelmult nyelvtudományi irodalmában kiváló szerepe volt. Évtizedeken át odaadással dolgozott a Nyelvemléktáron s ennek a gyűjteménynek 15 kötete újabb nyelvtudományunknak egyik legerősebb s legtermékenyebb alapja. A kötetek bevezetéseiben, valamint összegyűjtött munkáiban egyesített értekezéseiben a nyelv-, irodalom- és műveltségtörténetnek olyan nagy szolgálatokat tett, mint kortársai közt kevesen. Értekezéseinek némely eredményei megdőltek ugyan, de még azok is serkentőleg hatottak tudományunkra. Munkáinak értékét főleg az a módszeresség, elevenség és lelkesség fokozza, mely a legtanulságosabb s legtermékenyebb olvasmánnyá teszi őket. Hozzájárul az a módszeres eljárás, mellyel a nyelvészet eredményeit a magyar művelődéstörténet számára is hasznosítani igyekezett."

Ehhez a rövid jellemzéshez keveset kell ezúttal hozzátennünk. Volf György az iskolában s az életben a buzgó kötelességtudás mintaképe volt: tudományos munkásságában is lelkiismeretes alaposságával és elmélyedésével, de azonfölül a legélesebb logikával s a legszellemesebb és legmagyarosabb írásművészettel tűnt ki. Életét teljesen a magyar nyelv és művelődés történetének szentelte, de emellett kiváló része volt Szarvas Gábor oldalán a nyelvművelés csatáiban. Ilyen irányú értekezéseit, melyek a Magyar Nyelvőr első huszonhárom kötetét ékesítik, — reméljük, Összegyűjtött Munkáinak harmadik kötetében adja majd az érdemes kiadó. Az első kötet a nyelvtörténeti kutatásokon alapuló művelődéstörténeti dolgozatokat közli, melyek annak idején nagy föltűnést keltettek. Időrendben első volt ilyen című értekezése: „Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? A régi magyar orthographia kulcsa." (1885.) Volf a mi helyesírásunkat a velencei olaszoktól származtatta. Melich kutatásai óta tudjuk, hogy nagyobb részük volt benne a honfoglaláskori pannóniai szlovén papoknak. De Volf okfejtése annyira szellemes és tanulságos, s a magyarországi latin kiejtés

[1] Kiadja a M. T. Akadémia támogatásával Dr. Demeczky Mihály, udv. tanácsos, egyetemi mtanár. I. kötet 1907. 427 l. II. kötet 1914. 374 l. (Franklin t. Egy-egy kötet ára 10 K.)

[2] A nagy jutalmat, mint olvasóink a napilapokból tudják, Szily Kálmán munkája (a M. Nyelvújítás szótára) nyerte el, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Gombocz Z., a török jövevényszókról szóló könyveivel.

történetére vonatkozó megállapításai annyira újak és értékesek, hogy ezt a munkáját nyelvészetünknek klasszikus termékei közé sorozhatjuk. — Vele összefügg három más nagyhatású tanulmánya, mely ezredéves ünnepünk idején keletkezett s a honfoglaló magyarok műveltségével foglalkozott: „Első keresztény térítőink: nyelvünk, irásunk és történetünk tanubizonysága szerint" (1895). „Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás" (1896). „A honfoglaló magyarok műveltsége" (1897). Ezekben a tanulmányokban jutott ahhoz a fontos történeti eredményhez, hogy a mai hazai népfajok közül egyik se volt még itt a honfoglalás idején s hogy a magyar a legrégibb nép ebben a hazában. — Az első kötetnek függeléke közli Volf Györgynek Asbóth Oszkárral és Pauler Gyulával folytatott rendkívül éles és érdekes vitáit.

A második kötet a Nyelvemléktár tizennégy kötetében foglalt nyelv- és irodalomtörténeti értekezéseket adja, továbbá a Régi Magyar Nyelvemlékek IV. és V. kötetéhez (a Winkler- és Jordánszky-kódexhez való) bevezetéseket, melyekben a többi közt Volf Györgynek köszönjük a két kódexíró apácáról, Ráskai Leáról és Sövényházi Mártáról való tudomásunkat. — De ebbe a kötetbe lehetett volna fölvenni még néhány olyan dolgozatot, mely a nyelvemlékekkel foglalkozik, pl. az 1882-i könyvkiállitás Kalauzában közölt leirásokat (Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvemlékek), továbbá ilyen című akad. értekezését: Bátori László és a JordK. bibliafordítása (Ért. a ny. és. szépt. köréből VII. k. X. sz.).

Az egész kiadást, mint az első kötet előszavából látjuk, Sági István gondozta s a M. T. Akadémia is erkölcsi támogatásában részesítette.

SIMONYI ZSIGMOND.

Magyar fonogramm-felvételek.

Dr. L. A. Biró: Magyarische Sprach- und Gesangaufnahmen. (31. Mitteilung der Phonogramm-Archivskommission der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien.) Wien 1913.

A modern technika vívmányait — hogy közkeletű frázist használjak — mindenütt és minden irányban kihasználják a tudományos vizsgálat érdekében. Különösen az orvostudomány s az élő emberrel foglalkozó elméleti tudományok versenyezve értékesítik a kutatás számára a fényképezés és a fonográf-felvétel minden tökéletesedését, csak a nyelvtudomány kullog lassú léptekkel utánuk. Pedig az élő nyelv pontos felvétele és e felvételek tudományos elemzése rendkívül sok tanulsággal fog szolgálni a nyelvtudomány számos függő kérdésének megoldásában. A Nyr. mult évi folyamában (352. l.) már megemlítettem azokat a külföldi tudományos intézeteket, ahol rendszeresen gyűjtik az élő nyelv fonografikus felvételeit. Magyar gyűjtés csak a mi Néprajzi Muzeumunk körében folyt, itt is csaknem kizárólag néprajzi és zenei szempontból. Annál örvendetesebb, hogy a bécsi Phonogramm-Archiv a mult évben magyar nyelvű szövegek felvételére is gondolt s a feladattal Biró Lajos Ányost bízta meg, aki nagy szeretettel és hozzáértéssel fogott az elvállalt feladat teljesítéséhez. Felvételeiről és a követett eljárásról ő maga számolt be a Nyr. olvasói előtt (42 : 218). Most megjelent a bécsi akadémia elé terjesztett jelentése is s e füzet közli a felvett nyelvi anyagot teljes szövegében.

A budapesti Keleti Akadémia fonétikai laboratóriuma számára megszereztük e felvételek közül mindazokat, melyek magyar nyelvtudományi szempontból érdekelnek bennünket. A kiadott szöveg s a meglévő lemezek együttes tanulmányozása igen tanulságos lesz. Biró félvételei közül a következők vannak meg nálunk: Irodalmi nyelv: Előhang Arany János Toldijához (Bódiss Jusztin). — Népnyelvi szöveg: 1. Győrszentmárton (Horváth Tódor), 2. Palóc nyelvjárás Egerből (Fekete József), 3. Göcseji nyelvjárás (Kilár István, Söjtör), 4. Székely nyelvjárás (Erdélyi Lajos), 5. Kecskeméti nyelvjárás (Fehér Bálint). — Énekfelvételek: 1. Népdal (Győrpázmánd), 2. Műdal (Fráter Loránt), 3. Regős ének (Szabó Péter, Bő, Sopron m.), 4. Regős ének (Peszlen Pál, Pósfa, Vas m.). A felvételek mind nagy gonddal készültek, a kiejtés mindegyiken tisztán megfigyelhető, csak az egyik regős éneknek Bécsből hozzánk küldött másolata nem megfelelő. Bizonyosan a másolat készítésében van a hiba s igyekezni fogunk erről is gondosabb másolatot szerezni.

A fonográf-felvételeknek fontos része a pontos jegyzőkönyv. A felvett szöveget teljes hűséggel s a kiejtés pontos feltüntetésével kell leírni. S ez sokkal nehezebb dolog, mintsem az ember gondolja, amíg maga nem végez ilyen feladatot. Még a gyakorlott és nyelvi kérdésekkel foglalkozó beszélő sem tudja pontosan ellenőrizni a saját beszédét. Nemcsak a kiejtése változik, ha újra elmondja ugyanazt az anyagot, hanem maga a szöveg is. Akaratlanul többet vagy kevesebbet mond, mint amennyit akart. A Biró jelentésében közölt szövegeket pontosan összehasonlítottam a lemezeken levő szöveggel s az eltérés néha meglepő volt. Egy esetben az egész mondat máskép került a szövegbe, mint ahogy a lemezen hallható. Pedig Biró a legnagyobb óvatossággal járt el s rendesen magával a beszélővel nézette át még egyszer a szöveget. Az eltéréseknek főoka a már fent említett nehézségen kívül az, hogy Birónak nem volt alkalma a felvett szöveget még egyszer összehasonlítani a neki írásban átadott szöveggel. Most, mivel a lemezekről akárhányszor meg lehet hallgatni a felvételt, helyre lehet állítani a pontos szöveget. A tudományosan pontos fonétikus átírást is csak a felvett szövegnek ismételt meghallgatása után lehet megállapítani. A füzetben közölt átírás, mint Biró maga mondja, csak megközelítő pontosságra törekedett; főcélja az volt, hogy az archivum felvételei iránt érdeklődő idegen is használhassa a szöveget. A pontos, tudományos átírás s az illető egyének kiejtésének feldolgozása lesz a legközelebbi jövő feladata. Hisz az ily felvételeknek ép az a legnagyobb értékük, hogy a beszélés múló jelenségétől s a megfigyelt egyén változó lelkiállapotától függetlenül, nyugodtan és szükség szerint akárhányszor ismételve megfigyelhetjük a kiejtésnek legfinomabb sajátságait is. S ebből a szempontból Biró felvételei a magyar nyelv tanulmányozására igen értékes anyagot szolgáltatnak, s hálával tartozunk neki, hogy a magyar nyelvjárások fonografikus gyűjtését megindította. A mi fonétikai laboratóriumunk folytatni akarja ezt a munkát s arra törekszünk, hogy idővel minden magyar nyelvjárásterületről legyen néhány felvételünk.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

A helyes magyarság a képviselőházban ismét szóba került az oktatásügyi költségvetés tárgyalásának során. Szász Károly panaszkodott a Nemzeti Szinház ügyeit tárgyalva, hogy a pesti nyelv már a szinpadon is érezteti hatását. Megrontja valamennyiőnk nyelvérzékét s olykor még legjelesebb íróink nyelvét is megmételyezi. A beszéden leikes hang vonúl végig; minden szava a magyar irodalom és a magyar nyelv szeretetéről tanúskodik. S mégis, ha „be akarjuk igazolni", hogy a pesti nyelv csakugyan veszedelmes, Szász Károly beszédében is találunk rá bizonyítékot. A Magyar Nyelvet beszéde folyamán *egy* igen komoly folyóiratnak nevezi („ezért utalok rá, hogy ez egy igen komoly folyóirat"), majd pedig azt mondja: „Az *egy* tarthatatlan helyzet, ami ma a Nemzeti Szinhá*znál* van".[1] Biz ez mind a kettő a legbecsületesebb germanizmus s nyilvánvaló, hogy az ilyen hibás használat a pesti érintkezés közben ragad az emberre. — Egyéb idegenszerüségeket is találunk a beszédben, de azoknak már nem a pesti nyelv az oka. Sokszor megrótták már a *képez* németes használatát s ez is époly méltó a kárhoztatásra: „Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a magyar nemzeti nyelv és irodalom szent ügye ma *nem képez politikumot*". Az is nagyon kétes, hogy *miután* okhatározó kötőszó lehet-e. „B. M. olyan gavallér természetü ember, *miután ő kormánybiztos,* nem akarta előadatni darabját a Nemzeti Szinházban." Minden esetre magyarosabb volna: *mivel* ő kormánybiztos. — Ugyanebben a beszédben szól még Szász Károly a magyar szinműirodalom *külterjes* fejlődéséről is. Bocsánat, de irodalommal foglalkozó ember talán ezt a Bugát-féle szót már mégsem használhatja. Igaz, hogy Szász Károly, atyja nyomdokait követve, ahhoz az iskolához tartozik, amely a nyelvújítás alkotásaival szemben nem olyan szigorú, mint Szarvas Gábor vagy tanítványai. De azért mégsem szükséges, hogy halódó kifejezéseket fel kelljen támasztanunk. Megengedjük, hogy van egy idegen szópár: az *intensiv—extensiv,* de nekünk magyaroknak nem kell, hogy ha törik ha szakad meglegyen a neki megfelelő szópárunk. A *belterjes* és a *külterjes* nélkül könnyen ellehetünk. Amint a helyzet, vagy az összefüggés kivánja, *extensiv* helyett mondhatjuk, hogy *terjedelmes, sokat felölelő, messzire kiható, kifelé terjeszkedő* stb., az *intensiv* pedig: *tartalmas, erős, hathatós, megfeszített.* (Vö. a Helyes Magyarság szótárát.)

Egy füst alatt hadd említem még meg, hogy politikusaink mennyire ragaszkodnak egyes megszokott idegenszerűségekhez. A szerény *kezdeni* ige nekik nem elég, ők mindent *felvesznek.* Az ellenzék pl. nem veszi fel működését a házban stb. Egy olyan író-politikus is, aki maga is foglalkozik a helyes magyarsággal s egy nagy lapunkban elmélkedéseket, tárcát, szerkesztői üzeneteket ír erről a kérdésről, mint az oktatásügyi költségvetés előadója május 2-i beszédében ezeket mondja: Ez az eleven kulturtevékenység... bizonyára nem állott volna be, ha [a magyar képviselőház] *fel nem vette volna...* az igazán eleven és eredményes munkának a *folytatását.* Ez a németesség eddigelé leginkább csak egy politikai kifejezésben élt, t. i. a *készfizetések felvételében.* Pedig, hogy itt is el lehetne kerülni: Mikszáth rá a tanú. Nála olvassuk ugyanis —

[1] A cikk adatai az Országgyűlési Értesítőből valók, amely — tudvalevően — az országgyűlésen elhangzott beszédeket gyorsirásos feljegyzések alapján, szóról-szóra, sőt a szónokok javításával közli.

Katánghy Menyhért harmadik levelében — a következőket: Várom a királyi udvartartást, várom *az arannyal való fizetés megkezdését.* (Jubileumi kiadás 17 : 128.) Minthogy ebben a mondatban jó volt a megkezdés, az idézett példában is épúgy megfelelt volna. De meglehet, amúgy előkelőbb s ez ellen már nem lehet szavunk. FÖLDI SÁNDOR.

„Oly izgatást, ami fájdalom túlságosan *lax és liberális* büntetőtörvénykönyvünk korlátaiba beleütközik, nem fogunk tűrni.“ Igy szólt Tisza István a képviselőházban f. é. május 14-én. Nyilván csak a vita hevében használhatott ilyen németes kifejezést, mert hiszen higgadtabb beszédben az effélét igen könnyen el lehet kerülni.

A porosz képviselőházban f. é. május 9-én Ditfurth képviselő a nyelvtisztaság nemzeti fontosságáról nagy beszédet mondott, melyet épen most közöl a német nyelvművelő társaság folyóirata. Hadd álljanak itt a beszédnek utolsó mondatai: „Uraim, mi itt az egész országhoz szólunk, példánk tehát igen messzire kihat. Törvényeink az itt megállapított formában terjednek el az egész országban; mink tehát nemcsak a tartalmukért vagyunk felelősek, hanem azért is, hogy a lehető legjobb s legérthetőbb alakjuk legyen. Erről, uraim, nem szabad megfeledkeznünk, s arról a komoly intelemről sem szabad megfeledkeznünk, amelyet Jahn az első német tornász hangoztatott: Érezzétek férfias büszkeséggel nemes, eleven nyelvetek értékét, merítsetek soha ki nem apadó ősforrásából. Anyanyelvében maga magát becsüli meg minden nemzet!“

ANTIBARBARUS.

Hivatalos nyelvrontás. Helyesen mondja Tisza István, hogy a *komolytalan* szót nem volna szabad a nemzeti nyelv kincstárába beiktatni. Azt is jól figyelte meg, hogy: „A mi szócsinálóinknak ez a legujabb gyermeke lassacskán polgári jogot nyer, — minden lépten-nyomon találkozunk vele.“ (Magyar Figyelő 1914. 157. l.) De valami elkerülte a figyelmét. Egy-egy helytelen szó elterjedéséért nem az alkotója a felelős, hanem az, aki tekintélyével használati joggal ruházza fel.

Néhai való jó Bugát Pál Természettudományi Szóhalmazában 40 ezer szóból álló gyüjteménnyel ajándékozta meg a magyar nyelvet. Volt közte sok régi jó szó, nem egy újalkotású jó szó, de azután nagy számmal találunk benne nyakatekert új szót. Megalkotta Bugát pl. az *égel* (alcaloid), *egyed-düh* (monomania), *függér* (arteria aorta), *habtanyász* (castor, hód) stb. stb. szavakat. És mégsem terjedtek el, mert a természettudósok nyelvérzéke megrostálta Bugát anyagát. Itt-ott ugyan egyik-másik felütötte a fejét, de nem tudott tekintélyre szert tenni. Ha már most a *komolytalan* szó elterjedésének történetét kutatjuk, azt találjuk, hogy azt egy hivatalos fórum tekintélye segítette bele a közhasználatba. Az a hivatalos fórum a budapesti kir. magyar tudományegyetem. Az egyetemi tanácsnak egy 3—4 évvel ezelőtt nyilvánosságra hozott s akkor sokat emlegetett közérdekű határozatában olvastam én, és vélem együtt bizonyára igen sokan, először ezt a komolyan nem vehető szót. Minden napilap közölte, minden ujságolvasó ember elolvasta és ismételte családi és baráti körben, még pedig bizonyos apodiktikus hangsulyozással, hiszen az egyetem tanácsától tanulta ezt az esetleg sohasem hallott szót. Az ujságirás persze felkapta a tetszetős szót és azóta csakugyan „lépten-nyomon találkozunk vele.“

Hogy valamely helytelen szó vagy kifejezés hivatalos használatának milyen mételyező hatása van, arra vonatkozólag csak egy példát akarok felemlíteni. A budapesti kir. büntetőtörvényszéknek 1913. május 21-én 31502. sz. végzésében ismételten előfordúl ez a kifejezés: „az elrendelt kihallgatás *beállítása*". A *beállítás* ebben az esetben megszüntetést, mellőzést akar jelenteni. A hivatalos fórum tekintélye a *komolytalan*-hoz hasonló eredménnyel terjesztette el a *beállítás* szónak fentemlített értelmezését. A napilapok szószerint közölték a bírói végzést, magyarázták így, magyarázták úgy, persze közben bőven éltek a kedves szóval. Igy szegődött ismét egy hivatalos fórum a nyelvrontás szolgálatába.

Azt írják a lapok, hogy az igazságügyminiszter a birák minősítésében a nyelvtudást is tekintetbe óhajtja venni. Kivánatos volna, hogy ez első sorban a magyar nyelvre vonatkozzék. A biróságok itélete ne a dodonai orákulum receptje, hanem a magyar nyelvnek rendkivül józan törvényei szerint készüljön. Nemzeti érdek, hogy a hivatalos fórumok a tekintélyüket a nyelvtisztaság szolgálatába bocsássák.

(Budapest.) SZŐTS GYULA.

Egyoldalúság. Rábel László Hivatalos nyelvünk c. könyvét megérdemelt méltatásban részesítette Réthei Prikkel Marián (Nyr. 1913. dec.), de ő is megjegyezte, hogy Rábel hiába küzd sok bevett s általánosan használt kifejezés ellen. Én is egy hasonló részletet kivánok fölemlíteni. Rábel megrója az *újból* használatát, s azt mondja: „Magyarul így kell mondani: ujra, megint, ismét. Petőfi is így írta a Kis-Kunságról:

Hová szívem, lelkem
Mindig, mindenhonnan vissza-visszavágyott:
Ujra láttam végre születésem földét,
A szép Kis-Kunságot."

Ez nézetem szerint nem döntő okadatolás, nem módszeres eljárás. Ugyanilyen egyoldalú okoskodással az *ujra* alakot lehetne hibáztatni s azt mondani, hogy *újból* a helyes, mert Arany János is így írta:

Duna, Tisza... ez mely prüsszögve hordja
Fékét, s szabályhoz törni kénytelen:
Amannak hódol a sziklák csoportja,
S Trajánnak híre *újból* megjelen.

(L. bővebben Nyr. 16: 220.) KESZTHELYI MIKLÓS.

Fogadó. Ebben a mi gyönyörűséges fővárosunkban, ahol mindent tudnak az emberek, csak magyarul nem tudnak, őszintén üdvözöljük azt a mozgalmat, melyet a székesfővárosi vendéglősök és kocsmárosok ipartársulata kezdett és amelyet ki akar terjeszteni az országnak egész területére. Szó van pedig arról, hogy ezentúl az idegen *hotel*, a helytelen magyarságú *szálló* s a még rettenetesebb *szálloda* helyett a jövőben a színtiszta s gyökeres magyarságu *fogadó* legyen a fölirás a — szállókon. A mozgalom sikere érdekében levelet intéztek az ország valamennyi vendégfogadósához azzal a fölszólítással, hogy minden más idegen vagy rossz magyar kifejezés helyett az egyedül helyes *fogadó* szót festessék a vendégfogadók homlokára. Egyetlenegy kifejezésről van szó csupán, egy homokszemről abban az irtózatos nyelvkáoszban,

ahol a *sütőde, mosóda, nem-e igaz* és más megható kifejezés hangyamódra hemzseg, s mégis örömmel kell fogadnunk, mert ez a csekélység is több a semminél. A vendéglősök az ügyet nem hagyják elaludni első fellobbanása után, hanem foglalkozni fognak vele az országos kongresszus tárgysorozatán is, sőt a *fogadó* felirást kötelezővé akarják tenni az egész országban.

(B. H. 1914. ápr. 19.)

Képes dráma. A nagyvárosi élet a jelenkori óriási nemzetközi forgalomban könnyen beveszi minden idegen találmánynak és divatnak idegen nevét. Igy került hozzánk néhány év óta a *moziszkeccs,* ez a magyar ajaknak annyira barbár hangzású kifejezés. Végre megtalálta egy ügyes magyar író az ügyes magyar szót, Karinthy Frigyes az ő új moziszkeccs-ét *képes drámának* nevezi, és kivánatos volna, hogy ez a pompás elnevezés mentül előbb kiszorítaná a rút idegent. ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

Gyermëk. Ennek a szónak megfejtésével főleg Budenz és Gombocz foglalkoztak. Budenz szerint (MUSz. 171. l.) a *gyerëk* mellékalakból elvonható *gyere* tő megfelel a vog. *ńaur* stb. ('csikó, borjú') [oszt. *ńēwər* stb. 'csikó'] alaknak, a bővült *gyermë-* pedig a vog. *ńaurəm,* oszt. *ńaurem* stb.[1] ('gyermek') alaknak. Ehhez a magyarázathoz csatlakozott Gombocz is, Egyet. Philol. Közlöny XXVII. (1903), 420. l., azzal a megjegyzéssel, hogy az előbbi vog.-oszt. szó ismét török eredetűnek látszik, vö. oszm. *jauru* 'die jungen der tiere' stb., és hogy ebben az esetben természetesen a m. *gyerëk, gyermëk* szó is török jövevény lenne; hasonlóképpen még a NyK. XXXV. (1905), 108—9. ll. megjelent cikkében, ahol egyúttal amellett már bizonyos nehézségekre is utal. Később ama véleményét a magyar és a vog.-oszt. szó török eredetéről egészen visszavonta, vö. MNyv. IV. (1908). („A *gyermek* szó eredeti finn-ugor szó") és „Die bulg.-türk. lehnwörter in der ung. sprache" = MSFOu. XXX., 191. l.

Mivel a magyar szó összetartozása a vele egyeztetett vog.-oszt. szavakkal legalább is kétes, legyen szabad egy talán valószinűbb másik etimologiára utalnom.

A m. *gyermëk* szerintem ezen csuvas szó megfelelője lehet: csuv. *śamrə̑k* 'fiatal', amelyet a cseremisz nyelv is átvett: keleti cser. *śamə̑rə̑k* 'kleines kind' (Genetz); (ufai kormányzóság birszki kerületében saját följegyzéseim szerint) *śam̂ə̑rə̑k: ś. aza* 'kis gyermek, csecsemő'; erdei-cser. *samə̑rə̑k* 'fiatal, molodoi'(Troickij); 'fiatal, ifjú' (Budenz); *samrə̑k* 'molodoi, junoša' (Vaszilyev); hegyi-cser. *sämərək* 'jung; jüngling' (Ramstedt). A magyar szó ócsuvas **dämrik* (ill. **džämrik)* alakra vezethető vissza. A magyar alakban mutatkozó hangátvetés úgy magyarázható, hogy a magyar-csuvas érintkezések idejében a magyar nyelvben szokatlan volt az *-mr-* hangkapcsolat[2] amelyet azért ezen jövevényszóban a finn-ugor alapnyelvből örökölt *rm*-mel[3] helyettesített. Külön-

[1] Vö. Karjalainen, Zur ost. lautgesch. I., 13. l.

[2] A mostani *mr* eme két mássalhangzó közötti magánhangzó elvesztése által jött létre, pl. a *gyomrot* alakot egy történetelőtti háromtagú alak előzte meg, vö. Simonyi, TMNy. 308—315. l.

[3] Vö. *dermed* ~ finn *tyrmeä* 'merev'; *tyrmistyy* 'megdermed'.

ben az sincs talán kizárva, hogy már az átadó bolgár nyelvjárásban *rm*-es alak volt; vö. a hasonló dialektusi hangátvetést a mostani csuvasban ebben: csuv. *kəmrək* ~ (kozmod.) *kərmək* 'szén' (vö. alt. *kömür*, kaz. *küməp* ua.), l. Asmarin, Materialy 61. l.

Az OklSz. és a NySz. csak a *gyermek* alakot ismeri (az utóbbiban mégis a *gyerëk* alaknak egy származéka található: *gyerkőce* 'juvenis, adolescens, ephebus' SI. Kanizsa Tört. 41). A *gyerëk* mellékalak csak későbbi, eredetileg talán a „gyermeknyelvhez" tartozó átalakulás lehet.

A magyar szó jelentése a régi nyelvben nyilván tágabb körü volt: NySz. 1. puer, 2. aetate parvus, parvulus, adolescens; *gyermek-ló* 'tener equus', 3. novellus; — OklSz. *gyermek-erdő, gyermek-sziget, gyermek-haraszt, gyermek-ló;* tehát jelentéstani szempontból a szófejtés kifogástalan (vö. még a fent idézett cseremisz szó jelentésváltozatait: 'fiatal, gyermek, ifjú').

Megjegyzem, hogy a csuvas szó a többi törökségben ismeretlen (nagyon is távol áll eltérő jelentése miatt az oszm. Radl. *čämräk* 'aufgeschürzt, für flinke bewegungen bereit; kurz (vom gewande); flink, schnell', amelyre a Csuvas szójegyzékemben — jobb etimologia hiányában — kételkedve utaltam). Azonban, mivel a cseremisz szó nyilván régi csuvas jövevény, ezért valószinű, hogy a magyar az átvevő fél.

(Helsinki.) PAASONEN H.

Kez kűre — küszküllő. Olvasgatom Mészöly G. Tinódi egyik helyének magyarázata c. (MNy. 10 : 1) cikkét.[1] — A bemutatott hasonmás után, a tárgyalt jeles mondásra vonatkozólag azt mondja: „Elolvasni sem igen tudjuk." — No, azt igen csodálnám, ha úgy volna. Laikus magam, hogy hogy nem, nyilván véletlenségből, már az első látásra egészen természetesnek találtam és éppen úgy *é*-nek olvastam a *kez kű e*-jét, mint a *vitez e*-jét. De teljesen világosnak tetszett előttem az is, hogy a *kűre,* valamint a *kwre* és *kőre,* semmi egyéb, mint a népnyelvben régtől fogva cserélgetve használt *kő, kű* névragos alakja. S úgy-úgy tünt föl nekem, hogy hiszen van minderre példa, éppen elegendő, a NySz.-ban és OklSz.-ban.

Értelem-keresés közben is csak mingyárt legyökerezett a lábam. A *kez kű, kezkw, kezkő* — így, rag nélkül — a legkomolyabban hiszem, semmi más, mint az a darab kő, melynek célszerűsített és csinosított formájú utóda vidékünkön törőkű, sódëráló néven még 25—30 esztendővel ezelőtt is elég gyakran található volt, sőt néha ma is előkerül öreg padlások malyában, egyébhol, hányódóban. Párban használódott. Vagyis hogy volt egy sukkosforma átmérőjű, súlyosabb, lapos kő, az „alsó kű" és egy kisebb, ökölnyi, kézbefogásra, markolásra alkalmatos kő: a szóbeli — *kez kű.*[2]

Haj, regő rejtem!... Nagy régi időkben... De meg még az imént is úgy 1—2 évszázaddal ezelőtt, mikor nagy alföldünkön félmillió kat. holdakon is alig nehány „szállás" kuporgott s a malmoknak bizony nem voltunk ilyen bőviben, a szükség, nyomorúság ráhajtotta az embert, hogy ezzel a kezdetleges

[1] A *kézkőre* kifejezésről (mely az ÉrsK.-ben, aztán Tinódinál és Medgyesinél fordul elő, l. Nyr. 39 : 137 és 40 : 132) Mészöly G. azt vitatja, hogy összevonás ebből: **këz-küvőre = közküllőre vësz* stb., MTsz.: „küszküllőre vësz: keze közé vesz, hogy megverje." *Küszküllő* v. *közfa* a járomszíjba tett fák neve. — *A szerk.*

[2] Vö. votják *ki-kü,* finn *käsi-kivi,* mind a kettő a. m. 'kézi malom', szó sz. kéz-kő. — *A szerk.*

szerszámmal, *kez kűvel* készítse el, a p r í t s a össze az eledelnek való gabonaszemeket. Aztán, idők mulva, szűkült a *kez kű* szerepe s utóbb már csak sót, egész v. szemes borsót, csöves paprikát, „cimetöt", majd csupán — a kis csirkének — kukoricaszemeket zúztak, aprítottak vele v. rajta. Végül a m o z s á r, a kávé- és egyéb daráló gépek, a bolti kész árú szemfödelet borított rája.

Mindazonközben azonban jó szolgálatot tett a *kez kű* a konyhán kívül is: vívós legényeknek veszekedés alkalmával. Könnyű volt dugva magokkal vinniök. De akit azzal megagyabugyáltak, na bajosan adta volna kétannyiért. És éppen ennek a veszekedéskor való használatnak a képzete maradt fent a hivatkozott jeles emlékekben. A török *kez kűre* vette = neki huzakodott, hogy leaprítsa = aprítani kezdte Verbőczit. Jézus „mellyeth" *kezkwre* verik = zúzzák, apróra verik. Medgyesi írásával *kézkőre* = szőrszálhasogatva, aprólékoskodva = apróra mocskolódik a barát. E szerint *kez kűre, kezkwre, kézkőre* azt jelenti: apróz, aprít, apróra tör, zúz; de ebbe még bele kell gondolni a viaskodó duhajok jelszavát: „Csak a fejit, hogy mög në sántujjon!" Ime. A küszküllőhöz ennek semmi, vagy kézkűre firtatván, legföljebb igen-igen kevés köze van.

Még csak azt jegyzem meg, hogy az ÉrsK.-ből idézett „kezök megfordulván" a. m. visszakézből! L. MTsz. 2 : 1008.

(Kútvölgy, Csongrád m.) CSOKÁN PÁL.

Mennyei kecske. Ez a különös madárnév Zrinyi Miklós Fantasia poetica c. költeményében fordul elő, a kikelet leírásában:

Gilice megtalálta kedves társát,
Hallottál már bömbölő bölömbikát,
Mennyei kecskét, tarka babutákat.

„*Mennyei kecske*", mondja Négyesy László a legújabb kiadásban,[1] „bizonyosan az a madár, melyet a német népnyelv *Himmelsziege* néven ismer; ez egy szalonkafaj (a sárszalonka egy faja), mely mikor felfelé száll, mekegő hangot ad (Metz Vilmos nagyszebeni tanár szíves közlése). Csakugyan Grimm szótárában is: „Himmelsziege f. scolopax gallinago, vgl. himmelgeisz, pfuhlschnepfe oder himmelsziege." Grimm idéz egy régi (Zrinyinél valamivel újabb) adatot is e szóra, Chr. Weise-ből (1642—1708): ... in der höhe sieht man fliegen | guggug, staare, nachtigallen, | hänfling, amseln, himmelziegen (madárfelsorolás, mint itt)." — Érdekes, hogy Chernel szerint Lellén a Balaton mellett ugyanezt a madarat *benekecskének* híják (Magyarország Madarai 2 : 214), s az eddig mondottak szerint nem lehet kétséges, hogy ez az elnevezés a *mennyei kecske* elváltozása. Az Ecsedi lápnál *báránybégetőnek*, másutt meg *báránysneffnek* mondják s mindezek a nevek onnan erednek, hogy a hím madárnak alárepülésekor „sajátságos surrogó, mekegésszerű hangokat hallhatunk", de ezeket „a madár nem csőrével vagy torkából adja, hanem a szétfeszített fark- és szárnytollakon hirtelen átsurranó levegő okozza" (Chernel uo. 217). Azért nemcsak a magyarban s a németben, hanem sok más nyelvben is hasonló elnevezéseket találunk, így a franciában *(chèvre céleste, chevrelle),* a svédben *(himmelsget* = *Himmelgeiss* német nyelvjárásokban), az oroszban *(barášek,* szó sz. báránynka) stb., l. Suolahti: Vogelnamen 276. SIMONYI ZSIGMOND.

[1] Gróf Zrinyi Miklós művei 1 : 467. (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára.) — Magában az új kiadásnak szövegében (340) *mennyei fecske* van, de ezt a hozzávetést („konjektúrát") a kiadó a 470. lapon visszavonja.

Jémini. (Aranynak egy különös szaváról.) Ez a furcsa és manapság nemcsak az irodalmi nyelvben, de a közbeszédben is jóformán ismeretlen hangzású szó Aranynak két költeményében is olvasható. Először az Elveszett Alkotmány II. énekében (Arany János Összes Munkái 4. 28):

„Hoztak is étlapokat fölül írva kövér: HONI ÉTLAP (Speiszettel). Levesek (Suppen) Brodsuppe, und Gersten-Suppe, und so weiter... vagy, *uram jeminé,* mi beszéd ez!"

A *jeminé* szó azonban nemcsak ma, de úgy látszik régente sem tartozott nyelvünk kincsei közé, nagy szótáraink, ideértve a régi és a népnyelv szótárait is, nem ismerik. De megtalálhatjuk a Grimm német szótárában és pedig tüzetesen tárgyalva: „*jemine, jemini* ausruf des erstaunens oder schreckens, in der formel *herr jemine* wol aus *herr Jesu domine* gekürzt." A bőségesen s többnyire költőkből idézett példák szerint a szónak két alakja is járatos: *jemine* mellett *jemini* is. Egyik alakjában sem áll magában, hanem majd így: *herr jemine* (Aranynál *uram jémine)*, majd pedig ez alakban: *o jemini* (és Arany alább idézendő másik költeményében ezt is meg fogjuk találni). A *jeminé* tehát, ha latin szó is, de német szójárás, németesség és mint ilyen kitünően van alkalmazva az Elv. Alkotmány fentebb idézett némettel kevert soraiban. — A másik vers öt évvel később kelt: 1851 elején, s mint címe is jelzi: „*Év kezdetén* (egy ismeretlen poéta dolgozótársul köti magát)", nem komoly hangú költemény. Első szakában olvassuk:

Hogy töltsem el, *oh jémini!*
Ezt a negyedfélszáz napot?

A vers 1856-ban a Kisebb Költemények között újra megjelenvén, Erdélyi János a Pesti Naplóban közzétett kritikájában megrójja e kifejezést nyelvi szempontból.[1] „Azt sem bírom belátni — írja — hol veszi magát a csárdásban német sentimentalizmus épen úgy, mint Aranynál a *jemini,* majszol s több efféle nem hazaiságok." Arany e birálatnak többé-kevésbé igazságtalan gáncsaira magánlevélben felelt Erdélyinek (1856. szept. 4) s ez alkalommal szóvá tette a két nyelvi kifogást is. „A *majszol,* nem tudom, hogy idegen volna, én a legmagyarabb nép közt bölcsőmtől fogva hallottam, — az evésnek e nemét (fogak nélkül száraz kenyeret) nem is tudnám másképp kifejezni. A *jemini* tréfás dolog: szinte lehatott a népbe már."[2]

Ha a *majszol*-t illetőleg az Arany nézete helyes, már a *jémini* dolgában Erdélyinek adott igazat az idő. A *jémini* nemcsak hogy nem került a magyar nép szájára, de az irodalomból, noha egy Arany példája kellette, nyom nélkül kiveszett. A maga kora társalgása felkaphatta, divatossá tehette, de a magyar nyelv természetes fejlődése sok más társával együtt éppúgy kivetette magából, mintahogy kétségtelenül ki fogja dobni a mai pesti nyelv idegenszerűségeit és izléstelenségeit.[3]

(Budapest.) KARDOS LAJOS.

[1] A birálatot l. Erdélyi: Pályák és Pálmák. 1886, 385. l.

[2] Arany J. levelezése író barátaival 2: 98.

[3] De az *ó jémini* rövidülése lehet ez a két meghonosult indulatszó: *jé* és *ojjé!* — *A szerk.*

„A Halotti Beszéd keletkezési helye, kora és szerzője" c. füzetem ellen a Magyar Nyelvőr f. évi áprilisi számában felhozott kifogásaira röviden a következőkben válaszolhatok. Kutatásaim végeredményeire főleg azon adatok alapján jutottam, melyeket eddig egy nyelvészünk sem fogadott el, tehát valóban új adatok alapján. Azt állítom nevezetesen, hogy *zoboducha* = *szabadítsa*. Állítom pedig azért, mivel román nyelvismereteim alapján hamar rájöttem arra, hogy a H. B. nemcsak romános írású, hanem romános kiejtésű nyelvemlék. Így az említett példában a *t* + *j* az illetőnek az anyanyelve szerint cs-nek hangozhatott. A keresett román nyelv a pronvençal, gondoltam eleinte, az írás is arra vallott *(ch* = *cs)*, később azonban rájöttem, hogy a milanói olasz is *quanti*-ot mond quanti helyett s hogy a mil. szokott szókezdő magánhangzó elé *v*-t tenni, amint ezt a H. B. *vimagguc, vize, vii, vul* példái mutatják. Így a H. B. írója milanói származású, provençalokkal is érintkezésben álló olasz lehetett, amint ezt füzetemnek néhány hónappal ezelőtt megjelent függelékében kifejtettem. BARLA-SZABÓ TITUS.

E pár védekező sorra csaknem fölösleges válaszolnom. Az „adatok" valóban annyira „újak", hogy egy nyelvész sem fogadhatja el. Hogy a HB. „romános kiejtésű" nyelvemlék és írója milánói származású olasz lehetett — mint ezt, úgy látszik, a szerző vidéki tanári körben „értékes" (?) tanulmányban is fejtegette (vö. Középisk. Közlöny 1914. 709—710) — csak az állíthatja, aki az emléknek már Révaitól bizonyított magyarságával meg a magyar nyelvtörténettel és nyelvjárásokkal legkevésbé sincs tisztában. Aki a *zoboducha* alakot *cs*-vel olvassa s nem tudja legalább amit ez alakról írtak (vö. Zolnai: Nyelvemlékeink 59. és Szinnyei: NyK. 35 : 440), s aki a *vimagguc, vize* stb. alakokban *v* elébetételéről szól és e példákat olvasni sem tudja, csak maradjon ott, ahol otthonosnak látszik: a román nyelvek terén. ERDÉLYI LAJOS.

A Gyergyó név eredete c. cikkre (Nyr. 43 : 207) sok megjegyzést tehetnék, de itt csak a következőkre szorítkozom (vö. a Székelység V. 3-i számában e kérdésről szóló cikkemet). Szádeczky L. azt mondja (210), ő arra nem ismer bizonyító példát, hogy a földbirtokot a Székelyföldön *jó*-nak nevezték volna. Ámde erre nem egy példát idézhetni. Két 1836-ban Gyergyó-Alfaluban kelt oklevél közül az egyikben ezt olvassuk: „...úgy hogy többé sem magokra sem semmi maradványok az cserélt *jokhoz* számot ne tartsanak, hanem örökre fiurul fiura az megírt *jokban* megmaragyanak;" s a másik oklevélben is: *jokot* (a két oklevél jelenleg a Dobri család gyergyószentmiklósi levéltárában). Egy 1506-i oklevélben (Szék. Okl. 1 : 316): „tizenötöd napra a meggyőzött félnek *javaiból* a győzedelmesnek eleget tegyen." Hasonló példák uo. 2 : 184, 193 stb. — Sokat hozhatnék fel a *Ditró* névnek Szádeczky adta magyarázata ellen, de csak egy körülményt említek, mely határozottan ellene szól. Ditrónak legrégibb neve az 1567-i lustrumban *gijtro* azaz Gyitró, ahogy a közszékelység mai napig is á l t a l á n o s a n ejti. Csak egy századdal később, 1658-ban találkozunk a *Ditró* névvel (Gyergyószentmiklósi egyházmegye legrégibb regestruma 27. l.), ez tehát nem lehet a névnek eredeti alakja.

(Gyergyószentmiklós.) KÉMENES ANTAL.

Hibás olvasatok. A MNy. áprilisi számában (184) a többi közt ezt olvassuk egy 1575-i idézettel kapcsolatban: „egy zolgank az Balassy fyat..

egy bottal wteotte volt agion... wgy annyra vagion hogy sem elhet sem halhat *el waywt.*" Aztán: „*Elvajutni*.. Vö. MA.[3] tabefacio: *elvajutom.*" Ámde hogyan lehet abba az idézetbe az *elvajut* igét belemagyarázni, nem értem. Ez éppen olyan felszínes magyarázat, mint ha a VirgK.-nek ehhez a helyéhez (50) „veternye utan soha nem *alut*" azt mondanám: vö. MA.[2] consopio: *elalutom*, elszunnyítom, szunnyasztom." Valamint itt az *alut* szó nem műveltető ige, hanem egyszerűen a. m. aludt, époly kevéssé lehet amott az *el waywt* szót műveltetőnek érteni, mert egyszerűen a. m. elvajudott, a *vajudik, vajuszik* ige befejezett cselekvése. Vö. MA.[2] *vajutt:* tenuatus, vietus, languidus stb., *vajuttul:* languide, „*vajutt*, elfonnyat: syntecticus" stb. és: „az *vajutt* vén asszony" 1611. Tud. Gyüjt. 1839. 2: 71. L. még NySz. *vajutt.* — Ugyanaz a közlemény ilyen régi szót állít föl: *kevesent*, a köv. idézet alapján: „a mikor kewanod *kewesent* keweset egyel benne." Pedig alig lehet kétség, hogy ez íráshiba eh. keweset. (Ha még így olvasnák: kevesént!) — Végre uo. ilyen címszót olvasunk: *szómondotta.* Ennek semmi értelme. Az ill. idézet így hangzik: „Kinek feier zeonyeget igertem... nekem penzemenis meg kell vennem, mert.. *szo mondotta* nem lehetek." Olvasd: szómondottá nem lehetek. *Szómondott* = aki csak beszélt, fecsegett, de nem tartja meg igéretét, szószátyár. Ott van a NySz.-ban ennek a származéka: „*Szómondottság*, hogy a pápistaságban való eleid idvezűltenek", vagyis szószátyárság, szófia beszéd. SIMONYI ZSIGMOND.

Egy érdekes igealak (Nyr. 43: 136). A *hallám vala* igealakról szólván, Somogyi Géza azt szeretné tudni: előfordul-e ez az igealak máshol is Aranynál? — Ime nehány példa:

Hiszen pályadíjúl ez nem volt kitűzve... (Petőfi barátsága).
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Másképp szerény művem *vetém vala* tűzbe,
Mert hogyan lett volna nyerni reménységem? — (Válasz Petőfinek).

Az értelem itt föltételes, úgyszintén a következő két példában is. „...Mit *mondék vala* Szegény levélnek: merre végye útját..." (Verses levele Petőfihez, 1847. aug. 11.). — „Szilágyi Sándor saját Hölgyfutár-át hozta hozzám, megmutatni a birálmányt, melyet különben meg sem *ismerék vala.*" (Levele Tompa Mihályhoz, 1855. juu. 16.). — Mult idejű jelentéssel: „A nyári vacatio..., melyet a kormány ez évben is két hónapra terjeszt, daczára egy előbbi rendeletnek, mely egy hónapra *szorítá vala* azt..." (Az előbbi levélből). — „Sejtett nálam nehány verset, mit közelébb *componálék vala.*" (Levele Tompa M.-hoz, 1855. jun. 8.).

Bizonyára többet is találni egy kis kereséssel.
Ráadásul még két adat másunnét.

Vedd el jutalmadat
Krisztus, ki magadat
Megüresítéd vala... (Református husvéti ének)

A másik valami tréfás sirfelirat, gondolom: Jókai adomagyüjteményéből:

Itt nyugszik Kala,
Kit a világ kala-
Pácsa *lekala-*
Pácsola vala.

(Zombor.) TRENCSÉNY KÁROLY.

Szent János áldása. Ennek a kifejezésnek, mely bucsu-áldomást jelent (vö. MNy. 9 : 399, 10 : 24), a szlovén nyelvben is megvan a mássa: *janžovic*, der Johanissegen, der Abschiedstrunk, a népnyelvben többnyire *šentjanžovic* vagyls szent J. á. (Murko szótárában; Plet. *šentjanževec, šentjanževica*). — A szentet szlovénul rendesen *svet*-nek mondják, de a népnyelv sok kifejezésben *šent*-et mond. Ezt a német *sankt*-ból magyarázzák, de vajjon nem lehet-e a magyar *szent* alak átvétele? Emellett szólna az, hogy különösen káromkodásban használják (l. Plet. *šent, šentaj, šentanec* stb., vö. m. azt a szentedet, a szentségit neki stb.), úgyhogy igéket is alkottak belőle ilyen értelemben: *šentati, šentavati, šentovati*, káromkodni. MARIÁNOVICS MILÁN.

EGYVELEG.

A kisérletező fonétika nemzetközi társasága és kongresszusa.

A mult év nyarán indult meg a mozgalom a kisérletező fonétika olasz hívei között egy nemzetközi társaság alakítása érdekében. Az első felhivást Gradenigo (Turin), Biaggi (Milano) és Stefanini (Pisa) bocsátották ki, s midőn a különböző országokból elég számban jelentkeztek a mozgalom hivei s a nemzetközi egyesület megalakulása biztosítva volt, a mozgalom szervezői kongresszus tartására is gondoltak. A személyes érintkezés fontossága kivánatossá is teszi az ilyen kongresszusokat, ahol az érintkezés közvetlensége gyorsan érleli az eszméket. Az olasz szakférfiak Milanóban akarták az első nagygyűlést megtartani, azonban a német fonétikusoknak és Hamburg városának meghivására, a hanzavárost jelölték ki az ez évi kongresszus székhelyéül, ahol a város áldozatkészsége a legbőkezübben gondoskodott a kisérletező fonétika otthonáról. Ilyen előzmények után hívta össze a szervező bizottság a kisérletező fonétika I. nemzetközi kongresszusát Hamburgba április hó 19-ére. A négy napra tervezett kongresszus mind külsőségeiben, mind az előadások számát és értékét tekintve várakozáson felül sikerült. A részvevők száma több mint 300 volt, s csaknem 80 előadás foglalkozott a kisérletező fonétika s a vele érintkező tudományok egyes kérdéseivel. Több állam és egyetem hivatalosan is képviseltette magát s ezeken kívül még számos tudományos intézet képviselője üdvözölte a kongresszust. Magyarországból öten vettünk benne részt: az alulirott a Keleti Kereskedelmi Akadémia megbizásából, s a magyar siketnéma oktatás képviseletében a budapesti és a váci intézet igazgatója és egy-egy tanára.

A kongresszus elnöke Meinhof (Hamburg), az afrikai nyelvek ismert kutatója volt, társelnökök pedig Gutzmann (Berlin) és Gradenigo (Turin). Az első napon Gutzmann tartott igen érdekes bevezető előadást a kisérletező fonétika lényegéről és céljairól. Ennek a népszerű hangon tartott előadásnak az volt a célja, hogy a kongresszus iránt érdeklődő nagy közönséggel megismertesse ennek az új tudománynak a feladatait és céljait s rámutasson a különböző tudományszakok összefüggésére, melyeknek képviselői a kongresszuson jelen vannak. Megmagyarázta a kisérletezés fontosságát a megfigyelés mellett s kifejtette, hogy nem az eszközök és készülékek használata a fontos, hanem maga a kisérletezés. Az optikai, akusztikai és fiziológiai készülékek használatának közös feladata az, hogy az élő beszéd gyorsan múló jelenségeit feljegyez-

zék, az apró mozgásokat megnagyítsák s így a nyugodt s az idő múlásától független kutatás számára alkalmassá tegyék.

A rövid idő, mely a kongresszus tárgyalásai számára felhasználható volt (3 napra 80 előadás jutott), lehetetlenné tette az egyes felmerülő kérdéseknek beható tárgyalását. Az előadónak röviden kellett összefoglalnia mondanivalóját s vita csak ritkán fűződhetett az előadáshoz. Leginkább a bemutatások, kisérletek s az új készülékek érdekelték a hallgatóságot. A kongresszuson még nagyon meglátszott az első szervezkedés bizonytalansága. Az egész mozgalom megindítói olasz orvosok és fiziológusok voltak, s a kongresszusnak is erősen orvosi és énekpedagógiai szinezete volt. Igen sok előadás foglalkozott az általános fonétika kérdésein kívül az énektanítással, akusztikai kérdésekkel, a siket-némák oktatásával s csak igen kevés a nyelvtudomány kérdéseivel. Pedig a kongresszus tárgyalásaiban oly kiváló nyelvészek is részt vettek, mint Brunot (Párizs), Meinhof (Hamburg), Vietor (Marburg). A nyelvtudomány körébe vágó előadások voltak: *Forchhammer:* Die Bedeutung einer wissenschaftlichen Einteilung und Benennung der Sprachlaute für die experimentelle Phonetik. *Waiblinger:* Über das Verhältnis von Sprache und Gesang; Tonfall deutscher Mundarten. *Balassa:* Sprachfehler und Sprachgeschichte. *Rivetta:* Di una riforma della grafia italiana su una base fonetica. *Barnils:* Über die Tätigkeit auf experimental-phonetischem Gebiete in Spanien.

Az egész nagygyűlés lefolyása amellett tett tanúságot, hogy ilyen összejövetelek alkalmával nem az egyes tudományszakok külön kérdéseivel kell foglalkozni, hanem a más szakbeli kutatót is érdeklő közös gondolatokkal s a kutatásnak új eszközeivel és módjaival. Ilyen irányban rendkívül tanulságos volt ez a kongresszus is mindenkire nézve, mert ösztönzést és irányítást nyerhetett a más szakban dolgozó kutatóktól, s ezt azután a maga szempontjából s a maga szaktudományában hasznosan értékesítheti. A kongresszus fényes sikere főleg Panconcelli-Calzia fáradhatatlan buzgalmának köszönhető, aki mint a hamburgi laboratórium vezetője, részben a házigazda szerepét is játszotta. A kongresszus tagjait vendégül látta Hamburg városa s a Woermann-Linie igazgatósága s a szinházban díszelőadásul Shaw Pygmalionját játszották, hogy az előadás is a kongresszus tárgyalásaihoz illő legyen.

A kongresszus harmadik napján tartotta alakuló ülését a kisérletező fonétika nemzetközi egyesülete. Mint már említettem, az egyesület gondolata megelőzte a kongresszusét, a végleges szervezkedés és megalakulás azonban csak most történhetett, midőn a különböző országok képviselői együtt voltak. Az alakuló közgyűlés elnökül Gradenigo turini tanárt választotta s Biaggi (Milano) adta elő az eddigi szervezkedés eredményét. Eddig már öt nemzeti egyesület alakult meg: Olaszországban, Hollandiában, Ausztriában, Magyarországban és Németországban; a többi országokban is megindult az egyesület szervezése. A magyar egyesület megalakításában részt vettek mindazon tudományszakok képviselői, melyek az élő beszéd tudományos elemzésével vagy a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásával foglalkoznak. Az egyesület elnöke *Farkas Géza,* az állatorvosi főiskolában az élettan tanára, ügyvezető titkára *Balassa József.* Az egyesület megalakításában részt vettek még: Simonyi Zsigmond, Kúnos Ignác, Erdélyi Lajos (nyelvtudomány), Pekár Mihály (élettan), Rhorer László (fizika), Révész Géza (kisérleti pszichológia), Sarbó Artur, Réthi Aurél (orvosok), Gál Gyula (szavalás), Kacsóh Pongrác (énektanítás), Borbély

Sándor, Klis Lajos, Istenes Károly (siketnéma-oktatás) s mások. A nemzeti egyesületek szövetsége alkotja a nemzetközi szervezetet: *Internationale Vereinigung der nationalen Vereine für experimentelle Phonetik.* Ez a szövetség három évenként a kisérletező fonétika nemzetközi kongresszusa idején és helyén tart közgyülést s ekkor megválasztja az új elnökséget. Az igazgatóságban minden egyes nemzeti egyesületnek egy-egy tagja foglal helyet. A legközelebbi nemzetközi kongresszus és közgyülés az olasz tagok meghívására 1917-ben Milanóban lesz.

BALASSA JÓZSEF.

Gyergyó. Nem szándékom a Gyergyó név eredetét tudományos alapon fejtegetni, egyszerüen elmondom röviden amit nagyapámtól hallottam, aki ma 136 éves lenne; itt látta meg először a napvilágot s mint Gyergyó szülötte, ő is ragaszkodott e helyhez s kedvtelve mesélgette unokáinak, kik között korra nézve én a 11-ik vagyok, a következő szájhagyományt a Gyergyó név eredetéről. — Mikor azok a székelyek, akik régi hazájukból ide vándoroltak uj hazát keresni, mindenütt beláthatatlan erdőségre bukkantak, napokig barangoltak a sűrű erdőségben, keresve azt a helyet, mely legalkalmasabbnak mutatkozik a letelepülésre s az építkezés megkezdésére. Végre a sok bolyongás után, hátuk mögött maradt a sűrű erdőség s a ritkás terület, melyen Gyergyó fekszik, tárult szemeik elé. Mig egy része a székelyeknek elragadtatva így kiáltott fel: „Gyir!“ addig a másik része örvendve ezt hangoztatta: „Jó!“ E két rövid szóval azt akarták kifejezni, hogy itt *gyér* az erdő, könnyü az irtás, *jó* lesz e helyen megtelepedni. A gyér és jó összetételéből alakult e szó: Gyérjó. E hely e két szóból: gyér, jó, kapta a Gyérjó nevet, mely idő folytán Gyergyóvá változott át. — Igy beszélte el ezt nagyapám, s ha ennek közléseért mosolyogni fognak rajtam, ezt is szivesen elviselem érted kedves Gyergyó! (Gyergyó, hetilap, 1914. V. 10.)

KRITSA KLÁRA.

Nagy nemzetek a nyelvükért mennyivel többet tehetnek, mint a magunkféle szegényebb nemzetek! De tesznek is, mert büszkeségük tárgya a nemzeti nyelv tudományos megismerése és művelése. Irigykedve olvassuk sokszor, milyen dús eszközöket mozgósitanak ezekre a célokra. Ime egy példa, melyet most olvasunk egy német szaklapban: a wiesbadeni tartományi választmány f. é. ápr. 8-án 20,000 márkát szavazott meg a hessen-nassaui (!) tájszótár költségére.

Trónörökösök a nyelvtanban. Ilyen cimű közleményemből tévedésből elmaradt annak a megemlítése, hogy a szóvá tett mintalecke közlésekor a Néptanítók Lapja szerkesztője még egy harmadik jegyzetben is kifogást tett az ellen a mesterkélt nyelvtanítás ellen. Az igazság kedveért idézem utólag a N. L. szerkesztőjének jegyzetét: „Nem egyszerübb megtanulni az *állítmány* szót, mint a *mondat lelke* és *trónörökös* szókat, melyek „*okvetetlen* állítmányok lesznek“? De hiszen IV. osztályú kis gyerekekről van szó! Nem egyszerübb megmondani, hogy *főnév*, mint hogy a piros skatulyába való, tehát főnév? *(A szerk.)*“

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Adatok a Nyitra-vidéki palóc nyelvjárás szókincséhez Lajos községből.

(Vége.)

Vegyes tájszók. Anyâmasszon kátonâjá: tehetetlen, ügyetlen. Apolgát: ápol, véd, javít (Márhatú csinyalom, márhá ëranyabán ápolgátom á kerítíst). Arë: arra. Azőte: azóta. Bállân mëgy: sántít. Bálióká: a kaszanyél fogója. Bárázdál: tréf. felköszönt (Bárázdállá fê bíró urám). Bitáng: rossz (Bitáng itál áz, csák senvítëm mágám vele). Bocská: a ló lábán a pata feletti bemélyedés. Bohtër: éjjeli őr. Bolog: bolyong. Bókâz: csavarog. Botlokâl: botorkál. Boblák: dadogó: Brunër: zártkocsi. Csâmplâs: csámpás. Csiváj: zsivaj. Csívëlëg: teng-leng. Cigány: hazug. Cirká: gyujtófa. Curikónyi: hátrafelé menni (curikkó á ló). Dánf: gőzkocsi. Díl: dél. Enehezűnyi: elájulni. Eleven-üst: higany (Minhá eleven üstöt innak, minygya kërësztő szálád rájtám áz itál). Előszkönnyi: versenyezni. Epálnyi; megverni. Fáin: finom. Fálufárká: egész nap dolog nélkül csavargó ember. Fánál: fonal. Feketőgyik, feketéskëgyik: feketedik. Felfuválkogyik: felfuvódik pl. a szarvasmarha. Fëlocsudnyi: felébredni (Kísőn ocsuttám fël, nëm káptám husát ma). Fonókert: olyan kert, melynek fonott kerítése van. Fuhár: fuvar. Fűső: fésű. Gíbërëgyik: gémberedik pl. a kéz (Eván gíbërűve já kezem). Görnyött: töpörödött (görnyött, nyomorót embër). Grájcâr: krajcár. Gyipor: tipor. Hájnáli csillág: Vénus. Hálgászkógyik: hallgatódzik. Hâs: irt, ás (Torcsot, fatönköt, hâs áz erdőn). Hibbán: biccen. Hidegrâzâs: hideglelés. Hoidíká: hinta. Horot: nagyköhögés. Hospingël: kutyanyakravaló (Halsbindel). Hummán beszínyi: az orron keresztül beszélni. Hummiféli: holmiféle. Hugyicá: horog. Ímëlëg: émelyeg. Ittëd: itten. Káptá: pata. Kákásoz: párosodik. Kárâj: széle vminek (Kárâjon lákik = a faluszélen). Kâré: könnyű-kocsi. Kástí: kastély. Këvëskor: néha, ritkán. Kibukkánt: önkéntelenül kikottyant vmit. Kicsuklik: kificamodik. Kifászol: kikap. Kikelet: tavasz. Kimsó: timsó. Kipáttog: kirepedezik pl. az ajak. Kócányi: bolyongni. Kófëstányi: csavarogni. Kolëdányi: csavarogni. Kolopká: gombolyag. Könyvez: könnyez. Környöskörű: köröskörül. Kurángát: ugat, kurjongat. Kurongát: kurjongat. Lëfánt: Elefánt (község). Lëpiszkít: megszid. Locsog: sokat beszél. Lucskâz: párosodik. Márákodó: veszekedő. Márzsol: dörzsöl. Mëgboszorányi: megbabonázni. Mëggyipor: gyomrára térdelve megdögönyöz vkit. Mélföld: mérföld. Morgát: sokat beszél. Mostát: most. Őte: mióta. Múlát: bibelődik, bajlódik (Mit fogok én veled múlátnyi, én mëk dógoznyi). Nyövet: nevet. Osztáng, osztëng, osztingát, osztén: azután. Összehájtósz: összehajt. Pápulá: száj. Párázol: esernyő. Pofos: pofon (Gyugd bë já pápuladát, mer pofost ádok). Pluckâr: kőmíves. Poszitá: buta. Pufâz: üt. Rápândos: rücskös, Rétrá: létra. Sëng: teng-leng (Csák sëngëk á vilâgon, mágá-mágám ki sëm âhátom). Sënvít: kínoz. Szápul: ágyba vizel. Szídëlëg: őgyeleg. Szíjëlli, szígëlli: szégyenli magát. Tákárkógyik: takaródzik. Tárászkert: léccel bekerített kert. Tászít: hazudik. Tenyír: sík. (Ottád á tenyíren jobb lësz űnyi). Törvínkëgyik: pörlekedik. Trógâr: naplopó. Urátyá: forduló, ahol szántásnál az ekével megfordulnak. Ürös: üres. Válkok: vályog. Zëng: dörög. Zslohâr: naplopó, semmiházi. Zöreg: zörög. Zúgik: párosodik (a disznó).

A szekér részei. (Vö. NyF. 34. sz. megjelent rajzzal). Klátká, kâcsér (a): rúdfej az ökröktől vont szekéren. Bápká (d, e): a rúd végén lánctartószeg. Rútszârny (c): a rúd ketté ágazása. Küsëfá v. fërhéc[1] (f): a rúd tövén keresztbe fektetett dorong. Bërcefá: hámfa. Përëc (g): vaskarika, mely a hámfa és a ferhéc karikáját köti össze. Amstu, áufstuk (k): tengelyágy. Vânkus (m): a tengelyágy feletti zsámoly, melyen a fërgetyű (o) van. Rákoncá (p): az oldalak támasztékául szolgáló ék. Cuppânt (n): a tengelyt, tengelyágyat és a vánkost összefogó függélyes vaskarika. Nyojtószëg (q): az a szeg, amely körül a fergetyű szabadon forog. Nyomfá (j): a rúdszárnyakat összekötő léc. Nyojtófá (t): lapos rúd, mely az első és hátsó tengelyt köti össze. Agás (s): a rúdszárnyakhoz hasonló, a hátsó tengelynél lévő ágasfa. Rákoncátártó: a hátsó vánkuson található vásrákoncá (r) gyűrüje. Segiccsíg: az ágast erősítő, félkörívben meghajlított vasrúd. Tâmátyú (q1): a két oldalt alul derékon összefogó vékony rúd. Ódáldorong (i1): oldalfa. Zâp (j1): a felső és alsó oldaldorongot összekötő léc. Rószpinká: az oldalfákat elől összekötő rúd. Sóbër: a rószpinkán belül az oldalak között *láisznyi*-ban függőlegesen álló deszkaajtó. Fül (h1): a lőcsnek a tengelyen nyugvó része. Tëngëlpuská (a1): kis vasmozsár, a tengely végére tolják, hogy a kerék ne támolyogjon. Tâska (b1): a tengelypuskára alkalmazott burítás. Kërikfëj (u): kerékagy. Puská (y): vascső, ezzel van kibélelve a kerékagy lyukja. Râf (x): keréksin. Killő (v): küllő. Tálp (z) keréktalp. Hámónyik: fék. Dëszkáfënik: szekérfenék. Rápând: széles vaskarika. Gyizslá: tézsla, toldalék v. előrúd. Mitrillá, *mutër:* anyacsavar. Iglicë: a járom két szélső vasszöge. Lápácská: a járom függőlegesen álló két fája (bélfa). Járomdëszká: a járom alsó vízszintes fája. Koszorú: az eke váltója. Hengër: az eke rúdja. Pohonics: a tálígávânkushoz erősített vaspálca, ezen húzzák keresztül a gyeplőt. Ekelâb: ekeszarv. Kórmân: eke-kormányvas. Üsztökefül: üsztöketartó.

SZINKOVICH JENŐ.

IZENETEK.

Lehr Albert megkésett a *színe-hagyott* és *szárnya-szegett*-féle jelzőkre vonatkozó leckéjével (MNy. 9 : 208). Nem vette figyelembe A jelzők mondattana c. munka 22. és 27. lapját, ahol láthatta volna, hogy nyitott ajtót feszeget. — Abból azonban, hogy *színehagyott* tárgyas összetétel, még nem következik, hogy az *urahagyott, nemehagyott, vérehagyott (arc)*-ban ne lehessen alanyi viszonyt *is* látni. Azt ugyan mondjuk, hogy színét hagyja a ruha, de kérdés, mondták-e valaha: vérét hagyja az arc (vö. id. h. 30). Ha Dugonics azt írja: „ura elhagyott jószág" (Etelka, id. Nyr. 8 : 366) és „ura hagyta komondor" (Példb.), s ha Arany azt írja: színehagyta (Daliás Idők): úgy látszik ők is hajlandók voltak az *urahagyottat,* sőt a *színehagyottat* is alanyi összetételnek tekinteni. CzF. szótára is idehajlik, mikor azt mondja, hogy *„színehagyós...* mondják kelmékről, melyek s z í n e i k e t e l v e s z t i k," s mikor mint rokonértelmű melléknevet ezt említi: *színemenős.* Ennélfogva Balassa J. is (mert ő a TMNy. 367. l. szerzője) „bocsánandó" bűnös (mert L. A. szerint minálunk ez megannyi

[1] A küsëfa a rúd alatt van alkalmazva és a hámfával együtt levehető.

„bűn", melyhez legföllebb „mentséget" lehet találni!), ha a *színehagyót* az alanyi összetételek közé találja számlálni.

Ny. J. azt kérdi, miért hagytuk meg azt a hallatlan hibás kifejezést, melyet Hoitsy Pál alkotott (229): „ez a faj mégse lehet olyan *fogékonytalan* a haladás iránt", holott épen mostanában kelt ki Tisza István a *komolytalan* ellen. — Hát egyes ilyen szók talán szokatlanok vagy izléstelenek, de azt nem lehet mondani, hogy ez hallatlan képzés volna. Ezt már a M. Figyelő V. 1-i számában megjegyezték. A kérdésnek tudományos tárgyalását megtalálhatja a köv. helyeken: TMNy. 575 és Tanulmányok a Nyelvtani Társaság köréből 268, 278. Igen régi példák a következők: *boldogtalan, tisztátalan, bizonytalan, elégtelen, igaztalan, valótlan, hűtelen, szaporátlan* stb., újabb, de általánosan befogadott képzések: *szerénytelen, gyöngédtelen, udvariatlan, lovagiatlan, valószínűtlen, célszerűtlen, népszerűtlen.* Egyébiránt a *fogékonytalan* nem Hoitsy alkotása, hanem már 1831-ben előfordul az Akadémia filozófiai műszótárában (17. századi íróinknál *érzékenytelen* is van). Maga a *fogékony* se sokkal régibb: először 1820-ban fordul elő Kisfaludy Károlynál.

J. B. „Aquileja lerombolása után Attila dél felé vette útját s elfoglalta Milano városát." Ez — szabatosan mondva — egyszerű mondat kéttagú állítmánnyal: dél felé vette útját + elfoglalta Milano városát (mind a két állítmány határozókat foglal magában). Erről a mondattani kérdésről bőven értekezett Erdélyi Lajos a Nyelvtud. Közlemények 27. k.-ében, l. különösen a 426—7. l.

Helyreigazítás. A 235. l. Marót közleményében a 3. sor hiányos, így kell kiegészíteni: (Ha vmit drágának mondanak:) Drága a muzsikaszó. (Kérdésre: miért? azt felelik:) Mert annak fizetni kell meg ugráni is.

Beérkezett kéziratok. Marót K. Nagy kutya. — Viski K. és Prohászka J. Ismertetések. — Vozáry Gy. Népnyelv. — Beke Ö. Nyelvtörténeti adatok stb. — Wertner M. Ritka nevek.

Uj könyvek és füzetek. Kertész M.: Finnugor jelzős szerkezetek. Fejezetek a m. összehasonlító mondattanból. A M. T. Akad. Marczibányi-díjával jut. pályamunka. (Finnugor Füzetek 17. sz. Ára 1 K 80 f.)

Nagy Sándor dr.: János vitéz és Toldi. Akad. jut. pályamunka (kny.).

Németh Gy.: A török-mongol nyelvviszonyhoz (kny.).

Fehér G.: Atelkuzu területe és neve (kny.).

Zsigmond lengyel herceg budai számadásai 1500—1505. Közzéteszi Divéky Adorján. (M. T. Akadémia. Ára 6 K.)

Viski K. A szalontai nép nyelvéből (kny.).

Szele R. és Osztie J. Német stílusgyakorlatok a középisk. V.—VIII. oszt sz. (Lampel L. — 2.80 K).

Szász Z. Séták a függőkertben (Franklin).

Tormay Cecil: A régi ház. Batthyány Gy. rajzaival. (Singer és W.)

A Budapesti Egyetemi Turista Egyesület II. Évkönyve 1910—1913. Szerk. Mérvay S. (Pécs, ny. Wessely és Horváth.)

Suomalais-ugrilaisen Seuran Tutkimuksia (a Finnugor Társaság közleményei) XXXI.—XXXV. 1913—14.

K. B. Wiklund: Stufenwechselstudien (kny.).

Revista de Filologia Española (Madrid). Új negyedévi folyóirat.

XLIII. év. 1914. szeptember 15. VII. füzet

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

SZOKTAM.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Az indogermán nyelvekben egész csomó olyan ige van, melyet pontatlanul így neveztek el: *praeterito-praesentia,* holott így kellett volna: *perfecto-imperfecta.* Ezek t. i. befejezett cselekvésű alakok, de idővel a folyó cselekvés jelentését vették föl. Ilyen pl. a görög *oida* 'tudom', *pepoitha* 'bízok benne', a latin *novi* 'tudom', *odi* (profanum vulgus) 'gyűlölöm', a németben *ich kann* 'bírom', *ich weiss* 'tudom' stb. *Oida, novi, weiss* eredetileg azt jelentették, hogy 'megtudtam', de ehhez a jelentéshez természetesen társulhatott az a képzet, hogy 'tudom'; ez az új jelentés aztán uralkodóvá lett s végre egészen elnyomta a régit.[1]

Erre az érdekes jelentésfejlődésre minekünk is van egy közkeletü példánk: *szoktam.* Ha azt mondom: „én *nem szoktam* bort inni", ez a kifejezés eredetileg, nyelvtani elemeinél fogva annyi mint: nem szoktam meg a borivást, de idővel ilyen értéküvé lett: nem szokásom bort inni, ich *pflege* keinen Wein zu trinken, non *soleo* vinum bibere. Érdekes, hogy ugyanilyen igék néhány indogermán nyelvben is ugyanezt a fejlődést mutatják: így a görög *eiōtha,* szoktam (az *ethos* 'szokás, erkölcs' szó rokona) s a szanszkrit *uvōča,* szoktam: mind a kettőnek perfektum a nyelvtani alakja, tehát eredeti jelentésük: megszoktam (vö. Delbrück: Vergl. Syntax 2: 181, 183). De hasonló fejlődést mutatnak a román és germán nyelvekben a perfektum igenevével körülírt alakok: *j'y suis habitué, I am accustomed, ich bin gewohnt;*[2] továbbá az ilyen szenvedő igenevek: *filia dilecta, ma fille chérie, geliebte Tochter, szeretett leányom, tisztelt barátom.*

[1] A régi vagyis a perfektumi jelentés is a legtöbb nyelvben többé-kevésbé magában foglalja a cselekvés eredményezte állapotot, pl. *fuimus Troes, fuit Ilion* = nem vagyunk többé trójaiak, nincs többé Ilion. Igy leginkább a görögben. L. erről Kovács M. (Kicska E.) Nyr. 10: 298.

[2] Az angol közbeszédben gyakori: *I have got* 'kaptam' eh. *I have* 'habeo'.

Vö. még: „Az ő irgalmassága, mely nem szegi kedvét a benne *bizottaknak*“ (Fal. 543) = a benne bízóknak. *Szeretett leány* tulajdonkép — nyelvtani alakja szerint — az a leány, akit szeretett az ember, de ma azt jelenti, akit szeret az ember, tehát a görög *-menos* végü igenév szerepével, melyet a régibb magyar nyelvszokás csakugyan a folyó cselekvés igenevével fejezett ki: *szerető leányom, szerető fiam* (pl. levél kezdetén megszólításkép).

De régibb nyelvünkben a *szoktam* igének is van még egy párja: *elhittem,* ilyen jelentéssel: hiszem.

Ha magadat jól viselnéd, elhittem hogy szorgalmatosb volnál a jóban való nevekedésre (Pázm. Kempis T. 32, MKönyvtár). Az ő részek maradjon az anyjok kezénél, minthogy édes gyermeki, elhittem, hamissat nem teszen nekik (Radv. Csal. 3 : 250). Naláczi uram jövetelit elhittem [úgy hiszem] hopmester uram Kdnek értésére adta (Thököly Lev. 31). Elhittem pedig most nem alusznak Gerőffi és Toldalagi uramék is (uo. 32). Elhittem, ha ezután ember obban cirkálná az dolgokat, többeknek s nagyobbaknak mehetne végére (40). Elhittem, érthette uram Kd Sclabina vára az mieinktűl való megvételét (56). Mond a vitéz: Én felette igen neheztellem, hogy illyen rossz állapotra jutott igyem. Kinek felel a biró: Bizony elhittem barátom (Hall. HHist. 2 : 92). Kinek mond az ember: Elhittem csudálkozol.. (uo. 286). Ulysses.. nyelvével akar mindeneken hatalmat venni. Elhittem, aval dicsekedik, hogy az ő közbenjárása által birtuk el mi Tróját (3 : 262, így uo. 2 : 120 stb.) Apa: Hej, kis fiam, be sok ember lett már annak szomoru áldozatja! Fiu: Elhittem azt, édes apám (Lukács: Tiszántúli kis magyar 22. 1840 táján). Igy Lev.T. 2 : 206, 234, továbbá Faludinál 166, 255 stb. (Toldy kiad., vö. még NySz). Úgy értesültem, hogy Esztergomban a nép még ma is mondja: *elhittem* eh. elhiszem, meghiszem azt. De az irodalomban újabb korban alig fordul elő.

Lehetne talán még egyes ilyen kifejezéseket találni. Pl. ha Hallernál (HHist. 2 : 142) a király azt feleli hugának: Én megnyúgodtam beszédeden, csakhogy elsőben Istennel békéljünk meg (= megnyugszom). A *szokott*-hoz hasonló perfektum Szarvas szerint ez is: *mi lelt?* (Nyr. 24 : 231; igaz, hogy egyértékü evvel: mi bajod?) és Kicska E. szerint „*jól laktam,* ich bin satt“ (10 : 298).

Érdekes már most az ilyen kifejezések életében egy további jelentésfejlődés. Néha ugyanis a nyelvérzékre nézve kellemetlenné válhat az alak s a jelentés közti ellentét. Pl. ha azt mondom: Fiatalabb korukban *szoktak* a bátyáim dohányozni, de most már ritkán *szoktak.* Mivel itt az utómondatban a jelenben folyó cselekvésről van szó, könnyen rájár a nyelvünk, hogy az előmondattal való ellentétet így fejezzük ki: de most már ritkán *szoknak* dohányozni. Vagyis kiegyenlítjük egymással a jelentést

és a nyelvtani alakot. És tudjuk, hogy a szóban levő igének ilyen használatata újabb korban, különösen a népnyelvben, egészen közönséges s a XIX. századnak első felében az irodalomban is elég gyakori.

A pásztor nyírni *szokja,* nem nyúzni a juhot (Dug. Péld. 1 : 296). A köz itélet senkit annyira nem *szok* érdekelni, mint vmely költőt (Nemesapáti Kis Sámuel: Muzárion, Élet és Literatúra 4 : 27; a szerkesztő megfölkiáltójelezi). Oh a szerencsést minden változás rettentni *szokja* (Szenvey: Messzinai hölgy 71). Melynek halandó szív örülni *szok* (uo. 154). Úgy *szok* tenni (Dunántúl, Nyr. 18 : 42). Ide nem *szok* senki se gyünni látogatni (Nép., Sopron m.; így Nyr. 2 : 324, 19 : 138, 191 stb.).

AZ IGEKÖTŐK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta **Kertész Manó.**

A magyar egyszerű mondat történetében a fejlődésnek az az iránya figyelhető meg, hogy az egyenlő rangú mondatrészek szoros egységbe forrnak és az eredetileg mindegyiket megillető viszonyrag vagy névutó ma már csak az utolsóhoz járul hozzá. A 16. században még így beszéltek és írtak: *Lóránt Miklósnak kanizsai porkolábnak* adassék ez levél (Lev.Tár 1 : 7). Azok minket *erővel hatalommal* hátra verének (uo. 343). Ezen testamentomomat tettem Szendrőben ilyen vitézlő *uraim előtt* és bizodalmas *asszonyim előtt* (Tört.Tár 1892 : 373). *Törvén szerént* és *igazság szerént* tartozik eleget tennie (GuaryK. 14). Ma azt mondanók: *Lóránt Miklós kanizsai porkolábnak; erőhatalommal; vitézlő uraim és bizodalmas asszonyim előtt; törvény és igazság szerint.* (L. bővebben Nyr. 39. k.)

Mármost az a feltűnő, hogy az igekötők mondatbeli viszonyának fejlődésében épen az ellenkező jelenséget figyelhetjük meg: ha két igének ugyanaz az igekötője van, a régi nyelvben sokszor elmarad a második ige elől, míg a mai beszédben és írásban rendesen ott van mindegyik ige előtt. Régi emlékeinkben sűrün találkozunk ilyen mondatokkal: Mikor *megh hazasodnak telepednek* ez Varosban (MJE. 1 : 242); ma: *meghházasodnak és megtelepednek.* Az kezdett házakat én *elhányatám, vagdaltatám* (Tört.Tár Ujf. 11 : 261); ma: *elhányatám és elvagdaltatám.*

Ha ennek az ellentétes irányú fejlődésnek az okát meg akarjuk állapítani, csak arra a körülményre kell rámutatnunk, hogy az igekötők használata a magyar nyelvben aránylag nem régi keletü; hiszen még 17. századi emlékeinkben is találkozunk ilyen mondatokkal: Immár azokat [a leveleket] elkészítették vala, hogy az Ktek levele *jutta* (Nád.Lev. 119). Tegnap is még reggel az magyar ment ustromnak, azokban is bizony *elegen vesztenek, sokan sebesedtenek* (ThurzóLev. 1 : 81). Szolgáimban is egy-

nehány *vesze és sebesedék* (uo. 109). Az indg. nyelvekben az igekötőnek ősi multja van s nem egy esetben annyira összeforr az igével, hogy alakilag egészen elhomályosul s jelenvoltát csak a nyelvtudomány tudja kimutatni (p. a német *bleiben:* gót *bileiban, fressen: veressen).*

Ezek szerint tehát, ha a magyar igekötő használatának kezdeteit a történetelőtti korba visszük is vissza, azért az igéjéhez való viszonya még a 17. században is lazább, mint amilyennek a mai nyelvhasználat mutatja. Ez az ok magyarázza meg a most ismertetett jelenséget, amelynek bővebb bizonyítékai itt következnek:

Megtökélleték! azaz minden mivelködet, melyet ez világban kellett tenni megvégeztetött és tökélletött (Toldy: RMPass. 132). Apáczafalvát hogy megszállották és ülték, annak hat esztendeje (Kár.Okl. 3:552). Az Uristen, ki mindeneket meghálálhat és fizethet (Nád.Lev. 128). Kith kégelmetek yol megh gondolhath es ertheth (RMNy. 3:47). My elwttwnk meg lataffyk És bizonytaffyk (uo. 51). Mely kötés után igen megbetegüle és bolondula (Komáromy: Boszork. 33). Meg valla es bana vetket (Magyari, RMKtár. 27: 173). Ha kik kornéták alatt részegen alkalmatlankodnak elsőben megtömlöczöztessenek, vagy csapattassanak (Gazd. Tört Sz. 5:504). A fatenst [a boszorkányok] megették, vesztették (Komáromy: Boszork. 266). Meg is fogatott és kalodáztatott volt (uo. 378). No várj, várj, még míg e világon élsz, megemlegeted és siratod (uo. 440). Más keresztyén jámborokat és gyermekeket megvesztettenek és rontottanak (uo. 189). Más keresztyén jámborokat megvesztett és bénított (uo. 187).

Az mi orszagunkban valamj taplaia [?] es kovazza az hwtetlensegnek vagj Partwtesnek az tamadasok keozot telliesseggell elzaragion es heruadgion (MJE. 1 : 17). Hogj az kwleomb-kwleombfele egjenetlensegeket es hituan szokasokat el toerlenenk és hadnank (uo. 16). [A várost] mind elhányták és égették (MTO. 29:373). Mindent el rendeluen, és vegezuen (Magyari, RMKtár 27:194). Kiknek kóborlások elannyira ment, hogy az holott szállanak, mindenét elviszi és pazarolja (MJE. 2_1:236). Valamit köztük elvégezünk és igazítunk (Tört.Tár Ujf. 11:255). Minden marhájokat... elveszik és hajtattják (uo. 10:105). Fejemmel érjem — úgymond — meg, ha annak a k...nak a házára nem megyek, a ki zsirját elvesztette és vötte (Komáromy: Boszork. 58). Némely örökségünk gondviseletlen tiszteink miatt régen elpusztultak, romlottak (Gazd.Tört.Sz. 1:146).

Annak utánna magamnak álla, magamat is össze csapkoda, roncsola (Komáromy: Boszork. 373). Kd lenne az, ki engemet be vinne és iktatna az ispánságban (Tört.Tár Ujf. 5:416). Pwcet alat be zegeztetem es cynaltatam (Lev.Tár 1:381). Itt az városban minden rutságot, és undokságot az házakbul kitöltenek, és hordanak (MJE. 2_2:163). Levetköződvén és takarodván az úr, ottan ők is mind letakarodjanak (Gazd.Tört.Sz. 8:229).

A HALOTTI BESZÉD MINT NYELVJÁRÁSI EMLÉK.[1]

Irta **Erdélyi Lajos.**

I.

A magyar nyelvtörténetnek egyik érdekes, nehezebb fejezete a nyelvemlékek nyelvjárásának megállapítása. Ezzel eddig keveset foglalkoztunk, pedig fontos nemcsak nyelvtörténeti, hanem műveltség- és irodalomtörténeti szempontból s egyéb okokból is. T. i. helyhez kötvén a nyelvemlékeket, biztosabb következtetéseket tehetünk olvasásukon és több függő kérdésük megoldásán kivül műveltség- és irodalomtörténeti vonatkozásukra, valamint a történeti magyar nyelvjárástan, telepedéstörténet, a magyar irodalmi nyelv fejlődése stb. szempontjából is.

Ebben a tanulmányomban a nyelvjárástant mint az irodalomtörténet segítőtudományát mutatom be s több nyelvemlékünk irása helyének kérdését érintem. Talán nem végzek fölösleges munkát, mikor így kivánom megállapítani először is legrégibb emlékeink nyelvjárását s ezzel a magyar nyelvtörténet és régi irodalmunk kezdő helyrajzát, topografiáját.

A HB. nyelvjárása fontosságát nem szükséges külön hangsúlyoznom. Ez emlék ma is egyik kiindulópontja történeti és összehasonlító nyelvészetünknek s a finnugor nyelvek terén a legrégibb összefüggő irott emlék; a régi magyar prózának meg ma már kétségbevonhatatlanúl elismert egyik legjelesebb terméke.

Ismeretes irodalma, mely 140 év óta tart napjainkig. Attól kezdve, hogy Pray Gy. a tudós történetiró a 18. század második felében a később az ő tiszteletére nevezett kódexben fölfödözte s szt. Erzsébetről és szt. Margitról szóló munkájában néhány sort idézett belőle, Sajnovics J. meg Demonstratio-jában közzétette (1770) — Révaitól napjainkig sokan foglalkoztak e nevezetes emlékkel, de még ma sincs minden irányban tisztázva kérdése. Nevezetesen nem volt megállapítva nyelvjárása sem, vagyis az, hogy mely vidékről való lehetett irója (v. másolója?) s így hová való irodalmi emlék lehet. Pedig ez érdemes a fennebb említett szempontok mindenikéből, mert ezzel az emléknek irása helyét is megállapítván, még biztosabb alapot vethetünk olvasására és nyelvére vonatkozólag s több nyelvi és irodalmi függő kérdésre nézve is.

[1] Részlet „A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék" c. nagyobb tanulmányból.

Nem tehetem itt, hogy irodalmát és hasonmásait részletezzem; csak utalok Döbrenteinek a Régi Magyar Nyelvemlékek I. kötetében levő terjedelmes bevezetésére s Széchynek a Pray-kódex ügyében annak nyomán írt cikkére (1895. Irodt. Közlemények 5: 1—23). Aztán Zolnainak „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig" c. művére (Bpest, 1894. 71—72 l.), R. Prikkel Mariánnak „A Pray-kódex" c. tanulmányában (A Pannonhalmi Szt. Benedekrend tört. I. 1902. 439—471. és ugyanaz különnyomatban, mint akad. felolvasás, Stephaneum kiad. 1903. 53—56.) található addigi összeállítására; s legújabban Pintér Jenő érdemes munkájának, A magyar irod. tört. I. 1909. 93—99. jegyzeteire. Az e helyeken említetteken kivül még többen foglalkoztak nyelvemlékünkkel azóta is a Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények és a Magyar Nyelv egyes cikkeiben. Én itt csak a nyelvjárás szempontjából tekintetbe vehető irodalmat veszem figyelembe s főként nyelvjárási szempontból tekintem nyelvemlékünket. Mint tudjuk, ezzel együtt tekintetbe jön eredeti vagy másolt volta és olvasása; továbbá tekintetbe jöhet kora, s esztetikai, retorikai taglalása stb. Az utóbbi kérdések azonban inkább az irodalomtörténet körébe valók.

Mint ismeretes, a HB.-et egy időben úgy olvasták betűszerint, amint írva van és tót pap szerzeményének tekintették; sőt vannak ma is laikusok, kik annak tekintik, nem tudván a tudomány fejlődéséről. A 18. században Pray Gy. rendtársa a tudós Cornides D. is a *milost* és *bratym* szavakon fennakadt és csak úgy gondolkozott, mint Dugonics A., aki tót szerzeménynek tartotta s érdekesen leszólta emlékünket, hogy: „egy tót greslinél többet nem ér."[1] A Debreczeni Grammatika (1795.) is a nem illeszkedő ragok és a kölcsönszók alapján azt következteti, hogy szerzője nem lehetett magyar (147. l.) s úgy is olvassa: „zumtuchel" stb. Pedig már Sándor István a Sokféle több darabjában (1795. III. 81—82. jegyz.,[2] V. 1798. 151, VI. 1799. 70. és VIII. 1801. 5. l.) tüzetesen védte magyarságát azokkal szemben, kik tótnak ócsárolták az emléket. Révai pedig az Antiquitates I. kötetében (1803.) s később „A' hazai deákságról" c. magyar

[1] Etelka[2] I. 272—73. l. Vö. Halász Ignác: Sajnovics hatása a magyar költészetre, Bp. Szemle 1880. 22: 122—3. l. — Ellenben pl. Katona István helyes fölfogására vö. dr. Sebestyén Gyula: Ki volt Anonymus? c. művét, Bp. 1898. I. 37—38.

[2] Vö. Melich: Révai M. nyelvtudománya. Akad. Értek. 1908. 20.

értekezésében is, mely halála után jelent meg (Tud. Gyüjt. 1833. II. 71. és köv. l.) tudományosan kimutatta a HB. és könyörgés igazi magyar voltát, „a szavaknak helyes egybekötésök“, p. o. a tárgyas ragozású ige használata alapján.[1] Ezzel szemben Verseghynek és másoknak kételkedése semmit sem ér s ma fölösleges is erről szólnunk. (Vö. már Ferenczy Zs. J. Magyar irodalom és tudományosság története c. művét is, Pest 1854. 32—34.) Hisz akkor más legrégibb nyelvemlékeinket is mind tót pap írta volna, mert azokban is találkozunk hasonló nyelvtani alakokkal és szókinccsel.

Ami nyelvemlékünknek olvasását, mint nyelvjárása megállapításában a kiindulás alapját illeti, erről csak annyit, hogy ma természetesen irásához híven, de nyelvészetileg, azaz kora föltételezhető és megállapítható kiejtése szerint olvashatjuk. (Vö. Zolnai: Nyelvemlékeink, 10.) Így olvasta már Révai is Antiquitatesében: Látjátok, feleim! szömtökkel, mik vagymuk stb. (I. 35.) Alapjában ezt az olvasást fogadta el Döbrentei (RMNy. I. 6—9), majd Toldy F. is irodt. kézikönyveiben és mások némi módosítással, pl. Imre S. (A m. irod. és ny. rövid tört. Debreczen, 1865. 39—40). Sőt Budenz is. (Vö. Oskar Blomstedt finn művét, Helsingfors, 1869.) A 70-es évek végén Simonyi A régi nyelvemlékek olvasásáról és A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátságai c. értekezéseiben (Nyr. 8, 9. k. és különny. 1880.) amaz eredménye alapján, hogy az Árpádkorban majdnem általános volt a rövid magánhangzóknak a mainál egy fokkal zártabb kiejtése, így olvasta: *Látjátuk fêlëim szümtükkêl, mik vogymuk...* Tehát zártabban. Így olvasta azután Zolnai is id. művében (63. s. köv. ll.). Ellenben már Hunfalvy Nyelvtudomány és Nyelvtanítás c. művében a mai nyelvszokáshoz közelebb (id. m. 69—76.) és újabban Szinnyei kutatásai óta (Hogy hangzott a m. nyelv az Árpádok korában? Nyr. 1895. és Középkori nyelvemlékeink olvasása NyK. 1897. stb.) úgy olvassák — maga Simonyi is — mint Szinnyei: *Látjátok felëim, szömtökkel, mik vagymok!...* (ld. A m. nyelv 8. kiad. 71. l.) — szóval ismét nyiltabban, a mai kiejtéshez hasonlóbban.

[1] Ld. Rubinyi kiadását, Bán Aladár-féle Irod. segédkönyvek 13 : 19. és Heinrich-féle RMKvt. 29 : 86. (1912.) Már 1783-iki értekezése sem tanuskodik arról, hogy egykor az lett volna a nézete, hogy a HB-et nem magyar ajkú pap írta volna. Vö. MNyv. 4 : 2, 3. és id. Akad. Értek. 24. Ld. Antiquitates I. 101. l. is.

Annyi bizonyos, hogy akár a ‚zártabbhangzós elmélet',[1] akár a ‚nyiltabb' szerint nyelvemlékünk nyelvjárása megállapítható.[2]

Ami már most e nyelvjárást illeti, Révai a népnyelvet is fölhasználja itt-ott az emlék magyarázásában már 1783-ban,[3] s Antiquitatesében a *zum* = *szöm* megállapításánál az *ë : ö* hangváltozásról szólva erre mint a dunántúliaknál való megfigyelésére hivatkozik (69, 72. l.). Egy más helyütt meg a palócokra és dunántúli népre céloz, hogy tiszteletre méltók, mivel sok régiséget megőriztek (id. m. 101. l.). De nem szól a nyelvemléknek nyelvjárásáról. Pápay Sámuel szerint meglehet, hogy azon Halotti orator olyan vidékről való volt, ahol az efféle hibás szólásokkal ma is élnek: *kanálvel, villável* stb.; de hogy ez hol van, nem mondja s úgy látszik, nem hisz abban sem, hogy az akkor közönséges nyelvszokás lett volna. (Vö. A Magyar literatura esmérete, 1808. 353—354.). Így véleménye nem sokat ér, mint a Gáti Istváné sem, aki a Nemzeti Muzeum Jutalomfeleletei 2. köt., 1821-ben ezt írja: ‚az a' posoni bthekában találtatott töredék is, melyet Révaiba olvasunk, bár akármi tsudásan van is írva: Tisszamellyéki dialectusra mutat'. (Id. m. 4 : 18.) Hogy miért, nem bizonyítja, s mint meglátjuk, nem is valószinű odavetett állítása. Kazinczy a Felső Magyarországi Minerva I. negyedében a misekönyvet, mint egykor Batthyány Ignác erdélyi püspök s utána Horvát István is, a boldvai apátságénak mondja s bár Révai olvasásával közli a beszédet, palócos ejtegetést lát benne, mely ‚nővocalist' köt a ‚hím vocalishoz': „halál*nek*, jó*ben* stb. (10. l.) De ilyen szempontból tovább nem elemzi. Horvát már 1813. óta foglalkozott emlékünkkel s 1835-ben a Boldva melléki jászói monostort látja a misekönyv eredeti helyének, és szerinte, mivel Jászón, „ami igen hihető" (?), jásznép lakott, a két Halottas Beszéd is a jász nyelv maradványa'. (Tud. Gyüjt. 1835. I. k. 107—115.) Ma már tudjuk, hogy a misekönyv nem volt a boldvai monostoré, a Jászó < jász nyelv-féle magyarázat pedig népetimológia, mely így semmit sem ér.

Döbrentei az, ki először foglalkozott behatóbban, bár tulajdonképen eredménytelenül, a HB. nyelvjárásával s azzal a kérdéssel, hogy hol irhatták. (Id. m. LII.—LXXI. l.) Saját kifeje-

[1] Szinnyei kifejezése, id. értek. Nyr. 24. k.

[2] Mert pl. a zártabban olvasott *ü*-nek is ma *ö* felel meg a nyelvjárásokban az effélékben: *zumtuchel*. És így tovább.

[3] Vö. Melich id. értekezését 23. és MNyv. 4 : 55.

zése szerint „dunántúlinak sajdítja Latiatuc nyelvét.“ „Ki tudja? nem azon magyar néprész pusztult helyére kellett-e Baranya, Tolna, Fejér vidékein külföldi gyarmatot szállítani, mely között *isa* élt, midőn *Latiatuc*, Szt. István idejében még, Pécs, Pécsvárad, Szalavár, Veszprim egyházlakában készülhetett.“ S úgy látszik, a pécsi, szalaapáti, szombathelyi káptalanok és alsódunántúli régi nemzetségek levéltárának szorgos megvizsgálásától remélné, hogy a hézag talán pótoltatnék. Már ő beszél ő-ző, é-ző (ill. ë-ző) és í-ző szavakról. „Ő-ző helyre im' e szavai visznek: szömtökkel, vagymük (?), terömté, isemököt, eendöl, ördög, lön, vermöt, bönét(!), előtt, mönnyi, timnöc, tömetjük, önöttei, közikön, felől, bennetök. É-zések benne csak ezek: ember, nem embör; érette, nem érötte; helhezze, nem helhözze; ...ketnie, nem kötnie. Í-zés csupán: gimils, ildet, ílezze, mert ezekben: kegiggen, ígg, kegilmet, lelicert, lilkiért inkább ë? helyett áll az í. Szegín pedig közös (ë ző és í-ző?). Én ha még tovább keresném, Budára 's vidékére is fordítanék figyelmet. Lassan és lassan pótolhatók a' hiányok.“ (Id. m. LXXI. l.) Később arra is gondolt, hogy ‚miben hasonlít e' régi beszéd palócainkéhoz‘ s ezért átíratta Szeder Fábiánnal és Szabó Istvánnal (id. m. 23—26); de azt mondja: „Ebben ugyan (t. i. az átírásban) egyikben sem találunk az eredetinek hangzati mivoltára... De sajátisága sem lappan a' palócnyelvnek Latiatucnál (uo. 26.)“ stb. — Nehány évvel azután Schedel F. (Toldy) egy magyar nyelvjárástan eszközlését indítványozó akadémiai előadásában — melyről úgylátszik kevesen tudnak — a ‚közép vagy szorosan úgynevezett palóc nyelvjárást‘ említvén ezt írja: „Legrégibb emléke a' két halotti megszólítás a' XII. századból.“ (M. Akad. Értesítő, 1843. 10.) Tehát ő már a palóc nyelvjárás emlékének tartotta a HB.-et és könyörgést, mint úgylátszik egyidőben, talán utána, mások is. Igy Arany János is Magyar irodalomtörténetében ezt írja: „egészben a most is élő palóc nyelvjárást látszik követni.“ (Ld. Olcsó kvt. kiad. 94.)

Döbrentei után 42 évvel később Simonyi Zsigmond a göcseji nyelvjárásra gondol, bár nem mondja határozottan ilyen nyelvjárásúnak a HB.-et, mint ahogy később idézik állítását némelyek. Ezt írja:

„Csak egy olyan hangtani sajátsága van a HB.-nek, melyet... kizárólag egy mai nyelvjárásban látunk még. Ez a *-vel* rag *v*-jének magánhangzók közt való elhagyása: *kegilmehel, halalaal.* Igy ejti ugyanis a göcseji nyelvjárás is

(csakhogy a hiátus miatt közbeszúrt *j*-vel: *kégyelméjjê, halálájê*... stb.). Van még egy ilyen közös vonás, de az későbbi más vidéki íróknál is előkerül, nem csak a mai göcseji nyelvjárásban; t. i. az *eneyc* igealak: v. ö. *enneiec* Telegdinél..." stb.

Igy nem vagy csak némi valószinűséggel létesíthetünk kapcsolatot a HB. nyelve s egy mai nyelvjárás (a göcseji) közt; de viszont nem egy dialektikus vonást talál benne, amelyeket fejteget is. (A HB. tájnyelvi sajátságai. Nyr. 9:145—9.)

Négyesy László azt mondja, hogy a HB. kétségbevonhatatlanúl ö-ző dialektusban van írva. Döbrentei, majd Simonyi nem találtak benne olyan tájnyelvi sajátságot, mely a ma élő dialektusok egyikéhez vagy másikához tartozónak mutatná. Azt hiszi, hogy ha az ö-zés fogalmát szem előtt tartjuk, határozottan egyik ö-ző dialektushoz (nem bánja a göcsejihez) kell fognunk. (Nyr. 15:202, 1886.)

Úgy látszik, Simonyi cikkétől kezdve a göcseji eredet vált divatossá egyes irodalomtörténetíróinknál is. Széchy Károly fennebb idézett cikkében (Irodt. Közl. 1895.) azt írja, hogy annyi bizonyos, hogy a HB. nem a palóc nyelvjárás terméke, mert a Szeder Fábián és Szabó István átírása lényegesen különbözik tőle. A Döbrentei tanulmánya szerinte erre nézve végleg eldöntötte a kérdést. A HB. és könyörgés nyelvének is van egy sajátsága, az az egyedül jellemző hangtani sajátsága, mely szerinte Deákiból Dunántúlra mutat *(halalaal, kegilmehel)* és egy másik vonása: *világbele, nyugulmabeli,* melyhez hasonlóan ma is mondják Göcsejben: *szobábele, pincébele*... s nagyon meglehet, hogy a szerzetes író Zalából került Pannonhalmára avagy Deákiba; vagy a HB. és könyörgés Zalában készült s misekönyvünk példánya a zalai eredetinek mása. Ilyen módon sok valószinűséggel (?) kapcsolatot létesíthetünk legrégibb nyelvemlékünk s egyik mai nyelvjárásunk (a göcseji) között [id. h. 12, 20]. Horváth Cyrill is A régi magyar irodalom történetében hasonló értelemben írja, hogy a deáki bencés, ki a beszédet írta, kerülhetett a Dunántúlról, amerre szerzetének főfészkei feküdtek, Göcsejből, a Zala, Kerka, Válicka vidékéről (I. 49). Ez a föltevés már Széchy nézetén alapul s hogy az mennyit ér, meglátjuk mindjárt R. Prikkel Marián hasonló föltevéseivel kapcsolatban, meg lennebb is.

R. Prikkel *Tilutoa, mundoa* c. cikkében (NyK. 26:316) szintén a göcseji eredetet vitatja. „Nem szabad ugyanis elfeled-

nünk, hogy a HB. a göcseji nyelvjárásnak félreismerhetlen nyomait viseli magán." Ezt bizonyítja szerinte a *hazoa* alak is, mert Göcsejben nem *háza,* hanem *házo* (vö. *sárgo, lábo* stb.) járja, és a göcseji nyjárásban az *á* hangú szótagot megelőző *a* vocalis is *o*-ra szokott változni, pl. *soláta, vosárnap* stb. A *tilutoa, mundoa* igealakok pedig nem tárgyas elbeszélő mult egyes 3. személye, hanem határozó igenevek, mint a göcseji nyelvjárásban — „mely az egész HB.-ből tagadhatlanul kiérzik" (?) — *mondova, mosdova* stb., a Göcsejt jellemző *o* kötőhangzóval. (Id. h. 317—318.) Még tovább ment a Pray-kódexről szóló fennebb említett b. tanulmányában (Pannonhalmi Szt. Benedekrend tört. I. és különny., akadémiai fölolvasás). Itt azt mondja, hogy részletesen foglalkozott e dologgal és arra az eredményre jutott, hogy a HB. „határozottan göcseji dialektusban van írva." Számos oly jelenségre akadt, melyek a göcseji s vele szomszédos és rokon őrségi nyelvjárás tulajdonságai. Nehány főbb összevetése a Nyr. 13., 14. köteteiből:[1]

göcseji nyj. a < o[2]: ház*o*, láb*o* ~ vö. haz*o*a. (Ezt a megjegyzését már Szinnyei cáfolta előbbi cikke kapcsán, NyK. 26 : 317. jegyz.) | Az *a á* előtt *o*-ra változik: k*o*rácson stb. ~ vö. f*o*ianec (Itt az *o* az eredetibb nyelvtörténeti alapon.) | *o* < *u*: d*u*rong, b*u*rétó stb. ~ vö. m*u*ganec, nug*u*lm, angelc*u*t stb. (Ez sem nyelvtörténeti bizonyítás.) | *ë* < *ö* öklö, közö stb. ~ vö. szentuc*u*t (A kettő nem egyféle alak) | *ë* < ö: bögy, mögy stb. vö. zumtuchel stb. (Ennél épen olyan joggal lehetne hivatkozni akármelyik ö-ző nyelvjárásunkra, pl. az alföldire inkább, mint a göcsejire, mely általában ë-ző). | *i* < *ë*: vëlla stb. ~ vö. m*e*nd; *i* < *é*: sénrén, kéncs stb. ~ vö. heon (= héon) (Ezek is több nyelvjárásunkban előfordulnak) | a *v* nyom nélkül kiesik: koács stb. ~ vö. halalaal, mundoa stb. (Ez is előfordul másutt is Dunántúl s a hétfalusi csángóknál is, vö. Nyr. 37 : 12) | a hiátust *h* pótolja: bihal stb. ~ vö. kegilmehel (Akárhány más nyelvjárásban is, vö. Balassa: M. nyelvjárások jellemzése 120.) | egy fokkal zártabb hang közbeszúrása a -va, -ve rag[3] előtt: hajtova stb. ~ vö. mundoa. (Ezt azóta is másként értelmezzük, elb. multnak; Mészöly is megcáfolta, hogy állítmányként használt igenév volna, Nyr. 38 : 299—300.) | a *-be, -nek* rag nem illeszkedése, az ikes ragozás, ham*is* ~ ham*o*s stb. Ezekre épúgy ki lehet mutatni egytől egyig, hogy nem bizonyítanak a göcseji eredet mellett, még ha úgy értjük is, hogy: „a göcseji nyelvjárás akkor sokkal nagyobb területre terjedt, mint napjainkban" (vö. különny. 34.) Mint látjuk, ahány állítás, annyi megdönthető bizonyítás, mely a göcseji eredetet nem dönti el azért sem, mert nem nyelvtörténeti bizonyítás. A *halalaal* alakra meg látni fogjuk, hogy éppen ellene szól a göcseji eredetnek.

[1] Ezekre már itt megteszem megjegyzéseimet zárójelben s rövidség okából nem minden példát ismétlek az értekezésből.

[2] Helyesebben a > o! Így a többieknél is.

[3] Helyesebben: képző.

Szinnyei József több izben írván emlékünkről,[1] végre a Halotti Beszéd másolat-voltáról c. cikkében egy hangtani sajátsága alapján nyelvemlékünket másolatnak tartja, úgy értvén, hogy a Pray-kódexbe nem maga a HB. fordítója írta bele a reánk maradt szöveget, hanem más valaki — s ez a hangtani sajátság szerinte az, hogy a HB.-ben két külön nyelvjárásból, t. i. *öző*ből és *ëző*ből való alakok fordulnának elő vegyest (zumtuchel, terumteve stb. és eleve, gimilc stb.) Ezt a kétféleséget lehetetlen — mondja — másképp megmagyarázni, mint úgy, hogy az eredeti szöveget idegen ember másolta, aki más vidékről való volt, mint a fordító. Alaptalan — folytatja tovább — hogy a HB. *öző* nyelvjárás szerint van irva. Hiszen több benne az *ë*-ző, mint *öző* alak. Másolatvoltát bizonyítják bizonyos íráshibák is, melyek alapján a reánk maradt szöveg is már másolat után készült (M. Nyv. 1 : 20—23). Mészöly Gedeon ezzel szemben azt vitatta, mint már előtte Sebestyén Gyula dr. is pár cikkben,[2] hogy a HB. nem másolat. S ha benne vegyest fordulnak elő *ëző* és *öző* alakok, ez még nem bizonyítja, hogy nyelvjárása keverék-nyelvjárás s hogy az emlék másolat. Ezt csak akkor lehetne állítni, ha az *ëző* és *öző* alakok váltakozása következetlen volna: ha ugyanazon szó vagy szóelem hol *ëző*nek, hol *öző*nek volna írva. Pedig pl. *ëszik* mind az ötször *e*-vel van írva, *gyümölcs* mind a hatszor *i*-vel stb. Tehát a HB. nyelvjárása nem keverék s nem is *ëző*, hanem az *ë* ~ *ö* hangváltozás alapján *öző*. (A Halotti Beszéd nem-másolat-voltáról, Nyr. 37 : 289—95.) Ugyanő egy másik cikkében: Még megfejtetlen alakok a Halotti Beszédben (Nyr. 38 : 298, 343) érdekesen magyarázza a HB nehány szavát.

Az előbbi feltevést Kovács M. és Balassa J. is elfogadta (Nyr. 37 k.); ellenben Trócsányi Z. ‚A HB. másolat-voltáról s az ë > ö hangváltozásról' szóló cikkében ugyanarra az eredményre jut, amelyre Szinnyei, hogy a HB-ben nyelvbeli követ-

[1] NyK. 15 : 267, Nyr. 17 : 196; Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában? Nyr. 25 : 9 és Középkori nyelvemlékeink olvasása. NyK. 27 k., A m. nyelv c. kézikönyve s apróbb cikkek: Akad. Értes., 14 : 651. és Nyr. 32 : 483 stb.

[2] A Halotti Beszéd szerzője és kora (NyK. 28 : 93) s A Pray-kódex kora (M. Kvszemle, új f. 6 : 46) c. nem eléggé méltányolt cikkeiben. Vö. Ki volt Anonymus? c. művét is. I. 70.

kezetlenség van, *ëző*, *öző* alakok keverednek s íráshibáinál fogva másolat (NyK. 39 : 225).[1]

Már most mielőtt e kérdésekre felelnénk, hadd lássuk, amit Szinnyei fejtegetett, hogy melyik nyelvjárásból való a HB? Az aztán egyebeket is megmagyaráz.

RÉGI NEVEKRŐL.

Irta **Wertner Mór.**

II.

Alrams és Csalló. Sopronmegyében volt valamikor egy helység, mely 1292-től 1435-ig a következő okirati alakokban szerepel: 1292: Alrams; 1334: Orlamus; 1346: Alram; 1356: Arlamus; 1425: Alramus; 1434: Arlam. — Csánki (3 : 598) szerint az osztrák határ felé feküdt Nagyhöflány, Szárazvám és Vulkapordány táján. A név jelentése s eredete mindeddig ismeretlen.

Mindenek előtt szembeszökő, hogy a régi okiratok a nevet egymástól eltérőleg közlik; van két főalakja: A*lr*ams és A*rl*ams. Hogy Arlams könnyebb kiejtésü, mint Alrams, világos, és így már ebből is következik, hogy eredeti alakja Alrams és hogy a hangátvetést csak a könnyebb kiejtés követelte. Ennek megdöntésére első sorban tudnunk kellene, hogy mily alakban szerepel e név valamely külföldi kútfőben. Erre csak egyetlen egy adat áll rendelkezésemre. A német rend bécsi központi levéltára egy okiratot őriz, melyben „Graf Paul von Martinsdorf" 1323 jul. 4-én tanusítja, hogy Bécsujhely polgárai és Rosenfeldi Miklós gróf egynéhány szántóföld dolgában, melyekkel a polgárok *Alrams-*

[1] Legújabban jelent meg Barla-Szabó Titustól „Legrégibb nyelvemlékünk a Halotti Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője, teljesen új adatok alapján" (Lőcse, 1913.) c. szerénytelen s cimében sem helyes füzetke, melynek írója a magyar nyelvészeti és nyelvtörténeti dolgokkal egyáltalában nincs tisztában s a HB.-et románo s irású és kiejtésű nyelvemléknek tartja. „Szerzője a XII. század folyamán Franciaországból hazánkba telepített szerzetesrendek valamelyikének társaságában élt," — irja, sőt „milánói származású olasz lehetett." „Nyelvjárása, román anyanyelvű lévén, *ë*-ző lehetett. A szláv kölcsönszavak szomszédaitól kerülhettek nyelvébe... a dunántúli *ö*-ző nyelvjárással egyidőben", mely úgy látszik, szerinte somogyi jellegű volna. (Vö. Nyr. 43 : 281. és Középiskolai Közlöny 1914 : 710.) Képtelenségeire és a somogyi nyelvjárásra vö. saját birálataimat Nyr. 43 : 187, 281, 64.

Ezzel szemben örömmel jelezhetem Szinnyeinek A magyar nyelv c. isk. kézikönyve sajtó alatt levő 9. kiadásáról, hogy a HB.-ről szóló pontban azt a részt, hogy a ránk maradt szöveg „másolatnak a másolata" volna — tehát fenti elmélete eredményét most kihagyja, nem szól róla s olvasásában az újabb eredményeknek megfelelően a zártabb alaphoz közeledik. Egy pár helyt azonban még mindig javításra szorúl, mint nyelvtörténeti és nyelvjárási alapon látni fogjuk.

ban birtak, egymással egyezkedtek. Ebből azonban nem csak az világlik ki, hogy a németek is a helységet Alramsnak nevezték, hanem az is, hogy Bécsujhely közelében feküdt és talán épen a határszélen. Martinsdorfi Pál nem más, mint a magyarországi Nagymartoni s Fraknói Pál országbiró; Rosenfeldi Miklós pedig a Sopronmegyében törzsökös Osl nemzetség tagja. A második kérdés az: hogy mit jelentsen az Alrams név?; erre csak megközelítő válaszunk van. Számtalan okirati s egyéb természetü forrás igazolja, hogy a legtöbb földrajzi tárgy neve valamely személynévvel van összeköttetésben és hogy ezt elég gyakran oly esetekben is tapasztaljuk, hol ezt az első pillanatban teljesen kizárandónak véltük. Nem rég (Nyr. 43: 121) hangsúlyoztam, hogy a Csalló névnek (mely a Csallóköznek is nevét adta), magyarázatát nem ismerjük; pedig a folyókkal is úgy járunk, mint a többi földrajzi tárgyakkal, és utólagosan rájöttem, hogy a Csalló folyó neve is egy személynévvel áll összefüggésben. A vasvári káptalan jelenti t. i. 1368 ápr. 3-án a királynak, hogy a sopronmegyei törvényszéki ülésen valami hatalmaskodás ügyében teljesítették a vizsgálatot és hogy háromszáz tanut kihallgattak; ezeknek sorában van **„Challo filius p... de Venyzk“** is (Soprm. Okltr. I. 376); Venyzk pedig a még most is Vasmegyében lévő Vönöck. — Az eddigiekből már némileg kiviláglik, hogy az Alram esetében valamely német névvel lehet dolgunk és hogy e név minden valószinüség szerint személynévvel áll kapcsolatban. Majdnem kétségtelenné teszi ezt a következő három okirati adat: 1. Azon stájer urak sorában, kik 1285—1286-ban Albert osztrák hercegnek a magyar Güsszingi Iván ellen segítségére jöttek *„her Alram der Fiustrizaere“* is volt, vagyis a Feistritzből (stájer helység) való Alram úr (Ottokár rímkrónikája 25121-ik vers). 2. Az osztrák és a bajor herceg között 1313-ban kötött békeszerződési okiratban a tanuk között *Alran Rotawer* (= Rotauer) is szerepel (Kurz: Oesterreich unter Friedrich dem Schönen 438). 3. Zsigmond császár és király 1425 máj. 11-én Tatán bizonyos *Alram András*nak címert adományoz (Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds. Nr. 6286). Mindezek nagyon valószinüvé teszik, hogy a fenti helység helyes neve *Alrams* és hogy nevét valamely Alram nevü német urától vette.

Azsalt. Mátyás király 1462 jun. 19-én felhivja a pozsonyi káptalant, hogy körtvélyesi Hollósi özvegyét és fiát a pozsonymegyei körtvélyesi birtokba iktassa be. Királyi kiküldöttek legyenek a következők: Béli János vagy Péter, Körtvélyesi Bereck, *„Asolth de Ilka“*, Béli Miklós vagy Borsai Péter (Kár. Okltr. II. 354). Az itt felsorolt községek kivétel nélkül Pozsonymegyében vannak még most is, Ilka pedig nem más, mint a mai Jóka (a pozsonymegyei felsőcsallóközi járásban). A kétségkivül Azsalt-nak kiejtett Asolth név a rendelkezésemre álló forrásoknak egyikében sem fordul elő, de jelentését maga az idézett oklevél adja. A pozsonyi káptalan jelenti t. i. 1462 aug. 4-én a királynak, hogy az elrendelt beiktatást eszközölte s hogy az e célra meghivott szomszédok és határos birtokosok között Borsai Péter, Körtvélyesi Bereck és *„Osualdus de Ilka“* is ott voltak; ebből tehát minden kétséget kizárólag kitünik, hogy Azsalt nem más, mint a latin Osvaldus, a német Oswald és a magyar O(z)svát más magyaros változata. Előfordul-e e változat 1462 után is, nem tudom; de felette érdekes az, hogy két esetben családinév alakjában is kimutatható. Ungmegyében van 1413-ban Komorochi *Osolth* Jakab fia László, 1427-ben Komorochi *Osolth* fiai János és András, 1428-ban Komorochi *Osolth* Benedek Ungmegye alispánja

(TT. 1901 : 65, 228, 229). 1446-ben Andreas dictus *Osolh* de Kamarocz ; 1450-ben Benedictus *Ossolcz* de Komorolcz ; mellette van ugyanazon évben Stephanus dictus *Osolth* de Komorocz (Sztáray-okltr. 2 : 392, 452, 467). Ugyanezen család előfordul 1422 óta mint zahári *Osolch* is. (Csánki : Hunyadiak kora 1 : 406). Mindezen esetekből kiviláglik, hogy a családnév egy Osolt (= Azsalt) nevü őstől származott. Az esztergommegyei Farnad községben még most is egy Azsaltovics nevü család él. Azsaltovics pedig nem más, mint az „Azsalt fia" szlávos alakja, esetleg a magyar Osvátfia fordítása.

Gurab. Pozsonymegyében egymáshoz elég közel három Gurab nevü helység van : Horvát-, Tót- és Magyargurab, mely utóbbi még egy pár évvel ezelőtt Németgurab néven szerepelt. Német nevük : Kroatisch-, Slavisch- és Deutsch *Eisgrub* volt. Századokkal ezelőtt nem így volt ; egészen a 16. század második feléig a három helység csak Gurab néven fordul elő ; a külön jelzőt akkor kapták, midőn az eredeti lakosság fogytával új lakosokkal telepítették be. Multjukról annyi ismeretes, hogy Horvátgurab egy 1399. évi határjáró levélben állitólag Kruczai néven szerepel ; ez úgy látszik ferdítés ; de mivel az illető forrás eredetijét nem ismerem, nem szólhatok hozzá. 1553-ban *Asgurab* a neve. 1596-ban mint Horvath-*Ayszgrub*, 1750-ben mint *Weisgrob* fordul elő. Tótgurab 1569-ben *Tótayszgrub*, 1641-ben már a Tótgurab nevet viseli. A 19. század elején pedig Slavisch-*Weiszgrob* (Pozsonymegye monographiája 1905). Mivel a magyar nyelv Gurab szót nem ismer, a szó magyarázása nem éppen könnyű. Az eddigi magyarázók szerint kétféle magyarázat volna lehetséges. Vagy szlávból származtatható a *grab, hrab,* gyertyánfa szótól, vagy németből : *Graben, Grube*-től. A legtöbb magyarázó az elsőt találja helyesebbnek. De ezt nem fogadhatjuk el. Ha a szlávok a gyertyánfától származtatták a helységnevet, akkor több mint valószinü, hogy a németek is ennek németre fordítását alkalmazták volna, annál is inkább, mert ez egy teljesen kielégítő s természetes ismertető jelzőt adott volna. Marad tehát a német *Graben* és *Grube,* csakhogy ez sem szabatos magyarázat. Mindkettő nem lehet ; *Graben* annyi mint árok, *Grube* pedig gödör vagy verem ; tehát csak egyiköket fogadhatjuk el. A *Graben*-t (árkot) már előre is kizárhatjuk, mert hol volt olyan helység, mely teljesen körülárkolt lett volna, vagy mely nem rendelkezett volna több vagy kevesebb árokkal, ami különben sem lehetett jellemző ismertető jel, össze sem egyeztethető a német *Eis* szótaggal, mert a németben *Eisgraben* (jegesárok) ismeretlen.

Nézzük már most a következő hiteles okirati adatokat. Első nyomára akadtam 1335-ben, midőn az esztergomi érsek az esztergomi káptalannak egy néhány, többnyire pozsonymegyei birtokot cserébe ad ; akkor Réte, Taksony, Csandal és Bél között *Grwb (Grub)* is szerepel (Tört. Tár. 1910 : 602), melyben ezen fekvése alapján Németgurabra ismerünk. A második nyom 1509-ből való, midőn a Szentgyörgyi-Bazini grófok egy kölcsönvett összeg biztosítására egynéhány pozsonymegyei birtokukat zálogul lekötik (Sopr. okltr 2 : 610) ; itt már két Gurabra akadunk : 1. Grinád, Limbach, Schweinsbach és Terling között *Eysgrueb*, ami a mai Tótgurabnak felel meg, és Sárfő és Csataj után *Grueb* vagyis Németgurab. E két adatból azonban csak az világlik ki, hogy Grwb és Grueb annyi mint Grube = gödör, verem, de nem az, hogy mit jelentsen az *Eys ;* lehetne *Eis* = jég, vagy *Eisen* = vas rövidítése (Eisengrube). Erre a

következő kiadatlan okirati adat nyújt felvilágosítást (Pozsonyi kápt. házilevéltára Capsa D. fasc. 2. nr. 27 alatt, eredeti). *1390.* máj. 10-én felhívja Zsigmond király Szentgyörgyi-Bazini Pált mint alperest, hogy a pozsonyi káptalan elleni pörében bemutatott okiratainak eredetijét mutassa fel. A káptalan erre jelenti a királynak, hogy „memoratum Paulum . . . in possessionaria portione sua *Eyzngruab* vocata . . . legitime evocatum fore comperieramus". Ebből már most kiviláglik, hogy az *Eyzn* nem *Eis,* hanem *Eisen*[1], és a *Gruab* annyi mint Grub, Grube = gödör, verem. De mit értsünk az Eisengrub(e) alatt? mert vassal telt gödörről, vagy holmi vasércbányáról szó nem lehet. De tudjuk, hogy hazánk felvidékének tótok lakta helységeiben a gabonát, különösen ott, hol száraz talaj van, úgynevezett gabonavermekben őrzik. Ezen elég mély vermeket előbb rőzse- vagy szalmatűzzel kiégetik s aztán a fenekét és a falakat szalmával kirakják; fent a veremfeletti nyílást lécekkel rakják meg és az egészet betakarják. Esetünkben tehát csak gabonavermekről lehet szó, melyeknél a kellő tartósság és teherbirás végett a faléceket vasrácsozatok helyettesítették s ezekről az egész alkotás az Eisengrub(e) vagy a rövidebb Eisgrub nevet kapta. Hogy hellyelközzel *Weissgrub*-bal találkozunk, az már csak ferdítés.

Juerkus. A Történelmi Tár 1911 : 413. old. az erdélyi káptalan tizedlajstromait közli, ezekben azt találjuk, hogy 1331-ben Nemes (= Nobilis) János az egyházi jövedelmekből őt illető pénzösszeget „per *Juerkus* clericum magistri Ladizlai Magni" kapta; Salomo mester szintén „per Juerkus", Domonkos mester „per praedictum Juerkus" és Benedek mester szintén „per praedictum Juerkus". Látjuk tehát, hogy mind a négy helyen a név ugyanazon alakban van közzétéve s hogy sajtóhiba nem lehet. Nagy László, kinek Juerkus a clericusa, a hunyadmegyei káptalani tizedek procuratora. A Juerkus név a rendelkezésemre álló összes forrásokban ismeretlen ugyan, de azt hiszem, hogy jelentését talán mégis ki lehet fürkészni. Nem hihető t. i., hogy épen ezen egy férfiu számára egy addig teljesen ismeretlen keresztnevet gyártottak volna; fel kell tehát tennünk, hogy ez a név is valamely ismerttel van kapcsolatban és így nem épen valószinűtlen, hogy Juerkus a magyar Jurk vagyis Györk becéző alakja.

Korlát. Az Oklsz. (521. old.) elfogadja PPB. adatát, melynek értelmében Korlát annyi mint Károly, kérdezi azonban, vajjon azonos-e esetleg Konráddal; adatai pedig nem elegendők arra, hogy a kérdést kellőleg tisztázzuk. PPB. határozott állítása, hogy Korlát a. m. Károly, egyszer s mindenkorra kiküszöbölendő, mert ezen állítás elfogadására egyetlen-egy bármi néven nevezendő hiteles forrásunk nincs. A Conradusra nézve pedig a következőket adom: Régi okiratainkban a Conraldus, Conrardus, Coraldus, Corardus, *Corladus,* Corrad, Corradus, Corraldus, Corrardus név elég gyakran fordul elő s hogy minden egyes változata a Konráddal azonos, e példákból annyira szembeszökőleg kitünik, hogy részletes megokolása teljesen felesleges. De találunk Corlat-ot és Korlát-ot is, mely részint személynév, részint pedig, különösen mint összetett név számos földrajzi tárgy jelzője.

[1] Hogy az Eyzn alatt tényleg a német Eisen (vas) értendő, bizonyítja többi között az is, hogy a sopronmegyei Kismarton, mely számos okiratban mint Eisenstadt szerepel, a következő alakokban is előfordul: *1390: Eysneinstat. 1434: Eisneinstat.* Pozsony város területén van 1478-ban egy *Eysenperig* (Eisenberg) nevü szőllőhegy (Károlyi-Okltár II. 474).

A Karátfölde nevü vasmegyei helység régibb okiratainkban következőleg szerepel: *1245.* (Wenzel 7 : 162) villa Coraldi. *1313:* terra Corardi. *1354:* possessio *Korlathfolva* és *Korlathfalua. 1371:* Corraldfalua. *1424: Konradfalwa, 1431: Korlathfelde. 1444:* Korathfalwa. *1448:* Korathfelde. *1455: Korlathfewlde. 1483:* Korrarthfelde (Csánki II. 767). De van egy szép külföldi adatunk is. Windecke Éberhard, Zsigmond királyunk kisérője s életírója elbeszéli, hogy a morva őrgrófok 1401-ben a magyarországi *Conratstein* nevű várt elfoglalták; 1404-re pedig mondja, hogy a megbetegedett Zsigmond királyt a Nagyszombattól három mérföld távolságban lévő *Conratstein* nevű kastélyba vitték (v. ö. Nyr. 42 : 119). E Conratstein pedig nem más, mint a Kiskárpát hegység egyik pontján emelkedett és valamikor hatalmas *Korlátkő,* mely kezdetétől fogva mindig és mindenütt csak e néven szerepelt és ezt minden kétséget kizárólag egy Konrád nevű birtokostól kapta.

Mindezen adatokból cáfolhatatlanul kiviláglik, hogy Korlátnak semmi köze Károlyhoz és hogy határozottan Konráddal azonos.[1]

Pentele. Dunapentele nevű helység Fejérmegyében még most is létezik. A 13. századbeli okiratainkban csak monostorát említik és akkor — nevezetesen 1238, 1263 (Knauz 1 : 495) és 1277-ben — mindig mint ecclesia vagy monasterium s(ancti) *Pantaleonis* szerepel. 1329-től kezdve azonban már a magyar hangzásu Penteley, Penthele, Penthelew néven ismerjük. Hogy e Pentele nem más mint a Pantaleon ferdítése, kézzelfogható, de érdekes tudni, hogy hol vagy honnan vette eredetét e ferdítés. Zsigmond királyunk elismeri 1419 jan. 6-án (Altmann: die Urkunden Kaiser Sigmunds nr. 3772), hogy egynéhány németországi úrnak bizonyos összegekkel adósa. Ezek között szerepel **Pentelin von Wolfurt** is 1500 forint erejéig. E Wolfurt (helyesebben Wolffurt) a sanktgalleni Rajnavölgy bejáratán lehetett). Hogy Pentelin alatt tényleg a Pantaleon ferdítése vagy dédelgetője értendő, bizonyítja maga Zsigmond király, midőn 1420 nov. 18-án egynéhány német úrhoz levelet intéz és ezek sorában **Panthaleon von Wolfurt** is szerepel (uo. 4330). Mindezekből tehát kiviláglik, hogy a magyar Pentele a német Pentelin rokona lehetett.

Pipin. Középkori keresztnév, mely nevezetesen a frank-német udvarnagyoknál (= major domus) és uralkodóknál, a Karolingoknál divott. Landeni Pipin udvarnagy meghalt 639-ben. Heristalli Pipin, a Karolingok őse † 714; ennek unokája Kis Pipin frank király † 768, és így van a Karolingok családjának még több ily nevü tagia. Hogy a későbbi Németországban gyakrabban használták volna e nevet, annak nem igen találjuk a nyomát. Annál érdekesebb, hogy vele egy magyarországi okiratban találkozunk. A zalai konvent jelenti t. i. 1290 körül IV. László királynak, hogy parancsára a zalamegyei Tolmácsi Jakabot és fiait, Máriás fia Pált, Hernek fiait Illést és Chámot, *„Pipinum de Perene"*-t, Tomaji Tomajt és Lászlót Váró fia Mihály ellen megidézte s az előbbiek ellen bizonyos hatalmaskodások ügyében vizsgálatot tartott. Az erről szóló okiratot Wenzel (9 : 582) is közölte, de hibásan, mert szerinte a perenyei

[1] Utólag veszem észre, hogy a Carolusszal való egyeztetést már Melich J. is helyreigazította, de minthogy ő csak két nyelvtörténeti adatot idéz, talán az én idézeteim se fölöslegesek.

földesúr Propicius, ami határozottan rossz olvasat. A Bánfi-okltr. (1 : 24) helyesen közli s ott világosan áll: Pipinus. A helységre nézve megjegyzendő, hogy még 1513-ban Zalamegyében fennállt, most azonban e néven már ismeretlen.

Töbör és Töböréte. Az Oklsz.-ban találjuk a következőt: „Töbör? teber: 1211. Isti sunt exequiales... Teber [a. m. töbör?].“ A kérdéses szolgáról szól Pannh. Tih. 1/5. — A Töbör-re vonatkozik azonban még egy másik helyen felmerült kérdés is. Pozsony megye alsócsallóközi járásában van egy Töböréte nevű község, melyről Pozsony megye legujabb monografiája (1905) a következőt mondja (123. old.): „Azt hisszük, hogy e község neve alatt más, hajdan szereplő község neve rejlik, mert a lakosok közt elterjedt hagyomány szerint hajdan pallosjoga is volt, ami bizonyára egyik régi birtokosára vonatkozik. *Régi nemesi birtokosait nem ismerjük stb.*“ Mindezekről szóljanak a következő okirati adatok.

A pozsonymegyei alsócsallóközi járásban létező Padány régi birtokosainak sorában *1265*-ben Jóka fia *Theber* szerepel (Fejér IV. 3, 262). *1270*-ben ugyanő (Jóka fia *Teber;* u. o. V. 1, 47). *1276*-ban Árpádházi Margit szenttéavatása ügyében tartott vizsgálat alkalmából a tanuk sorában *Teber de Luce* s ugyanő egyszer mint *Comes Teber* szerepel (Monum. romana episcop. Vesprim. I. 369, 371). Luce alatt pedig a pozsonymegyei alsó-csallóközi járásban még létező (Nagy- és Kis-) Lúcs értendő, mely 1248-tól 1295-ig csak az egységes Lúcs néven szerepel. 1282-ben már Szilas-, Csögöd-, Bijka-, Felső-Lúcs néven találjuk, s ez annak a jele, hogy a helység egyes részei birtokosztás alkalmával uruktól különböztető neveket kaptak. *1295*-ben Csögöd-Lúcson *Teber comes* és fia Jakab szerepel (Wenzel V. 144). *1297*-ben ugyanott Csik fia *Teber* birtokol (u. o. X. 259). *1316*-ban Felsőlúcson *Teber fiai* Jakab és Finta egynéhány hold földet vásárolnak (Anj. Okltr. I. 405). — *1327*-ben már az udvornici de *villa Teberluche* szerepelnek (Tört. Tár. 1910 : 305). Tehát Lúcsnak egyik része az 1276 óta ismert Töbörtől vette nevét. Igy vagyunk a szintén alsócsallóközi *Éte* nevű helységekkel is. 1250-ben *Ethe* a neve; 1255 és 1256 között Hetey. 1268-ban már öt Ethey nevű falut említenek, anélkül, hogy külön jelzőiket megjelölnék. 1332-ben azonban már Johanna Filius Polda de Polda-Ety és Nicolaus de Chenkezety (= Csenkeszéte) szerepel és így bizonyos, hogy János atyja Polda az, akitől a helység egyik része a nevét vette. Később egy ujabb Éte merül fel, mely birtokosa után ujabb nevet vett fel. A pókatelki Kondé-család még kiadatlan okirataiban a következő nemesi birtokosokról van említés: a) *1438* aug. 1 : Andreas Filius Stephani de *Theberithy*; b) *1450* jun. 8 : „Andreas Nemes de *Theberety*“; c) *1461* jun. 6 : „Andreas et Georgius filii Stephani de *Theberethy*“; d) *1461* jul. 5 : „Iwan de *theberethy* és Gregorius filius Stephani de *theberethy*. Mindezekből tehát kiviláglik, hogy az 1211-ben említett Teber a. m. Töbör, hogy Töböréte már 1438-ban és nemesi birtokosai 1450 óta előfordulnak. Végezetül még megemlítem, hogy Fejérmegyében egy *Töbörzsök* nevű helység van, melynek alakjai a XV. század végéig a következők: *1269: Tuburchuch; 1345* (Zichy-oklt. II. 175): *Tebercuk*; *1394: Tebwrcheek; 1429* (Zich. VIII. 384) *Theberchek*; *1449: Theberchwk; 1487: Theberchek; 1502: Theberczek.*

TATAI NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Irta **Dornyay Béla.**

Tata és Tóváros két politikailag különálló, de teljesen összeépült, ikertestvér nagyközség Komárom vármegyében. A közhasználatban a két községet rendesen csak a nagy történeti multtal biró Tata néven emlegetik s azért az alábbiakban, egyszerűség kedvéért, csak Tatáról beszélek, jóllehet ugyanekkor a tőle közigazgatásilag különálló Tóvárost is értem alatta. Ott ahol szükség van a két községnév külön kiemelésére, — mint pl. a helynevek felsorolásánál, — ott kiteszem, hogy melyik található ezek közül Tatán és melyik Tóvároson. Ahol e megkülönböztetést nem teszem meg, ott mindig kizárólag csak Tatát értem alatta.

Tata, — melynek természeti szépségei a nagy Révai Miklóst is elragadták s diákkori zsengéjének leszámításával első latin költeményének megirására ihlették, — érdekes terület volt mindig a népnyelvi hagyományok gyűjtőinek. Az első, ki a tatai népnyelv ismeretéhez adatokat szolgáltatott, a ma is élő Matusik Nep. János volt, ki a M. Tud. Akadémia megbizásából 1839-ben összegyűjtötte a tatai tájszólásokat. Őt követték később a tatai népnyelvi hagyományok megmentésében Hamary Dániel dr. és Supka Dezső. Az előbbi tatavidéki népdalokat, népköltemények és népmeséket közölt e folyóirat 1872—74-i évfolyamaiban, az utóbbi pedig tatavidéki gyermekaltató és ijesztő s egyéb versikéket, tatai szólásmódokat és tájszókat közölt, ugyancsak folyóiratunkban, annak 1876. évi kötetében. Adataikat Szinnyei József fel is használta Magyar Tájszótárában. Utánuk még Balázs Sándor és Czimmermann János szereztek érdemeket e téren. Balázs Sándor „A tatai dialectus"-ról értekezett a Tata-Tóvárosi Hiradó 1893. évi (XIV. évf.) 5—8. és 10., 11. számaiban, Czimmermann János pedig tatavidéki tájszókat küldött be Szinnyeinek felhasználás végett. Ezen munkálatok után is még igen sok érdekes és irodalmilag ismeretlen népnyelvi adat lelhető fel a tatai nép ajkán, azért évekkel ezelőtt elhatároztam, hogy a lehető teljességgel és pontossággal összegyüjtöm őket. Jóllehet a tatai népnyelvi hagyományokat, tatai huzamosabb tartózkodásaim alatt, évek során át szorgalmasan gyüjtögettem, mégis hangsúlyoznom kell itt, hogy az eddig gyüjtött anyag, — a dolog természeténél fogva — még egyáltalában nem juthatott teljességre.

A tatai helynevek elég tekintélyes anyagának közlésekor meg kell említenem, hogy a Pesty Frigyes-féle Helységnévtár[1] adataiból nem használtam itt fel a Raduk János közölte tóvárosi adatokat, a tataiakat pedig már csak azon egyszerű oknál fogva sem használhattam fel, minthogy Arbesser, volt tatai jegyző, három kivételével, tatai helyneveket egyáltalában nem szolgáltatott be Pestynek. Igy tehát az alább felsorolt helynevek némi pótlásul is szolgálhatnak.[2]

Az eddig gyüjtött tatai népnyelvi hagyományokat az alábbiakban közlöm:

[1] M. N. Múzeum kézirattára. M. S. Saec. XIX. Tom. 63. Folio 28, 882. in 2⁰. Ebben Komáromvármegye: Pesty Helységnévtára 23. Fol. Hung. 1114.

[2] V. ö. még Dr. Dornyay Béla: Tata-Tóváros néprajzához. Tata-Tóvárosi Hiradó 1914. 35. évf. 14., 15. sz. [Továbbá: Fábián Imre: A tatatóvárosi nyelvjárás, Nyr. 39. k. — A szerk.]

I. Helynevek.

* és ** A jelzés nélkül szükölködő helynevek között számos hivatalossá lett nevet is találunk. A *-al jelölt nevek már hivatalosan nem használatosak, de a köztudatban vagy az irodalomban szerepelnek. A **-al jelölt nevek pedig csakis a régi okiratokból ismeretesek.

1. Városrészek, utcák, terek, közök. — Tata: Alsó- és Felsőfalu,** Burgundia,* Bükk, Csurgó-föle, Péró, Szemere, Szentivány, Tabán, Várallya. — Tóváros: Békahegy, Ferencváros, Tabán, Tizenháromváros. Tata-Tóváros: Papmaj.* — Fazekas-utca, Fürdő-u., Hajdu-u., Hullám-u., Kakas-u., Katona-u., Kálvária-u., Kereszt-u., Kiskert-u., Kocsi-u., Kórház-u.,* Környei-u., Nagykert-u., Szentivány-u., Temető-u., Ujtelep-u. (a régi Nájstik = Neustift), Uri-u.,* Vörös-kereszt-u.* — Piac-tér,* Tizper-tér, Sertéspiac-tér. — Burgundia-köz, Kőkút-köz, Krinpán-k., [Grünbaum?], Malom-k., Niertit-k., Piárista-k.

2. Puszták, majorok, telepek, önálló háztelkek, régi csárdák. Alsó- és Felső Grébics-puszta, Billeg-p., Diós-p., Mária-p., Miklós-p., Szentgyörgy-p., Remeteség. — Paula-major, Tatai-m., Uj-major. — Tyukász-ház, Svejcerej, Téglagyár-telep. — Mesterszérű,* Papszérű.* — Billeghi-csárda, Szentgyörgyi-cs.

3. Folyóvizek, patakok, erek, árkok, csatornák. Tata folyó = Szentjános-patak = Kietreiber-patak = Által-ér, Füzek- v. Fizegh-folyó.** [Valószínűbb olvasata: Fizegy. — A szerk.] — Csever-árok, Macskarí, Vadvízárok. — Mikovinyi- vagy Öregcsatorna.

4. Tavak, mocsarak, vízállások. Asszony-tó, Cseke-tó, Feneketlen-tó, Füzek-tó,** Kelesztő-tó, Mezei-tó, Nagy- vagy Öreg-tó, Városi-tó. — Nedves kaszálókká átalakított, lecsapolt tavak, melyek azonban nevükben a mai napig megörökítették egykori tó-voltuk emlékét: Dadi-tó, Hármaskúti-tó, Szakál-tó = Szakálpató (Szakál Pál tó?), Szunyog-tó, Tófenék. — Barina-mocsár vagy Vermek, Kenderáztató, Vizes vidék** (Regio cisternensis) a várat és Tóvárost környező mocsarak és tavak.

5. Kutak, források, fürdők. Barta-kút, Birkás-k., Büdös-k., Csurgó-k., Dobos-k., Forró-k., Geleszka-k., Grujber-k., Hadnagy-k., Hármas-k., Jakab-k., Keserű-k., Kő-k., Mária-k., Menich-k., Pap-k., Pácz-k., Schwarcz-k., Verebesi-k. — Fényes-források, Kismosó-forrás. — Barát-fördő,** Báró-fürdő, Bodrogi-f., Hideg-f., Öreg királyné fürdője,** a későbbi Török-f., ma Grófi-fürdőnek nevezik.

6. Szántóföldek, tagok, dülők, telkek. Diósvölgy, Fekete-hát, Forrókúti-dülő, Füttyös-berek, Halomhegy, Haszontalanok, Hármaskúti-dülő, Here-föld, Herés, Homokos, másként Homokosztás, Keskeny-völgy, Kétút-köze, Látóhegy-föle, Majorhegy-alja, Málé-dülő, Mester-földje, Mikecs, Napló, Sánci-dülő, Szekeresek, Szentgyörgyi-dülő, Szent Margit és Szent Miklós-földje,** Tetűdomb.

7. Legelők, rétek, kaszálók. Érköze-rétje,** Esküdt-rét, Forrókút-lapos, Hajdu-rét, Kis-hajtás, Nagy-hajtás, Kos-rét, Kódustár-lapos, Látóhegy-alja, Mesterrétsziget,** Nyilasok.

8. Kőbányák, homok-, kavics- és agyaggödrök. Agyaggödör, Homokbánya, Homokrosta (Tóváros), Kékkő-bánya, Porhanyó-bánya, Szentiványhegyi-kőfejtő, Vöröskő-bánya.

9. Szőlőhegyek. Tata: Amerikai-szőlőtelep, Grébicsi-hegy, Kis- és Nagy-les, Kutyahegy, Látóhegy, Szabóhegy. Tóváros: Akasztófahegy, Homoki-szőlők (a régi Nagytag-on), Ujhegy.

10. Kertek. Angolkert (Anglia) vagy Hattyúliget (Tóváros on), Cica-kert, Ghiczy-k., Kertekalja, Komlós-k., Napló-k., Piarista-kert = a régi Maracskóy-kert.*

11. Utak. Bagolykurjantó vagy Gurgyal a Látóhegyen, Mélyút, Mészáros-út, Taliga-út.

12. Temetők. Almási-temető, Belvárosi-t.,** Csurgóföli-t., Kertekaljai-t.,** Külvárosi-t.,* Ó-temető vagy Várallyai-t.,* Szőllősi-t., Ujtelepi-t.

13. Hidak. Macsó-hidja,** Öreg-hid,* Szakálpátó-hid, Szentjános-hid, Vár-hid.

14. Malmok. Cechner-malom, Cifra-m. (azelőtt Nagy-m.**), Frank-m., Hencs-malma,** Jenő-m., József-m., Kása-m., Belső-Kietreiber-m.* (ma Berta-m.), Külső-Kietreiber-m.* (ma Homoki-m.), Kotyogó-m., Macsóhidi-m.,** Miklós-m., Nepomucénus-m., Ocsu-m.** (kettő is!), Öreg-Kalló-m., Pék-m., Pötörke-m., Réti-m., Sándor-m., Stingl-m.,* Tankó-m.,* Tatai-m., Vöröskő-m.**

15. Vendéglők, kocsmák. Bergli-kocsma* (v. ö. Bergl-domb), Fliglió (v. ö. Fliegelhof), Háromcsillag, Tollas-kocsma.

16. Egyéb helynevek. Kálvária-hegy vagy Szentivány-hegy = a régi Márvány-hegy,* Öreg-vár, Puskaporos-torony, Téglavár? (Tegelburg), Törökvár, Várospince* a hajdani Barátpince.**

II. Megkülönböztető család-nevek.

Bán: Zsíros B.; Botka: Vörös B.; Budai: Bécsbe lépő B.; Daróczi: Stiglices D.; Giber: Uri G.; Hegyi: Hosszí H.; Henzer: Cigarettás H., Köveki H.; Herczeg: Sajó vagy Kacskacs H.; Horvát: Bozsoki H., Kis H., Kocsi H., Kutyás H., Stiglices H., Zörgő H.; Király: Sintér K.; Körmendi: Busa K., Éliás K., Hintóvalagú K., Lovas K., Nagykéményes K.; Laczházi: Lajbi L.; Marosi: Brúgó M., Kun M., Meszes M., Ökrös M.; Mészáros: Medvés M., Mura M.; Molnár: Aranyekés M., Bíkós M., Csajági M., Ficert vagy Gyöngesarkú M., Gányás M., Gyilkos M., Kiskúti M., Kofa M., Nádozó M., Nyíri M.; Nagy: Fekete N., Forrási N., Tót N.; Német: Cigány N., Kossuth N.; Piller: Béres P., Buci P.; Rakó: Gúnárnyakú R., Huhu R.; Szabó: Bableves Sz., Csácsi Sz., Csula Sz., Pirityi Sz., Puha Sz., Szél Sz., Szukotyi Sz., Trappos Sz., Tyütyör Sz.; Szalai: Csutorás Sz., Nyekaszi Sz.; Szíjj: Trappos Sz.; Tóth: Váli T. (nemesi előnév); Tevesz: Csipak T., Uri T.; Vincze: Farkas V.

III. Csúfnevek.

1. Népies csúfnevek: Bagós, Bokszer, Bolgár, Brúgó vadmalac, Fiú, Forint, Gonosz, Gyugyók, Hülbők, Hülütünki, Kecenaj, Krúmadár, Lány, Literes legény, Ötperc, Pokla, Puszi, Salak, Tuló, Tülüs, Tütte, Tyukbél, Vadlúd.

2. Zsidó csúfnevek: Hosszú zsidó, Le zsidó, Fő' zsidó, Pisti zsidó, Tollas zsidó, Törlesszünk zsidó, Voiszten kapanyél.

3. Cigány csúfnevek: Bancsi, Bannus, Bábi, Buci, Buckó, Budi Julcsi, Bugyi, Burkus, Cepe, Cica, Cili, Csancsa, Csecse, Csibe, Csicsáró, Csicsó, Csipetke, Csipu, Csocska, Csöcsös, Csunya Julcsi, Csunya buzogány, Csürköllő, Dola, Fagyula, Fekete Róza, Féllábú, Félorrú, Füles Marcsa, Füstös Szidi, Géga, Goló, Guci Juli, Güzü, Gyüszü, Hafra, Istalala, Karaj, Kiki, Kobela,

Kopri, Kudli, Kuka Kati, Misó, Nikó, Paraszt Pisti, Petyi, Picsú, Piskóti, Puppás, Púp, Rici, Roszka, Rövid, Ruzsinka, Süki, Szalonna, Szampi, Szőke, Szukuly, Szuszu, Szutyer, Takónáni, Tulom, Tuszi, Tüttüs, Vaknáni, Vörösmacska, Zsila.

IV. Állatnevek.

1. Kutyanevek: Bodri, Bundás, Cigány, Duna, Fickó, Fillér, Floki, Füles, Fürgenc, Gyöngyös, Hattyú, Huszár, Kesztyű, Morzsa, Sajó, Tisza, Virgonc.

2. Lónevek: Bátor, Bisztán, Bunci, Büszke, Csillag, Csinos, Dáma, Füles, Kese, Lantos, Lenke, Linda, Liszka, Madár, Muszka, Ráró, Robaj, Sárga, Sári, Sármány, Szellő, Szürke, Tigris, Vércse, Vidám, Vilma, Zajos.

3. Tehén- és ökörnevek: Bárány, Bimbó, Böske, Bukros, Cifra, Citrom, Csákó, Dallos, Gondos, Gyula, Hattyú, Huszár, Káplár, Lombár, Riska, Szegfü, Szeles, Szellő, Szilaj, Virág, Zsömle.

V. Tájszók.

Abált szalonna = pácolt v. kövesztett, tehát nem füstölt sz.

Aláfáré = igen közönséges v. aljas, még az „ordenaré"-n is alábbvaló emberre mondják: „nagyon aláfáré nép" = igazi nyomorult, hitvány ember, akinek semmi hasznát sem lehet venni.

Alma-fajták: jég-a., Kálvin-a., leánycsöcs-a., mocskos- v. rücskös-a.

Bab-fajták: Böske- v. kurva-b., piárista-b., öreg-b., rizskása-b., sárga-b.

Beakasztott = becsipett, részeg.

Bónája van = bolondos (bónás); „már megint rajta van a bónája".

Bögreteremtő = a fazekas tréfás neve.

Böllenkedni = hosszú időn át pörölni, pörösködni, civakodni.

Bufa = hátbavágás, hátbaütés.

Bugyván = mocsaras, vizenyős hely, hol gyakran kis forrás vize buggyan fel; sok bugyvánt találunk pl. a komáromi-utcai kertekben.

Bulhó (v. bumfordi) = ostoba, buta, nyers (erősebb értelemben).

Csanakos = cserépedényt árusító egyén, de fazekasra is mondják.

Csimbók l. puszti. — Csiripiszli l. kőttés.

Csörmölés kenyér = barna szinű, igen jóizű kenyér, mely szinét és ízét a csörmöle magjától nyeri. A csörmöle apró, buza között tenyésző növény, melynek a buzaszemhez hasonló, gömbölyded magvát a buzával együtt szokták megőrölni. A csörmölés buzalisztből készült kenyér sötétbarna, szinte kékesbe átjátszó szinű. Régente oly kedvelt volt a cs. k., hogy a csörmöle magját még boltban is árulták. (Mindezideig nem sikerült megismernem e növényt s így latin nevét sem közölhetem.)

Diskricció = az arató viszontszolgálata gazdájának; ugyanis az arató gabona-részét gazdája hazatakarítja neki; ezen fuvar fejében az arató külön „diskricció-munká"-t is végez gazdájának. A diskricció-munka elvégzésére szerződést is kötnek.

Dódé = kerge, szeles, szeleburdi.

Dzsindzsa = náddal, kákával stb. benőtt, vizenyős, mocsaras hely.

Esztrengáló gyerek = a fejő juhászhoz tereli a birkákat, a birka-akol ajtajában. Érdekes, hogy Tatán az esztrenga = juh-akol v. bekerített juhfejőhely szót tudtommal nem ismerik.

Fél nederre van az ajtó betéve = mikor nincs egészen becsukva, csak úgy félig meddig. (A fél-neder és fé-neder szókat a MTsz. is említi 1 : 564.)

Félnederes = italtól félig becsipett, pityókos v. kótyagos.

Fosnya v. foszni deszka = a legerősebb, vastag deszka, körülbelül két arasznyi széles és három ujjnyi vastag.

Fucsi = edény, melybe tejet fejnek. Tatán csakis ebben az értelemben hallottam. A M. Tsz. szerint a pozsonyi mérő nyolcad-része.

Gülü- v. güldi-gomb = egészen gömbalakú tömör ólomgomb; a régi, magyarszabású ruhákon viselték; ma már nem használják. (V. ö. gülü-szem.)

Hankalékos kút = gémes kút; hankalék = a gémes kút sudárfája.

Harmatgyökér = a szőlő legfelső gyökere.

Hőbölögni = ittasan tántorogni és lármázni.

Hübbög = inog, reng; a süppedékes talaj vagy bugyvános hely hübbög.

Kallantyú = fakilincs, retesz, tolózár. — Korcsula = korcsolya.

Ki van kódúva = hosszantartó fáradtságtól és éhségtől teljesen el van gyötörve; emberről, állatról egyaránt mondják.

Körte-fajták: Buzás-körte, citrom-k., császár-k., Kálmán-k., Lőrinc-k., szalcburger-k., szegfű-k., tyuk.... k.

Kőttés v. másként csiripszli = csiráztatott búzából és rozsból készült, lepényszerű édes sütemény; azelőtt a nagybőjtben élvezték, ma már drágasága miatt nem igen élnek vele.

Locspor = antimonium, kereskedésekben veszik s a tyúkok italába, orvosság gyanánt, teszik.

Molyvirág = sárgavirágú ragadványfű (Galium verum L.)

Ordenánc = a nagytemplom középső harangját hívja így a nép.

Öcsémasszony-nak nevezi a jómódú tatai gazd'asszony a fiatalabbat, bármilyen rangú legyen is az.

Pesvedni = rothadni, poshadni a lustaságtól; pesveszteni alakban is.

Pleska = pléh-gomb. (Tatabányán a pléh-bárcát is pleskának nevezik.)

Pozsornya = a szőlő legalsó, fattyúhajtása.

Puszti v. másként csimbók = rövidnyelű ostor, ruhaszárító kötélből, négy vagy öt nagy görccsel (csimbókkal); nevezik még esztrengáló ostornak is, mert az esztrengáló gyerek használja a birkák fejésénél.

Rongyász = rőföskereskedő (gúnynév).

Rovás = kútkáva. — Rozsdás = vaskereskedő (gúnynév).

Röncskös = fazekas. — Stejront = adóhivatal (Steueramt).

Szépasszonyszőlője = fekete bogyójú, alacsony kóró. (Eleddig közelebbről nem sikerült megismernem s így tudományos nevét sem közölhetem.)

Szivárványos kút: szivattyús kút. — Tutmán beszél: orrából beszél.

Vizes nyócas: rőfös kereskedő (gúnynév).

Zanót: száraz, tüskés, bokros hely.

Zsák-fajták: Hara-zsák v. csóvány (= csalán) zs., v. másként zsidó-zs. = széles szájú, bő, ritkaszövetű zs., melyben rendesen korpát tartanak. (Matusik is említi így: Hara szőrzsák, gyapjas zs. M. Tsz. I. 807.). Paraszt- vagy kenderzsák = erős vastag zs., lisztnek v. krumplinak eltartására.

Zsódéros = félcsipejű, vagyis görbe, ferde testalkatú.

VI. Hasonlatok, közmondások, példák, szólásmódok stb.

Aki bugár után megy, ganajba jut. (Aki gyenge eszű ember tanácsára hallgat, az pórul jár.)

A szokás mind változik, minden házon meglátszik.

Hallgat, mint süket disznó a zabba'.

Reggeli vendég ritkán állandó. (Esőre is mondják, ha reggel kezd esni.)

Úgy alszik, mint az öregfejsze.

Úgy kárál mint a tyúk. (Gyorsan beszélő, csacsogó asszonyra mondják.)

Úgy nő mint az öcset. (Arra mondják, ha valami növény nagyon sűrűen nő, vagy buján tenyészik. Az öcset szót csakis ezen hasonlatban használják.)

Van neki, mint békának tolla. (Dicsekvő emberre, kinek semmije sincs.)

Viszi, mint kurhéjja fiát. (Herman Ottó szerint egyes vidékeken a kányát hívják kurhéjjának; hogy Tatán is annak hívják-e, nem sikerült megállapítanom. Én a kurhéjja szót mindig csak a fentebbi hasonlatban hallottam.)

VII. Gyerekjáték-versikék.

Egede-begede cukoda-bé,
Ábri-fábri dominé,
Ékusz-pékusz pompolékusz,
Aja-vaja bumbusz.

Elmentem én Bödögére,
Fölültem egy kan ürgére.
Szaladj ürge ég a pajta,
Leég már a házunk sarka.

A labdajáték-választásnál (elegálásnál) az ütő dobásakor ezeket mondják: „Cimer, viszter, kapd el suszter!"

VIII. Gyermek- és diák-játékok.

1. Labda-játékok: Baka-baka egy katona. Csinga. Csüröm lika vaskarika. Dupplex. Kiverős v. kiütős v. kapós. Méta: hosszú méta, lovas méta, suszter méta. Nemzet. Sz..keverő. Várba-susolócska.

2. Egyéb játékok: Csipi-csipi kánya. Ipics-apacs. Kecske-bak. Lóra ugrócska. Pandur-zsivány. Pilincke.

CSÚFOLÓDÓ VERSIKÉK KERESZTNEVEKRE.

Irta **Csefkó Gyula.**

A csúfolódásnak nagy kelete van a gyermekek között is. Ott is könnyen megszületik a jellemző gúnynév, egy-egy külső vagy belső tulajdonságot kipellengérező találó mondás és ragad rá a gyermekkori játszótársra oly szívóssággal, hogy le nem kopik róla gyakran késő vénségéig sem. Az alábbi gyűjtemény azonban nem a felnőttek gúnynév-adásával egy csapáson haladó csúfolódásokat foglalja magában, hanem a gyermekvilág sajátos kedvtelését, azt a nem is testi-lelki hibákhoz, nem is egyénekhez, hanem keresztnevekhez tapadó csúfondároskodást, amely kiverseli valamelyik keresztnév viselőjét, helyesebben rigmust, kádenciát gyárt minden keresztnévre: jóbarátéra, ellenségére egyaránt. A kipécézett keresztnévhez egy-egy rímelő szót, egy vagy több rímes sort csap a csúfolódó. S ha az újdonsült versikének valamicske értelme

is van: annál jobb, de ha nincs, az se nagy baj, mert ha jól perdül, csakhamar szállton száll egyik gyermekszájról a másikra. A rím és a ritmus szülte, az is élteti, nem az esetlegesen hozzákapcsolódó jelentés. Ép azért legtöbbször nem is annyira csúfolódás nyilatkozik meg bennük, mint inkább a beszélő szervek ritmikus és ennélfogva kellemes foglalkoztatását célzó törekvés. Úgy szórakoztatják ezek a versecskék a csúfolódókat, akár csak a játék. Nem is egyebek, mint a gyermek játékos kedvének, játék-ösztönének nyelvbeli megnyilvánulásai.

Az itt következő gyüjtemény Szegedről való. Sokkal többet gyüjtöttem ugyan, mint amennyit itt közreadok, de akárhány verses csúfolódás bizony — mi tűrés-tagadás — olyan trágár, hogy talán még a nyomdafestéket is elpirítaná. Vásott suhancok mosdatlan szájáról kerül a gyerekek közé, s ezek nagy ártatlanul mondják, mondogatják anélkül, hogy sejtenék: milyen orcapirító durvaság pereg le ajkukról. Nincsen sem nyelvészeti, sem pedig folklorisztikai értékük. Mellőztem továbbá azokat is, amelyek szinte rikítóan magukon viselik a nem-népies eredet bélyegét. És nagyon természetes, hogy azokat sem sorolom elő, amelyeket az Alföld népköltési termékeinek érdemes gyüjtője, Kálmány Lajos *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* (I—II. k.) és *Szeged népe* (I—III. k.) c. műveiben, valamint Kovács János *Szeged és népe* c. munkájában fölemlít. A közölhetők vagy közlésre érdemesek ime itt sorakoznak betűrendbe rakva:

Ádám, darázs van a száján. *Aladár,* neköd tojik a madár. *András,* bokrétás. *Anna,* kiskutyáknak annya. Ásd *Balázs,* Kapard Tamás, vendég a Lőrinc. *Ernő,* esernyő. *Ëtëlka,* nyakadba a kis béka. *Ëtël-Pëtël* kapanyél, hátú van a söprűnyél. *Ëtël,* nyúlik a kötél. *Feri,* feleségit veri. *Gyula,* Gyula, gyúródëszka. *Gyurka,* kisűt-ë a hurka? Ha kisűt a hurka, aggyá hamâ Gyurka! *Gyurka,* köll-e neköd hurka? Ha nem kő tödd-ê, maj mögöszöd röggê! *Ilka,* Ilka, nád, uborka, tót asszonynak bugyogója, bugy, bugy, bugy. *Imre,* binyöge, búza van a bögyibe. *Imriske,* lábod köszt a kis csirke. Öccör öt: huszonöt, *Jancsi* bácsi mögdöglött; Jancsi néni siratta, a kis kutya ugatta. *Jankó,* fajankó, fábú csinát koporsó; kilukatt a koporsó, kiesött a fajankó. *Jenő,* kocsikenyő. *Jóska,* Jóska, poloska, hatvan tojás alatta, aszt se birta kikőteni, tyúkot köllött alá tönni. *Julcsa,* mér vagy ojan furcsa? Azé vagyok furcsa, merd a nevem Julcsa. *Julcsa,* pitarajtó kulcsa.[1] *Julcsa,* Julcsa, a szokásod furcsa. *Kalára,* mikó mögyünk Bajára? *Katica,* ojan mind a kis cica. *Károj,* most gyütt haza nyáron. *Lajos,* gurul a hatos. *Lajos,* olajos. *Lipót,* lopott cipót, mögötte, jó vót! *Lukács,* Lukács, lukba sűl a kalács, én öszöm a kalácsot, fene öszi Lukácsot. *Marcsa,* isten szokásodat tarcsa. *Marcsa,* ugrál mind ëgy döglött harcsa. *Marcsa,* kisűt-e a harcsa? *Matyi,* mér vagy ojan csacsi? Azér vagyok csacsi, merd a nevem Matyi. *Misike,* ëggyik lába kicsike. *Ödön,* Ödön, zsíros bödön. *Pali,* Pali, Papali, mér vagy ojan nacscsacsi? *Panna,* verebeknek annya, főszalatt a pijarcra, féreüti a konytyát, úgy iszi a pálinkát. Téj, túró, téföl, bolond vagy te *Pétör. Pista,* Pista, pijárista,[2] vesd a gatyád áristomba. *Pista,* pilista, három pakli masina. Ëgy szöm szíva, két szöm szíva, pállott szájú ám a *Pista. Roza,* Roza, rossz kapca, kidobták a poszmatra, âra mönt ëgy cigányasszony főkapta. Sárgarigó, darázsfészök, *Sándor* bácsi mindig részög.

[1] A kötetlen beszédben *kúcsa,* az *l* csak a *Julcsa* mozdíthatatlan *l*-je miatt maradt a versbeli szóban.

[2] Így is: *pihárista, pilárista.*

Sári sëtyëra, gyere fő a kocsira. Sír a *Tamás,* mögcsipte a darázs. *Trëszka* néni bum, bum, bum, három deci rum, rum, rum.[1] *Vince,* csurog-ë a pince? *Zsuzsika,* hátú van a muzsika.

De ki győzné papirra vetni valamennyit! Terem az ilyesféle, szinte burjánzik. Olyiknak élete alig hosszabb a tiszavirágénál, a sikerültebbje azonban fönnmarad. Az elősoroltak között is lehet egynehány újsütetű, de a legtöbbjét bizonyára már jó ideje mondogatják az alsóvárosi apróbb-nagyobb magyarok.

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

Irta: **Simonyi Zsigmond.**

Gombocz és Melich Magyar Etymologiai Szótárának második füzete is megjelent, ugyanolyan gazdag és tanulságos tartalommal mint az első. Az új füzet az A kezdetű szóknak végét s a B kezdetűeknek az elejét foglalja magában, Asszutól Becsig. — Ezúttal az A, Á betüs cikkekhez való újabb megjegyzéseket közlök, visszatérve az A betünek elejére.

Abajdok: tabajdok, alabor: talabor (Nyr. 43: 181). Ezekhez még egy harmadik példát említhetek, melyben szintén nem lehet szó a *t*-nek elkopásáról, noha régi forrásokban csak a *t*-hangú alak fordul elő: *tüstént: üstént.* Az utóbbi keletkezhetett disszimilációval a másik két *t* miatt, vagy pedig alakkeveredéssel: *tüstént* × *üstöllést* (MTsz). Persze csak ennek a kettőnek eredetét tudva szólhatnánk biztosabban a dologról.

Agglegény, ablegény, hablegény Dunántúl egy tésztafaj neve. Magyarázatára az EtSz. csak annyit mond: „vö. az efféle német süteményneveket: besoffener kapuziner, spitzbub." De hisz megmagyarázta már CzF. szótára (1: 18): „Jelent tojás- és darával készült tésztát, mely... levesbe tétetik. Minthogy... lapos pogácsa vagyis lepény formája van, legvalószínübb, hogy eredetileg *hablepény*" (ugyanígy a *lepény* cikkben). Ez a név teljesen ráillik arra a süteményre, mert csakugyan lapos és könnyü, mint a hab, úgy uszkál a levesben („nálunk divatos német névvel Schöberl", mint CzF. is megjegyzi). *Agglegény* tehát tréfás népetimológia, *hablegény* pedig: *hablepény* × *agglegény.*

Ajánl. Az EtSz. megállapítja, hogy „eredete ismeretlen", mert az eddigi magyarázatok elfogadhatatlanok, s egyúttal idézi a NySz. után ezeket az alakváltozatokat: *alanl-* JordK., *alyanl-* GömK. Ha ez az *l*-es alak volna az eredeti, akkor a mordvin *alta-, alvta-* 'igérni' igére lehetne gondolni (melyet Budenz az *áld* igével egyeztet). De az *l* > *j* hangváltozás nem valószínű, s inkább az *alánl-* alak keletkezhetett utólag, az *l* elővételével. S azonfölül annak a két egyedül álló *l*-es alaknak a hitelességéhez is szó fér: könnyen lehetnek íráshibák.

Ájvékol: jajgat, siránkozik. Vö. *jajbékol:* jajveszékel (Hegyalja MTsz).

Ál. Az *áltat* igéhez említett török szók közül a csuvas *ulɒala-* átment egy finnugor nyelvbe, a cseremiszbe: *oldal-, altal-;* hasonlókép a tatár *aldala-* a votjákba: *aldal-* (Munk. Vojt. nyelvtanulm. 69).

[1] Eredetileg egy Trëszka néni nevű részeg öreg asszony után kiabálták, most pedig az apró Trëszkákat bosszantják vele.

Alafa. Az EtSz. oszm. *'ulufä, ölüfä,* arab *'alef* és szerb-horvát *ulèfa* alakot említ 'zsold, élelmezés' stb. jelentéssel. A többi szláv nyelvben *lafa*-féle alak van és Berneker ennél a címszónál a mienkkel egyező török alakot is említ: „*alafa:* kaiserlicher Unterhalt der Gesandten u. ihrer Reit- u. Zugtiere u. ihres Gesindes; später bei den Kasaner Tataren u. Baschkiren Belohnung, Gehalt, Bestechung." — Említettem (Nyr. 43 : 134), hogy egy-két évtizeddel ezelőtt az *alafa* még az országos költségvetésben szerepelt. Ime a bizonyító idézet; „Halli [azaz hallei] alapítványi alafák és segélydíjak: 7 alafa 420 frttal..." (a közokt. min. 1888-i költségvetéséből idézve Századok 22 : 453).

Alattság. Talpraesett magyarázatát adta most Ásbóth (Nyelvtudomány c. folyóiratában 5 : 51): szerb *alat* < török *halat,* kötél.

Áll. Az EtSz. idézve Setälä magyarázatát, mely szerint bizonyos rokonnyelvi szók alapján az *állani* ige eredetileg **ágylani* lehetett, azt állítja, hogy „a feltett *gyl* > *ll* változásra egyébként nincsen biztos példánk". De biztos régi példa nézetem szerint az *innepet illeni* < *idnepet idleni* (l. NySz. Üll) < **igynapot igyleni,* vagyis szent napot szentelni, az **igy-* 'szent' szóból; vö. *igyház, ëgyház* 'szent ház'. Szintén régi példa: *irígyleni* > *irédleni* (GuaryK., DebrK.) > *irélleni, irílleni* (16. száz. NySz). Vö. még *hagylak* > *hallak* (Melius SzJán. NySz.) s hasonlókat az újabb népnyelvben (NyK. 14 : 79).

Ampula, leginkább vagy talán mindig csak ilyen szólásokban szerepel: ne járasd az ampuládat! fogd be az ampuládat! Az EtSz. nem kisérti meg a magyarázatát, csak annyit mond: „Eredete ismeretlen. Vö. *pampula*". Az *ampula* szó valószínüleg a konyhalatinságból származik. Vö. *ampullae* 'kérkedő, dagályos beszéd', *ampullari* 'hencegni', *ampullosus* 'hencegő' stb. Aztán népetimológiával lett belőle *pampula* és *pampogó* a hangutánzó *pampog* ige hatása alatt ('pöfékel; jártatja a száját').

Antimón (az EtSz. nem vette föl) bevett neve az antimoniumnak (Középisk. Műszótár). Littré szerint az alkimisták nyelvében az arab *athmud, ithmid* szóból, ez pedig a görög *stimmi, stibi* ércnévből = *stibium.*

Anya népies gyermeknyelvi mellékalakja *nyanya;* vö. votj. *nono,* anyuska (*nonę,* emlő). Ezek persze a gyermeknyelvi rokonsági szók közé tartoznak, melyek sok nyelvben egymástól függetlenül keletkeztek; így pl. a védai szanszkritban is van *nanā'* 'anya'.

Ara. Ehhez a homályos eredetű szóhoz még számba jöhetne néhány rokonnyelvi szó: mordvin *ervä,* menyecske NyK. 5 : 122, cser. *orďeŋ,* menyecske ~ tatár *ärdäŋ,* Jungfrau, csuv. *arem,* feleség? cser. *araněž, araŋaš* stb. vőlegény NyK. 28 : 443?

Árguál, árgovál. Hasonló igék vannak egy-két szláv nyelvben, pl. lengy. *jargać się* sich ärgern (így a csehben is), *jargotać* viel reden stb. S ezekről Berneker 1 : 446 azt mondja: „Aus der mittelalterlichen Schulsprache (*argować* argumentieren) und auf lat. *ergo* beruhend, wie frz. *ergoter, argoter* argumentieren, *argot* Kauderwelsch, *ragot* Geschwätz." De a magyar alak magyarázatára kétségkivül elég a latin *arguit* ige.

Árnyad „eredete ismeretlen." Nem lehetetlen, hogy az *árnyék* főnévvel egyeredetű.

Aszó. Ennek a fontos térszínnévnek az anyaga az EtSz-ban nagyon hiányos. Hiányzik nevezetesen az összetételei közül két tipus: 1) Az *óa*-ból keletkezett *á* hanggal való forma, minő *Diászó* és *Dijászó* < *dió-aszó* stb. NyF.

66 : 8, vö. még *Disznászó* helység Heves m. < *disznó-aszó*. 2) *Majkássza, Botássza* stb. Nyr. 37 : 379—380 (*-ásszó* és *-asszó* végüekkel vegyest).

Atilla, Etele. Hogy „Atilla újabb, latinos alak", arra nézve vö. Lisznyai MKrón. 1692. 10: „Atylla, kit magyarul Ethelennek hivnak".

Atom végső forrása a régi görög *á-tomos* 'elvágatlan, oszthatatlan'; vö. *tómē* vágás < *témnō* vágok. Magyar nyelvbeli használatához vö. még: Mintegy atomusnitskák, verőfényben levegő porotskánitska (GKat. Vált. 2 : 434).

Atracél. Az EtSz. tót **jatrocěl*-ból magyarázza s a *j* hiányára nézve ezt hozza föl: „vö. *jártányi* > *ártányi* MTsz. és az *álnok* cikket." Azonban az az egyetlen helyen előforduló *ártányi* semmit se nyom; a szláv *jalnik, jálen, jàl* szókban pedig a *j* nem eredeti, s a magyar *álnok* nem *j*-hangú alakból lett, tehát szintén nem bizonyít semmit.

Atya. Az EtSz. szerint eredetileg *ata* s ezt így okolja meg: „A *t* > *ty* változásra vö. *fárattyas, apattyas* Nyr. 43 : 41, 42, és a *gyertya, kártya, portyázni* cikkeket." Ámde az utóbbiakban egészen más, sajátságos helyzetben, *r* mellett, volt a *t*. Hisz utóvégre lehetne még egyes példákat találni a *t : ty* változásra, pl. *tyüvis, tyükör* és *gyükör* (ezekben palócos palatalizálás az *ü* miatt, mint *i* miatt *tilt* h. *tyít, szeretyi, gyiò), iskátyula* és *kátyula, kotyú* (kotol, kotlik), *kotyradék, szotylër* 'szatler, nyerges' (mindezek az MTsz-ban), *Pistya* Nyr. 3 : 431. De ezek mind kivételes hangalakok, talán minden egyesnek másmás oka van, s így nem sokat nyomnak avval szemben, hogy a *t* nyelvünkben változatlanul megmarad annyi ezer meg ezer esetben. A jelen esetben valószínüleg a gyermeknyelv bizonytalan hangképzéséből eredt a hangváltozás (persze igen régi korban) s kétségkivül összefügg az *anya* hangalakjával is. — Az **ata* mellett még fölhozza kétszer is az EtSz. a SchlSz-nek ezt az adatát: *ataya fiw*—frater". Hát ugyan hogy kellene ezt olvasnunk? *ataja-fiu ?*! Világos, hogy csak iráshiba eh. *atya fiw.*

Avar. Az EtSz. szerint „figyelmet érdemel Kassai... magyarázata, hogy *avar* az *avik* inveterasco ige származéka, a képzésmódra vö. a *hunyor* < *húny*-szót." Ámde 1) deverbalis *-r* névszóképzőt alig lehet kimutatni; 2) nagyon kétes, hogy a *hunyor* nevének van-e valami köze a *húny* igéhez, s ha van, akkor is elvonás lehetne a *hunyorít, hunyorgat* igékből és nem bizonyíthatna az *avar* képzése mellett.

ISMERTETÉSEK.

A Virittäjä ünnepe.

Finn nyelvőrtársunk: a Virittäjä (‚ébresztő') ünnepi számot adott ki. Meghatva veszünk részt ezen a családi ünnepen, amelyet Setälä Emil Nestornaki a finn nyelvtudomány vezető emberének születése ötvenedik évfordulója alkalmából rendez a finn nyelvésztársaság, a Kotikielen Seura és a kiadásában megjelenő Virittäjä. És bár vendégül köszöntünk be közéjük, nem érezzük ott magunkat idegenül. Setälä nemcsak a finneké, hanem a mienk is. Ahol a finn-ugor nyelvészet és folklór híveket talál, ott Setälä nevét és alakját hasonlíthatatlan tisztelet veszi körül. Úgy áll ő mindnyájunk előtt, mint egyik legfőbb

tényezője annak a roppant fejlődésnek, amely e tudomány mezején az utóbbi négy évtized alatt mutatkozik és amely világszerte méltán szerezte meg az ural-altaji nyelvbuvárlat iránt az illetékes tényezők elismerését. Neki köszönhetjük első sorban, hogy összehasonlító nyelvészetünk számára egymásután annyi új meg új terület tárult föl; neki azt is, hogy ez újonnan meghódított területek nem maradtak kellő gondozás nélkül.

Bátran elmondhatjuk róla most, amikor pályája a delelő pontra ért, hogy minden hozzá fűzött várakozásunkat betöltötte, sőt felülmúlta. Ez pedig nagy szó. Mert ki ne várt volna sokat, igen sokat tőle már 35 évvel ezelőtt, mikor — 16 éves diák korában — a nyelvészek figyelmét fölköltötte kis finn mondattanával. Egyetlen eset bizonyára, hogy ily korban valaki mondattant írjon. Hát még, ha ez a mondattan, meghazudtolva szerzője korát, valósággal jó is, úgy hogy bevezetik az iskolákba s a szerző pajtásai még ott az iskola padjain az ő művéből tanulják a mondat csinja-binját! És micsoda gazdag út van e közt a kis könyv és ama pont között, amelyen Setälä Emilt látjuk! Mindjárt a közvetetlen folytatás a maga nemében ma is egyedül álló első finn-ugor nyelvjárási mondattannal ajándékozta meg tudományunkat. Ez a 235 lapra terjedő tanulmány (Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä) arra engedett következtetést, hogy Setälä munkássága főkép a mondattan irányában fog tovább folytatódni. Nem így történt. Amire akkor talán még nagyobb szüksége volt a finn-ugor nyelvészetnek: Setälä innen kezdve a fonetikára s ezzel a kulccsal kezében a rokon nyelvek alaktanára vetette a fősúlyt. A finn tájszólások körében szigorú fonetikai alapon végzett gyűjtései s ezekhez csatlakozó magyarországi útja után írta meg a finn-ugor hangtörténetben korszakot jelentő Yhteissuomalainen Äännehistoria I. részét, ékesen szóló tanújául annak, hogy tőle tudományunknak minden irányú fejlesztése várható. Sajnos, e nagy mű további kidolgozását időközben vállalt politikai szerepe hátráltatta. Bármily kiváló volt is, amit e téren alkotott, mégis csak eltávolodás volt első szerelmétől, a nyelvtudománytól. És ha időnkint vissza-visszatért is hozzá, hogy mind tartalmukkal, mind az előadás emelkedett voltával kitünő kisebb-nagyobb áldozatokat szenteljen neki: hosszu ideig nem élhetett mint tudós, igazi hivatásának oly mértékben, amint maga is szerette volna.

Egyetemi katedráján azonban szünet nélkül és ritka sikerrel dolgozott, hogy szakja részére európai színvonalú munkatársakat képezzen ki. A finn nyelv tanulmánya iránt az egyetemi hallgatók körében mind szélesebb rétegeket vonzott maga köré. A Kotikielen Seura élén, a Virittäjä hasábjain és a Finn-ugor Társaságban irányította munkájukat s nagyban előidézte azt az élénk nyelvészeti mozgalmat, mely által Finnország tudományunknak oly tekintélyes gócpontja lett.

Most a Virittäjä ünnepi számában csak egy része vonul föl a mester dicsőítésére az ő nagyszámú tehetséges tanítványainak. A testes füzet élén Setälä arcképe áll s utána élete művének rövid méltatása.

Ezután Impivaara Heikki elevenít föl egy igen érdekes finn helyesírási vitát 1820-ból. Koskenjaakko A. A. azokat a finn közmondásokat vizsgálja — Brückner példájára[1] — amelyek valamely történeti vonatkozást őriztek meg. Nagyobb, a finn történeten kívül is fontos eseményekről alig van szó e köz-

[1] Zur slavischen Parömiographie. Arch. f. sl. Phil. 18. k. 1896.

mondásokban, mint ahogy más népeknél is rendkívül kevés aránylag az ily hagyomány. Ezzel szemben annál meglepőbb, hogy a fiatal kutatónak mégis egész szép számot sikerült a finn történeti közmondás köréből összehoznia. Hálás föladat volna, ha nálunk is megkisértené valaki a néphagyományainkban rejlő történeti anyagnak kihámozását.

A füzetnek további tartalma nagyobbrészt folklorisztikai közleményekből áll. Ez is jellemző éppen Setälä egyéniségére és irányára. Hisz legutóbb mind sűrűbben tapasztaltuk, hogy a Finnisch-Ugrische Forschungen-ben szerkesztőtársától, a folklórtudós Krohn Károlytól szinte a vezetést ragadja el e nembeli igazán úttörő írásaival. Jó volna, ha ezt a példát is követnék nyelvészeink, hogy folklór-tudományunk a horvátistvánkodás veszélyétől és tüneteitől megszabadúljon!

Mansikka, a finn babonák kincsestárából merít becses adalékokat a finn mitologiához. Niemi a litván ráolvasásokról értekezik és gyűjtésüket sürgeti. Aarne a dán néphagyományi intézetet — a kir. könyvtár egy szakosztályát — és mintaszerű gyűjteseit méltatja. Karjalainen a déli osztjákok medvetiszteletéről mond el érdekes dolgokat. Saarimaa a livek mitoszi hiedelmeivel foglalkozik. Holmberg, Sirelius, Tarkiainen, Simelius, Ojansuu, Kalima, Tunkelo és még több nyelvész gazdagítja az ünnepi füzetet értékes munkálatokkal.

Utoljára hagytam Kannisto cikkelyét, mely a finn nyelv készülő nagy szótára ügyéről, Setälä professzornak erről a legnagyobbszerű vállalkozásáról tesz jelentést.

Setälä 1896-ban terjesztette a Finn Irodalmi Társaság mint a néphagyományok legfőbb pártfogója elé az új szótár tervét. E szerint voltakép három külön szótár készülne: 1. a népnyelv, 2. a régibb és 3. az újabb irodalmi nyelv szótára. Az első hivatva lenne a lehető legteljesebb képet nyújtani a finn népnyelvről. Benne lesz a népnyelvnek lehetőleg minden, bárhol található szava, szólásokkal s a szók és jelentések földrajzi területének pontos föltüntetésével. A régi szótár felölelné a finn nyelvemlékek szóanyagát teljességükben, Renvall szótárának vagy a Kalevalának megjelenéséig. Az újkori szótár pedig az élő irodalmi nyelv teljes szókészletét foglalná magában, a legjelesebb írókból vett idézetekkel, mintamondatokkal.

A Finn Irodalmi Társaság mind a három szótár munkálatait haladéktalanul megindította. Legnagyobb figyelmet — még pedig nagyon jó okkal — a népnyelvi szótár ügyére fordított. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy itt a veszély legnagyobb s a sürgősség legmegokoltabb. A társadalmi élet forradalmai, melyeken napról-napra keresztül megyünk, folytonosan átalakítják a régi életet. Munkaeszközök, foglalkozások, birtokviszonyok stb. rohamosan változnak s e változás leginkább a népi rétegeket érinti. A sok iskola örvendetesen emeli a népműveltség átlagos színvonalát, de egyúttal kiegyenlít sok különbséget a tanító és tanítványainak nyelvében. Átköltözések, települések, idegen népelem beözönlése, a gyár és a város ezer más okkal együtt mind megannyi kovász, mely magát a népet és elsősorban nyelvét át- meg átalakítja. Sietni kell tehát az anyaggyűjtéssel, mielőtt eltűnnek az utolsó szigetek, ahol az ősi nyelvállapot még a maga szűzies tisztaságában fennáll.

Eddig a társulat évi 2000 márkát fordított a gyűjtésekre. Egyetemi hallgatókkal végeztette a nyári szünetek alatt, s az eredmény — mint olvassuk — elég kecsegtető így is: 660 ezeret tesznek ki a meglévő cédulák. De mindez

még kevés. A finnországi 400 község közül — a szaggatott területi elhelyezkedés miatt — átlag ötöt külön területnek véve, amelyről külön szótárra van szükség s ezenkívül az orosz földön élő szépszámú finnséget, valamint a svéd- és norvégországi finneket is számítva, legalább száz kisebb tájszótár volna szerkesztendő, amelyek alapján a teljes népnyelvi szótár elkészülhetne. Mostanig azonban csak öt ily tájszótár van készen és mintegy húsz van munkában. Tehát az alapmunka még korántsem fejeződött be. Nagyobb költséggel — legalább évi 10000 márkával — és ennek megfelelően nagyobb személyzettel, az egyetemi szüneteken kívül a gyüjtésre legkedvezőbb téli hónapokra is kiterjedőleg akarják most a munka folytatását biztosítani. E végből éppen a jelen alkalomból, midőn Setälä ötven éves lett, összeállnak tanítványai, barátai és tisztelői s egy *finn népnyelvi szótáralapot* akarnak megteremteni a finn nyelv iránt érdeklődő nagy közönség bevonásával. Ezt az alapot a Finn Irod. Társaságnak rendelkezésére adják olyképen, hogy mind a tőkét, mind a kamatokat a szótári gyűjtésre, majd ennek befejeztével a kiadás költségeire fordíthassa. A Kotikielen Seura intézi a gyűjtést s benne a Finnugor Társ., a finn archeologiai társaság és más rokon intézmények is részt vesznek.

Tekintve a művelt finn közönség kifogyhatatlan buzgóságát minden téren, ahol nemzeti ügyről van szó, nem kételkedünk, hogy a nagyszabású terv nem fog az anyagi eszközök fogyatékos voltán elhanyatlani és hogy a fonetikailag alaposan képzett gyűjtők nagy tábora, akik Setälä keze alól kikerültek, lelkesen fog osztozhatni e nagy föladat teljesítésében. Az így készülő nagyszótár oly emléke lesz magának a finn nemzetnek, amely túl fogja őt élni, még ha további ezernyi ezer évekre van is szabva a mienkkel együtt folyton fenyegetett életének sora. Óhajtjuk, hogy e szép és hatalmas emlékoszlopot mennél hamarabb fölépíthessék Setälä s hivatott dolgozótársai! VIKÁR BÉLA.

Arad megye nyelvjárásai.

Arad vármegye és Arad sz. kir. város monographiája. Szerkesztették *dr. Jancsó Benedek* és *dr. Somogyi Gyula.* III. kötet első felének I. része. Arad, 1912.

Ez a vaskos félkötet (507 l.) a megyének *néprajzi* leírását tartalmazza. Megtaláljuk benne a megye és város történeti megalakulását, közgazdasági viszonyait, közegészségügyét, népességi viszonyait, a nép antropológiai vázlatát kiváló szakemberek tollából (I—V. rész). Megtaláljuk továbbá benne a megye népének nemzetiségek szerint (magyar, német, román, szerb, tót és cigány) külön-külön csoportosított tüzetes leírását (VI—XI. rész). E részeknek írói, Somogyi Gyula és Kollarov M. István, alapos tanulmányok után, bő adatgyűjtemény birtokában készítették cikkeiket, melyek a népnek mindenirányú leírására kiterjeszkednek; megismerjük belőlük az egyes nemzetiségeknek falvait, építkezését, a nép életét, viseletét, szokásait, foglalkozását stb., s ami minket legjobban érdekel, n y e l v é t is.

Az aradmegyei magyar nép nyelvének tulajdonképeni ismertetését meglehetős rövidre szabta Somogyi Gyula (296—306. l.), bár elég gazdag gyűjtött anyag állott rendelkezésére, mint azt különféle megjegyzései (pl. „terjedelmesebb csángó szöveget fogok közreadni aradmegyei népköltési gyűjteményemnek

legközelebb megjelenendő kötetében" 304. l.) s a kötetben közölt népnyelvi adatai: tájszók (305—306), szólásmódok, közmondások (306—307), mesék (317—320), káromkodások (270), gúnynevek (271—272) stb. bizonyítják. Ez a rövid nyelvjárásleírás azonban így is megérdemli figyelmünket, mert több érdekes megállapítást tartalmaz s a közölt népnyelvi adatokkal, főleg pedig a két nagyobb összefüggő szöveggel (A kovács, magyarpécskai mese; A hűtlen asszony szeretője, csángó elbeszélés) használható adalék e vidék magyar nyelvének ismeretéhez.

A vármegye magyarságának nyelve a sok helyről való származás eredményeképen kevert s egységes jelleg híján levő. A szerző tehát nem is adhat róla áttekinthető képet valamely uralkodó nyelvjárási tipusból kiindulva s így talán csakugyan a leghelyesebb gondolat volt a magyar községeknek földrajzi fekvését alapul venni. Eszerint öt csoportban tárgyalja a szerző a nyelvi sajátságokat. A szerző célja már a kötet jellegénél fogva sem lehet, hogy rendszeres nyelvjárástanulmányt adjon s ezért nem is vesszük rossz néven tőle, hogy az egyes csoportokban csupán egyes nyelvi sajátságoknak egész röviden való megállapítására szorítkozik. Megjegyzéseit általában a rendszeres nyelvjárástanulmányok szokásos sorrendjében adja: hang- (magánhangzók, mássalh.), alak-, mondattani sajátságok; az utóbbiak között szerepelnek a jelentéstaniak is. Az első három csoport (1. a Körösök melléke, 2. a Csanád felé eső részek, 3. a megye középrészeinek újabb telepítésű községei) nyelvi sajátságainak rövid s példákban nem elég gazdag fölsorolása után egy kis összefoglalásfélét kapunk s azután külön tárgyalás alá esik a megyének két különálló s jellegzetes nyelvszigete: Magyarpécska és a gyoroki csángótelep (4—5. csoport). Az összefoglalás körülbelül mindent elmond: az aradmegyei magyar nyelvet általában a sokféle eltérés, a nyelvjárási árnyalások kevertsége jellemzi. Ugyanazon községben gyakran más-másképen beszélnek aszerint, amint az illető családok palóc, tiszamelléki vagy dunántúli vidékről származtak oda. Általános vonások: a zárt *ë* hiányzik (mindenfelé); az *e* hang „nagyon nyilt" („fêl, hiszêl, bênt, elmêntem"? Körösmellék); van itt „valami középféle hang a közép *ë* és *é* között" (Feketegyarmat); a magánhangzókat hosszan ejtik az alany- s néha a tárgyesetben is: cúkor, víz, vízet, szív, szívet (Körösmellék); az *ó* diftongizálódik *l* előtt: nyouc (nyolc), pouc, vout stb.; az *é* diftongizálása is gyakori: keit (két), neiz (néz), s az *ő* is előfordul így: leőcs (lőcs), geőzös (gőzös; mindezek a Körösmelléken) stb. A névszó- és igeragokat és képzőket jobbára az írásnak megfelelő módon ejtik, csak szórványosan kerülnek elő a szokottabb változatok (bul bül, tu tü).

A szerző érinti a románságnak a magyarra tett nyelvi hatását is és pedig három irányban: a) a románul tudó magyarok kiejtése, b) a megmagyarosodott románok kiejtése, c) román elemek a magyarban. A két különálló aradmegyei nyelvsziget közül Magyarpécska határozottan palócos jellegü (vö. Nyr. 7: 121. Simonyi Zs. ismertetését és Kálmán Lajos: Koszoruk 2: 226), de mivel a lakosság ide is különböző vidékekről vándorolt, nyelve keverék nyelv. Főjellemzője az aradmegyeiből egyébként hiányzó *ë* hang (lësz, tësz, ëszëm, sőt: bë, nëki, ëngem). A gyoroki csángó nyelvsziget nyelvének sajátos árnyalása lassan-lassan kivész, csak az öregek ajkáról hallani. Kár, hogy a szerző itt már saját bevallása szerint is csak „egész általánosságban" sorolja föl a jellemző sajátságokat. Kiemelem a következő alakokat: kukoriza, szivakodtak (civakodtak); ra, rék (rá, rájuk), hojza, hejza (hozzá).

A kis tanulmányt rövid gyűjtemény zárja be. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy Somogyi tanulmányát, bár szerény körben mozog s bár egyáltalán nem rendszeres nyelvjárástanulmány, mindamellett haszonnal forgatható részletmunkálatnak mondhatni. A kötetnek többi részében figyelmet érdemelhet még a mi szempontunkból a német, román és szerb népről szóló fejezetekben a magyar nyelv hatásának kiemelése. PROHÁSZKA JÁNOS.

Egy új stilisztika.[1]

Nyelvészeink és filológusaink többször fölemlítették már, hogy a magyar stilisztika tanulmányozása szinte teljesen szünetel. Ez a folytonos panasz újabban mégis bizonyos érdeklődést keltett a stilisztika kérdése iránt, egy pár jelenségről, minők az egyéni nyelv, a szóképek, a kifejezés stilusa, máris értékes dolgozatok szólnak. Hogyan illeszkednek be új tankönyveink ebbe a fejlődésbe?

Az előttem fekvő könyv legszembeötlőbb újítása módszertani és tegyük hozzá: szerencsés. Az induktiv módszert rendszeresen ez a könyv használja először és azóta két stilisztika (Ady-Endrei, Vidóczy) is követi ebben könyvünket. Az elméleti rész t. i. teljesen az olvasmányból, illetve az ahhoz fűzött magyarázatból indúl ki. Nézetem szerint helyesebb ez a módszer, mint az, amelyik az elméleti részt különválasztja a szorosabb értelemben vett olvasmányi résztől. Az olvasmányok miként illatos cserjék sorakoznak egymásután, míg egy kőfalhoz nem érnek, amelynél gyökerüket vesztik, s amelyen túl már az elmélet kertje virul. Ez az eljárás lehet egyben-másban következetesebb, mindenesetre tudományosabb, de az iskolában az induktív módszer sokkal előnyösebb. Ebben a tekintetben nem érthetek egyet Zlinszky Aladárral, aki az Ady-Endrei Stilisztika birálatában (Orsz. Tan. Közl. 1913:849) ezt az utóbbi eljárást visszaesésnek tartja. Mintegy az olvasmányok hímporát félti attól, hogy belőle formalisztikus tanulságokat vonunk le. „Odáig már eljutottunk, hogy az olvasókönyvet nem tekintjük nyelvtani példatárnak, — írja, — ne tekintsük stilisztikainak se.“ Bármily megvesztegetően hangzik is ez, mégsem egészen helyes. Elismerjük, hogy ha az olvasmányokat stílus szempontjából osztályozzuk, ezt az osztályozást nem mindig és nem mindegyiknél lehet következetesen végbevinni. De az olvasmányok ügyes kiválogatásával ezen is lehet segíteni. Azonban különbség van nyelvtan és stilisztika közt. Mig t. i. a nyelvnek az egysége a mondat s így a nyelvtannak ebből kell kiindulnia; addig a stílusnak s vele a stilisztikának egysége az egész írói alkotás, illetve annak valami önálló része. A stilisztikai hatás több rejtett stílusbeli érték közös eredménye s nem egyetlen szóé, vagy képé. Vannak egyes kifejezések, miknek állandó stilisztikai jelentésük van, de ezt nem mondhatjuk minden képről, jelzőről, hasonlatról stb. A legtöbbnek stílusbeli értékét csak a helyzet adja meg s ezt csak az egész olvasmány tükrözteti vissza. Arany János a Katalin egyik soránál eredeti „állingó“ jelzőjét („Megette állingó tömeg“) „hullámzó“-ra változtatta, mert művészi ösztönével fölismerte, hogy ez a szó jobban illik a cselekvény gyorsaságához.

[1] Stilisztika a középiskolák IV. osztálya számára. Szerkesztette *Bartha György dr. és Tordai Ányos dr.* Magyar tankönyvek sorozata. Szerkeszti Acsay István dr. Budapest, Lampel-Wodianer kiadása.

De ebből az egy sorból ugyan hiába igyekeznők a tanulónak mindezt megmagyarázni s idézni a tárgyszerűség törvényére.

A szerzők a stílus különféleségét az író egyénisége, az írásmű tárgya és célja szerint mutatják be, hogy azután a stilisztika egész területét a legcélszerűbb felosztási alap, az írásmű célja szempontjából vegyék tárgyalás alá. Bevezetésül tehát az egyéni stílusból indulnak ki, ami helyes is, természetes is, csak ahogy ezt a stílust magyarázzák, azzal vagyunk elégedetlenek. Petőfinek A hazáról c. költeménye a példa és ebből kell levonni a költő egyéni stílusának sajátságait. Ennek legszebb vonásai — állapítják meg a szerzők — „az egyszerűség és őszinteség, melyek e költeményben abban nyilatkoznak meg, hogy keresetlenül folyik tolláról a szó, hogy a legsúlyosabb gondolatokat is könnyedén fejezi ki...“ Mindez nemde egyaránt illik Aranyra, Vörösmartyra és még egy csomó költőnkre; az ilyen általános jellemzésből a tanuló egyáltalán nem látja az egyéni stílus sajátságait. Igaz, ennek megértése magasabb stilisztikai érzéket kiván, amit a tanulóktól tanulmányaik elején még nem várhatunk; mégis nem tudunk belenyugodni, hogy a szerzők ezt a kinálkozó alkalmat elszalasztották, hogy ezeket az érdekes egyéni nyelvi tanulmányokat — kellő pedagógiai tapintattal — értékesítsék. Itt igazán fölhasználhatták volna Prohászka dolgozatát (NyF. 58.) vagy mint a Petőfiével szemben álló egyéni stílusra (a szerzők Tompával vetik össze) Bajza József értekezését (Nyr. 1908).

Ezen kívül csak még egy kifogásom van. A szerzők a nyelvhelyesség tárgyalásánál szerepeltetnek egy Régiség c. fejezetet, ami helyes, de amint a példákból is nyilvánvaló (az Ehrenfeld kódexbeli fordólt farkas, Mindszenthi: János király haláláról) itt a régiességről nem mint mindig eleven stilisztikai értékről van szó — pedig tanár és tanítvány elsősorban erre gondolnak — hanem a régi irodalom stílusának, nyilván mint a helyes magyarság kritériumának, bemutatásáról. — Persze ezeken kívül kiki saját stilisztikai érzéke szerint még sok más sajátságot vesz észre. A stilisztika is olyan mint a mesének az a kútja, amelyikbe akárki szállott is be, mindig mást hozott fölszinre (mint amit keresett). Igy például nekem föltünt, hogy az ilyen kifejezésekkel kapcsolatban: „az ünnepet *pénztelenségben* elszenvedni — ne *vonyits* — kedve *szottyan,* — ámbátor hogy ehhez az *aktushoz* nem ló kell...“ (Tömörkény I. A csempész című olvasmányából; a példákat még szaporíthatnám) a szerzőknek jó alkalmuk lett volna megmagyarázni, hogy néha a tájszavak, a szokatlan, furcsa hangzású, különös képzésű, sőt gyakran az idegenszerű kifejezések önkénytelenül is humoros hatással vannak ránk, már magával puszta nyelvi (formai) megjelenésükkel is. De talán nagyon is sokat kivánunk egy negyedik gimnazista stílus-érzékétől; sőt azon se csodálkoznánk, ha Kulcsár Gyula kiderítené, hogy amiről itt szó esik, az nem stilisztikai, hanem már nyelvesztétikai kérdés (l. Nyr. 43 : 109), s egyébként is a szerzők a tájszavak jellemző erejét helyesen emelik ki.

A világos stílus elemeinek tárgyalásában az ellentét kedvéért olvasmányokat idéznek a latinosságra, németességre (Kazinczy: Erdélyi levelek)... Ezt az eljárást egyesek pedagógiai szempontból veszedelmesnek tartják azzal érvelve, hogy nem szabad a tanulót olyan stílusra tanítani, ami helytelen. Ezek az aggodalmak azonban fölöslegesek és könnyű őket eloszlatni. Itt csak Arany János tekintélyére hivatkozunk, aki azt iratja Vojtinával, hogy a stílus helyességét észrevenni:

mint a jó egészség
Szelíd hatású titkos működését
Könnyebb, mikor *nincs*, mint akkor, ha van.

A hangulatos stílus tárgyalásánál a szerzők értékesítették Zlinszky Aladár tanulságos eredményeit. Végül a stílus különös sajátságai címén a szerzők a tárgyszerüségre, az ujságra, a választékosságra idéznek példát. Mindez a szerzők új módszerében, a világos elméletben szerencsésen érvényesül.

Hogy az olvasmányokhoz bő magyarázatokat fűztek, ezt szükségesnek találom. Mert igenis szükséges a zsenge olvasó figyelmét felhívni a stílus alaki szépségeire. A tanuló tekintete ugyanis mindnyájunk tapasztalása szerint fürgén, de észrevétlenül tovasiklik rajtuk; érdeklődését kizárólag a cselekmény s még felsőbb osztályuaknál is legföljebb a jellemzés teljesen leköti s a nyelv művészete mellett közönyösen mennek tovább. Itt is volna egy-két megjegyzésem (a magyarázatban a szerzők figyelembe vették Zolnai Gyula birálatát), ezek azonban nem oly lényegesek, hogy fölemlitésükkel azt a látszatot keltsem, mintha nem volna a legtöbb magyarázatuk valóban sikerült. A szerzők — nagyon helyesen — az irásművek szerkezetére is fölhívják a tanuló figyelmét, a magyarázatok tárgyi szempontból ügyesek, stílusuk magyaros, mindig emelkedett, sőt lendületes.

GESZTESI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Az idegen szók. A filozófia most nagyon népszerü tudomány. A tudományt szomjazó hölgyek és urak százával hallgatnak minden népszerü fiilozófiai előadást. Hogy mennyit tudnak ezekből megemészteni, arra különös világot vet a következő eset. Egy fiatal hölgy igen komolyan ráadta fejét a filozófiai tanulmányra. Ennek bizonysága az a körülmény, hogy gondosan följegyezte az előadásoknak minden olyan kifejezését, amelyet nem ismert s nem értett. Ezeket aztán szorgalmasan kikereste valamelyik szótárban vagy megtudakolta valamelyik tudós ismerősétől. Véletlenül a kezünkbe került egy ilyen jegyzék, mely egy népszerü filozófiai óra eredményét (vagy inkább eredménytelenségét) mutatja. Tessék kérem figyelni, híven közöljük a jegyzéket:

deduktiv = rossz vezető
induktiv = jó vezető
syntesis = elemzés
analisis = boncolás
ideologia = gondolkodás, lélektan
intuicio = nézet
pathologia = orvostan
anatematizálni = egyházi átok
askezis = önsanyargatás
konvistador =
atavizmus = visszaesés
verizmus = (érzékiség)
nuditas = meztelenség
kontemplálni = összefoglalni
imperialis = császári, uralkodó
limpidezza =
apologia =
insula =
individuum = egyén, egyed
intuitive = nézlet, szemlélet
descriptio =
perceptualis =
deductio =

(A lapocskán még ezt a két érdekes bejegyzést találtuk: „A gondolat tévútja a filozófia. — Bücher [így]: Anyag és erő.“)

A szorgalmas hölgy tehát a legképtelenebb magyarázatokat kapta sok idegen szóról, mellyel az az előadás pompázott. Nem tudjuk, ki volt az a népszerü előadó, de az itt közölt jegyzékből megláthatja, milyen eredményes az ilyen „népszerü“ előadás. ANTIBARBARUS.

Iskolai életkép. Szintér: egy teljesen magyar falu iskolája.

Tanító: Hol voltál tegnap Erzsi?

Iskolás: Kérem, a vásáron voltunk, sok mindent kellett venni; reám is szükség volt, nem jöhettem az iskolába.

T. El tudnád-e sorolni azt a sok mindent, amit vettetek?

I. Vettünk eszcájgot, jéger ingeket, egy berlinert, az öcsémnek hangedlit, pertlit, azután rózsás firhangot, meg két pár strimflit. Édesapám magának vett egy sámedlit meg calstokot. Ráültem a ringlispilre is. A suszternál vettünk egy pár cugos cipőt sévró bőrből. Egy anzick kártyát is kaptam, azt a gangba szegeztem ki. Ezeket mind beleraktuk egy ferslagba. Azután elmentünk a vasárushoz egy sparheltet nézni, mert a rerünk kiégett, de a boltos igen smucig volt, nem vehettük meg. A tislérek szép sifonérokat és kredenceket állitottak ki, osztán a tislérné olyan slampett volt, csakugy úszott a slepje, a gürtnije meg ki volt csúszva. Azután bementünk ebédelni; édesapám jó szaftos sniclit rendelt, ami igen smakkolt. Még kávét is hozott a keller, de az zaccos volt.

Ime egy kis mutatvány abból a sok német szóból, amit népünk használ.

Hát az úri rend? Annak körében is közkedveltségnek örvend az ancug, auszlag, bergsteiger, csuszpájz, cech, frizőr, féderveisz, fertig, garnérung, galocsni, hecc, hölzni, hercig, ja, kugli, kunszt, kreicpolka, kisztihand, kiszni, kundsaft, muff, nachkaszni, nudli, nocheinmal, prézli, pucolni, partner, pech, pakundekli, spalett, slafrokk, stelázsi, spriccer, sneidig, serhókli, stoppolás, stimmel, slicc, slusz, smirgli, stafirung, svung, spájz, überziger, veidling és még vagy 5—600 ilyen fülsértő szó.

Tetszik ez valakinek? Ha igen, nem irigylem a nyelvérzékét, mert meg van romolva. Az ilyen fül a medve bömbölését is fülemile-énekként élvezi.

Cipészünk tősgyökeres magyar ember és munkaközben mégis a következő eszközöket használja: fanrum, kneip, vecstein, stuffer, falcang, cvikk, bórer, klecstekli, anpasz, virslisneider, abnehmer, englis, steár, beicangli.

Tanításunknak egyik legfőbb célja növendékeinket a szép, magyaros beszédre megtanítani. Ha tehát eddig ékes magyar nyelvünk koszorujában ezeket a csalánokat és bürköket megtűrtük, kezdjük el a gyomlálást. Dobáljuk ki őket és illesszük be helyettük a megfelelő, szép magyar szavakat. Mert vannak ám, csak ne „terheltessünk“ őket előszedni. Szebb ám a kézcsók, mint a kisztihand; a tisztitás mint a pucolás; a kellemetlenség mint a pech; az éjjeli szekrény mint a nachkasztni; a tűzhely mint a spórhelt; a sütő mint a ren; az evőeszköz mint az eszcájg; a sikos por [v. cipőliszt] mint a féderveisz; a költségszámla mint a cech; a felső kabát mint az überciger stb.!

Ha pedig még a tiszta magyar Rostás János cipészmester is „klecstekliz“ és „falcangol,“ ebbe se nyugodjunk bele! Ne engedjük, hogy a magyar génius búsan bandukoljon közöttünk és ne találja honját e hazában! A Magyar Tud. Akadémia adjon ki egy füzetet, melyben minden iparos eszközének magyar

neve legyen meg. Küldje meg azt nekünk és mi minden az ismétlőbe elibénk járó iparos-tanulót meg fogunk a magyar nevekre tanítani.

Többi növendékeinknél is legyünk kitartók az idegen szavak kiküszöbölésében, 2—3 év már meghozza fáradozásunk édes gyümölcsét: a tősgyökeres magyar szavak használatát.

(Somogyi Iskolaügy 1914. IV. 1.) BÓDISS GÉZA.

Hulla. Egy ujsághírben ezt olvasom: A koporsót magába záró faládát a családtagok és a hivatalos tisztviselők [a közleményben ugyan 'közegek' van] jelenlétében hullaszállító kocsira tették. (Az Ujság 1914. V. 31.) Megemlítették már a Nyr-ben, mennyire kegyeletsértő ilyen kapcsolatban a hulla szó használata. Olyan hatással van az emberre, mintha a városon kivül jártában egyszerre csak arra riad, hogy pocsolyába lépett és a sáros víz a fülébe loccsant. A NyUSz. adatai szerint, akár Pólyától, akár Szemerétől való a szó, a nyelvújítás a személyre való vonatkoztatás nélkül, a betegségtől elpusztult, élettelen emberi testet akarta vele elnevezni. A szó ugyanis a *hull* igéből keletkezett. Hulla tehát tulajdonképen az olyan embernek a teste, aki csatában, vagy valamely betegségben többedmagával, nagy tömegben elhullott. (Sokan ellhullánac az napon az nép kőzzűl. MA: Bibl. I. 79, idézi a NySz.) Tudvalevően a férges, rothadt gyümölcs is lehull a fáról s mindezenkívül az állat is elhull a betegségben. Innen van aztán, hogy a hulla szóhoz kellemetlen képzettársítás fűződik. Hisz amikor a hozzátartozók halottjukat kocsira teszik, nem csak az elpusztult, élettelen tetemet látják benne, hanem az elköltözött emberre is gondolnak. Mért ne lehetne hát a fenti mondatban halott-, vagy tetemszállító, avagy egyszerűen *halottas kocsi?* Csak az ujságíróktól függ és a hullaszállító kocsi ebben a kegyeletsértő használatban többet nem fordul elő.

DÉNES SZILÁRD.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

Hibás tanitások. 1. A határozó igenév. Vargha Damján egy könyvbirálatban (Hivatalos Közlöny 1914. 22 : 303) azt írja: „Találkozunk germanizmusokkal a műben: pl. *meg volt különbözletve* 268. l., *el van feledve* 271. l.“ Igazán megfoghatatlan, hogy most már nyelvész embernél is találkozunk evvel a teljesen alaptalan fölfogással, mely egy idő óta féltudósok és tudatlanok közt annyira elterjedt s melynek fonákságát a Nyr-ben is már többször kimutattuk. Vagy talán komolyan megfontolt állítás ez? Akkor legalább meg kellene okolni.

2. Föltétes és óhajtó mód. Az egyetemen s a középiskolában már rég nem tanítunk óhajtó módot, hanem azt tanítjuk, hogy a föltétes mód fejezi ki mind a föltétes kijelentést, mind pedig a föltétes kivánást vagyis az óhajtást. (A föltétlen kijelentésre szolgál a jelentő mód, a föltétlen kivánást vagyis a fölszólítást, parancsot, kérést a fölszólító móddal fejezzük ki.) A Népt. Lapja f. é. 29. számában közölt mintaleckéből azt látjuk, hogy némely néptanítók a föltétes módon kívül óhajtó módot is tanítanak. A mintalecke azt mondja, hogy ebben a mondatban: „bárcsak *jönne!*“ ámbár benne van a föltétes módnak a jele, „mégsem mondhatjuk, hogy ez az ige is feltételesen fejezné ki a cselekvést. Mert itt a cselekvés nincs feltételezve, hanem óhajtva van... Ez az ige-

alak a cselekvést óhajtó módon fejezi ki... A feltétes móddal alakra nézve egyezik az óhajtó mód, azért azt mondjuk, hogy ezek rokon módok." — De hiszen itt nem két rokon móddal, hanem egyetlen egy móddal van dolgunk. Mire való tehát a népiskolában ez a szőrszálhasogatás? Nem elég azt mondani, hogy az óhajtást is föltétes móddal fejezzük ki. Ezt ezen a fokon nem is kellene megokolni, de utóvégre a megokolást se nehéz fölérni ésszel: az óhajtás csakugyan mindig föltétes, mert csak föltétes kivánságot fejez ki, melynek teljesülését bizonytalannak tartjuk, holott a föltétlen kivánságot vagyis a fölszólítást így fejezzük ki: *jöjjön.* — A népiskolában még úgy is kelleténél több a grammatizálás, minek visznek bele még olyan teljességgel fölösleges megkülönböztetéseket is?

3. A két *hiú* szó. Az egyenlő hangzású szók, az úgynevezett homonimok rendesen nem okoznak félreértést, de néha mégis megesik az élőbeszédben, sőt írásban és nyomtatásban is. Erre találtam példát egy különben igen jó iskolai könyvben.[1] A szerző közli Sylvesternek az új szövetség bevezetéséül szolgáló párverseit, s ehhez a vershez: „Hitre hiú mind, hogy senki se mentse magát" jegyzetben azt mondja: „*Hiú* = hív, hű." Ez félreértés, mely Sylvester mondatát értelmetlenné teszi. Igaz, hogy ez a *hiú* annyi mint *hív,* de nem mint a melléknévi *hív,* hanem mint az igei *hív,* = hí, szólít, tehát hitre híja mind az embereket. T. i. a *hí, szí, rí*-féle igéknek itt-ott a régiségben s a népnyelvben ilyen kéttagú alakjuk van: *hiu, sziu* stb. (l. TMNy.) Hogy is lehetne *hiú a hű*-nek változata, holott a *hű* magashangú, *hiú* pedig mélyhangú szóalak?

SIMONYI ZSIGMOND.

Egy legújabb szövegkiadásról. A szövegátírás veszedelmeit (v. ö. Zolnai, Nyr. 35: 62—74.) legújabban Alszeghy Zsolt sem tudta kikerülni, mikor a Kisf. Társ. Nemzeti Könyvtárának 9. k.-ben a SándorK. egy részét kiadta. Úgy látszik, A. — bár nem jelzi — a kiadásnál az eredetit használta és így az alábbi összeállítást csak bizonyos fönntartással közlöm, mert nekem megvannak a kétségeim a Volf kiadásával szemben is.[2] Mindamellett meg kell őket említeni, mert vannak nyilvánvaló tévedések, az A. kiadásában levő, a SándorK. 23. lapjáról közölt hasonmás — legalább itt — különben is igazolja Volf kiadását.

Előbb azonban a *varius* alaknak *varjús*-sá való átírását akarom szóvátenni. A. szerint varius = hóhér, de hogy honnan vette ezt az értelmezést, nem tudom; ő maga nem említi, szótáraink, népnyelvi közléseink nem ismerik. A szónak különben sem lehetett *ekkor* még ilyen alakja, legfölebb *varjas* (v. ö. OklSz., NySz. Hermann O.: A tarvarjú stb. 14—26). De ha még ez sem volna elfogadható, van egy mondattani bizonyítékom: e szó előtt egy esetben sincs névelő, tehát köznév nem lehet, csak tulajdonnév, ez egyezik meg t. i. a SándorK. nyelvhasználatával. A. olvasásmódját tehát el kell ejtenünk.

[1] Weszely Ödön: A magyar irodalom ismertetése, 3. kiad. 1911. — A szóban forgó versnek köv. sora is hibás ott: „Elveszt és *nyomós* itt nem lehet a te neved." Helyesen: *nyomos,* mint uo. a jegyzet is jól magyarázza: „nyomot hagyó, maradandó." A *nyomós* a verset is megrontja.

[2] V. ö. MNy. 9: 182. Ehhez hozzátehetem azt, hogy a Döbr. K. 20. lapjáról (azokról, melyeket Katona állít össze, Nytár XV: XVI—VII.) magam is kb. 17 közlési hibát jegyeztem ki.

A többi hibák: *megyőnk* (241—42[1]) A.-nél = *megyönk*, helyesen: *meggyönk* (sajátságos, hogy itt Katona L. is tévedett, l. IK. 10 : 391); *alletom* (2433—42) A. szerint *állétom*, pedig ez csak *alétom* (ez a szó ilyen alakban és főképen ilyen jelentéssel *ekkor* még nem is fordulhat elő, v. ö. NySz., NyUSz); *ezőkkeeth* (2114 = 39), A.-nél *ezőkét*, így azonban a mondatnak nincs értelme, helyesen: *ezöket* és nem egyéb, mint a latin *haec* fordítása; *hetook* (2926 = 46), rövid *o*-val irandó át, nem hosszúval, mint A.-nél, mert nem más, mint a hét ‹stultus› mn. többese. Sajtó- v. íráshibák: 2321 = 40 *ezt*, helyesen: *azt*, 2512 = 42 és 316 = 46 *boldogtalan*, ill. ból- h. *bódogtalan*, 2837 = 45 : *örökkőn*, h. *örökkől*, 301 = 46 *igen* h. *ígyen* stb. Végül kiemelem a közlésnek közetkezetlenségét, pl.: 2636 = 43 : *felessegőm* = *felességöm*, de: 262 = 43 : *felesseege* = *feleségе*, 2725 = 44 : *hagyassa* = *hagyássa*, de: 3113 = 46 *iegyőssőmtűl* = *jegyösömtül*, 3033 = 46 : *tettere* = *tetére*, de: 304 = 46 : *tetere* = *teteére* (szerintem ez utóbbi a helyes) stb.

Mindebből nem akarok himet varrni A. kiadásának többi részére; remélem, hogy azok jobbak, mert a kiadónak velük már könnyebb volt a dolga; nem állhatom azonban meg, hogy avval a gyakran hangoztatott elvvel ne végezzem e sorokat: mennyire szükséges az, hogy az irodalomtörténeti és nyelvészeti kutatások és tanulmányok egymással párhuzamosan haladjanak, akármelyik tudománynak specialistájáról van is szó.[2] ZÁVOR BÉLA.

Érdekes egyeztetés. 1. Ferenczi Zoltán az ungvári Petőfi-emléktábla leleplezésekor így szólt: „Nincs nyoma az Uti levelekben annak, hogy Ungvárt valamit, pl. legalább *a várat, melyek* iránt mindenütt nagyon érdeklődött, megnézte volna“ (Akad. Értesítő 1911. 637). Ezt egyszerűbben így lehetett volna kifejezni: ...hogy legalább a várat — mert a várak iránt mindenütt nagyon érdeklődött — megnézte volna (vagy: pedig a várak iránt...). De minden esetre érdekes az az *értelem szerinti egyeztetéshez* hasonló szerkezet, melyet az idézett mondatban látunk. A vonatkozó névmás használatában elég nagy szerepük van az értelemszerinti egyeztetéseknek (Arany Jánostól való példák Nyr. 29 : 409). Néha viszont nagyon ragaszkodik a népnyelv az alakszerinti egyeztetéshez; vö. Láttam három lányt, *aki* ezeket mondta (Kálmány: Koszorúk 236). Hová mégy *te, három árva* (Népk. 1 : 185). Mit beszélsz, mit beszélsz, tizenkét szép legén (uo. 3 : 50; de uo. Csak *ti* ne hagyjatok, 12 szép legén). L. erről még Nyr. 9 : 228.

2. Érdekes egyeztetés példáját látjuk Gyöngyösinek egy mondatában: *Menj érte valaki*, mondjad, hogy itt várom (Philostenes és Florentina 13). Az ige 2. személyű, az alany *valaki*, 3. személy, tehát két szerkezet van összeforrasztva: menj érte te × menjen érte valaki. Tehát szerkezet-keveredéssel, mondatkombinálással van dolgunk, aminőkről Simonyi szól (A m. nyelv 2. kiad. 13, vö. MHat. 1 : 47). Meglepően hasonló példákat idéz Brugmann a mondat-keveredésről szóltában (Kurze Vergl. Gr. 948. §. végén). Amit ott Terentiusból idéz, egészen a Gyöngyösi mondatához hasonlít: aperite aliquis actutum ostium, szó szerint: nyissatok valaki ajtót azonnal! KEMENES PÉTER.

[1] Az első szám a NyET-ra, a második A. kiadására vonatkozik.

[2] E tekintetben különösen a német filológusok lehetnek példaképeink, így Schönbach, Wilmanns, Sievers, Meyer R. M. stb., vagy pl. a francia Paris G., bár nálunk is lehet egyesekre hivatkozni.

Férjhez megy, férjhez ad. Ezeknek a kifejezésmódoknak ősrégi voltát már régebben kimutattam, s idéztem a mordvinon kívül minden finnugor nyelvből (l. Beke, A vog. határozók, NyF. 25 : 31., Nyr. 40 : 352, Fokos, Nyr. 39 : 94). De megvan a mordvinban is : *miŕďeńe maksoms* 'verheiraten (ein Mädchen' *miŕďe* 'Mann, Gatte') Paasonen, Chrest. 471. sz. De nemcsak a finnugor nyelvekben fordulnak elő ezek a szólások, hanem a török-tatár nyelvekben is. Ime : oszmán-török : *hodžaja vermek* 'férjhez adni' ; *hodžaja varmak* 'férjhez menni' (Kúnos : Oszmán-török nyelvkönyv 169), karacsáj : *erge· bar-* 'heiraten' ; *erge· barlı·q q'ız* 'mannbares Mädchen', *q'ızni jerge· ber-* 'die Tochter verheiraten' *(bar-* 'gehen', *ber-* 'geben, schenken') Pröhle : Keleti Szemle 10 : 101 : baskir *irgä bär-* 'férjhez megy' uo. 5 : 244 ; kumük : *erge bar-* 'férjhez menni' (Németh, uo. 12 : 112), kazáni-tatár : *irgä birmäk* 'férjhez adni' Bálint 2:25; — Vö. még *kejäügä barmak* 'férjhez menni' *(kejäü* 'vőlegény'); csuvas: *kū χör-*àDŽ'ā *kat' š' t' š' ā kajman* 'ez a leánygyermek nem ment férjhez' Mészáros : Csuv. Népkölt. Gyüjt. 2 : 245 (Paas. *kat't'š'ā* 'vőlegény'). Ujabban indogermán nyelvekben is keletkezett ilyen kifejezés, pl. az olaszban : *andare a marito* 'férjhez megy' (Kőrösi). BEKE ÖDÖN.

Francu. Melich J. MNy. 10 : 255 egy kissé fölszínesen bánik el evvel a szóval, mikor „a betegségnek tudatosan csinált latin *morbus franzus* nevéből nyilván tudatosan készült elvonás"-nak mondja. Nem tudom, az a „*morbus franzus*" csak föltevéses alak-e (akkor M. talán csilaggal jelölte volna[1]), de akkor is : mért vontak volna el ebből *francu*-t, holott a latin *modus, Martinus, Albertus* szavakból nem *módu, Mártonu, Albertu,* hanem — mint M. maga fejtegeti — *mód, Márton, Albert* stb. lett. Igy állván a dolog, nem tudom, hogyan állíthatja M. a *francus* > *francu* elvonásról : „ezt kétségtelenül be is tudom bizonyítani." Pedig semmivel se tudja bizonyítani. Fölszinességét bizonyítja az is, hogy nem tudja vagy nem veszi tekintetbe, amit Steuer és Szinnyei írtak erről a szóról (Nyr. 18 : 225 és 22 : 490) : hogy t. i. az oláh *frantiu*-ból van átvéve. Akár helyes ez a vélemény, akár nem, meg kell vizsgálni, mielőtt más megfejtést, még azonfölül olyan gyengét, kockáztat az ember.

FILOLÓGUS.

Ökrömdederunt. Szótárakban nem találom e szót, az irodalomban is csak egy helyről ismerem. Simai Kristóf Gyapai Márton c. vigjátékában (1792) van szó ökrömdederunt emberekről. Hogy ezen ostoba embereket kell érteni, azt úgy a szó önmaga, mint a szöveg értelme bizonyítja. Keletkezése egész világosan meghatározható. Eléggé gyakori eset, hogy egy közhasználatú szót vagy mondást tréfás szándékkal elferdítenek. A szinészeket pl. szokták a nemzet napszámosainak nevezni ; a részeges szinész a nemzet *snapszámosa.* Igy keletkezett a circumdederunt-ból az ökrömdederunt, talán a deákos osztályban, bár az se lehetetlen, hogy a népnél. Simai ép úgy szerette a jó népies magyarságot, mint pl. piarista társa Dugonics. SZIGETVÁRI IVÁN.

Két érdekes helységnév. *Bánca.* Gyöngyösinél fordul elő : De én is részt vettem a Bántzaj vámban, el mentedkor voltam ki menyeczke számban

[1] Régi szótáraink is csak morbus gallicus-nak mondják, Verancsicsnál gallica scabies.

(vö. MNy. 9 : 447),[1] Bánca nevű helységet a mai Helységnévtár nem ismer, de 14.—15. századi oklevelek Bács megyében emlegetnek Bánca nevű helységet, Óbánca és Nagybánca alakban is (l. Pesty és Csánki). S egy Báncza(i) nevű családot ismerünk Hunyad m.-ben (Csánki 5 : 153).

Bezedek baranyamegyei helység neve a régi oklevelekben (l. Csánkinál) így van írva: Buzuldeg, Bezeuldeg, Buzulduk stb. Ezekben az *u* betü *ö* hangot jelölhet, de előfordul így is: Buzaldegh, Bozuldegh, s ezek mélyhangú alakok lehetnek, akkor pedig emlékeztetnek a DöbrK-nek egy különös szavára: „Annakutánna látta Jakab es... Mindennél kedég utólban miként *bvzvldvg* (idétlen) én es láttam." Az „idétlen" szót a másoló írta a sor fölé magyarázatul (l. NyETár 12 : XII). A latinja így hangzik: Novissime autem omnium tamquam abortivo visus est et mihi. [A szó eredetileg alkalmasint megromlottat jelent, mert a török nyelvekben *bozul-* a. m. megromlani, s ebből szabályos képzésű igenév volna: *bozulduk,* megromlott, romlott. — *S. Zs.*]

HISTORIKUS.

Tájszókról. *Mennen.* (Nyr. 43 : 38). E szó az ormánsági nyelvjárásban él, ebben az alakban: *mënnen.* Például igen gyakoriak az ily kifejezések: Nem látod, *mënnen* csurog a víz! *Mënnen* felül lakik X? Innen vagy túl?

(Baranyapáprád). LOSONCZY FERENC.

A *badár* szó itt az Alföldön, de különösen Mezőtúron agyagedényt jelent és pedig csak olyan agyagedényt, amely ott, Mezőtúron készült.

ZÁDOR LENKE.

bükkfejes, bükkfejü a Székelyföldön a. m. konok, makacs; *bitfa-ember* (azaz bikkfa-ember) Vas megyében 'esetlen, faragatlan ember' (MTsz): vö. horv. *bukva, bukvan* Dummkopf, szlov. *bukovež* ungeschickter Mensch: *bukva* a bükkfa neve (németül *ein hahnbüchener* v. *hagebuchener Mensch:* nyers, faragatlan ember). A szláv nyelvekben több ilyen átvitel is van, pl. bolgár *dub* tölgyfa és tökfej, orosz *dubŭ* tölgyfa, *dubína* karó, tuskó és tökfej. Vö. még: „Nem röstelli utána fecsegni a *legbikkfafejűbb* uszítók közhelyét." (Népszava 1910. V. 6.)

brónabúgy: egy almafaj (Gömör m. MTsz). Nyilván azonos a NySz-ban Lippai Pozsonyi kertjéből közölt *bonaburuttya* almával. A név olasz eredetünek látszik: *buona-brutta?*

gerlice-tövisk a MTsz-ban hiba, mert a Nyr-ben az ill. helyen *gelice-tövisk* van. Igaz, hogy a gerlicét is mondják gelicének s az Ononis spinosa azonfölül *gilice-tüske, gilice-tüsök* névvel is előfordul, *gilice* pedig magában a. m. gerlice. De a növénynév népetimológiával lett ebből: *iglice, iglice-tövis* = horv.-szlov. *iglica* 'tűcske' (*igla* tű). Vö. tót *ihličina* iglicetövis. (Vö. Dank., Mikl.)

MARIÁNOVICS MILÁN.

motosz. Rákosi J. a Windsori víg asszonyok új fordításában (1 : 1) ezt a mondást adja az egyik szereplőnek, Evansnek, a szájába: „Van is az

[1] De ez a szólás nem itt jelenik meg először, már 1884-ben közölte Nagy Sándor s kapcsolatba hozta vele a Báncai nevű 16. sz.-i versiró nevét, melyet Szilády Bánkainak olvasott RMK. 4 : 267. Vö. Egy. Phil. Közl. 8 : 660, 10 : 603. — *A szerk.*

én koponyámban még egy motosz..“ A kötethez való jegyzetek írója ehhez megjegyzi: „*motosz : motoszkál*-ból; Evans kénye-kedve szerint elferdíti, rövidíti, bővíti, komponálja a szókat.“ Ámde itt nincs a helyén ez a megjegyzés, mert ez a szó nem Evans, ill. Rákosi alkotása, mert az egész Alföldön el van terjedve ez a szólás: *motoz van a fejibe;* eredetileg úgy látszik a birkáról mondták (1840-i adat, l. MTsz.), most pedig bolondos emberről. Rákosinál Evans kómikusan maga magára alkalmazza.

szédibaba? Rákosi a Winds. víg nők 1. kiadásában 3 : 3 az írta: „No kis *szédibabám*, hívünk voltál-e?“ Az új kiadásban ezt tette helyébe: Hű voltál-e hozzánk, kis Pöttön Jankó? Amaz talán nincs is meg a népnél, csak az író vonta el a következő igéből: „*szédibabáz*: addig forog körben, míg elszédül“ (Felső-Somogy, Balatonmellék, Nyr. 27 : 525), mintegy: azt teszi, hogy szédüljön a baba.

bukó, gubó, gugó. Láttuk Nyr. 42 : 425, hogy ezek a szók a Jakab névnek tót *Kubo* alakjából erednek. Ott a *vén Kubó* csak egy rimaszombati misztériumból van idézve. Most látom, hogy ezt a hang-alakot is idézi CzF. szótára mint köznevet: „*Kubó:* oly emberről mondják, ki vastag, bolondos, trágár tréfákat szeret űzni...“ A MTsz. nem ismeri. KOVÁCS MÁRTON.

Inas. A szlávisták mennyi kötetet teleirtak már nyelvünk szláv elemeiről, s mégis sokszor behunyt szemmel mentek el a legfontosabb s legvilágosabb egyezések mellett. Ilyen fontos és világos dolog az *inas* szónak szláv eredete. Az első, aki itt is szláv eredetre gondolt, természetesen Dankovszky volt: ő „illir“ *inas* szóból származtatja, de ez, valamint a szlovén és rutén *inaš*, a magyarból való. Azután még sokféleképp magyarázták. CzF. *in*aló, talpaló szolgának tartották. Mátyás Flórián (NyK. 4 : 207), Hunfalvy (uo. 10 : 322) és Simonyi (Nyr. 3 : 436) a szolgát jelentő régi magyar *in* szóval rokonították (mely magashangú ragozással járt, vö. *inség* régente a. m. szolgaság). Budenz elfogadta ezt a rokonítást, de mind a kettőnek eredeti 'kis v. fiatal ember' jelentést tulajdonít s a vogul *mań* 'kicsiny' szóval és társaival egyezteti. Mindezek a megfejtések részint jelentésbeli, részint hangzásbeli okokból valószinütlenek. Abban igaza van Budenznek, hogy a 'fiatal ember' jelentést tarthatjuk eredetinek[1] s a 'szolga' jelentést abból fejlődöttnek: „Hogy eredetileg kis v. fiatal embert jelentő szó alkalmas a 'servus, famulus' kifejezésére, mutatja pl. a ném. *bursch*, fr. *garçon*, or. *malčik* 'knabe, diener' ilyen használata“ (Bud. id. h.) és tegyük hozzá az *apród* szót, mely régente gyermeket jelentett, s a *gyermek* szót, mely viszont a lengyel nyelvbe átmenve ott apródot jelent, tehát jelentette ezt bizonyosan a régi magyar beszédben is (vö. NySz. *gyermek* 4, hol az idézetnek a latin eredetijében is puer van). — De az *inas*-nak második jelentése is már a szlávságban fejlődött, mint a köv. adatokból kitünik: ó- és új-bolgár *junoša*, régi cseh *junoše, jinoše*, lengy. *junoša* Jüngling: szlov. *junoš* Edelknabe, Lehrjunge; vö. még szerb, horvát *junāk* „Jüngling, Soldat, Held, Gatte, Diener, Famulus.“ Mind a két szó a szláv *jun* 'fiatal' melléknév származéka, mely a latin *juvenis* s a német *jung* szónak rokona (mindezeket az adatokat l. Bernekernél). — Kétségtelen, hogy *junoš*

[1] A régiségben igen gyakran fiut, legényt jelent (NySz), fiatal katonát is, és puer v. adolescens szóval fordítják latinra (l. MNy. 3 : 33), sőt északi és keleti nyelvjárásokban ma is a. m. fiu (l. MTsz).

régente a szlovénban is ifjut jelentett és mind a két jelentésével átjött hozzánk. A **junos* > *inas* hangfejlődés a magyarban történhetett, úgy mint a *juhar* > *ihar, juhász* > *ihász* esetében. MARIÁNOVICS MILÁN.

Taskan. Baros Gyula egyik munkájában (A radványi verseskönyvek. 1904.) lapozgattam nemrégiben. Ebben a 125. és k. oldalon közöl egy 17. sz.-beli éneket, amelyben egy előttem egészen ismeretlen jelentésű szót találtam: *taskan*. Előfordulása helye különben eképen hangzik:

„Szegénynek, gazdagnak csak egy az ő sorsa,
*Taskan*nak[1] bársonynak mindegy az jutalma,
Ha ma gazdag király, szép mint arany alma,
Holnap koldus lehet, vagy megrothadt alma."

Mint az utánakövetkező bársony szó sejtetni engedi, valami szövetfajtát jelenthet, de hogy milyenfélét, igazán nem tudom. Baros se tudhatta, mert semmiféle magyarázó jegyzettel nem kiséri a lap szélén.

Szótáraink nem ismerik. Én se máshonnan. A Nyr. olvasói vagy munkatársai nem ismerik-e? Használták-e más íróink is? Mit jelent?!

(Kolozsvár.) WALTER GYULA.

Olvasd: táskának = koldustáskának. — A szerk.

Kazul. Babinger Ferenc a Nyr-ben (42: 251) szépen megmagyarázta, hogy jutott ez a szó a 'vörös' jelentéstől a 'perzsa' jelentéshez, melyben 16.—18. századi forrásaink használják. Itt közlök e szóra vonatkozó néhány adatot, melyet a NySz. kézirati anyagában találtam (a CzF-nál említett adatok nagyrészt Kassai Szókönyvéből valók): Kazul basa (Tel. FelB. 166, vö. Babinger). Az török, tatár, kazul és egyéb pogány népek (Pázm. Préd. 289). Tatár országban, Chinában, Kazul országban (Matkó: BCsák. 142). Nem szükséges a mogol, a kazul vagy szerecsen országban fáradozni (Fal. 22). Azonfölül előfordul: kazul varrás (Radv. Csal. 2: 79), „kazül [?] vagy persiai fűszerszámok" (Fal. 618) és kazul nyereg (uo. 637). SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I. Egy XVIII. századi orvosságos könyv tájszavai.

A csíkszeredai r. kath. főgimn. tanári könyvtárában egy kis nyolcadrét alakú „Méhes kert" című kéziratos kötetben a többek közt több házi orvosság készítése módja is le van írva. Az orvosságok leírását ez a cím vezeti be: „Paraszt házi orvosságok, mellyek sokaknak használtanak, magam is láttam, a kik beszéllették, azokkal is beszéllettem, a kiknek használt". Két orvosság után bejegyzett 1748. és 1752. évszámból megállapíthatjuk, hogy az orvosságokat a XVIII. sz. közepén írták bele a könyvbe, még pedig — amint több bejegyzésből kitűnik — Szépvizen.

Székely tájszavai közül a következőket jegyeztem ki:

aszszu: száraz (ha meleget [t. i. ganéjt] nem kaphat, az aszszu is jó).

[1] Baros zárójelben utánateszi: (így.) Miért?

bingyó: bimbó (a fenyőfának bingyaját szedd).

bődő (olv. böndő?): bendő.

bilis: genny? „Azon levet egy kalánnyal igyad meg, minden bilist ki viszen". *(Bilis:* epe, latin szó. *A szerk.)*

ciha: fiatal hajtás? (tavaszszal, mikor ki jön az üröm, szedd meg a ciháját, törd össze és facsard ki). (Talán cika, vö. MTsz. *A szerk.)*

csepeget: csepegtet (borban csepegessen fagyut).

csupor: cserépcsésze. — ennyihány: egynehány.

finzsia: findzsa = porcellán csésze. — forró hideg: hideglelés.

güzü: patkány. „A nagy egereket, kiket is güzünek neveznek."

herbatej: herbatea. — közölt: közel. — minélt: minél.

lev: lé. „A veres hagyma levben megázott ruhával kösd be."

pili: finom toll, pehely.

pohárni: pohárnyi „Míg marad egy pohárni."

ruhacska: rongydarab. „Kösse egy tiszta ruhacskába."

szőr v. tövises disznó: sündisznó. — tubák: dohány (tubák levél).

vápa: nyakszirt. „Kössék a nyaka vapályára" (így).

viszkodolás: viszketegség. „Szedgy egérfa levelet, rakjad meg az ágyadat, a viszkodolástól meg menekedel." SZLÁVIK FERENC.

II.

Dranka: karám
elnyárjad: szétterül
sikárkó: jég
kolesz: talyiga
sirány: bögre
huborka: uborka
trityi: fehér nadrág
fesztung: tyúkól
eplyélyes: két ülésű szán
ungyi: kabát
güzül: ebéd közben pihen
berena: palánk
tartyi: pálinka
hernyóbáb: pacsirta
csőr: fánk
forgács: herőce
rávakar: megrémít
gyorsfont: előfogat
regnál: kér
rukkojt: fut
öcsöködik: rendbeszedi magát
testáló: rekli
ganga: kötény
szádló: hordódugó
rezsó: sütő
kispógár: kisbiró

Ragadványnevek: boda, szilakszi, csepe, balog, bolya, göndör, guliba, inas, király, gyűszi, guba, hossó, benke, jáger, biga, puka, csira.

(Bekölce, Adács, Visonta, Tiszanána.) BENKÓCZY EMIL.

III.

Cánkó: legény
cankóz: csavarog
furt: mindig, állandóan
đuringa: karika
ecceribe: mindjárt
hengér: lusta
jankli: ujjas, kabát
kajács: ferde
kajtár: torkos
kánforodva: bolondulva
kuncorál: kér, sokszor kér
kurkász: kutat
kukuvájja: sárból gyurt játék
kürbe!: tehénnek szóló kiáltás, hogy álljon a járom mellé
lapi: levél; falapi: falevél

lagymatag: jámbor, gyáva
lefetel: jár a szája
locs: moslék
makula: csepség
miszlik: darab
matat: keresgél
mart: part
maszkura: álarc
mincsább: mintsem
muta: nyomorék
pajta: istálló
pitvar (pitar): középső szoba
prikolics: rossz szellem
rogy: hab
sétifikál: járkál
szburdug: lék
szipog: szepeg
tőszeg: alszeg
turkás: felöltöztetett táncos ujévkor
velleget: vesz
zakata, zakota: zaj
Az idő nem akar felállani: nem derül ki
Vidékbe megy: látogatni megy más faluba

(Radnót, Kisküküllő m.)

VITUS BÉLA.

IV.

sajtár, sejtár, sétár, sítár: sajtár, cseber. Mind a négy alakban használatos.
kajtár: torkos. Kajtár macska
lábító: pedál a szövőszéken
kerék: kerek. K. ez a zsemlye
hertymorty: vékony cibere-féle étel
bokály: hosszúkás kicsiny köcsögszerü ívóedény
sorkolat: vminek a sarka. Egy jó sorkolat kënyer a kezibe
hús helyett: mint hús. Így: Elég az hús helyett = húsból annyi elég
gócalja: a tüzelő mögötti kuckó
csalóka: fenyőtoboz
olláz: déli fekvésű, égés után buján termő hegyoldal
regël: legel. Ott regëltek az ollázban a johaim
dérel: delel
mánavész: égés után a termékeny hegyoldalban a málnás
csërëke: tűlevél
viderfala: vederfal
bütü: vminek a vége
bütülni: haránt egyenesen vágni
sas: kapufélfa, a kerítés oszlopa
kert: kerítés. Bedőlt a kertem
sarval: vág. Sarvalt káposzta
áncsorog: neki ordít, acsarog
pëcës: macska

(Gyergyó.)

GUELMINO JÓZSEF.

V.

abronyica: az a rúd, melyen két kantát visznek
csapda: szeles
disznókodni: disznóóléskor a disznó belső részével elbánni
disznóság: a disznó részei
Ne guríts fiam: ne túlozz!
hejde-bejde: meggondolatlan
hetre-füles: szeles, hóbortos
kereskedik. — Sok almát vett egy asszony. Kérdezték tőle: „Kereskedik az almával, néni?“ Az asszony azt felelte: „Van énnállam 9 aki kereskedik vele, alig érek haza mind lekereskedik rólam“
klepafülü: akinek eláll a füle
pacsás: nagyvirágú, cifra (szövet)
ráfurmádzik: hasonlít valakire
tékazló pácó: kártékony patkány
topa: sánta
uzoványi: gyakorolni valamit
vilinció: lárma, csete-paté

Péterréve (azelőtt Bács-Petrovoszeló) Bács-Bodrog megye.

GÁRDONYI ZSENI.

Diákszavak:

mujko: algimnazista
beszedni, bebundázni: elégtelenre felelni
brennülni: betegség nélkül mulasztani
brencajgmester: aki ok nélkül sokat mulaszt
csiriz: törött borsó főzelék
kátyó: levestészta
szatyi: kenyér
kincses: a maradékot gyüjtő fazék
nagysüge, fősüge: főiskolaszolga
kissüge, vicesüge: aliskolaszolga
vaskalap: tanár
csősz: felügyelő tanár
megcsapni: megverni valakit nevenapján
puskázni: más munkáját ellesni
dögönc, krepa, prepa: preparandista
szükül, drukkol: fél a feleléstől
kicsip: ha tanár váratlanul kihív
ősember: többszöri ismétlő
csapni, rágni, magolni, bevágni: értelem nélkül tanulni
inalni: elfutni
csivvasztani: lopni
csuvikolni: ennivalót kérni

(Sopron, 1901.) HILBERT GYULA.

Szólások.

Szél jár itt. Cúg van.
Ugy át [állt] a szőlő, hogy csudaság.
Egissígê visejje (mondja a szabó, ha ruhát vásároltak).
Ki vannak ëgyesűve (összejátszanak).
Everődik az eső (elhajtja a szél). — Szép szaga van.
Láttam, hogy má nagyon csülkön átá (készültél az elmenésre).
Futtyában szalattam ide.
Abba a számitásba vannak, hogy haza gyünnek.
Zsidó pallásra hízik (mondják arra, ki folyton soványodik, hogy már majd a bőre van meg).
Ne éppen ojjan passzolós legyen, hogy punt, mer nem birok ám minden nap ruhát csinátatni neki.
Az ő szerettire hagyom, hogy mijen legyen (az ő kedvére).
A fát se vágják ki ëccërre (mindennek megvan a maga sora).
Nem is kő több penetencia, mint ahun hat lánya van egy asszonynak.
Kitróbátam én és 4 forintba punt belegyütt a ruha.
Nem csípett ki rajtam egy ember sem.
A gabona nagyon ránk ért és kő most iparkonni vele.
Rálőcsőném, hogy legyen a züvé (rákötném, rábeszélném).
Nem értem rá vasárnapozni.
Tévesztettem egyet (elfelejtettem valamit). — Bizonynyâ mondom.
Ha birjuk, ájjuk az árát, ha nem birjuk itt haggyuk.
Ha úgy oda vágod a rendet mint én, veszek olyan selembárson lajbit.
Azé a píz êcsiszeg-csoszog, ha nem is aggyák ruhára.
A ló kötőfékkê jár (mondják az együvé tartozó dolgokra).
Nem lesző paradicsomba' velem (nem térünk össze).
Kifordította az inget v. felvette a bolond inget (megbolondult).
(Mélykút, Bácska 1902). FENYŐ MIKSA.

Hatalmas szép vetés (igen szép vetés).
Hatalmas jó eső (nagyon hasznos eső).

Több izvest hallottam (többször hallottam).
Jó hegyibém mászott (jól megleckéztetett).
Még csak teé-korú, már is a legínyt nézi (még csak gyermek).
Ja, a nemzet így akarja (a község így akarja).
A búzát már lemasináztuk (elcsépeltük).
(Komárom 1898). HORTOBÁGYI ÁGOST.

Bakó: tarisznya (az iskolás gyermekek a könyvüket hordják benne).
Alig van jártányi erőm (alig birok járni).
Felgyulladt már két disznó (búg).
A tinó neki dongásodott (megszélesedett).
Kifejlődött a betegségből (meggyógyult).
Hogy megbőkölt érte (sirt).
(Köröstarcsa. Békésmegye.)

Rázi zsidó. A feleségének három gyermeke született egyszerre.
Ne kótogjatok. Ne zörögjetek.
Van a sejtben darázs? Az nincs, hanem van benne fiasitás.
(Besenyőd. Szabolcsmegye. — 1890.) MOLNÁRNÉ.

IZENETEK.

Gy. J. kérdi: „Egy kartársam Ballagi Aladár könyve alapján azt állítja, hogy régi nyelvünkben *vënni* helyett azt is mondták *vëgyni, vëszni.* Igaz-e ez?“ Nem igaz. mert Ballagi állítása nevetséges félreértésen alapszik, t. i. Geleji Katona Istvánnak ilyen etimológikus írásmódján: *vegyd* eh. *vëdd* v. *vëgyed.* De ebből, akinek csak fogalma van nyelvünk szerkezetéről, époly kevéssé következtethet *vëgyni* igét, mint pl. a *tëgyed, lëgyën, vigyük* alakokból *tëgyni, lëgyni, vigyni* igét. A másik, a *vëszni,* hasonló nevetséges félreértés egy kódexhely képtelen olvasásából. L. bővebben A Nyelvtörténeti Szótárról c. füzetünk (Nyelvészeti Füzetek 15. sz.) 43. lapján és G. Katona Magyar Gramatikátska, NyF. 30: 12.

J. K. kérdi: „A pápai ref. főiskola legújabb Értesítőjében a köztartáson elfogyasztott *„tápszerek“* közt (199. l.) a többi „tápszer“ közt azt olvasom: *Olasz 900 fej.* Ugyan mi ez? Csak nem ették meg 900 olasznak a fejét.“ — Nem, hanem *olasz* a veszprémmegyei népnyelvben a. m. olasz káposzta vagyis kelkáposzta.

B. D. Arról szó sincs, hogy a *pofúl*-féle határozók — mint nagy hűhóval hirdették — általános használatban volnának a népnyelvben, csak egyes vidékeken élnek. Erre nézve elég lesz egyetlen egy, de nyomós negativ bizonyítékot idézni. Brassai Sámuel írja „A magyar mondatról“ szóló munkájában (Akad. Értesítő, a nyelv- és szépt. osztály közlönye 3: 319—320, j.): „A MNy. Rendszere... azt állítja, hogy *úl ül* — *-on* helyett áll ebben: *arcul,* s aztán ezt: *arcul csapta,* úgy elemzi, hogy *arc-on* csapta. Nem! az *úl* itt valódi módhatározó képző, mint ezekben: *hátul, körül, elűl, belűl, alúl, felűl, közbűl.* Arc*ul* csapta tehát csak annyit tesz, hogy elűl és nem hátúl ütötte, s ha egyenesen és világosan ki akarjuk fejezni, hogy az *arcát* (orcáját) ütötte, ekkor arc*on*-t kell mondanunk: mint *pofon, nyakon ütötte, vágta, csapta,* melyek helyett nem

lehet mondani s nem is mondja senki, hogy *pofúl* vagy *nyakúl ütötte* stb.“

I. J. Hibás állítás MNy. 6 : 205, hogy a szebenmegyei *gyorgyina g > gy* változással lett a georginából. Nyelvünkben nincs *g > gy* hangváltozás, csak látszólag ilyen az, amit a *spongya, Egyiptom, evangyélium* szavakban s végre a georgina nevében látunk, mely a népnyelvben sok más vidéken is *gyurgyina, gyergyina* stb., még pedig — mint ismeretes dolog, azért, mert a magyarországi latin kiejtésben azelőtt a *ge, gi—gye, gyi*-nek hangzott.

A. L. írja: „*Szemével csiptet.* (Magyar Könyvtár 276. sz., 9. l. Ujra előfordul a 34. lapon). Mit jelent ez a képes (vagy tán képtelen) kifejezés? Azt, hogy kacsint? Eddig még nem találkoztunk vele. Helyes vagy helytelen? Részemről nem cserélném fel vele a *kacsint* szót.“ — Semmi esetre se helyes, nyilván csak a német „*mit den Augen zwinkern*“ utánzása.

B. A. „A kocsmát mért írják többnyire *korcsmának?*“ Azért, mert ez hagyományos írásmód, s ez onnan van, hogy régente csakugyan *r*-rel ejtették (ma csak a székelyek mondják: *korcsoma*). Nyelvérzékünk ma nem követeli az *r*-et, már pedig helyesírásunk csak annyiban etimológikus, amennyiben nyelvérzékünk követeli. (Igaz, egyszer azt hallottuk, hogy korcsmát azért írunk, mert a *korcs*-ból származik. Vajda Péter pedig a *korty*-ból számaztatta: *kortyma).* — Ugyanígy vagyunk ezkkel a szavakkal: *mingyárt, tennap:* nyelvérzékünk ma sehogy se követeli a hagyományos *mindjárt* és *tegnap* írásmódot. Sőt már Petőfi és Arany is állandóan a kiejtés szerint írták: *mingyárt, tennap.*

Beküldött kéziratok. Komjáthy S. Válaszok. — Rubinyi M. és Kristóf Gy. Benedetto Croce. — Szabó J. Rovás. — Kovács M. Egy ritka igealak. — Kemenes P. A középfok használatához. — Romanista: Kászu. — Molecz B. A tagadó szórend.

Új könyvek és füzetek. Régi M. Könyvtár 34. Kazinczy F. Az amerikai Podocz... Bessenyei német eredetijével kiadta Weber A. (M. T. Akadémia. 1 K 60 f). — 35. Szíveket újító bokréta. XVIII. évsz. dalgyüjtemény. Kiadta Versényi Gy. (3 K).

Görög J. Csik, Gyergyó és Székely eredete (kny. Gy.-Szentmiklós).

Kémenes A. Gyergyó név eredete. Válasz Szádeczky L. urnak (Gyergyószentmiklós, Burján és Székely)

J. Németh: Über den Ursprung des Wortes *šaman* (kny).

Fr. Hommel: Die Anordnung unseres Alphabets (kny).

K. S. Guthrie: Die Muttersprach-Methode (Meerane, E. R. Herzog).

Finnisch-ugrische Forschungen XIV. 1—2. füz. (Tartalma a finnugor nyelv- és néptudomány 1904-i könyvészete.)

Szekfü Gy. Újabb válasz birálóimnak (kny).

A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 1913—1914.

A dunántuli ref. egyházkerület pápai főiskolájának Értesítője 1913—4.

A veszprémi kegyesrendű gimn. Értesítője 1913—4.

A kolozsvári ref. kollégium Értesítője 1913—4.

Jelentés az izr. siketnémák orsz. intézetének működéséről 1913—4.

Dolgozótársaink és szedőink egy része a harctéren van, azért mostanában nem jelenhetünk meg mindig pontosan. Lehet, hogy az októberi füzet helyett novemberben adunk kettős füzetet. — A szerk.

XLIII. év. 1914. október 15. VIII. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

A TAGADÓ SZÓREND.

Irta Molecz Béla.

I.

Ez alkalommal a tagadó *nem* és a tiltó *ne* szócskának a mondatban való elhelyezkedését fogjuk megvizsgálni. Megfigyeljük, hogy miféle kapcsolatokban szerepelnek ezek az apró, de nagyfontosságú szavak, és milyen jelentőséget adnak a beszédnek aszerint, amint egyik vagy másik taghoz csatlakoznak.

Nyelvtudományi irodalmunkban Simonyi Zsigmondnak alapvető tanulmánya *A magyar szórend* foglalkozik legterjedelmesebben a tagadó szórenddel.[1] Rajta kívül különösen Kicska Emilt és Kallós Zsigmondot kell megemlítenem, akik Nyelvőr-beli értekezéseikben nem egy fontos kérdésben útba igazítanak bennünket.[2] Sok érdekes megfigyelést tartalmaz Veress Ignácnak *A magyar tagadó* című tanúlmánya is.[3] Az itt következő fejtegetéseknek épen az a céljuk, hogy az eddig megállapított eredmények felhasználásával lehetőleg egységes és teljes képet adjunk a tagadó szórendről, hellyel-közzel kiegészítve, kibővítve az említett tanulmányokból nyert ismereteket.[4]

Mind a tagadás, mind a tiltás lehet nyugodt, higgadt kijelentése gondolatunknak vagy akaratunknak, de társúlhat hozzá valamely érzelem, indúlat is és ez aztán nem csak a hangsúlyon érzik meg, hanem igen gyakran a szórendben is nevezetes változást idéz elő.

Akár nyugodt, akár indúlatosabb beszédben használjuk is a tagadó vagy tiltó szót, a magyar nyelvben mindig eléje tesszük

[1] Nyr. 31. és NyF. 1.

[2] Kicska Emil: Hangsúly és szórend, Nyr. 19—22. — Kallós: A tagadás nyelvünkben, Nyr. 29—30.

[3] NyK. 28.

[4] Ezeknek a szórendi formáknak kialakúlásával foglalkozik *A magyar szórend történeti fejlődése* című könyvemnek V. fejezete.

őket annak a szónak vagy szócsoportnak, mellyel kapcsolatot alkotnak.[1] Éles ellentétben áll e tekintetben nyelvünk némely más nyelvvel, pl. a némettel, ahol, ha az igére vonatkozik a *nicht* szó, főmondatokban tudvalevőleg utána kerül az igének.

A tagadó és tiltó szó sok hasonlóságot mutat szórend tekintetében a közönséges — pozitiv — ige legközelebbi meghatározójához. Mai nyelvünkben egyszerű, nyomatéktalan mondásban nem igen áll az ige szólam elején, meghatározó nélkül, hacsak nem a puszta mondatoknak nevezett rövid kijelentésekben. Mert a cselekvés megtörténtének közlésével együtt legtöbbször megmondjuk valamely figyelemre méltó körűlményét is és az ige ezzel a fontos jegyével, mint legközelebbi meghatározójával együtt alkotja a mondatzömöt. — Ha azonban a tagadó szót eléje tesszük, nem érezzük már az ige határozatlanságát; úgy tűnik fel, hogy egy fontos jegyét mondtuk meg a cselekvésnek, s innen van az, hogy a tagadó vagy tiltó szóval összekapcsolt ige akár nyomatéktalan, akár nyomatékos beszédben, akár *mondás-*, akár *ellenmondásképen bármely mondatban állhat szólam elején.*

Ha egyszerű pozitiv igének a negativumát, ellentétét akarjuk kifejezni, nincs különbség mondás és ellenmondás között.[2] Fő- vagy mellékmondatban, kérdésben vagy feleletben egyszerűen eléje tesszük a tagadó szót az igének.

Pl.: És *nem vala,* ki a nem akarókat innya készerejtené. (BécsiK 48.) Vallyon *nem dősölneké* őkis? (Pázm.: Munk. 1 : 74.) Ha *nem tudna* is, azon lennék, hogy megtanítanám. (Mikes 27. lev.)

Van egy külön tagadó igénk is, mely a létige ellentétét fejezi ki a jelentő mód jelen idejének egyes és többes 3. személyében: *nincs* és *nincsenek: Nincs* szebb madár a fecskénél. (Népdal.)

Ugyanezt látjuk tiltásban is. Parancsolásban az egyszerű felszólító ige lenne a szólam elején, itten eléje kerűl a tiltó szó:

Ne lásson téged az ember. (BécsiK. 6.)

[1] Csak a mondatkapcsoló *is* kötőszó szokott közbeékelődni s némely vidéken a kérdő *-e* szócska.

[2] Kicska nevezi az igéket pozitiv és negativ igéknek s az állítás és tagadás elnevezését szűkebb körre szorítja, mint a közönséges nyelvhasználat: olyan eseteket jelöl velük, melyekben már ellentmondunk a bennük rejlő fogalom ellentétének. — Ne okozzon félreértést, ha fejtegetéseinkben megmaradunk a tagadás szónak közönségesebben használt, szélesebb körű jelentése mellett; természetesen figyelemmel leszünk arra, hogy hol van csak egyszerű, negativ *mondás* és hol a kimondott vagy feltehető ellentéttel szemben *ellenmondás.*

Őrállók ruháit földre szegzi vélek, hogy *ne kelhessenek,* majd mikor kelnének. (Arany: Toldi VI.)

A *ne* szócskát látjuk így a feltételes mód előtt is, ha óhajtást fejezünk ki vele:

Kit adná az Isten, hogy bár *ne mondhatnánk.* (Pázm: Munk. 1:55.)

Ha olyan mondatnak az ellentétét akarjuk kifejezni, melyben a létige el van hallgatva az állítmányi névszó mellől s ez a névszó tölti be a nyelvtani állítmány szerepét, akkor ennek kerül eléje a tagadó szó:

Nem jó embernek ennen magának lenni. (JordK. 3.) *Nem hasznos* a' deáknak henyélni. (Vers: Anal. 2:319.) (L. Veress NyK. 28:79.)

Ha olyan igére vonatkozik a tagadás, mely előtt állító mondatban elsőrendű meghatározó, például igekötő volna, akkor az a legközönségesebb szórend, hogy a tagadó szó kerül a mondatzöm élére s az igekötő vagy más bővítmény az ige mögé sorakozik:[1]

Nem jöttenek ki nekönk előnkbe, hogy békességgel fogadnának münket. (BécsiK. 17.) Ugyanilyen szórenddel fordítja MA. és Káldi is ezt a helyet. — *Nem avul meg* az Istennek igéje. (RMK. 5:224.) *Nem viszed* lator szándékodat *végre.* (Helt: Mes. 293. NySz.) *Nem adom* én *el* ócsóér, *nem kér kenyeret!* (Szentes.)

Főmondatokban egyaránt járatos ez a szórend, akár mondásban, akár ellenmondásban, mellékmondatokban azonban jóval ritkább és inkább csak ellenmondásban fordúl elő, vagyis ha a mellékmondattal a benne kifejezett gondolat ellentétét nyomatékos szembeállítással akarjuk tagadni. Később fogjuk majd vizsgálni, hogy melyek azok a mellékmondatok, amelyekben más elrendezést találunk, egyelőre csak lássunk egynéhány olyan fajtát, melyben ez a szórend is elég gyakori:

Bizony mondom teneked, *nem jösz ki* inneten. (MünchK. 21.) Látá azért, hogy *nem me[n]hetik meg* tűlök. (ÉrdyK. 86. a.) Mert az ő irgalmasságát tűle *nem vötték jó neven és hálaadással.* (Born: Préd. 179.) De ha immár Kdnek *nem volt szüksége,* adta volna Kd. leányomnak, azt tudom, hogy ő néki szükség lett volna. (LevT. 2:63.) A tiltás formájával: Mëgmontam neki, hogy *në maradjon oda* rëggelig. (Szentes.)

Az így hátravetett igekötő vagy más bővítmény rendesen még a mondatzömben marad, — ha sem ő maga, sem az ige nem nagyon hosszú, — s így nyomatéktalanná válik. Sokszor megtörténik azonban, főmondatban is, mellékmondatban is egyaránt, hogy tagadás esetén is előtte maradnak az igének,

[1] V. ö. Simonyi i. m. 46—47. — Kicska, Nyr. 20—21. k. — Kallós, Nyr. 29:439. — Veress, NyK. 28:79.

csakhogy az előkészítő részbe kerülnek és így szintén kapnak valamelyes, bár gyengébb nyomatékot:

Azt, aki bűnt *nem tuda* és bűnt *nem tett vala*, bűn vevő áldozattá tevé az Atya. (Mel: Préd. 38.) Megmutatom, hogy mi bálványozók *nem vagyunk*. (Pázm: Munk. 1:25.) Fáradságát jutalmazatlan *nem hagyom*. (LevT. 2:187.) Sem Fogaras városában, sem districtusában szabad *nem vala* az katholikus papoknak legkisebb isteni szolgálatot is véghezvinni. (Apor: Metam. 441. S.) Tiltásban: Idődet hiában *ne töltsed*. (Száz. 4:420.) Tiltó formájú mellékmondatban: Maga a' vér az erős rontsolódásban úgy el-vékonyul, hogy a' test' erejét fenn-tartani többé elégséges *ne légyen*. (Mátyus: Diaet. 1:98.)

Hogy nyelvérzékünk mennyire meghatározottnak érzi a tagadó igét már magával a tagadó szóval, azt érdekesen bizonyítják különösen régibb nyelvünknek olyan mondatai, melyekben az ilyetén módon inchoativummá lett szó és a tagadó ige közé egy vagy több más szó, sőt egész mellékmondat is kerülhet és mégsem érezzük ezt olyan szokatlannak, mint mikor ugyanez az eset állító szórenddel fordúl elő:

Krisztus uronknak kedig ő tőlek hatalma erre *nem vala*. (WeszprK. 19.) Mi bizony egyebet Christusnál *nem imádunk* az kenyér és bor szine-alatt. (Pázm: Munk. 1:111.) Közbejáró, ki az embert Istenhez csatolhatnája, *nem lehetne*. (Mel: Préd. 49.)

Az itten tárgyalt szórendi formát, vagyis az ige tagadását látjuk néha olyan esetekben is, mikor az általános felfogás szerint tulajdonképen a meghatározóra vagy az egész meghatározós igére vonatkozik a tagadás, mert ezeknek akarjuk megmondani az ellentétét. Az ilyen esetek az egyéni gondolkozásnak különleges munkájából származnak, mely épen ekkor az igére vonatkoztatja a tagadást:

Mert *nem jöttem* törvényt fejtenem, de beteljesejtenem. (MünchK. 21.: Non veni solvere...) Ugyanilyen szórenddel a DöbrK. 418., JordK. 366. és Káldi is, nyilván a latin hatására is. — Ezt kedik *nem mondá* önnön fejétől, de szent lélek mondatá vele. (WeszprK. 8—9.) Érti, hogy az ő ellenségi *nem bíztak* Istenben, hanem magok eszében. (Péchi: Psalt. 9.) Rodostóról datáltam, holott *nem vagyunk* a városban, hanem mellette. (Mikes 61. lev. S.) De *nem köszönöm* azt magam erejének: köszönöm az Isten gazdag kegyelmének. (Arany: Toldi XII.) A mai népnyelvből, tiltással: A házból a szemetet *ne seperd* az ajtó felé, hanem befelé. (Rimaszombat, Nyr. 6:42.)[1]

A tagadó (tiltó) szónak nyomatékosan a mondatzöm elé

[1] Az a szó, melyre tulajdonképen vonatkoznék a tagadás, az előkészítő részbe is kerülhet: Én ravaszul *nem magyarázom* az Evangéliomot, hanem híven és jámborúl. (Tel: Fel. RMKtár 129. S.)

helyezése a tagadó kérdéseknek is a közönséges formája higgadt, nyugodt kérdezésben:

Nem mégy ki a tanyára? — *Në kössem be* a fejedet? (Szentes.)[1]

Névmásos kérdésben szintén ez a forma a szokásos, csakhogy a kérdő névmás erős hangsúlya után elenyészik a tagadó szó nyomatéka:

Pajtás, *mért nem jösz* csatára? (Arany: Toldi I.) *Hogy ne mennék,* édes? majd itt ér a hajnal. (Arany: Az egri leány.)

Még csak azt jegyezzük meg ennek a szórendi formának tárgyalása közben, hogy ha ellentétes mondatpárban az első mondattal állítunk valamit s a második mondatban ugyanazt a cselekvést tagadjuk, vagyis a két mondatnak azonos igéje van, akkor a tagadó vagy tiltó szó mellől igen gyakran elmarad az ige a második mondatban:

A világi bírák kezéből néha kimenekedhetünk, de bezzeg *nem* az élő Istennek hatalmából. (Faludi. Simonyi idézete. NyK. 25 : 9.) A volkánok kifáradnak, de *nem* az én tüzeim. (Kisf. S.: Kes. szer. 126.) Fiamat vidd bé mindegyik szobámba, de a tizedikbe *ne!* (Nyr. 8 : 280. L. Simonyi: Kszók 178.)

Ilyenkor, ha a tagadó vagy tiltó szó előre kerül, hangúlatosabb, élénkebb a tagadás, épúgy, mint általában, ha a tagadó szólamot a mondat élére helyezzük; bár határozottság tekintetében akkor sem csökken, ha a mondat végén erős nyomatékkal mondjuk őket. — (Erről bővebben szól a Nyr. 30 : 247.)

Ugyancsak ilyen kihagyásos tagadó szerkezettel találkozunk az ilyenféle mondatokban: *Nem hogy* leülne! *Ne hogy* reggelig odamaradj! Itt is az ige maradt ki tulajdonképen: nem (teszi meg,) hogy leülne; ne (tedd azt,) hogy odamaradj! Vö. Simonyi: MKszók II. k.

*

Említettük, hogy a nyelvérzék tulajdonképen úgy tekinti a tagadó igét, mintha valamely állító ige meg volna határozva a *nem* szóval, mint legközelebbi meghatározóval. Van azonban egy nagy különbség a tagadó ige és a meghatározós állító ige között, nevezetesen az, hogy a tagadó igének magának is lehet elsőrendű, legközelebbi meghatározója:[2]

[1] Némely nyelvjárásban a tiltó mondatnak ilyen szórendjével az erős, visszavágó, egy kissé gúnyos tagadást fejezik ki. Így például a nagykőrösi nyelvjárásban: *Në verj* má *mög* no! (NyF. 57 : 38.) Épígy Heves megyében. (NyF. 16 : 40.) Magam is észrevettem ezt az érdekes kifejezésmódot a szentesi nép beszédjében.

[2] V. ö. Simonyi i. m. 48—51. — Kicska, Nyr. 20—21. k. — Kallós, Nyr. 29 : 441. Veress, NyK. 28 : 80.

Én nem akartam, hogy ott maradjanak. (Szentes.) Csüggedés közt fogtak munkához, midőn *először* nem látták körükben az ősz pátriárkát. (Népt. Lapja 35 : 35. szám 1. S.) Iparkodni fogok legalább, hogy anélkül is unalmas falusi magányodat leveleimmel *még unalmasabbá* ne tegyem. (Petőfi : Úti lev. Magy. Ktár. 32. S.) A megszorító *csak, csupán, egyedül* szóval összekapcsolva : Hallod ? a falak is nevetnek, *csak te* nem nevetsz. (Pet. : Tigris és h. 4 : 8. S.) Az *egyedűl a' Salamon megátalkodása miatt* nem eshetik meg. (Budai : MHist. 139.) *Csak az* ne várjon tőlem levelet, kinek megigérem ! (Petőfi : Úti lev. 32. S.)

Ez az az eset, melyet Kicska részszerint való ellenmondásnak nevez. (Nyr. 21 : 434.) Azonban gyakori ez a szórendi forma akkor is, ha nem ilyen részszerint való ellenmondást akarunk kifejezni, hanem egyszerűen „a mondásnak ellenkezőjét akarjuk mondani vagy állítani.“ (Nyr. 21 : 444. Kicska.)

Ha azt mondom : *be nem megyek,* ha száz pengőt adnak is, nem azt akarom mondani, hogy *ki* talán megyek, de be *nem,* hanem egyszerűen a bemenetelnek meg nem történését akarom tudatni s ennek a szórendnek az alkalmazásával erősebbnek érezzük a tagadást vagy tiltást, valami sajátságos lendületet adunk a beszédnek, ha nem tesszük is mindjárt illetlen feleselléssé, haragos kifakadássá.

Régi nyelvünkben sokkal gyakoribb volt ez a szórend, mint ma. — Különösen az igekötők kerültek így igen gyakran a tagadó szó elé s akárhányszor a legnyugodtabb, legszelídebb tagadás vagy tiltás esetén is használták ezt a szórendet. Különféle bibliafordításaink hol ezzel a formával, hol a tagadó szónak a mondatzöm élére tételével fordítják ugyanazt a mondatot.

Egy iota avagy egy apex a törvényből *el nem múlik.* (MünchK. 21. non praeteribit. Ugyanilyen szórenddel a DöbrK. 418., JordK. 366. MA. és Káldi.) Hegyen alkotott város *el nem rejtezhetik.* (MünchK. 20. : non potest civitas abscondi.) Ugyanilyen szórenddel a JordK. 365., de már MA. : *Nem röjtethetik el* az hegyen építtetett város, és Káldi : *Nem rejtethetik el a'* hegyen helyheztetett város. — De ha reá találok, *meg nem emlékezem* róla. (Born. : Préd. 80.) Kdnek meghálálni *el nem mulatom.* (LevT. 2 : 197.) *El nem hiszi* Kd, mely kedvesen venném. (2 : 292.) Kdnek *meg nem tudom írni,* mely szívem szerint akarnám. (2 : 296.) Nyoltz órakor a Fejedelem levetkezik, de leggyakortább *le nem fekszik* még akkor. (Mikes 37. lev.)

Régi nyelvünknek általában nagyon kedvelt szórendje ez, a mai népnyelvben különösen a hangúlatos beszédben szintén elég gyakori :

Apámat a házbú *ki nem verhettem.* (Gyöngyösvid., Nyr. 9 : 331.) Hallod-e te bodza, ein teigedet addig innet *fël nem eresztëlek.* (Gömör m. 19 : 427.) Újabb íróink közűl különösen Mikszáth szereti ezt a szórendet. (L. Nyr. 39 : 62. Biró Sándor.)

Más meghatározókkal is előfordúl azonban ez a szórendi forma, különösen olyanokkal, melyek az igekötőkhöz hasonlóan állandó kapcsolatban szoktak lenni vagy összetételt is alkotnak az igével (*észrevesz, véghez visz, ellent mond* stb.):

Isteni erő nélkül... ily nagy dolgok *véghez nem vitettenek.* (Pázm: Kal. 65.) Gyereknek néztelek, *észre nem vettem.* (Mikszáth. Id. Biró.)

A tiltó ige meghatározása szintén gyakori s az ilyen tiltást mai nyelvünkben szintén élénkebbnek, nyomatékosabbnak érezzük. Biblia-fordításaink épúgy, mint a tagadásban, itt is váltakozva használják mindkét formát. Hogy régi nyelvünkben semmi különösebb indúlat, szigorúság nem volt ezzel a szórenddel egybekapcsolva, az is bizonyítja, hogy Istenhez intézett kérésben is előfordúl:

És Isten engem *meg ne hagyj* vénségig és vénőltig. (DöbrK. 134.: Deus ne derelinquas me.) Hasonlóképen a KeszthK. 177. és KulcsárK. 169—170. Ellenben: Annakokáért vénségemig és az én megőszülésemig Isten *ne hagyj el* engemet. (MA. LXXXI. Solt.) Hasolóképen Káldi is. -- Bosszúságában *el ne veszítse* Kd, az kit most kaphat Kd. (LevT. 2 : 353.) Újabb nyelvünkben inkább csak az élénkebb, esetleg indúlatos tiltás kifejezésére: *Ot në hadd* a lovakat, öcsém! (Szentes.) Asztán *ê në felejdzsd* ám magadat valahun. (Veszprém m. Nyr. 3 : 323.) Többet *a szëme elejibe në kerűjön.* (Gömör m. 19 : 524.)

Mielőtt ennek a szórendi formának mellékmondatokban való előfordulásával foglalkoznánk, vizsgáljuk meg, hogyan alakúlhattak az ilyen szórendű mondatok.

Amint megfigyelhettük, régi nyelvünkben semmiféle értelmi vagy erősségbeli különbséget sem vehetünk észre a *nem megy el* és *el nem megy* formák között. Kitűnő bizonyságát szolgáltatják ennek biblia-fordításaink. Láttuk továbbá, hogy ha a nyomatékos tagadó szóval kezdjük a mondatzömöt, az a szó, amely az ellentétes állító mondatban az ige elé tett legközelebbi meghatározó volna, nem csak mögéje kerűlhet a tagadó igének, hanem eléje is, csakhogy külön szólamba, gyengébb hangsúlyú előkészítő rész gyanánt. Azt is észrevehettük, hogy így egyszerű, nyomatéktalan tagadásban — Kicska elnevezése szerint negativ mondásban —, tehát ha nem ellenmondást akarunk kifejezni, csakis igekötőket meg olyan rövid határozókat látunk nyomatékosan az ige előtt, melyek félig-meddig összetételt alkotnak az igével. Más, hosszabb és azzal az igével gyérebben használt határozók csak előkészítőképen kerűlhetnek ilyenkor a tagadó ige elé. — Mindebből azt következtetem, hogy ez a szórend: a tagadó igének legközelebbi meghatározójával egy

szólamba foglalása eredetileg, még a nyelvemlékek korát megelőző időkben, csak kirekesztő ellenmondásban volt szokásos (*én* nem akarom és nem más). A negativ mondásokban mindig maga a tagadó szó volt a mondatzömnek első szava s az előtte lévő szó, ha igekötő volt is, eredetileg csak előkészítő volt. Mivel azonban az egyszerű, nyomatéktalan mondásokban a mondatzöm hangsúlya alig különbözik az előkészítő rész hangsúlyától, olyankor, mikor ez az előkészítő igekötő volt vagy más rövid, gyakran használatos határozó, akkor az előkészítő rész meg a mondatzöm egy szólammá olvadt össze s így a tagadó vagy tiltó szó hangsúlya elenyészett és miután ez megtörtént, lassanként bekövetkezett az a széjjelválás, hogy az ilyen módon meghatározódó tagadó igét a határozottabb, lendületesebb beszédben használják.

Mellékmondatokban szintén gyakori ez a szórend. Némelyik fajtában annyira általános, hogy az ilyenekben a tagadó szó nyomósítását szokatlannak mondhatjuk, sőt pl. Joannovics egyenesen hibáztatja is. (Nyr. 28 : 83.)

Ilyenek például a feltételes- és a feltételesekkel rokon időhatározó-, megengedő- és következményes mellékmondatok, a feltételes vagy következményes értelmű vonatkozó mondatok és végül a *míg* kötőszóval és rokonaival kezdődő időhatározó mondatok. Csak egy-egy példát lássunk mindegyikre!

Azért, ha az álmat *meg nem mondandjátok* énnekem, egy tü róllatok a törvény. (BécsiK. 120. Si ergo somnium *non indicaveritis*. Dan. II. 9.) Ugyanilyen szórenddel MA. — De ezt akkoron teszi vala csak, mikoron provinciális *jelen nem volt*. (MargL. 57.) Mert még mi is papok vagyunk, azért mert (= noha) a fejünket *meg nem nyírték*. (RMK. 5 : 213.) Amikó má' annyira szalattál, hogy *el nem érhetnek*, a két nagyobb [lány] gunyáját hejből hajisd le! (Székely. Nyr. 39 : 284.) Az közönséges Anyaszentegyházzal csak az eggyes, a' ki *el nem szakad* az Római püspöktűl. (Pázm: Munk. 1 : 57.) Na én tovább innen egy lépetet se megyek, amig *fel nem fogadja* az urfi, hogy nekem parancsolni nem fog, de eccer se'. (Székely. Nyr. 29 : 43.)

Vannak azután olyan állandó kapcsolatok, melyek után szintén ezt a szórendet kedveli a magyar nyelv. Ilyenek: *csak az hibázott, kicsi híja volt, kicsibe múlt, nincs kétség benne, nincs olyan nap, csak azon csudálkozom, nem hiszem, szégyen volna, kedvesen vettem, meg ne ítéljen, ennyi vagy annyi ideje, neki köszönheti, hogy*.... stb. — Pl.:

Ez a kölök nincs ojan nap, hogy *fő nö mérgesítene* szásszó. (Ada vidéke, NyF. 37 : 50.) Kevés híjja volt, hogy *el nem estem*. (Vers: Anal. 2 : 383.)

Olykor az ilyenféle főmondatokat csak egy-egy határozó

helyettesíti: *csak, aligha, majd* s ezek általában kiegészíthetők teljes mondatokká, s valószínű, hogy ilyenekből is alakúltak. A *csak* mellett csak régebben fordúlt elő az ilyen mondatszerkesztés.

Péter annyi halat fogott, hogy hajója csak *el nem merűlt.* (Pázm: Préd. 756, L. Kiss Ignác, NyK. 15 : 245.)[1] Aligha *jó nem lëssz.* (Veszprém m. Csetény, Nyr. 18 : 374.) Maj hogy a bicska *ki nem csirázott* a zsebünkbe. (Sopron m. 22 : 472.)[2]

Ilyenfajta mellékmondatokban testesebb meghatározókat is találunk a tagadó ige előtt:

Hannibal megigérte a' Gallusoknak, hogy kardot nem von mindaddig, míg *Olaszországba nem érkezik.* (Vers: Anal. 2 : 259.)

Másfajta mellékmondatokban szintén előfordúlhat a tagadó ige meghatározása, de ezekben már nem olyan szükségszerűen. Ilyenkor ez a szórend lendületesebbé teszi a beszédet:

Bizony mondom teneked, hogy onnan *ki nem jösz.* (JordK. 367.: non exies inde.) Épilyen szórenddel MA. és Káldi is. De már a MünchK. 21.: *nem jöszki* inneten.

A tiltó alakú igének különösen célhatározó és következményes mondatokban kedvelt formája ez:

Ne öljed meg őket, hogy valaha *el ne feledjenek* én népeim. (AporK. 4.: ne quando obliviscantur.) Ugyanilyen szórenddel a DöbrK. 117., KeszthK. 147. KulcsárK. 140. MA. (59. zsoltár) és Káldi is. — Úgy igazgassa, hogy *meg ne háborítsák* elméjét. (LevT. 2 : 257.)

Gyakori azután az ilyenféle főmondatok után: *kér, könyörög, parancsolja, meghagyja, igyekszik, azon lesz, elhatározza, nem hiszi, nem tűrheti, el nem mulasztja, meg nem állja, hogy...* s a régi nyelvben — latinos módhasználattal — a *fél, félő, hogy...* után is:

És parancsolá nekik, hogy *meg ne jelentenék* őtet. (MünchK. 35.: ne manifestum eum facerent.) Épígy a JordK. 389. MA. és Káldi. — Testesebb meghatározóval: Nem lehetek oly kemény szívű, hogy *gondot ne viseljek* reá. (LevT. 2 : 300.) Hogy senkinek *láb alatt ne legyek,* ...akár ma elmegyek. (Arany: Toldi II.)

Másfajta mellékmondatokban szintén lehet ilyen szórend, de ezekben ép oly közönséges a tiltó szó nyomósítása is.

[1] Újabb időben a *nem* a *csak*-kal alkot szoros kapcsolatot: *csaknem* elmerűlt.

[2] A *nem* szócska az utóbbiakhoz is szorosabban csatlakozhat: *alighanem jó lesz, majd (hogy) nem kicsirázott.* Az *aligha* és *alighanem* szórendi szerepéről szóló vitát l. Nyr. 28: 19., 177., 253., 367. — Vidékenkint különbözik a használatuk. Bizonyos azonban, hogy mindkétféle elrendezés szokásos is, helyes is.

Hogy ez az elrendezés tősgyökeres magyar sajátság, kitünik azokból a fordításokból, melyekben a latin *non* vagy *ne* elhelyezkedése arra csábíthatta volna a fordítót, hogy a tagadó vagy tiltó szócskát tegye hangsúlyossá s eléje helyezze az egész igei kapcsolatnak.

Névmástalan — egyenes — kérdésekben ez a szórendi forma nem szokásos. Előfordúl azonban névmásos kérdésben olyankor, mikor valami indúlattal, különösen szemrehányással kérdezzük tagadva azt, aminek a megtörténtét természetesnek tartjuk:

A halálos ágyon ki *meg nem bocsátna?* (Arany: Toldi XI.) Mér *ki nem mégy?* (Kiskúnhalas, Nyr. 15 : 356. Korda.) Mért bőrödben *meg nem férsz?* (MSion 3 : 348.)

A tagadó ige meghatározója maga is lehet tagadva; így származik az ilyen eléggé ritka alakúlat: *nem Péter nem vág fát.* (Kicska, Nyr. 21 : 392.) (Vége következik.)

A NYELVBELI KÜLÖMBÖZTETÉS.

Irta **Kovács Márton.**

A külömböztetéssel, evvel a rendkívül érdekes és fontos jelentéstani kérdéssel foglalkozott legújabban Zolnai Gyula. Fontos azért, mert összefügg avval a nagy kérdéssel, hogy vajjon beszédünkben s általában a nyelv eredetében és fejlődésében mennyi a tudatos és mennyi a tudattalan, vagyis milyen szerepe van a szándékosságnak, az akaratnak beszédünk alakításában.

A nyelvbeli külömböztetésről, mint a jelentéstanról általában, nálunk Simonyi írt először. Harminc évvel ezelőtt, az Egy. Phil. Közlöny V. kötetében közölt egy kis tanulmányt vagy inkább anyaggyüjteményt, de ennek nagy része nem a tulajdonképi külömböztetést, hanem a külömböződést vagy elkülönödést tárgyalja. Ez az a jelenség, melyet Wundt erőtetett kifejezéssel korrelativ jelentésváltozásnak nevez, holott nincs itt semmi korreláció, mert, mint Geiger már negyven évvel ezelőtt megirta: „A hangok oly okokból váltakoznak, melyeknek semmi közük a fogalomhoz, s csak utólag történik e megosztott hangokban a fogalmak megoszlása, elkülönülése. A nyelv tehát mindenütt elül jár (die Sprache ist primär); a fogalom a szó

által keletkezik.“ — Hogy *kelteni* és *költeni*, *üszök* és *üszög*, *ütlek* és *ütleg*, melyek eredetileg azonosak, ma két külön fogalmat jelölnek, azt két-két külön képzettársulás okozta, amelyben semmi gondolatbeli kapcsolat, semmi egymásra vonatkozás (korreláció) nincs.

Ilyen elkülönödés példái Simonyi idézett értekezésében: *meg-menni* ('menekülni' NySz.) — *mënni; figyel—fülel; jegy—jel; szinte—szintén; tovább—továbbá; arány—irány; nevel—növel; hév—hő; kelt—költ; jós—javas; hallgat—hallogat; kéredzik—kérődzik; szerelmessek—szerelmesëk* stb. Más nyelvekből is idézett hasonló példákat: „A finn nyelvben *kopara* az állat patája, de rövidített alakjában *kopra* vagy *koura* az emberi marék. A német *nach* és *nahe* valaha egyek voltak. Szintúgy a *sanft* és *sacht* szók, továbbá a *Knabe* és *Knappe*, a *Kerl* és *Karl*, a *wieder* és *wider*, a *das* és *dass* szópárok.“

Ezeket a példákat természetesen sok mással lehetne szaporítani. Jókai írja valahol: „Ugyanazon névből származik a behizelgő Liza, a vidám Erzsike, melyből a tenyeres-talpas Erzsi és a kormos Böske.“ Említettem már az üszök—üszög, ütlek—ütleg szópárokat. Igy azonos elemekből áll ez a két-két szó: *szól* és *szaval*, *jók* és *javak* (hangalakjuk úgy viszonylik egymáshoz, mint az említett *jós—javas* és *hő—hév*). De már tudatosan, erőtetve különítették el egymástól némelyek a *szók* és *szavak*, *jó* és *jav* kifejezéseket. — Régi elkülönödés példája a *fő* és *fej* alakoké. Már Molnár Albert így állapítja meg nyelvtanában (CorpGr. 153): *caput* fô fejet fejec, *praecipuus* fô fôt fôc. Ezt Simonyi is tárgyalja A m. szótők c. értekezésében (44) más hasonló esetekkel együtt, melyekben szintén a szótő kétféle alakjához füződött két külömböző jelentés, mint: *hő* és *hév*, *hamu* és *hamv*, *szaru* és *szarv*. (A *fő*-nek átvitt értelmű használatához tartozik még a *hétfő*, *kútfő*, *hídfő*.) *Pëlyhës* és *pihës* közt külömbség van a mezőtúri népnyelvben: Csak a csikó pihës (nagy a szőre), a lúd, ruca pëlyhësëk (Nyr. 10:569). A *holt* és *halott* igenévi alakot is külömböző módon használjuk: az elsőt melléknévül, a másodikat főnévül (de a többesben *holtakat* is mondunk; vö. Nyr. 15:215). Lehr (Toldi 74) említi ezeket a külömbségeket: „A földbül inkább *kel*, a piacon inkább *kél* a búza. A *kelt* tészta csak meg van kelve, a *költ* tészta akár sülve is lehet.“ Továbbá: Nagyon helyës a beszéd, jó lovagom Pázmán (Arany), de: Egész helyes ember,

jól áll gazdasága (Tompa).[1] Továbbá a tárgyas *eltört* s a tárgyatlan *eltörött* alakot: Ez a gyerek három poharat *eltört*. Már jóformán minden poharunk *eltörött* (ennek magyarázatát adta Simonyi: A m. szótők 36, vö. még TMNy. 235—6).

Simonyi értekezésének más példáiban már csakugyan tudatos megkülömböztetést láthatunk, de ez sokszor csak látszat. Így pl. hogy a *járat* és *jártat*, *folyat* és *folytat* műveltető igéket megkülömböztetjük. Ma már tudjuk a nyelvtörténetből, hogy régebben jelentésbeli külömbség nélkül használták a két alakot. Ilyeneket mondtak pl.: Sántákat jártatsz (WinkK.). A malátát előre lejártatják (a népnyelvből). Folytattam a bort a kádakban (MonIrók). A kőszikla patakkal folytatja magából ki az olajt (Lépés, l. NySz. és Szilasi NyK. 24: 198). Itt is tehát előbb megvolt a kétféle alak s csak később különödött el a kétféle jelentés szerint. — A *kel* igének igaz hogy többféle műveltetője van: *kelt*, *keleszt*, *kelet*, de a *kelt* igében már igen régen elhomályosult a műveltető jelentés, s mikor a másik kettő keletkezett, a beszélők nem is gondoltak a *kelt* igére s az ettől való megkülömböztetés szükségére. Régente azt mondták: *elmulatni* az alkalmat, később: *elmulasztani*, de nem azért, hogy a mulatástól külömbözzön, hanem valami képzettársulatnak engedve (*elszalasztani* az alkalmat stb., vö. NyK. 24: 141). Számos ilyen műveltető igepárunk van s ezekkel nyelvészeink már több ízben foglalkoztak (Lehr: Toldi 208, Szarvas G. Nyr. 21: 332, Szilasi NyK. 24: 197—202). De a legtöbb igének előbb külömbség nélkül használták a két alakját.

Egy másik csoport, melyet Simonyi idézett, a fosztó melléknevek csoportja. Itt is pl. a *végtelen* és *végetlen* (l. NySz), a *gondatlan* és *gondtalan* (noha ezek közül csak az elsőt idézi a NySz.) rég megvoltak, s csak utólag füződött hozzájuk az eltérő jelentés, csakúgy mint a *hírhedt* szóhoz, mely azelőtt egyjelentésű volt a *híressel*. Ellenben a *tudatlannal* szemben csakugyan tudatos, de irodalmi alkotás a *tudattalan*.

Az elkülönödésnek egy érdekes esete az, hogy az *s*-képzős főnév tárgyesetét pl. így mondjuk: *nemest*, a melléknévét pedig rendszerint így: *nemeset*. „S a nyelvszokás annyira következetes, hogy a tulajdonnevekül használt mellékneveket is mindig kötőhangzó nélkül ejtjük, pl. Verest, Erőst, Kist, nem pedig Vereset

[1] Vö. a *bëgyës* és *bëggyes* külömbségét Phil. Közl. 5: 224.

stb." (TMNy. 276). Thewrewk Emil is érintette ezt Akad. Értesítő 20:226 (1886), de figyelme csak a tulajdonnevekre irányult: „Azt mondjuk, hogy Fehért, Édest, Kedvest, Széllt, de nem Fehéret, Édeset, Kedveset, Szelet stb." [1]

Zolnai most [2] főleg azt vizsgálja, mennyi tudatosságot, szándékosságot lehet találni az ilyen jelenségekben, tehát olyan kérdést, mely régóta vita tárgya a nyelvészetben. Ő is legtöbb érdekes példát a fosztó melléknevek s a műveltető igék köréből idéz. Kis János a metafora nélküli kifejezést *képetlen* beszédnek mondja, tehát új, eltérő alakot képez a *képtelen*nel szemben. Egy más írótól ezt idézi Zolnai: „a fáradt ember *álomtalan* alvása," tehát nem *álmatlan*. Vörösmarty anyja „agg és *gyámolatlan*," nem *gyámoltalan*. Madách írja: „E két nő *pártalan*, jelenkezzék, ki párjául igényli," nem *páratlan*. Stb. A műveltető igék közül pl. Vajda János szavát idézi: „*Mozogtassunk* a színpadon egész regement balletistát," tehát nem *mozgassunk*. Továbbá: lelkem mélyéből *buzogó* szavak (Gárdonyi): vö. *buzgó*.

Zolnai sok hasonló példát idéz, s ezek rendkívül érdekesek, de legnagyobbrészt egyes írók alkalmi alkotásai, s az írók nyelve természetesen tudatosabb, művészibb a közönséges beszédnél. Szintén irodalmi eredetü ugyan, de az említett példáktól abban különbözik, hogy általános használatú, legalább a művelt beszédben ez az alak: *éberen*, megkülömböztetve ettől: *ébren*. Magában az élőbeszédben tudatosan történt elkülönítésre Zolnai is nagyon kevés példát tud idézni. Szorosan véve csak egyet tarthatunk ilyennek: a *lába* ~ *lábja* megkülömböztetését. Erről is már többször szó esett, így pl. Simonyinál, ki elvi szempontból is tárgyalja ezt az esetet (Phil. Közl. 1884. 225):

„Általában az újabb képzésekben szereti a nyelv a világosabb, kifejezőbb, érthetőbb, nyomatékosabb formát, tehát mind a képzőnek, mind a szótőnek teljesebb alakját használni; s

[1] Több más ilyen eset is szóba került már, amelyben t. i. a szótő kétféle alakja teszi a különbséget. Igy pl. Nyr. 25:569: felszólítják *a félt* v. *a felet?* Az elsőnek helyességét lehet vitatni, „nem nyelvtani szempontból, hanem a fogalomnak pontosabb megjelölése kedvéért," nyilván a *fél*-lel való szorosabb képzettársulás miatt. Vö. „Humor és szatira még azt is megengedné, hogy az író az ártatlanabb *félt* tegye nevetségessé" (Bp. Szemle 56: 362). Nem könnyen oldja nyelvem a *kötélt* (Kis János: Iphigenia). Azt is hallani néha: olvastam a *Hétet*.

[2] Zur sprachlichen Differenzierung, Finnisch-ugr. Forsch. 1913, és magyarul valamivel bővebben: A nyelvbeli különböztetéshez, Nyelvtud. 1914.

minthogy gyakran megesik, hogy a nyelv újra összeszerkeszt olyan elemeket, melyek már összeforrva és egymáshoz törődve régen használatosak, az újabb szó éppen ama teljesebb alak által külömbözik a régitől. A teleknek pl. csak a *láb-já*-ról beszélnek, nem a *láb-á*-ról. A búzának szép a *szem-je* (ámbár „kipattant a buza *szeme*" [a népdalban]), de az emberről mindig a rövidebb *szeme* járja." — Lehr azután több ilyen példát is összeállított: Másnak zöldel a domb *hátja* (Arany: Both bajnok özvegye). Törjétek össze *talpját*, külleit (Arany: Hamlet). A konyha *talpja* (Nép; l. Lehr: Toldi 75).

De ez sem általános szabály, sőt még gyakoribb a külömbség nélkül való használat, átvitt értelemben is: a hegy *lába*, a búza *szeme*, a kerék *talpa*.

Zolnai értekezéséről el kell ismernünk, hogy rendkívül érdekes és elmemozdító, tanulságos eredeti megfigyeléseket közöl és hozzájárul a nyelv életére vonatkozó egyik legfontosabb kérdés tisztázásához.

VADÁSZATUNK MAGYARSÁGA.

I.

A vadászat ősrégi foglalkozásunk volt mindig. Mint sport csak mostanában kezd rohamosan terjedni és fellendülni. Természetesen a vadászat is épp úgy, mint a többi sportnem, hemzseg a sok műkifejezéstől és idegen szavaktól. Ha a mi vadászatunk német eredetü lenne, akkor nem szólnék semmit e miatt a magyar nembánomság miatt. De nem német eredetü, hanem magyar, ősrégi. Őseink is vadászok voltak. Ezeréves multja van a mi vadászatunknak. Amikor ezt a földet, hazánkat elfoglalták elődeink, már akkor is, sőt azelőtt is vadászok voltak. Nem itt tanulták meg a vadászatot, hanem hozták magukkal őshazájukból és itt csak folytatták úgy, ahogy azelőtt is gyakorolták. Jól tudom, hogy azóta a vadászati viszonyaink is a korral együtt megváltoztak; de egy ilyen mult iránt kötelessége minden igaz magyar vadásznak legalább is olyan tisztelettel viseltetni, hogy vadászatának magyarságát az egész világ előtt magyar kifejezésekkel tüntesse föl.

Az általánosan, széltében-hosszában elterjedt vadászati kifejezésekből csak egynehányat iktatok ide mutatóba, hogy láthassa mindenki, milyen helytelen és nevetséges ez az eredeti ősfoglalkozásunknak az erőszakos germanizálása és kicsufolása.

„A magyar vadász, akinek *Hirschfänger* van az oldalán, elmegy a *Revier*-jébe *birschelni*, visz magával egy jó *Büchsflintét* és ha szerencséje van egy jó *Blatt*-lövéssel, ha egyebet nem is, de egy *Spiessert* könnyen elejthet. Elővesz a *Rucksack*-ját, rendbehozza a *Jagdrüstungját, megfrühstüköl... gescheidolja* (zsigereli) a vadat és elviszi a *tropheát.*"

Ez nem *Jägerlatein*, hanem maga a szomoru valóság.

Bruch-kal jelölik az elejtett vadat. *Standwild* van a területen. *Hochstandon* les a vadász. *Schreckol* az őzbak. *Buschiroz*-nak apró vad után, *rolliroz* a nyul. *Rudli*-ban jár a nagy vad. *Versagol* a puska. *Expressbüchse* a golyós fegyver, amellyel a *Fangschusst* is meg lehet a vadnak adni.

Ezek csak szemelvények, de van még annyi, hogy szinte hihetetlen.

Igazán, csodálkozhat mindenki, hogy: ha a magyar vadász, akinek *vadászkés* lóg az oldalán, elmegy a *pagonyba cserkészni,* miért nem *golyós fegyverrel* lövi meg a *csapos* bakot? Azért elővehetі a *hátizsákját* is, rendbehozhatja a *vadászfölszereléseit, reggelizhet* egész nyugodtan, *kizsigerelheti* a meglőtt vadat és elviheti az *agancsát.*

Ez lenne az igazi *vadász-beszéd. Zöld gallyal* megjelölni az elejtett vadat, ha *állandó vad* van a területen. *Magas leshelyről* is meg lehet figyelni a *bakogó* őzet. *Bokrászni* kell az apró vad után és ha fejbe lövik a nyulat — az *bukfencet vet.* A nagy vad nem rudliban, hanem *csapatban* jár. Ha a puska nem sül el, akkor az nem versagol, hanem inkabb *cseszt,* vadászosan *csütörtököt* mond. A *kegyelem lövést* nemcsak expressbüchsé-vel hanem *vontcsövii* fegyverrel is megadhatja a vadász.

Talán egyelőre egy kissé még szokatlan lenne; de hamarosan meg lehetne szokni, ha minden magyar vadász átérezné azt, hogy ő nemcsak vadász, hanem elsősorban magyar ember és nem szégyenli, ha a vadját, vadászatát is magyarnak ismeri az egész világ. Nem olyan szegény a mi magyar nyelvünk, hogy még azt se tudnók vele kifejezni, ami ősfoglalkozásunk, mesterségünk volt, jelenleg meg drága szórakozásunk és igen fontos közgazdasági tényezőnk. Ezt a szégyenletes állapotot már rég észrevette az országos magyar vadászati védőegyesület is. Tőle telhetőleg igyekezett, hogy annyiramennyire segítsen ezen a nagy szóbeli nincsetlenségen. Hogy kitűzött célját eddig el nem érhette, az nem ő rajta, hanem a magyar vadászok nembánomságán múlott. Még az 1888-ik évben pályázatot hirdetett egy olyan munka megirására, amelynek kitüzött célja az volt, hogy „az egységes magyar vadászati műnyelv megalapítását közvetítse." A pályadijat *Hőnig* István nyerte el, ki valamennyi idegen vadászati kifejezés helyébe megirta a „a magyar vadászati műszótárt" és a védőegyesület ki is adta.[1] Huszonkét esztendő telt el azóta. Jelenleg már nemcsak az akkori, hanem teljesen ujmódi idegen kifejezéseink is annyira elszaporodtak, hogy bátran ki lehetne adni még egy uj szótárt.

Az igazság kedvéért megemlítem még azt is, hogy vadászatokon magyar kifejezést egyáltalában nem lehet hallani, még kezdő vadásztól sem. Aki magyarul beszél, az rendesen vadakat mond. Az agancsot *szarvnak* nevezi, a bakot meg *bikának* és más ilyen értelemzavaró kifejezést használ. Még pedig abból az igen egyszerü okból, mert a mi vadászaink között még most is az a hit van elterjedve, hogy: elég egy tollas kalap, sárga gamasni meg puska, hogy — tökéletes legyen a vadász.

Az erdőőri szakiskolák úttörői a magyarságnak a vadászatban. Az innen kikerülő növendékek a vadászatnak minden ágában ki vannak képezve, még pedig úgy, hogy minden tudásukon és cselekedetükön rajta van a magyarságunk jellege. Igen ám, de ha ezek az emberek valamelyik uradalomban vagy

[1] Vö. még: Magyar-német, német-magyar Vadászműszótár és magyarázata. Irta egy öreg vadász. Bpest 1875. Eggenberger. — *A szerk.*

valamelyik nagyobb vadászati bérlőnél alkalmazást találnak, akkor azonnal oda van az egész magyarság, mert az úr vagy a fővadász megköveteli a személyzettől, hogy „vadásziasan" beszéljenek és ugy határozzák meg a vadászati dolgokat. Vadásziasan beszélni pedig annyit jelent, hogy: megint oda jutottunk, ahová az a bizonyos „mádi uri ember" ért; vagyis ahonnan kiindultunk. Ujra jön a Hirschfänger, a birschelés, s a társai. Mit ér az, ha az újabb eredetü vadász-személyzet nemcsak cselekedetében, hanem beszédében is magyar lesz és az ura nem érti meg a szavát. Ezért lenne kivánatos, ha a magyar vadászok magok között is a magyar nyelvet használnák és kifejezéseikben is tanubizonyságot tennének arról, hogy nemcsak névleg, hanem valósággal is magyarok vagyunk. Ha egy vadász olyan szerencsés helyzetbe jut, hogy idegen világrészben kis, jóformán ismeretlen népek között vadászhat, nemde azonnal elsajátítja szokásaikat és vadászati kifejezéseiket? Hát csak egyedül a magyarok lennének azok a hires vadászok, akik még a saját ezeréves vadászatukat is csak kölcsönkért idegen szavakkal tudnák kifejezni? Nem hiszem, hogy ha ezen a magyar vadászok egy kissé elgondolkodnának és a nembánomság kényelmes megszokottságából kilépnének — át nem éreznék ama nagy igazságot, hogy nyelvében él a nemzet. — (B. H. 1910. VI. 19.) — KŐ. —

II.

A *B. H.* 145-ik számában igen tanulságosan irja meg — *KŐ.* —, milyen vigasztalan állapotban van a magyar vadászat nyelve. A legmagyarabb foglalkozás mellén ott ül a német lidérc. Fájdalom, a baj még mélyebbre terjed, mint a cikkíró elpanaszolja. Vadászati tudósítások, sőt vadászati tárgyat választó íróink nyelve bizonyítja, hogy azon is rajta van a német gondolkozás, amit magyarul írnak. Az idei nagy bőjt alatt olvastam például egy tárcát, melynek ez volt a cime: *Itt vannak ők!* Na, kérem, ennek a mondásnak olyan német a lelke, hogy a *hirschfänger*, meg a *hochstand* sem németebb. A német szalonka-vadászok együgyü rigmusa a bőjt egyik vasárnapjára: *Oculi, da sind Sie!* Mig virágvasárnapja véget nem vet az évadnak, lévén: *Palmarum, — trallarum!* Milyen más hangja van a magyar gyerekek gólyavárásának: megjöttek a gólyák! — A szalonkák, meg a récék *huzása* is sült német. Magyar embernek csak a fogát szokták húzni, vagy hajdanában deresre húzták, madárnak csak a *vonulását* ismeri. Aztán meg a magyar ember mindent az igazi nevén szeret nevezni, német szó neki *rőt vad, fekete vad,* a *hosszúcsőrü.* Az meg éppen nem megy a magyar ember fejébe, hogy a szarvasnak, mely éppen azért szarvas, mert szarva van s mert a legfőbb ékessége az ágas szarva, mért ne legyen szarva, hanem holmi érthetetlen agancsa. Igaz ugyan, hogy az ökörnek egytagú és egész életére való szarva más természetü, mint a szarvasnak lehulló, gyorsan növő, ágas szarva, de azért csak német tudákosság mondhatja, hogy a szarvasnak nincsen szarva. A magyar ember bizony soha sem fogadja el, hogy az erdő nemes vadja csak holmi agancsár, vagy agancsos, ahogy a szarvasbogarat is hiába bérmálták agancsárnak. A nyelvészek is hiába iparkodtak elhitetni, hogy a farkas nem azért farkas, mert lompos farka van, hanem holmi ónémet [?] *vrkas* magyar ejtése volna csak, mert hát inkább kellene a még lomposabb farku rókát nevezni farkasnak; a nép gondolkozásával igen bajos pörbe szállani. Aztán meg azért sem lehet őseinket kérdőre vonni, hogy

az őshazában mért a *rezet* nevezték *vasnak,* amikor még nem használták a réz szót. Bizony-bizony szükség is volt a — *Kő.* — cikkelyére, tisztítsuk meg vadászatunk nyelvét a hirschfängerektől, de vigyük be a vadászati nyelvbe a magyaros gondolkozást is. — (B. H. 1910. VI. 21.)

CSAPODI ISTVÁN.

III.

Az agarászat szótára.

Aki nem vadászember, nem is tudja, hogy milyen gazdag a magyar nyelv vadászati műszavakban. Különösen érdekes az agarásznyelv; Dr. K. Tóth Mihály debreceni rendőrkapitány *Agarászat* cimű jóízű versezetének végén (1900.) így állította össze a műszavait:

Győzős agár az, amelyik kitart a nyul mellett, hosszasabban éri be a Sebesnél, de a nyulat köteles megfogni; a nyul erejének csökkenésével mindinkább fokozódik hatalma a vad felett. Az ilyen agár egy-két futás után, ellentétben a Sebessel — csakis hatalmasabb lessz. — *Sebes* agár az, amelyik a bármely távolra kelt nyulat gyorsan beéri, néha többször is, de egy-két futásnál tehetségét rendesen kiadja. Sebes agár többnyire angol faj, győzős a magyar. E két tulajdonsággal ritka agár van megáldva, az ilyen agár az agarászok ideálja, olyan mint a fehér holló. — *Primás* agár az, amelyik a vele futó kutyák fölött dominál, kiválóan dolgozik. A többi mintegy csak segít neki. — *Hajtásnak* nevezzük, mikor a nyul felugorván a lovas előtt, az agaraknak a lovas azt bemutatja s utána iramodik az egész társaság. — *Kapás* alatt értjük, ha az agár a nyulat futtában derékon vagy hátul szájával elfogja. — *Gyepvezérnek* hivják azt, ki ha többen agarásznak, közbülre áll föl, tőle jobbra s balra huzódnak a lovasok 15—20 lépésnyi távolságban egymástól. A vezér a társaságot vezeti, kormányozza. — *Irányt* ad a gyepvezér felállásnál s minden fordulásnál, melyhez mindaddig tartják magukat az agarászok, mig a hajtás meg nem kezdődik. — *Kél* a nyul, midőn a lovas vagy a kutya felugratja helyéről. — *Borzasnak* nevezik az agarászó területnek olyan részét, mely egy vagy több arasznyi magasságu gazos bozóttal van fedve, ide huzódik, itt tanyáz leginkább a tapsi. — *Hajrá* kiáltással a lovasok a felugró nyulat mutatják be az agaraknak; csak néhányszor kell kiáltani s egyidejüleg a lovat a nyul irányában kiereszteni, mire az agár fölugrik, s villámgyorsan rátekintve a lovasra, ennek irányáról a nyulat fölveszi. Hajtás közben, ha a lovas szükségét látja *hajrá te! kutya te!* kiáltást is hallathat. — *Felveszi* a nyulat az agár a hajtás kezdetekor, de ha a kutya néha egy vagy más ok miatt elveszti a nyulat, ujra meg ujra felveszi. — *Megvágja* akkor, ha futás közben a nyulat érinti, de még elfogni nem sikerül neki. Az érés a vágásnál egy árnyalattal kevesebb értékü dolog, mert akkor a nyul még nem szalad a fölvett irányban, nem ül meg egy pillanatra, mint már a vágásnál, itt nagyobb veszedelmet érez. — *Fordítást* végez az agár, ha a nyulat ugy éri, hogy az futása irányát változtatja. — *Jobb szárnynak* nevezik a gyepvezértől jobbra álló agarászt. — *Bal szárnynak* a baloldalra álló lovast. — *Front* az agarászok egyenes vonala, amelynek megtartása a lovasok kötelessége. — *Felhuz* a kutya akkor, ha a futásban együtt tartó kutyák közül kiválva, a nyulhoz közelebb ér, vagy ha szemmel látható igyekezettel az előtte futó füles mellé hatol. — *Poziciós*

nyul az, amelyik az általa kiválasztott, kiszemelt menekülő helyétől, erdőtől, cserjéstől nem távozik el messzire, s ha bajba kerül, nyil egyenességben repül oda; az ilyen nyulnak elfogása legnehezebb feladat. — *Puskázva* rámegy az agár a nyulra, ha a nyul a legközelebb levő agártól fordítást kapva irányt változtat, s ekkor a hátrább futó kutya nem a nyul nyomában fut, hanem spórolva a területtel, ferdéz, kitér a hajtás irányából s a rövidebb uton rohan a nyul felé. Ez súlyos, sőt diskvalifikáló hiba az agárnál. — *Viszi az orrán* a kutya a nyulat, midőn közvetlen a nyul háta mögött egyenesbe szalad, orrával csaknem érinti s ugy látszik, mintha orrával kitaszítaná. Ez az olyan agarak szokása, melyek nem jó kopók. — *Kihuz* a nyul, mikor mellé futva az agarak már-már elérik, de összeszedve teljes erejét, pár pillanat alatt hátrahagyja a kutyákat. — *Zsinórt ereszt* akkor, ha az utána dolgozó agarak előtt egyenes irányban megy el a nyilt területen, mintegy jelezve, hogy a versenyt fölveszi, mert bizik erejében. — *Cérnája elszakad* az agárnak, ha valami ok miatt a nyulat beérni képtelen s a távolság közöttük fokozatosan növekszik. — *Magát a nyulra rálöki* az agár, ha a futásban a nyultól csekély távolra lévén, e távolságot behozza azzal, hogy magát mintegy erős lendülettel rádobja a nyulra. — *Meg-megborogatja* a nyulat, ha az agár hosszus futás után beéri, s a nyul hol jobbra, hol balra kitérve tovább fut, iránya felé tartva azonban. — *Vágást ad vágásra* akkor, ha a nyulat meglehetősen kifárasztva, a vágás után nem ereszti tovább érintetlenül, hanem vágja, derekalja tovább, gyors egymásutánban, tőle telhetőleg. — *Laviroz* a nyul, ha a kutyától messze kél, ugy viseli magát, mintha komolyan nem venné a veszedelmet; futtában ide-oda ugrál, valósággal játszik. De ha közelre kél, ezt megtenni nem meri. — *Fent marad* a kutya, ha a veleszaladó társait minden tekintetben legyőzi. — *Leesik* a társaitól megvert, legyőzött agár. — *Szóló* az az agár, melyik egyedül, segítség nélkül biztosan beszámol két-három fülessel. — *Gyalogló* az az agár, melyik a nyulról sohasem áll le, a távolság nem kedvetleníti el, kiséri mindaddig, mig a nyulat teljesen megpuhította, kifárasztotta; az ilyen kutya agarászó nyelven „pecsenyére" hajt. — *Cselt* vet, *csinyt* követ el a nyul, ha futása közben ügyes furfanggal térelőnyt nyer vagy meglapul vagy menekülő helyre ugrik, zavarba hozva a lovast és agarat. — *Karikára* vág az agár akkor, ha oly erősen éri a vadat, hogy teljesen fogásra nyúl hozzá, akkor a nyul egy pillanatra megül s karikaformába fordulva fut tovább. — *Parıroz* a nyul, mikor az agár fogásra hajt s a nyul a hozzáérést irányváltoztatással előzi meg. — *Kitart* az agár, ha a nyulat nagy előnyt elérni nem engedi, nem hagyja, hanem nyomában haladva győzi le. — *Ívet ugrik* a nyul, mikor több kutyától beérve ereje végfogytán van s parırozni képtelen, hanem a kutyák közül a levegőbe földobja magát s ívugrással igyekszik szabadulni. — *Átveszi* a nyulat az agár, ha a másik kutya fordítva a nyulat mintegy megkínálja társát a vaddal, hogy az is vegyen részt a fogásban. — *Fujtatva szalad,* ha a vad erejét látva egy pár pillanatra pihen, erőt gyüjtve a küzdelemre. — *Irányt vált* a kutya s a vad is, ha vagy szándékosan, vagy valami ok miatt eltér a futás vonalától.

P. N.

ADALÉK A GYERGYOI ÉS CSIKI NYELVJÁRÁSHOZ.

Irta **Lakatos János.**

A Nyelvészeti Füzetek 20. számában megjelent gyergyói nyelvjárástanulmányt (írta Gencsy István) figyelmesen olvasgattam s több helyütt széljegyzeteket írtam hozzá. E megjegyzésekben különösen a csiki nyelvjárást hasonlítottam össze a gyergyóival, de imitt-amott összehasonlításképen egy-egy háromszéki adatot is odajegyeztem. Mindhárom nyelvjárást jól ismerem, mert Csík megyének csiki részében születtem és nőttem fel, azután Háromszékbe kerültem mint káplán s legutoljára Gyergyóba; így volt alkalmam a három nyelvjárás összehasonlítására. Alább széljegyzeteimből közlök egypár adatot, de minden különösebb rendezés nélkül, mert feldolgozásukra elfoglaltságom miatt nem volt érkezésem.

A nyelvjárás írója mintegy 125 csiki szót ismer, amely Gyergyóban is járatos (33—34. l.). E „csiki" szók közül néhányat Csikban sohase hallottam, így: *gránic* (határ), *fërtát* (atyafi), *férjem* (feleségem), *ejtël* (edény); a *csángál* szót se hallottam 'hamisan énekel' jelentésben; az *előruva* (kötény) Csikban *súrc;* az *ural* (kér) Csikban *instál;* a *füdül* (megbolondul) inkább *megfűdűl.* Egypár szóról azt írja a szerző, hogy más az alakja Gyergyóban és más Csikban (34. l.); ezek közül a gyergyói *dusza* (szalmazsák) Csikban is *dusza,* nem *duszi;* ugyanígy *kijed* (kelmed) is *kijed,* nem *kéjed;* a *kënyer* sem *kinyer,* hanem ugyancsak *kënyer* (35. l.) A gyergyói *këntyefityél*nek (ver) megfelelő csiki *hëngyebigyél*-t nem ismerem, ennek csak *hëngyebugyál* alakja járatos (34. l.). A „kizárólagos gyergyói" szónak mondott *kopóba hanyít* (magasba hajít) Csikban is használatos *kopót hanyít* vagy *kopóra hanyít* alakban (35., 58. l.). A csiki nyelvjárás hangtana (37—38. l.) jórészt megegyezik a gyergyóival, de egypár gyergyói hangtani jelenség Csikban nincs meg, így: hangelkopás a szó elejéről, *jába* (hiába), *jándék* stb.; a szó közepéről, *ezket* (ezeket); a szó végéről *Bëc Ádám* (Bece Á.) stb.; *e* h. *i, mikora, vider* (veder) stb.; hangátvetések, *pittant* (pattint), *csapirka* (csiperke). A szók jelentésében is vannak különbségek a gyergyói és csiki nyelvjárás közt. *Cseplësz* (bozótos hely erdőn) Csikban kis gyerekre: cseplesz kölyök. *Sirülő* (örvény) Csikban: két derékszög alatt összejövő út találkozó pontja (39). *Kecskeló* (négylábú pad) Csikban: *kecske* = az a faalkotmány, melyen a fát fűrészelik, *kecskolló* (kecske olló) = fiatal kecske (42). *Gabona* Gyergyóban csak a rozsnak a neve, Csikban általában minden gabonaneműé (42). *Csapó esső* (hirtelen jövő zivatar) Csikban inkább: oldalt vágó kemény eső (48). *Kottyeszt* (borjúól) Csikban: olyan rácsos kis alkotmány, amelyben szárnyas állatokat szoktak szállítani (51). *Pohárszék* (kis pad, amelyen esznek) Csikban megfelel az almáriomnak (52). *Csángál* (a lapinkázásnál a deszkát félrebillenti) Csikban: nem egyenesen, hanem félre, oldalt dob: de *csángat* az, aki a csengettyűt rosszul húzza, nem ütemesen.

A következőkben egypár gyergyói tájszó mellé odaállítom csiki megfelelőjét: *csaponyós* (ferde, rézsút): *csaponyóslag* (33); *matat* (kutat, motoz): *koslat* is (34); *majdég* (majd): *majtég* (40); *roppantost* (roppant): *roppantatúl* (41); *leszentül: lenyugszik* (48); *nagyrágos: nadrágos* (48); *meltóságos*: *meltságos* (48); *hitelbe élnek* (nincsenek törvényesen egybekelve): csak a *kapulábnál esküttek meg* (49); *cërnakáplár* (hosszú vékony): *cérnakáplár* (49);

erëgél (mendegél): *erëgel* (49); *lékri: rékli* (50); *templom: támpolom* (50); *bádirka* (hordócska): *báderka* (51); *lopó* (pénzgyűjtő persely): *tömke* (51); *kajiba* (kunyhó): *kaliba* (51); *bócuj: túrós puliszka* (53); *sárogkása* (köles): *sárigkása* (53); *rodina* (keresztelő vendégség): *radina* (53); *nyist: nyüst* (54); *korcsija* (kézi szánkó): *korcsolya* (55); *mérész* (mindenkibe belekötő): *merész* (56); *tojak* (aki nem szedi magán rendbe a ruháját): *tajak* (56); *pasztul* (betegségben: fogy): *pusztul* (betegség után: „hogy el vagy pusztulva" 57).

A gyergyói nyelvjárás mondattanában legjellemzőbb sajátságul a hiányos mondatok nagyon sűrűn való használata van kiemelve (43); erre egyszer a következő érdekes példát hallottam: „Ahajt megszöké magát a tehen; *bé* a sáncba, onnét *ki, keresztül* a kerten s *neki* az oldalnak." A 49. lapon a testalkat leirásánál egy daliás ember rajza után azt írja a szerző, hogy minden székely ember ilyen; legyen szabad csiki beszédben a következőket mondanom: *Éppeg* nem mondhatnám, hogy ilyen! Hát a *tajak* (ügyetlen, totyakos) *legén*, akinek *hargas* (nem egyenes) a lába, vagy *karikalábú* (mindakettő befelé áll), vagy éppeg *lőcslábú* (a két térd összeér s onnan lefelé hirtelen szétmennek a lábak)?! — Az 50. lapon a ruházat leírásánál Están bá templomba menését a következő sorokkal toldom meg: Osztán Están bá bé es ment a *támpolomba* (templomba), béűle egy *székbe* (padba) s *ahajt* (ott) *le* (letette) a fejit s végig szundikálá az egész szentmisét. — A verekedések leírásában kimaradtak a következő biztató kiáltások: Ne fé (félj) semmit, üssed a kutyát! Ne bánd nem apád! (57). — Helyreigazításul még közlöm, hogy a *kalongya* nem 25 hanem 26 kévéből van összerakva, mert egy a fedő (55).

(Gyergyócsomafalva, 1905.)

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Kőszeghy Pál Harmadik könyvével bővebben foglalkozván kijegyeztem azokat a szókat belőle, melyeket a NySz. nem ismer, vagy itteni értelmüket nem említi. Ime:[1]

babica 6:39, Thaly szerint a német vielliebchenhez hasonló fogadásos játék. [Vö. Nyr. 29:179!]

buzong „Az kvártélyos is már buzong az országban" 3:59, CzF. szerint erőteljesebb, nyomatékosabb és terjedelmesebb értemény, mint *buzog*.

érdesni „Jó Szirmay István érdesvén nyomukat" 6:28, a NySz. is, CzF. is csak valamit gyakran érinteni értelemben ismeri, itt utolérni.

megéjjelni 4:112, éjtszakára megszállni, éjjel meghálni.

fénylet 4:140, a NySz. csak mint igét ismeri.

kordély 5:143, Thaly szerint kockázat, vakmerő próba. Közel áll az értelemhez a MTsz. *elkordélni* igéje, mely annyit tesz, mint elhatározni, elszánni.

készőce 7:119, Thaly magyarázata szerint szilvaiz; ilyen értelemben ismeri a MTsz. és a CzF. is.

[1] Az első szám a részt, a második a versszakot jelenti. Természetesen Thaly kiadását használom.

kikullatni „meg kell halnunk, Ha világban jöttünk, abból kikullatnunk" 1 : 12. Világos, hogy az értelme : kikullogni.

elnyáradni „Pincékből is immár az bor mind elnyáradt" 1 : 89. A MTsz. ismeri az elnyárjadni igét, de ájúltan, bágyadtan elterülni értelemben.

széllyelni 4 : 77, Thaly sz. széleszteni, kergetni. Szótáraink nem ismerik.

szinlet „Asszonyát vasárnap hogy lássa szinletben, Diannát meggyőző drága öltözetben" 6 : 105. Ismeretlen.

megtorpanni „Megtorpan elméje ily gondolatokon" 4 : 98. A MTsz. meghökkenve, megijedve megáll értelemben ismeri ; ezt teszi itt is.

törekedni „De egyik magában igen törekedék" 3 : 16. Thaly szerint törni magát, bánkódni ; ezt az értelmét szótáraink nem ismerik.

vajulni „Kit hallván az fiscus halálra vajula" 1 : 114. Szótáraink nem smerik ; bizonyára a *vajudni* igével függ össze. BAJZA JÓZSEF.

II.

Régi családnevek.[1]

1. 1771. évi Mária Terézia-féle urbáriomokból.

Afra Angyal Andó Antók Alács Antos Agocs Asztalos Ács Baka Babu Bak Bombár Banos Betyár Balya Berze Balkó Bede Bial Bíró Bakos Boros Bagyal Barkács Bodor Boka Bopcsa Bata Bika Baczúr Bozó Butor Bancz Barkó Bagó Berecz Baki Borbély Baba Banus Bada Bacsur Bolyós Baglyas Bujdosó Bedő Bollók Babka Beszked Bakos Bama Béres Bordás Bagoly Bobos Bogacs Benesz (utóbb Benés) Bárány Borda Bognár Bugyi Bacskó Bacsa Boczó Barta Bokor Balla Bojtár Bagyor Bajor Boróka Bolla Bazum Bunda Bojtos Bandur Boskó Boda Bakó Bogos Boris Bózsik Czecze Czimer Czele Czobor Czakó Czifra Csába Csomor Csúsz Csűrke Csinos Csehek Csomány Csór Csonka Csordás Csirke Csöke Csuka Csúth Csorba Csajka Csoma Csendes Csibe Csojka Csepe Cseres Csőr Csóka Csősz Dér Dusa Diák Dancs Daru Dicsa Duska Deső Dudás Dus Dóka Dora Darida De Ernyes Evicz Éles Forgó Fejér Faid Futó Fagyos Fiam Fogas Fürész Földi Forró Fazekas Ficzkó Fertály Fias Férges Fösvény Folten Füle Farók Fitó Fojt Fegyes Forgó Fonos Fodor Franczia Gecse Gonda Göröcs Galát Geszkó Genge Gólya Gagoly Gordos Galo Gondor Gere Gembicz Godó Gács Gusal Gorda Gondos Gondás Gúth Gazsó Gágyor Gunda Gyore (ma Gyüre) Gyalog Gyékényes Gyöpös Hang Handó Holdos Halász Herczeg Hevér Hajdu Halgas Haragos Holló Hering Hajós Hiba Homolya Hugyan Hamar Hajas Izsip Jámbor Juhos Járos Kajtor Kertész Kenyeres Kossa Kaszás Koós Kajtor Kacsor Kecskés Kaló Katók Kepes Kapacz Konczos Kojnok Kaszács Kicsiny Keresztin Kórhel Korsó Király Kökény Kali Kecsés Kormány Kele Kocsi Kalapos Kamasz Kármán Kajla Kanász Karants Kanyó Kobola Kabda Kaczor Konya Kerek Kocza Kun Koncz Kozma Könyü Kővágó Kósa Karaba Kormos Kántor Kőmives Kis-Kovács Katyi Koczka Kurta Lantos Legény Lakatos Lovász Lőke Lassu Lángos Lados Lakos Lassan Lesta Lakó Lucza Lörik Lajtos Láng Magdos Mostoha Mézes

[1] Nógrád vm. levéltárából. — Mellőztem a Kovács, Nagy, Kis-féle közönséges neveket, továbbá a helységnevekből képzetteket. — Nyr. 29. ápr. a családnevek közt Rögér h. olv. Bögér. — B. D.

Megad Majoros Madarász Moko Mosó Múcs Mochor Maczka Mókos Mérges Mizer Menyó Mondok Mitacz Mát Meló Mocs Mester Mákos Mode Mokocs Mizera Minyo Majdan Magad Majom Mocskos Mád Mák Nátony Nemes Nyeste Okos Osonna Ország Oloszka Oszlár Olasz Oldal Oláh Oroszlyán Ökrös Ökrész Ördög Öröm Őze Poroszka Pintér Petik Pocsik Puska Pézes Pálinkás Pásztor Pikó Palló Patkós Pilla Puszta Pék Pete Páris Papos Piti Pincze Puskás Patkó Paszir Pirság Pompa Pók Pálmán Pápista Posadt Rákos Répás Ragács Rugo Róka Rab Rajkó Riczi Rostás Répa Rózsa Seres Süvegh Sárkány Sáfár Sofár Sáfrány Saláta Sinka Sóssa Sutyor Sipka Süveges Sármány Suta Soós Sánta Sógor Sisa Sisak Sárkány Sigó Savanyu Szarka Szakó Szegény Széles Szarvas Szomszéd Szulák Szeles Szép Székács Szántó Szakál Szita Szunyogh Szalados Szentes Szolga Szenes Szappan Szabados Telek Tözsér Tsikány Torma Tálas Teknyős Tüzes Todi Tánczos Tubákos Tulipán Talpas Tányéros Tyúsz Uram Uti Uj-Jobbágy Ujj Vékony Viza Vámos Vég Veég Veszteg Vesz Vidra Vas Vasas Virág Vizi Zara Zsubor Zsambó.

2. Az 1660. évi „Livényi-urbárium"-ból.

Csák Csörge Daly Gabancz Huszár Kajba Kaytos Lantos Madats Rovoszka Sás Serfőző Süveges Szanda Szígyártó Teknős Tonos Tormos Tornyos Vesztegh.

Balassagyarmat. BALOGHY DEZSŐ.

III.

Forgács. Ez a szó, amint Budenz (MUSz. 532.) kimutatta, a *farag* ige származéka, s olyan képzés mint a *szilács* (vö. *szil* 'vág, hasít, farag, gyalul' Dunántúl MTsz.). Molnár A.-nél még van *fargácz* (=*fargács)* alak. A bennük levő képző az *-ás, -és* változata, úgy hogy *forgács* tkp. annyi mint *faragás.* A moldvai csángóknál meg is találta Wichmann *fârgăš* alakban. A régi nyelvből olyan adat nem került elő, mely a képzőt eredeti formájában tüntetné föl. Legrégibb följegyzése az OklSz.-ban 1368-ból Furgachfalua, s 1377-ből: Forgach, tehát ezekben is a képző *-ács.* Egy 1656-ból való végrendeletben említés történik egy kassai *Forgács* utcáról. A közlő megjegyzi, hogy a végrendelet másik példányában *„Folgás-utcza"* van. (TörtT. Újf. 3 : 150). Ez az adat tehát az eredeti *-ás* képzőt mutatja, de hogy már nem volt világos akkor a *forgács* és a *farag* közt levő kapcsolat, azt mutatja az *r* helyén levő *l.*

-ként. A *-ként* ragot az irodalmi nyelvben személyragozva nem szokták használni, pedig a Dunántúl mondják, hogy *én kéntem, te kénted, ű kiénte, mi kéntünk* stb. (Göcsej), *tekinted* 'te szerinted' (Somogy m., Répce vid. TMNy. 685.) Hogy régen is beszéltek így, bizonyítja a következő, 1597-ből való adat. Minthogy *én kintem* igen szereted az jó bort, ő is kész egy poharat jó borral megtöltvén, meginni mindkettőnk egészségeért (Thurzó : Lev. 1 : 230).

Szentem napja. A *névnap* szó a régi nyelvből mindeddig nincs kimutatva. Szily 1794-ből idézi (Kármán) a legrégibb adatot (NyUSz.) 1635-ből van egy adatom, mely szerint a XVII. században úgy mondták még *szentem napja:* Noha Páter Hajnal Szt. Jakab napjára kivánta s tanácslotta, hogy tartsuk szented napját, de mivel Krisztinából én Jakabot nem tehettem: böjtölniök köllött nálam (TörtT. Újf. 1 : 281). — Vö. a franciában *fête* 'ünnep; vkinek neve napja, születése napja'.

A pápai tó. Pápán a Tapolca folyónak azt a részét, mely a város alatt folyik el, úgy emlegetik, hogy *tó.* Azt mondják pl. mikor öblíteni viszik a ruhát: *lëmënëk a tuóra.* A Tapolca mellett nagy területen konyhavetemények teremnek, ezt a darab földet úgy hívják, hogy *tó-kertek.* Az látható, hogy a folyónak itt mesterséges medre van, valószinüleg régen nagy kiöntései szoktak lenni ezen a helyen, valóságos tavat alkotott, azért nevezhették tónak. Hogy ez az elnevezés milyen régi, mutatja a következő, 1638-ból való adat: Bánom ha én miattam mulatta el anyja meglátogatását, kinek jólehet a *pápai tó* mellől nem köllött volna lenni, s sok is ha dacol, de illyen a világ (TörtT. Újf. 1 : 291).

Véren ér, kap, fog. Ezek a kifejezések régi nyelvünkben a tetten érésnek jogi műszavai voltak, amint Kertész (MNy. 10 : 233) kimutatta. Egy érdekes adatot idéz erre a *vér* címszó alatt a NySz., melyet Kertész nem vett észre: Akar ki panaszara is az nemes embert meg nem tartoztathatni, hanem ha érdemli és a véren ha tapasztallyák (Verbőczi: Magyar decretum. Fordította Veres Balázs. Debrecen 1639). BEKE ÖDÖN.

IV.

Eljártat (Hall: Hármas Istória[2] 3 : 87). Sem a mai nyelv, sem a NySz. nem ismeri, valószínű, hogy csak Hallernál fordul elő s nála is csak ez egyszer... Minemű követséggel jártatott el bennünket Priamus király = minemű követséget járatott nálunk, küldött hozzánk Pr. k.—

Megpanaszkodik (uo. 3 : 150). A NySz.-ból hiányzik. Talán H. saját alkotása. A III. részben csak egyszer: Megpanaszkodván Epistrophus halálát.

Bészinel: Melly kőfalnak a külső oldala piros márványkővel volt beszinelve (Hall. Hármas Istória[2] III. 37). A NySz.-ban megvan, de kissé eltérő jelentéssel.

Felüt [felállít, megállapít]. Aeneas elsőben ütötte fel a királyi pálcát Rómában (Hall. Hárm. Ist. 93. l.). Ez a jelentése nincs meg a NySz.-ban. A NySz.-ban közölt különböző jelentésű példák között legközelebb áll hozzá a következő: fölüti udvarát valami hertzegi állapotra.

Eléveri magát [előre küzdi magát]. Pl.: Maga Ulysses mint egy ordító oroszlán, a seregek között eléveri magát (Hall. Hárm. Ist.[2] III. 106). A NySz.-ból hiányzik. KARDOS LAJOS.

V.

Kassa város szabályrendeleteiből 1616—1635.[1]

Articuli inclytae communitatis seu centumvirorum reipublicae Cassoviensis 1616.

Egy szokás kele fel = oly sz. kezdődött.
Megtántorodni = megütközni, — megbotránkozni vlmin.
Az város szabadsága helyen maradjon = a v. sz. sértetlen v. megóva m.
Teletszaka = télben.
Mihelyt az idő kinyílik = tavaszodik.
Gyakorlatosabban szolgáljon.
Hozton hozzák és adton adják.
„Fog avagy börtenház."

[1] Egy vastag 4r. kézirat-kötet Kassa város levéltárában.

Képes árat rendeljen.
Künföldiek = nem kassaiak, bár magyarországiak is.
Idegen jövő-járó kalmárok.
Az városban az házak elei rút göröndekesek.
Gondviseletlenűl, gondviseletlenség.
Sörtés marha.
Gyüleviz bor.
Az emberek a sörnek ízelednek = megkedvelik.
Hol együnnet, hol máshonnét.
Temető = sírásó.
Az hetedczakai predikácziókat elmulatyák = elmulasztják.

KEMÉNY LAJOS.

VI.

Iklani. Ilyen ige rejlik a FestK. következő mondatában: Tehozjád enmagam által jőni alojtván hátra *„yklottam“* megválogathatlan ösvényöken = ad te per meipsum venire credens retro c e s s i per inextricabiles anfractus (l. a latin szöveget Katona Lajosnál Irod. Közl. 15 : 157). *Hátra iklottam* nézetem szerint tulajdonkép a. m. hátra r o h a n t a m vagy f u t o t t a m, mert ezt következtethetjük ennek az igének maiglan meglevő műveltető alakjából: *iklatni,* ösztönözni, p. o. az ökröt, székely szó (Tsz.), „hajt, hajszol, zaklat. A kopók a nyúlat iklassák“ azaz futtatják, kergetik, stb. (l. MTsz.) — Az *iklani* igének gyakorítója az *ikland* ige, noha jelentése meglehetősen eltávozott az eredetétől: Herman Ottó szerint a szegedi hajósok nyelvében a. m. „egy evezőt a ladik végébe akasztva és ∞-szerüen mozgatva halad“.

SIMONYI ZSIGMOND.

ISMERTETÉSEK.

I.

Nyelvemlékek az iskolában.

Az utolsó tíz évben iskolai olvasmányokul sok régi szöveget kiadtak s ez kétségkívül jó hatással van ifjainknak a régi irodalom iránti érdeklődésére. Az egyes nyelvemlékek kiadói mondhatni szeretettel és lelkesedéssel mozdítják elő az ügyet. Mégis úgy látom igen sok hibát követnek el, részint a szövegeknek olvasásában (mert átírva közlik), részint pedig a magyarázó jegyzetekben. Ezekre a hibákra kivánjuk őket figyelmeztetni, hogy a remélhető új kiadásokban elkerüljék. Ezúttal az Irodalomtörténeti Olvasmányok c. gyüjteménnyel foglalkozunk, melyet Bartha József s az iskolaügy kárára oly korán elhunyt Prónai Antal szerkesztett (kiadja a Szent István társulat).

I. „Szent Ferenc és társainak legendája. Szemelvények az Ehrenfeld-kódexből. Összeállította dr. Vincze József.“ (A gyüjteménynek VIII. füzete.) — A bevezetésben a „nyelvészeti“ (helyesen: nyelvi) sajátságokat is összeállította a kiadó, s már itt is akad több megjegyezni való. Azt mondja pl. 24. l.: „Gyakran áll *ő* helyett is *e* (ter = tőr, eres = erős).“ Igaz, hogy *e* b e t ü áll ott, de az nem *e* h a n g o t jelöl ez esetben, hanem hosszu *é*-t (tér, erés), mert hiszen ha akkor *ter* és *eres* ejtés dívott volna, abból sohase vált volna *tőr* és *erős,* valamint a *ver* igéből nem lett *vőr* s a kedvesből nem lett *kedvős.* A szövegben is hibásak az ilyenek: ideit*el* eh. ideit*él,* *fordolott* eh. *fordólott,*

szenetlen eh. *szénetlen* stb. stb. A kiadó tehát itt épúgy hibázott, mint Szilády Áron, mikor a Pannóniai éneket így olvasta: Emlékezzenk régiek*rel*, az Szitiából kijüttek*rel* stb. — „Az EhrK-ben a szóvégi *e* hang *ö*, *ü* után *ö*-re változik" (25). Ezt törölni kell, mert nem áll. — „Megtaláljuk az összevont igealakokat is: tőm = tevém, *hül* = hivél, őnek = evének" (25). Olvasd: *hűl*. — A 26. l. utolsó bekezdésében *kyuanatualo* h. olv. kyuanatuala.

A szöveg átírásában s a magyarázatokban a következő hibákat említem. 30. l. az Atyámfia...kezdetü sorban *szerzem* h. olv. *szerzém*, mert a latinja: disposui. — 31. l. 3. s. „Kell tanálcsát kérdenők"; olv. kérdenönk. Igaz, hogy az eredeti kéziratban *kerdenewk* van, de ez okvetetlen iráshiba. — Uo. „Ő méltólja nekönk jó kellemetesség*et* mutatnia": olv. *-ét* = beneplacitum s u u m. — Uo. 5. sor: „Es azért menőnk egyetlenbe pispekségére, holott vagyon egy jó pap." Teljesen hibás; olvasd: menjönk egyettlenbe pispekség*herre*, vagyis -helyre = et ideo pergamus simul ad Episcopatum. — Uo. 10. sor: kelljent eh. kelljen csakis iráshiba lehet a kódex kéziratában. — 11. s. „De menének el pispekségre." De hisz a kódexben itt is pyspekseg*herre* van. — S ez mind az első 14 sorban fordul elő. Ebből láthatni, hogy nem könnyü munka az ilyen átírás, s a hűségében és pontosságában nem igen lehet megbízni. A további fölsorolásban mellőzöm a jelentéktelen íráshibákat s más efféle apróságokat.

A 2. olvasmány utolsó bekezdésében: jószágát „mend nagy öremvel szegéneknek *elusztjvát*": a magyarázat szerint „tribuebat = elosztja vala." De nemcsak magyarázni kell így, hanem így is kell olvasni, mert az az *elusztjvát* képtelenség, csodabogár. Igaz, hogy a kódexben *vztyuat* van, de ez csakis íráshiba lehet, hisz két sorral alább már a kódex is igy írja: *oztyauala*. — 3. olv. 1. bek. Kezét.. *vette* Szilvesztern kebelébe. A magyarázat azt mondja: „helyezte, tette, posuit." De a tanuló a szövegben ezt fogja olvasni: vëtte, ha meg nem mondjuk neki, hogy *vette* = vetette (ugyanígy a 6. olvasm. 1. bek. legvégén). — 2. bek. Szilveszter „annak után *lén* sz. F. szerzetének frátera." A magyarázat szerint „lén = lévén, factus." Nem helyes, mert *lén* a. m. lőn. — 3. bek. „Gyakorta *röjtetik* vala Istenhez." A kódexben *rywtetik*, olv. ríüttetik; a Jord. és ÉrdyK-ben is *réütletik* („*reewtet-*") van. A 21. olvasmányban, következetlenül, így olvassa a kiadó: *elrivletik*, szintén helytelenül.

4. olvasmány. „Bernáld áll vala velem *szerkőt*", azaz „összekötve, conjunctus." Nem *szerkőt*, hanem *szerkütt*, a föltehető **szerkëszik* igéből, melynek ragozása olyan volt, mint a *fekszik* igéé: *szerkvén, szerkenni, szerkeggyél*, mint *fekve, fekenni, feküggyél* stb., tehát *szerkütt*, mint *fekütt, alutt*, l. TMNy. 268. *Szerkőt* olyan alak volna, mint *fekőt, alót*. — A végén: „Monnofélnek [olv. monnó félnek] engedelmessége, szerelme ...*elölelé* egymást Jézus Krisztusnak gyicsőségére." Hogy olvashatja így a kiadó, holott maga idézi a latin szót: „obviabant", s a kódexben *elewllele* van, két *l*-lel? *Elöl-lel* = előtalál; az EhrK-ben többször is előfordul s a NySz. is idézi.

5. olv. „Szerzetnek előkezdetiben." Nem így, hanem elő kezdetiben; elő a kódexekben = első, mint a kiadó maga megjegyzi a 45. lapon. — „Kiknek egyik*e* vala szent Bernáld." A kódexben: *kiknek egyik*, mint más kódexekben is, mert az *-e* személyrag csak később járult hozzá (l. Simonyi: A jelzők mondattana 149). — 4. bek. „Es hogy laknának.. Masszeusz és Illés es egyebek nekik." A magyarázat azt mondja: „az *-ik* sem egyéb, mint -uk ük

személyrag." De 1) ezt az előbb említett kifejezésnél kellett volna mondania *(egy-ik)*, mert a *nekik -ik*-je nem pusztán a. m. -ük, hanem *neki-k* = neki-ük; 2) itt nem is *nekik* van, hanem *né-kik* = némelyek. Csodálom, hogy a kiadó nem ismerte a kódexekben oly gyakran előforduló határozatlan *né-ki* névmást (a 79. lapon is félreismeri), holott magában ebben a kódexben is sokszor előkerül (az 1. s 2. lapján ötször). — Utolsó bek. „Gonoszol [olv. gonoszól] teszed fráter Illés.. ki el *üz* szent angyalokat" [olv. angyalok*ot*]. Nem *el üz*, hanem *elüzsz!* Hiszen a latin eredetiben ez van: repellis. (A kiadónak vigasztalásul szolgál, hogy ugyanezt a hibát követte el Melich J., l. Nyr. 42 : 182.)

6. olv. vége felé: „ezekbe vevék" = animadverterunt, vagyis *eszökbe* vevék, mert az *ész* a kiejtésben alig volt valaha *éz*.

7. olv. „Bódog Ferenc ő társi...inkább *kívánvák* Krisztusnak szeméremségít.." Hiba, mert a kódexben csak *kyuanua* van. — Uo. „Eljárnak vala.. miképpen idegenek, *Istentől megvallván*, semmit velek viselvén." A jegyzetben azt mondja: „Istenen kívül, akiről vallomást tesznek, latinban: nihil secum quam [?] praeter Christum portantes." Öreg hiba! A kiadónak kevés olvasottsága lehet a régi irodalomban, ha föl nem ismeri ezt a közönséges kifejezést: *Istentől megválván*, azaz 'Istenen kívül' semmit magukkal nem vivén (a 47. lapon is, lent, így olvassa: felétől *megvalva)*.

9. olv. Paruzia: meg kellene mondani, hogy ez Perugia városa Assisi mellett. — 48. l. föl. 2. s. *kiöszjék*, furcsa, helyesen *kiűzjék*. Így 71. l. 2. s. *öle* és *leöle* eh. üle, leüle; a 28. olv. al. 4. s. *vövé* eh. *viivé* (apportavit, holott *vövé* sumpsit volna!) stb. A kiadó az *ew* betüket mindig *ö*-nek olvassa *(övöltvén* stb.), holott a kódexíró az *ü* hangot is így jelöli.[1]

12. olv. 51. l. 3. s. „bölcsességnek izivel egészen *eszesöltetett*" = „totus discretionis sale conditus"! Tehát *ézesültetett* = ízesül-; hisz ugyanez a latin kifejezés a kódexnek 2. lapján így van fordítva: isteni belcseségvel *yzessellett*.

13. olv. „Frater Masszeusz, Istennek bölcsességével egészlen *tele lött* ember, megesmervén *nyitván* gonosz ellenségnek csalárdságat.." Nem tele lött, hanem *tele tölt* vagyis eltelt *(„tele tewlt")* és nem nyitván, hanem *nyilva („nylva")* = clare.

14. olv. „Istennek irgalmasságát övöltik [olv. űvöltik] vala, azképpen hogy *annámend* elmének új félelmében megfordólának" = „quasi omnes in novum mentis stuporem conversi sunt." Ámde a kódexben ez van: azképpen *hogy hana* mend ..megfordólának. *Hogyhana* = quasi! Hisz az EhrK-ben sokszor előfordul ez a kötőszó, l. MKötőszók 3 : 148 (s a bíráltam könyvben is 82. l.). A mondat tehát egészen ki van vetkőztetve a formájából.

17. olv. 60. l. „*Mendenmő* helyet meglátogata." Igaz, hogy a kódexben *menden mew* van, de ez hibánál egyéb alig lehet, mert *mindennemű* helyett *mendenmő* külömben sehol elő nem fordul.

A 22. olv. végén *órság* helytelen eh. *orság*.

A 25. olv. elején „*e*lamizsnáért." Igaz, hogy Volf György kiadásában *e*lamyznaert van, de maga Volf megmondja az előszóban, hogy ez sajtóhiba, mert a kódex kéziratában így van: *a*lamyznaert. Én ha szemelvényeket adnék

[1] Más ilyen hiba, hogy a kódexbeli *n*-et mindig *n*-nek olvassa, holott sokszor az *ny*-nek pontatlan jelölése ez, pl. *nitua, menorzag, nertek* stb.

ki, előbb gondosan megjelölném a sajtóhibákat a szövegben. A kiadó pedig többször is elkövette ezt a mulasztást, pl. a 33. l. 11. s. vég*i*re szintén sajtóhiba eh. vég*é*re, stb.

25. olv. 48. l. (s a 70. l.) *mednek* nincs megmagyarázva, pedig enélkül az olvasó alig tudja, hogy a. m. mennek (l. TMNy. 273).

26. olv. nem helyes „*szőletetlnek* napján" eh. születetnek napján,[1] és *poharokot* eh. pohárokot. — A 71. l. 4. jegyzetében megemlíti a Nyr-ben történt szövegjavítást, mely szerint a hibás „szerzetességemneknek" h. szerzetes szegényeknek a helyes olvasat, és különös, mégis a hibát veszi föl a szövegbe, csak az egyik *nek*-et törli. — Uo. a *járonk* szóhoz a jegyzetben azt mondja: „valljuk (professi sumus)." Ennek nincs értelme, ha nem vesszük tekintetbe Katona L. helyreigazítását, mely szerint a fordító hibás latin szöveget használt: profecti eh. professi (l. Nyr. 31 : 452). Hogy a 74. lapon levő „*hinkák*" „csak írási hiba lehet", azt is megmondta Katona (uo. 454). Egyáltalán mindenütt számba kellett volna venni Katonának ezt a tanulságos cikksorozatát: Az EhrK. hibás vagy hiányos fordításai! — Uo. „hogy ne szégyenlené *étet*", olv. étét. — 75. l. 9. s. „hogy ne hallattatnak világiaktól"; helyesen: hogy ne hallattat*nák (-nék* h. a mélyhangú igékben ez a szabályos alak kódexünkben).

A 32. olv. 3. sorában nagyon furcsa hibás olvasatot találunk. A kódexben (104) ez van: „kewsded fratereknek *zerzete es essy* nem fogyadcoznak meg." A kiadónk ezt így közli: „*k*esded fr*a*tereknek *szerzetes[es]i* nem fogyatko*znán*ak meg.." S a jegyzetben azt mondja: „latinban religio et professio fratrum Minorum. A magyar csak a religio szót mutatja." Pedig világos, hogy az *essy* foglalja magában a professio-t, és éppen ezt a mondatot is idézi az NySz. az esküt jelentő *es* szó alatt: „fratereknek..essy: fratrum professio"! Idéz azonfölül ugyanebből a kódexből egy másik helyet, ahol ugyanez a viszony a magyar s a latin közt: „Essebelewi tartoznak..tartany: ex professione tenentur observare." — 32. olv. 5. s. „bölcseségt belől" értelmetlen sajtóhiba eh. bölcseségébelől, de így sincs semmi értelme, ha nem ismerjük Katona L. magyarázatát Nyr. 31 : 553 (a kiadó hibásan állítja, hogy *miatt* itt = ellen). — A köv. lapon is (33. olv. 1. s.) Katona magyarázatából (id. h.) tudjuk, miért van *cimterem* a latin eremitorium helyett; de a kiadó még a magyar szó értelmét se mondja meg.

34. olv. 80. l. 19. s. „nem akara miként viselni egyéb úton, ment [hely. ment] ezen." Semmi értelme! holott jegyzetben ott van a latin eredeti: „noluit nos ducere", tehát világos, hogy a kódex *mykent*-je hiba eh. *mynket*.

A 37. olv. utolsó soraiban *titok* hiba eh. *tikok*, és *bocsot* eh. *bócsót*. A kiadó itt csak ennyit jegyez meg: *bocsot* = „engedélyt a távozásra." A tanuló persze medvebocsot gondol s nem érti; meg kellett volna mondani, hogy *bócsó* = *búcsú* s tulajdonkép *bocsátást* jelent.

39. olv. 90. l. 1. s. „te szövednek világa." Ismét semmi értelme. Helyesen: te szövétnekednek világa; a kódexben: te zewednek ednek.. Uo. 2. bek. „Adjad meg immár *bőne szántának*.." (époly értelmetlen, mint *szómondotta* a MNy-ben, l. Nyr. 43 : 282), helyesen: bűne-szántnak, l. NySz. 3 : 76 : *Szánt*: poenitens. — 91. l. „örök szolgája jövendőben *lenni* magát *lenni* igéré." De

[1] Szintígy „fráteroknak *gyölekezett* házába" = ad capitulum fratrum (a jegyzet szerint „a gyűlésre ö s s z e j ö t t e k együtt laktak), helyesen: gyűlekezet-ház.

az első *lenni* a kódexben törölve van, mint Volf előszavában olvassuk. — Uo. „ha ezen ajándékot ő *érdemle* miatt érdemlene vennie.“ Dehogy! a kódexben: *érdelme* miatt; a főnév az EhrK-ben mindig *érdelm.* — Uo. „egyebeket, kik ott valának, *részestvén* imádásra.“ Lehetetlen szóalak! nem is ez van ott, hanem *rezzeztuen,* azaz rezzesztvén; közönséges szó a kódexekben, l. NySz.

Azt hiszem, ezek után fölösleges minden „kommentár.“ (Folytatjuk.)

SIMONYI ZSIGMOND.

II.

A körösvölgyi magyarság.

A feketekörös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. (Településföldrajzi tanulmány.) 11 térképpel és több ábrával. Irta dr. Györffy István. Bp. 1914. Kempfner S. biz. 102 l. Ára 3 K.

A nyelvészeti irodalomban nem ismeretlen a feketekörös-völgyi magyarság. Böszörményi Géza, a korán elköltözött fiatal nyelvész ismertette nyelvjárásukat s dolgozata bevezetésében és függelékében etnográfiai helyzetükről, sőt éppen településük történetéről is szólott. (A jánosfalvi nyelvjárás NyF. 29.) Mégpedig a nép hagyományos hite s a nyelvjárási bizonyítékok alapján azt gondolta, hogy e nyolc falu (Belényes, Remete, Belényesújlak, Sonkolyos, Jánosfalva, Fenes, Tárkány, Nyégerfalva) lakosságát Erdélyből telepítették. Föltevését néhány, részben félreértett levéltári adat is bizonyítani látszott.

Most Györffy István e két szomszédos terület népesülésének éppen ellenkező irányát bizonyítja könyvében, mégpedig a településföldrajzi, történeti, etnográfiai, gazdaságföldrajzi s nyelvjárástani bizonyságoknak nagy készségével. Könyve csakugyan az lehet, aminek készült: mintája a Földrajzi Társaság Alföldi Bizottsága által tervbe vett alföldi településföldrajzi tanulmányok jövendő sorozatának. — Györffy kutatásainak foglalata az, hogy Erdélyből való, vagy kölcsönös telepítésről nem tud a történelem, hanem e két szomszédos terület egy régi, egységes magyar néprajzi terület két megmaradt foltja. Elébb azonban a Fekete-Körös völgye népesült be. Ennek a két magyar területnek összekötő kapcsa, gerince pedig az egykori gyepürendszer volt. (L. Tagányi: Gyepü és gyepüelve. Magy. Nyelv. 9 : 97 stb. l.) Györffy nagy szorgalommal kutatta föl az országnak a már Erdéllyel érintkező határa táján huzódó s így a Fekete-Körös felső völgyén is nyilván megvolt gyepünek, egykori országhatárnak oklevélben, helynévben, hagyományban megmaradt bihari nyomait. Az országkerítő gyepü itteni emlékei Gyepüsolymos, Gyepes, Preszáka, Hotár, Véggyanta, Lésza, Krajova, Krajasa, Királyerdő, Baranya, Ptyátra, Ptyej (= kőkapu) Drumul csel máre, Kále máre, Csegőd, Csökmő, Csekehida stb. helynevek. Nem egy vár emlékét is ki lehet kutatni ezen a vonalon s a gyepükre emlékeztetnek a környékbeli Erdőgyarak, Bélárkos, Gyarak, Ároki, Gyorok községnevek s a sok „ördögárok,“ amikről a nép beszél a szomszédos helyeken. Györffy szerint a legelső vagy legbelső gyepü kb. Érolaszi, Székelyhid, Gyapoly, Bihar, Nagy-Várad, Magyargyepes, Magyarcséke, Gyepüpataka (Preszáka), Sólyom (Gyepüsolymos) vonalán haladt a Fenesi hegyekre s onnan Halmágycsúcs táján ereszkedett le a Fehér-Körös völgyébe. Tehát beljebb volt, mint ahogy Karácsony János véli; a Királyerdő, Királyhegy, Királyi stb. nevű helyek ugyanis a gyepün kívül voltak, mert az ilyen királyi birtokok a gyepüelvén feküdtek.

A Fekete-Körös felső völgye tehát véghely volt; rajta túl keletre gyepüelvi terület. Az itteni régi magyarság pedig a gyepük védelmére hivatott. Ez Györffy egyik tétele. A másik, — hogy e régi magyarság székely volt. Az oklevelekbeli bihari székely vonatkozások, helynevek történeti alapot adnak ennek a föltevésnek. De támogatja a hagyomány is, mert a felsővölgyi magyarság székely eredetünek mondja magát. S ez a hagyomány nem szigetelődik erre a helyre. Nem egy bihari, szilágyi, máramarosi, hunyadi község vallja magát székely eredetünek. Sőt ezen a tájon köz meggyőződés, hogy az Aranyos fölötti havas mócai is székelyek. S a székely eredet hagyományát mindenütt támogatják a helynevek, etnográfiai jelek és jogszokások. Ezek alapján állítja s bizonyítja is Györffy, hogy mind e helyeken kellett valaha székelységnek lennie. Tudnivaló azonban, hogy a székelységet nem népfajnak, hanem foglalkozásnak tartja. Hogy a székelység ezeken a helyeken nem fajiságot jelentett, arra legfőbb bizonysága a nyelvjárás, amely e nagy területen sok egyezést mutat egymással, de annál kevesebbet a mai székelységével. Ez a megállapítás azonban csak föltevés, mert seholsem látjuk a könyvben bizonyítását. Karácsonyi János etimologiáját úgylátszik ő sem fogadja el, viszont újjal sem próbálkozik s nem mutatja ki, hogy egy foglalkozást jelentő *székely* szó milyen viszonyban van azzal a *székely* szóval, amely eddigi tudásunk, vagy mondjuk hitünk, hagyományaink szerint külön népfajt jelent s rajta Erdély keletén ülő testvéreinket értjük. Talán úgy gondolja, hogy a *székely* szó — ha eredetileg fajt jelentett is — épúgy jelenthetett később foglalkozást, mint ahogy a *cigány* muzsikust, a *görög* régen s a *zsidó* ma — kereskedőt is jelent.

Okleveles emlék ugyan kevés maradt a bihari székelyekről, de ezen nem lehet csodálkozni. Mert mikor új foglalás nyomában a gyepü odább tolódott Erdély felé, az itteni gyepük és gyepüőrök jelentősége megszünt. Minthogy pedig a határőrzés nehéz munkája kiváltságokkal volt jutalmazva, bizonyosnak látszik, hogy a székely (gyepüőr) is haladt előre a gyepüvel együtt, mert hátramaradása egy volt a jobbágysorssal. Erdély elfoglalása idején a fekete- és fehérkörös-völgyi magyarság bizonyos része kezdetben az erdélyi Középhegységet, a mai móc földet szállta meg mint gyepüőrség; (e tartózkodás emlékét őrizné Györffy szerint a mócság magyar szókincse [V. ö. Stan V. Magy. el. a mócok ny. NyF. 19.] s a többi románságtól itt-ott különböző etnográfiája); majd a foglalás befejezése után nemcsak a régi élethivatás s a vele járó kiváltságok megtarthatása, hanem a kedvezőbb földrajzi viszonyok kedvéért is alászállt az Aranyos felső, majd alsó völgyébe. Ilyen renden népesült be a Maros, a három Körös, Szamos, Aranyos folyó mentén az Erdélyi medence nyugati oldala *„s az egyes, mai napig fennmaradt, Erdély-Magyarország határszélén levő nyelvszigetek azért beszélnek erdélyi tájszólást, mert ez a vidék volt az erdélyi magyarság bölcsője.“* Az örökös megszállásra alkalmatlan Erdélyi Középhegységet tehát, mihelyt lehetett, ott hagyta vagy a folyóvölgyeken megkerülte a nyugatról jövő magyarság s így semmi akadálya nem volt annak, hogy az elhagyott magas vidéket az oláhság a 13., 14. században megszállja s az etnográfiailag egységes magyar területet kettévágja, illetőleg itt-ott elszigetelje részeit.

A Nyr. olvasóit kétségkívül érdeklik e régi népáramlások, hiszen a nyelvjárások keletkezésének magyarázatában első sorban a régmult hullámzásokhoz kell fordulnunk felvilágosításért. Ezért ismertettem itt részletesebben Györffy

könyvének azt a részét, amely a település történetét kutatja. Könyvének többi fejezete: a Fekete-Körös völgyének története, a település földrajza, a magyar községek leírása, az itteni magyarság építkezése. E fejezetek sincsenek a település történeténél kevesebb gonddal és szorgalommal kidolgozva, eladdig, hogy pl. minden község minden családjának megülőhelye gyönyörű térképeken szemlélhető.

A könyv gazdag tartalmából még csak azt említjük meg, hogy az író a *székelykapu* néven ismert nagykaput is a gyepürendszerrel hozza kapcsolatba. E magas kapuk ugyanis ezen a vidéken is megvannak, sőt láthatók a mócok közt is. E kapuk a régi gyepükapuk maradványai. A községek felkerítésével egyidőben községkapukká, mezőkapukká lettek (Tárkányban ma is láthatók a nyomai, mert nem régen hányatta el a közigazgatás), majd a telkek felkerítésének szokása a telek utcai részére állította őket. Megvannak e nagykapuk nyugaton is, hiszen a gyepürendszer sem sajátosan magyar. A székelykapun tehát legfennebb az magyar, amit ráfaragtunk.

Györffy érdemes munkáját méltán tüntette ki a Földrajzi Társaság is történetföldrajzi és kartográfiai jutalmával. Évekre terjedő fáradságos kutatás eredménye ez a könyv, de a hosszu fáradozás meghozta gyümölcsét. Szakemberek szerint is mintaszerű településföldrajzi tanulmány; de nekünk is jó példa, hogy nyeljárásterületek, szigetek keletkezésének külső történetét hogyan lehet megismerni s hogyan kell megírni. VISKI KÁROLY.

III.

Benedetto Croce esztétikája.

Benedetto Croce: Esztétika. Elmélet és történet. A negyedik átnézett kiadás után fordította *dr. Kiss Ernő.* Budapest. Rényi Károly kiadása. Ára 15 korona. 494 l. É. n.

Benedetto Croce, e nagy mű szerzője, a mai olasz tudományos élet egyik legelőkelőbb alakja, nem ismeretlen a magyar tudományos közönség előtt sem. Pár éve, hogy emlegetik nálunk, főleg a „nyelvesztétikai" vagy egyéni nyelvi irodalommal kapcsolatban. Éppen ez utóbbi szempont teszi szükségessé, hogy röviden megemlékezzünk róla e helyen, ámbár e mű egy új esztétikai rendszernek s a régiek történeti fejtegetésének összefoglalása, csak egyik-másik vezérlő gondolatában érintkezik a nyelvtudománnyal s így beható birálata az esztétikusok feladata.

A szerző, mint amolyan vérbeli filozófus, nyelvtudományon csak nyelvbölcseletet ért. Azt, amit manapság általában nyelvtudománynak neveznek, maró gúnnyal az iskolai táblázatok gyüjteményébe utalja, azt tartván, hogy azok bármily elméletieknek látszanak is, végső célzataikban csak ilyen gyakorlati érdekekből keletkeztek. Mig másrészt „a nyelv bölcselete és a művészet bölcselete egyugyanaz" lévén (144 l.), szerinte fölösleges külön esztétikáról s külön nyelvészetről beszélni, mert ezeknek közös tárgyuk a kifejezés s minthogy Croce szerint a kifejezés oszthatatlan, és csak egy oldalról magyarázható, a két tudomány fő kérdései összeesnek. Ezt a rendkívül elvont gondolatot a szerző példával is megkisérti magyarázni. Műve 147. lapján egy festmény esztétikai fejtegetését s egy mondat elemzését állítja egymás mellé s kimutatja, hogy mindkét esetben a processzus ugyanaz volt: „logikai műveletnek vetettük alá azt, ami úgy állt előttünk, mint csak esztétikailag kidolgozott valami, vagyis

szétromboltuk az esztétikait a logikaival." A kifejezés egy és oszthatatlan, a nyelvi kifejezés egysége a mondat (fejtegetésén látszik, hogy nem a nyelvtani, hanem a lélektani mondatot érti 148. l.) s a beszédrészekre való „szétrombolás" hibája azonos az esztétikai boncolás és felaprózás hibáival.

A szerző ezeken kívül szól még néhány a nyelvészetet érdeklő kérdésről (l. főleg 131—141. l. és 326—335. l., Humboldt és Steinthalról, 402—403: Hermann Paul és Wundt stb.) s művének elméleti részét is így fejezi be: „A nyelvészek vagy glosszológusok, akik filozófiailag is műveltek és jobban mélyére látnak a nyelvészeti kérdéseknek, (hogy egy elhasznált, de hatásos képet használjunk), egy alagut munkásainak helyzetében érzik magukat: egy bizonyos ponton meg kell hallaniok társaiknak, az Esztétika bölcselőinek hangját, melyet a másik oldalról hallatnak. A tudományos dolgozás egy bizonyos fokán a Nyelvtudománynak, amennyiben bölcselet, az Esztétikán kell alapulnia és valóban alapszik is minden tartalék nélkül."

Ez természetesen a tudomány széles mezőit megvilágítani akaró ötlet, azonban még az elméleti nyelvtudományi kérdésekre vonatkozólag sincs a részleteknek egész rendszerére alkalmazva bebizonyítva. Nincs terünk e helyen a vitára, de kötelességünk volt megemlékezni e műről, melynek főleg saját hazájában nagy hatása van, s melyet rengeteg szorgalommal, sok áldozattal járó munkával tett át nyelvünkre Kiss Ernő dr. s így magyarul is megszólaltatta azt, akiről többen megemlékeztek már irodalmunkban.

RUBINYI MÓZES.

MAGYARAZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

A névelő elvonása. Ismeretes példa erre *apatika* > *patika*. „A *patika, patikárus* szókezdő *a* hangzójukat valószinüleg oly módon vesztették el, mint a dial. *ászló, acskó*-félék kezdő *z*-jüket; a nyelvérzék azokban az *a*-t névelőnek vette, ezekben a *z*-t hozzáfogta a névelőhöz; tehát *apatika: a patika* = *a zászló: az ászló* stb." (Zolnai Nyr. 19: 503). Újabban még két ilyen esetet közölt Pais Dezső (MNy. 9: 178). A sopronmegyei Gógánfa neve a XV. sz. első felében ilyen alakokban fordul elő: *Abolganfalva, Abógánfalva* stb. „Ennek a névelőül vett kezdő magánhangzóját éppen úgy elhagyták, mint a somogymegyei *Lexander* (1489) falu nevében az Alexanderét. A *Bógán* alakot később... *Gógán*nal cserélték föl." — De idézhetünk más ilyen adatokat is. A baranyai régi *Abolmány* helység (Obolma, Abalman stb. Csánki 2: 467) ma *Bolmány*. Nógrádban ami a XV. században *Asszupatak* volt (uo. 1: 94), ma *Szupatak*. Három különböző vidéken, Szilágy, Zala és Somogy megyében volt *Aszi-ágy, Aszju-ágy* nevű helység (Csánki 1: 551, 3: 30, 2: 633) s ma *Sziágy, Szivágy* a nevük (a somogyi nem biztos, mert Cs. nem említi a mai nevet, de a Helységnévtár említ Somogyban Sziágyot). Végül a *Noffry* család (Noffry 1430, Czinár) ősei kétségkívül *Anoffryak* voltak, mert a XIV. s XV. században *Onuphrius* néven említik a latinnyelvű oklevelek (1383 Czinár, és 1437 MNy. 10: 180).

SZILÁGYI ÁDÁM.

Ia-fia. Ez az összetétel, mint már Munkácsi (Vog. Népk. Gyüjt 1: 177) és Szinnyei (NyK. 35: 442) kimutatták, ugyanazon elemekből áll, mint a vogul

É. *āγi-pī'*, *T. āw-pū*, osztják É. *evi-poχ*, I. *ēva-poχ*, votják *ṇil-pi*, zürjén *ṇīl-pi*, *pi-ṇīl* 'Kind'. Hasonló összetétel a csuvas *īvẹl-χər'* 'gyermek' is, mely bizonyára a permi nyelvek hatása alatt keletkezett itt (l. Nyr. 42 : 424). A Nyrben közölt adataim mind olyanok voltak, melyekben a szóban forgó összetétel ebben a kifejezésben fordul elő: 'ember gyereke'. Újabban találtam két olyan mondatot, melyben magában is előfordul: a T. *tārźẹ-tərźə səm'-sūkkẹr, īvẹl-χər' χẹraχ kuś* 'a szolga-cseléd csupa vak, a fiú-leány egy szem' Mészáros, Csuv. Népköltöt. Gyűjt. II. km. 357. sz.); aU. *tīrẹ pulmazan, pər' śullẹχ Gẹnā χūjχẹ; īvẹl-χər' 'ẹnmazan, 'əmərłəχ' χūjχẹ* 'ha gabona nincsen, csak egy évi gond; ha a fiú-leány nem jó, egész életre való gond' uo. km. 378. sz.

BEKE ÖDÖN.

Irjon vala. Nem tudom, ezt a ritka (igaz, utánzásra nem érdemes) igealakot megfigyelték-e már nyelvészeink. Én három forrásban találkoztam vele. Ime az illető idézetek: Bár minékünk semmit se adnának ajándékon, *csak adják vala* az magunk tulajdonát *meg;* de még ez ideig azt sem adták meg (LevT. 2 : 167, XVII. század). Vér lett volna bár véremből, s *kerüljön vala* legnehezebb anyai sóhajtásaimba: mélyebben gyökerező szeretettel akkor sem lehettem volna hozzá lekötve (Győry Vilmos a Kisf.-társaság első Shak.-kiadásában 13 : 252; az angol eredetije így hangzik: If she had partaken of my flesh, and cost me the dearest groans of a mother, I could not have owen her a more rooted love). „*Fizessen vala* csak jól, a perit megnyerte volna, v. megnyeri, ha fizetett volna; ...*üssön vala csak meg!*" (MNyelvészet 6 : 231). — Nem egészen ilyen, de közel áll hozzá a következő használat Tinódinál: „De semmi lőn neki kincse oda volta, csak fiátul *ne lészön vala* megválta" (RMK. 3 : 278).

KOVÁCS MÁRTON.

Hegynyak. Ezt a kifejezést négy külön forrásból ismerjük (Hefty Gy. A. nem említi a NyF. 66. számában, a térszínnevekről szóló bőtartalmú munkájában). CzF. szótára szerint „két hegybércet öszvekapcsoló hegyhát, mely a bérceknél vmivel alacsonyabb." A MTsz. szerint „a hegygerinc tágas mélyedése, hegynyereg." Ez a két forrás tehát egymást hitelesíti s velük szemben nyilván hibás a PPBl. szótárabeli értelmezés: „collum: hegy nyaka, bértz". A latin *collum* szónak első (nyak) jelentése vezette itt félre a szótárírót, mert más latin szótárak szerint átvitt értelemben egyszerüen bércet, csúcsot jelent, tehát álló nyaknak van értve, nem fekvőnek mint a magyar szó (viszont a francia *col* ugyanazt jelenti, mint a *hegynyak*). A negyedik forrásban még furcsább félreértéssel van alkalmazva a mi szavunk. A FestK 384. lapján ez van: Zöld fivekkel megruházád mezőket: *hegy nyakakat* megválogatál virágokkal = herbis virentibus vestisti campos, distinxisti *colles* floribus (a latin szöveg Irod. Közl. 15 : 155). A magyar fordító a dombot jelentő *collis* szót összezavarta a *collum*-mal és hegynyaknak fordította. Persze azért nem ő maga csinálta a *hegynyak*-at, hanem a korabeli népnyelvből ismerte.

SIMONYI ZSIGMOND.

A vonatkozó mondatok használatáról írva (43 : 225) németesnek mondtam Verseghynek köv. mondatát: *amelly* nagy [azaz amilyen nagy], mégsem félek tőle, eh. akármilyen nagy. Utólag veszem észre, hogy ezt az idegenszerüséget Simonyi is tárgyalta a MKötőszók 1 : 213. lapján. Ő szonban megengedi, hogy „relativ mondattal is lehetséges a megengedést kifejezni". Példái

közül kettőben világos a von. névmás szerepe, mert oda tehetjük vagy ott is találjuk a megfelelő mutató névmást: Ez világon mennyi ember vagyon és mennyi leszen sem hálálhatná meg (ÉrsK) = *annyi* sem hálálhatni meg. Amennyire meg volt elégedve eddigi sorsával, *kétszer annyira* szerette volna, ha eggyel fellyebb léphet (Jókai). De már különös és szokatlan a másik két példa: Az Isten minemű csodákat tett, semmibe nagyobb csodát nem tett, mint a sz. Máriába (TihK. 142). *Amily nagy ő,* szándéka nem övé, mert születése rabja maga is (Arany: Hamlet 1 : 3). Mintha ez ilyen német szöveg hatása alatt keletkezett volna: *So gross er ist,* sein Wille ist nicht sein. Azonban az angol eredetiben s a Schlegel-féle német fordításban (melyet Arany valószínüleg használt) a megengedés e helyen nem mellékmondatban van kifejezve. Avagy mégis lehetséges, hogy itt a relativ mondatnak állapothatározó használata átcsap a megengedőbe is? Szent Csalhatatlan, segíts! KEMENES PÉTER.

EGYVELEG.

Budenz-emléktábla. A fehérvármegyei Múzeum-egyesület emléktáblával jelölte meg Székesfehérváron azt a házat, melyben Budenz József 1858—60-ban lakott mint a fehérvári gimnázium német és görög nyelv-tanára. A táblának fölavatása f. é. június 13-án történt lélekemelő ünnepség keretében. Az ünnepi beszédet Dombi Márk gimn. igazgató mondotta. Az emléktáblára babérkoszorúkat helyeztünk: Szinnyei József a M. T. Akadémia s a M. Nyelvtudományi Társaság, az alulirott pedig a budapesti egyetem bölcsészeti kara s a Magyar Nyelvőr részéről, az utóbbi a köv. szavak kiséretében:

„Kedves kötelességet teljesítek, midőn két koszorúval járulhatok e lélekemelő ünnepség díszéhez. Egyiket a budapesti egyetem küldi, melynek Budenz József dísze és példaadó mestere volt; a másikat a Magyar Nyelvőr, melynek 43 évvel ezelőtt egyik megalapítója és hosszu ideig büszkesége volt. Akik ismertük és tőle tanultunk, nemcsak a tudóst, hanem a nemes embert is tiszteltük és szerettük benne. S ha most, halála után ennyi idővel itt fölelevenítjük emlékét, eszünkbe juthat Berzsenyi szép szava:

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér.“

SIMONYI ZSIGMOND.

A moldvai csángó. Az öreg László István, istensegítsi plébánostól hallottam az alábbi nagyon jellemző apróságot.

Néhány évvel ezelőtt a romániai Strunga nevü fürdőhelyen időztem. Az ott közelben elhuzódó országuton, sétáim alkalmával, gyakran találkoztam csángó magyarral. Megismerni őket cilinderformáju piros pántlikával átkötött szalmakalapjukról és a nyomott ráncra szedett, piros virággal kivarrt inggallérról. Különben oláhos a viseletjük, még a beszédjük is, mely mindenkivel szemben — mint a román nyelv — tegeződő. Egyszer nyomon követtem egy csángó borítós szekerét. Az atyafi a kocsi mellett haladt, s élénken beszélgetett a benne ülő nyolc-tiz évesnek látszó fiacskájával.

— Tata, adjál apát (vizet).

— Várj, fiam, mindjárt *fontinát* (kutat) érünk.

Ekkor véletlenül hátranézett a csángó, s amint megpillantott, tisztességtudóan, oláhul megköszöntött. Magyarul fogadtam. Az én emberem erre úgy meglepődött, hogy kalapját is elfelejtette visszatenni, s elámulva kérdezte:

— Te hová való vagy? — Istensegítsbe, a bukovinai magyarok közé. — Ki a ti falutokban a papocska? — kérdezte azután hirtelen, mivel föltünt neki a reverendám, s megbizonyosodni akart, vajjon valóban pap vagyok-e? — Én volnék, — válaszoltam.

Erre odaszólt a fiának: Szökjél le a szekérről te és *szárut muna la domnu* papocskának. (Csókolj kezet a tisztelendő urnak.)

Azután ujra felém fordult: Mit csinálsz ebben a nagy *spitálban?* — kérdezte a fürdőházra mutatva. — Talán fáj a *kaput* (fejed)? — Nem. — Vagy az *inimád* (szived)? — Az sem. — Lehet a *csicsorod* (lábad) nem jó? — Az, de már megjöttem a bajból, most könnyebben érzem. — No, hát akkor visszamehetsz a faludba prédikálgatni.

Akkoriban még így beszélték a romániai csángók a magyar nyelvet; manapság már így sem.

(B. H. 1914. IV. 26.) KISS GYULA.

Így beszélnek a bányászok. Egy magyar bányász, aki állítólag még sohasem hallott német beszédet, egy társának felpofozása ügyében tanunak volt idézve a birósághoz. Ott a tárgyaláson a tősgyökeres magyar ember a következő vallomásban adta elő az esetet:

— A sitt közepén cimmerálás után a négyes etázst akartuk treibolni, előbb azonban a spiccel leszedtük a lautos firstot a brusztból, még hozzá sem fogtunk a dologhoz, az obersteiger ur odajött a fórhájérrel, hogy menjünk a srammos oldalhoz, a 7-ik etázsra lutnit smirelni, mert két stósz jukas, azután meg kutyázzunk a grunstrekán a fülortig, mert a fedrunggal nem várhatnak. A smirolás után kutyáztunk, betoltuk az üreset a bremz alá s lekuplizva az unterládot elvettük, azután felmentünk bremzelni a 3-ik etázsra. Én a kutyát tartottam a hátammal a platnin, a cimborám pedig az unterlágot kivette és kuplizott. A kutyával azonban nem birtam, mert megindult és ugy ódalba vágott, hogy a fejem beleütöttem a signálba. A vót a hiba, hogy a cimborám a spleizra kuplizott, a kupli meg reibolt a kötélen. Mikor aztán megmondtuk a steiger urnak, hogy a kutya kivágott négy mitlákot és felszedett két stószt, a steiger szó nélkül ugy pofon vágta a cimborámat, hogy az ulmába esett. Hogy cimborámnak becsületét sértette volna a steiger, azt nem láttam, mert ezután elment, mi pedig megvártuk az ablézt.

Ez egy kicsit fantasztikus, de mint a bányászok szaklapjának közlését, hitelesnek kell elismerni, de tolmács nélkül hogyan értette meg a biró?

(Az Est 1914. IV. 5.)

Hopp* és *hoppon. *Hopp* valami idegen szó és hangutánzó szinezettel az ugrást és az ugró készséget fejezi ki. Aki ugrik, *hopp*-ot mond. De *hopp*-ot kiált az is, aki ugratni akar. Némi értelembeli eltolás folytán a *hopp* óvatosságot és gyors megállást, sőt meghátrálást jelent valamely hirtelen kerekedett, közvetetlen akadály előtt. A *hopp* azonban mindig valami friss és örvendetes lendületet juttat kifejezésre, vagy azt az örömöt, hogy az ugrás sikerült, vagy pedig azt a kellemes érzést, hogy a kellő pillanatban elkerültük a veszedelmet.

Érdekes, hogy az idegenszerű *hopp* szóból[1] egy szinte tősgyökeres magyar szó származott: a *hoppon*. S ez a nevetségnek, a fölsülésnek, a kómikumnak valami különös, zamatos fogalmát fejezi ki. Semmiféle nyelven nem lehet oly tökéletesen kifejezni a póruljárást, mint magyarul, ha valakiről azt mondjuk, hogy hoppon maradt. Ha valaki *hopp*-ot mond és ugrik, de hoppon marad: ez olyan ellenállhatatlanul nevetséges, mint amikor a vakító fehérbe öltözött utcai arszlán belepottyan a pocsolyába. Az ilyen helyzeten mindenki kacag, bárha a kómikumba, amely benne megnyilvánul — mint néhai Greguss Ágoston magyarázta egykoron — bizonyos kárörvendés vegyül.

(Esti Ujság 1906. IV. 21.)

NÉPNYELVI HAGYOMANYOK.

Szólások.

I.

bëzzentős ruha: duzzadós, ugrós ruha. Különben a frakk is bëzzentős, mert hátul a két szárnya „bëzzëg", dobálódik. A rékli ilyen esetben szinte „bëzzentős", valamint a ropogós, vasalt női ruha, különösen a szoknyaféle.

szankó ura: szánkó orra. Ebbül származhatott a *cankózik* ige, mely a lusta menést jelenti, mintegy kifejezve, hogy a lábát az illető úgy húzza.

fölvette az igéket: megrögzött, megátalkodott. „No ha fölvetted az igéket, hát tedd, amint teccik!"

uraltatja magát: 1. kináltatja-, tessékelteti-, 2. teteti magát. „Ne urâtasd magad, hanëm foggy hozzá!" „Urâtattya magát, pedig tudom, hogy kő neki".

keze igéjébe: keze ügyébe. „Kezem igéjébe esëtt (v. gyütt) ë darab fa, osztán oant ráhuztam, ho mingyá odébb át!"

isten-taszintotta: ügyetlen, tátott szájú, tehetetlen. Ó, të isten-taszintotta, má mëg ezt is f^{ü}ődöntötted?!

Má nyetre a k^{i}ésem (letyeg a pengéje). — Êmëhet a bugyberëkbe (akár elemésztheti, meggyilkolhatja magát, nem kár érte). — Dagad, mind a burdohán a verëmbe: lehet az arcán látni, hogy az indulatosság fokozatosan, mindinkább erőt vesz rajta. — Ez ám dërík gyerëk gyomorba, fene a banga fejë! (nem vallanak vele becsületet sehol, csak enni tud sokat.) — Zsiros v^{u}ót, mëgëtte a fene (nem vigyáztatok rá, másnak meg kellett, hát elveszett). — Gazdag embër halálának, szëgín embër disznajának nah-hirë van! (szegény embert nagy szerencse ritkán éri, valamint a gazdagot szerencsétlenség.)

(Pálfa, Kemenesalja.) SZTRÓKAY LAJOS.

II.

Felbogozta a farkát: megharagudott. — Sáros hátu: erkölcstelen nő. — A diákokat elcsapták: kiadták a vakációt. — Megrepett a szüve mind (mint) a remetei pipének: gunyos megjegyzés arra, akit kisebb bajok is nagyon meg-

[1] Vö. ném. *hopp, hopsen, hüpfen.* De a magyarban *hopp* és származékai *(hopphaja! hipp-hopp! hoppan)* már a 16. század óta előfordulnak. Kresznerics azt mondja: „Akkor mondj hoppot, mikor általugortad az árkot. Közm. és természetes hexametrum" (az *ugor* cikkben). *A szerk.*

félemlítenek. — Az én gazduram es hitvánkodik (betegeskedik). — Feladom a haló ingedet: úgy megütlek, hogy szörnyet halsz. — Ahajt kezem ügyébe akada egy koszt (karó) s aval én es őkögymit a maga rendje-módja szerént megkenegetém (megvertem). — A tehen kain vót s nem adott tejet: rugott s nem lehetett fejni. — A székely ember szereti a rövidre fogott velős elbeszélést is. Pl. Azétt amétt Kicsid Están Gábor... [engem megbántott], én neki, őt el [vertem], gondja es el [t. i. a gatyába]. S a renderek ingemet (engem) bé... Vagy: Ennekelőtte más világ vót, met ha ökör kellett, itt vótam én; ha ló kellett, ott vót kijed, de most sem emerre, sem amarra...

KÉMENES ANTAL.

Tájszók.

I.

âszérül, főszérül fuj a szél: alulról, délről; fölülről, északról fuj a szél.

âszeg, főszeg: alsó vég, fölső vég a faluban.

beszédes; nem vagyok vele beszédes: haragban vagyok vele.

cseterni; kicseterte kezembül a botot: kicsavarta.

dölödi vagy döllödi: pufók, kövér. — dombolag: domb.

disz. Van-e maguknál jó termés? Nincs mast disze annak nálunk; nincs most disze minálunk a férhőmenésnek.

dencölni: gyermeket karon ringatni; hiába dencöltem nem akart alunni.

estennen: este, estefelé.

églel: szid, pirongat; égleltem a gyereket, de azért nem akart dolgozni.

fuját: havas vihar, vihartól összehordott hó; elakadtam a nagy fujátba.

hazaszerződtünk: hazamentünk.

horhó: hegyszoros. — hódos: holdkóros, bolond, bolondos.

minden hére hóra nem mehetek Marcaliba: minden semmiségért.

ijesztőlék; valóságos ijesztőlék az az ember: valósággal ijesztő az alakja.

kupa: gödör; temessük be a kupát, hogy egyforma legyen a többi föddel.

kumni: aludni; kumott-e jól az éjjel? [bétotta.

kecsëgni: kedveskedni, hizelegni; addig kecsëgëtt a lánynak, mig elcsá-

kacskamétázni; ne kacskamétázzon velem: ne tréfáljon, ne okoskodjék.

kacsalódik: kedveskedik, tréfálgat, kacérkodik. — lajha: lusta.

mocorog: vánszorogva, nehézkesen, lustán dolgozik, mozog, jár-kel.

meghijjadt a hordó: megrepedezett a hordó; nem tudtam a cséplést evégeznyi, mer meghijjadt az erő: megfogyott (a napszámosok részben otthagyták).

memhe: otromba, esetlen; ilyen memhét csak nem vesznek be katonának.

naponnan: nappal.

pöszörög; lassan pöszörög a szél: lassan fujdogál a szél.

szöszöre; kis gyermeknek kedveskedve: te kis szöszöre: te kis hitványság, te kis gyámoltalan.

szer; gyönge szerrel van az egészségem: gyengén áll; gyönge szerrel nem lehet a dolgot rendbe szennyi: csekély erővel.

tollászkodik a bimbó a fán: fakadozik. [dolognál.

tő; hallottam róla beszélni, de a tövinél nem voltam ott: magánál a

utnak váni: utnak indulni; êvégeztük a dógunkat, aztán utnak vátunk.
zegernye: ólmos eső.
(Balatonkeresztúr.) FÜRST ERNŐ.

II.

Hétrül-hótra: igen hosszú ideig. Nem bánja azt az anyja, hogyha hétrül-hótra alszik is.

Cefet: csunya. Aj de cefetül megjárta az az Imre gyerek! (Dömsöd.)

Tessék födözni! Ezt mondják a dömsödiek, mikor azt akarják, hogy a vendég a kalapot föltegye a fejére.

Pukamálé. A pattogatott kukoricát hívják így Szatmárban.

Rét ümög: egy ingben. Mihelyt mëghallotta, hogy tüzet kiábálnak: csak úgy rét ümög szaladt ki az utcára. (Nagy-Kajdacs, Tolna m.)

Kegyetlen: nagyon. Kegyetlen szép lány. Kegyetlen jó tanító. (Szatmár m.)

Bongyor: göndör, bodor. Olyan szép bongyor a haja, mint a szerecsené. (Szatmár m.)

Kotyványpart, Fölyhőkajátó (felhőkiáltó); dülőnevek. (Dömsöd.)

Pöszke, Pizsi: Böske, Bözsi.

Tyetyemótya: holmi, egyet-más, lim-lom. Jó lösz má', ha összeszödöd a tyetyemótyádat.

Vakcsili: alattomos, ravasz, de ügyes emberre mondják, vak Schlick 1849-iki osztrák tábornokra emlékezvén. Te, vakcsili!

Karsag Imre: magát túlságosan felcifrázó fiúra mondják.

Többeljobb: rosszéletű, kicsapongó (nő).

TÓTH ISTVÁN.

Időjóslás, babona.

I. Ha Jakab napkor föjhős (felhős) az ég, télën sok hó lesz.

Ha Katalin napkor a lud sárbo áll, karácsonkor jégën áll; ha pedig Katalin napkor jégën áll, Karácsonkor sárbo áll.

Ha föjhőbe burul a nap, esső lesz. Ha sürü csillagos az ég, esső lesz.

Ha a hajnât mëgfuttya a föjhő keletrű, akkor is esső lesz.

Ha a hódnak (holdnak) udvara van, esső lesz.

Ha a napnak keletrű van fia (vaknap), szelet, nyugotrú essőt hoz.

Ha sürü báránföjhős az ég, esső lesz.

Ha a köd mëgfuttya a hëgyeket, esső lesz.

Ha a marha ficánkó, mikor kieresztik, nasszél (nagy szél) lesz.

Ha a macska nagyot ugrik, esső lesz.

Ha a kokas körű nagyot kukoritt, akkor is esső lesz.

II. Ha a kis kutyát vagy macskát mëgfog-gyák, mielőtt látno, mëgvakosodik a köröm (megvakosodik: megfeketedik s leszárad).

Ha a kis kutyának kikapargyák (erőszakkal kinyitják) a szëmit, mielőtt látno, a^{s}senkit be nëm ösmer a majorba, még (mig) csak a konyhábo be nëm mén.

Ha a szarhentërgető (galacsinhajtó) bogarat háromszor átlépik, mikor dógozik, a^{m}mind êröpű.

Ha elősször látnok kis csibét, aszt mëg kő pökönnyi, ho^{m}mëg në dögűjön; nëm szabad mëgigéznyi.

Az a kalapdarab, akit villám ért, jó a fogfájásrú.

Ha azt a kënyeret, akit bennfelejtëttek a kemëncébe, főtëszik a háztetejire, akkor abba a házbo nëm csap bele a ménkü; mindig fönn lëgyën ám!

Ha a marhánok hájog van a szëmin, bagólevet kő pöknyi a szëmibe; vagy békánok a belit kő kidöntenyi, oszt annak a levivê lëmosnyi.

(Fehér m. Csákberény.) IFJ. UDVARDY JÁNOS.

Helynevek.

I.

Zúgószőlőtelep, Cinegetelep, Kisbuda, Kisasszonytér, Honvédhalom, Turómező, Felsőmagyalos, Kenyérvár, Alsónyiget, Felsőnyiget, Tarjánka, Kolibiszka, Ravaszpart, Lötyögitanya, Bagolyvár, Mátraaranybányaház, Pusztacsákberek, Nagyparlag, Cserepes, Pusztafajzat, Nemodatanya, Pusztacsókás, Kiscinér, Alsójeges, Tulsómajos, Árenda, Fiskalitáshuta, Ötházhuta, Nagygombos, Alsócseple, Koplaló, Lakom, Filimes, Péterkút, Szerelemtanya, Szijlapos, Hercegtag, Finomtanya, Tuthatrongyos, Fagacsalja, Korlát, Vadas, Töviskes, Szeleshát, Kisbodzás, Patkós, Csapaúzúg, Mélyérhát, Nagyvillongó, Hármas, Jámbor, Rókahát, Faluvéghalma, Bőgőzug, Kanjárás, Filagóriástanya, Csattag, Borsoshát, Szigethát, Morotva, Görbefenék, Kotróhát, Szeleshát, Kengyelhát, Kisrókás, Csige, Fehércserepes, Dobogóhát, Nagypáncélos, Pappallagpuszta, Pusztatiribes, Felsőlegyend, Csorhegyfark, Bakága, Lyukva.

(Heves vm.) BENKÓCZY EMIL.

II.

Huszti gyümölcsösök, dűlők, dombok nevei. (Máramaros vm.) Alsó-Kőrösös, Csertes, Felső-Kőrösös, Vinicska (= szőlőcske).[1] Andrásfüzes, Bartosdűlő, Csebrény, Csere, Egres, Gyíl, Hangaléta, Horodilova, (horod = kert), Hosszuhát, Izai mező, Kádub, Kápolnadűlő, Kápusztéj verh (verh = szelíd hegyhát), Kohutovszke, Kökényes, Koleszár, Kozári, Kissólyomkő alatt, Krivulya, Magosliget, Makovica, Matej Zvur, Nagyág-köz, Nagysólyomkő alatt, Nyíres, Páprádos, Pengő, Pod vinicsku (pod = túl), Poludnej dombja, Rét, Sárospatak, Sorompóláz, Sötétvölgy, Szenespuszta, Szilvás, Telek, Tósztéj hrunok, (Tósztéj: rutén tulajdonnév), Uray-szög, Vápa (vápa = ingoványos), Várnyak, Várpatak, Akasztódomb, Hurkadomb, Pirosdomb. M. HAMVAI ERZSÉBET.

III.

Városrészek. Szuszeny, Mesztekány, Sztáver, Piskóváros, Jáz (Hol lakik? A jázon: malomárok környéke).

Utcanevek. Nagyutca, Felsőutca, Ábránd-utca. (Az utolsó friss keletű elnevezés, a polgárkisasszonyok ott sétálnak.) (Abrudbánya.)

Hegynevek. Styurc, Drázsa vagy Bányászok hegye, Gyálu Fádsilor (bükkös), Paderdeje, Nagyhegy, Magura (hágó), Csuta, Vulkoj, Korábia, Detonáta, Flokoza, Zsámena, Báilor, Fráhszen, Csetátye, Bórlea, Igren, Kicsi-Gyuri dombja, Bugyi dombja, (a Drázsahegy részei). Cetece és Csityere (husvét és

[1] Amelyik rutén hangzásu névnek magyar értelmét ismerem, annál odajegyeztem.

pünkösdkor itt táncolnak az abrudfalvi oláhok). (Abrudbánya és Verespatak környékén.) *Patakok.* Abrudpatak, Csernic, Packó parója, Rusza, Ompolyica. (Abrudbánya, 1884.) † KANYARÓ FERENC.

IV.

a) A mezőn: Albisimegye, Átal, Csáktava, Csereszrét, Csobod, Gáloldala, Gombászút, Hammas, Harasztfark, Hitlenvölgyfeje, Horgas, Egyholdas, Kárbahágó, Kerektó, Keresztmezeje, Kesztó, Kimenő, Kisvölgy, Kötörmény, Meredekút, Mocsár, Nádas, Ökörítató, Péter-Balázs, Ravaszvölgy, Rétláb, Rofain, Rövid, Szászútalja, Szászútköze, Szederjes, Lánczrajövő, Széjjes, Széphegy, Varsa, Vápakelő, Vesszőláb, Vizremenő.

b) Réten: Daruárka, Dombalja, Falurét, Harmadféltűzes, Horgastó, Hosszu, Kenderesitűzes, Kopár, Kurta, Malomeleje, Nád, Perpenczekő, Rakottyás, Sajgó, Sándorkút, Varsavész, Törökrét.

c) Erdőn: Ágazat, Balykavágás, Becsvölgy, Bikkoldal, Birómárton, Bodis, Bodos, Bodoki ösvény, Csákány, Czibrekút oldala, Csilános, Csipkés, Csobod, Csutakos, Darabont, Dálnokiút oldala, Derekaszegett, Disznókasár, Egyed-orra, Fej, Füvenyes, Gyeplőhát, Gyertyánoldal, Györrét, Gyükeres, Harakáj, Harmincz-oldal, Hegyesorr, Hidegkút, Hollóvölgy, Hosszubércz, Ibre, Kakashalma, Kanta, Katornyás, Kányásvölgy, Keskenybércz, Kerekkötő, Kereksás, Kökény, Kökénybércz, Közbércz, Közkút, Kútparragja, Leánka, Lesmező, Lőke, Magyaróoldal, Magyarosvölgy, Májos, Mihacs, Mocsár, Mongorcsi, Nádasfeje, Nádas oldala, Nézőhely, Németkalap, Nyires, Nyirtető, Oltpatak, Orotvány, Paperdeje, Rics, Szászné, Tetübércz, Tüdösvölgyháta, Vaskapu, Vágás, Várhányás, Viztisztája. (Dálnok, Háromszék 1898). BENKŐ JÓZSEF.

IZENETEK.

B. A. kifogásolja Aranynak ezt a mondatát (Hamlet 4. felv. 7. szín): „Nyilam... mind visszatérne íjjához megint, nem ahová *irányzottam velök*". Szerinte így volna helyes: irányzottam *őket.* Igaz, hogy ma ez volna a szokott szerkezet, de Arany kissé régiesen szerkeszti a mondatot. Régibb nyelvünkben ugyanis *irányoz* egészen egyértékü volt a *céloz* igével, tehát: *a nyillal irányoz* (v. régiesen *arányoz)* = a nyillal céloz. A NySz.-ban ilyen idézeteket találunk: „Egy nyillal hozzá arányza" (azaz reá célza). „Három nyilakkal irányozza az vitéznek szívét." Igaz, hogy már ilyeneket is: „Arányzani nyilat". „A puskákat a célra arányozván." — Viszont helyes megjegyzés, hogy Arany ezeket a hibás kifejezéseket: *Dániábai* visszatérte, *ví-tőr, ví-menet,* egy affektált beszédű személy szájába adja (Hamlet 5 : 2), míg más személyekkel így mondatja: *vívó-tőr* (4 : 7, 5 : 2).

Gr. J. „Mikes azt írja 49. levelében: A szívnek semmi része nem lesz ebben a házasságban..., de hogy a grófi titulus zengjen a fülünkben, alig várjuk, hogy elmondhassuk a *segéljét.* Mit tesz ez? Szily K. az ő szójegyzékében nem magyarázza ezt a szót, pedig az értelme homályos." — Az értelme ez: alig várjuk (t. i. a jegyesek), hogy megesküdhessünk, hogy elmondhassuk

az esküt, az *Isten úgy segéljen*-t, mert ennek a rövidítése a *segélje* (mint más rövidítéssel: istenuccse', uccse, uccsegën). Előfordul *csegélye* alakban is, l. Nyr. 35 : 235.

L. A. (MNy. 10 : 323) magyarázza Arany János levelezésének egy kétes helyét, ahol t. i. Tompa levelében a kézirat szerint *tonvad* is, *torvad* is lehetséges. Ő az utóbbit tartja helyesnek, mert szerinte ez a szó „Dunántúl *is*" él [hát még hol?] 'nem lánggal ég, bűzölög, füstölög..' jelentéssel „(l. MTsz.)"; ámde a MTsz.-ban hiába keresünk *torvad* címszót. Azonfölül nem vette tekintetbe L. A., hogy már régen foglalkoztak evvel a kérdéssel ketten is (Nyr. 21 : 432, 35 : 140) s noha egymás magyarázatáról nem tudtak, mind a ketten a *tonvad* olvasatot bizonyították helyesnek, mert *tonvad, tomvad* a szóbanforgó jelentéssel több vidéken megvan, s ami fontos, éppen Rimaszombatban is, Tompa hazájában! Nyilván ezeknek van tehát igazuk, nem pedig L. A.-nak.

R. M.-né. Érdekes, hogy a szinház karzatot nemcsak mink nevezzük kakasülőnek, hanem a franciában is megvan ez a tréfás elnevezés: *poulailler,* s ez a tkp. helyesebb, mert szószerint 'tyúkülő' *(poule* tyúk).

Sz. J. Az orosz-magyar szóegyezések összeállítása érdekes és pl. magyaroknak való orosz vagy oroszoknak való magyar nyelvkönyvben célszerüen foglalhatna helyet, de tudományos értéke nincs. A mi nyelvünk az oroszból alig egy pár szót vett át, mert hiszen a magyarság az orosz néppel húzamosan nem érintkezett. Az illető szókat mink a déli szlávoktól vettük át, de ezek rokonai az orosz nyelvnek s így természetes, hogy az oroszban is megvannak azok a szók többé-kevésbé hasonló alakban és jelentésben. Pl. *bab,* orosz *bob,* déli szláv *bob; bába,* or. *babka,* d. szl. *baba; barát,* or. *brat,* d. szl. *brat; bárány,* or. *baran,* d. szl. *baran; barlang,* or. *bjerloga,* d. szl. *brlog,* s így végig a Kegyed szójegyzékén.

M. M. A *bonaburuttya* (43 : 329) v. inkább *bónaburuttya* alma csakugyan olasz eredetü s **buonabrutta*-ból származik, mint már rég kimutatta Kőrösi Sándor Nyr. 21 : 320. A kormos almát jelenti, melyet Fiumében így neveznek: *brutti e buoni* = csúnya és jó.

Helyreigazítás. Beke Ödön cikkecskéjében Nyr. 43 : 328 a szerző hibája nélkül (ki akkor a harctéren vérzett hazánkért) hiba csúszott be: a 2. sorban „kimutattam" h. olv. kimutattuk.

Beküldött kéziratok. Szabó J. Orosz-magyar szóegyezések. — Kovács M. Tájszók. — Geiszler N. Ökröm dederunt. — Cserna A. Helyreigazítások.

Új könyvek és füzetek. Német philologiai dolgozatok, szerk. Petz G., Bleyer J., Schmidt H. Bpest, Pfeifer F. könyvkereskedése. IX. Czinkotszky Jenő: Oswald ujbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Ára 2 K 50 f.) — X. Schwartz Elemér: A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana (4 K 50 f).

Grósz E.: A bpesti tudomány-egyetem I. sz. szemklinikájának működése 1904—1913. (Franklin.)

Az Erzsébet nőiskola Értesítője 1913—14.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

XLIII. év. 1914. november—december. IX—X. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadóhivatal Bpest, Ferenc József part 27.

A HÁBORÚ SZAVAI.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Inter arma silent Musae, a csatazaj közt hallgatnak a Múzsák, mondja a régi közmondás. A háború, mely végig száguld egész földtekénken, megbénít minden tudományos munkát. De azért ne engedjük, hogy a hadvész vihara eloltsa a tudomány örök mécsesét, és várjuk a magyarok Istenébe vetett bizalommal szent ügyünk diadalát.

Ha sorra veszem azokat a nyelvtudományi kérdéseket, melyek ebben a válságos időben is érdekelhetik olvasóinkat, azt tartom, legcélszerűbb, ha a háborúra vonatkozó kifejezéseket tárgyalom. Ezek művelődéstörténeti szempontból is rendkívül érdekesek, mert egyesekről tudjuk, hogy már a volgai magyar lovas élt velük, mások, mint pl. a tüzelő fegyverek nevei, mai értékükkel csak a 14—15. század termékei, ismét másokat (mint a dum-dum golyót) csak a hadviselésnek legújabb fejlődése vetett fölszínre. Sok kifejezést más nemzetektől vettünk, sokat pedig mások vettek mitőlünk.

Lássuk először is magát a *háború* nevét és ennek az általános fogalomnak közelebbi s távolabbi rokonait. A *háború* szónak eredetileg a mainál általánosabb jelentése volt: háborgást és háborítást jelentett, különösen zivataros időjárást és *égi-háborút*[1], továbbá *fölháborodott* lelkiállapotot. Egy régi bibliánk ezt a mondatot: videns ventum validum, timuit, így fordítja: látván az háborúnak nagy vótát megijede. S egy régi kalendáriom azt mondja: Egészségtöknek háboróját el nem kerőlitek. Amit ma háborúnak mondunk, annak a 16. században még nem ez volt a neve, hanem: *had, hadviselés, hadakozás* (a 19. század óta *hadjárat* is). De maga a *had* is csak másod sorban vette föl

[1] Az *égiháború* tehát nem „mitológiai vonatkozású név" (mint Katona L. gondolta a Pallas-lexikonban) s nem valami Istenek harcát jelenti, hanem egyszerűen a levegőben való háborgást.

ezt az elvont jelentést. Eredetileg (mint a rokon nyelvekben élő megfelelői is bizonyítják) csapatot, sereget jelentett, amint még ma is jelenti, ha pl. azt mondjuk: hadat gyüjteni, mezei hadak stb. Népünk pedig sok vidéken így nevezi a nemzetséget, a kiterjedt családot: az Imre had, a Kovács had. — Világos származékok *viadal* és *viaskodás* a *ví, vív* igéből, *küzdelem* a *küzd* idéből (régebben *küzdik, küszödik,* vö. *küszködik),* valamint-hogy *ütközet* annyi mint megütközés, összeütközés, összecsapás.

Harc régi német jövevényszó = *Hatz;* ez a hajszolást jelentő *hetzen* ige rokona s első sorban hajszát, üldözést, aztán harcot, viadalt jelent. A mi szavunknak különös hangalakja a német szóéhoz úgy viszonylik, mint a *sarc* és *piarc* szavaké a *Schatz* és *piac* főnevekéhez. A *harc* nevét átvette tőlünk valamennyi velünk érintkező szláv nyelv s az oláh is. Ellenben mi kaptuk a déli szlávoktól a *csatát,* noha első tekintetre a *csattogástól* származtatná az ember. Ámde a csata csak utólag vette föl mai elvont jelentését, előbb csak csapatot, sőt rendszerint kisebb portyázó csapatot jelentett, s még 1693-ban is így fordul elő Thököly naplójában: Az Dunán felküldött csatáim is megérkezvín... A szót a török időkben velünk együtt küzdött szerbektől kaptuk: a szerb *četa* a. m. csapat.[1] A régibb *csatáz* igéből *csatároz* csak újabban keletkezett a *futkároz*-féle gyakorító igék mintájára s talán a *csattog* szó családjába tartozó *csataráz* ige hatása alatt. Ehhez a szócsaládhoz tartozik a régi *csaté-paté, csete-paté* is, = csattogás-pattogás, de népetimológia útján itt-ott *csata-paté,* sőt *csata-pata* lett belőle (NySz. és Kassai). — A szabad csapatok (1870-i fr. *franc-tireurs,* szó sz. szabad lövészek, szabad vadászok) csatározását *gerilla*-harcnak nevezzük; ez tkp. spanyol szó, a *guerre* 'háború' szónak kicsinyítője (a román nyelvek a háború nevét a régi német *werra*-ból vették, mely zavargást és háborút jelent s a *ver-wirren* igével függ össze). — Az *ostrom,* régente *istorom,* a német *Sturm, Storm* átvétele; nyelvemlékeinkben még *strumlás* is előfordul ostromlás értelmében. *Sánc* a németből, ellenben *barikád* s a mostanában annyit emlegetett *blokád* közvetve a franciából származik. Az utóbbinak alapszava német eredetű, az előbbié pedig spanyol:

[1] A csapat jelentésből fejlődött keleti nyelvjárásainkban a falka és rakás jelentése: egy csata juh, egy csata kenyér. A portyázásból fejlődött északi nyelvjárásainkban ez a különös határozó: *egy csatára* = egy alkalommal, egyszerre, *két csatán:* két ízben stb.

barrica a. m. hordó, mert földdel s kövekkel töltött hordókból rakták a sáncot. *Torlasz* nyelvujítási szó (1839 óta).

A küzdelem győzelemre, a viadal *diadalra* vezet, s valamint *viadal* a *vív* igéből, szintúgy származik *diadal*, ill. mint régente mondták: *diadalom* — a *dív-ik* igéből, mert ez eredetileg azt jelenti, hogy teljes erejében, virágjában vagy népiesen *divatjában* van (érdekes azonban, hogy a *dívik* szó csak mintegy félszázad óta dívik az irodalomban). — A győzelem díja a *zsákmány*. Ez igen különös eredetű szó, nem a *-mány* képzővel való alkotás volt, hanem egy német kifejezés átvétele. A 16. században még leginkább ebben a szólásban használták: *zsákmányt tenni*, ahogy akkor a németek mondták: *den Sackmann machen*. Ez eredetileg nyilván tréfás szólásmód volt, a. m. zsákoló vagyis zsákmányoló ember. Régebben honosult meg, de szintén a németből, a *bitang* szó = ném. *Beutung*, ill. nyelvjárási **Bitang (beuten:* zsákmányolni). Nyelvemlékeinkben sokszor olvasunk ilyeneket: „Mikoron nagy nyereséggel haza jöttenek vóna és az bitangot osztani akarnák...“ „Szent László az sok bitangból egy szentegyházat rakattata Monyorósdon“. A *bitang jószág* tehát tulajdonkép az, ami akárkinek prédája. A latinból vettük át a *préda* szót: „Aradnak királya meggyőzvén őtet *sok prédát ragada*“ (JordK.). De *ragadmány* volt a mi tősgyökeres kifejezésünk erre a fogalomra, úgyhogy az imént említett jövevényszókra nem szorultunk volna: „Lábai gyorsak voltak a tolvajlásra és ragadományra“ (Pázmány). — Ebbe a fogalomkörbe tartozik még a *sarc* és a *harács*. Az előbbi *sacc* és *sanc* alakban is előfordul s nem egyéb a német *Schatz*-nál, mely nemcsak kincset, hanem éppen sarcot is jelent.[1] A *harács* oszmán-török szó: *χaradž*-nak nevezték a török hódítók a keresztényekre vetett fej- és földadót (a szó arab eredetű: *χardž* 'költség, fizetség'). Ma rendesen csak az *elharácsol* igét használjuk, általánosított jelentéssel. A *torlasz* nyelvújítási szó, 1839-ben jelenik meg először.

Készülj a háborúra, ha békét akarsz (azt tartja a régi latin közmondás: si vis pacem, para bellum, s azért kellett mostani nagy háborúnkra elszánni magunkat). *Béke, békeség* nyelvészeink szerint régi török jövevényszó s eredetileg lekötöttséget, lekötelezést jelentett. Hasonló észjárást mutatnak ezek a *sző* igéből származó régi kifejezések: *szövetkezés, szövetség;* képzésükre

[1] A *sarc*-nak hangalakjára nézve vö. az előbb tárgyalt *harc*-ot, mint még: *piarc, lérc, sipirc* (bajor-osztrák *schibes, schips)* stb.

nézve olyanok, mint *vonatkozás, hivatkozás, csalatkozás* és *csalatság* (tájszó). Érdekes a *frigy* története. Nem egyéb ez, mint a német *Fried(e)*, mely azelőtt nemcsak békét, hanem fegyverszünetet is jelentett. És ezt jelentette régente a *frigy* is, mint számos nyelvemlékünk bizonyítja (a 16. s 17. században). A *fegyverszünet* tudtunkra 1798-ban fordul elő először Dugonicsnál: „Békesség vólt-é ez? avagy inkább fegyver-szünetnek mondhatod?" (Szerecsenek 1 : 403; Baróti Szabónál 1792-ben: *fegyver szünete).*

A *hadsereg* szót a régi nyelv alig ismerte, csak a 19. században jött divatba; egy régi szótárunkban *hadi sereg* van. Legrégebben, mint láttuk, egyszerüen *had* volt a neve, de a *sereg* szót is már a honfoglalás előtt átvették valamely török néptől, alkalmasint a török-bolgároktól. Az *ármádia* Magyarországban latinosított alakja a spanyol *armada*-nak, mely fegyveres népet jelent (lat. *arma* fegyver). A *tábor* megvan az oszmán-törökben *(tābur),* az albánban *(tobor),* továbbá az oláhban és sok szláv nyelvben, de eredete nincs tisztázva. — A *csapat* eredete se világos, és nevezetes, hogy ez a szó csak a 19. század eleje óta került irodalmi nyelvünkbe. A nép leginkább ilyen határozókban használja: *csapatosan* v. *csapatonkint,* pl. röpülnek a madarak (mintegy: vmely irányban *csapnak).* A *hadtest* és *hadosztály* idegen kifejezéseknek újabb utánzatai *(corps, division).* A *századot* 'centuria' értelmében így magában először Sándor Istvánnál találjuk (l. Kassai),[1] miután a centuriót jelentő *százados* már évszázadok óta járatos volt, s a *tized* és *tized alja* is már a 16. század vége óta megvolt. A hadsereg részeinek elnevezései közül legrégibb a szép és eredeti magyar észjárásból fakadt *zászlóalj,* régebben mindig *zászlóalja,* néha így is: *száz alja, század alja, hadnagyság alja, kapitányság alja, kornyéta alja* vagy egyszerüen *kornyéta, kornéta* is (az olasz *cornetta* 'nagy zászló' és 'zászlóalj'). *Regement* = ném. *regiment,* lat. *regimentum:* szó szerint kormányzat, vezetés, tehát az egy vezető alatt álló sereg. *Bataillon* a francia *bataille* 'ütközet, csata' származéka. *Svadron* és *brigád* (német közvetítéssel) az olaszból erednek. *Squadrone* (fr. *escadron)* tkp. négyszögben fölállított csapat: *s-quadrare* négyszögűvé alakítani, mintegy lat. *ex-quadrare. Brigád* (fr. ném. *brigade)* eredetileg alkalmasint rabló-

[1] De *század alja* zászlóalj értelmében már a 17. században előfordul.

csapat, banda, vö. ol. *brigante* rabló. A brigádot magyar szóval *dandárnak* nevezik; így nevezték régente a seregnek zömét, a derékhadat v. régiesen derékseregет, de a szónak eredete homályos.

A hajón hadakozó sereget régibb íróink *hajóseregnek* mondták, Molnár Albertnél *hajói hadat* találunk (tengeri ütközet jelentésével), 1838-ban pedig már a mai *hajóhadat* (Tzs.). *Flotta* a francia *flotte* latinosított alakja; a francia szó germán eredetű s a német *Flut, fliessen* szók családjába való. — *Hadihajó* már a 18. században előfordul, *csatahajó* csak legújabban jött divatba *(Schlachtschiff)*. A *dreadnought* (ejtsd drednât), a legújabb fajta óriás hajó neve angol szó és tkp. a. m. ne félj, ne rettegj. Hasonló volt a vajdahunyadi vár egyik tornyának szláv neve: *Nyebojsza* vagyis ne félj! (eredetileg szerb *nebōjša,* nem-félő, rettenthetetlen, MNy. 6:246). — *Gálya* a középkori evezős hadihajó neve = olasz *galéa* (ófrancia *galée* stb., újabb fr. *galère,* ném. *Galeere).*

Lássuk mármost a *harcosok* sokféle elnevezését s első sorban az általánosabb kifejezéseket. A *katona* régi magyar szó, de eredete nincs tisztázva, alkalmasint összefügg a balkáni nyelveknek tábort jelentő *katun* szavával (óbolg. *katunŭ* tábor, középk. görög *katuna* poggyász, sátor, tábor, bolg. *katun* sátoros cigány stb.; a mi nyelvünkből átvették a velünk érintkező szláv nyelvek). — A *hős* szó eredetileg fiatal, nőtelen férfit jelentett és ma is azt jelenti a nyugati nyelvjárásokban (pl. „már koros, de hős legény"), de már a 16. és 17. században előfordul mai jelentésében, s mint sok más elfelejtett szót, Baróti Szabó Dávid hozta be újabb költői nyelvünkbe. — Történeti szempontból rendkivül érdekes a *vitéz* = óbolgár *vitęzĭ* stb. Ez a szláv szó ugyanis nem egyéb, mint a híres északi hősök, a *vikingek* neve, mely régi forrásokban így is előkerül: *withingi.*[1] — *Bajnok* (már 1215.) a déli szláv *bojnik;* ez a harcot jelentő *boj* származéka, mely szintén átjött hozzánk *baj* alakban. A középkorban az istenitéletnek gyakori módja volt, hogy a pörben állók bajt víttak egymással, néha pedig helyettük a *bajnokok.* Az északi megyéinkben használt, zsivány jelentésű *bojnyik, bunyik* (Zemplén m. *zbunyik)* szó az északi szláv nyelveknek hasonló jelentésű *roz-*

[1] A német szók *-ing* végzetéből a régi szláv kiejtésben *-ęz* lett, így Schilling: *sklęz;* Pfenning: *penęz,* m. *pénz;* ófn. *chuning (König): knęz:* m. *kenéz.*

bojnik-jából való, mely az említett *bojnik*-nak összetétele. — Érdekes a *dalia* és *levente* eredete. Az előbbit régente így is mondták: *delia, deli* és *dali* (pl. Szalárdi Krónikájában: négyszáz válogatott dali fegyveres) és nemcsak hőst, hanem általában vakmerőt, továbbá nyalkát stb. effélét jelentett. A szó a szerb nyelvből jött át, mert ott *delija* a. m. vitéz és *deli* a. m. vakmerő; ezek ismét a törökből valók: ott *deli* a. m. vakmerő, vitéz (a *delit* közvetetlen a török hódítóktól is kaphattuk, mert első előfordulásai a 16. századra esnek). — *Levente* Zrinyinél és Dugonicsnál (aki a szót fölélesztette) így hangzik: *leventa,* egy 16. századi könyvben pedig *levent.* CzF. szótára egy lehetetlen szófejtés után ezt a használható adatot közli: A török nyelvben *levend* Hindoglu szerint a. m. volontaire. A török szó csakugyan önkéntest, azonfölül betyárt és vakmerőt jelent. Innen az oláh *levent* önkéntes, betyár, a bolgár *levent* délceg ember, a szerb-horvát *leventa* (melyet Zrinyi átvett) török vitéz s aztán általában vitéz, de hencegő is. Maga a török szó a középkori görögből való: ott *leventis* önkéntes tengerészt, azonkívül rablót jelent s eredetileg alkalmasint levantei vagyis kisázsiai kalózt (l. Szarvas G. értekezését a szóról Nyr. 6 : 441).

A lovas katonát hajdanában *lovagnak* nevezték; Tinódi azt írja: Ott hagyá vitéz Horvatinovityot lovaggal, gyaloggal, hogy őríznék Csábrágot. A gyalogosnak régente, különösen a kuruc korban, *talpas* volt a neve a talpalásról, masérozásról. A *hajdu* (rég. *hajdó)* is gyalogost, de eredetileg ökör*hajtót* jelentett. A bátor, sőt vakmerő legényekből, kik különösen Bécs felé hajtottak nagymennyiségű magyar marhát, később gyalogos csapatokat szerveztek (l. Takáts S. értekezését NyK. 30 : 348). A régi világ csendőrei, a *pandurok*, horvát eredetüek: így nevezték Mária Terézia idejében Trenk híres horvátországi szabad csapatait.[1] Legérdekesebb az ide tartozó kifejezések közül a *huszár.* Sokan még most is azt hiszik, amit először Majláth János tanított németül irott magyar történetében, hogy azért huszár, mert Mátyás király alatt minden *húsz* jobbágy után egy lovas harcost kellett állítani. Igaz, hogy Mátyás óta híres a huszár, de már őelőtte is voltak huszárok; már 1432-ben mondja egy latin nyelvü oklevél: Contra huzarones et alios nonnullos malefacto-

[1] Óbolgár *pądarĭ* őr, tkp. hajtó, a *pąditi* hajtani igéből (vö. Mikl. Slav. Elem. im türk. Sprachschatze). Másképp, az olasz *banditore*-ból származtatja Pápay MNy. 4 : 251.

res..., vagyis: huszárok és egyéb gonosztevők, és 1449-ben: Predones aut Huzarij hungari, magyar rablók vagy huszárok. Kétségtelen, hogy minálunk ez a szó a 15. században lovas rablót, betyárt jelentett, tehát azonos volt a rablót jelentő szerbhorvát *husār*, *chursar*, *gusār*, *gursār* szóval < középk. görög *kursáris* kalóz < középk. lat. *cursarius* (ebből az olasz *corsaro*, ném. *Korsar*). — A *baka* nevében valószínüleg a német *Wache* 'őr' szó lappang; vö. *silbak: Schildwache, bakter: Wachter*. A rövid és magyaros hangzású szónak elterjedését előmozdította a rokonj. és hasonló hangz. *bakkancsos*. — A *honvéd* az eddigiekhez képest egészen újkori szó. Először 1821-ben fordul elő Kisfaludynál: „nem csügged s honvéd tisztét teljesíti" ehelyett: honvédő tisztét. Ugyanigy, melléknévileg használta 1831-ben Széchenyi, Thewrewk József 1834-ben egy munkát adott ki Honvéd címmel. De mai értelemben csak 1848-ban terjedt el, még pedig Kiss Károly alezredes buzgólkodása folytán, ki Kisfaludy Károlynak személyes ismerőse volt. — Ugyancsak Kiss K. alkotta 1843-ban kiadott Hadi Műszótárában a *tüzér* szót. Addig *pattantyúsnak* mondták (már a 15. században is, mert az ágyút pattantyúnak is hítták; előfordul *ágyús* is). — Más fegyvernemek közül említést érdemelnek a következők. *Gárda, gvárdia, gárdista* volt a 18. században, amit ma inkább testőrségnek, testőrnek nevezünk. *Guardia* olasz szó, a. m. őrség (*guardare* őrízni, vigyázni, nézni, fr. *garder*, *regarder*). *Ulánus* fegyvernemet először a lengyelek szerveztek a 16. században: neve, *ulan*, eredetileg *oγlān* török-tatár szó, tkp. csak legényt, fiút jelent s a könnyü tatár lovast nevezték így. — A *dragonyosok* (fr. dragon, ném. Dragoner) elődei voltak a középkori pápák *draconarius* katonái, kiknek lándzsáján a pápai körmenetek alkalmával az ördögöt jelképező sárkány (draco) képe volt látható a kereszt alatt. — A *gránátosok*, régebben *gránátérosok* (Grenadier, fr. grenadier) eredetileg a kézi gránátok kezelői voltak. A *muskatérosok* v. *muskatérok* (Musketiere) muskétával fegyverzett katonák voltak. — A régi *lanckenet* vagy egyszerüen *lanc* = ném. *Landsknecht*; ez eredetileg a belföldön toborzott német katonát jelentette, ellentétben a külföldi zsoldossal. A *zsoldos* nem szorul magyarázatra, de érdemes megemlíteni, hogy a német *Soldat* 'katona' tkp. ugyanazt jelenti. — Az *újonc* (mintegy új suhanc) szót Barcafalvi csinálta, a hirhedt szófaragó, 1787-ben. *Regruta, recruta* a német *Rekrut* latinosított v. olaszos alakja (olasz

recluta), ez pedig a francia*recrue*-ből, mely a. m. a latin succrescentia v. a német Nachwuchs *(re-croître* újra nőni, megújulni).

A katonai rangfokozatok fölött áll a legfelsőbb *hadúr*, mint a németben: der oberste Kriegsherr. *Hadúr* Vörösmarty Zalánjában a hadak istene, a szót azonban Aranyosrákosi Székely Sándor alkotta, ennek hősköltemény e, A székelyek Erdélyben, a Zalánt megelőzte néhány évvel. — A *vezér* szó ősrégi és kétségkivül a *vezet* ige rokona (a török vezírhez csak véletlenségből hasonlít, noha a nagyvezírt, a szultán miniszterét, minálunk népetimológiával régóta nagyvezérnek mondják). Szintén általában vezért jelentett valaha a *hadnagy* vagyis a legnagyobb a hadban. A Guary-kódex azt mondja: „Olofernes, kit választott vala Nabukodonozor hadnaggyá“; és régi szótáraink evvel fordítják a dux, dux belli, strategus-féle kifejezéseket. Idővel, mikor a különféle fokozatokat meg akarták külömböztetni, keletkeztek ilyen összetételek: *ország-hadnagy, ezres-hadnagy* v. *ezeredes-hadnagy* (ma *ezredes), száz vitézeknek hadnagya* vagy *százados-hadnagy* vagy egyszerüen *százados, ötvenedes-hadnagy, vice-hadnagy.* A hadnagy mintájára csak a 19. században alkották a *tábornagyot,* a régiségben azonban már *őrnagy* és *száznagy* is előfordul (a 13. századtól a 16-ig). A *kapitány* szó a vegyes uralkodó házak idején honosult meg (alkalmasint a 14. sz.-ban, noha nincs régibb adatunk a 15.-nél): eredetije az olasz *capitano,* a magyarországi latinságban *capitaneus;* a szó elterjedt úgyszólván valamennyi európai nyelvben. — A *generális* eleinte bizonyára *dux generalis* vagyis általános vezér, az egész ezrednek v. hadtestnek vezére. A mai *tábornokot* Barcafalvi alkotta 1787-ben a Szigvárt c. német regény fordításában. — *Hadsegéd* csak 1846 óta, *hadbíró* 1857 óta van; azelőtt amaz *adjutáns* volt (adjutans = segítő), emez pedig *auditor* (szó sz. kihallgató). — Mindezeknek a fokozatoknak összefoglalója a *tiszt* vagy pontosabban *katonatiszt,* mert azelőtt a polgári hivatalok viselői is tisztek voltak, mint még ma is *póstatisztet, kezelőtisztet, gazdatisztet* mondunk. De mindakét használatban csak a 17. század óta fordul elő az egyszerü *tiszt,* azelőtt a katonatisztek is *tisztviselők* volták, mert *tisztüket viselik.* Maga a *tiszt* szó ugyanis kezdetben elvont fogalmat, tisztességet, méltóságot, hivatalt jelentett. Különös Lisznyai Krónikájában (1692) a következő mondat, melyben ez a szó mindakét értelemben szerepel: Minden tiszteket tisztökből kivete.

A *hadapród* szintén a már többször említett Kiss Károly szava (1843); a vele egyértékű *kadét* = fr. *cadet,* szó sz. a fiatalabb, tehát a tiszteknél fiatalabb. A kadétot, mielőtt tisztté lép elő *(avandzsiroz,* német elrontása az *avancieren,* fr. *avancer* 'előlépni' szónak), kinevezték azelőtt tiszthelyettesnek, ma *zászlósnak* (a német Fähnrich utánzása) vagy *tizedesnek, szakaszvezetőnek, őrmesternek.* Ezek közül igen régi kifejezés a *tizedes* (mint a hasonló képzésű *százados* és *ezredes),* a másik kettő újabbkeltű. Az *őrmester* azelőtt *strázsamester* volt. Ide tartozik még a *káplár:* olasz *caporale* (a *capo* 'fő, fej' szóból a *generale* mintájára képezve). — A *strázsa* tót szó, ellenben ősrégi kifejezés az *őr, őrség* és *őrs* is, noha ez az utolsó csak helységnevekben maradt fönn s mai köznévi használatát ismét Kiss Károlynak köszönjük. És különös, azelőtt az egyszerű *őr* szót is alig használták köznévül kb. 1300-tól egész 1774-ig (csak helynevekben, egyes összetételekben és *őríz*-féle származékaiban élt tovább), míg végre Dugonics újra föltámasztotta halottaiból. — Az *őrjáratot* vagy *őrjárót* hibás összetétellel *járőrnek* nevezik (mint *póráz* helyett németesen *járszalag: Gängelband).* Népiesen azonban most is csak *patró* = ném.-fr. *patrouille;* ennek furcsa az etimológiája: az ige, *patrouiller* tkp. a. m. sárban gázolni.

A fegyverek közül a dorong és furkósbot után legősibb a *nyil* a hozzátartozó *ívvel* v. *íjjal* és *ideggel* együtt, s ez a három elnevezés valamennyi rokon finnugor nyelvben is fönnmaradt.[1] Szintén ősrégi a *tegez,* mert megvan megfelelője a vogulban s osztjákban: *teut, tügöt* stb. alakban, ellenben a *puzdra* későbbi szláv jövevény. A honfoglalás előtti korban a törökbolgároktól kaptuk a *buzogányt,* a *csákányt,* a *baltát*[2] s talán a *bódát* (a *markolat* régi egyértékesét) és a *kelevézt* (mely a lándzsának egyik régi neve), továbbá a *tőrt* valamely kaukázusi nyelvből, hol *tur* a kard neve (mint a mi szavunk is kardot jelent nyelvemlékeinkben), s végre a *kardot* és *vértet* a vitéz

[1] Az *ívet* az *íjtól* külön eredetü szónak tartja Munkácsi s a vogul *jiw* 'fa' párját látja benne (NyK. 25 : 182), de Balassa szépen megmagyarázta a két hangalak fejlődését (Nyr. 24 : 244). Különös véletlen, hogy a középfölnémetben *îwe* nemcsak tiszafát (ma *Eibe),* hanem belőle készült ívet is jelent. (A régi m. *iva-fa* talán nem a németből való, mint a NySz-ban gondoltam, hanem a déli szláv *iva*-ból, s akkor fűzfát jelent, nem tiszafát).

[2] Későbbi változata a *fokos balta, fokos csákány* vagy röviden *fokos.* A *csatabárd* újabb kifejezés, a német *Streitaxt* utánzása.

alánoktól; ezeknek utódai, az oszétok, ma is így nevezik ezeket: *khard* és *varth*.

A honfoglalás után déli szláv nyelvekből kaptunk néhány fontos fegyvernevet: a *szablyát*,[1] *kopját*, *szúcát* (*szúca*, *szulca*, *cúca* régi nyelvünkben a. m. lándzsa, óbolg. és szlov. *sulica*), *sisakot*, továbbá a *parittyát* s a régi *számszeríjat*. Az utóbbi nagy íjforma lövőszer volt (balista, Armbrust stb.), melynek idegét csigával feszítették meg és vele köveket stb. úgy lőtték el, nem puszta kézzel,[2] s ellentétül a közönséges íjat nevezték nálunk *kézíjnak*. Amazt a szláv nyelvek magától lövőnek mondták: *samo-strel* (így a szlovén, cseh, orosz) s ebből lett a *számszeríj* nagyon sikerült népetimológiával, mert így a szerszámra és az íjra emlékeztet.[3] — Német eredetű, de szintén régi átvételek: a lándzsát jelentő *gerely*, mely a régi német *gêr*-nek föltehető kicsinyítő **gêrel* alakjából lett; *páncél* a *Panzer*-ből (< olasz *panciera* < *pancia* has, tehát tulajdonkép hasravaló; magyar szóalkotással *fegyverderéknak* nevezték); s valószinüleg a *fegyver* is, noha eredete bizonytalan (nyelvészeink részint német **Fehde-wehr*, részint **Feld-wehr* szót vesznek föl, de a németben egyik sincs kimutatva). A *gyilok* szót Révai vonta el a régi *gyilkos*, *gyolkos*, *dilkos* szóból, mely valahogy a tőrnek német *Dolch* nevéből származhat. — Régi olasz átvételek: *lándzsa*, *láncsa* = *lancia*; *dárda* = *dardo* (< germ. *daroth* < szláv **drotŭ?* vö. Archiv f. slav. Phil. 15 : 486[4]); *paizs* = *pavese* (eredetileg paviai paizs); a tőrt jelentő *dákos* = *daga*, *daca*, talán a *pallos* mintájára alakult végzettel (vö. Schuchardt Nyr. 18 : 529); továbbá *alabárd* = *alabarda*, de ez németes alakkal is járatos volt: *hellebárd* ~ ném. *Hellebarde*. — A középkori latinságból való az *almáriom* = *armarium*, tehát tkp. fegyvertartó szekrény.

[1] Sok nyelvben elterjedt (még a cseremiszbe is, NyK. 4 : 433). Vö. Listy filol. 19 : 242.

[2] Két rajza a Révai-lexikon Fegyverek c. cikkében.

[3] A Besztercei Szójegyzékben *zomoserig* vagyis *szamoszerigy*. Régi szótárainkban *számszerigy*, *-ív*, *-íj*. Horváth Endre *számszeres íj* alakjában használja (Árpádiász 386; s ebből elvonva: Minden számszernek műhelye, tára itt vala 140). Arany is használja a TSzerelmében és így magyarázza: „ágyugép, nagy kövek, láncsák stb. szórására". Másutt (TSz. 10 : 89) öreg íjnak nevezi ugyanazt.

[4] A sok lándzsaféléhez (*kopja*, *gerely*, *lándzsa*, *dárda*) csatlakozott Zrinyi óta a török eredetü *dzsida*. Ilosvainál *öklelőfa* is előfordul. Vö. még *2. kép* 'lándzsa' NySz. és SchlSz.

Az eddigi kifejezések mind a tüzelő fegyverek előtti korból valók. Ezek csak 1400 táján terjedtek el nálunk s például az ez időből eredő Schlägli és Besztercei Szójegyzékben még nyomuk sincs. Ezekben a nyelvemlékekben azonban sok más régi, azóta elfelejtett fegyvernév van megőrízve. Ilyenek pl. a *kép* (lándzsaféle), *helm, pikonhok* és *salap* (német sisaknevek: *Helm, beckenhube,* a mai *Pickelhaube* és *Schlappe* 'pileus depressus', később *salapos süveg* fordul elő, vö. NySz. Bevez. XI. l.), *vassalap, vasáll, vasmell, vaskar, vaskeztyü, vállfővas, térdvas, kotorgárt* (négyszögü lovaspajzs, lat. *quadrigale,* vö. cseh *kotrgal,* l. NyK. 25 : 123, Melich).

A tüzelő fegyverek nevei közül legérdekesebb az *ágyu* vagy *álgyu.* Ősrégi szó s előbb általában szerszámot, eszközt jelentett. Ennek bebizonyítására elég lesz a kódexeinkben előforduló adatok közül kettőt-hármat idézni (vö. NySz.):

Krisztus megjelenék az kopjával, ostorral, vesszővel és egyéb álgyúkkal, kikkel kínzattatott volt (BodK). Ki mind felvevé ő álgyúját, minemű mies volt...: az kapások ragadák kapájokat... (CornK). A szenteknek ő testek voltanak szentléleknek kenetének szelencéi, isteni kútfejek, szentléleknek álgyói (uo.).

Az új tüzelő ágyút eleinte faltörő ágyúnak vagyis faltörő szerszámnak nevezték, később pedig röviden csak ágyúnak. A *pattantyú* is csak utólag vette föl az ágyú jelentését, eredetileg a kőhajító faltörő kost jelentette. A *puska* szláv közvetéssel a német *Büchse*-ből, mely tkp. szelencét, tokot jelent (régi ném. *buksa* < görög *püksis* a *püksos* 'puszpángfa' szóból). A *tarack* = régi ném. *darrax, tarratz-puchse* vagyis tarack-puska;[1] a középkori latin **terracea (< terrasse)* lappang benne, nyilván mert a tarackot a földbe erősítették. A *mozsár* szó a német *Mörser* példájára vette föl a lövő mozsár jelentését. Régente az ágyunak többféle neve, sőt egyes ágyuknak tulajdonneve is előfordul, ezek közül csak a következőket említem: *falkony* = olasz *falcone,* tkp. sólyom (a magyar szó a 17. században; a NySz. és OklSz. adatain kívül Szal : Krón. 173); *szakállas* 15—17. száz. az ágyu és puska között való lövőfegyver; a 16. s 17. században gyakran igen szép magyaros észjárással *seregbontónak* mondták az ágyut. Érdekes, hogy úgy mint a *falkony* más régi

[1] Hogy régi forrásainkban *traszk* és *track* is van, nem rontja le ezt a származtatást (mint Melich hiszi MNy. 3 : 344). Kétségkívül volt a németben is *traz* alakja a szónak, vö. Kluge: „*Trass*... mit niederl. *tras (tiras)*... aus ital. *terrazzo*".

fegyvernevek is madárnevekből lettek: így a *muskéta* = olasz *moschetto*, vadászó karvaly; ol. *terzeruolo*, kerekes pisztoly, tkp. héja.[1] *Pisztoly* német-francia közvetéssel az olasz *pistola*-ból, ez pedig Diez magyarázata szerint eredetileg pistoiai fegyvert jelentett. *Karabély* közvetve az olasz *carabina*-ból való. A kis pisztolyt régente *mordály-* vagy *mordárpuskának* hívták; ez a német *Mord, Mörder* szókkal függ össze. A forgó pisztoly a 19. század találmánya: *revolver* latin alapszóból angol képzés. — A *puskapor* (hibásan *lőpor)* és *puskagolyó* világos összetételek. A *sörét* vagy *srét* = osztr. *Schret*, irod. német *Schrot;* ez eredetileg vágást jelent, mert a sörét azelőtt apróra vagdalt ólomdarabkákból állt (vö. Fleisch ausschroten: húst kimérni). *Bomba* olasz szó a latin-görög *bombus*-ból, mely tompa hangot jelent. *Kartács* az olasz *cartaccia,* mely tkp. durva papirost jelent, a kartácsnak takaróját *(carta* papiros). *Gránát* < ném. *Granate* < olasz *granata*, szó szerint magvas, szemes, mert puskaporszemmel töltött golyó. A *srapnell* golyókkal s vasdarabokkal töltött gránát, *Shrapnell* angol ezredes találmánya 1803-ban. *Patron* és *patrontás* (v. *-ka)* = ném. *Patrone, Patrontasche;* amaz közvetve a latin *patronus*-ból mint védője a töltésnek. *Kapszli* = ném. *Kapsel. Dinamit* a görög *dünamos* 'erő' szóból való újkori képzés. A *dumdum* golyókat először a Calcutta melletti Dumdumban gyártották az angolok. — A *lövedék* (Geschoss, Projektil), *löveg* (Geschütz), *üteg (batterie; battre* ütni) és *osztag* (Division) mind a nyelvujítás virágkorában 1834-től 1846-ig keletkeztek; az utóbbi háromhoz az *-eg -ag* képzőt nyilván a *sereg*-ből hámozták ki derék szógyártóink.

Más újabbkori fegyvernevek közül említsük meg a *szuronyt:* ez a kifejezés 1833 óta dívik. A mult század első felében jobb neve is volt: *puskatőr*, népiesen pedig *panganét* = osztrák *Panganett*, irodalmi német *Bajonett,* fr. *baïonette.* — *Koszperd* (és *gyíkleső*) tréfás neve a rövid kardnak, eredete ismeretlen (vö. Nyr. 43: 16).

Az *egyenruha* neve a 19. század harmincas éveiben keletkezett; más neve *formaruha* (már 1792-ben, újabban a Budapesti Hirlap használja mint helyesebb alkotásu szót). — A *sisak* neve, mint már említve volt, szláv eredetű. A *süveg* alkalmasint honfoglalás előtti török jövevényszó, de a *kalpagot* csak a török

[1] A kuruckorban a huszti vár ágyuinak ilyen neveik voltak: Fülemüle, Sipos, Dobos; egyes ágyukat madarak képe diszített (MNy. 5: 151).

hódoltság korában kaptuk az oszmán *kalpak*-ból. — Igen érdekes a *csákó* eredete (l. Szarvas G. Nyr. 12:482). Mai értelmében ez a szó csak a 18. században jelenik meg Faludinál. De még ugyanabban a korban így is használták:

„*Az süvegnek az csákóját* ezüst tővel sűrűn megrakták." „A deákok és oskolamesterek skatulyás süveget ne viseljenek, mely csákóra vagyon vágva." (NySz.)

A süveg maga *csákós* v. *csákos süveg* volt, s a süvegnek *csákja* Sándor István magyarázata szerint a sisaknak csúcsát, Kreszneric szerint helyesebben a lefüggő részeit jelenti,[1] Szarvas szerint a tetejéből oldalra csapható, csúcsban végződő szárnyait jelenti. Szakemberek szerint pedig a csákó „nap- és néha nyakellenzővel is el van látva" (Révai Lex.) s ennek lehetett csipkés szabása. Eszerint *csák*-ban a német *Zacke* szót láthatjuk s a *csákos* v. *csákós süveg* rövidítése a mai *csákó*.

Dolmány, az oszmán *dolaman*-ból, már 1500 táján járatos nálunk, tehát valószínüleg a szerb nyelv útján jött be. *Mente* a 16. század óta járatos, közvetve a latin *mantellum*-ból, Szarvas G. szerint a német *Mantel* útján,[2] de lehet, hogy közvetetlen a lengyel *mentelusz* (olv. *menteluš)* szóból, mely a latinnak középkori hímneművé változtatott alakja: *mantellus*. Az *atilla-mente* eddigi tudomásunk szerint a 19. század elején keletkezett; ugyanakkor *Zrinyi-dolmány* is volt divatban, 1860-ban pedig *Buda* és *Deák* nevü felsőkabátok. *Kacagány* a 18. század óta fordul elő, de csak a 19. században ruházták rá íróink a párducbőr jelentését. A népnyelvben kezdetleges juhászbundát, juhbőrt, sőt daróc kabátot jelent. A román nyelveknek *casacca*, *casaque* szavából magyarázták, mely durva posztóból készült köpenyfélét jelentett (MNy. 2:359, Gombocz). A mi szavunk evvel egyeredetű lehet, de mind a kettő keleti szó, a perzsában van ilyen ruhanév: *kazākend* 'vêtement fourré de soie et de coton, et porté en temps de guerre'.

Kengyel ősrégi elhomályosult összetétel, mely magánhangzóilleszkedéssel ebből lett: **kengy-al*, mintegy csizma-alja. Első

[1] Szarvas a SI. adatait nem az eredetiből, hanem Kr. változtatásaival közli. Megjegyzem, hogy a *csák* szót más forrásból nem ismerjük; valószínű, hogy SI. csak a csákos süvegből vonta el.

[2] Ennek *Mäntel* alakját is emlegetnek. Nyugatibb nyelvjárásainkban *mándli, mántli* is van (MTsz), de úgy hallom, Gömörben *mëntli* is. A *mente* azonban mitőlünk más katonai kifejezésekkel együtt átment a velünk érintkező szlávokhoz (l. Berneker).

elemének hangtani szabályossággal megfelel a vogul *kēńś*, bőrbotos, rénbőrharisnya (vö. *langy* ~ vog. *lǎńśəŋ* stb.) A *nyereg* neve kétségkívül szintén ősi szó, hozzá hasonló szóknak két csoportja is találkozik finnugor és török nyelvekben, de hangalakjuk egymáshoz való viszonya nincs még eléggé tisztázva.[1] *Sarkantyu* a *sark* származéka, de képzése nem világos (**sarkantó, sarkanté* igenév, mintegy serkentő analógiájára vagy úgy mint *lobb: lobbantó,* vagy talán **sarkon-té* mintegy sarkon-tevő, vö. *dolog-té nap* 'dologtevő', *előte* 'előtevő').

A *zászló* igen régi átvétel a déli szláv *zastava*-ból (kódexeinkben még *zásztó* is előkerül). A *lobogó* is már a 15. században előfordul. *Bandérium* eredetileg zászlós csapatot jelent, latin képzés a germán eredetű olasz *bandiera*-ból (ebből a francia *bannière* is, és innen a ném. *Banner* és *Panier).*

Kaszárnya közvetve a román nyelvekből ered, s ott kétféle magyarázata van: némelyek szerint az olasz *caserma* az eredetije s ez a *casa* 'ház' szó származéka, mások szerint a provencei *cazerna* s ez latin *quaterna*-nak felelne meg s tkp. négy katonának való helyiséget jelentene. Hivatalos neve most *laktanya,* mintegy lakul szolgáló tanya, lakótanya; a szó 1803 óta előfordul, de csak a harmincas években kapták föl íróink. — A fegyvertár nemzetközi neve, *arzenál,* a román nyelvek szava; vele azonosnak tartják az olasz *dársena*-t, fr. *darsine*-t, mely kikötőnek elválasztott részét jelenti, s ezt az arab *dārsanah,* perzsa *tarsanah* szóból származtatják, mely szó szerint munkaházat s aztán hajógyárat jelent.

A *dob* ősi szó, s alkalmasint rokona a duzzadtat, puffadtat jelentő *dobasz, dobár* melléknevek. A *trombita* = olasz *trombetta* (kicsinyítő képzés a cső, kürt, trombita jelentésű *tromba*-ból).

Markotányos a német *Marketender* magyarosítása, a német szó pedig olasz eredetű: *mercatante* szó szerint kereskedő *(mercatare* kereskedni: *mercato* kereskedés, vásár = lat. *mercatus* a *mercari* igéből, ez pedig a *merx* 'áru' szóból; innen a *commercium* is, kereskedés).

Igen érdekes a *toborzás.* Ez a szó eredetileg az ilyen alkalommal járt toborzó vagyis toporzékoló táncot jelentette: „Az ő vitézivel toborzok táncot, alias hajdótáncot jártata" stb. (NySz.) Ezt a táncot a 18. században *verbunkosnak* is nevezték, mert

[1] Vogul *näurä, na'ɟrä* stb., osztják *noger;* — csuv. *iṅer* (csag. *iger,* kirg. *ejer* stb.), cser. *eṅer,* votj. *ener* (vö. NyK. 18 : 80, 25 : 259, Munkácsi).

verbunk volt a katonaszedés = ném. *Werbung*. A *werben* igéből pedig tótos képzéssel *verbuvál* lett (tót *verbovat'*, mint pl. *putzen: pucovat': pucovál)*. Igy vette aztán föl az erős képzettársulásnál fogva a *toborzás* a verbuválás, katonaszedés jelentését.

A németből sok más katonai kifejezés is meghonosult, különösen a 18. század óta, mióta a magyar katonaság nagy része német-osztrák *kommandó* alatt állt. Ezek közül némelyek inkább csak katonáink beszédét tarkitották, mint pl. (betürendben): *alárm, berdó, capistráng, civil, cúg, dunkli, faszolni, fírer, frajter, frajbiligos, halt, lénung, marsagyusztérung,*[1] *óbester, ordonánc, order, poszt, rostok, rostokol (Rasttag)*. Mások azonban a civilek beszédében is elterjedtek: *barak, cakompakk, egrecéroz, hapták, kapszli, kommandéroz, kurázsi, maródi, mars, maséroz, obsit, parádé, prófont, rukkol, spion, várta*.

A tudatos nyelvművelés terén sok történt ujabb korban a katonai műnyelv megmagyarosítása érdekében, de sajnos, részben igen ferde irányban. Ennek az volt az oka, hogy ezeknek a törekvéseknek a kezdete a nyelvújítás virágkorába esett. A már említett Kiss Károly, ki egyik legjelesebb hadtudományi irónk volt, 1843-ban tette közzé Hadi Műszótárát. Szintén a nyelvujítás elvei szerint készült az 1869-ben fölállított új honvédségnek szánt Katonai Szótár (szerk. Domaniczky István és Horváth Sándor, megjelent 1895, német-magyar elrendezésben 1906). Ezekben a szótárakban hemzsegnek a magyartalan képzések. Takarmány értelmében *lótápot,* a hadak ellátása helyett *hadtápot* mondanak. A magyar legény persze az ilyen érthetetlen kifejezéseket nem veszi be s pl. a hadtápzászlóalj helyett *hapták-zászlóaljat* mond. Miért ne lehetne Etappe magyarul *ellátóhely,* Etappendienst *ellátószolgálat,* Etappenbereich *ellátókerület,* Etappenstrasse *hadak útja* vagy (mint régi nyelvünkben volt) *hadút?* — Még csak egy-két példát említek. A bakaháti *borjut* a K. Sz. így nevezi: *szőrmés hátibőrönd,* a *térszínt* pedig *terepnek*. Igy nevezi külömben a napisajtó is, mintha nem is ismernék a jó *térszínt*. A borjut napilapjaink közül egyik-másik *torniszternek*

[1] Egy katonadalban is:

Marsagyusztérungba állok egész nap,
Gyönge vállam föltöri a cakompakk.
De a szívem nem töri föl semmi sem:
Haptákba is érted dobog kedvesem.

írja! Nem is sejtik, hogy a német *Torniszter* a magyar *tarisznya* régibb *tanyisztra* alakjából való.

Azonban ez a mi lehetetlen katonai műnyelvünk már némi ellenhatást is keltett. Bélteky Kálmán a Magyar Nyelvőrben 1891-ben gyökeres takarításhoz fogott; kár, hogy nem folytatta s kevés hatása volt. Legújabban a Ludovika Akadémia körében foglalkoznak katonai nyelvünk megrostálásával és fölfrissítésével (különösen Vághó Ignác, pl. Ludovika Ak. Közlönye 28. k. és Magyar Katonai Közlöny 1908 óta). Kivánatos, hogy törekvésük sikerrel járjon.

Végül még azt említem, hogy a mi hadi kifejezéseink közt sok idegen eredetű van, viszont mitőlünk is sokat átvettek a velünk érintkező népek. A *huszárt* úgyszólván minden nyelv befogadta, sok nyelv pedig a huszársággal együttjáró kifejezéseket is: a *mentét, dolmányt, csákót, forgót, sujtást, vitézkötést, csizmát,* azonkívül sok más katonai kifejezést is, minők *hajdu, talpas, katona, dobos, sipos, hadnagy, tarisznya* (legtöbbet a déli szlávok kaptak tőlünk). Mindezek a magyar hadi dicsőséget hirdetik, mely a mostani háboru fényes hőstetteiben új életre kelt.

A TAGADÓ SZÓREND.

Irta **Molecz Béla.**

II. (Vége.)

A tagadó szórendnek harmadik formája az, melyben a tagadó vagy tiltó szó az igekötős vagy más meghatározóval kapcsolt ige elé kerül.[1]

Ez a szórend két, egymástól igen különböző esetben használatos. Lehetséges, hogy csak az igekötőre vagy az igének más bővítményére vonatkozik a tagadó szó s ekkor rész szerint való tagadással van dolgunk, vagy pedig az egész igei kapcsolatra s ebben az esetben a második mondatban az első mondat tagadásával szemben valamely ellentétes dolgot állítunk.

Ha csupán a meghatározóra vonatkozik a tagadás, nem szükséges, hogy utána ellenvetés is legyen. Az ilyent nevezi Kicska m e r ő tagadásnak. Pl.:

[1] V. ö. Simonyi i. m. 51—54. Kicska, Nyr. 20. Kallós Nyr. 29 : 438. Veress, NyK. 28 : 81.

Nem mëkszóllásképpen mondom. (Szentes.)

Hát te *nem a kiráj fia* vagy? (Székely. Nyr. 39 : 283.)

Ha a tagadás után ellenvetés is következik, a közös ige egyik vagy másik mondatból legtöbbször kimarad.

Például az első, tagadó mondatba van kitéve:

Azonképpen aki megveti az Istennek követit, *nem embert* vet meg, hanem az Istent. (Dáv: Vall. 102.)

Az ellenvetésben is lehet a közös ige: Mellyeket *nem egyebünnet,* hanem traditióból tudtak a' sidók. (Pós: Igaz. ist. 1 : 104. S.)

Néha előfordúl, hogy a közös állítmányi ige vagy névszó *állítva* ki van téve előre s csak utána következik a tagadás is, az ellenvetés is:

Szükség azért nékik napjában gyakron enniek adni; de *nem az ő telhetetlen kívánságokig,* hanem amíg mi magunk elégségesnek ítéljük. (Mátyus: Diaet. 2 : 185.)

Megtaláljuk ezt az érdekes szórendet Mikszáthnál is, tiltásban: Gyűrűzze fel *ne az én szegény ujjamat,* hanem az esernyőt. (Szt. Pét. es.) Biró Sándor, aki feljegyzi Mikszáthnak ezt az érdekes szórendjét, megemlíti, hogy az élő beszédben is elég gyakori ez. (Nyr. 39 : 62.)

A tagadó szerkezet kerülhet a második mondatba is és ilyenkor a véle szembeállított ellenvetés az első mondatban van kifejezve.

A közös ige vagy állítmányi névszó itt is lehet az első mondatban: Azt írja: hogy tsak a szavaknak keresésében állítják, *nem a velős dolgok* választásában a Magyar Poësisnek természetét. (Gvad: RPál. Előb.) A második mondatban van az ige: Te hozzád, *nem máshoz* kiáltottak. (Péchi: Psalt. 35.)

Itt említem meg régi nyelvünknek és némely mai nyelvjárásnak azt az érdekes szórendjét, hogy az *érdemes, szükséges, helyes* és más ilyenféle melléknevek elé teszik gyakran a tagadó szót olyankor is, mikor a köznyelv a segédige elé állítja:

Nem nehéz lesz Kalauznak ellenünk való szágóldását meggátolni. (Pós. Igazs. 1 : 507. NySz.) Biz an *nem rossz* vóna. (Ada vidéke, NyF. 37 : 48:) Tiltásban: *Ne sokad* beszéjj, hanem dógozz! (Uo.)

Feljegyezték ezt a szórendet Hevesmegyéből (NyF. 16 : 39.), a zalavidéki nyelvjárásból (9 : 43.); Szentesen is közönséges. Részben a jelen időnek *(nem nehéz),* részben a segédigés állító alakoknak *(nehéz lesz),* mint már összeszokott kapcsolatoknak analógiája magyarázza meg.[1]

Az ilyen tagadott melléknevek gyakran az ellentétes értelmű állító melléknevek helyett használatosak, litotesként: *nem*

[1] Természetesen régen is, ma is ugyanazokban a nyelvjárásokban is előfordúl más szórend is: *Nem volna káros* a mostani időkre nézve is, ha az *ön* szóval való izenetemet is... megmondhatná... (LevT. 2 : 327.)

messze = *közel, nem kicsiny* = *nagy, nem egyéb* = *ugyanaz, nem érdektelen* = *érdekes, nem jó* = *rossz* stb.:

A barátok kalastromát, ki Alexandriához *nem messze* vala. (DebrK. 190.) Hallom, hogy *nem nagyon jó* vót hozzá a lánya. (Szentes.)[1]

A következő példában az igének más kirekesztő meghatározója van s a tagadott melléknév hátrakerült: Csak a házasuló legény vesz néha *nem olyant*, mint a milyent árultak. (Vitk: Műv. 2 : 155. S.)

Ezek közül a tagadott meghatározók közül némelyik olyan gyakran előfordúl, hogy félig-meddig összetétellé válik s esetleg külön értelmet nyer, ilyenek pl. *nem hiába, nem sokára, nem rég, nem egy, nem különben.* Némelyik a tagadó szóval is megtartja kirekesztő értelmét, mivel valamely felezhető fogalomnak egyik fele; *hiába* — *nem hiába, rég* — *nem rég*, szórendi tekintetben teljesen azonos természetűek:

Nem hiába vagyok a csárdák költője. (Petőfi. Simonyi példája.) *Nem régen* együttem bë a házba. (Szentes.)

Mások azonban valamely állító, összefoglaló meghatározóval azonos értelműek s maguk is összefoglaló szórenddel járnak: *nemsokára* = *hamarosan, mindjárt; nem egyszer* = *többször; nem különben* = *épen úgy.*

Pl.: Az mely dolgunk felől ennek előtte is *nem egyszer* megtaláltuk vala Kdet. (LevT. 2 : 267.) Maga is veszi észre, hogy *nem sokára* lekaszálják a szénát. (Mikes 47. lev.)

Itt említem meg a *csak* szóval való kirekesztés tagadását is, mikor t. i. a *nem csak* szópárt használjuk. Ha ige elé járúl, vagy ha névszó elé is és az utána következő ellenvetésnek azonos az igéje az első mondatéval, akkor szórend tekintetében semmi különöset nem látunk, de ha a második mondatnak más igéje van, akkor tulajdonképen az összefoglaló szórend a szabályszerű: Nem csak a kenyeremet megette, hanem a boromat is kiitta. (Simonyi péld.) De újabb időben inkább a kirekesztő szórend lett szokásos itt is: Nem csak a kenyeremet ette meg, hanem a boromat is kiitta. (L. erről Simonyi tanulmányát 56—57 l.)

A meghatározó elé tett tagadó (tiltó) szó az egész igei kapcsolatra is vonatkozhat. Ilyenkor mindíg utána vetjük a tagadásnak azt az ellentétét is, amelynek valósággal megtörténtét állítjuk. Ezt a szórendet épen akkor használjuk, mikor „nem az történik, amit várt volna az ember, hanem valami más." (Simonyi.)

[1] A *nem sok van* és *nincs sok*-féle kifejezések különbözéséről l. Szarvas Gábor, Nyr. 10 : 561.

Isten *nem az könyörgőnek szavára igyekezik,* de az imátkozónak szüvét nézi. (VitkK. 5.) Megesik az nem egyszer, hogy a beteget *nem megkönnyebbítik* hanem kétszerte nagyobb betegségbe ejtik. (Megy : 3 Jaj 1 : 5. S.) *Nem kiment* belőle, bennszorúlt a pára. (Arany: Toldi V., vö. Lehr magyarázatát.)

Ugyancsak ezt a szórendet találjuk némely csudálkozó, bosszankodó, általában valamely indúlattal ejtett kérdésben, amely nem is tudakozódó kérdés, csak kérdés formájában kifejezett erős állítás. Tudatunkban épen az forog, hogy amit kérdéssel fejezünk ki, valósággal meg is történt vagy legalább valószínű, hogy úgy van.

Nem megjovendöltem, hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem? (Arany: Toldi, XII. V. ö. Lehr A. 467.) Az az istentelen öreg kirájasszony *nem kicseréte* a két kis gyerëkët? Ki a! (Orosháza Nyr. 7 : 184.) Ejnye, hát *nem megmondtam,* hogy jól vigyázz rájuk? (Erzsébetváros, 38 : 383.) Nem tudom, *nem elmënt-ë* mán! (Szentes, = valószínű, hogy elment.)

Ide sorozhatjuk a *mintha*-kezdetű kérdéseket is:

Mintha *nem jól tudnám,* Toldi György hol vagyon. (Arany: TE. I., idézi Simonyi.)

Szigorú parancsot is fejezünk ki ezzel a szórenddel: *Nem kitakarottok* mingyá? *Nem lëgyüssz* árú a fárú? (Szentes.)

*

A tagadó igének másodrendű, összefoglaló meghatározója is lehet.[1]

A legközönségesebb összefoglaló meghatározó bármely olyan szó, melyet a fogalomkötő *is* kötőszóval kapcsolunk a mondatba. Ez az *is* a közvetetlenül utána következő *nem*-mel *sem*-mé, a *ne*-vel *se*-vé olvad össze. — Ebből, valamint az *és* kötőszóval való egybeolvadásukból külön tagadó kötőszó fejlődött ki, mely részint az *és,* részint az *is* kötőszó szórendi szerepéhez hasonlatosan viselkedik. Nagyon érdekes kérdés ezeknek a megfigyelése is, valamint az is, hogy a *sem* vagy *se* szavakon kívül mikor kívánja még meg nyelvünk a *nem* vagy *ne* szónak külön való kitételét is, de ezeket a kérdéseket teljes részletességgel tárgyalja Simonyi Zsigmond A magyar kötőszókban. — Így itten csak azt az esetet vesszük tekintetbe, mikor az *is* összefoglaló meghatározót csatol a tagadó igéhez.

Bármely szórendi forma esetén kerülhet összefoglaló meghatározó is a tagadó szerkezet elé. Az összefoglaló meghatározó nyomatéka olyan erős, hogy gyakran elenyészik utána a tagadó

[1] A következőkre nézve v. ö. különösen Simonyi i. m. 55—62. és Veress, NyK. 82—86.

(tiltó) szónak vagy az elsőrendű meghatározónak a hangsúlya. — Ha az *is nem (is ne)* összeolvad, természetes, hogy csak az összefoglaló lesz nyomatékos.

A tagadó ige elsőrendű meghatározó nélkül áll:

Ismég *nem tetszik*-é tenéked a papok házassága? (RMK. 5 : 212.) Hanëm abbú [a várbú] ugy gyün ki a katonaság, hogy ëggy ómát nëm lëhetne közibük lëdobnyi. (Veszprém m., Nyr. 37 : 187.) Elgondolja a kiráj, hogy ennek osztán még a fele se *vóna* tréfa. (Székely, uo. 39 : 282.)

A tagadó igének elsőrendű meghatározója is van:

Úgy elpusztítja, hogy kő *kövön nem marad.* (NépkGy. 1 : 417. S.) Maj' hogy a bicska *ki nem csirázott* a zsebünkbe. (Sopron m., Nyr. 22 : 472.)[1]

A *nem érdemes volt*-féle mondatokkal:

Ha az Szamos mind arannyal folnais, még sem *elég volna* ennekem. (Com. B. ár. 14. S.) A dologban tévedés vala, melyet tán még ma sem *idő uláni dolog lesz* kiderítni. (SzFigy. 2 : 130. S.) Ezt az ajtót se *kár volna* kidobni. (Szombathely. S.)[2]

Néha előfordúl az az érdekes eset, hogy a tagadó igének összefoglaló meghatározója van s az a szó, mely állító mondatban elsőrendű meghatározó volna, itt előkészítő gyanánt eléje van téve az összefoglalónak:

Megrendűlt alatta, de *le* mégsem *rogyott.* (Arany 3 : 226. Mur. Ostr. S.) Egyszerre meggyűl a bajod velem! *Meg* úgyse' *ülhetsz:* véd a koszorúm. (Arany: Arist. 3 : 176. S.)

Külön említem meg a tagadó névmásokat: *senki, semmi, semmilyen, sehol, sehonnan, sehova, soha* stb., melyek szintén a tagadó ige összefoglaló meghatározói. Csak a kemenesaljai nyelvjárásból jegyeztek fel olyan eseteket, hogy nem tagadó ige áll utánuk. (NyF. 33 : 16.)

Régi nyelvünkben is, ma is kétféle szórenddel divatosak.

Állhat mindjárt utánuk a tagadó ige. Ilyenkor valószínű, hogy a tagadó (tiltó) szó maga is hangsúlyos volt, de az összefoglaló névmás erős nyomatéka mellett legtöbbször elenyészik a külön hangsúly és a két szólam egybeolvad:

Oly nagy tisztösséggel vivék és fogadák, hogy melyet annak előtte soha *nem tettenek vala* ő neki. (WeszprK. 14.) Ártatlan vér ontást soha *ne tegyetek.* (Patay: Régi ind. 135.)

Ujabb nyelvünkben ilyen esetekben legtöbbször hozzájárúl

[1] Az elsőrendű meghatározó van tagadva s előtte összefoglaló meghatározó van: De te egyet se *abba* teprenkegy, hogy minket izzassz hanem csupán abba, hogy valahogy le ne essél ezen a világon! (Székely. Nyr. 39 : 285.)

[2] Emellett természetesen az ilyenféle szórend is gyakori: Szombaton sem *volt szabad* munkát tenni. (Pázm. LuthV. 224. S.)

az ilyen tagadó névmáshoz az összefoglalást külsőkép is jelző *is* kötőszó s ez megint leginkább egybeolvad a *nem* vagy *ne* szóval, úgy, hogy az említett tagadó névmásoknak szinte új alakja származik: *senkise, sohase, seholse* stb.; ezeket egységeseknek érzi nyelvérzékünk s ezért tetszik úgy, mintha az ilyen tagadó névmások kizáró meghatározói volnának az igének. Pl.:

Ezen nagy napon senki sem *hitte volna* el a hevesi sétálást. (LevT. 2 : 449.) Maj bemögyök én! Sose *fárissza* magát! (Kaposvár vid., Nyr. 38 : 93.)

Ilyenkor a *sem* vagy *se* sohasem hangsúlyos; inkább maga az ige kap valamelyes gyengébb nyomatékot, különösen tiltásban.[1]

Hogy csakugyan nem kizárást, hanem összefoglalást végez elménk a tagadó névmások használatakor, az még jobban kitűnik abból, hogy a meghatározós tagadó igének is eléje kerülhetnek ezek a névmások. Régi nyelvünkből temérdek ilyen példát idézhetnénk:

Én tégedet soha *el nem hagylak.* (GömK. 31.) Ők semmiben *el nem szakattak.* (Pázm : Munk. 1 : 23.) Hogy szándékában soha *meg nem rendül* (Arany. S.) — Tiltásban is igen gyakori: Ez levelet, kérlek, senkinek *meg ne mutassad.* (LevT. 1 : 14.)

Az újabb irodalmi és köznyelvben jóval ritkább ez a szórend, úgy hogy egyszer a Nyr.-ben megrótták (2 : 170.), de ok nélkül, s az újabb nyelvjárás-vizsgálatok bizonyítják, hogy a nép nyelvének ma is általánosan kedvelt szórendje ez: ...ha én roám voárakozó, soha *mëk nem hoázasodó.* (Palóc. Nyr. 29 : 139.)

Az összefoglaló meghatározó utána is kerülhet a mondatzömnek. Ez az elhelyezkedés előfordúlhat a tagadó szórendnek bármely esetében, mindenféle összefoglalóval. Ilyenkor, ha a *sem* szó összeolvad is a tagadó névmással, magához az igéhez vagy meghatározójához is mindíg odatesszük a tagadó vagy tiltó szót:

Nem válik belőle semmi, csak nagy léha. (Arany: Toldi II.) Kimëgy az udvarba, hát *nem látott* ot senkit se. (Veszprém m., Nyr. 37 : 185.) *Ne kenyerőlj* senkin, kik mívelkednek kegyetlenséget! (KeszthK. 146—147.) *Mëg në mond* sënkinęk! (Szentes.)

Ha két összefoglaló meghatározója van a tagadó mondatzömnek, vagy mind a kettő elől áll (még pedig a megszokás folytán megállapodott sorrendben), vagy mind a kettő utána, vagy az egyik eléje kerül, a másik meg utána következik:

[1] Az idézett mondatban a *sohase* = *egyáltalán ne,* és hangulatos tiltásban használják ily értelemben; nyilván ezért kap az ige is nyomatékot; míg ha eredeti értelmében fordúl elő, az ige hangsúlytalan marad.

Soha örökké *meg nem látja.* (Péchi: Psalt. 17.) Soha szeme-del sem *láttad,* nem hogy olvastad volna. (Tel: Fel. 12.)[1]

A két összefoglaló közé más, nyomatéktalanabb része is kerülhet a mondatnak:

Soha még te-előtted senki ezt *nem merte vala* mondani. (Pázm: Munk. 1 : 51.) Mer én aszondom, hogy a bizonyost senki a bizonytalanér soha *në aggya!* (Szentes.)

Mind a kettő a mondatzöm után következik: *Nem monta* eszt még nekëm soha sënkisë. (Szentes.)

Elég közönséges eset az is, hogy a két összefoglaló közrefogja a mondatzömöt. Gyakran mind a kettő *sem*-mel van hozzákapcsolva:

Senki az környűl való nemzetek közzűl *nem merte* soha őket háborgatni. (Pázm: Munk. 1 : 179.) De ő se *szereti* egy csepnyég se a vőlegényét. (Székely. Nyr. 29 : 44.)

Az összefoglaló meghatározók mai nyelvünkben közvetetlenűl a mondatzöm előtt szoktak állani, ha a mondat igéje nem tagadó. — Ha valamely kevésbbé nyomatékos szó kerűl közbe, annyira szokatlanná válik a szórend, hogy nem egyszer megrótták már a Nyelvőrben, különösen Joannovics György.

A régi nyelvben egyáltalán nem volt szokatlan az ilyen elrendezés, tagadó igével meg egészen közönségesnek mondhatjuk. Pázmánynak előbb idézett egy pár mondatában is látunk efféle elhelyezést.

Akár a tagadó szó a főhangsúlyos, akár elsőrendű meghatározóval mondjuk a tagadó igét, mindenképen gyakori, hogy így sűlyed a mondatbeli nyomaték az összefoglaló és a mondatzöm között; olykor egész csoport mondatrész kerűlhet így közbe:

Mert maga megismereti nékil senki Istennek kellemetes *nem lehet.* (WeszprK. 132.) Senki közzűllünk a fejdelmet *nem kisérte.* (Mikes 8. lev.) Sohol engömet *meg nem szidogattak.* (LevT. 1 : 175.) Kik soha az ő hitekről *vallást nem töltek.* (Pázm: Munk. 1 : 42.) Tiltásban: Soha tetőled gyümölcs *ne terömjön!* (WeszprK. 18.) Nagy Sándor megtiltotta, hogy senki afféle madarat *meg ne öljön.* (Misk: VKert 315. NySz.)

Az így közbekerülő szók mégis valamivel nagyobb fontosságot nyernek, mintha a kiegészítő részbe jutnának. Magának a tagadó igének némi megszorítását érezzük bennük. És ha valóban ilyen megszorítást kell kifejezni a közbekerűlő mondatrésszel,

[1] A sorrendre nézve jellemző, hogy a *soha senki, senki semmit, soha sehol* stb. úgy összeszoktak, hogy egészen szokatlan, ha pl. ilyen mondatot olvasunk: Ezek közzül senki soha csak egy dologbannis, ő vélek *egyet nem értett.* (Pázm: Munk. 1 : 36.)

ma sem találjuk nagyon szokatlannak. Néha a népnyelvben ma is előfordúl az ilyen eset:

Na iszen meg is szökteté a... olyan ügyességgel a királyi leányt, hogy azt senki teremtett lélek az élő palotán *észre nem vette.* (Székely. Nyr. 29 : 44.)

*

Amint a tagadó igének lehet állító értelmű összefoglaló meghatározója, épúgy előfordúl az is, hogy a tagadás olyan szókra vonatkozik, melyek valami sokaságot, nagy mértéket, gyakoriságot jelentenek, tehát szinte arra vannak teremtve, hogy összefoglaló meghatározók legyenek. Ezeket tagadva kirekesztő meghatározókat kapunk:

Az fáknak alacsonysága miá *nem teljesen rejthették vala* el magokat. (Decsi: Sall. J. 42. NySz) Az első panasz, hogy nem volnának magyar olvasók, *nem egészen áll meg.* (Vitk. Művei 2 : 212. S.)[1]

Ezt a szórendet találjuk a régebbi nyelvben a *nem annyira* után is:

Az oltári szentségben *nem annyira kell* a gyönyörűséget keresni, mint a táplálást. (Káldi. S.) Már most *nem-is annyira gyötrődöm* magamon, mint rajtad. (Patay: Régi ind. 118.)

Ezeknek a mondatoknak a szokatlansága onnan van, mert a *nem annyira* tulajdonképen nem az igét határozza meg, hanem a hátravetett meghatározót.

Néha azonban előfordúl az is, különösen a régi nyelvben, hogy az így tagadott összefoglalók után továbbra is megmarad az összefoglaló szórend:

Ha szintén szóllétást avagy feddést érdemlettem volnais, *nem mindgyárást úgy szidogattál volna.* (Tel: Fel. 7.) A tej ételről... *nem mindnyájan egy értelemben vagynak* a doktorok. (Mátyus: Diaet. 2 : 378.)

Ennek a szórendnek viszont az lehet az oka, hogy a tagadó szót az egész összefoglalós kifejezésre vonatkoztatták: nem [mindnyájan egy értelemben vagynak].

Újabb nyelvünkben az összefoglalók tagadása helyett inkább az ige elé tesszük a tagadó szót és csak az után mondjuk az összefoglaló meghatározót. Ennek oka Simonyi szerint az, hogy „az ige fogalma mellett kevesebb fontosságot tulajdonítunk a fokozó kifejezésnek.“ (NyF. 1 : 55.) Ez a szórend természetesen előfordúlt már régebben is:

[1] Az ilyenféle kifejezés előtt összefoglaló meghatározó is állhat: ...a szemesebb Doktorok sem *mindjárt tudják* meg-külömböztetni. (Mátyus: Diaet. 2 : 386.)

Nem szaggatom igen köntösödet. (Decsi: Adag. 8. S.) *Nem vala* az katholikusoknak magára személyiben sok panasza az fejedelemre. (Apor Metam. 440. L. Nyr. 24 : 566.)

Érdekes azonban, hogy néha előkészítőnek teszik az összefoglaló szót s a tagadást az igére vonatkoztatják, pedig tulajdonképen az összefoglalóhoz tartozik a tagadó szó:

Mindenki | *nem lehet* okos. (S.) — Onnét csak el-jöttem, sokáig | *nem öttem* hijjába a kenyeret. (Ötv. Mest 48. vsz. S.)

Az elmondottak után még csak azt kell röviden megemlítenünk, hogy a tagadó szórendnek három formáját igenevekkel és cselekvést jelentő főnevekkel is megtaláljuk.

Így pl. a tagadó szó az egyszerű igenévvel vagy főnévvel alkot szoros egységet:

Kész vagyok *nem viselni* az Úr nevét. (Kaz: SS. 19. S.) Épen *nem hihető,* hogy a főből... folyó spiritusok... megint visszakerűlnének a főre. (Mátyus: Diaet. 1 : 430.) *Nem tartván* egyéb tanúktúl, te magadtúl kell félni. (Heptalogus 21.) *Nem akarásnak* nyögés a vége. (Km.)

A tagadó szó közékerűl az igenévnek vagy főnévnek és igekötőjének:

Lehetetlen azt kednek *le nem írni,* mint ment végbe. (Mikes 25. lev.) Ezen oroszlyán király pedig vala egyűgyű, dolgaiban magát *fel nem található.* (Patay: Régi ind. 8.) Csudára vélik az Kd *itt nem lételét.* (LevT. 2 : 299.) Köszöni róla való *el nem felejtkezésedet.* (2 : 367.)

A tagadó szó igekötős igenévnek kerűl eléje:

A mi lányunk *nem eladó.* (Ndal.) Azért mondgya sz. Pál, hogy a világi szenvedéseink *nem egybe-vethetők* a büntetéssel, melytül félünk. (Pázm: Préd. 163. NyK. 15 : 245. Kiss Ignác.) A zöld dió szegfűvel és fa-hajjal meg-szegelve ...*nem meg-vetendő.* (Mátyus: Diaet. 1 : 168.)

Ezeket figyelhettük meg a tagadó szórendről. Amint előljárójában is mondtam, nem csupán új eredmények megállapítása volt a célunk, hanem a régebbi fejtegetések eredményeinek összefoglalása is.

Természetesen azokban az esetekben, melyekre nézve az eddig végzett kutatások szinte megdönthetetlen megállapodásokat létesítettek, mi is ugyanazokra az eredményekre jutottunk, de azt hiszem, mégsem végeztünk haszontalan munkát.

Egy-egy nagyobb rész kezdetén tájékoztatásúl közlöm, hogy az előző kutatók munkájának mely része foglalkozik azzal a kérdéssel. Ezek a jegyzetek természetesen csak nagyjában igazítják el az olvasót, mivel más-más a beosztása azoknak a munkáknak; de mégsem akartam elhagyni ezeket az útalásokat, nehogy úgy tűnjék fel a dolog, mintha egy-egy, eddigelé is részletesen

tárgyalt kérdés talán itt kerűlne először tárgyalásra s az elsőséggel akarna hívalkodni szerény dolgozatom.

Kötelességem azt is felemlítenem, hogy a Magyar Nyelvőr szerkesztője nem csak számos adattal szíveskedett támogatni ennek a dolgozatomnak a megírásában is, hanem megjegyzéseivel, figyelmeztetéseivel is nem egyszer hathatósan elősegítette munkámat.

OLÁH. ROMÁN.

Irta **Alexics György.**

A történeti adatok tanusága szerint s az idegenek ajkán a román (oláh) nép elnevezése: *vlachus, vlach, blachus, blach, valachus, walach, voloch, vloch, blôch, oláh, ulagh, iflak, morlach, murlach*[1] (állítólag fekete oláhot jelent) stb. A hazai népek közül a magyarságnál *oláh (oláj, olá)*,[2] a tótoknál *valach*, a ruténeknél *voloch*,[3] a szerbeknél *vlach*,[4] a németeknél (bánsági svábok) *walach* és a szászoknál *blôch*.[5]

A legkülönbözőbb kombinációk merültek föl a *vlach* szó eredetének magyarázatára, kezdve Aeneas Sylviustól, Bonfiniusnál (az utóbbi nyomán a moldvai és havaselvi krónikairóknál is, kik Flaccus római vezér nevéből származtatják), pl. egész B. P. Haşdeuig.[6] A kalandos és délibábos magyarázatokra[7] ügyet nem vetve, íme a helyes megfejtés: egy kelta törzs neve a latin íróknál *Volcae;* ebből a névből támadt a germánoknál *walha-:* 'kelta', azután > 'romanizált kelta',[8] végül 'román nyelvü nép'. A germánoktól került a szlávokhoz az utóbbi jelentésben. A magyarban a bolgár *vlach* formából *oláh,* mig a többesszámu *vlasi*ból kaj-horvát-szlovén közvetítéssel *olasz.*[9] Mind a két szó tehát (oláh és olasz) egy törzsből fakadt s jelentése: román nyelvet beszélő nép.

[1] C. Jireček: Geschichte der Serben, I. 154.

[2] Magyar Nyelv, V. 433—437.

[3] Fr. Miklosich: Etym. Wörterbuch der slavischen Sprachen.

[4] Vuk Karadžić: Srpski Rječnik.

[5] Valószinüleg irodalmi úton került az erdélyi szászok nyelvébe az oklevelekben előforduló „blachus" alakból, ami viszont a görög βλάχος-nak hibás olvasása. A krónikásoknál is, pl. Anonymusnál: Quam terram habitant Sclavi, Bulgari et Blachi ac pastores Romanorum, quia post mortem Athilae regis terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannoniae pascebantur; Kézainál: „Backis, qui Romanorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia", stb.

[6] Istoria critică a romînilor.

[7] Revista Critică-Literară, II.; D. Magdu: Originea cuvîntului „valach" (Nagyszeben, 1901.); S. Liuba—A. Jana: Topografia satului şi hotarului Măidan, 156.; Rumänische Revue, V. 214.; Jorga: Studii şi documente, III. 48.

[8] Arbois de Jubainville: Introduction à l'étude de la littérature celtique; Diefenbach: Völkerkunde Ost-Europas, I. 227—229.

[9] Asbóth O.: Szláv jövevényszavaink, I. 85—89.

A *vlach* szó következő jelentésváltozásokat élt át: a) latin; b) a mai oláhok őseinek neve; c) pásztor[1] (mivel az oláhok főfoglalkozása a „pásztorkodás" volt). A középkori szerb okmányokban állandóan[2] s többször a bizanci krónikákban 'pásztor' és 'paraszt' jelentésben fordul elő. Görögországban, kivált Attikában s Böotiában *vlachi*-n parasztot értenek általában, tekintet nélkül a nemzetiségre.[3] A katolikus délszlávok a *vlach* 'római' jelentés alapján a görögség (rhomaios) s a napkeleti egyház (ortodox) megnevezésére használják.[4] A török a *rum* és *urumenli* neveken bizanciakat értve, átvitték (a bosnyák szerb nyelvü mohamedánok) a szót az általános kereszténység elnevezésére. Igy érthető csak, hogy a magyar is (mint keresztény) *vlach*-nak van mondva:

„Oh Kanuni! najviše sultane!
Divno li te bješe pogledati,
Kad se turci madžarom četaše,
Kad otkide lavu mačju glavu
I uvrsta *vlache* pod Mohačem!"[5]

[1] Jireček: Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa; Lucius (De regno Dalmatiae, lib. VI. 5.): „Valachorum nomen, ante annum MCCC. in Dalmaticis monumentis non reperitur, talique nomine censebantur pastores montana Bosnae incolentes." A „pásztor" vlachot nomádnak ismerik a bizanci írók is, pl. Anna Comnena (lib. VIII. 227.), Kalkokondylas (lib. II.) stb. Azt azonban már a bizanciak is tudják róluk, hogy italiai eredetüek, Kinnamosnál (lib. VI. cap. 3. 260. l.), Kalkokondylasnál (lib. II. 77. l.).

[2] Miklosich: Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und der Karpaten, 3.

[3] G. Weigand: Die Aromunen, I. 273.; a görögöknél: δὲν εἶναι Βλάχος, εἶναι τζοβάνος (nem földműves, pásztor); J. Bogdan: Un chrisorul al regelui sîrbesc Stefan Milutin (Convorbiri Literare, XXIV.); Ethnographia, XIV. 361.; XV. 256., 333. A szerb népköltészetben *vlachinjica*: pásztorleány:

„Istina je, sestrice, što govoriš svekoliko,
Da je Vuka rodila l'jepa od grada vladika,
A mojega vjerenika jedna mlada vlachinjica;
Vlachinjica rodila, pod kobilom odhranila,
A za to se on zove Milošu Kobiliću."

[Igaz-e testvérem, ami mindent beszélsz, — hogy Vukot amaz erős várból való szép nő szülte, — az én jegyesemet meg egy fiatal pásztorleány, — pásztorleány szülte, kanca alatt táplálta, — azért hívják őt Miloš Kobiliénak]. Miklosich: Beiträge zur Kenntnis der slavischen Volkspoesie (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaft, Wien, XIX. 71—72). A tótban s a morva-csehben: *valaška:* pásztorfejsze (Miklosich: Wanderungen der Rumunen, 24.); az albánban *remer* (< lat. romanus): Wlache, Hirt, Bauer; Trapezuntban: ῥωμάνα: Hirtin. Ném. *Wallach* herélt ló, mert innen, kivált Moldvából szállították régente az ilyen lovakat; vö. fr. *hongre.*

[4] „Die morgenländischen Christen werden von Katholiken Walachen genannt" (J. Csaplovics: Slavonien und zum Theil Croatien, II. 219.); „Die Croaten diese Leute (t. i. a varasdi kerületbe menekült boszniai szerb görögkeletieket) stets nur Walachen nannten" (u. o. II. 20.). A bukovinai gör.-kel. rutének is „Wolochy"-nak nevezik magukat, vallásukat pedig „woloskoji wiry" (Ethnographia, I. 273.; VII. 39.). Magyarországon igen sokszor a *schismaticus* = *„oláh"*. Mikor a szerbeket Bécsből *illireknek* nevezik, gyakran oláhokat is értenek rajta; sőt még a *rasciani* elnevezést is oláhokra vonatkoztatják.

[5] [Törvénytevő, legmagasabb szultán, — fölséges volt nézni téged, — mikor a törökök küzdöttek a magyarral, — mikor leszakították az oroszlány macskafejét, — s letiporták az *oláhokat* Mohács alatt.] Narodna biblioteka, Pancsova, 47—48.

A Dunán innen lakó románságtól benépesített területet ugyancsak sokféleképen nevezték. Előkerül a régiségben s az oklevelekben: Ungro-Vlachia, s ez az elnevezés egészen a mai napig járatos még a bukaresti metropolita címében; Transalpina (Havaselföld = Havasokon túli föld), románul Muntenia, ez a latin-magyar elnevezésnek fordítása; Bassarabia (a „Bassaraba-dinastia" után alkotott név); Kara-Iflak (törökül Fekete-Oláhország); Kara-Vlaška (szerbül); Kara-Bogdan (Moldvának neve törökül az alapító Bogdan-vajda neve után); Mavro-Vlachia (görög oklevelekben), stb. Transilvania neve *Erdély* (Erdő elve = erdőn túli föld), ebből a román *Ardeal*.[1]

Az éjszaki *(daco-romîn)* oláhság mindétig csak *romîn (rumîn)*-nek (= romanus)[2] nevezte magát. Helyi elnevezések: *murăşan* (Maros mentén lakó), *oltean* (Olt mentén lakó), *someşan* (Szamos mentén lakó), *crişan* (Körös mentén lakó), *marămureşan* (Máramaros megyei), *bănăţan* (Bánsági), *bufan* (Havaselföldéről a Bánságba bevándoroltak), *frătuţ* (a bufánok igy hivják a bánsági románságot), *moţ*[3] (mócok, Torda-Aranyos m. tíz, Alsófehér megyének pedig három községében laknak), *ţop*[4] (így is hívják a mócokat), *ţăran* (a sikon lakó románságnak mócok adta neve), *mocan*[5] (a Bárcaságban, Háromszéken s Románia határán lakók), *mărginean* (Románia felé határon, széleken lakók, Szelistyén és környékén, Szeben m.), *ţuţuian* (a mărgineanoknak mokánok adta neve), *colibaş* (a törcsváriak [Bran] neve), *pădurean*[6] (erdőhátságiak, Hunyad m.), *luncan* (lankaságon lakók, Arad m.), *boĭeri*[7] (az Olt vidékén, Fogaras megyében laknak), *nemişĭ* (a magy. *nemes* szóból, Zajkány, Hunyad m. Hunyadi János egyenes leszármazóinak vallják magukat,) *heĭuşenĭ* (a magy. *hajós* szóból, Gyulafehérvár egyik külvárosában laknak; tutajokon szállítják Marosujvárról a sót a Maroson), stb. stb.

A déli macedo-román oláhság *aromîn (arămîn, armîn)*-nak hívja magát, az idegen *kutso-vlach*-nak.[8] Mondják még

[1] Hunfalvy P.: Die Landesnamen Siebenbürgens (Korrespondenzblatt, X. Nagyszeben, 1887).

[2] Romania, I.

[3] Frîncu-Candrea: Romînii din munţii apuseni; Moţii şi istrienii; Moldován G.: A románság, II.; Bergner: Siebenbürgen (Convorbiri Literare XX. 9.) A *moţ* (moţohină) szó jelentése: „bóbita, üstök".

[4] Ugy tetszik, hogy a ném. Zopf szó származéka (vö. Zopfiger Walach).

[5] Ebből a magy. *mokány:* havasi oláh; *mokány ló:* zömök ló (Tájszótár); *mokány ember*: kemény, kuruc ember. Rájuk vonatkozó történeti adatok Convorbiri Literare, 23: 260—274.

[6] Popovici J.: Die Dialekte der Munteni und Pădureni in Hunyader Komitat (Rumänische Dialekte, I.).

[7] N. Densuşianŭ: Monumente pentru istoria Fagaraşului, Bukurest, 1885.

[8] A görögöknél s a keleten járatos „Kutso-vlach" elnevezés magyarázata „lahmer, hinkender Walache" tarthatatlan (κουτσός: sánta; v. ö. κούτσα-κούτσα: lassan-lassan; κουτσοπίνω: iszik egy keveset); azt véljük, hogy a törökből (kunból) való: *göčer:* nomád; *göčmek:* költözködik. A török nyelvü kunoktól (*köčmek* alakból) került a görögbe s vált annak hangszabályainak megfelelőleg *kutso*-vá. A görögből jutott a szó a délszláv nyelvekbe. Eszerint *kutso-vlah:* nomád, vándorló oláh. (Vö. Nyelvőr 42: 183.).

tsintsar-nak (cincár) s ezt a nevet azzal hozzák kapcsolatba, hogy a *cincĭ* (csincs, öt) szót így ejtik *tsints* (cinc). Az epirosi görögök a következő gúnyos dalt éneklik róluk:

„Vlah'i, Vlah'i, tsintsara,
pos ton tros ton bagaga
me laði ke me ksidi
Ke me tis γatas to kopsiði".[1]

A cincár elnevezést széltében használják a Balkánon; nálunk a szerbek nevezik igy a déli oláhsághoz tartozó s Magyarországon letelepült kereskedőket. Nem ismerjük a *cincár* etimologiáját s alig hihető, hogy az említettük magyarázat (t. i. hogy *tš* helyett *ts* hangot ejtenek) nyitja e rejtvénynek, valamint az eddig fölmerült ötletszerü kombinációk. Ujabban P. Kanellides Οἱ Κουτσοβλάχοι c. tanulmányában[2] azt a fantasztikus magyarázatot kockáztatja, hogy Makedoniában el egész Tesszáliáig a rómaiak az V. makedoniai légiót helyezték el. E legionáriusok neve *quinquenarii* volt, azaz görögül πεντάριοι, aminek fordítása aromîn nyelvre *tsintsar*. A régibb magyarban csak egy helyütt találtam a *cincár* szót: egy 1786-i iratban (Helytartósági Tanács levéltára), ahol Kapitánovics Anasztáz pesti görög tanítóról ekkép nyilatkozik nemes Tiganithi György: „Sem a Görög nyelvet jól nem tudgya, sem pedig az oláh nyelvet, mert eő tsak ollyan romlott Oláh, akik egyéb aránt *Cincároknak* neveztetnek".

A nyugoti, isztro-román oláhság neve az idegenek ajkán (szlávok és olaszok) *tširibiri*, nyelvük a *tširibirski* vagy *vlaški*. Valamikor magukat *rumîr*-nak hivták; ma már az idegen adta névvel élnek ők is.[3] A *csiribiri* népies magyarázata, hogy a *cine-bine* szókat igy ejtik *cire-bire*, ennek azonban komoly alapja egyáltalán nincs.[4] Az olasz nyelvjárásokban *ciribiri* mint madárnév fordul elő (cinke, stiglic, ökörszem; mil. *ciribira, ciribirin:* cardeletto; piac. *ciribibi:* forasiepe). Valószinüleg hangutánzó szó (vö. magy. *csiripel,* oláh *ciripesc,* meglenni-oláh *tšitšir-pitšir).* Mivel az isztriai oláhok olyan nyelven beszélnek, melyet szomszédaik nem értenek, ugy tetszett nekik, hogy „csiripelnek" (vö. *nemec* [= néma], mely névvel a szlávok illetik a germánokat).

A magyarságnál, különösen az erdélyi magyarságnál az *oláh* szó értelme még: jobbágy, szolga, paraszt, neveletlen,

[1] [Oláhok, oláhok, cincárok, — hogyan eszitek a ganéjt, — olajjal és ecettel — s darabokra vagdalt macskával.] Jireček: A bolgárok története, Nagybecskerek, 1889. 52, 204, 361. U. a.: Das Fürstentum Bulgarien, 209.

[2] Ἑλληνισμός c. folyóirat, 1889. szeptemberi szám.

[3] Jireček: Geschichte der Serben, 1 : 157.; N. Jorga: Geschichte des rumänischen Volkes, 1 : 153.

[4] Weigand (Karl Volmöller: Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie, 1902—1903. 1 : 104.); Meyer-Lübke: Zeitschrift für rom. Philologie 28 : 259.; MNy. 6 : 29, Nyr. 39 : 36.

durva, hitvány.[1] Erdélyben s Magyarország keleti részein hallható: Neveletlen mint egy oláh! Paraszt mint egy oláh! Ugy jár mint egy oláh! A Tripartitum is csak „jobbágyot" lát az oláhban: „Az oláh nem nézvén nemének alacsony voltát..." Az oláhnak csúfneve: vackor, medvebocs, móc, szőrös nyelvü oláh medve, oláh moré — dohány koré (vagy: oláh moré — vaskandoré), vad oláh, Vankuj,[2] stb. Mikor 1884-ben a „Julia ifjusági kör" ellen tüntetett a kolozsvári egyetem hallgatósága, a következő nóta járta:

Kerek ez a zsemle,
Tedd, vad oláh, zsebre;
Tiszteld a hazánkat,
Ne gyalázd anyánkat,
Oh, te büdös bocskor!

A magyar köznép gyermeke ekkép gúnyolja oláh játszótársát:

Nem ismerem az oláhnak
Nagyobb virtusságát:
Mer-ákászá, lá páduré,
Fölakasztja magát.
Haj káré, akárkáré, káré-akárkáré!

vagy: Ungyé meré — mereggy meg,
Akasztófán száraggy meg!

vagy: Oláh medve — dik, dik, dik,
Ha jól lakik — megdöglik!

vagy: Oláh fáta — fáj a háta,
Meggyógyítsa — mogyorófa pálca![3]

Azt tartják: Erős mint az oláh ecet (t. i. gyönge, mert az oláh ecet többnyire vadalmából készül). Az Alföldön (Szolnok), ha a nap fölkél, mondják: „Tolják már az oláhok a napot az égre!" (Nyilván arra céloz, hogy az oláhság hegyek között lakik). Ugyancsak az Alföldön a „loccsos almát, körtét, amely sokáig állt s belül olyan barnává vált, mintha ütődött volna",

[1] Jellemzetes esetet mond el a természettudós Vogt Károly. Svájcban a forradalom után házában összegyült több előkelő magyar emigrans. Szó volt köztük Haynau kegyetlenkedéseiről. Teleky Sándor megjegyzi, hogy ilyen embertelenségekre a magyar vezérek soha sem aljasodtak. Ő pl. még azt se nézheti, ha egy csirkének a nyakát vágják le. Erre a társaság egyik tagja közbevág: „Hát már elfelejtetted azt a sok oláht, akiket fölakasztottál?" Teleky magába száll s rövid gondolkozás után feleli: „Igaz, igaz! De hát azok csak oláhok voltak!"

[2] János románul: *Jon, On, Oanea, Onuţ, Onac, Onciu, Oancea, Oncu,* stb. (ezekből családnevek is támadtak). Az artikulált *Oncul* alakból vált a magy. Vankuj. Ugyanis sok helyütt így is ejtik: *Uoncul,* t. i. a szókezdő *u* hang bilabiális *u̯*. Az oláh nevekre és népies gúnynevekre vö. A. Candrea: Poreclele la romîni, Bukurest, 1896.; A. Viciu: Nume de familie la romînii din Ungaria, Balázsfalva, 1902.

[3] Nyr. 34: 324.

T. Dehoy! Csak arra, hogy kelesen – a hol az oláhok laknak – kel föl a nap.

oláh sültnek hívják.[1] *Oláhrózsa* = „büdöske"; *oláh sör* = író.[2] Még megemlítjük, hogy a „calendula"-nak neve *oláh virág*.[3]

A tunyaság és butaság megtestesítője a *blôch* szó az erdélyi szászoknál: „*Dummer, fauler Blôch!*" A szászság ekkép jellemzi szomszédait:

Der Ungar, Blôch und der Zigeuner,
Das sind gar lustige Leute:
Der Jantschi (a magyar) flucht den ganzen Tag,
Der Moi (az oláh) tanzt mit den botu (< rom. *bît, boată:* bot) hinterdrein,
Der Keré (a cigány) der geht nackig.[4]

A bánsági sváb szólás is azt állítja: „Der Mensch ist ja doch ka Walach!"[5] —

Az etnologia tanítása, hogy a népek elnevezésében használjuk azt a nevet, mellyel az illető nép maga is él. A magyar ember füle azonban a *romîn* szóban előforduló *î*-t (tompa torokhang), amint a magyar nyelvbe bekerült oláh elemek is vallják, rendszerint *u*-nak hallja; aztán meg a magyar írásmódban hiányzik az e hangnak megfelelő jel is. Legrégibb adatunk a *rumîn* kiejtésére a Hajdutáncban levő *rumuj* alak (a többesszámu „*rumîni*" formából, ejtve igy: *rumîń;* tehát *ny* > *j* hangváltozás):

Majre-csajre — Molduváre,
Fut Havasalföldre,
Ungur-bungur — amaz *rumuj*
Sátorát fölszedte.
Szatuj majre — pita najre,
Nincs pénz, az ebverte![6]

[1] Nyr. 38: 19. — [2] MNy. 3: 341.

[3] A Marrubium vulgare románul: *unguraş;* az Arum maculatum: *ungureancă*. A pipacsot is sok helyütt *floare ungurească*-nak nevezik (vö. szerb *turčinak, turčinka)*. Azt tartják, hogy a magyar ember szokott dölyfösködni a vörös színnel, kivált a piros nadrággal. Mesélik, hogy mikor Krisztust fölfeszítették, eljött a szerb, magyar, német, román és a cigány, hogy eltemessék, de a zsidók nem akarták szent testét kiadni. Ekkor a szerb így szól: „Gyertek, verekedjünk meg érte!" Felel a magyar: „Igen, verekedjünk meg, de előbb meg kell tudnunk: vajjon nemes ember volt-e, piros nadrágban járt-e s volt-e neki sarkantyús csizmája és fokosa?" „Már ugyan minek verekedjünk s kutassuk, hogy nemes volt-e vagy se? jegyzi meg a német. Emeljünk panaszt s föllebbezzünk Pilatushoz." „Ne beszéljetek annyi bolondot, mondja a román; várjatok, míg beesteledik s keresztestül ellopom." „Igen, ha én már le nem loptam volna!" vág szavába a cigány (Alexici: Texte din literatura poporană romînă 1: 251.). Vö. még: Az olá lopton lop (Nyr. 10: 123). De azért az erdélyi nemes szivesen látta az oláh jobbágyot, mert munkás, kötelességtudó és engedelmes volt. Ma is él Erdélyben ez a mondás: Szász jobbágy — tele pince, oláh jobbágy — tele gabonás, magyar jobbágy — veszekedő társ.

[4] Haşdeu: *Cuvente din bătrîni,* 2: 187.; nála azonban hibákkal van adva a szöveg. Ugyanott egy XVI. századbeli kéziratból, melynek tartalma még a XII.-ben készült, közölve van a különböző népek jellemzése: „A görög — róka; a bolgár — ökör; az oláh — macska; a szerb — farkas; a magyar — párduc" (195.). Vö. még Schaffarik: Slowenske Starozitnosti, 996.; Jireček: A bolgárok története, 420.

[5] Ethnographia, III. 46. — [6] Thaly: Adalékok a Thököly és Rákóczi kornak irodalomtörténetéhez, 2: 96.

A *rumun*-t használja is egynehány író (Miklosich, Hunfalvy, Edelspacher, stb.); járja még *Románia* és *román-ok* A balázsfalvi síkon *(Cîmpul libertăţii)* 1848-ban összegyült románság, amely századokon át érezte az *oláh* elnevezés sértő értelmét, egyhangu határozattal tiltakozott, hogy a jövőben oláhnak ne hívják s követelte, hogy ezentúl hivatalosan *román*-t írjanak. Törvényeink csakugyan így is nevezik: „román nép"; „román nemzeti egyház". Sokan ekkép is okoskodnak: ha magyarul *Romániát* írnak, csak természetes, hogy népét románoknak mondják. Aztán: ha a magyarság a történeti *rác* név helyett, amelynek szintoly bántó és keserü értelme van (vö. *vad rác!)*, használja a *szerbet,* miért vonakodik épen az oláhságot *románnak* hivni?[1] Törvényes alapra helyezkedve s ha nem akarjuk senki érzékenységét megsérteni, kénytelenek vagyunk a *román* nevet használni, az oláh elnevezést csak ott, ahol élesen meg kell vonnunk a határvonalat az *oláh* s a többi *román* nyelv közt. A magyar nyelvben ugyanis zavar támad, ha *oláh* helyett csak *románt* használnánk, mert a nyugoti új-latin nyelveket is román nyelveknek nevezzük, a népeket (olasz, francia, spanyol, portugál, stb.) meg románoknak. Kétségtelen, hogy a romanisztika rég bebizonyította, hogy a *romîn* román nyelv; ámde az is kétségtelen, hogy a román népek nem mindmegannyian *romînok.* Az is igaz, hogy furcsán hangzanék magyarul, ha *német* helyett *deutsche* litteraturát irnánk, az *olasz* helyett meg *italiant,* stb. Leghelyesebb kétes esetben a történeti név, t. i. az *oláh.* Ebben a névben bántót egyáltalán nem kellene találnunk; legföllebb a hangban lehet gúny vagy sértés (vö. *jezsuita, zsidó, cigány,* stb.). Ma már, amikor a régi jobbágyság korlátait leromboltuk s a vele járó megbélyegző helyzetnek emlékeit mindörökre eltemettük, a történeti *oláh* elnevezésben se lealacsonyító, se pedig sértő célzatot nem találunk. Nem is hisszük, hogy művelt ember ilyenre vetemedik. A magyar tudományosság s a nyelvészettel foglalkozó folyóiratok éppen oly célzás nélkül használják az *oláh* nevet, mint akár az *olasz, német, tót, cseh,* stb. népneveket. Az egymás mellett lakó népek ősidők óta évődnek s gúnyolják egymást, de a művelt ember ajkán s a tudományban nincs semmi mellékértelme annak, ha történeti nevükön hívják szomszédaikat. Végre is, ha *oláhnak* neveznek, amint a föntebb előadottakból kitetszik, tulajdonképen azt mondják, hogy „latinok", „rómaiak" vagyunk, ami talán csak nem válik szégyenünkre?[2]

Teljesen magunkévá tesszük tehát Bariţ Györgynek következő okos szavait: „Ha mások, akármilyen érzelemtől is vezetve, oláhoknak hívnak, mi történeti értelemben vegyük s használatát

[1] Philologiai Közlöny, XXII. XXIX. k.; Nyelvőr 26: 84. stb.

[2] A kérdést behatóan tárgyalja Th. Gartner szép könyve: Über den Volksnamen der Rumänen, Czernovitz, 1893.; Philologiai Közlöny, XXIX. 258.

olybá tekintsük, amint azt más népekre is értik, kiknek két-három elnevezésük is van, pl. *deutsche, teutsche, germanen;* az olaszban: *tedeschi;* a franciában: *allemands;* a latinban: *germani* és *teutoni; engländer—britten; poloni—sarmati; orosz—muszka; török—ozmán; görög—hellén; italiener—wälsche; hungari, unguri, vengeri, magyarok; bohemi-cehi,* stb.“[1]

ADALÉK A MAGYAR NÉMETSÉG ISMERETÉHEZ.

Irta **Wertner Mór dr.**

Hogy régibb irott emlékeinkben, az okiratokban úgy mint a krónikákban a nemzeti nyelv idegen nyelvekkel karöltve járt, közismert dolog. Minden korban, de még napjainkban is tapasztalati tény, hogy ha valaki beszéd közben a helyes kifejezést hamarjában meg nem találja, azzal segit magán, hogy anyanyelve vagy az éppen használt társalgási nyelve módjára hamarosan valamely idegen nyelvü szót vagy kifejezést alkalmaz. Csakhogy itt sem találunk mindenütt — különösen a régibb forrásokban — egységes eljárást; ahány fej, annyi felfogás. Egyik helyen megadják valahogy a magyarázatot, másikon hangsulyozzák, hogy ama bizonyos idegenszerü szót a hazai nyelven, vagy amint ők mondták, „vulgo, vulgariter“ így vagy úgy nevezik, többnyire pedig az idegen szót minden további megjegyzés nélkül egyszerüen beveszik a szövegbe.

De még ahol a magyarázatot adják sem szabad ezt mindig készpénznek venni, mert a szövegnek figyelembevételével elég gyakran találjuk, hogy a magyarázat nem szabatos és hogy hellyel-közzel éppen úgy mint az egyáltalában magyarázatlanoknál a helyes fordítást csak az összes idevágó tényezők tekintetbevétele útján kaphatjuk. Hogy felette számosak azon esetek, melyekben minden támaszték hiányában bizonyos kifejezéseket mai napig sem tudunk teljesen meghatározni, magától értetődik.

Hogy mily segédeszközökhöz nyúljon ilyenkor és egyáltalában a kutató, azt matematikai határozottsággal nem lehet megállapítani. Első sorban természetesen a tartalomnak minden irányban történendő elemzése az, mely sikeres eredményhez vezethet, másrészről pedig felette fontos, hogy az ismeretlen szót valamely más nyelvben előforduló hasonhangzásúval hasonlítsuk össze, erre pedig a francia, latin, olasz és német nyelv a legtöbb esetben elegendőnek bizonyul. Nem szabad elfeledni, hogy ezen kifejezések elég gyakran nem csak egyetlen-egy fogalomhoz vannak kötve s hogy magyarázatuk más irányban is keresendő. Figyelni kell még arra is, hogy szabatosan körülirt helyesirás egységes alkalmazása, hiányában egy és ugyanazon kifejezés különféle

[1] Transilvania, 7 : 38.

helyen és időben annyira változhatott, hogy későbbi alakja a kezdetbelitől már nagyon is eltér.

A magyarázatban négy pontot kell figyelembe vennünk. 1. A forrást, mely azt bizonyítja, hogy a szót egyáltalában az írásban is használták; 2. a keltezést, mely az időrendi változatokat és alkalmazásokat megvilágítja; 3. az illető forrás kibocsátóját vagy kibocsátása helyét, mely a szónak földrajzi elterjedését és esetleges tájszólási jelentőségét adhatja: 4. a szóra közvetlenül vonatkozó s vele összefüggésben lévő szövegnek hű idézése, mely arra szükséges, hogy a forrással nem mindig rendelkező kutató a fordítást vagy a megközelítő magyarázatot saját erejével ellenőrizhesse s megbirálhassa.

Hogy régi forrásainkban a hiányzó fogalmat a latin nyelvben találták meg, egészen természetes dolog; a latin nyelv volt akkori időben a nemzetközi érintkezés kapcsa s a tudományos vivmányok megértésére nélkülözhetetlen eszköz; az úgynevezett magyar latinságot tehát meg kell bocsátanunk; hisz találkozunk vele más nemzetek irott emlékeiben is és pedig annyira, hogy külön irodalma is van. De másképpen áll ez pl. a magyar németséggel. Igaz ugyan, hogy az Ausztriával és Németországgal való sürü érintkezésnél fogva a német nyelvnek a magyar nyelvbe való befurakodása nem éppen meglepő; de itt már nem azzal lehet védekezni, hogy nemzetközi jellege a tudományos eredmények megértésére volt szükséges, nem! e németség bizonyos körökben csak divattá vált, majmolás és bizonyos felsőbb társadalmi zárkózottság kifejezésére szolgált Mindamellett mégis elég érdekes arra, hogy a nyelvtörténettel foglalkozó kutató tanulmányozása körébe bevegye, mert van elég példa arra is, hogy a német eredetü szó annyira befurakodott a magyarba, hogy származása már alig felismerhető, s mert némely német szót annyira elferdítettek, hogy jelentését ki sem betüzhetjük.

*

Aufsatz. Történelmi Tár[1] 1899 : 706 do. 1758. Berzeviczi Sándorné (Lomnicon) nászajándékairól szóló jegyzék. „*Aufsatz* alá való nagy tábla." „*Aufsatzláb.*" — Aufsatz a németben sütemény vagy gyümölcs felvételére szolgáló díszes asztali állványféle; hellyel-közzel Aufwarter-nek is mondják A XVII. században magyar neve volt. 1643-ban találjuk, hogy Károlyi Éva kelengyéjében (Károlyi-oklevéltár 4 : 267.) „négy *lábas gyümölcsfogó csésze*" is szerepel. Wesselényi Pálné ingóságai között (1690 után, TT. 1899 : 357) volt „igen szép ezüst aranyos *gyümölcs csésze.*"

Aufslag. TT. 1908 : 138 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 pár fekete bárson kesztyű ezüst csipkével vörös *aufslag*-gal." A német *Aufschlag* = a magyar *hajtóka.*

Auszpruk. TT. 1900 : 366 do. 1701. II. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „pro vasculum *Auszpruc* 65 tallér." Annyi mint *Ausbruch* = *aszúbor.*

[1] A következő sorokban TT.-re rövidítve.

Auszcug. TT. 1899 : 338 do. 1619. Olasz János győri lakos végrendelete. „Ő felsége adós én nekem tégla árával és földhordással öt száz rénes forinttal, az melyről *aufczugom* is vagyon." Ez hibás. — U. o. 334 do. 1636. Becharia Virgil győri bíró végrendeletében van a következő: „Vagyok adós Bécsben Leberbursnak, ismét Soltznak, az mint az *auszzugok* tartják, 250 rénessel." Ez utóbbi a helyes. *Auszug* itt annyi, mint a *főkönyv vagy számlakönyv kivonata.* [Másutt *auszczigli* alakban is előfordul.]

Cukerpok(en). TT. 1900 : 369 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Diversis vicibus pro confectis ad manus *Czukorpoken* empti papiri." Ugyanott 378 ugyanazon évben a cukrásznak *Czukerbaker* a neve = *Zuckerbäcker.*

Fektol. Csak egy pár napja, hogy egy csendőr egy zavart elméjü csavargót szállított a párkányi szolgabirósághoz és előadta, hogy az illető több napot koldulással töltött. A vádlott, ki magát kézművesnek vallotta, erre indulatosan visszavágott, hogy az ő fajtabeli kézműves ember nem szokott koldulni, hanem *fektól.* Ha a német kézműveslegény vándorutjain könyöradományt kér, azt ő nem nevezi koldulásnak; nála ez a szó *„fechten"*. Csavargónk sem vívott tehát, hanem koldult. A NySz. ismeri a *fektülést* (SzCsomb: Utleir. 83), mely szerinte „certatio, das fechten" vagyis vívás.

Felajtár. TT. 1897 : 134 do. 1637. Majthényi Bertalanné végrendelete. „Az kocsisnak és *felajtárnak* fizetések kívül tritici metretas 20." U. o. 1900 : 358 do. 1700. találjuk a Rákóczi-féle udvari számadásokban a következőt: „8 Stallknechten als Gutscher, *Vorrälher* ...jeden 6 fl." U. o. 1908 : 147 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatékának összeirásában: „Az istálóban ...négy kantár, egy drótból való lámpás és *fullajtár* alá való nyereg". A német *Vorreiter* = a francia piqueur; magyarul még ma is fullajtár; tulajdonképen *előlovas.*

Ferbalter. TT. 1900: 378 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Az ardai Jacob Ferdinand Oberfelt *ferbalternak* (fizettem)." *Verwalter* = *intéző.*

Ferslag. TT. 1908 : 145 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „8 ecetes hordócska egy *ferslag*ban." *Verschlag* = *rekesz.*

Filigram. TT. 1908 : 128 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy ezüst aranyos, *filigram* munka párta öv." *Filigrán.*

Firhang. TT. 1904 : 139 do. 1706. Majthéni Klára végrendelete (Trencsén). „Zöld brocatból való *firhangot* hagyok Bossányi Lőrinc leányának." 1736-ban (U. o. 1908 : 127) találjuk Meszlényi János győri alispán hagyatékában a következőket: „6 darabbúl álló *firhang* pártázattal együtt." U. o.: 137 „*Firhang* ablakra való 3. egy koszoruval együtt." 1758-ban (U. o. 1899 : 709) Berzeviczi Sándorné nászajándékai leltárában van „Bod tafota *firhangra.*" *Vorhang, *Fürhang* = *függöny.*

Flinta. TT. 1899 : 700 do. 1699. Mosonyi Szabó Jánosné győri lakos hagyatéka: „Egy ó *flinta.*" U. o. 1908 : 139 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy stucz és egy *flinta.*" 1769-ben (u. o. 1908 : 351) Niczky Lázár végrendeletében. „Vagyon hat *flintám,* ennek is négye szép és mind jók." *Flinte* = *puska.*

Foleisen. TT. 1899 : 676 do. 1640. Oppaka György győri városi biró hagyatéka. „egy bőr *foleisen*". A német *Felleisen.*

Gallanteri. TT. 1899 : 707 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászaján-

dékai. „Három *gallanteri* késecske." A francia „galanterie" átment a németbe is, s ott a *Galanteriewaaren* alatt a fényüzéshez tartozó dísztárgyakat értik.

Granatéros. TT. 1908 : 138 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy gyermeknek való viola szénü bárson, arannyal kivarrott *granatéros süveg* nyust nélkül." *Grenadiermütze.*

Harputter Mandl. TT. 1908 : 138. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „*2 harputter Mandl.*" Harputter alighanem *Haarpuder* (puder = szépitőszer); Mandl valószinüleg a puderozásnál használt *Mantel* = *köpeny.*

Háskétt. TT. 1908 : 138 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Vörös bárson aran csipkés *háskétt.*" — A német *Halskette* (= nyaklánc) ferdítése?

Helepard. Károlyi-oklevéltár III. 365 do. 1566. Bajoni István ingóságai. „Egy *helepard.*" A *Hellebarde* néven ismert fegyver.

Holstráf. TT. 1899 : 708 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Holstráf* 10." Annyi mint *Halsstreifen,* a francia collier.

Hormantli. TT. 1899 : 708 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Hormantli* 6." *Haarmantel* = a francia peignoir.

Jáger. TT. 1900 : 362 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „(A vargának kell most csinálnia a) *Jágereknek* su (= cipőt) 2." U. o. 352 találjuk 1697 és 1698 között a következőt: „egy feir csontos *jágeres* koczperd-et." — Jáger annnyi mint *Jäger* = vadász; jágeres az, amit a jáger használt.

Jager horn. TT. 1908 : 145 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 pár *réz kürt vulgo jager horn.*" *Jägerhorn* = vadászkürt.

Karafina. TT. 1899 : 707 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Karafina* szép metszett 36." Az olasz *caraffina,* mely e néven a németbe is átment, különféle palackot, nevezetesen azonban hüsítővedret jelent.

Kláne. TT. 1900 : 379 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Matrác, grosze 11, *kláne* 5." Az elnémetesedettség netovábbja. Grosze és Kláne a német grosse und *kleine* (nagy és *kicsiny).*

Klázli. TT. 1908 : 139 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 fehér tokban ennyihány lapos *klázlik.*" A német Glas kicsinyitője: *Glasel* = *Gläschen (pohárka.)*

Koller. TT. 1899 : 521 do. 1629. Neumann Jakab győri polgár végrendelete. „Egy *koller.*" Többnyire *bőrkabát.*

Krágli. TT. 1899 : 707 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*2 krágli.*" A német *Kragen* (= gallér) kicsinyitője.

Krispán. „Gyógyászat" 1880 : 109 do. 1564. Bizonyos betegségek elleni házi kezelés. „Rothadás ellen. Vegyed a tormának gyenge gyökerét, törd porrá, csináld össze *krispán*nal mézben vagy vajban." *Grünspan (rézrozsda).*

Laibl. TT. 1908 : 137 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „4 férfinak való *laibl.*" A német *Leibl, Leibchen.*

Laibstuhl. TT. 1908 : 145 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „*1 Laibstuhl,* kar szék forma, ki is zöld posztóva borítva vagyon." *Leibstuhl* = *éjjeliszék.*

Landház. TT. 1908 : 56 do. 1637. Kohári Péterné végrendelete. „Mindennémő keresményem és maradékira, a hetvenezer *bécsi landházban* való pénzemen kívül." *Landhaus.*

Latzli. TT. 1899 : 708 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „Palatindli 2 *latzli.*" A német *Latz* (fr. corsage vagy corset) kicsinyitője.

Lekvarium. TT. 1899 : 706 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „Két csésze *lekvariumnak* való." *Lekwar;* magyarul ma is *lekvár.*

Mantli és ***mantlicska.*** Károlyi-oklevéltár IV. : 268 do. 1643. Károlyi Éva kelengyéje. „Egy szederjes virágos bársony *mantli*; nyuszt láb alatta; az elei és az galléra nyuszttal béllett; négy renddel széles ezüst prém rajta." — TT. 1908 : 137 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka: „fördőbe való két *takaró kendők, vulgo Mantli.*" U. o. 1899 : 707. Berzeviczi Sándorné nászajándékai „Ócska damacka (= damaszkusi) *mantlicska.*" *Mantel.*

Niderlandi. TT. 1900 : 352 do. 1697—1698. Rákóczi F. és neje ingóságai. „Két vég *niderlandi* gyolcs." *Niederländisch, németalföldi.*

Oberslág. TT. 1899 : 708 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Oberslág 2.*" E néven meg nem határozható; azt hiszem, hogy helyes neve *Überschlag,* mely mint Aufschlag is szerepel. Nem igen valószínü, hogy a magyar hajtókával volna dolgunk; itt egyáltalában valamely ruhának azon alkatrészéről lehet szó, mely kifelé hajtható volt.

Okstán. TT. 1908 : 137 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 sor *Okstán* két ezüst karikával a végén." Vö. az EtSz.-ban az *akastyán* cikket!

Palatindli. TT. 1899 : 708 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Palatindli* 3 latzli." Ez tulajdonképen francia szó (palatine), melyet a németek *Palatine*-néven átvettek. Női keskeny nyakkendők prémből, bársonyból és egyéb kelméből. Többnyire azonban csak *női nyakprém,* mely a mai *boa*-nak felel meg.

Pantoffl. TT. 1908 : 14 do. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai „Egy veres meggyszin bársony *pantofli.*" U. o. 1900 : 352 do. 1697—1698. Rákóczi Ferenc és neje ingóságai. „Egy pár veres-bársony *pantoffl.*" 1736-ban (U. o. 1908 : 128) találjuk Meszlényi János győri alispán hagyatékában a következőt: „Egy pár asszonynak való czipellő *pantoflival* együtt." *Pantoffel* = papucs.

Pixis spaner. TT. 1900 : 378 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai: „*pixis spanernek* R(énus forint) 14." U. o. 377: „Joanni Majer faber serario *spixisspaner* R(énus) 39." Mindkettő a német *Büchsenspanner.*

Pixli. TT. 1908 : 139 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Két ezüst balsam *pixli*". A német *Büchsl* = dobozka.

Pricli. TT. 1900 : 352 do. 1697—1698. Rákóczi Ferenc és neje ingóságai. „Három darab *priczli*" Ez nem más mint a *pruszli* vagyis a német *Brustfleck* ferditése, mely mint *pruszlik* még ma is használatos.

Pucpam. TT. 1899 : 530 do. 1632. Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „12 az nyele üstbe foglalt *puczpam* kalánokat." — A német *Buchsbaum.*

Quadrober. TT. 1900 : 377—378 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „*conservatori vestium Quadrober* (377 old. tévesen Quabrober)". Tulajdonképen a francia *garderobier,* illetve a német *Garderober* = *ruhaláros.*

Rajtár és ***rájtknekt.*** TT. 1900 : 362 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „(A vargának kellett csinálnia) *Rájtknekt* András dtto. *Rajtároknak* négynek su (= Schuh) 4." Az egyik annyi mint *Reiter,* a másik: *Reitknecht* (= lovas és lovaslegény).

Rapir. TT. 1899 : 533 do. 1632. Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „Két kicsiny puska, három *rapir,* egy kard.“ Annyi mint a francia és német *Rapier* = *vívótőr.*

Rekl. TT. 1908 : 138 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy komédiára való gyermeknek csináltatott selyem *rekl* ezüst csipkékkel.“ *Röckel* a német *Rock* kicsinyitője: magyarul *kabátka,* de azért ma is: *rékli.*

Schraibtis. TT. 1897 : 183 do. 1655. Majthéni Mihály kamaraelnök végrendelete. „Holmi magam levelecskéit, a kikben senkinek közi nincs, a *schraibtis*ben takargassa.“ — U. o. 1911 : 154 találjuk, hogy gróf Eszterházi Pál 1664-ben „a *Sraibtiseket*“ feleségének hagyja. — De még 1736-ban is használták. U. o. 1908 : 142. „1 kis *schreibtisch* a kiben külömbféle állapotok vannak.“

Sisli. TT. 1900 : 379 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Czukerpaker edénye: *salat-sisli* 4.“ *Schüssel* (= *tál, salátás tál).*

Slofrok. TT. 1908 : 130 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy férfinak való majlinder czihajbul való *skofrok*“ (igy!). Ez kétségkivül közlési hiba. *Schlafrock* = hálóköntös. Majlinder = *Mailänder, Milanói.*

Smec. TT. 1904 : 139 do. 1706. Majthéni Klára végrendelete. „Egy apró fekete *smeczel* egyvelített s gyöngyből csinált nyakravaló láncocskát stb.“ *Schmelz* = a francia *email* = magyarul *zománc.*

Sopf. TT. 1908 : 138 do. 1736. Meszlényi János győri alispán végrendelete. „Külömbféle német *sopf.*“

Spitál. TT. 1903 : 158 do. 1556. Kövesdi Lukács végrendelete (Kassán). „Immár ez felől mondott marhából először az szegényeknek az *ispitálba* hagyok 8 forint ára fillért.“ — U. o. 1905 : 280 do. 1577. Szilágyi Nagy Péter (erdélyi ember) végrendelete. „Az szegény tanoló deákoknak és az *Spitálban* az szegényeknek hagyok száz forintot.“ — U. o. 1897 : 183 do. 1655. Majthéni Mihály kamaraelnök végrendelete. „Az jarendorfi pénznek ...az negyed része (szálljon) szentegyházakra, *spitályokra.*“ *Spital* = *kórház.*

Sritt. TT. 1899 : 538 do. 1640. Bajusz Mihály győrmegyei szolgabiró végrendelete. „Hagyok ...*egy hosszu sritthez való puskát.*“ Első pillanatra azt hinné az ember, hogy sritt nem más, mint a német Schritt = lépés; de mivel ez nem érthető s itt puskáról van szó, világos hogy sritt alatt a német *Schrot, Schret,* illetve a magyar *serét* értendő.

Steifrock. TT. 1899 : 707 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. A köntösök specificatiójában: „*Steifrock.*“ *Keményített szoknya.*

Stivel. TT. 1900 : 362 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Istállóba *stivel* 7.“ — *Stiefel* = *csizma.*

Stolmester. TT. 1900 : 362 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „*Stolmester* maga fizet Rh(énus) 2.“ *Stallmeister* = *lovászmester.*

Strimf és ***Strinfli.*** TT. 1899 : 521 do. 1629. Neumann Jakab győri polgár hagyatéka: „hét pár fejér *strimf*“. Károlyi-oklevéltár IV. 267 do. 1643. Károlyi Éva kelengyéje. „Két bokor *strinfli;* egyik veres karmasin selyem, aranynyal ezüsttel kötött, az másik szederjes.“ — U. o. 1900 : 351 do. 1697—1698. Rákóczi Ferenc nejének ingóságai. „Egy pár szürke *strinfle.*“ — U. o. 1899 : 708 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Strimpfli* pár.“ A *Strumpf* (= *harisnya)* kicsinyitője.

Strumfbandli. TT. 1899 : 710 do. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai: „*Strumpfbandli* ezüst csatokkal.“ *Strumpfband* = *harisnyakötő.*

Stubmencs. TT. 1900 : 377 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Susannae Catharinae Fislin *stubmencz* R(énus) 11.“ Annyi mint *Stubenmensch* = *Stubenmädchen, szobaleány.*

Stuc. TT. 1900 : 455 do. 1663. Eszterházi György püspök végrendelete. „Rövid paraszt srétes puskát Eszterház Imre uramnak; egy paraszt *stuczot* Eszterház Mihály uramnak; egy vassal kirakott *stuczot* Eszterház János uramnak.“ — U. o. 1897 : 274 do. 1675. Renerstorffer Lőrincz végrendelete (Pozsonyban) „unum oblongum sciffum cum uno paro *stucz.*“ — U. o. 1908. 141 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatékában: „egy *stucz* és egy flinta.“ U. o. 1908 : 351 Niczki Lázár végrendeletében: „vagyon hat flintám... három *stuczom.*“ Hogy „stucz“ nem más, mint a német *Stutz, Stutzen, Stutzbüchse,* illetve kurta, vágott puska, rég ismert dolog (V. ö. Magyar Nyelv. II. 345). A fenti példákat csak azért soroztam be, mert a XVII. századból is származnak.

Stucl. T. T. 1899 : 700 do. 1699. Mosonyi Szabó Jánosné győri lakos hagyatéka: „1 szürke *stucli.*“ U. o. 1908 : 139 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy uj nyust *stuczl* egy öreg fehér iskátoljában.“ A német *Stutz* kicsinyitője: *Stutzel,* de ez nem puska, hanem ujjnélküli csak az ujjpercekig érő kesztyü.

Su. TT. 1901 : 362 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „Lokájaknak (= lakáj) *su* 3.“ A német *Schuh* = cipő.

Svajcer. TT. 1904 : 43. do. 1704. Károlyi Sándor utasítása Gencsi Zsigmondhoz. „Mivel az ménesemet és *svájcer teheneimet,* juhomat le akarnám küldeni“. *Schweizer Kuh* = *svájci tehén.*

Tegin, tekin. TT. 1900 : 379 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. A matrácok után jön „*tegin* 5; alábbvaló matrác 6; kicsiny 8; *tekin 3.*“ Azt hiszem, hogy tegin ugyanaz mint tekin; ez pedig a német *Decke* (többesben *Decken)* = *ágytakaró.*

Verfele. Károlyi-oklevéltár III. 495 do. 1591—1599. Serényi Mihály végr. „*Verfelét,* kártyát, házsártos [-ot?] pénzbe ne játszék.“ *Würfel, kocka.*

Wams. TT. 1899 : 533 do. 1632. Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „Két bugyogós nadrág, ismét *wams* kettő.“ *Wamms* (kabát).

Zatliknekt. TT. 1900 : 363 do. 1701. Rákóczi Ferenc udvari számadásai. „*Zatliknekt* Matisnak“ egy pár csizma stb. U. o. 362: „*Szatliknekt*“, a forrás közlője szijgyártólegénynek veszi, de ez nem helyes, mert *Sattelknecht* = lovász.

(Párkány.)

A SZÓTŐK TANÁHOZ.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

I. **Az *alszik, fekszik*-féle igék** ragozásáról nagyon érdekes fejtegetést közölt Horger Antal a multévi Nyr-ben. Abból indul ki, hogy a Dunától nyugatra *adni, tudnék* helyett azt mondják *anni, tunnék,* még pedig az *alunni, alunnék*-féle igék analógiájára — azért, mert e két igecsoportnak sok alakja már

azelőtt is egészen hasonló ejtésü volt: *attam* — *aluttam*, *aggyunk* — *alugyunk* stb. Viszont ugyanebből az okból a Dunától keletre *adni* és *tudna* analógiájára most azt mondják: *aludni*, *feküdne* stb., sőt egy erdélyi nyelvszigetben már *vinni* és *innátok* helyett is *vidni*, *idnátok* stb. járja, mint más vidéken *ëdve*, *tödve* is eh. *éve*, *téve*.[1]

Horger okfejtése igen tanulságos, de azt tartom, ha pontosan vizsgáljuk az idevágó nyelvtörténeti adatokat, következtetéseit részben módosítanunk kell. A *d*-hangú *aludni* és *feküdnének*-féle alakok nem a *tudni* és *adna* félék analógiájára keletkeztek, hanem olyan *d*-hanguak hatása alatt, amelyekkel sokkal szorosabb kapocs kötötte őket össze. Voltak ugyanis olyan igéink, melyeknek ragozása hasonló volt az *aluszik*, *aluvék*-féle ragozáshoz, de azonfölül igen régi *d*-hangú képzéssel is járatosak voltak. Ilyenek (mint a NySz. s a TMNy. adatai bizonyítják) a következők: *alkuszik*, *alkudik*, *alkuvék*; *esküszik*, *esküdik* (*meg eskedendevl* CornK), *esküvék*; *kérkëszik*, *kérkëdik*, *kérkövék*; **sérüszik* (vö. *sérhüszik* Nyr. 32:53, *sèreznec* azaz *sêrësznek* BécsiK, *sérszik* MünchK), *sérüdik*, *sérvék*; *vajuszik*, *vajudik*, *vajuvék*; *bűnhöszik*, *bűnhödik*, *bűnhövék*; *bűzhöszik*, *bűzhödik*, *bűzhövék*; *sebhëszik*, *sebhëdik*, *sebhëvék*; *haraguszik*, *haragudik*, *haraguvék*; *betegëszik*, *betegëdik*, *betegü[v]ék*; *vérhüszik* (MTsz), *vérhüdik*, *vérhüvék*. Mindezeknek *d*-hangú alakját már a 15. — 16. századból kimutathatjuk, kivéve a *sebhëdik* és *haragudik* igéket, melyekre csak a 17. századból ismerek adatokat (*megsebhedve* MA. a NySz. *mëg-sebhët* cikkében, *megharagudott* MA. és *megharagudván* Sámbár, NySz), de bizonyára ezek is régiek. S ami itt legfontosabb, nézetem szerint szintén régi és eredeti a *nyugoszik* igének *nyugodik* mellékalakja. Ennek *d*-hangú alakjaira már a 16—17. századból elég adatunk van: *nyugodott* és *nyugodnék* ÉrdyK, *nyugodnának* JordK, *nyugodni* Érdy, Jord., Weszp. és VirgK, aztán *nyugodni* Pázm., *nyugodva* Czegl. stb. Előfordul továbbá *nyugodás*, *nyugodó*, *nyugodalom*, továbbá a népnyelvben a folyó cselekvésben is közönséges a *nyugodik* alak, épúgy mint *alkudik*, *esküdik* (l. TMNy. 267). Ellenben sehol sincs tudtomra *aludás*, *feküdés*, *aludó*, *feküdő*, valamint *aludik*, *feküdik*. Csak a 2. személy terjedt el újabban a népnél *aludsz*, *feküdsz* alakban, nyilván a *nyugodsz* analógiájára. S ugyancsak ennek az igének a hatásából magyarázhatjuk általában a másik két ige *d*-hangú alakjait: *aludnék*, *feküdnék*, *aludott*, *feküdött* stb. Ezek ugyanis a *nyugszik* ige megfelelő alakjainál bizonyára újabbak, a 16—17. században még alig fordulnak elő. Egész 1748-ig csak két árva példát ismerek: *fekednék* LányiK. 426 és *fekődnőd* KazK. 79;

[1] Ezekre a különös igenevekre több adatunk is van: *ëdve*, *idva* (Győr és Nyitra m., l. Simonyi: M. Szótők 43—44), *ëdve* és *ëddê* (Mátyusföld, l. Zolnai Nyr. 20 : 121). Viszont a *szëd* igéből *vëhet* és *véve* analógiájára keletkeznek ilyen alakok: *szëhet* (Vas m.) és *széve* (dunaföldvári asszonytól hallottam: „össze van má széve?"). Vö. *szëlte-vëtte*, *szëdëm-vëdëm* (l. Nyr. 5 : 87).

de éppen mivel ilyen árvák, joggal kételkedhetünk akkori járatos voltukban: lehetnek egyéni, sőt alkalmi analógiás képzések.[1] Az *aludott* alakra nem tudok régibb példát, mint a 18. század közepéről, 1748-ból s 1758-ból, azután *feküdött* van Kazinczynál (l. ezeket TMNy. 266) és *aludott* Petőfinél: „Égő pipám kialudott, alvó szívem meggyulladott." S ez még 1886-ban is annyira szokatlan volt, hogy Szarvas Gábor nézete szerint „Petőfi csak a rím kedvéért használta" (Nyr. 15:177). És tudjuk, hogy még Arany János mindvégig a régi formákat használta: *alunni, alutt, alugy.* — Az én nézetem mellett szól az is, hogy a *nyugszik* nemcsak ragozása hasonló volta miatt hathatott a másik két igére (mint a fönt elsorolt *alkudik*-félék is), hanem jelentése rokonsága miatt is, tehát minden esetre sokkal inkább, mint a *tud* és *ad*-félék. A rokonértelmüségnek ezt az erős hatását láttuk akkor is, mikor kimutattam, hogy a régi *aloszon* és *fekszën* igék a *nyugszik* miatt váltak ikes igévé (l. Nyr. 16:219 és NyF. 28:16).

II. **A *fényl-ik*-féle igetők.** Már rég fölmerült az az érdekes kérdés, vajjon az ilyen ikes igékből, amelyeknek töve két mássalhangzón végződik, pl. *csuklik, hámlik, fénylik, vonaglik,* hogyan képezzük pl. a fölszólító módot; *csukljék, hámljék, fényljék, vonagljék?* vagy pedig *csukoljék, hámoljék, fényeljék, vonagoljék?* Szarvas Gábor röviden válaszolt (Nyr. 15:134). Nézete szerint a kérdésre „megfelelnek a beszédben és irodalomban hellyel-közzel előforduló efféle használatok: Hadd *bomoljanak,* ha kedvük tartja! Nem szükség épen, hogy *tündököljünk. Meg ne hasonoljatok* egymás közt! — ezekből: *bomlik, tündöklik, meghasonlik.*" — Én (Nyr. 16:243, A m. szótők 36 és TMNy. 222—3, 250—1) és Zolnai (Phil Közl. 15:1051) bővebben foglalkoztunk a kérdéssel s egyetértettünk abban, hogy éppen azok a szabályosaknak látszó alakok legszokatlanabbak mai nyelvünkben.[2] Minthogy legtöbb igének a 3. személye fordul elő leggyakrabban, a szóban levők ragozásában hozzá vagyunk szokva a tővégi mássalhangzócsoporthoz. Míg tehát pl. a *méltánylani* igéből így képezzük az alakokat: *méltányoljon, méltányolva, méltányolhat:* a *fényleni* igéből nem mondjuk: *fényeljen, fényelve, fényelhet;* mert amaz a 3. személyben is méltá*nyol*, de emez fé*nyl*ik. Éppúgy: haldo*kol*jon, haldo*kol*va, haldo*kol*hat, mert a 3. személy is haldo*kol*, de szokatlannak tetszik csu*kol*jon, csu*kol*va, csu*kol*hat, mert itt a 3. személy csu*kl*ik. Az az érdekes, hogy egészen közönséges nyelvtani alakok képzéséről van szó, és nyelvérzékünk mégis ingadozik és habozik, s nem csak az imént fölsorolt magánhangzós alakoktól idegenkedünk, hanem

[1] A második még tollhiba is lehet a következő szótag *d*-je miatt.

[2] Szarvas példái közül *bomol* és *tündököl* iktelenül is előfordul, azért nem szokatlan *bomoljanak* és *tündököljünk.*

talán még inkább a magánhangzó nélküliektől: *fényljen, fénylve, fénylhet,* vagy *csukljon, csuklva, csuklhat.* Ezáltal ugyanis olyan hangcsoportok keletkeznek, melyek mai kiejtésünkben szokatlanok, (négyszáz évvel ezelőtt közönségesek voltak, l. TMNy. 252—3). Egy fehérmegyei leánytól hallottam ezt a mondatot: „Nem is *foszl... foszlódhat* úgy." Tehát azt akarta mondani *foszlhat,* de a szó közepén abbahagyta, mert furcsa, magyartalan hangzásu szóalak keletkezett volna. Úgy segített magán, hogy újra kezdte s egy alkalmas képzővel alkotott szokottabb formát. S ez csakugyan gyakori segédeszközünk az idevágó esetekben, mint mingyárt látni fogjuk.

Ezeket az érdekes nyelvi jelenségeket azóta is, mióta először szóba kerültek, szorgosan megfigyeltem s itt összeállítom az előttem ismert példákat (amiket én és Zolnai már említettünk, azokat TMNy. és Z. jellel látom el).

a) Segéd magánhangzó nélkül: Istennek nagyobban *fenlhető* irgalma (Czeglédi: OrszRoml. 227); *fényljék* (Döbrentei, Z.); *fényljenek* (Bajza, TMNy). — Magátul *meg ne hasonlyék* (Pázm., így Pós., NySz). — Magával *meghasonlva* (Szász K. Téli rege 1 : 2). *Meghasonlj,* minekelőtte megvíszsz (Dug. Péld. 2 : 160). — *Villámlyon* (Verseghy: Rikóti M. 101). Hadd *villámliék* (így, Székelység, MNyszet 5. k). *Villámlva* röpülsz (Szász K. TMNy). — *Meg-szóllamlván* (Bíró Márton, TMNy). — Ily célzás *rejlhetik* Thurzó levelében (Szilády Á. TMNy). *Kifejlve, fejlhetett* (Kisf.-társ. Évi. TMNy). — Ettől *csömörltem* meg (Arany, TMNy); *megcsömörltetik* (Arany Lev. 1 : 239). — *Tündökljék* (1582-ből s 1604-ből NySz., 17. száz. Révai Gram. 721). — Szabadon *lélekzhetem* (Kazinczy, TMNy); *lélekzve* (Jókai: Eppur si m. 3 : 160). — Hogy szavaim úgy ne *hangzzanak* (Kaz., TMNy). Szép ajkakon *viszhangzzék* éneked (Bajza, TMNy); — Lakájok lelkében *fogamzhatnék* meg az a gondolat (MFigyelő 3. évf. 1 : 6). — *Fürdjék* a hóban két kezünk (Fejes István, Fővárosi Lapok 23 : 496); *fürdjünk* (gyermeknyelv).

b) Segédhangzóval: Kewanom hogy *feenellyetek* (ÉrsK. 221. Z.); *fenelnek* (VirgK., TMNy); *fenelueen* (HorvK. 100). — *Meg volt hasonolva* (Jókai). *Meg ne hasonoljatok.* (Szarvas G.) — *Villámoljam, jál, jék* és *villámljam, -jál, -jék.* (Révai Gram. 721—2). — *Villámolna* (Vajda J. Kis költ. 80, MRemekírók). *Megvillámoltatja* (napilapból Z.) — *Csillámoljál,* édes napom (Gyarm. Nyelvm. TMNy). *Föl-fölcsillámolhatott* egy biztató gondolat (hetilapból Z.). — *Beiramolt* a sürűbe (Népk. gy., TMNy). — *Megcsömörölve* (Jókai). — *Hanyatolván, hanyatoljon, elhanyatolhatott* stb. (17. 18. száz. NySz). — Hogy *cseteljékbotoljék* (napilap 1883, Z.). — *Tsukolva:* singultim (SzD.) Ne *csukoljál* (Gyarm. Nyelvm., TMNy). *Csukolva, hadd csukoljon* (Nép, Borsod, Kecskemét, TMNy). — Mibennünk *tündököljék* a te országodnak hatalmassága (Pázm., Révai Gram. 721). — Előre tehát, hogy az alkalom *el ne sikoljék* (Pet., Z.). — *Vonagolva* (Vör. Eger 3 : 539). — A tüdő az egésznek *lélekezzék* (Tud. Gyüjt. 1832, TMNy); *lélegezhessék* (Miksz., FővLapok 23 : 572). — *Meg ne rögözzön* gyermekedben valami rossz erkölcs (Fal., NySz). — *Fogamozhatik* (Pesti Hirlap 1886). — A *virágzik* igéből: *virágozzon, virágozva, virágozhat, fölvirágoztat;* és *virágzanak, virágzani* mellett *virágoznak, virágozni.* Hasonló alakok a *rajzik* igéből, vö. *rajozó, rajazott* NySz. és „új csapatok *rajoznak* ki" (Jók. Erd. ar.[1] 2 : 72). *Fajzik:* „a szarvasok *fajoznak*" (Melius)~„a szarvasok *fajzanak*" (Károlyi, NySz).

c) Legérdekesebb ez a harmadik kifejezésmód, mikor t. i. zavarában úgy segít magán a nyelvérzék, hogy a szokatlan alak elkerülésére vagy más szót (körülírást, rokonértelmű szót, más szerkezetet) használ, teszem *fényljen* helyett *fényeskedjen, világítson, fényt vessen, ízljen* h. *jól essen, ínyére legyen* stb. — vagy pedig a szónak a képzését megváltoztatjuk: valami visszaható vagy gyakorító képzővel toldjuk meg, vagy pedig az *-l* vagy *-z* képzőt más alkalmas képzővel helyettesítjük. Ilyen példák a következők:

Hogy az ország.. azt *ne sínlelje meg* (1882-i napilapból TMNy). — *Fejlődjön, fejlődhet* (vö. *fejljen, fejlhet?*). — *Fényledjen, bomlodjon, csuklodjon, siklodjon* (Szatmár m. Z.); *csuklodjál, meg ne botlodj, botlodjon* (Dunántúl, TMNy). — Hogy *meg ne döglődjék* (Háromszék). — *Hanyatlódjék* (egy újabb tanulmányból id. Nyr. 35 : 48). — *Foszlódhat* (l. fönt). — Nincs mód rá, hogy ne *ízledjék* (Somogy, Nyr. 27 : 21, eh. *izljék*). — *Lélegzeljen, lélegzelhet* stb. (az irodalomban se ritkák, vö. *fellélekzelve* SzászK., TMNy). — *Villámozva* (Tompa, TMNy). — *Fogamzik* fölszólítója helyett: *Fogamodjék* is meg rajta az átok (népdal Nyr. 26 : 192). — Vö. még: *ugrodjon* (Szatmár m.), *ugrodhat* (Miskolc), *ugrójon* (Gyermeknyelv).

Az iménti esetekhez hasonló az, hogy a *tetszik, látszik* igék fölszólítóját némely vidéken, pl. Szatmárban (Z.) és Szilágyságban, így mondják: *tetszedjék, látszodjék*, Udvarhelyben *látszodjék, hallatszódjék* (Nyr. 32 : 518). Ugyanis kevés *tsz* (ill. *c*) végű igetőnk van, s a *metsz, tetszik* és *látszik* igéknek rendhagyó a fölszólítójuk, az *sz* nélküli tiszta tőből: *mess, tessék, lássék; hallatszik* csak a 19. században terjedt el, azelőtt *hallatik* volt, és fölszólítója *hallassék*. Csak az egy *játszik* igének van *sz*-es fölszólítója: *játsszál*, de ehelyet is több vidéken *játszodjál (játszodik* régi képzés). Azért ennek az analógiájára amazok helyett itt-ott a toldott alakot használják, valamint Háromszékben az *ismerszik* igéből is (mert több *-rsz* végű igénk nincsen): *ismerszedjék* (MNyszet 6 : 242)[1] De viszont a *játsszál* = *jáccál* formájára a többi *tsz*-végünek is keletkezett *c*-hangú fölszólítója, s több vidéken mondják: *láccék, hallaccék* (Nógrád, Ung m.), *látszon, hallatszon* (Orosháza, Nyr. 32 : 518), sőt *messe* helyett *mecce* (Békés m. Füzesgyarmat). Nagyon elterjedt ez a keverék forma: *látszassék* (MNy. 2 : 288, Nyr. 32 : 518).

III. ***Taplaja*** fordul elő *taplója* helyett ez évfolyam 292. lapján. Én bátor voltam ezt az alakot megkérdőjelezni, de a gyöngébbek kedveért meg kell magyaráznom a kérdőjelet. Azért kételkedek az adat hitelességében, mert a *tapló* szónak ezt az alakját, noha az ilyenekre mindig figyeltem, soha meg nem figyelhettem, se az élőbeszédben, se az irodalomban, az adatot harmad kézből kaptam s így nem tartottam biztosnak, éppoly kevéssé, mint ha efféle idézetben azt találtam volna: a káka *csomaja*, a kender *tilaja*, a hordó *dugaja*, a szomszéd *kutyaja* v. *gidaja*, a hámor *kohaja*, a pék *cipaja*, a kis Jancsi *nagyapaja*, a király *szabaja*, a katona *csákaja*, a koldus *mankaja*, a sírásó *ásaja*, hazánk *jöveje*, a víz *szűreje*.. ehelyett: *csomója, tilója, gidója, csákója* stb. stb. Kétségtelen ugyanis, hogy nem minden *-ó ő* végű névszónak van ilyen alakja. Mármost lehetséges ugyan, hogy volt valamikor vagy van valahol *taplaja* vagy *csomaja* is valakinek (nem vagyok csalhatatlan s nem vallathatom a Mindentudó doktort), de a józan kritika követeli, hogy ha harmad kézből kapok ilyen alakot, ne fogadjam el kételkedés nélkül.

A köznyelvben s az irodalomban leginkább csak azok a főnevek járatosak a *disznaja, tüdeje*-féle alakban, amelyek igen gyakran fordulnak elő birtokviszonyban. Nyelvjárásokban és egyes íróknál sok mást is találunk, s azt tartom, még senki nem gyüjtött össze több példát, mint én a TMNy. 342—344. lapjain. Az ott közöltek kiegészítésére szolgáljanak a következők:

[1] Szabályos alakja is ritka: „hogy...*kiismerszszék*" Nyr. 14 : 400.

Fertő: „nyomoruságod bűzhödt fertejébe" (Borsszem Jankó 684 : 3). — *furkó:* a mesém *furkaja* (a java, Nyr. 22 : 522). — *hulló:* a széna, a gyümölcs stb. *hullaja* (és *hullója,* Székelyföld MTsz). — *kendő: kendejét* (Népk. 3 : 162), *zsebkendejök* (uo. 103). — *komló: komlaja* (kétszer) és *komlaját* (1607-i székely oklevélben). — *koporsó:* „nagy *koporsajában*" (Pet. A rab ; ellenben a NySz.-ban csupa *koporsója* van, így még MargL. 194). — *menyegző: menyegzejét* Pázm. Préd. 160, *menyegzeinek* uo. 239. — *olló:* Mit hánytok énrám ily komor szemet? Avagy enyém a végzet *ollaja?* (Arany : János király 4 : 2). — *patkó: patkaja* (egy adat a NySz-ban, két adat Háromszékből Nyr. 8 : 374). — *posztó:* Mente *posztaját* tízszer is megfordítaná (Dug. Péld. 1 : 150). — *szelló: szelleje* (Szász K., de *szellője* pl. Verseghy : Anal. 1 : 208), — *szerető: szereteje* Révainál s (Gram. 499). — *szüleje* Pázm. stb. NySz. — *ütő:* „harang és az *üteje*" (Nyr. 2 : 468). — Háromszékben, Nagybaconban azt is mondják: *kopaja, siklaja (= csuklója), utaja*[1] (Konsza Samu értesítése). — A Balaton partján, Kővágóörs vidékén jegyeztem föl ezeket: Négy forint volt *akaja.* A *birajáit* megverte! Kevés *iraja* volt, nem csinálhatott vajat. Nagyon sok a *savaja* ennek az alutt-tejnek. A zsáknak a *köteje.* Ellenben Édes Jenő szerint uo. azt mondják: *ajtója* (NyF. 40 : 28). — Más *ó ő* hangú alakok: *bőlchőie* Telegdy : Evang. 1 : 67, *szülőink* uo. 191, *agyvelője* Fal. 308, a ház *belsője* KisfK. Víg besz. 121.

IV. **A *hatalom*-féle szók** kötőhangzója minden nyelvtanunk szerint nyilt *a e.* Érdekes Verseghy tanítása, szerinte nyilt a kötőhangzó, ha az *-alom elëm* szóvég képző, pl. *hatalmak, félelmek,* ellenben zárt, ha nem képző, s itt ezt a két példát adja: *cimbalmok, petrezselmëk* (Anal. 1 : 137[2]; hozzáadhatjuk az *almot, gyalmot* és *malmot).* Már TMNy-omban megjegyeztem, hogy az *-alom elëm* képző után is „csak ma oly általános a nyilt hang" (283) és idéztem a 16—17. századból s a háromszéki és pécskai nyelvjárásból néhány ilyen zárt-kötőhangzós alakot: *lakodalmom, diadalmot, tilalmot* stb. Azóta jobban megfigyeltem ezeket s azt látom, hogy egyes vidékeken (különösen a Székelyföldön) és egyes íróknál (pl. a régiségben Telegdynél, újabb korban Aranynál) elég gyakoriak. Nem árt tehát a már idézett példákat a következőkkel megtoldani.

ragalmozoi Tel. Evang. 2 : I, lakodalmokban, szidalmokcal 2 : III, hatalmot 2 : 332 (de ragalmaz, szidalmazoi uo. 2 : I); bizodalmod, iutalmod Fort. Szer. 16. száz. Ib, K stb.; nyugodalmot Bethl. Önél. 410; lakodalmot Gyöngy. MV. 3 : 386, diadalmokot uo. 2 : 293; nyugalmom, jutalmom RMKtár. 35 : 108. jutalmomat 118, oltalmom, nyugodalmom 147 stb. (18. századi erdélyi kéziratokból); elhatalmozott Földi J. Nyelvkönyve, előszó; irgalmos uo. a Mondattan V. §. 1; unalmot,ríme: cimbalmot Csok. Dor. I, siralmod Csok. Lilla 1 : 1; Gyarmathy szerint a székelyek mondják: alkalmos, Nyelvm. 1 : 360; Lőrincz K. szerint Háromszékben: lakodalmot, nyugalmom v. -am, MNyszet 6 : 211; szerelmös Udvarh. m. Más, szóbeli értesítések szerint így mondják Gyöngyös vidékén, továbbá Szatmár és Szabolcs megyében; és kétségkívül a szalontai népnyelvből vette Arany is, mert elég sürüen használja: hatalmot Csaba 2. dolg. 4. és 7. vszak, Hátr. versek 174, hatalmos uo. 48, hatalmod BH. 2 : 29, hatalmom 1 : 19, 22, 2 : 26, „uralmot, birodalmat osszon" (így) Hátr. v. 27; uralmot BH. 3 : 27, uralmom 10 : 42, birodalmodra TSz. 4 : 14.

[1] Különös, hogy rendesen *utója,* holott *eleje;* pl. *Elejét, utóját* meghánytam tettemnek (Arany : MO. 1 : 10).

[2] Fogarasi J. tárgyalva ezeket az 1839-i Figyelmezőben (104 stb.) azt tanítja, hogy a kettőnél több taguak nyilt hanggal ejtődnek *(oltalom* stb.), a kéttaguak pedig zárt kötőhangzóval.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Irta **Réthei Prikkel Marián.**

Káromszó, pironszó.

Ez a két homályos eredetü összetett szó ma már csupán a népnyelvben járatos, az első csak az Alföldön, a második Dunántúl is. A *káromszó*-ra a következő adataink vannak:

Káromszó: káromkodás (alföldi tájszó). „No megállj, majd bepaprikázza éds anyám a szádat a káromszóért." (Nyr. 14 : 95). Káromszó (halasi tájszó): káromkodás (Nyr. 43 : 269). Káromszó: „Në vëdd a nyelvedre azt a káromszót, mêr mëgvér az Isten" (Nagyszalonta, Nyr. 43 : 269).

A *pironszó*-t már Sándor I. Toldalékja ismeri: „*Piron szó.* Convicium, vox asperior" (303). Megvan továbbá Czuczor—Fogarasi szótárában: „*Pironszó:* szó vagy beszéd, mellyel valakit pirongatnak, melyre el kell pirulni". A MTsz. két helyről közli Erdélyből *pirongszó* alakkal és 'pirongatás' jelentéssel. Legújabban pedig a Nyelvőr közölt rá egy adatot (43 : 270). Nagyszalontáról: Pironszó: „Nem ír néki a pironszó sëmmit; vigyáznom köll, hogy pironszót në kapjak." Ezt egyébként magam is ismerem Dunántúlról a következő népdalszövegben: „Voltam én már templomban is eleget | Ott se kaptam én a paptól pironszónál egyebet."

A két összetétel, mint látnivaló, alakra is, jelentésre is közel áll egymáshoz; tehát egyik eredetének földerítése a másikét alkalmasint megkönnyíti. Ennélfogva bátran megpróbálkozhatunk származásuk titkának fölfedésével.

Vegyük elsőnek a *káromszó*-t boncolás alá.

Noha a *károm* rész ma már csak ebben az alföldi összetételben él, de minden bizonnyal benne van a *káromol* = blasphemare, schelten, schmähen és a *káromkodik* (eredetibb alakja szerint: *káromlkodik:* blasphemare, lästern igékben is; következőleg valamikor önálló főnévi jellegének kellett lennie.

Kresznerics F. a *káromkodik*[1]-hoz (rendes szokása ellenére!) ezt a származtató észrevételt teszi: „A régi magyar, ha kára történt, hihető, azt szórta: *károm-károm*, illyen, amollyan *károm* esett, történt, és innen mondatott az ollyan, hogy *káromkodik*, és ez hihetőbb, mint azt állítani, hogy *károm* régi szó volna és annyit tenne, mint maledictum, dirae, exsecratio v. convicium, asperior vox." (Szót. 1 : 298.)

Tudni kell, hogy ennek a megjegyzésnek éle Sándor Istvánra van irányítva, ki Toldalékjában régi (R.) szónak jelzi a *károm*-ot. Én nemcsak az alföldi károm-szó-ra való gondolattal, hanem egyéb nyomós okoknál fogva is Sándornak adok igazat. Sőt egy lépéssel tovább menve azt állítom, hogy a *károm* szóforma *károl* ige közletésével a *kár* = damnum, schade főnévi alapszóra megy vissza ilyeténképpen: *kár* > *károl* > *károlm* > *károm*. Hogy állítá-

[1] Vámbéry a *kara* = fekete szóval összefüggő *karga* = átkozni, szidni igével akarta a káromkodik igét rokonítani (Magy. er. 384.), de származtatása minden alap nélkül való.

somat valószinüvé tegyem, rámutatok arra, hogy már magát a *kár* alapszót is szokták erkölcsi értelemben alkalmazni. (Vö. Sok károkat szerez a szapora szóllás. Pázm. Préd. 813.) Még inkább áll ez igei származékaira, a *károsít*-ra és a *károl*-ra:

Walakyt gonoz hyrbeen kewltetel awagy meegh yteltel, awagy karosytotal. (ÉrsekujvK. 381.) Ha isten jóvallya, bár sok szű károllya [= sajnálja], de reá kerül a szer. (Felv., Dics. 57.) — Olly dolog, mellyet valakinek károlnak: res invidiosa (PPBl.)

A *károl* igének rendes jelentése régenten 'sajnál' volt; a Székelyföldön ma is az (l. MTsz). De bizonyosan kellett lennie emellett egy másik, t. i. opprobrio, ignominia afficit, azaz: (erkölcsi kárral =) gyalázattal, kisebbítő, sértő, becstelenítő szóval illet, szid értelmének is. Kétségtelenné teszik ezt a vele szinonim *gazol, mocskol, piszkol, rútol* igék:

A nagy anyámat szüntelen gazolta, mocskolta. (1759. Hazánk 1 : 137.) — Lustos nyelvével minden embert piszkol. (Cz.—F.) — A sok jövőjáró ember rútól, mocskol, szidalmaz és vér minket. (RákF., Lev. 1 : 251.)

Hogy pedig a *károm* (< **károlm*) szóforma, melynek eredeti jelentése: erkölcsi kártétel, meggyalázás, szidalom, közvetlenül a gyaláz, szid értelmü károl igéből *-m* főnévképzővel való alkotás, arra szembeötlő tanubizonyság a rokonértelmü *rágalom, szidalom, rútalom, fegyelem* nevek szintilyen képzése. S ezekhez adható még erősítőül a továbbképzett *káromlat* = blasphemia, lästerung (l. NySz.) szóalak is, amely éppen ugy viszonylik alapszavához, a *károm*-hoz, miként ez a magáéhoz: a *kár*-hoz; az *-at* képző az *-m*-mel egyértékü.

A *károm* etimonjának megfejtése most már könnyebbé teszi a rokonértelmü *piron* szóforma származásának földerítését. Az idézett analogiák eleve is valószinüvé teszik, hogy ez a *pirít, piros, pirul, pirók* (= vörhönyeges) rokon szavakból kikövetkeztethető rubor, rőte, illetőleg rubor, rot értelmü **pír* alapszóra megy vissza, melyből ugyanúgy alakult ki, mint a *károm* a *kár*-ból, tehát: **pír* > *pirol* > *pirolm* > *pirom* (vö. *fájdalm* > *fájdam, hatalm* > *hatam, jutalm* > *jutam, nyugolm* > *nyugom* stb. l. NySz.) és (a gyakori szóvégi *m* > *n* hangváltozással *suttom* > *sutton, hiszem* > *hiszen, talám* > *talán* stb.) > *piron*. Erősítő analógiául szolgálhat e kialakulás valószinüségére a szinonim *rutalom* főnévnek szakasztott ilyen képződése. Ez ugyanis történetileg igazolhatóan akkép jött létre, hogy a *rút* melléknévből előbb *rutol* igét alkottak (l. NySz.) eredetileg: rúttá tesz s hasonlatilag: szid, gyaláz, mocskol értelemmel; s ebből azután *-m* képzővel **rutolm*, illetőleg tovább *rutalm* és *rutalom* lett (l. NySz.). Tehát a *piron* forma is ilyeténképpen egy **pirol* (eredete szerint am. rubefacit, pirít és hasonlati átvitellel: increpat, szid, gyaláz) denominális igére vezethető vissza, amely úgy viszonylik a közönséges *pirul*-hoz, mint a *rutol* a *rutul*-hoz.

A *piron* származtatásában eddig jóformán egyszerü okoskodással jutottam el. Utóbb a véletlen történeti adatot is adott kezembe következtetésem igazolására. Olvasván ugyanis a Katalin-legendát, megtaláltam benne a *piron*-a *pír* alapszóval egybekötő igealakot a következő (1782—3) két sorban: („Imperator ad virginem)“:

Es Isteneketh nem *porlanal*
Es ellenwnk ygi nem yarnal.

Itt a *porlanál*[1] igeformának értelme nyilván am. szidnál, gyaláznál, piszkolnál. Következőleg ez nem lehet más, mint a *pirol* igének föltételes módú eredetibb alakja (**porlanál* = *pirlanál*), melyet a legendának ezen sorai is eléggé megvilágítanak (a császár szavai Katalinról):

Vö. ugyanott: „Es hatalmas ysteneket
Megh rutol mynt ewrdegőket" (2032—3. sorok).
„Jo mester czak ne *pyrongas*
Es beszedewddel meg ne *porycz*" (2064—5.)

Látnivaló tehát, hogy a Katalin-legendában történeti bizonyság is van származtatásom valószinüsége mellett. Viszont legkevésbbé sem szólnak ellene a Heltainál olvasható *pirongság* szóalak és az erdélyi *pirongszó* tájszóforma, mert az első igazában közvetlenül a *pirong* (vö. *szégyeng* NySz.) igéből való képzés, vagyis nem egy a *piron*-ból való *pironság*-gal; a *pirongszó* pedig könnyen érthetően egyszerü belső analógia eredménye a gyakori *pirongat* ige hatása alatt.

Szemérem.

A magyar szókincs eme kétségtelenül eredeti tulajdonának származása mai napig nincs elfogadhatóan tisztázva. Próbák ugyan történtek a megfejtésére, de részint csak úgy találomra, hangzás után, részint nem megnyugtató eredménnyel. Annak a már Sándor Istvánnál megtalálható (Sokf. 7 : 231.) s régibb szótáríróinktól is terjesztett ötletnek, mely szerint *szemérem* = *szem* + *érelem (érem)*, azaz: szemnek érése, semmi komoly alapja nincsen. Halász Ignác, ki a Nyelvőr VIII. kötetében *-m* képzős szavainkat magyarázta, semmire se ment a *szemérem*-mel, mert a „nem elemezhető szók" közé sorozta. (491.)

Simonyi Zs. Tüzetes magyar nyelvtanában ugyan az *-m*-képzős biztos magyar példák között említi (484. l.), de bővebb magyarázatot nem ad róla. Igaz, hogy fölhozza a csallóközi *szemérli* = szégyenli igét, melyből a *szemérem* származhatott; ám ezen alapige eredetéről nem nyujt felvilágosítást. Mindössze annyit említ, hogy a *szemérli* „talán csak a *szégyenli* mintájára keletkezett". Ez körülbelül annyit jelent, hogy a *szemérem* etimonja bizonytalan. Pedig Simonyi kiinduló pontja tulajdonképpen helyes, sőt a képzőt is helyesen állapítja meg, csak az hibája, hogy az alapszót homályban hagyja. Ennek földerítése célja e hozzászólásomnak.

Én Simonyi magyarázatából elfogadok annyit, hogy a *szemérem* a Csallóközben maig élő *szemérel* 'szégyenel' igéből való *-m* képzős főnév. De semmi esetre se fogadhatom el azt, hogy a *szemérel* a *szégyenel* analógiájára keletkezett. Ez az ige szerintem egy *szemér* névszói alapszóra vezethető vissza. Nyomós történeti adattal bizonyíthatom ezt: az Ehrenfeld-kódexben előkerülő *szemérség* = gyalázat, szégyen. (Banatban es vezelben meg vegeztetnek es *zemersegben:* in opprobrio 116.) Nyilvánvaló, hogy ez a *szemérség* egy *szemér* névszóból való képzés (vö. *szégyenség* NySz.). Az is felette valószinü, hogy a csallóközbeli *szemérel* igének ugyanez az alapszava.

Kérdés azonban: mi ez a *szemér* névszó?

[1] A *porlanál* oly változata a rendes *porolnál*-nak, minő pl. a *törlenél* a *törölnél*-nek.

Véleményem szerint nem lehet egyéb, mint az egykoron arcot, ábrázatot, tekintetet jelentő (l. NySz.) *személy*, eredetibben *személ* (így több régi nyelvemlékben!) főnév. Ezt abból következtetem, hogy a magyar észjárás a szégyenérzetet, illetőleg a szégyenérzet hiányát főleg az arccal, illetőleg az arcnak mintegy hiányával szokta appercipiálni. Bizonyító példák a régiségből:

Bizony egy orczás [= pudicus, honestus] mezei ember-is fől nem vennéie ez féle kuarcot. (Zvon., Pázm. P. 72.) — Leanzonak orczátlan tanczolata. (Decsi, Préd. 54.) — Nintsen ortzája: periit illi frons. (MA.) — Szentelenül orcza nélkül valakire valamit fogás: jejuna et frigida calumnia (PPB.) — Stb.

Czuczor—Fogarasi ezt állapítja meg az *orca* képes használatáról: „*Orcza:* képes kifejezéssel am. szégyen, minthogy a szégyen az orcán változást, pirulást szokott okozni, honnan: *se orczája, se pofája* am. a szemtelen emberhez és kutyához hasonló."

Valamint az *arc*-cal, úgy kétségtelenül a vele egyértelmü *személ*-lel is kifejezhették egykoron a pudort és az impudentiát; mondhatták azt is: *személes* = szégyenlős, félős, meg: *személtelen* = szégyentelen, szemtelen.

Kérdés most már: mily úton-módon származott le a *személ*-ből a *szemérem?* A leszármazásnak, úgy vélem, négy mozzanata volt. A *személ*-ből elsőben *személel* (= mintegy arcára, személére vesz, arcával, személével érez, miként: *szível* am. szivére vesz, szivével érez) igét formáltak. Ebből továbbá hasonlótlanítással (dissimilatio) *szemérel* (= szégyenel, ma is így Csallóközben!) lett, amelyből utóbb egész rendesen **szemérelm* (= szégyen) főnév képződött. És ez végül természetes hangfejlődéssel (vö. *értelm* > *értem, fejedelm* > *fejedem, félelm* > *félem, veszedelm* > *veszedem* stb. l. NySz.) *szemérem*-mé vált. Minekutána az eredeti *személel ige szemérel alakot öltött, alapszavának eredeti értelme (= személére vesz) lassan elhomályosult. Ennek pedig az lett a következménye, hogy — talán a szinonim *szégyenel: szégyen* analógiájára — külön *szemér* (= szégyen) alapszót hoztak ki az elváltozott igeformából. Ez a kikövetkeztetett *szemér* szolgált azután alapul az Ehrenfeld-kódexben olvasható *szemérség* főnévnek. A *szemérel* (< **személel*) és a szemérség ilyetén kialakulására találó hasonlóság lehet a köznyelvi *becsmérel* igének esete. Ez tudniillik kétségtelenül egy eredetibb *becsmélel kétszeresen gyakorító igealakból vált ki disszimilációval (l. NyK. 26: 4.) Az utóbb elhomályosult alapu *becsmérel*-ből azután külön *becsmér* alapszót következtettek ki, és ebből végre *becsméres* és *becsmérez* szóformákat (l. MTsz. és NySz.) képeztek.

A *szemérem*-nek eredetibb (*-lm* képzős) *szemérelm*-ből való kialakulására történeti bizonyságképpen hivatkozhatom a régiségben egymás mellett élt azonos scheltwort, schandrede értelmü *szidalom-beszéd* és *szemérem-beszéd* (vö. Szidalom beszédőckel illeti. Helt., Mes. 193. ~ Zennyenek meg zemeerem bezeedet zolny. ÉrdK. 572b.) analog összetételekre.[1]

[1] A *szemérem* létrejöttéhez alaki s még inkább jelentésbeli szempontból feltünően hasonlít a *figyelem* = attentio szónak keletkezése. Ez, mint tudnivaló, a *fül*, eredetibben **fil* alapszóra vezethető vissza, melyből először **filjel* (*füljel* ~ **személel*) 'füllel érez, azaz: vigyáz' ige származott. A **filjel* utóbb *figyel*-re (~ *szemérel*) változván, alapja lett a *figyelm* (~ *szemérelm*) főnévnek.

Adj lépért?

A Thaly K. kiadta egyik XVI. v. XVII. századból való lakodalmi énekben (Házasságra jaj magam...“ VÉ. 1 : 404—412) olvassuk a következő homályos végü versszakot:

„Böcsületnek okáért
Menjünk el egy kevéssé
Mátkádnak kedvéért
Ládaemelésért,
Adj lépért, adj lépért“.

Mi lehet ez az *„adj lépért, adj lépért“?* Thalynak úgy látszik, sejtelme sem volt róla: mit jelenthet, mert kérdőjelet tett melléje. Valóban a szövegből csupán annyit lehet kivenni, hogy valami házasélethez szükséges tárgynak neve, még pedig olyané, mely a menyasszony hozományához tartozott. Hogy a népnyelv sokszor segítségünkre jön a régi szavak megfejtésében, ez esetben is bebizonyosodott, mert ott akadtam rá az *adj lépért*-nek eredeti, romlatlan képmására. Ez pedig nem más, mint a Székelyföldön használt *ágylep*, azaz: *ágy-lep* (összetett) szó, melynek jelentése: ágynemü, ágylepel. Hogy az adj lépért igazában az ágylepért hibás kiirása, ahhoz nem férhet kétség.

HÁLA.

Irta **Zolnai Gyula.**

Ez a szavunk *-a* végű névszavaink között egyedül áll abban a tekintetben, hogy a ragos és képzős alakokban szabályszerűen mutatkozó hosszú *á*-t némely kifejezésekben a nevező-formában is fölmutatja, ú. m.: *hálá Istennek, hálá legyen az Istennek,* s mint a TMNy. mondja (287. l.), „ennek hatása alatt más alakokban is, főleg összetételekben: *hálá-adó, hálá-adás* (így még Aranynál Keveh. 38); «a tisztelet és *hálá* adóját»[1] Lovász Nyelvúj. 16.“

A NySz.-ból az alakváltozatok adatai alapján azt hinnők, hogy a *hálá* egyszerű nevező formájában is előkerül még kódexeinkben. Ha azonban a két adatnak, amint kell, utána nézünk, csalódás lesz a részünk. A CzechK. kérdéses helyén u. i. (a forrásjegyzék figyelmeztetése szerint a RMNy. II. 30. lapján, magának a kódexnek azonban 66. oldalán) csak a szokásos hálaadó kifejezés fordúl elő: *„haalaa* legyön halaloderth.“ Az ÉrdyK. 62b. lapjának *halaa* adata pedig szintén nem önálló nevező-alak, hanem összetételes kifejezésben fordúl elő: *halaa adasra,* azaz hálá-adásra, amint föntebb még Aranynál is láttuk.

A MTsz. a szokásos fölkiáltó kifejezések mellett: *hálá légyön..., hálá istennek* és megfordított szórenddel: *istennek hálá,* egy puszta nevező-alakkal kecsegtető adatot is fóljegyez Debrecenből; de ha megnézzük a forrást, az az alapos gyanunk támad, hogy a *hálá* mint nevező Debrecenben sem lehet általános formája a *hála* szónak. A debreceni nyelvjárásnak akkor még ifjonti leírója, Kúnos Ignác ugyanis csak sebtében veti oda, hogy „eredeti hosszúságot őríztek még meg a következő szók: *hálá, vélem“* stb. (Nyr. 9 : 161). Ez a megjegyzése azonban, mint kezdő nyelvjárásleíróknál annyiszor tapasztalhattuk, csak elhamarkodott általánosítás lehet, s igen valószínű, hogy Kúnos is csak a már említett szólásokban és összetételekben hallotta a *hálá* ejtésmódot. (Oláh Gábor nyeljárástanulmányában: A debreceni nyelvjárás, NyF. 26. sz., a *hálá* nincs említve.) Ennélfogva a hagyományos fölkiáltó szólásokon és az össze-

[1] A forrás szerint helyesen: adaját.

tételeken kívül igazában csak Lovász Imrének *Értekezés a' magyar nyelvújításról, és annak némelly nevezetesebb hibáiról* (Pest, 1835) c. művében fordúl még elő a *hálá* nevező alak. Ehhez én még egy biztos adatot idézhetek Gyulai Pál beszédéből. Az ő egyetemi előadásaiból a 80-as években (1882—87) jegyeztem volt föl magamnak a következő mondást: „A *hálá*, mellyel a Báthory-családhoz viseltetik" stb., s így mondta Gyulai, amint magamnak pontosan fölírtam, három ízben is ugyanazon az órán, mert mint sok előadó, ő is meg-megismételgette egy-egy mondását. A hálálkodó kifejezésben bizonyára több vidék ma is állandóan a *hálá* alakkal él. Én csak egy érdekes adatot hozok föl még erre, amelyet egy Erdővidékről (Udvarhely m.) való tanítóképzői tanár közölt nem rég velem, hogy t. i. szülőföldje vidékén újabban a ragjavesztett *hálá Isten'* kifejezést is mondogatják fordított szórenddel, így: *Isten hálá!* Ez nyilván a *hálá Istennek* ~ *Istennek hálá* váltakozó szórend hatása alatt támadt, s idegen fülre szokatlanúl hangzik.

Hogyan magyarázható mármost ez a régen általános és máig is fönnmaradt hosszú magánhangzós *hálá* alak?

A *hála* szó tudvalevőleg szláv eredetű (< szlov. *hvála*, l. Melich: Szláv jövevényszavaink I. 2 : 262—264), s a magyarban a nevező alakban szabályszerűen *-a* véghangzót várnánk. Simonyi szerint „a *hála* olyan rég meghonosúlt szó, hogy még az *á* végű nominativusokhoz csatlakozott s *hálá* lett belőle" (TMNy. 287). Eszerint a *hála* azért lett volna *hálá* ejtésűvé, mert átvétele korában a mai *-a* végű névszók (*fa, búza* stb.) még nevező alakjukban is *-á*-val hangzottak, s ezekhez a nevezőkhöz csatlakozott volna a *hála* > *hálá* is. Ez a nézet azonban szerintem igen valószinűtlen. Alig hihető ugyanis, hogy annyi hasonló *-a* végű szláv eredetű szavunk között (pl. *bába, bánya, csorda, donga, eszterha, gomba* stb. stb.), amelyeknek szláv eredetijük is *á*-val (nem *o*-val) végződik, egyedül a *hála* csatlakozott volna a még hosszú magánhangzójukat megőrzött *-á* > *-a* végű tövek csoportjához. Az is föltünő volna, hogy szláv szavainknál is régibb, honfoglaláselőtti török jövevényszavaink (*alma, árpa, balta* stb.) között sem akad egy sem, amely a nevező alakban máig is *-á*-t mutatna, holott ezeknek átvétele korában az eredeti finnugor *-á*-tövek (pl. *fá*, ma *fa* stb.) minden bizonnyal a ragtalan formában is *-á*-val hangzottak még.

Azt hiszem, hogy a *hála* szó kivételes *-á* véghangzójának, mint teljesen magában álló jelenségnek, egészen különös okból kellett származnia; azt hiszem ugyanis, és talán alig tévedek, hogy a *hálá* alak a szokásos hálálkodó kifejezésekben valami utóbb elhomályosúlt ragelemet hordott magában, amely máig fönnmaradt szóvégi *á*-ját egészen érthetővé teszi. Ez a rag szerintem a lativus *-á, -é* lehetett, amelynek a ma külön ragformának érzett *-vá, -vé* csupán továbbfejlődése (l. Szinnyei, JSFO XIII8. 10, NyK. 40 : 357, és Melich ui. 233. stb.).

Az *-á, -é*, illetőleg *-(v)á, -(v)é* ragnak ugyanis essivusi használatát is ki lehet mutatni. Ilyen használatot tükröznek a régies *adóssá* (*< *adósá*) *marad, özveggyé* (*< *özvegyé*) *marad* stb. kifejezések (a. m. adós marad, adósúl marad stb.), továbbá a következő ritkább kifejezésmódok: *híremmé* (* *híremé*) *van* v. *lesz*, a. m. híreműl van v. lesz, tudomásom van v. lesz vmiről (l. Simonyi: MHatározók I.) 317., illet. 315. l.). A *hálá* alak tehát szerintem eredetileg *hálá-á* volt s alkalmasint a *hálá-á* (azaz háláúl) *légyen Istennek* szólásban merűlt föl először, amelyben a tővégi *-á* a lativus-essivusi *-á* ragga

természetesen azonnal egybeforrt, épúgy mint ahogy az *-úl, -ül* rag eredetibb *-ól* alakjának *ó* hangzója egybeforrt a *jó* melléknév végmagánhangzójával a mai napig is kivételes *jól* (* *jó-ól*) határozószóban. A gyakori használatú *hálá* (*< *hálá-á*) *légyen az Istennek* kifejezésben megrögződött *hálá* alak megmaradt aztán a szólás rövidült formáiban is: *hálá Istennek, Istennek hálá*, majd tovább terjedt az összetételes kifejezésekre is: *hálá-adás, hálá-adó, háládatlan* (< *hálá-adatlan*, az összevonást befolyásolhatta a régen közönséges *hálátlan* melléknév is), s végre mindezekből elvonódhatott önálló nevezőalakká is Lovász említett példájában és Gyulai Pál beszédében.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I. Pótlások a NySz.-hoz.

Debreceni Kalocsa János: Isten ajándékával való Kereskedés, avagy Énekek énekének magyarázattya c. 1690-ben befejezett és 1693-ban nyomtatásban is megjelent könyvét ott találjuk ugyan a NySz. forrásmunkái között (DKal: Ker.), de igen kevés a belőle vett idézetek száma s így sok érdekes adat kimaradt ebből a 478 oldalra terjedő könyvből.

alábocsátkozás: az el-aluvás jelenti a' meg-lassodást, alá-bocsátkozást és egy kevéssé való megszünést. 308.

árnyéktalanság: ... az ő árnyéktalanságok... miá alkalmatlanok a' hévség ellen való oltalmazásra. 116.

barnaság: a' feketeség, a' keresztviselések miatt való külső szinetlenség, barnaság és el-vettetett állapot. 27. (Cimsz.)

beállatás: a' lakodalomnak házában való bévitel e' földre nézve abban való el-hivás és bé-állatás. 124.

becsület-tétel: a' könyv nagyubb szentséggel tractáltatnék tűllem és illendő becsűllet-tétellel illettetnék. d. (Kreszn.)

bepadol: a' padlások, a' tudomány, különb-különb féle ajándékok és egyházi hivatalok: mellyekkel az egyházi szolgálat és fenyiték mint gerendák, mint meg annyi padlásokkal bé-padoltattak. 105. (Cimsz.)

beplántál: az anyaszentegyház isteni gondviseléssel, egyházi fenyitékkel kőrnyűl vétetett, hivekkel bé-plántáltatott. 174. (Cimsz.)

bokrosság: jelenti azért a' cyprusnak fűrti a' lelki illatoknak bőségét és bokrosságát. 87. (Cimsz.)

buzgóságtalan: buzgóságtalanok az ő felsége keresésében. 207.

cifrogat: ékesítik és cifrogattyák az egyenes és jó lelki esméretet. 235.

cövekecske: hasonlittatnak az ollyan szép és jeles gyöngyökhöz avagy drága kövekhez, melyek a gyűrű fejének űregeiben bé-foglaltattak, vagy annak czöveketskéjében helyheztettenek. 338.

csepegtetés: a' lépes méz azok a' kedves és édes beszédek, mellyeket az anyaszentegyház az igének prédikállásában tészen avagy szóll, melyet a' csöpögtetésnek igéje jelent. 272. (de: ezűst-csepegetés 68.) [bernek. 336.

egészités: a' haj-szálak csak ékesitésére nem egészitésére vadnak em-

ékesülés: a' haj jedzi az anyaszentegyháznak ékességét, melly itt ez aránt a' virtusokkal, lelki jóságokkal és ajándékokkal való ékesűlésben áll. 391.

elfajultság: a' kegyetlen üldözők az ő rossz, gonosz cselekedetekre és el-fajultságokra nézve nem méltók szánakozásra. 36. (Cimsz.)

elhintődik: az igaz ecclesia e' világon az ő tagjaiban imit amot el-széledett és el-hintődött sok helyeken. 53.

eltüzesedik: midőn csak valami kicsin dolgon meg szégyenli-is magát az ember, arczéllattyában és pofájában el-tűzesedik és el-pirul. 252. (Cimsz.)

eltüzesülés: az arczéllaton való pofa jelenti a' lelki esméretnek gyengeségét, mellyet a' pofának el-tűzesűlése kimutat. 252.

érdeklés: a' lilium ártalmas szorongatásokban és érdeklésekben vagyon a' tővissek között. 115.

erőtelenkedés: a' szerelem miatt való lankadozás: a' Christus nagy kévánsága szereteti miatt való erőtelenkedés. 330.

felgyámolitás: erőtelenségednek fel-gyámolitására kivánnyad a' Christus lelkének-is erejét. 133.

felnyalogat: a' tűz a' vizett mint a' sirt ugyan fel-nyalogatta. a. 4.

felrezzentés: itt allusio vagyon a' galamboknak rendes szokásokra, kik a' felrezzentés után le-szálván magas helyeknek hasadékira fogják magokat. c. 5.

féreg-étel: a' cedrus fa szu, féreg-étel sem rothadás alá nem vettetett. 230.

fésülés: az ő méltóságához illendőképpen ezek alkalmaztattanak, mint a' fűsőléssel a' hajszálak a' fűhőz. 391.

formátlanság: az anyaszentegyháznak belső szépsége a' kűlső rutságnak avagy formátlanságnak vettetik ellenében. 27. (Cimsz.)

főpásztorság: az égben leg fellyebb való módon gyakorollya a' fő pásztorságnak tisztit. 357. (Kreszn.)

hálóz: azt hogy egészlen valami e könyvben példákban és hasonlatosságokban pólázó és hálózó szók által adattatik előnkben, azt egyenessen lelki értelemre kell vinni. A 4. (Cimsz.)

hasistenű: azok kik fellyeb becsűllik a' bort és e' világi győnyőrűséget, mint a' Christus kegyelmeit: has-istenűek. 11.

hasznosabbság: némellyek itt a' jobságon értik a kedvesebséget és hasznosabságot. 7. (a NySz.-ban hasznosság sincs.)

hittől-szakadtság: eretnekséget és hittűl-szakadtságot csapván az anyaszentegyháznak igaz tagjainak fejekhez. 328.

holdacska: ...mutat a' régieknek szokásokra, kik sarui ékességekkel élnek vala láboknak szépítésére, ugy mint arany holdatskákkal, 'sat. 381.

kapcsolódás: a' pálma fára való fel-hágás és ágaihoz való hozzá kapcsolódás a' Christusnak az anyaszentegyházzal való tőkélletes edgyesűlése. 397. (Cimsz.)

kedvesebbség: l. hasznosabbság.

kézfogási: a' kéz-fogási lakodalomnak napja, mellyen az ő mátkázását kézfogási őrőmmel meg-bizonyitotta. 237. (a NySz. szerint „kézfogási lakodalom" sponsalia PPBl.)

kiábrázolás: honnan tetzik e' ki? a' Christusnak és az anyaszentegyháznak e könyvben való ki-ábrázolásából. A. 3.

kibódit: a' particularis ecclésiákra nézve fęszkéből avagy helyéből kibódittatott és űzettetett. 37.

kisáfárlás: óhajcsátok azokat és azoknak ki-sáfárlásának helyét. 131. a' méz jelenti azokat a' beszédeket, mellyeket tészen az isten igéretinek, a'

bűn bocsánatnak és örök élet felől való ki sáfárlásában a' meg-térő bűnösökhöz a' Christus érdemeért 298.

kóstolgatás: igaz javainak kostolgatása kedves az én lelkemnek. 117.

lankadozás: a' lankadozás, a' meg-lassodás és tántorgás 128. a' lankadozás vagy erőtelenség. 132. [tér föld volt. 111.

lapácság: a' Sáron igen kővér, termékeny és ékes lapáczság avagy sík,

lói: az ecclésiát a' Christus az aegyptombéli király szekerében való lovakhoz hasonlitá; ott a' serénységben itt penig a' lói ékességben: mellyel leg inkáb a' napkeletiek éltenek. 67.

mátkázás: l. kézfogási.

megavulás: avasságott és meg-avulást nem érez. 342. a' puszpáng szú ételt és meg avulást nem érez. 342.

megbűzhödés: azoknak meg-tartó s' megerősitő természetek vagyō: mert a' testeket a rothadás és meg-bűszhődés ellen meg-tartyák. 257.

megcsendesités: a' pecsét és bélyeg a' szoros edgyben foglalásnak megcsendesitésnek és erőssitésnek jegyei. 445. [jegyessét. 5.

megcsókolás: a' meg-csókolás által ajakival meg-illeti a' mátka az ő

megdicsőülés: ebből erőssek és bátorságossak lehetnek örök életeknek megditsőüléseknek el-érése felől. 124.

megegyezés: de e' kettő között ollyan szép sympathiát, meg edgyezést szerzett isten. a. 4.

megegyeztet: két ellenkező dolgoknak ellenkező természeteket szépen egyben tudgya békéltetni és meg-edgyeztetni. a 4.

megelevenedés: szinte ugy az ember az ő meg-elevenedésének előtte nem mozdulhat a jóra. 311.

megelőzés: miért mondgya bévett engemet és nem bé-viszen? holott még ez után lészen? meg-előzésképpen: mert az isten anyaszentegyházának tagjai közzül már sokan előb el-mentenek és menyországban bé-vitettenek. 19.

megerőtelenül: az iffiui indulatok az időnek folyásával edgyűtt bennem meg-erőtelenülvén és meg-öldököltetvén. d. (Kreszn.)

megfüstöltetés: az ezekkel való meg-fűstöltetés: ezekkel mint meg annyi lelki illatos szerszámokkal való megszagositás. 218.

megjobbithatóság: az anyaszentegyháznak indulattya által próbáltatic meg a' bűnős embernek erkölcse, meg-honnyászkodása [így] és megjobbitha-

meglassudás: l. lankadozás. [tósága. 399.

megmarasztás: az el nem bocsátás, a' meg-tartóztatás, avagy a' megmarasztásra való buzgó igyekezet. 204.

megnégyeztetés: a' vissza-hivásnak módgya... áll a vissza-hivásnak megnégyeztetésében: térj-meg, térj-meg, térj-meg, térj-meg. 175.

megnyomul: az után a' több académiákat-is el járván fordultam vissza Franekerába: holott meg-nyomulván hol edgyik s' hol másik tudós theológust halgattam. b 4. (Tsz.)

megrestülés: a' gátok penig im ezek: ...az isteni tiszteletben, szolgálatban való meg-restűlés. 64.

megszagositás: a' patikárius az ő patikájából jó illatú szerszámokat hoz elő és ád ki a' ruhának meg-szagositására. 217.

menthetetlenség: ezeké csak a' külső hivatal, melly az idvességre sikeretlen, noha az embernek maga-menthetetlenségére foganatos. 458. (Cimsz.)

pipereség: hát nem szűkölködik az külső csillámló és szemet gyönyörködtető fényes pompaság és pipereség nélkül. 72.

piperésség: minden emberi külső, czifra piperésségektül üres. 70.

rejtekkamara: amaz állandó és megmaradandó kéntsért, mellyet az égben mintegy titkos rejtek kamarájában tart az övéinek számokra. 19. (CzF.)

rezzentés: mellyeket a' vadászok halgatva, csendessen, arányossan, az az rezzentés, rikoltás és zene-bona nélkül akarnak meg-fogni. 136.

rostálás: mert a' Jézus rostálására próbálására olly két hatalmas ellenségit bocsáttya reá. 165.

sarui: l. holdacska.

szárasztó-hely: a' királyi bársony... ollyan bársony, melly a' megfestés után a' szárasztó hellyre kiterjesztetett. 391.

szemgyógyitás: maga a' sár vakitásra való volna inkáb mint szemgyógyitásra. a4.

szépités: l. holdacska.

szinetlenség: l. barnaság. (Cimsz.)

toborzékolás: az ugrást avagy tánczolást tombolásnak avagy toborzikolásnak fordittya. 376.

vakitás: l. szemgyógyitás.

változhatatlanság: mert akarja isten, hogy áhétozzék és vágyakozzék ama boldog és állandó változhatatlanságra, mellyet el-ér az égben. 178. (Cimsz.)

zenebonálás: én-is vidámabban tanulnék te tőlled nem sok el-vonattatással és akadályoztatással a' sok csufolódoknak vetekedések és ellenkező zenebonálások miatt. 436.

Végül csak még e pár adatot emlitem meg:

fénylőség: Dávidot-is a' szent lélek szemeinek szépségéről azaz fénlőségéről dicsiri. 89. (ÉrdyK. fénylőség szava kétes.)

filegoria: e' torony lehetett a' Libanus hegyén valami magas vigyázó, vagy fülegoria, avagy kastély. 389. (ez az alak a NySz.-ből hiányzik.)

táplálódás: isten jót hoza ki belőle, Josephre nézve uri méltóságot, Jácobra nézve életben való megmaradást és táplálódást az éhségnek idején. b 2. (a NySz. e cimszó alatt egy példát idéz, abban is, valószinüleg sajtóhibából, „táplálásokat" áll.)

(Nagyszalonta.) SZENDREY ZSIGMOND.

II. A Schola Salernitana-ból.[1]

Növénynevek (orvosfüvek).

béka lentse: [Alisma][2] békakalán.

sűly fű-gyökér: [Radix Aronis] kövinaszpolya.

kőszvény-fű [Chamoephytis].

bagoly-kóró: [Glaux] bagolyfű.

paperszénye: pásztortáska [Capsella bursa pastoris].

tálmosó-fű: [Equisetum] mezei surló.

polé: [Pulegium] putnok.

dobronica: méhfű [Melissa].

[1] „Anglia | Országban | lévő | Salernitana Scholanak | Jó | Egességről | való megtartásnak módgyáról | irott | Kőnyve, | Mellyet a' Nemes, és Hires | Angliai | Salernitana Schola | irt volt régen Deák nyelven | Az után pedig Magyarra fordittatott, Rhytmusokba | alkalmaztatva. | Másodszor újjabban ki Nyomtattatott. | Kolosváratt és Szebemben...1776"

[2] Az eredeti növénynév után írott [zárójelben lévő] latin szó, az illető növénynek azon korbeli műszava.

vizi torma v. bekabunga v. derésze: derezle [Selinum].
szú- vagy szurok-fű: [Origanum] fekete gyopár.
őrmény-gyökér.
nyakas tők.
bűdős asa: (ördög sz.r) [Asa foetida].
tarka kerti bogánts: [Carduus Mariae] bogáncs.
apró bojtorján: [Agrimonia] párlófű.
arannyal versengő: [Chelidonium minus] fecskefű.
egér fül fű [Auricula muris].
kis fül-fű.
egér tsets: [Sedium minus] varjúhéj.
nyúl káposzta: [Sonchus] csorbóka.
kaporna: kapor [Anethum].
tserfa-levelű fű [Chamoedris].
gyenge gyökér [Sigillum Salomonis].
fülemile-fű: [Calendula] kalendula.
portsinfű: [Polygonum] cikszár, gö rcsfü
földi-epe: [Centaurea minor] föld epéje.
temondád-fű: [Eryngium] ördögkeringő·
atzélos-viz: katángkóró vize.
Ábel-vére [Sanguis Draconis].
bába-ire [Pimpinella].
perje fű: [Poa dura] kemény perje.
sártők.
erdei édes gyökér: [Polypodium vulgare] édes tövű páfrány.
tyukmony pirosító gyökér: festő buzér [Rubea tinctorum].
szappanozó-fű: szappanfű.
len levelű fű: gyujtványfű.
földi borza: libatopp (laboda) [Chenopodium].
szarvas-nyelvű fű.
földi füst: [Fumaria] földi füstike.
bagoly borsó: bagoly fű.
kőrontó-fű: kőtörő fű.
eb tej kóró [Euphorbia].
ló sóska [Lapatum acutum].
vizi tők: vizitündér [Nymphea].
vizi petrezselyem: mocsári zeller.
tyúk szem fű: tikszem.
varádits kóró: varadics.
pápa fű.
ökörnyelv fű: örökzöld haraszt [Isoëtes lacustris].

Egyéb kifejezések.

„borsufa“ (vagy lengyel cibre), ételnév: borsból, nádmézből, tyukmony székiből készült leves „elhalás“ (ájulás) ellen [= bor-zsufa vagyis borleves. A szerk.].
aquavita . forralt borból készült reggeli erősítő ital.
hig ég: levegő. „Mikoron a hig ég tiszta és világos, Bé-szini mindennek akkor bátorságos.“ (Függelék: 13.)
ingolna: angolna.
lágy só: törött só.
hójag szitató flastrom: hólyag húzó flastrom (kőrisbogár-tapasz).
veres lepellel lepedjék (fedjék): hogy a' szeme előtt lévén az elme phantásiája a veresről, a vért felinditsa és könnyebben ki-ússon a Himlő.
„tagjait terjesztve“: mozgatva.
öszve timporálni: összekeverni.
ganéjt hömpölygető bogár: galacsinhajtó.
topja: (a sertés egyik testrésze) „kövériben nincs jobb a topjánál“.
tobák leve: dohány lé.

PARÁSZKA GÁBOR.

KÖLTŐI RECEPT ÉS KÖLTNÖKI VÉNY.

A nyelvművelés vitái a Magyar Nyelvőr életének első húsz évében majdnem olyan élénkek és hevesek voltak, mint Kazinczy idejében. Az új ortológia és új neológia sok komoly és sok tréfás munkát termett. A komolyak közül legfontosabbak azok, amelyek a Nyr-ben és az Akadémia nyelvtudományi Értekezéseinek IV.—XI. köteteiben jelentek meg (szerzőik Fogarasi János, Toldy Ferenc, Szarvas Gábor, Ballagi Mór, Barna Ferdinánd, Joannovics György). A tréfásak napi- és hetilapokban és folyóiratokban láttak napvilágot. Ezek közül egy pár érdekeset összeállítunk itt azoknak a tanulságos vitáknak emlékeül, mint értékes mozzanatokat a magyar nyelvművelés történetéből.

I.

Irói recept.

Ad notam: *Poétai recept.*

Látóhatár, évad, járóka, szélhámos,
Lesőhely, utvesztő, ünnepség, pénztáros,
Mérnök helyett mérő . . . ha mind egybevészed:
Jó magyar nyelven irsz, dicsőség a részed.

Mintegy ráadásul: hordár helyett hordó;
Ne cifrázz rendjellel, ott a régi ordó.
Mit tanár? Professor. Mit jellem? Karakter.
Csak ezt érti meg az igaz magyar ember.

De azért ne hódolj latinnak vagy fránsznak,
Ird csak magyarosan nuance-ot nüánsznak,
A quasit kvázinak, codex-et kodeksznek:
Ez az irásmódja az uj régieknek.

Szedj ki régi könyvből mindent, mi kissé nyers,
Megtűri a próza, ha nem tűri a vers;
Tanuld el a néptől falun, mi betyáros,
Mivelődjék tőle elkorcsosult város.

Keresd, halmozd mindezt légy réginél régibb,
Magyarnál magyarabb, a népinél népibb;
Pödörd ki jól bajszod, szedte-vettézz nagyon,
Nemzeti géniusz hadd csókoljon agyon!

B. Szemle 1893. GYULAI PÁL.

II.

„Költnöki vény."

— Válasz Gyulai Pálnak. —

Megfogta Gyulai irótolla végit,
Hogy elmondja ujra századszor a régit,
Irói receptet minékünk ajánlva,
Jó Arany Jánosból magát inspirálva.

Hogy mi *látóhatárt, járókát, szélhámost,*
Lesőhelyet irunk, *utvesztőt* s *pénztárost,*
— Ez a rim az övé, nem tudom megállni,
Megmondom: ne tessék nékem imputálni.

És hogy irnánk aztán hordár helyett hordót,
Rendjel helytt használjuk a jó régi ordót.
(Mert hiszen ha minden ő szerinte menne,
Jó Ordódy Pál is Rendjelessy lenne).

És még magyarságunk hogy ne vessen ráncot,
A *nu-án-sze* helyett hogy irunk *nüánszot.*
„Tanuljuk a néptől falun, mi betyáros,
Művelődjék tőlünk elkorcsosult város."

S mert bottal csak költő, de az Isten nem ver,
Rímeltet oly szókat, mint *karakter* s *ember;*
Irásunkat aztán még ugy figurázi,
Hogy nálunk a quasi nem kvasi de kvázi.

És egyéb sok bűnben hogy még lenne részünk,
Bajszunk kipödörjük és szedtevettézünk,
Hogy a jó magyarság, véljük, ebben vagyon,
„Nemzeti géniusz hadd csókoljon agyon."

Mindezt versbe szedve, a szemünkre hányja
Budapesti Szemle novemberi számja,
S gyengébbek kedvéért ha nem fogná eszed,
Megjegyzi: ad notam poétai recept.

Oh jó Arany János, te muzeumkerti,
Ezt a fölidézést, ha tudod, heverd ki;
Mert hogy a nevedben inditják e harcot,
Látom elborulni ércbe öntött arcod.

Mert szó mi szó, te is irogattál ollyat,
Tréfával, vigsággal elegyes komolyat;
Kényes gyümölcstől a te fogad is vásott,
De nem irtál soha, ha nem igazságot.

Hisz elvégre mink is megértjük a mókát,
De nem irunk soha *mérőt* meg *járókát;*
Se *hordót,* ha csak nem olyat kiben bor van,
Igaz, a *hordárt* se türjük meg a torban.

Mert a magyarságot a *hordár* hogy állja,
Mutatja a régi Pestből egy cégtábla,
A melyen kiirva, olvashatni, ott áll:
„Kocsma a Trágerhó" — „Brantweinschank zum Hordár."

S *láthatár* és *leshely,* uram, önnek ez kell?
Önnek a vesztőhely ezek szerint *veszthely?*

Ivpohárból iszik, eszik *evkanállal*
És utazván éjjel *hálkocsiban* hállal.

El van ragadtatva a szép nok-nök-ragtól
S mert mi nem szeretjük, szikrázik haragtól.
Nem bánom, legyen hát: szerezze el két pap
Hő szerelmének: a titoknokoknéknak.

Inzsellér, földmérő, te vagy neki mérnök,
Legyen e szerint hát *kérője* is *kérnök,*
A szinházi néző *néznök* s mit akartok,
Egyetemi polgár ő neki *hallgatnok?*

A professzor sem kell, *tanár* a tanitó.
Akkor, engem ugyse, *lapár* a lapitó,
És tovább *alapár* minden alapitó,
S legvégül *gyarapár* a sok gyarapitó,

De most jön a java: sántikál a verse,
Ríménél rosszabbat nem találsz keresve;
De a versét, rímét mind túllicitálja
Okoskodásának beteg logikája.

Professzort, karaktert üldözi mibennünk,
Azt véli, jobb volna magyar szókat vennünk.
Másfelül meggyülik a baja mi vélünk
A helyesirásban, hogy magyarral élünk.

Nem kell a professzor, tanár kell ő néki,
De már a kódexet, azt *czódex*-nek vészi;
Mert ő hódol, mondja: „latinnak és fránsznak",
Hódol t. i. francz helyesirásnak.

Szegény magyar nyelvünk hol maradt vón vissza,
Hogyha e pedánsok gondjára van bizva!
Semmi lényeg náluk nem talál kegyelmet,
Betüvel gyilkolják ők agyon a lelket.

Mert vitézeivel hogy idejött Árpád,
S a völgybe leszálltát látta a vén Kárpát:
Nemcsak nép s ország volt, amit mástul elvett,
Hóditott ő kelme itt többek közt nyelvet.

Számos tót és német itt magyar ember lett,
De adott mi nékünk szókat is emellett;
Ázsiai nyelvünk, hogy fejlődni kellett:
Tót, latin és német szavakkal megtellett.

Ha ezt át nem gyurja saját törvényére,
(Mint az idegent is általjárta vére,)
Ejtvén magyar módra, akképpen is irván:
Ma kész csoda lenne a magyar nyelv nyilván.

Bürger a jó polgár, az iskola schola,
Stall az istálló is, barmainak óla,
Kristyán a keresztény, ma is Stáb az istáp,
Stephanosnak hivná még ma is a Pistát.

De ellenségének a nyakára hágó,
Nem volt a jó magyar soha betürágó;
Népébe a népet, nyelvébe a nyelvet,
Mind beolvasztotta, a mit mástul elvett.

Nem nézte, latin s franc a betüt mint rakja,
Idegen szót vette s formálta az ajka
És a mint formálta, leirta akképpen
És gazdag magyar nyelv lett belőle szépen.

Oblokból az ablak, a *sztolácból* asztal,
Mely vidám lakmával még ma is vigasztal,
De *objed* helyett van magyar *ebéd* rajta
S fel kiki a *pohárt*, nem a *bechert* hajtja.

Az effélétől ma óvakodni jó lesz,
Mert tiltja erősen Gyulai s a *czódex*,
Ha *persze* módjára azt irom ma *kvázi*,
Akadémiánkat a hideg kirázi.

Mert a joga szent ám nálunk mindeneknek:
Latinnak és francznak, olasznak, németnek,
De mitőlünk mindent itt rossz néven vesznek,
Mit emezek otthon mind szabadon tesznek.

S a mi nékünk Hamlet, Amleto olasznak,
Andromache nékünk, Andromak a fransznak,
Tisis az olasznak, a mi nékünk phthisis,
A mig jól leirom, még kiver a víz is.

Minden nemzetnek van gondja a nyelvére,
Idegent átformál a saját képére,
Ugy ejti, ugy irja, mint nyelve kivánja,
S mink meg mindeniknek vagyunk rabszolgája.

Mert hisz voltaképp mi a magyar műveltség?
Főleg, hogy németül megtanulni tessék,
S a hány nyelv van, annyi helyesirást tudjunk,
A magunk nyelvétől, oh, bizvást aludjunk.

A szép gallus nyelvre van sok maitre hajna!
Németül tanitni jön egy sereg frajla,
Hogy angolul tudjunk, misszek lelke rajta.
S a magyarnak? Nos ott a cseléd s a dajka.

És mig egyrészt ekkép neveletlen hagyják,
Másrészt ráeresztik általdósok hadját.

Ezek aztán rajta! furják és faragják,
Csonkitják, nyakazzák, tördelik a tagját.

Horderő és vethossz, egély, nedély, hordszék:
A műveltség szele ily szemetet hord szét,
Köztük utvesztő helytt kerülsz tömkelegbe,
Magyarom, ha érted, én nem bánom, vedd be.

Aztán nyisd ki könyvét a sok tudománynak
S nézd meg a tudósid mit halomra hánynak:
Hólyaghuzó izgonc (kőrisbogár sorba),
Ha tőle ugyan nem esnél *orrporcsorvba.*

Hát még a tanoda, uszoda, öntőde,
Iroda, pörkölde, pékműhely-sütőde,
Szegény fejed a sok öde oda hányja
Nemzeti geniusz művelt nyavalyája.

Kell-e hordanom még több csodát halomra?
Ezt vegye be nékem Gyulai Pál gyomra,
Kapjon Pegazusra s aztán ki csülökre,
Vesse le a *költőt*, változzék *költnökre.*

S védje meg bátran az elkorcsosult várost,
Szép magyarságáról lantolgasson már most.
Jól kinéz a verse, hire él örökre,
De félek érette, hogy *ki lesz röhögve.*

De letészem tollam, untig elég ennyi.
Csak még egyet kérdek, tessék megfelelnyi:
Ha rossz a professzor, mint mondja az ének,
Mért mondja *receptnek* s nem *költnöki vénynek?*

B. Hirlap 1893. X. 8. RÁKOSI JENŐ.

III.

Nézpont, idény, járda, szédelgő, gyönyörde,
Uszoda, kóroda, patkolda, lövölde,
Bánat helyett búgond...ha mind egybevészed:
Fődre füzért fon a neolog nyelvészet.

Mintegy ráadásul: hordó helyett tartály.
Ne birj te inassal, de tanoncot tartsál.
Mit zsiráf? Nyakorján. Mit meteor? Lebény.
Csak ezt érti meg az igaz magyar egyén.

De azért ne hódolj latinnak vagy fráncnak
A magyar pénzügyőrt ne irjad finánccnak,
Vágányos futoncnak nevezd el a MÁV-ot,
S ne ird drótos tótnak a sodronyos szlávot.

Szedd ki Ballagiból; mit németről fordit,
Megtüri a próza, segélyért nem ordit,
Bugáttól tanuld el a bájdalú zenért,
Ha más nem, Gyulai bizonyára megért.

Keresd, halmozd mindezt, légy ujabbnál ujabb,
Budapesti Szemlé-t erélyesen bújjad,
Külcsinre helyezz sulyt, légy negélyes nagyon,
Nemzeti géniusz hadd legyintsen nyakon!

A Hét 1893. ORTOLÓGUS.

ISMERTETÉSEK.

Az oktatás alapelvei.

Az oktatás alapelvei. Irta Adams John. Angolból fordította: *Hamvai Erzsébet dr.* Ára 1 K 20 f. Budapest, Universum kő- és könyvnyomdai műintézet 1913.

Jó szolgálatot tett a fordító a magyar neveléstudománynak, hogy Adams Johnnak, ennek az ízig-vérig gyakorlati pedagógusnak kis munkáját lefordította Aki olvasta a Néptanítók Lapjának f. é. 11. számában megjelent mutatót, bizonnyal kedvet kapott az egész munkának megismerésére is. Habár itt első sorban a vasárnapi (nálunk ismétlő) iskolák tanítói kapnak útbaigazítást, haszonnal olvashatja a könyvet mindenki, aki csak tanítással foglalkozik. Minden szaknak tanítója talál hasznára fordítható, értékes megfigyeléseket. Így a nyelvtanításra vonatkozóan is sok tanulsággal jár, ha a művet áttanulmányozzuk. A könyv egyik fejezetének címe pl.: Hogyan beszéljen a tanító? Részint ebben a fejezetben, részint másutt szó van a szavaknak általános és sajátos jelentéséről, a tanító beszédének természetességéről. Megvitatja továbbá a kérdezésmód helyességének természetét, valamint azt is, hogy a növendékektől kérdéseinkre kapott feleletnek milyen legyen a nyelvtani formája. (Teljes mondat, vagy csak a lényeget magában foglaló mondatrész?) Érdekesen fejtegeti, hogy a tanító beszédének egyszerüségét ne úgy értelmezzük, hogy a növendékek előtt nem szabad képes kifejezéseket használni. Az egyszerüségnek a mondatok fűzésében kell jelentkeznie. Másutt arról beszél, hogy ha a régies stilus iránt tiszteletet érzünk is, ne menjünk odáig, hogy egész közönséges szavaknak, mert a bibliában is előfordulnak, valami szentséget tulajdonítsunk. Nem a szó a szent, melyet a biblia is használ, hanem az értelem, a belső, ami ezekben a szavakban rejlik.

Ennek a könyvnek lefordítására vállalkozott Hamvai Erzsébet dr. Munkájáról a legteljesebb elismeréssel kell szólani. Szövegét mindenütt helyesen értelmezi s ezért a mű megértésében sehol sem találunk nehézségre. Pedig hellyelközzel nehéz volt a feladata. Az iró ugyanis tárgyának feltétlen ura s így teljesen elvont tartalmu fejtegetések nála nem egyszer valóságos drámai képekké alakulnak ki. Igy ír pl. az érdeklődés felkeltéséről, vagy a képzetek működéséről és kapcsolódásáról.. A fordító stilusa itt is könnyed, természetesen folyó, mindenben tárgyához simul s minden cikornya nélkül való. Szép, egyszerü

nyelvén a lehető legkönnyebben fejeződnek ki az irónak axióma-szerü gondolatai. A fordító ezekkel az axiómákkal járó rövid mondatos szerkesztésmóddal is könnyen megbirkózott. Az ő mondatai nem azért rövidek, mert egy bizonyos számu szó után pontot tett, hanem azért, mert a pontig sikerült neki egy gondolatot, vagy egy gondolatnak önálló, egységes részét szavakba önteni. Talán csak egy helyre bukkantam, ahol a mondat nem végződik a pontnál. (Mint ahogy az okos gyalogos ember egy lökdösődő tömegben védelmül, nem kihivásul használja a vállát. Ép úgy készítse elő a fiatal tanító a kedélyét az óra föltehető kellemetlenségeire. 30. l.) Egy szóval a Hamvai E. stilusa minden dicséretre méltó.

Ha azonban jelességeit megemlítem, hibáit sem szabad elhallgatnom. Stilusa magyarosságának és változatosságának árt a fordító avval, hogy a *dolog* szót többféle jelentésváltozatban használja. Már pedig olyan gazdag szókinccsel, mint a Hamvai Erzsébeté, könnyen meg lehet találni az összefüggésbe beilleszkedő, találó és helyes kifejezést is. Azt a törekvést — írja — hogy a képzeteket önállóan működő *dolgoknak* tekintsük, elősegíti az a tény,... (13. l.) Dolog helyett jobb lett volna *tevékenység*. Meleg dolgok nem tudnak semmit se meghűteni, úgy-e? (53. l.) Helyesebb: mindaz, ami meleg. Ha az utcán végig megyünk, sok rossz dolgot látunk. (18. l.) Magyarosabb: sok mindenféle rosszat. Az illusztráció, amely nem illusztrál, de magában véve érdekes, az jó dolog, azonban nem helyénvaló. (67. l.) Helyesen és magyarosan: hatása lehet kielégítő; vagy lehet, hogy jól hat.

Nyelvtani vétségei közül megemlítem, hogy a számnévre vonatkozó névmásokat többesbe teszi (sok kérdésre, amelyek 6. l.; 8 fiuval, akik 55. l.), többször használja az egy névelőt idegenszerüen, a *-nál -nél* ragos határozókat németesen. (Tény, hogy nemcsak a tanításnál, hanem minden foglalkozásnál,... egyik fontos követelmény... 7. l.), továbbá többször elhagyja — szintén idegenszerüen — a mutató névmást. (Tanítók, akik nem készítik el előre a munkájukat, gyakran olyan kérdésekbe botlanak... 61. l.) Sürün előfordul a ható igés szenvedő melléknévi igenév is; pedig ez a szerkesztésmód sem a legmagyarosabb. (...Azon túl már egyáltalában nem látható semmi 16. l.)

Ezeket a hibákat azonban könnyen el lehetett volna kerülni az olyan fordítónak, aki a nép szemléletes, sokat mondó kifejezéseit annyira ismeri, mint Hamvai Erzsébet. Filozófiai irányu munkában jól esik, ha ilyeneket lehet olvasnunk: Ha egy képzet olyan erőre tesz szert, hogy be tud hatolni egy tudatba, még akkor is, ha az értelem ki akarja onnan rázni, akkor az értelem *magára vessen*. (14. l.) Ez a jó magyar nyelvérzék képessé teszi a fordítót arra is, hogy a megszokott idegen szakkifejezés helyett megtalálja a neki megfelelő magyart. A következő mondatban sokan használták volna a *reagál* kifejezést, amelyet Hamvai Erzsébet így fordít: Motórikus gyermekek azok, akik nagyon hamar *felelnek* minden külső behatásra... (11. l.) Ép ezért az ilyenek, mint *temperamentum, illusztráció,* amely egyszersmind fejezet-cim is, bizvást elmaradhattak volna.

A felsorolt hibák azonban nem változtatnak azon a véleményemen, hogy Hamvai Erzsébet mindenképen rátermett arra, hogy pedagógiai és filozófiai irodalmunkat fordításaival gazdagítsa.

DÉNES SZILÁRD.

NYELVMŰVELÉS.

Témber* és *chablon. A mi helyesirásunk még mindig ingadozik. Az Akadémia ultrakonzervativ „orthographiája" az egyik szélsőség, a Budapesti Hirlap és követőinek irásmódja a másik. A B. H.-nak köszönjük a *némber* rímét: a *témbert,* amelyet semmiképen sem lehet helyeselni. Ezt a szót ritkán használjuk; aki ismeri, az meghökken a témberen, mert *timbre*-nek ismeri, aki pedig nem ismeri, hiába keresi ebben a magyar formájában a szótárban. Hanem — peccatur et intra muros (academicos). Így legutóbb Vértesy Jenőnek az Akadémia kiadásában megjelent, A magyar romantikus dráma című könyvében (több helyen) és a Budapesti Szemle valamelyik idei számában a *chablone* szóra akadtam. Igaz, hogy franciásan hangzik, de mégsem francia, hanem (hollandus eredetü) *német* szó, nem is fordul elő semmiféle francia szótárban. Ezt az állitólagos francia szót egyáltalán a magyar akadémikusok csinálták Tolnai Vilmosnak az Akadémia megbizásából készült Magyarító Szótárában is így van.[1] Tehát vagy *schablone*-nak vagy nézetem szerint *sablon*nak kell írni, már azért is, mert mármár szinte meghonosult; semmi esetre sem lehet és szabad chablone-nak írni. Hátha mégis meg lehetne alkotni — majd a háború után — az egységes és észszerű magyar helyesírást? PEISNER IGNÁC.

Németességek. Nyelvében él a nemzet, mondja Havas Irma az Uj Életben (9 : 365), de cikkét evvel a furcsa jókivánattal fejezi be: *Szerencse fel!* Hát ilyen nyelvben él a magyar nemzet? — Egy napilap cikke, még a háború előtt, így kezdődött: *„Rosszul megy nekünk."* Persze németül: es geht uns schlecht! De ami a németnek jó, az nem mindig jó nekünk, akármilyen szoros szövetségben is vagyunk összeforrva velük. — „Egy Manilla ellen intézett fordulat... szenzáció számba nem menne. *És ha?"* (Hetényi Imre, B. H.) Helyesen: *hát aztán?* de németül: *und wenn?* — „A perzsa törzsek *fegyverhez nyúltak."* Hogyhogy? csak hozzányúltak a fegyverhez? Vagy igen: *sie griffen zu den Waffen,* tehát *fegyvert ragadtak, fegyvert fogtak.* — „Tudósítónk *fáradságot vett magának* sorba járni a sebesülteket." Helyesen: nem sajnálta a fáradságot és sorba járta a sebesülteket. A hagyomány szerint Czuczor Gergely, mikor vkitől azt hallotta: „Fáradságot vettem magamnak...", így szólt: Bolond ember, aki a fáradságot *veszi.* — Ignotus írja: „A klerikálizmus idegen import itt s idegen érdekeket szolgál *is"* (Világ, V. 8). Rossz szórend; helyesen: ... s idegen érdekeket *is* szolgál. Amaz csak megengedő mondatban helyes: *ha* idegen érdekeket szolgál *is.* — Egy másik lapban (B. H.) azt olvasom: „A válság enyhülni fog, mikor mindkét párt *vizet fog önteni a maga borába."* Csak németül tudó olvasó találhatja ki, hogy ez a. m. mind a két párt *engedni fog a negyvennyolcból.* — A városligeti kávéház zenekarának a műsorán volt nem rég a köv. zeneszám: *„Tovább lesz táncolva."* A kottán ugyanis így hangzott ez: Es wird weiter getanzt (Világ 1914. VII. 14). — „Sajnálom, hogy nem vagyok városatya. *Oly fájdalom, amely* nem emlékszem hogy idáig csak egy pillanatig gyötört volna." Pont! Ezt a mondatkapcsolatot az olvasó csak úgy értheti meg, ha átfordítja németre: *Ein Schmerz, der mich nie gepeinigt hat.*

[1] Igy gazdagíthatnánk a francia szótárt más ilyen német jövevényszókkal is: *chaugor, chaudar, jemlè, quifli* stb. — A szerk.

Ilyen mondatkapcsolat hallatlan a mi nyelvünkben. Helyesen: *pedig ez a fájdalom* nem emlékszem, hogy.. egy pillanatig gyötört volna. — „Az expedició gazdag eredménnyel járt, különösen *természettörténeti* téren." Olvasd: *természetrajzi* szempontból; t. i. a természetrajz németül *Naturgeschichte.* — „Minden 14 napban kerül értekezletre" (MPaed. 1 : 41); noha kitünő stilista írta, Csengeri János, mégis kételkedek a helyességében: a magyar nem mond *két hét* helyett 14 napot, mint a német. — „A kérdésnek *tenyéren fekszik*... a kritikája" (Magyarország 1902. 1 : 17); ezt is híres stiliszta írta, Bartha Miklós, mégis szemenszedett germanizmus, noha azóta is sokan írták és írják így is: *kézen fekszik* = *es liegt auf der Hand.* ANTIBARBARUS.

A pesti argot.[1] A pesti nyelvfejlődés legújabb szörnyüsége ama bizonyos csibész *argot*, ami rohamosan kezd terjedni és ezen a helyen is többször szóvá tették. *Az Ujság* 1913. évi augusztus 10-diki számában Szomory Emil s ujabban Kálnoki Izidor (Vulpes) írt róla igen figyelemreméltó dolgokat. Megtudjuk ebből, hogy a pesti argot a városligeti *jasszok* nyelvéből indult ki. Szülőapja a pesti tolvajnyelv, amelynek szótárát a budapesti államrendőrség 1911-ben egy kis füzetben kiadta. Ez rendőri használatra volt szánva, azonban azóta a legújabb pesti nyelvújítás is bőven bányászott benne.

Az *argot* szó tulajdonképpen tolvajnyelvet jelent, ellentétben a *jargonnal*, mely bizonyos félre-fejlődött tömegesebb nyelvhasználat, amilyen teszem a lengyel zsidóságé. Mint argot a párizsi a leghíresebb. Egyes kifejezései ennek a köznép nyelvébe s innen az irodalomba is átszivódtak, az argotval tehát öntudatosan kell foglalkozni, különben a nyelvet megmételyezi. A francia író azonban mindig tisztában van az argothoz tartozó kifejezésekkel. Ez a veszedelem a pesti argotnál is megvan, sőt jobban, mint másutt, mivel itt az argot szétáradásának sokkal több csatornája van. Sőt az utolsó időben a fiatalság valóságos kultuszt kezd csinálni a csibészkifejezésekből. Kezdetben tréfaképpen használják, később megszokják és azt hiszik, hogy — jó magyar kifejezés, vagy legalább is uj és eredeti.

A rendőrségről, a külvárosi mozikból, a városligeti vurstliból és a tolvajnyelv egyéb tanyáiról igen bőven áradnak ezek a kifejezések, amelyekben különösen sürü a német és lengyelzsidó, vagy éppen szláv szóforma. Beviszik őket a kabarékba is. Nagy Endrének egy egész darabja is volt argot-ban írva. Igy jutnak a kávéházakba, ahol vidám riporterek ültetik tovább. Majd bejutnak az egyetemi polgárok közé, innen a családokba és szalónokba. Ritka „pesti" leány az, aki nem tud és nem használ legalább egy tucatot. Néhányat a sok közül mindjárt ide is irok.

Maga nekem nagyon fiatal! (Jelentéktelen.) Világosan az utszéli Aphroditék szájáról van véve. Igen gyakori. Egészen kiszorította a korábbi kifejezést: Uraságod, ugy látszik, idegen. *Halom* = hanem. Pórias szó, vidéki nyelvjárásból. *Ferkózni* = filkózni, kártyázni. *Evező* = kéz. Hadonászott az evezőjével. *Dumálni* = szónokolni, beszélni. Az orosz duma után. Példa: Az evezőjével dumál. (Gesztikulál.) *Link* = tolvajnyelven: ügyefogyott vagy hamisított. A pesti argotban gyakran: jóindulatu, együgyü, balek. *Pista* = szerelmes. *Pali* = gyökér, vurcni, balek. *Margit* = marha. *Vas* = hatalmas, kiváló. Krajcárt is

[1] Kenedi Géza ilyen című tárcájából (Az Ujság 1914. VI. 3). Vö. Horváth J. ickkét MNy. 10 : 302. — *A szerk.*

jelent. *Piálni* = inni. Szláv: pivati. *Tutista* = akinek mindene van, gazdag. Olasz: tutti. *Pitiáner* = hamis, nem igazi ember. Piti = hamis gyémánt. *Nimolista* = pénztelen ember. Niemand = niemals. *Tyuk* = hajlítható nő. Valakinek a szeretője. *Mujder* = anya, Mutter. *Zsugázni* = kártyázni. *Balhé* = zavar, csődület, botrány. Tolvaj-szó. *Durmolni* = aludni. (Francia.) *Mellbe vágni* = valakit megpumpolni. *Stri, strigo, makro* = strici = utcai leányok élősdije. *Csórni* = lopni. (Cigány.) *Lepedő* = százkoronás. *Bika* = tizkoronás. *Nagybecskerek* = ötkoronás. *Begyulladni* = megijedni. A sportnyelvből. KENEDI GÉZA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

A ***Kárpátok*** **neve** talán sohase járt annyit szájról szájra, mint mostanában, mikor a muszka betörések ellen kellett őket védenünk. De magának a hegység nevének tudtomra mindeddig nincs elfogadható magyarázata. Csak érdekessége kedveért említem a CzF-féle kérdőjeles magyarázatot, mely szerint *Karpátok* „félhold *(kar?)* alakban" fogják körül az országot. Külföldön a hegyhátat jelentő szláv *chrb* szóból származtatják (Egli: Nomina geographica 1893; vö. régi cseh *chrb* hegy, régi lengyel *chrzbiet* hát stb.). „A Kárpátok tehát — mint Czirbusz Géza kartársam volt szives velem közölni — púpos, hátas hegységet jelentenek. A köznép nem ismeri e nevet, csupán a geográfiai irodalom. A Kárpátok neve egyeredetű és idejű a szlávok megszállásával, mi a VI., sőt Niederle szerint a IV. században történt." Az említett magyarázat hangtanilag alig állhat meg s bátran elvethetjük, ha jobbat találunk. A névnek hangzása nem mutat magyar eredetre. Magyar szövegben ezek a kifejezések: *Kárpát, Karpat, Karpatus hegyei* eddigi tudomásunk szerint nem is fordulnak elő régebben mint a 18. század vége felé. Azelőtt, pl. MA. szótárában (a kezemnél levő 2. kiad. 1611): „Carpatus, *Szepesi, Kőrmőtzi nagy hegyec. Késmarki havasoc*", vagy pl. a PP-Bod-féle szótárban még 1801-ben: „Carpathici montes, *a Beszkéd hegyei Magyar országban*", tehát a Beszkidek nevét általánositották. Valószinüleg a *Tátra* nevét is alkalmazták ilyen általánosítással az egész Kárpát hegységre, mint a tót nyelvből is igy közli Bernolák: *Tatri* — Carpathus — a beszkéd hegyei." (Mellesleg mondva, magának a *Tátra* névnek erről a latinos és magyaros alakjáról Melich J. három helyen közölt értekezésében — MNy. 8 : 337, FuF. 13 : 171 és Archiv für slav. Phil. 34 : 547 — azt állítja, hogy nem fordul elő 1767 előtt. Azóta kimutatták, hogy már 1736., 1734. és 1718.-ban is éltek vele latin szövegekben, tehát akkor már nagyon járatos lehetett. Sőt egy legújabb kiadványban, Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiban 49. l. már 1500-ból olvassuk: „Item eodem die baccalario ad calceos in recessu versus *Tatram,* dedi 1 ortt.", vagyis: a baccalariusnak a Tátra felé visszamenő útjához cipőre adtam 1/4 forintot.)

A hazai és külföldi latin és francia irodalomban már régóta járatos volt a *Carpatus* név (a klasszikus műveltségüek a görög *Karpathos* sziget nevére gondoltak, sőt Mercator Atlas-a egyenest azt állítja, hogy ez a hegységnek görög neve: „Graecis Carpatus"). Emellett előfordul a névnek egy másik alakja: *Carpathes* mellett *Crapacks* (francia többes szám; de Brosses: Histoire des Navigations...1756, id. Egli). S Egli szerint a németben is előfordul *Krapak*

és *Karpak*. Ezt a különös mellékalakot viszontlátjuk a lengyel nyelvben, s ott egyáltalán a névnek legváltozatosabb alakjai fordulnak elő. Linde lengyel szótárában ezeket találjuk: *„Karpackie gory..., Karpak* nazwanéy", továbbá *„Krępak, Karpak, Krapak,* abo Tatry", s a melléknév *krępacki, karpacki*. Már az eddigiek szerint is kétségtelen, hogy a Kárpát neve lengyel eredetű, tehát abban a nyelvben kell keresnünk a magyarázatát. S ott meg is találjuk a következő szócsaládban:

karpa Strunk od. Klotz im Wasser; *karpętny, karpowaty* strunkig, stolprig; *karpowaty, karpowy, karpętny,* mondják pl. folyóról: Fluss voll Baumstöcke; nagy szögekről, Balkennägel; *„miéysce karpowate"* [fatönkös, dücskős hely, ahol a fák le vannak vágva] (Linde); — Berneker a *korpavŭ* címszó alatt említi, hogy ezek lengyel tájszók: *„karpaty, karpatny, karpętny... = chropawy, chropowaty"* vagyis hoporcsos, rögös, göröngyös. — Ebbe a szócsaládba tartozik a rutén *koropávyj* 'rauh, rissig', darabos, szakadékos, *koropáta žába* varangyos béka stb.

Eszerint a Kárpátokat először a lengyelek nevezték el így s a név tulajdonkép annyi mint hoporcsos, vápahupás, v. darabos, szakadékos, s ilyen szó nyilván nagyon alkalmas volt a hegység elnevezésére.

SIMONYI ZSIGMOND.

Reszkető tű. Ezt a kifejezést Wertner Mór 1679-iki adatokból ‚zitternadel' jelentéssel idézte a Nyr. idei 82. lapján. Ugyane fogalmat Kelemen Béla Német-magyar kézi szótára (1. és 2. kiad.) *rezgő tű*-vel fordítja, e szót azonban a magyar-német részbe nem veszi föl, nyilván mert alig mondhatjuk általános használatúnak.[1] A régi *reszkető tű* kifejezést én egy újkori költőből ismerem, akinek szavait Wertner adata eszembe juttatta. Moore „As down in the sunless retreats" kezdetű gyönyörű versének következő sorait:

As still to the star of its worship, though clouded,
The *needle* points faithfully o'er the dim sea
(The poetical works of Thomas Moore. London, 1847. 245. l.)

Szász Károly így fordítja:

Mint csillagához, bár felhő fedi,
A *reszkető tű* fordul egyre híven, stb.
(Szász Károly Kisebb Műfordításai. 1872. I. 90.)

A művészi fordításban tehát a mágnest, iránytűt (ang. *needle*) írja körül a magyar költő ugyanazzal a szóval, amelyet régen egy ékszer kifejezésére használtak. A *reszkető tű* kifejezést Szász Károly itt nyilván a maga ihletéből alkotta. Simonyi-Balassa Magyar-német szótára is ismeri ezt a szót és két német megfelelőjét is adja, ú. m.: Zitternadel, és nem tudom minő adatok alapján éppen a Szász Károlynál előforduló jelentést is: Magnetnadel.

ZOLNAI GYULA.

Tarack. MA. magyar-latin szótárában[2] ez van: *„taratzk,* colubrina". PP. szótárának háromnyelvü kiadásában a szó így van németre fordítva: Schlangenwurz. Ezt Szarvas G., nyilván mert külömben is van egy *tarack*

[1] Vö. még: *reszkető,* acus tremula Kreszn., NySz., Zitternadel SimB. Német-m. szótár.

növénynevünk, elfogadta s a szót az ágyuféle taracktól különválasztva így iktatta a NySz.-ba: „2. *Tarack, taraszk:* colubrina MA. Schlangenwurz PP." Ezt Melich J. — nem vizsgálva a dolgot alaposabban — szintén így akarja átvenni, mint mondja (MNy. 3 : 347), a készülő szófejtő szótárba: „*tarack*:... a) colubrina, triticum repens, Schlangenwurz (NySz., CzF., MTsz.); b) vadinda (MTsz.)" — Ámde PP. német fordítása tévedésen alapszik, mert *colubrina* nem *Schlangenwurz*-ot, hanem éppen a mozsárágyut jelenti. Erről Ducange és Bartal szótáraiból vagy Szikszai szójegyzékéből (melyet éppen Melich adott ki) könnyü meggyőződni, s PP.-nak 1801-i Eder-féle kiadásában is már helyre van igazítva a tévedés, mert ott az illető cikk így hangzik: „taratzk, colubrina, eine *Feldschlange,* ein langes Geschütz." A hibára csak az adott alkalmat, hogy *colubrina* szó szerint kígyóalakut jelent, mert *coluber* = kurta kígyó. A PP.-féle szótár hibája annyival feltünőbb, hogy a tarack gyomféle fű, ellenben a Schlangenkraut vagyis kígyófű régente láz ellen is használt egészen másnemű növény. Ami pedig a *colubrina* szót illeti, volt ugyan ilyen növénynév, de ez egészen mást jelentett, nem tarackfüvet. — Mármost, mivel a NySz. a tarackfűre más adatot nem közöl, erre a fűnévre nem ismerünk adatot a régiségből. 1835-ben említi Kassai József szótára ilyenformán: „Taratzk-fű (dunamelléki szó)... Hegyaljai neve: perjefű,... gazfű, melyet kipusztítani majd lehetetlen. Ennek diák neve: Triticum repens (Fűv. [Földi] pag. 115)." A régi Tsz. is (1838) így határozza meg: „perjének neme szőlőben; Balaton-melléki szó." — Nagyobb biztosság kedveért kérdést intéztem legjelesebb növénytudósunkhoz s ő szíves volt az itt következő becses fölvilágosítást adni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Olyan adatra nem akadtam mostanáig sem, amely igazolná azt, hogy a PP. adata colubrina = tarackfű. Lehet, hogy valami rejtett munkában előfordul, de valószinübbnek tartom, hogy az adat tévedésen alapszik. És így azt tartom, hogy kis közleményedben feltétlenül igazad van. Ezt pedig a következő adatokkal támogatom.

1. *Colubrina* első adatként már Tragusnál meg van (1498—1554).

2. Őutána közli Tabarnemontanus Kreuterbuchja (1591); colubrina, serpentaria = Natterwurz, Schlangenwurz, = Bistorta.

3. Bauhin 1623 és 1671-ben megjelent munkáiban a colubrina a Strychnos szinonimája.

4. Colubrina minor, Linné Pfl.-Syst. XIII. kiad. 6 : 437 = Natterwurz, Polygonum Bistorta (1780).

5. U. a. 4 : 483 (1779) Schlangenwurzel = Aristolochia serpentaria.

6. Linné Syst. 1778. III. kiad. p. 240 Rhamnus colubrina L = Schlangenbaum, Schlangendorn.

Vagyis egyetlen munka sem állítja, hogy a colubrina megegyeznék a Triticum repens-szel, a tarackkal.

Ami pedig a Triticum repens (= *tarack)* nevét illeti, a következő adatokat közölhetem.

1. Csapó Füveskönyvének II. kiadása (1792) is a „kígyófű, serpentaria pannonica" névvel a farkasalmát illeti.

2. Nem ismeri a *tarack* szót még Lumniczer Fl. Poson. (1791) a II. kiadásban sem, mert itt p. 51. a Triticum repens = Hundsgras, Pörje gyökér.

3. A „*taratzk*“ = Trit. rep. első adata Pethe Mezei gazdaság 1805. p. 776.

4. Ettől fogva a repens = *tarackos* és így Diószegi Füvészkönyv (1807) 43. repens = taratzkos, terjedő, sarjadzó, 115. Triticum repens = taratzk buza, perje, lábas perje, buzalevelüfű, ebgyógyítófű, taratzk (tehát soha kígyófű!)

5. Diószegi: Orvosi füvészkönyv (1813) 156, taratzk buza (melynek fúvét a földmívelők lábas perjének, gyökerét pedig taratzknak hívják), egy igen jól tevő orvosság.

6. Ezzel szemben népünk nyelvében a *kígyófű* név alatt szerepel: a Gentiana cruciata, a Calla palustris, Helleborus purpurascens, Euphorbia amygdaloides, amelyeket a kígyómarás orvosságául használtak.

7. Ismeri népünk a *kígyógyökér* nevet is = Polygonum Bistorta (kígyótrank, kígyós keserü fű, kígyógyökerű fű).

8. Különben kígyógyökér, Radix serpentaria Dél-Európában az Arum Dracunculus.

Mindezekből kitünik, hogy a *kígyó* jelzőt a Triticum repens-re se az irodalom, se a népnyelv nem használta.

A Tsz.-ral szemben megjegyzem, hogy a *tarack* szót nemcsak a Balaton-melléki nép ismeri, de a tiszaháti is, sőt hazánknak más vidékein is ismeretes.

A tévedés tehát úgy eshetett meg, hogy a *colubrina* = *tarack* = 'mozsárágyú' nevével a régibb keletü növénynév, *tarack,* megegyezvén — egybevonták, de minden alap nélkül, amint az adatokból meggyőződhetsz.

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR.

Nehezék. A 15. századi budai német jogkönyvben a következő mondatok fordulnak elő: semel sol wegen zwo marg vnd drey *nessig* (91); so gibt er nür ein *nessig* czu; leget zu seyner schon eyn *nessigk* (176). Kétségtelen, hogy ez a magyar *nehezék,* mert ez a szavunk más forrásunkban is előfordul ilyen összevont kéttagú alakban. Az OklSz. három 14. századi oklevélből idézi: „Cum... Nezechis et ponderibus.“ „De undecim vncys cum dimidia vlgariter Nezek dictis.“ (Ez a NySz.-ban is.) „Duodecim pondera vulgo nezek vocata.“ Zolnai *nézék*-nek olvassa, de a német forrás kettős *ss* betüje inkább rövid magánhangzó mellett, tehát *nezék* mellett szól. — Az ÉrdyK.-ben (111) — ha ugyan nem hiba — a nehézkes melléknév is előfordul összevonva: *nezkős.*

KOVÁCS MÁRTON.

Ökrömdederunt. (328). Érdekesen fordul elő e szó még az ismeretes „Hungaria in Parabolis, sive Commentarii in adagia, et dicteria Hungarorum per Antonium Szirmay conscripti“ 1804-ben megjelent munkában is, ott a következőket olvashatjuk róla: De Archi-Ducali hac Ciuitate (sc. Wienna) haec sunt Hvngarorum adagia: Némethnek Béts, Magyarnak Péts. Originem accepit, dum Quinque-Ecclesiis scientiarum Academia a Ludovico I. anno 1364. fundaretur, atque ab Vrbano V. Pontifice confirmaretur. Az ökör, tsak ökör, ha Bétsbe hajtyák-is, vel vt alii dicunt: *Ökröm dederunt,* szamárum tulerunt. Qui fuit hic asinus, non ibi fiet equus. Ez a hely is megerősíti Szigetvári véleményét az ökrömdederunt emberekről.

GEISZLER NÁNDOR.

A *j* > *ny* változás példáiul számtalanszor emlegették már a *bornyu, varnyu, sarnyu* szókat, de sohase említik a következő érdekes példát, melyben a hangváltozásnak oka is nyilvánvaló: *szomju* helyett *szomnyu,* a *j* helyett

ny orrhanggal, a megelőző *m* orrhang hatása alatt. Ez az alak már régibb irodalmunkban is előfordul, a NySz. idéz néhány példát Telegdytől Gvadányiig (hadd járuljon hozzájuk: *szomnyuhoz* Tel. Evang. 1 : 132). A MTsz.-ban *szomnyu, szomnyus, megszomnyul* leginkább székely nyelvjárásokból, Szolnok-Dobokából s a palóc földről. A Székelyföldön további hasonulással ez is lett belőle: *szonnyu, szonnyas, megszonnyúl.* — Ilyen *mj* > *ń*-féle változásokat említenek néhány szláv nyelvből is (Vondrák 1 : 288). Igy lett az olasz népnyelvben: *mia fè* > *gnaffè* (hitemre). MARIÁNOVICS MILÁN.

Tájszókról. *Pupujkás.*[1] Halason járatos szó. Minden felhólyagosodott, felömlött dologra mondják. Pupujkásan áll az ingváll, ha szépen buggyot vet. De a derék is lehet pupujkás, ha nem áll a derékhoz. A megvetemedett saskós fal is, ahol felömlik a tapasza; vagy a tó, ha lamos eső potyog bele: mind lehet pupujkás. Esküt tenni nem merek rá, mert régen elszakadtam onnan, azóta szinét sem láttam halasi embernek, nemhogy szót váltottam volna velük; de azért úgy rémlik nekem: még az orbáncos vagy hólyagos himlős arca is lehet pupujkás. KOMJÁTHY SÁNDOR.

Tügzik. A napokban vadászaton hallottam egy endrefalvi (Nógrád m.) vadászembertől: *Csak úgy tügzöltek a nyulak.* Arra mondta, hogy csak ugy ficánkoltak a szép verőfényes napon a nyulak, hol egyik, hol másik ugrott fel váratlanul sürű egymásutánban, jóformán kergetődztek, ide-oda ugráltak épen olyanfélekép, mint mikor a gyerekek tükörrel villogtatják, táncoltatják a napot. A Tájszótárban ennek a szónak azt a jelentését találtam, hogy tolakodik, hemzseg. Két példát is olvashatni mellette: *Olyan szép ló volt, szintúgy tügzöltek érte. Tügzenek a halacskák a víz szinén* [napos időben] (Jászság, Szabó István). Ez a két példa nem egészen igazolja azt, hogy a *tügzik* értelme tolakodik, hemzseg volna. Különösen a második példa azt mutatja, a „napos időben" hozzátoldással, hogy a *tügzik* itt is annyit jelent, mint ahogy én hallottam magyarázni, vagyis elsősorban a villanásszerü megjelenés van benne, s csak azután az, hogy ez többször is ismétlődik. Az első példának is valószinübb értelmezése szerintem az, hogy a ló körül csak úgy tüntek fel sürű egymásutánban a vásárlók s csak kevésbé pontos értelmezéssel lehet azt mondani, hogy annyit jelent ez a szó, hogy tolakodik, hemzseg. Mintha a *tükör* szó hangzásának és jelentésének (villantatás) valami hatása lett volna a szóbanforgó igére. — Épen ezért nem tartom elég pontos értelmezésnek a Tájszótárban mindjárt a *tügzik* után a *tügzik-bagzik:* párosodik [kül. a kutya] (Palócság Nyr. 22 : 31.) értelmezést, mert ez a két szó kapcsolata nem egyszerüen párosodást jelent, hanem mint a zárójeles hozzátétel mutatja, olyan párosodást, amilyent a kutyáknál láthatunk, vagy akár a nyulaknál, ahol ez mindig játékos ficánkolás, ide-oda való ugrándozással jár. A *tügzik* valószinüleg még azért is párosult ezzel a rokonhangzású igével, mivel a bagzás legkedvesebb ideje ezeknél az állatoknál a szép napos idő, amikor az ugrándozás csakugyan tügzésnek látszik. SZABÓ SÁNDOR.

Belemagyarázás. A „nyelvtanosoknak" régi hibájuk, hogy a nyelv alakjaiba többet belemagyaráznak, mint amennyit a beszélő hozzájuk fűz. Az

[1] Válasz a 43 : 132. l. közölt kérdésre, pótlás a 269. laphoz.

mondják pl., hogy a *-ból ből* rag vagy az *aus* prepozíció okot jelent, ha azt mondjuk: *félelemből, aus Frucht,* pedig mind a kettő egyszerüen kijövetelt, eredést fejez ki, az okot itt a főnév jelenti, illetőleg a helyzet érezteti.[1] Az ilyen belemagyarázásnak legnagyobb mestere minálunk Lehr Albert, és csodálom, hogy ezt a mesterkedését még senki sem tette szóvá. Ő számtalanszor elköveti azt a hibát, hogy egy-egy szónak vagy szerkezetnek különféle használatából a kifejezésnek megannyi külön jelentését következteti. Lássunk csak egy példát a sok közül. Szerinte (MNy. 8 : 118) a *mer* igének hétféle jelentése van: a) merészel, b) próbál, c) tud, d) szeret, akar, e) átall, szégyell! f) kész, g) az alapige fogalmának hatósbítása. Pedig ha elfogulatlanul végig vizsgáljuk az idézeteit, világosan látjuk, hogy akármilyen különféle helyzetekben és szólásokban használjuk ezt az igét, a jelentése sohasem változik: a *mer* ige[2] mindig csak merészkedést, bátorkodást fejez ki. „Ne merj hozzá nyúlni, mert leütöm a derekad." Hogy ehelyett azt is mondhatom: ne próbálj hozzá nyúlni, abból semmikép sem következik hogy a *mer* ige próbát, kisérletet jelent. Németre senki sem fordítaná így: *versuche* nicht..., hanem csakis így: *wage nicht, untersteh dich nicht.* (Ha a *próbál* ige jelentéseit tárgyalná Lehr, akkor ebből a használatból: „*Ne próbálj* hozzányúlni" azt következtetné, hogy *próbál* annyit is jelent, hogy mer!) Szintúgy pl. a d) pontban: „Arra gondolni se merek" = nincs bátorságom, félek rá gondolni, nem pedig, hogy nem szeretek rá gondolni. Legmulatságosabb az e) pont, mely szerint *mer* = átall, szégyell. Eszerint tehát: „Mondani a lány nem *meri,* hogy szerelem kínja leli" (Lehr példája) = nem *átallja* mondani v. nem *szégyelli* mondani! — S mind ez a furcsa mesterkedés arra a „talmi" Arany-magyarázatra szolgál, hogy kiforgassa értelméből Aranynak ezt a versét:

„*El merte mondani*
Kapitány úr is felőle (a huszárnak állt betyár felől):
Hejh ha írni tudna,
Káplár lehetne belőle." (A betyár.)

Azt mondja Lehr: „Itt *el merte mondani* nem azt teszi már, hogy bátorsága volt hozzá, hanem azt, hogy *oka volt rá,* hogy méltán, igazán, meggyőződésből mondta, elmond*hat*ta." Hát persze, hogy azért merte elmondani, de éppen azért el is *merte* mondani, *bátran* mondhatta. Ezt fejezi ki Arany mondata, tehát sokkal többet és szebbet, mint amit „a nagy Csalhatatlan" belemagyaráz.

FILOLÓGUS.

Vargabetü. Nyelvészeink mostanában sokat bajlódnak ennek a különös kifejezésnek a magyarázatával (a Nyr-ben s a MNy-ben). Énnekem erre nézve régóta volt egy sejtelmem, s ez határozott meggyőződéssé változott az imént előkerült adatok által. Kisült ugyanis, hogy nemcsak *vargabetü* van, hanem *vargaút* is. Ez pedig nem „romlása a szólásnak", mint Lehr gondolja, hanem éppen régibb alakja. A *vargaút* ugyanis nézetem szerint a hasonló hangzás miatt tréfás elcsavarintása volt a *csavargó-útnak.* Míg ugyanis a *vargabetüre*

[1] A nyelvtanoknak erről a hibájáról nem rég igen szellemes cikk jelent meg a Germanisch-romanische Monatschrift 1913-i évfolyamában: Dr. Eugen Lerch: Satzglieder ohne Ausdruck irgendeiner logischen Beziehung.

[2] Nem számítva természetesen a vele véletlenül egyenlően hangzó másik *mer* igét, mely merítést jelent.

eddig nincsen régi adatunk, a *csavargó-útról* kimutathatjuk, hogy régente közönséges kifejezés volt. A NySz-ban ilyen idézetek vannak a 16.—18. századból (a *csavargó* címszó alatt): Ennyi sok csavargó út között mint mehess az igaz útra. A gyönyörűségeknek csavargó útára hajlanak. Csavargó útakon jársz. A *csavarog* ige és származékai a régieknél általában az általúttól való eltérést jelentik s átvitt értelemben is csűrést-csavarást, kitérő választ stb. Pl. De mit csavargotok? csak héjába való beszédet nyujtotok (RMK). Az kérdezésre felelj, ne csavarogj (Monoszlai). Mikor igyenesen röpülnek és nem csavarognak, tiszta üdőt jelent (Cisio). De ez igen tétovázó csavargás és út-veszteni-való fogás (Pázm. stb. NySz). — Ezek alapján már rég gondoltam, hogy a *vargabetü* előbb *vargaút*, ez pedig a *csavargó-út* elferdítése volt. Most, hogy több közlésből előkerült a *vargaút*, csakugyan megvan az a közbülső alak, amelyre szükségem volt, s így azt hiszem, magyarázatom egészen elfogadhatóvá lett, legalább is valószínübb, mint az eddig fölmerült kissé erőtetett magyarázatok.

VÁRÓ GEDEON.

Néhány megjegyzés. Kertész Manó cikkének példatára (291) nagyon érdekes, de nézetem szerint egészen mást bizonyít, mint amit a szerző igazolni akarna. A felhozott esetek valamennyijében t. i. hasonló jelentésű, szinoním igék vannak e g y igekötő által egybefoglalva, ahogy ma is mondjuk: *összevissza ölelte, csókolta.* Tehát nem az igekötőnek az igéhez való viszonya volt lazább, hanem gyakoribb volt a páros, egymást erősítő és fokozó igék használata, melyeket a nyelv úgyszólván egységnek érzett még. Nem ismerem annyira a régi nyelvet, hogy kimutathatnám az ellenkezőjét, hogy t. i. két egymáshoz idegen ige előtt két igekötő áll, de valószinüleg adatokkal is igazolhatnám.

Wertner Mór Gurab-magyarázata kissé körülményes és pl. arra nem gondol, hogy a *Grob* lehet a *Graben* szónak népnyelvi kiejtése is; valóban erőltetett fejtegetés pedig a vége, mikor az *Eysgrub* = jégverem valószínűbb magyarázatát holmi vasrácsozatos gabonavermekkel helyettesíti. A jegyzetben való utalás Kismartonra = *Eisenstadt* épenséggel nem helytálló; tudtommal szülővárosom az Eisach pataktól vette nevét, mert ez rajta átfolyik és bizonyára nem vasas patak, hanem jeges patak.

Ugyane szerző Dunapentele c. cikkéhez megjegyezném, hogy közelében van Sárpentele falu is.

Szerkesztő úrnak fejtegetését az *ampula* szóhoz (A szófejtő szótárhoz) kiegészíteném avval, hogy nálunk a németek a *Pampen* főnevet használják a pampogó száj kifejezésére: *i hau dir ans in di Pampen!*

(Székesfehérvár.) FÜRST ALADÁR.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I.

1. *Sárospatakról s környékéről.*

igres-ágas : ágasbogas
csendűl-bondul : megcsendűl, csengbong
fotozsin : petroleum
paráholó : szelid, de hatásos eső
felköszön : felmond
neki-vesekedik : neki fekszik
aida : háti kosár
bereginyefa : berkenyefa
behomlit : megiszik
kiheppen : kiesik, kicsúszik
gallókázik : libikókázik
gorc : szigetszerű kiemelkedés
kapcsilni (a diót) : verni
verepce : rács
bucsmol : böcsmöl
meg voltak neszülve : megijedtek
gömbörget : hengerit
megnyúvott : elnyűtt
túr van az arcán : seb.

2. *Debrecen vidékéről.*

dilinós, poétás : bohókás
filleng : fürt
badár : hetyke, csinos
dubér : nagyon kövér, nagy.

3. *Erdélyből.*

matat : kutat
csúsza : csutka
celleng : lézeng
ponk : útszéli, parti gyalogút.

4. *Dunántúl.*

cserény : kerítés
forrón-heven : gyorsan.

GULYÁS JÓZSEF.

II.

Személynevek : Anikó : Anna — Mózsi : Mózes — kandász : kanász — pakulár : juhász — bács : juhász, aki a sajtot készíti.

Növénynevek : tátogató, tátóka : oroszlánszáj — sáté : pompás nőszirom — pipiriga : gyermekláncfű — kannamosó, ló- v. csikófarok : zsúrló — szentgyörgyvirág : kankalin — csihány, csuhány : csalán — borostyán : orgona — picus : barka (nyár- és fűzfa barkája) — csepüfa : vékonyabb fák, melyek a gyökérből nőnek ki — kóst : takarmány.

Egyéb főnevek : kígyópásztor : szitakötő — márisko : katicabogár — palacféreg : házi poloska — eme : emse — turma : nyáj — sztrunga : akolnak az a része, ahol a juhokat fejik — kaptány : kelepce, csapda — punga : pénzes zacskó. (Lássuk kamám, — mi vagyan a *pungába?)* — surgyé : szalmazsák — pánko : fánk — újas : kabát — bog : a fában levő csomó — palánt : kerítés — bőrsusak : bőrtok — cubok, cubák : a megsült majorság combja — lupuhinta : vásári körhinta — klepcs : picka (kis darab fa, 2 végén hegyesre faragott) — rikás : kótya (Jáccoggyunk rikást!)

Igék : hóhérkodik : rosszalkodik — megcsikkan, kimarul : kificamodik — kuruzsol : babonáz (a kisasszony megkuruzsolta) — potyol : ütöget — hevít : fűt — tácsog : traccsol — rücskölődik : gyűrődik — nyekezsál : piszmog, kelletlenkedik.

Melléknevek : kötélrántó : huncut, betyár — kotlós : záp (tojás) — micsa : milyen, micsoda — csurdé, csóré : meztelen — torha : laza (Be *torha* ez a fa, — könnyen járja a fűrész) — szíjas : lazának az ellentétje, aminek nagy az összetartó ereje — révézetes : szörnyű, végzetes — ribanc : szószegő, hitvány (Ribanc egy ember... Olyan ribanc pityókát vettem).

(Dicsőszentmárton.)

MOLNÁR JÁNOS.

III.

nem máj meg: talán csak még nem (Koronka)
lóbadugó: hám (melyet a lovakra tesznek) (Oláh-Toplica)
előtűzhely: szabad tűzhely
klánéta: klárinét
folota: flóta
torombita: trombita
berezgetem: billegtetem
(Maros-Torda megye.)

huzat: hintó v. kocsi
éjjeli bátor: kutya
kokas vagy égbekiáltó: kakas
kabala: a székely minden lovat amely kocsi elé van fogva kabalának hív.
járvány: a székely a házaló zsidót így nevezi
libbentyü: a fazék födele
pisolyogni, somolyogni: mosolyogni.

SZÁNTHÓ GÁBOR.

Népdalok.

Mas[1] nyillik a szëlid rózsa bimbaja,
Kü van tüzvö idës hazám ászlója,
Sok szíp legín fëlesküszik alája,
Aszt kivánnya, aszt kivánnya mast a [magyar hazája.

Ém magam is katonának beállok,
Úgy legaláb mëksiratnak a jányok,
Hivni fognak ezëredës vitéznek,
Nëmsokára, nëmsokára kapitánnak [neveznek.

Acéldárdát csinátatok magamnak,
Szíp cimerit rávágatom magamnak.
Rózsafábu csinátatom a nyelét,
Szeretőmnek kedvesëmnek rávágatom [a nevét.

Virágos a kis lëánnak kebelë,
Kard és puska az magyarnak fegyverë,
Ráhajulok, mëkszagulom virágát,
És ëggyuttal és ëggyuttal mëkcsolkolom orcáját.

Három szünö selëmászlók lobognak,
Kedvesseim csak zokogva siratnak.
Në sirgyatok hűn szeretët lëányok,
Drágáb lëgyën, drágáb lëgyën nektëk kedves hazátok!

(Felsőőr.)

VARGA IGNÁC.

IZENETEK.

L. E. Az *írjon vala* alakot csakugyan már Erdélyi Lajos is megfigyelte a háromszéki nyelvjárásban NyK. 36 : 92. — A Nyr. 43 : 368. lapján közölt adatokat még kiegészíthetjük a következő, hozzájuk némileg hasonló idézetekkel: *Bár meg ne halsz vala...* (mondják a gyoroki csángók, Arad monografiája 3 : 305). *Bár ne nyitá vala* éppen ő (a kaput, székely mesében Nyr. 39 : 282). Legfurcsább ez: „Nem Lélek az, Athának fejedelme, aki e csengést az éjen végig öntötte? — Bár ő *önté légyen*, a bajnok“ (Kaz. Munk. 7 : 312; a német eredetiben: Giess' er, der Held, den Laut hin!). Vö. *öntötte legyen.*

Herman Ottó keresi a Néptanítók Lapja útján (f. é. 42. sz. 19. l.) az *ispilángi rózsának* ilyen német formáját: *Ich spiel' ein', ich spiel' ein', ich spiel' eine Rose.* Már többen is keresték, de aligha fogják megtalálni, mert a körtánc játékban a megfelelő német vers mindenütt ilyenformán indul: *Ringa ringa reia* vagy *Ringel Ringel Reihe;* a rózsa is csak egy csehországi változatban fordul elő: *Ringel Ringel Rosentub* (l. Th. Vernaleken u. Frz. Branky: Spiele u. Reime der Kinder in Österreich, Wien 1873. 47). A német kezdő

[1] A *måst* szóban és az *á*-hangu szótagok után (pl. *kivánnyå, katonánåk*) *a* helyett mindig *å* hangzik.

szavakkal ezek a magyar változatok függnek össze: *Hej girinda, girinda* v. *Hej gerenda, gerenda.* Ellenben az *ispilángi* (mely mellett *ispilong, ipsilon, géspilon-géspilon, kispilon-kispilongi* is előfordul), mint két fönnmaradt romlatlan változat mutatja, eredetileg így hangzik: *Kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózsa;* és: *Kis pillancs, kis pillancs, kis pillancsi rózsa.* Egyes nyelvjárásainkban *pillang* és *pillancs* a pillangónak maiglan élő nevei. (Vö. a kérdésről Nyr. 20 : 372, 36 : 295 és 41 : 152.)

T. G. A Brit és külföldi bibliatársulat 1517 óta több mint négyszáz nyelvre lefordíttatta a szentírást, illetőleg sok nyelvre csak az evangéliomokat.

Fil. A szobát jelentő görög *teremnon* csak közvetve forrása a magyar *terem* szónak, ez közvetetlen az óbolgár *trêm*-ből lett (az oroszban is *terem* s a régi kún nyelvben *terma* lett belőle).

Egy olvasó azt kérdi, melyik kifejezés a helyes, ez-e: „mely összeget ezennel *beküldök*" vagy pedig ez: *beküldöm?* Egyik se, hanem csakis ez: *Ezt az* összeget ezennel *beküldöm.*

Pótlás. (382.) A *levente* szónak török megfelelője Mikesnél is előfordul a 36. levélben: „...Igen nagy méltóságára esett a fejedelemnek, hogy a császár gályát küldött számára. A gálya is a nagyobbak közül való volt,... 100 fegyveres *léventi* vagy hajdú benne." — A *bakáról* jövőre bővebben szólunk.

Beérkezett kéziratok. Szabó J. Pótlások az orosz-magyar szóegyezésekhez. (L. októberi izenetünket.) — Szendrey Zs. Szalontai ragadványnevek. Szalontai tájszók. — Wertner M. Az OklSz. egynehány kérdéséhez stb. — Losonczi Z. A moldvai csángók eredetéről. — Somogyi G. Idegen köntösben. — Beke Ö. Sarkantyu. — Réthei Prikkel M. Vidám. — Zolnai Gy. Ámen. — Mágocsy-D. S. Tájszók. — Buzás D. Kérdések. — Kovács M. A *töv-* ige. — Böngérfi J. A gyermeknyelv.

Új könyvek és füzetek. Horger A. A nyelvtudomány alapelvei (Bpest, Kókai L. Ára 4·80 K). — Beke Ö. Finnugor határozós szerkezetek (Finnugor Füzetek 18. szám. M. T. Akadémia. 2 K). — Erdélyi L. Melyik nyelvterületen irhatták a Gyul. Glosszákat? (Kny.) — Hagyományok, mesék és rokonnemüek. Gyüjtötte Kálmány L. I. k. Ára 3 K (kiadja a Néphagyományokat gyüjtő társaság). — Csapó Róza: Vezérkönyv a fogalmazás tanításához polg. és f. leányisk. számára I. II. Ára 1·40 + 3 K (Athenaeum). Példatár a Fog. Vezérkönyve c. munkához I. II. 0·60 + 1 K (Ath.). — Józsa J. Válaszok. A csiki székely krónika. A Gyergyó név (Szamosujvár, Anka nyomda, 1 K.) — Ua. Krit. észrevételek (uo., 1 K). — Karácsonyi J. A moldvai csángók eredete.

Kőrösi Albin. Egy magyar királyleány története. Katalán-provencei legenda (Bpest, Élet r. t.). — Bódiss J. Szent István a honmentő és második honalapító. Egyh. beszéd (Bécs, Brzezowsky R. ny.).

G. Linnankoski: Dal a tűzpiros virágról. Regény. Finn eredetiből ford. Sebestyén Irén (Athenaeum, 1·90 K).

E. N. Setälä: Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen (Helsingfors).

H. Schuchardt: Die Herleitungen aus dem Bask. in Meyer-L.-s Rom. Etym. Wb. — Zur method. Erforschung d. Sprachverwandschaft (kny.). — Ua. Deutsch gegen Französisch u. Englisch (Graz).

A szolnoki f. keresk. iskola értesítője 1913—4.

A m. kegyes-tanítórend névtára 1914—5.

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

Ismertetések.

Nyelvművelés.

Magyarázatok, helyreigazitások.

Vegyes.

Népnyelvi hagyományok.

SZÓMUTATÓ.[1]

[1] Nincsenek fölvéve a következő cikkek szavai: Nyelvünk történetéhez. (Wertner Mór.) 20, 82, 172. — Adalék a magyar németség történetéhez. (Wertner Mór.) — A szalontai nép nyelvéből. (Viski K.) 126, 212, 263. — A biharmegyei Tárkány nyelvjárása. (Szendrey Zs.) 162. — Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. (Galambos D. Somogyi G.) 168, 169. — Csúfolódó versikék keresztnevekre. (Csefkó Gy.) 312. — Az agarászat szótára (PN.) 353. — Adalék a gyergyói és csiki nyelvjáráshoz. (Lakatos J.) 355. — Nyelvtörténeti adatok.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA.